

T A K Á T S S Á N D O R

RÉGI
MAGYAR KAPITÁNYOK
ÉS GENERÁLISOK

MÁSODIK BŐVÍTETT KIADÁS

G E N I U S K I A D Á S

I.

A VÉGEK DICSÉRETE

A végek dicsérete

A XVI. és a XVII. század szakadatlan háborúk és harcok közt folyt le. Az örökös harcok az erkölcsöket ugyan nálunk is elvadították, de az embereket megedzették. Acéloskarú, törhetetlen szívű, félelmet nem ismerő férfaink voltak. Annyi hőst, annyi vitézt és nemzeti vértanút, mint e két század adott a magyarságnak, alig mutathat föl még egy nemzet. A vitézség nálunk olyan köznapi dolog, ami nélkül fegyvert senki sem viselhetett. A vitéz és a katona nálunk egy fogalom. Egy-egy száraz jelentés vagy nemesi levél gyakran egész kis hősköltemény tárgyát foglalja magában. Vakmerő, félelmet nem ismerő s hazájáért halni kész derék népről szólnak adataink. A zsoldoskatonaság egész Európában a nemzetietlen iránynak a legfőbb terjesztője és ereje. A magyar zsoldos-(íratos-)katonaság ellenben a nemzeti hagyományoknak és a nemzeti nyelvnek legerősebb bástyája és leghatalmasabb terjesztője. Soha magyarabb világ nálunk nem járt, mint a hódoltság korában a várkastélyokban és a végházakban. Itt és nem a városokban lakott a hazafiság; itt tartott állandó szállást a vitézi virtus; itt élt és virult a magyar nyelv. Végbeli katonáink magyarosítják az idegen elemet; ezek teszik a törökkel szemben is nyelvünket a diplomáciai és a társadalmi érintkezés nyelvévé.

Nemzetföntartó ifjúságunk a végházakban és a kastélyokban nevelkedett. Itt tanulta meg, hogy a magyarnak feltöbb kinese a vitézi névnél és tisztességnél nincsen. Itt hallotta, hogy nincs szebb elmúlás a hősi halálnál; nincs szebb temető a zöldbeborult mezőnél. S vajjon mi volt e kor ifjúságának óhaja, vágya? Az egykorú ének megadja rá a feleletet:

Nehéz bú s gond nélkül, hogy vígan élhessek,
Egynéhány vitéznek előtte lehessenek,
Jó hamar lovakon gyakorta ülhessek.

Ez meglévén, nekem semmi egyéb nem kell,
Bár akárki bírjon Dárius kincsével,
Nem leszek érette hozzá gyűlölséggel.¹⁾

A végházak és a kastélyok vitézlő rendje nemcsak a nemzeti védelemnek, hanem nemzeti önállóságunknak is legfontosabb tényezője volt. Hiszen mi a nemzeti állam alapja, ha nem a nemzeti hadsereg? S minél lelkesebb, minél eredetibb a hadsereg szelleme, annál biztosabb fundamentuma az az önállóságnak. Ha a végbeli vitézek írta rengeteg levelet lapozgatjuk, ezernyi és ezernyi oly hang üti meg fülünket, mely százszorosan igazolja, hogy maguk a vitézek is érezték és tudták, hogy ők a magyar nemzeti állam legerősebb oszlopai. Ők maguk hirdetik, hogy vérük hullása termőföldbe vetett mag, mely sokszorosan hozza meg gyümölcsét. Emberségről formát, vitézségről példát ők adnak. *A szent korona mellett szolgáló magyarságnak* írják magukat! S még a hanyatlás leg-sötétebb korában is, mikor a nyomoruság igájában ugyancsak nyögtek, büszkén hirdetik

¹⁾ E kiadatlan vers eredetije a Körwendi (Batthyány hercegi) levéltárban van.

magukról: „*Hazánk oltalmáért lakjuk az vég-helyt s magunk böcsületiért; fizetés nekünk nem jár!*“ S hány végházunk akadt, melynek derék népe büszkén írhatta: „*Mi alattunk egy talpalatnyi földet sem hódoltatott be az ellenség!*“ Mikoron felsőbb rendeletre a végbelieket táborba akarták vonni, a Dunán innen lévő kapitányok és tisztviselők jelentik, hogy a vitézek a végházakat és családjukat kordéra nem hagyhatják. „Mint szolgáljon a szerencse — írják —, abban Isten az bíró. Ha veszünk, hazánkat és végházainkat veszítjük el.“

Nemcsak a mi embereink, de a nálunk megfordult írók, sőt a józanabb császári vezérek is hangoztatták, hogy a magyar katona nélkül a török ellen sikerrel alig küzdhetnek. Schwendi Lázár fővezér is így nyilatkozott. A derék Mansfeldről meg írva hagyták, hogy a magyar katonát mindennél feljebb becsülte s még az utolsó hajdúnak is süveget emelt.

Az 1544. évben a királynak írták volt, hogy a török haremódját érteni kell, máskülönben sikerre számítani nem lehet. A magyar érti és ismeri ezt a haremódot. „Ez a nemzet, akár katonáit, akár fegyverzetét és lovait tekintjük, a legalkalmasabb a török ellen való harcra. Hosszú idő óta nagy dicsőséggel *egyedül* tartotta vissza a törökök nagy tömegét s nem ritkán fényes győzelmet aratott azokon, úgyhogy *méltán nevezte és tartotta mindenki Magyarországot a kereszténység bástyájának s védőfalának!*“²⁾

²⁾ Bécsi állami levélt. Hung. De rebus Hungaricis (Haud immerito regnum Hungariae Christianitatis propugnaculum et antemurale ab omnibus appellatum habitumque est etc.).

A tizenhatéves háborúban újra kilútvén a szedett-vedett császári sereg gyámoltalansága, a magyar tanácsosok magyar vezért követeltek a sereg élére. Ekkor írták a többi között e sorokat is: „A tapasztalás eléggé bebizonyította, mily sokat ér a magyar katona, amely sokkal kevesebbe kerül, mint az idegen. A magyar katona a hazájáért és a tűzhelyéért jobban harcol, mint bármely idegen; a fáradságot, az éhséget, a hideget és a meleget jobban tűri, mint bármely más nép s ami még fontosabb: a tisztjeinek engedelmesebb s bármilyen hadidologra készségesen vállalkozik, amit az idegen katonákról bizony nem mondhatni.³⁾

Ismeretes dolog, hogy a XVIII. és a XIX. században a nemesség minő szerepet játszott a magyar alkotmány védelmében az országos és a megyei gyűléseken. A nemesség a XVI. és a XVII. században ugyanezt a szerepet játszotta, ugyanezt a küzdelmet folytatta a végházakban és a kastélyokban, csakhogy amellet még fegyverrel is védelmezte hazáját. *És e két században még a főnemesség is osztályos volt véle a nemzeti védelemben s a hazafias gondolkozásban.* Főuraink a hódoltság korában még nem legyeskedtek az udvar körül, még nem alakítottak aulikus pártot, nem házasodtak össze ausztriai családokkal. Itthon éltek s váraikban, kastélyaikban neveltették a nemes ifjakat s leányokat. Erre kelt el jövedelmük nagy része. A többi a katonatartás emésztette föl. Országos főkapitányaink két századon át leg-hatalmasabb főuraink sorából kerültek ki. S ez nem is lehetett másképen; mert azokban a

³⁾ Hadilevél. Feldakten, 1594. dec. *Opinio dominorum consiliariorum de bello suscipiendo.*

hadas időkben a főtiszteknek nemesak szolgálnok, de áldozniok is kellett. Hiszen ha a kincstár a katonaságot nem fizette, a főkapitányoknak kellett erszényüket megnyitniok.

A hódoltság korában a végbeli magyar haderő minden tisztje, minden vajdája, minden főlegénye (lovas altisztje) nemes ember volt. De azért az utolsó jobbágy is lehetett tisztté; *mert hiszen vitézséggel mindenki nemességet szerezhett magának.* Tisztjeink kivétel nélkül magyar nemesek lévén, velük szóval vagy írásban csak magyarul lehetett érintkezni. Hogy a szomszéd törökökkel csak magyarul levelezgettek, az tudott dolog. De magyarul írtak ők a bécsi kormány székeknek is. S ha élőszóval kellett tárgyalniok, akkor is kizárólag a magyar szó járta. Ez akkor esett meg, mikor a vitézek fizetése évekig elmaradt s a végházak követeket küldöttek föl Bécsbe, hogy a rongyban csühdő vitézlő rendnek pénzt s posztót sürgesenek. Ezt a követküldést akkor föl választásnak hívták. A haditanács és az udvari kamara a föl választott végbeliekkel csak tolmácsok segítségével érintkezhetett. Még az uralkodó is — amint Thúry György példája mutatja — tolmács útján beszélhetett a magyar főtisztekkel.

Gyakran megesett, hogy a haditanácsnak is akadt mondanivalója. Németül természetesen hiába írt volna a végbelieknek, tehát rá kellett fanyalodnia a magyar írásra. És ez a konok császári testület magyar módra imígyen küldi rendeleteit: „Az végbeli hadnagyoknak, vajdáknak, zászlótartóknak, főlegényeknek, lovas és gyalog végbeli seregeknek.“

A császári generálisok is imígyen irogattak a végbelieknek. A sok közül álljon itt néhány.

Salm gróf 1569-ben imígyen kezdi levelét: „Mi gróf Eckius Salmi és Neuburgi, az hatalmas császárnak tanácsa és főhelytartója Győrött, hagyjuk és parancsoljuk“ etc. Königsberg generális 1621-ben a végbeli tisztekhez írván „nemes, nemzetes és vitézlő uraink és barátaink“ megszólítással kezdi magyar levelét. Trauttmannsdorf Honorius, Teuffenbach, Hardegg stb. ugyanily hangon írnak. A legmeglepőbb az efféle levelek közt Lothringeni Károly magyar levelezése! Ki hinné, hogy még ez a nagy hadvezér is írt volt magyar leveleket? Pedig bizony írt. Az 1688. év szeptember 5-én például Lándorfejérvár és Szendrő között levő táborából ír a dunántúli országos főkapitánynak: Batthyánnak. Kifogástalan magyarsággal írt levelében a többi közt ezt jelenti: „Ez levelünket mutassa meg kegyelmed az törököknek is!“ A levél aláírása így szól: „Kegyelmednek kész szolgálja Carolus Lotharingiai herceg.“⁴⁾

Tudott dolog, hogy a nagy háborúk idején a végbeli vitézek jórésze is táborba szállott. *Ez a magyar sereg majd mindig elkülönítve táborozott a császári seregtől s mindig az országos főkapitányok kardja alatt állott.* Tehát még a háborúban is mint különálló magyar sereg küzdött. Hadakozási módja is magyar volt; haditörvénye, jelvényei, szokásai stb. teljesen elütöttek a császári seregétől. Ha a magyar sereg együtt küzdött a császárral, a török vezérek alkudozás alkalmával nem a császári sereg tisztjeivel, hanem a magyar kapitányokkal tárgyaltak. A megszállott várakból is ezeknek adtak ki szózatot s velük óhajtottak találkozni és tárgyalni.

⁴⁾ Eredetije a Körmenyi levéltárban található. (Kiadatlan levél ez!)

A végházak vitézlő népe volt állandóan a küzdő magyarság. S e küzdő népben volt a legnagyobb nemzeti erősségünk. A bécsi kormányzések nagyon jól tudták ezt s így az udvarral egyetemben mindent elkövettek a nemzeti erő gyöngítésére. Ez a küzdelem a nemzeti haderőnk ellen lesz a végbeliek részére a szenvedések szakadatlan láncolata.

Tudjuk, hogy a hódoltság korában a magyar katonának élelem nem, hanem csak zsold járt. S ha a fizetése elmaradt, kénytelen-kelletlen prédából kellett élnie. A fizetetlenség és az élelem hiánya meglazította a fegyelmet. A XVII. században aztán a gazdasági romlásunkkal lépést tartott a végbeli élet hanyatlása. Ezt a hanyatlást Zrinyi Miklós, a költő igyekezett példájával és lángszavával megakasztani. De harsány szava a pusztában kiáltóként hangzott el. Hasztalan csatázott tollal és karddal; hiába tárta a Szigeti veszedelemben honfitársai elé a XVI. század vitézi szellemét; a hanyatlást meg nem állíthatta, a kihűlt lelkesedést új életre nem kelthette.

Zrinyi korában kezdi az udvar a véghelyeket császári katonasággal megtömni, hogy minél több magyar vitézt bocsáthasson szélnek. Hatszor-, hétszerannyiba került egy császári katona, mint egy hareon forgott, kipróbált magyar vitéz s mégis folyton az idegen csapatokat küldözgetik a végekbe. S még hagyján, ha a csapatok a török ellen harcoltak volna! Színelég ugyan a mi oltalmunkra hozták be, de a valóságban jobban pusztítottak az ellenségénél is. Ekkor kiáltja a kor egyik legjobb magyarja: *az a nagy hibánk, hogy nagyon is hívek vagyunk!*

E bajokhoz a XVII. század másik felében

még újabbak is járultak. Megkezdődött a vallásüldözés. A végházak magyar prédikátorait és mestereit elűzték s még a harangokat is leszedték a harangfákról. A vallásüldözés miatt seregesen hagyják ott a szolgálatot. Rabatta gróf 1683-ban 480 kipróbált végbeli vitézt csak úgy tudott Légrádra visszacsalogatni, hogy megígérte nekik prédikátoraik visszahozatalát.

A törökön aratott nagy győzelmek azt eredményezték, hogy a bécsi kormánysszékek még nagyobb odaadással sürgették a végbeli vitézlő rend, vagyis a nemzeti haderő föloszlatását. Hasztalanul sürög-forog és könyörög Bécsben a derék Eszterházy nádor, mindenütt siket fülre talál. „Az magyarnak — írja Bécsből Somogyi — csak jó hírét is nem hallhatják!”

S a jó nádor mégis biztatgatja a magyar főtiszteket. Batthyány Kristófnak írja például: „Édes jó generális uram! Kérem kegyelmedet, mutassa meg maga igaz magyarságát mostanában, hogy lássa az idegen nemzet is, hogy az szegény magyar is hazája szabadságáért mindeneket, az kiket kell, elkövet.“⁵⁾

Hát meg is tett mindent, amit a megfogyott vitézlő népünk tehetett. De nem sokra ment vele. A törökök kiűzése után szólnak boesátot-ták minden végház és kastély magyar katonáját. Azaz, hogy megszüntették a magyar nemzeti haderőt, hogy későbben német lábra állított császári ezredekbe szoríthassák népünket. S ezzel örökre letűnt a végbeli élet az ő lelkes, minden ízében magyar szellemével, költészettel és ősi szokásaival. S a bujdosók ajkán újra megszólalt a régi ének: „Miért hagyál minket oly igen megromlanunk, mi nemzetségünkben

⁵⁾ Kiadatlan levél. Körmendi levéltár. Missiles.

elpusztulnunk? Miért távozá el, Úristen, oly messze mitőlünk?”

A letűnt végbeli élet egynéhány nagy vitézét mutatjuk itt be. Az ő életük és küzdelmük tükre annak a világnak, melyben éltek. Az ő életükből megismerhetjük a *szegény legényeknek* nevezett magyar katona minden jó tulajdonságát, lelkesedését, önfeláldozását és szenvedését. Az ő küzdelemteljes életük hirdeti, hogy a hódoltság korában a magyar katonától a hazaszeretet és a vitézség elválaszthatatlan volt. Ez a hazaszeretet, ez a vitézség eredményezte, hogy maroknyi magyar haderőnk a török hódítást megállította diadalútjában. Ez a hazaszeretet, ez a vitézség adta a szegény legényeknek nevezett katonáinkba azt a csodás erőt és önbizalmat, melynek segítségével a sokkal hatalmasabb ellenféllel is szembenéztek... Igen! Ők nem rettegték az erősebb ellenfelet; kapva-kaptak a veszedelmen; tűzön-vízen által-útjuk volt; mindent könnyen nélkülöztek s ha egy falat kenyérre sem virradhattak, azért helytálltak.

És a törökvilágban még a külföldi költők is versekben zengték a magyar vitézséget és a hazaszeretetet. Vitézeinkről németül, latinul és magyarul szólt az ének.

Az ének azóta elnémult. Kétszázados küzdelmeink legjelesebb vitézei jeltelen sírban porladnak. Az utókor még a nevüket is elfeledte. Ha valamikor, úgy most az ideje, hogy ezeknek emlékét fölújítsuk. Most kell a mult jeles példáit bemutatnunk a jelen számára, hogy erőt merítsünk a jövő küzdelemre.

Ez a cél vezette tollunkat, mikor a magyar hadiélet kiváló alakjait s velük együtt a magyar katona múltját itt bemutatjuk. A sok kö-

II.

CZECZEY LÉNÁRD KAPITÁNY

Czeczey Lénárd kapitány

Kassai kapitány az Czeczey vala,
Tizenöt esztendeig várost bírta vala,
Ő esze, elméje bölcsességgel vala,
Nagy víg embör vala, minden szereti vala.

Tinódi.

Ahogy nálunk a nemzeti királyságot elhantolták, a hazafiúi öröm elszűkült a magyar földről. A nemzeti egység, az elmúlt idők fényessége és hatalma hamar szétfoszlott. Lassan-lassan a jómód és a gazdagság is elköltözött tőlünk. Az ország zsírját más szedegette, a magyarra csak a savója szakadt. Gazdag nevünk, szép hírünk és dicsőségünk el-eltűnő álomná lett, amiről csak a jámbor krónikások mesélgettek. Az új idők és a változott viszonyok azonban eladdig alig ismert érzéseket és szenvedélyeket keltettek. Fölébred a szeretet minden iránt, ami magyar. Iskoláink, mestereink a hadas időkben pusztulnak s a mi szép nyelvünk mégis terjed s hódít mindenfelé. A hazaszeretet mély gyökeret ver a szívekben s a hazafiúi bánat a magyar lélek uralkodó érzésévé lesz. Nem mindennapi jelenség ez!

A XVI. század leveleiben ezer és ezer formában és hangon szólal meg ez a hazafiúi bánat. A nálunk járt követek és utazók eredeti *magyar virtusnak* mondják azt. Ez a magyar virtus a szeretet, a gyűlölet, a keserűség, a bá-

nat és a bosszúvágy keveréke volt. A mi eleink igazában akkor kezdték érezni, mi mélyen szeretik e földet és e földnek szabadságát, mikor már mások kezdtek azon uralkodni. A vesztett nagyság és szabadság bánata csak akkor kapott erőre, mikor már érezték az elnyomatást. A heves erővel megszólaló szeretet tehát a pusztuló hazának szólt, amit újra nagyvá és szabaddá óhajtottak tenni. A gyűlölet a magyarságot elnyomó és pusztító némettség ellen irányult. A keserőséget a lenézés és a mellőzés szólaltatta meg. A bosszúvágyat meg a sérelem tengersokasága szülte és ápolta.

A hazaszeretet és a hazafiúi bánat, ami igazában ugyanazon érzés volt, lassan-lassan egészen elfogja a magyarság lelkét. Tűz volt ez, mely meleget árasztott s folyton terjedt. De valamint a tűz csak addig hasznos, amíg szabadjára nem eresztik, úgy a föntebbi érzés is csak addig áldásthozó, amíg az okosság uralkodik rajta. Ha a józan megfontolás és mérséklés nem igazgatja, akkor ez az érzés is vést-hozó elemmé lesz, ami az országnak többet árt, mint használ. Innét van, hogy a letűnt idők legtüzesebb hazafiai ez országnak nem mindig a leghasznosabb polgárai voltak.

A szerencsésebb viszonyok közt élő külföldiek nem érezték azt, ami az igába fogott magyarság lelkét eltölté. De azért az elfogulatlanok csodálják és értékelik a magyarság mély hazaszeretetét, mely nélkül Magyarország az elnyomatás hosszú és keserves időszakát ki nem bírta volna. Sajnos, imígyen csak kevesen gondolkodtak. Éppen azok, akik legközelebb állottak hozzánk, soha meg nem értettek bennünket. A bécsi uralkodóház tagjainak, meg a bécsi kormányzéseknek a szemében az a mély

érzés, mely a mi jobbainkat hazájuk boldogítására üzte, csak a nyughatatlanság és a lázadás vágyának a megnyilatkozása, mely mindig öellenük irányult, s melynek egyéb célja a fölforgatásnál nem volt. Amit tehát mi a hazafiúi erény megnyilatkozásának tartottunk, azt ők mindig politikai bűnnek nézték s tőlük telhetőleg üldözték. S minél többet kockáztatott valaki, minél többet mert a hazájáért, odaát annál nagyobb büntetést vetettek reá. Ilyen módon az eszményi gondolkodású, a minden áldozatra kész hazafiak is odaát csak veszedelmes ábrándozók és bűnösök számába mentek.

A bécsi kormányzések írásai szerint ilyen veszedelmes s bűnös ember volt Czecey Lénárd is. Sok és nagy bűne volt. Annyira szeretete a hazáját, hogy mikoron mindent veszve látott, a hazafiúi bánat megölte őt. S mivel hogy I. Ferdinánd e nagy magyart, amíg élt, nem üldözhette, nem büntethette, tehát — megszegvén a királyi szót — halála után vette el birtokait.

Ha az évkönyveinket lapozgatjuk, a XVI. század első feléről ugyancsak sötét kép tárul elénk. Pártoskodásról, önzésről, hitehagyásról olvashatunk minden lapon. Ám ha a korszak magánleveleit lapozgatjuk, oly jelenségekkel is találkozunk, amik fölemelik lelkünket s bizalmat csepegtetnek szívünkbe. Az önzőnek nevezett korban ugyanis az önfeláldozás, a hazaszeretet és a nemzeti nyelv mód nélkül terjed. Lelkes, minden ízében magyar élettel találkozunk. A bűnnek zsoldosai közt Czecey Lénárdok is bőségesen akadnak! Mint a déli nap a fojtó ködből, úgy emelkednek ki ezek a zavaros és bomladozó politikai életünkből. S égő magyar szívük, hűségük, nemzetüknek mond-

hatatlan szeretete jóleső meleget áraszt. Ezeket s főleg ezeket kell megismernünk s előtérbe tolnunk. Akkor aztán más szemmel látjuk azt a kort, melyet krónikásaink sötétnek és vigasztalhatatlannak mondanak. S ha azt megteesszük, akkor Czeczey Lénárd emlékére is el kell távolítanunk a feledékenység mohát. Mert hát ő is jobbaink közé tartozott s égő hazaszeretete oly dolgokat műveltetett vele, amik a késő utókornak is nagy hasznára voltak. Amikor az ausztriai németekkel szövetséget kötöttek a magyarok a saját véreik ellen küzdöttek és a saját országukat pusztították, Czeczey várost építtetett, magyarosított és magyarokat telepített. A teljesen német felvidéki városokat megnyitotta a magyarságnak s özönével vitte oda azokat, akiket a török otthonukból kiűzött. Amikor a magyarság jövőjéhez már kevesen bíztak, ő Babay Péterrel együtt fűnekfának hirdette, hogy a magyarok Istene a dicsekvő németek fegyvereit összetöri és ismét a magyaroké lesz ez az ország. S nem lesz többé nálunk gyász és jajkiáltás!⁶⁾

És az ilyen ember tetteit hiába keressük évkönyveinkben! Ahol annyi üres és silány jellemnek jutott hely, ott az ő tiszta lelke emléktőre sem talált. Csak Tinódi Sebestyén diák írt róla néhány sort; csak az ő lantja hirdette az udvarházak népének, hogy Czeczey Lénárd, a kassai kapitány, vitézlő vitéz és nagy, jó ember vala, kit Kassa magyarrá vált népe zo-

⁶⁾ Babay Péter írja 1532-ben Nádasdy Tamásnak: „Ostendet deus his perfidis, superbis et gloriosis Teutonicis, quod ipse deus est et concutiet arma eorum secundum prophetiam. Nos autem erimus haeredes regni Hungariae et non erit amplius nunquam luctus neque clamor!”

kogva kísért a sírjába! -- Azóta negyedfélszáz év múlt el, de Czecey Lénárd sírjára friss virág, nevére új borostyánlevél nem került. Senki sem igyekezett fényességet vetni az ő dolgaira. Pedig volna mit beszélnünk róla, mert ha jómaga nem is írt a viselt dolgairól, az ellenségei annál gyakrabban szóvátették azokat. Itt adjuk s örömmel adjuk, amit az ő jeles dolgairól nekünk sikerült találnunk.

Az a nagy nemzeti visszahatás, ami a tizenhatodik század első felében még a bécsi király megrögzött híveit is át- és átjárta, Szapolyai Jánosnak minden ízében magyar udvarából indult hódító útjára. A magyar történetírás még nem ismeri Szapolyai János király udvartartását; még nem tudja, hogy familiares-ei közt mennyi lelkes és hű magyar ifjú szolgált. Az még kevésbé ismeretes előtte, hogy *a nagy nemzeti visszahatásnak feje, esze és irányítója a nem is magyar születésű Fráter György volt!* Ez a lelkes főpap maga köré gyűjtötte a legtanultabb ifjakat, a legkiválóbb vitézeket és a leghűbb hazafiakat. Udvarának szolgáló atyafiai (familiares-ei) buzdítás nélkül is mindig készen voltak a legvakmerőbb kalandokra. Az egykorú iratok nem egyet közülök összehasonlíthatatlan vitéznek mondanak.⁷⁾ Fráter György e minden tekintetben megbízható em-

⁷⁾ Ilyenek voltak Czecey Lénárd, Vas István, Németh János, Bató Mátyás, Winney László, Zádorla János, László diák stb. stb. Eperjesi Patóchy Ferencről maga Fráter György írja: „milites tamen tam optimos et in re militari ita peritos alit, ut comparem ei in hac re paucos, antepo nam vero neminem“. (Cs. és k. állami ltr. Fráter György I. Ferdinándhoz 1551. szept. 15.)

bereivel fogott nemzetiségi politikájához. Jól tudván, minő jelentőségük van a felvidéki zárt német városoknak, elsősorban ezeket igyekezett megnyitni a magyarság előtt. A török hódítás elől nagy tömegben vonult a birtokából kiűzött nemesség és lakosság észak felé. Ezeket aztán elhelyezte az elfoglalt német városokban. Csak például említjük, hogy a teljesen német Kassa városát néhány év alatt egészen magyarrá sikerült tennie. Négyezerannyi volt ott a magyarok száma, mint a németeké. Rábírta a vidék nemességét is, hogy Kassán és egyebütt házakat vásároljon. A letelepülő magyarságnak többévi szabadságot adatott s a magyarság nyílt ellenségeit eltávolíttatta a városokból. A bányavárosokban a bányászatot is magyar kézre adta. Még az ősrégi német bányaszabályrendeleteket is megsemmisíttette és magyar nyelvéket adatott helyükbe. A veszélyeztetett vidékeken meg a lengyel határokon birtokokat vásárolt s azokat megbízható magyar kezekre adta. Századokon át soha senkinek nem jutott az eszébe ilyesmi! S amit a mieink tunyaságból elmulasztottak, azt a lánglelkű Fráter György minden erejével megvalósítani igyekezett. Ki né látná enemű törekvésének kimondhatatlan fontosságát? Ki nem gondol hálával e nagy férfiúra, akit idáig csak mint kiváló politikust ismertettek íróink? *Sajnos, magyarosítási nagy munkájában követői nem akadtak.* Ő maga sem folytathatta sokáig; mert hiszen meggyilkolták őt. De előrelátó műve azért nem dőlt meg. Kassa és több város magyar maradt. S nemzeti küzdelmeinkben ennek kimondhatatlan jelentősége volt. Azonban arra az előrelátó emberre, akinek ezt köszönhetjük, senki sem gondolt.

Fráter György udvarában szolgált Czecey Lénárd kapitány is. Familiaris-e volt a bíbornoknak. Bizonyára alaposan ismerte őt a gazdája; mert hiszen a legkényesebb föladatokkal őt bízta meg. Érdemes e jeles kapitány életét megismernünk; mert ha a dolgait napvilágra hozzuk, Fráter György magyarosítási törekvéseit ismerjük meg.

Czecey Lénárdnál hívebb és lelkesebb magyart abban a korban alig találunk. Hazaszeretetet dolgában talán csak elválhatatlan társa és barátja: Babay Péter vetekedhetett véle. Ez a Babay Péter Várday Pál esztergomi érseknek volt a testvéröccse. Szokatlanul kis termete miatt a latinnyelvű írások csak parvus-nak (kicsinynek) hívják őt. Talán innét ragadt rá a Baba vagy a Babay név is. Ifjúkorában került Szapolyai János király udvarába s mint „aulicus regiae majestatis“ szolgált ott. Amint Veráncsics is megírta, rendkívül művelt és sok nyelvet tudó ifjú volt. Ha egykoron levelei mind napvilágra kerülnek, legjelesebb humanistáink közt fogják őt emlegetni. Tüzes magyar lévén, levelei áradoznak a hazaszeretettől. Az 1532. évben írja például Nádasdy Tamásnak: „A törökök Maylád Istvánhoz jönnek. Isten megmutatja majd e csalfa, gögös és dicsekedő németeknek, hogy ő Isten. És megsemmisíti az ő fegyvereiket s ismét mi leszünk Magyarországnak örökösei és nem lészen többé gyász és sírátkozás“.⁸⁾

⁸⁾ Nádasdy levél. Orsz. ltr. Egy másik levelében a szerémi püspök e mondását írja: „*jobb az ország egy részét elvesztenünk, mint az egécszet!*“

Mikor Nádasdy Tamás, az ő régi barátja, Ferdinánd királyhoz pártolt, szemrehányásokkal halmozza el őt. „Nem tudom — írja —, vajjon a dicsőség, a hír avagy a hazánk szeretete vitt-e téged erre a háládatlanságra atyád, anyád és fejedelmed iránt. Kérlek, ismerd meg magadat. Szeretném, ha mindég az maradnál, akinek régen ismertelek. Átkozott az az ember, aki bízik a Ferdinánd-féle hazugságokban, melyeknek száma nincsen. A nagy hazugságok jobbára a nagy emberektől erednek.“⁹⁾

Ilyen hangon irogat Babay másoknak is. Hazafias, mélyérzésű levelei Ferdinánd hívei közül többet Szapolyai pártjára tereltek.

Amíg Babay tollával igyekezett a magyarság ügyének szolgálni, addig hű barátja: Czeczey Lénárd kardjával szolgált az urának. Mint vitézi pályára termett, hatalmas erejű ember a csatamezőkön igyekezett magának nevet szerezni. Végigküzdötte Szapolyai harcait s nemcsak nevet, de elismerést és bizalmat is szerzett magának. Igazi szereplése azonban csak akkor kezdődik, mikor Kassa Szapolyai János király kezére került.

Kassa és a többi zárt német város méltán tartott János király hadától. Nincs mit csodálnunk tehát azon, hogy e városok a legnagyobb gyűlölet hangján irogatnak Bécsbe János királyról és pártjáról. Kassa városa például 1528-ban azt írja Ferdinándnak, hogy János király valóságos fekély az ország testén, melyet ha ki nem vágnak, elpusztul az egész ország. Ugyanakkor Serédy főkapitány Nádasdyhoz írt levelében veszett kutyának, a haza pestisé-

⁹⁾ U. o. 1534.

nek mondja János királyt.¹⁰⁾ A kassai német bíró, Kugelpracht, akit Szerémi, csúfnevén, csak Kakuk Mihálynak nevezget, különösen gyűlölte János királyt. Vele tartott a városi tanács is. És — amint Szerémi leírja — János király képét és címerét meggyalázták. A város népe mindezt örömmel szemlélte s hangosan ordítá az uccákon canis rex, canis rex etc. Mikor Catzianer bevonult Kassára, a város ennek örömeire megszólaltatta a Thar Margit nevű nagy ágyút s a bíró kihirdette, hogy tízezer forintnyi jutalom éri azt, aki János király fejét elhozza.

A kassai német polgárság azonban nem sokáig örvendhetett a bécsi király seregének és támogatásának. Az 1536. évben János király kapitányai hirtelenül megtámadták Kassát és szerencsésen el is foglalták.¹¹⁾ S az a város, mely nemrég még gyalázzattal illette János királyt, most egyszerre legkegyelmesebb urának írja őt.¹²⁾

¹⁰⁾ Mindkét levél a Cs. és k. állami levélt. Hungarica című gyűjteményében. („Joannes pestis patriae“, „rabidus canis“ etc. Kassa, 1528. okt. 31.) Kassa városa írja 1528. máj. 28-án: „Non cessat malesana Johannistarum factio, quin ut corporis partes corruptae, sic suas quoque agit pteb., quae nisi ense recidantur, sem et reliquum corporis putredine sauciant“.

¹¹⁾ U. o. Kassa városa maga jelenti 1536. dec. 4-én Eperjes, Bártfa és Lőcse városoknak, hogy *Esthery (?) György, Horváth Ferenc, Ödönffy László, Horváth Vitus és Prescwthy* kapitányok elfoglalták Kassát.

¹²⁾ „Serenissimi regis Joannis, domini nostri clementissimi“ etc.

Az efféle alázatos hang azonban nem sokat használt a kassai németeknek. Fráter György a városi tanács tagjait elfogatta és elvitette Kassáról. A magyarság többi ellensége is így járt, ha csak idejében meg nem szökött. Aztán Fráter György terveinek végrehajtójává leg-hűbb és leglelkesebb emberét: Czecey Lénárdot tette. A dolgok sora tehát úgy fordult, hogy a legnémetebb város kapitányává és urává a legtüzesebb magyar: Czecey Lénárd lőn. S ki értette jobban, ha nem ő, mint kelljen az embernek a saját házából az ártalmas bogarakat kifüstölnie? Igen! öki gyelme ezt a mesterséget pompásan értette. Ha a kassai németek mindenáron bécsi királyt óhajtottak maguknak, hát menjenek hozzá. És Czecey Lénárd két kézzel küldözgette őket Ferdinánd király portájára. Kiki ott boldoguljon, ahova a szíve húzza.

Czecey Lénárd nem egyedül jött Kassára. Az ottani németek nagy rémületére zord vitézeit és víg cimboráit is magával hozta. S ahol ezek megjelentek, veszedelemre fordult ott a német sora. S ahol azelőtt meg sem túrték, ott most egyszerre úr lett a magyar. Czecey nem rongyban csühödő koldusokat, hanem módos vitézeket hozott Kassára, akik ott vagy pénzen vettek házakat, vagy építettek maguknak. Könnyű volt a ház- és telekszerzés, mert a németek nyakra-főre adogatták el azokat. Öki gyelmék ugyanis inkább elköltöztek onnét, mintsem hogy a magyart urazzák. Természetesen olyanok is akadtak, akik szembeszálltak a magyarral. Ezeket Czecey egyszerűen kiigtatta a városból, megadván nekik a házuk és a földjük árát. Kassa kereskedelme ezekkel nem sokat vesztett, mert ahány német onnan elköltözött,

tízannyi jóra való debreceni és váradi kereskedő jött a helyébe.¹³⁾

Wernher György, Ferdinánd kincsszámlálója és mindenese, aki jóideig maga is Kassán lakott, Czecey enemű munkásságát töviről-hegyire megírta az urának. De bár rémítően gyűlölte Czecey Lénárdot, egyetlen oly esetet sem tud fölhozni, mikor Czecey igazságtalanul bánt a németekkel. Maga Wernher is elismeri, hogy az elköltözött németek a házuk és a földjük árát mind megkapták. Wernher azt is megírta Bécsbe, hogy Czecey a barátainak is vétett házakat. Babay Pétert is rávette, hogy Kassán a saját pénzén házat vegyen.¹⁴⁾ Wernher szerint Czecey a megyei nemességet is rábírta, hogy Kassán házakat építsen s az évnek egy részét Kassán töltsen. Ezek a boldog emberek — írja Wernher — örömmel építkeztek, mert azt hitték, hogy Kassán mindig magyar lesz az úr.¹⁵⁾

Az egykorú levelek és a krónikásaink egyértelműen hirdetik, hogy Czecey Lénárd a legjobb vitézeket gyűjtötte maga köré. Nem csoda tehát, hogy Kassa népes őrsége messze földön ritkította párját. Szép szerrel, jó móddal szolgáltak ott a vitézek, mert a kapitányuk bő zsolddal és jó posztóval ruházgatta őket.

¹³⁾ K. p. l. 15389. fasc. Wernher 1551. okt. 30. jelentése: „auch hellt sunst jetzo fast jederman gen Kasse zu von Döbriez, Wardein und denselben orten jenseit der Teiss“ etc.

¹⁴⁾ Wernher írja: Babay Péter kassai házaról: „Er soll das haus, das er besitzt, von den rechten erben erkaufft haben; wer besser dass er weit von dannen were!“

¹⁵⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Hung. Wernher jelentései Kassáról 1551.

Czeczey addig nem nyugodott, míg valamennyi katonája a maga házában nem lakott. S mikor a dolgot idáig vitte, mindannyinak polgárjogot adott. És Kassa főbírói székében nemsokára magyar ült; a külső és belső tanács törvénytevő urai is egytől-egyig a magyar rendből kerültek ki. A XVI. század ötvenes éveiben a német Kassa már teljesen magyar volt. Wernher fájó szívvel jelentette Ferdinándnak, hogy Kassán immár alig lakik más, mint magyar!¹⁶⁾ És ezt a nagy munkát Czeczey oly ügyesen, annyi okossággal cselekedte, hogy egyetlen vádaskodás sem merült föl ellene.

Az imígyen magyarrá tett várost aztán annyi gondnal és éberséggel őrizte, hogy ellenség még a közelébe sem férközhetett. Mivel abban az időben a kémek úgy szaglászgatták Kassát, mint az éhes farkasok a juhakolt, Czeczey Kassán csak egy kaput tartatott kijárónak. E kapuval szemben építtette a maga házát és magyar módra, árokkal meg palánkkal vétette körül a várszerű épületet. Bárki lépett a városba, Czeczey házáan kellett keresztülmennie s így éber szemmel tarthatta a ki- és bejárókat.¹⁷⁾ *Any-*

¹⁶⁾ U. o. „dann die so jetzo dran seindt, alles hungarn seindt, und zum thail der vertriebenen burg. güter besitzen.“ Egy másik jelentésében azt írja ezekről Wernher, hogy sohasem lesznek őfelége hű alattvalói. „Das spuret man offentlich aus al irem reden und thun.“ (K. p. I. 15389. Salzwesen in Ungarn.)

¹⁷⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Hung. Wernher írja: „Der jetzige hauptmann gemelter Leonhart Czeczey hat vil heuser unter im zu Kasche, und fürnemblich aines, darinnen er selbst wohnt nechst dem stadtthor gelegen, *dadurch man jetzo allein aus und ein zieht, das hat er wol bauet, und halt es nit anders, dann wie ain festen.*“

nyira féltette Kassát és kassai alkotását, hogy tizenötévi kapitánykodása idején a város kapuján kívül egyetlenegyszer sem hált! Mint a hétfejű sárkány, állandóan a város kapujánál őrködött! A katonáit is folytonosan biztattatta: jól vigyázzanak, hogy vidra ne essék a kezükbe!

Bár a várost még napközben is ritkán hagyta el, a vár tartományát meg a saját birtokait pompásan igazgatta. Alsócsáj, Felsőcsáj, Bogdány, Széplak és Lengyelfalva volt az ő tulajdona. E falvak bőven ellátták őt mindennel. A vár tartománya és a város jószága is szépen jövedelmezett a gondos kezelés mellett. Bőven telt tehát a város építésére és erősítésére. Tömerdek muníciót halmozott össze a tárházakban. Izabella királyné ágyúin kívül ő maga is tizenkettőt öntetett s mindannyit becsületes magyar névre keresztelte.¹⁸⁾ Ha valahol jónevű vitézt hallott, addig nem nyugodott, míg Kassára nem csalta! Mindez természetesen nagyon apasztotta az erszényét, de azért katonái hiányt soha nem szenvedtek. Amíg Ferdinánd végházaiban a vitézek éhenhalogattak, Kassán bér- és búzabőség járta. Az 1551. évi összeírás szerint például a közönséges élésen kívül harmincezer bécsi mérő gabonánál többet találtak ottan!

Mint kapitány nemcsak a kardforgatáshoz, de serege vezetéséhez is kitűnően értett. Ókigyelme nem elégedett meg azzal, hogy Kassát páratlan éberséggel őrizte. Azt is tudni kívánta, mit csinál az ellenség. Jeles kémdeákokat és cirkálókat tartott, akik a németek

¹⁸⁾ Kassa átadásakor minderről leltárt készítettek, mely úgy a K. p. l. Hung., mint a O. L.-ban megtalálható 1552-ből.

minden mozdulatáról értesítették őt. S ha jó híreket kapott, ő maga kereste föl az ellenséget viadalra termett jó népével. Azt is jó szemmel nézte, hogy a tisztszei holmi száguldásra és portyázásra ki-kiindultak. Hadas idők jártak, hadd szerezzenek a vitézei maguknak egy kis kótyavetyére valót. A tisztszei közül veszett híre volt abban az időben a gyalogkapitányának: *Zádorla (Székelyi) János* uramnak. Ettől a merész vitéztől a Felvidék németsege úgy félt, hogy már jöttenek a hírére is szaladásnak indult. Különösen jeles volt Czeczey uram huszársága. Abban az időben Czeczey huszárságnál jobb szerszámos katonákat alig ismeretek. Hogy az ilyen vitézeket a harera noszogattania nem igen kellett, mondanunk is fölösleges.

Czeczey vitézei azon kor szokása szerint az ellenség várai alá való jártukat sem igen átalították. Az 1539. év nyarán is Eperjes alá száguldottak s a német sereg lovait, meg a városiak csordáit elhajtották.¹⁹⁾ Ferdinánd magyarországi hadainak vezére akkor bizonyos *Lascano Tamás* nevű generális volt. (Fels Lénárd fővezér Bécsben tartózkodott.) Lascano uramat mód nélkül elfogta a harag, amikor a kassaiak támadásáról értesült. Nagy hitére fogadta, hogy leszámol a kassaiakkal. Az ő fegyvere is fog úgy, mint Czeczey Lénárdé; ideje, hogy összemérje vele.

Lascano gyorsan nyeregbe szedé a katonáit. Túlnyomó erővel akart Kassa ellen indulni, tehát Bártfa, Eperjes és Lőcse városok németiségét is hadra hajtotta, hogy a táborát imígyen

¹⁹⁾ Cs. és kir. ltr. Hung. Serédy Gáspár jelentése, Ida, 1539. július 23. Serédy megírja, hogy ez a fegyverszünet idején történt.

is sokasítsa. Aztán Magdolna napjának előestéjén nagy titokban megindult. Ahogy Somosra ért, a sárosi német kapitányt, meg a puskás polgárságot is magához rendelé. Megérkezvén a segédesapatok, a győzelem biztos reményében indult Czecey ellen. A kémek hírül hozták, hogy Kassa népe csöndes és a készlődésnek semmi nyoma. Erre Lascano éjjélkor átkelt a Kassa nevű hegyen s hajnal felé a Kassát körül fogó folyóhoz ért. Arról sejtelve sem volt, hogy Czecey Lénárd a német sereg minden mozdulatát figyeli! A hegy hajlásánál egyszerre előtte termett Czecey egész serege. Még mezei ágyúkat is hozott magával. A kassaiak azonnal támadásra fogták a dolgot. A csata lefolyását Eperjes városa (júl. 23-án) imígyen írta meg Ferdinánd királynak: Czecey nagyobb sereggel tört ki, mint várni lehetett. Hosszú és elkeseredett harc keletkezik. A kassaiak az erdőnek szorítják Ferdinánd hadát. Lascano leszáll a lováról és gyalog küzd a népével, de hasztalan volt minden erőlködése. Elesik ő maga is, elpusztul a serege is. A fővezérrel együtt esett el Schobert Zsigmond. Österreicher Lénárdot, a sárosi kapitányt elfogták. A kevés menekülő németet a parasztok agyonverték. Ennyi jeles vitéz, ennyi derék polgár — írja Eperjes városa — rég nem pusztult el, mint e véres csatában!²⁰⁾

Július 24-én Loboczky Mátyás is értesítette Ferdinánd királyt seregének pusztulásáról. Sáros várában — írja — az egész seregből csak húsz gyalogos maradt. Lascano fővezér is elesett. Horváth Barnabás jelen volt a szeren-

²⁰⁾ U. o. Eperjes városa I. Ferdinándhoz 1539. júl. 23-án.

csétlen csatában és látta, mikor Czecey huszárai végigvágattak Lascano földön heverő testén! Serédy Gáspár július 23-án, Held Mátyás doktor július 27-én, a szepesi városok pedig július 25-én írják meg a királynak „a véres öldöklést és Lascano gyászos halálát”.²¹⁾

Ferdinánd e jelentésekre augusztus 5-én felelt. „A mieink méltatlan leölését, kiváltképen Lascano Tamás fővezér és a kapitányaink halálát lelkünk nagy aggodalmával halljuk!”²²⁾

Mivel Czecey győzelme Ferdinánd hatalmát a Felvidéken teljesen megingatta, lóhalálában kellett oda katonaságot vetnie.²³⁾

Bár a kassai csatának nem Czecey, hanem a támadó Lascano volt az előidézője, Ferdinánd Szapolyai János királytól mégis elégtételt követelt. Ez ügy tárgyalására Ferdinánd Loboczky Mátyást, Bessenyey Istvánt és Horváth Gáspárt küldé Somosra királyi biztosokul. Ezek az urak értesítették a jövetelükről Czeceyt. A kassai kapitány hidegen felelte nekik, ő erről a tárgyalásról semmit sem tud és semmiféle utasítást nem kapott.²⁴⁾ Mivel azon-

²¹⁾ U. o. „Capitanei et fidelium miserabilis caedes“ etc. — Held Mátyás doktor így ír a csatáról: „de conflictu quodam facto inter Thomam de Lascano et capitaneum Cassoviensem, in quo dictus d. Lascanus cum multis optimis servitoribus sacrae majestatis ut dicitur occubuisse.“

²²⁾ U. o. Ferdinánd Loboczkyhoz.

²³⁾ U. o. Wernher 1539. július 30-án jelenti, hogy Serédy György már megjött Eperjesre a huszárságával és gyalogságával A foglyokat — írja — ki kéne váltani. Eperjesről sokan hiányoznak, köztük két tanácsos is. Az egyiket a csatában megölték, a másik rab.

²⁴⁾ U. o. 1539. feria quinta post festum Michaelis. Czecey Lénárd levele Loboczkyhoz. Az 1539. júl.

ban Ferdinánd biztosai mindenáron tárgyalni akarták Lascano ügyét, Czecey október 2-án megjelent köztük s újra kijelenté, hogy ő ez ügyben eddig semmiféle utasítást nem kapott. De ha mindenáron tárgyalni akarnak, menjenek a bécsi király földjére, Somos ugyanis János király birtoka s nekik itt semmi keresnivalójuk sincs.²⁵⁾

A biztosok erre megírták Ferdinándnak, hogy János király tréfát űz belőlük, mert hisz Somos nem az övé, hanem Ferdinánd királyé. Mindazáltal nekik Somosról mégis távozniook kellett és Göltnicen tartották meg az eredménytelen tárgyalást.

Pompás dolog volna János királynak s különösen Fráter Györgynek ez időben Czeceyhez intézett utasításait és leveleit ismernünk! Sajnos, ezek alighanem örökre eltűntek. Valamint-hogy Czecey Lénárd levelei is elvesztek. Így aztán csak igen keveset tudunk a kassai magyarság életéről s azokról az intézkedésekről, amiket Czecey kapitány tett ez időben.

Azt azonban a Ferdinánd király híveinek

27-én Loboczky Tarkőről írja Wernhernek: „Leonardus Czecey nunciavit mihi, se velle servare foedera inconcusse usque ad meliorem regis sui informationem.“ (Semmiféle kassai jelentésnek nem szabad hinnünk — írja erre Loboczky.)

²⁵⁾ U o. Ferdinánd biztosainak jelentése, Somos, okt. 2. Horváth Gáspár, Loboczky és Bessenyei István írják Ferdinánd királynak, hogy kérdék Czecey-t, vajjon az uralkodójának megbízásából jött-e Somosra? Czecey azt felelé erre, hogy az ő királyától semmiféle utasítást nem kapott. De ha tanácskozni akarnak, akkor menjenek Ferdinánd király területére. Látja fölséged — írják a biztosok —, hogy János király csak tréfát űz fölségedből.

jelentéseiből világosan kiolvashatjuk, hogy az ő szemükben Czeceyznél gyűlöltebb ember kevés akadt. Tehát bizonyos, hogy mindent megtett a felvidéki magyarság érdekében.

Gondolhatjuk, hogy Czecezy nem sokat törődött azokkal a szidalmakkal, miket Ferdinánd hívei szórtak ellene. Mikor a szóhordók az efféléket Czecezy uram fülébe is elvitték, a kassai kapitány nem hogy haragudott, hanem módnélkül örvendett azoknak! Legalább tudta, mivel bosszanthatja az ő ellenségeit. A régi magyar mondás szerint cselekedett tehát, ami úgy szólt, hogy *a kígyó mérge ellen magából a kígyóból csinálják a törjéket!* A bécsieket ő is a németek bosszantásával és adóztatásával haragította. A Kassától ugyanesak messze fekvő várakat egymásután szedegette el Ferdinánd híveitől. Lőcse, Bártfa, Eperjes, Szeben és Sáros német kereskedőit harmincad alá fogta s rovás és tized fizetésére kényszerítette.²⁶⁾ Ferdinánd Sóvári Soós Ferencet kiforgatta a javaiából, Czecezy pedig visszahelyezte őt azokba. Az 1543. év nyarán már azt jelentették Bécsbe, hogy Czecezy a felvidéki városokat egytől-egyig kényszerítette, hogy ne Ferdinándnak, hanem János királynak fizessék az adót. Báthory András ugyanez évben azt jelenti Bécsbe, hogy Czecezy Lénárd és a kassaiak János király fiát magyar királlyá akarják koronáztatni!²⁷⁾ Basó Mátyás — írja Báthory — szin-

²⁶⁾ U. o. Czecezy Lénárd parancsa Zemplén megye nemeseihez 1541. márc. 20. — Az 1543. év aug. 30-án írják Bécsbe: „iam dudum civitates omnes coactae fuissent census suos Cassoviam administrare.“

²⁷⁾ U. o. Miskolc, 1543. jun. 13.

tén Kassán van és Czeceyvel már nagyokat iszik az új magyar király egészségére! Czecey Perényi Ferenchez, Basó pedig Bebekhez ment katonaszedés céljából. Ugyancsak 1543-ban történt, hogy a szepesi városok követei Kassán megjelentek Czecey előtt s keservesen panaszkodtak Zádorla János ellen. Úgy halljuk — mondták a követek —, hogy Basót ötszáz lovaggal és ötszáz gyaloggal Ricsnóba rendelik. Innét fogja ő majd a városi lakókat nyúzni! A követek aztán még Basó és Winnyey László (Czecey tisztjei) ellen panaszkodtak. Czecey meghallgatván a követek panaszát, ily szót vetett hozzájuk: „Nemes atyámfiak! Jó, hogy jöttetek, mert embereimet ép most bocsátom közétek tizedszedésre. Az Isten ne adja a következő napot megélnem, ha a tavalyi és az idei tizedet rajtatok meg nem veszem. Menjetek békével és útközben tanakodjatok e felől.“ A polgárok erre remegve felelték: Zádorla megint zsoldot kiáltat és katonát fogad, nem élhetünk miatta békességben! Czecey erre elkomolyodott s így szólott a polgárokhoz: „Ne törődjete ti Zádorlával; tudja ő jól, mit kell tennie. Ti idegenek mellé állottatok, német katonaságot fogadtatok a falaitok közé. Nektek nem kell a magyar, nem akartok magyar uralkodót. Pedig nem a bécsi király s nem a németek, hanem én védtelek meg benneteket a török ellen. De már az én türelmem is fogytán vagyon! A Tisza mellékéről a magyar parasztságot mind idehozatom s megfojttalak velük.“²⁸⁾

²⁸⁾ U. o. A városok jelentése: „proximis diebus Joannes Zadorla princeps malefactorum“ etc. Judices et jurati cives civitatum Lőcse, Bártfa, Eperjes et Szeben, 1543. juni 30.

Alighogy a városok követői hazaérkeztek, tapasztalták, hogy Czeczey ígéretét mind beváltja. Lőcse, Bártfa, Eperjes és Szeben német polgársága magának Ferdinándnak jelenti, hogy Czeczey a tizedet erősen szedi, Gölnicet erővel elfoglalta. Felsőged hanyagsága miatt — írják — mindnyájan elveszünk!²⁹⁾

Alighogy e jelentés Bécsbe ért, már jött a másik, amiben a városok tudtul adják, hogy a kassaiak Lipolcot is elfoglalták. És így ment ez napról-napra. Egyik levél a másik után hirdette Czeczey tevékenységét és sikereit. Itthon tehát napról-napra öregbedett a tisztessége; Bécsben ellenben a bűnlajstroma nagyobbodott.

Csak egyetlenegy esetet ismerünk ez időből, ami Czeczey népének a kudarcával végződött. Ennek az egynek aztán módnélkül örvendtek az ellenfelei. A kassai vitézek Czeczey biztatására elhatározták, hogy megkísérlik Szepesvára meglepetését. A várórség néhány emberét sikerült megvesztegetniök. Ezek megígérték, hogy a kitűzött időben a kassaiakat fölvonják a várfalakra. E kalandnak a híre Váradra is eljutott és *László diák*, Fráter György bíboros legkedvesebb atyafia, löhalálába vágatott Kassára.³⁰⁾ hogy a kalandban résztvehessen. Ezenközben Szepesvára kapitánya megtudta, mit terveznek a kassaiak s egész erejével várta őket. A kitűzött időben élfélkor mintegy száz kassai vitéz jelent meg a falak tövében. Kassa vitézeinek a színejava volt ez, köztük a Váradról jött László diák is. Vagy huszan fölvonatták

²⁹⁾ U. o. Ma éjjel — írják — Lapis Refugii is elfoglaltatott.

³⁰⁾ „Velocissimo cursu“.

magukat a falakra. Legutolsónak a nagyhírű *Sáska János* uram ért föl, a kassai vitézek legfurfangosabb főlegénye („magni nominis nebulo“). Amikor az árulók vezetésével a várba jutottak, az ottani kapitány egész erejével rájuk rontott. Kétségbeesett harc támadt. A sötét éjben egyik a másikat alig látta s összevissza vagdalóztak. A fal tövében maradt kassai huszárok hasztalan igyekeztek társaiknak segítségükre menni, a várba be nem juthattak. Éjjeltől hajnalig harcolt a várban a húsz kassai vitéz. Mikor a derék László diák is elesett, két kassai vitéz feltörte a puszkaportornyot s üszköt vetett a porba. A puszkapor fölrobbant s nemcsak a tornyot, de a bástyákat és a házakat is szétvetette. A robbanás a harcnak is véget vetett. A kassaiak közül hat sebesült maradt életben s ezeket is kivégezték. A várórség egy része a várkapitánnyal együtt meghalt. A húsz válogatott (selectissimi) kassai vitéz tehát drágán adta az életét!

Erről az éjjeli támadásról Révay Ferenc 1543 május 15-én értesítette a királyt. Az ő jelentését Batthyány Orbán azzal egészítette ki, hogy a kassai vitézek között csak három gyalogos volt, a többi Czecey Lénárdnak legjobb huszáraiból került ki. Akik a várba bejutottak, azok mind ott veszttek.³¹⁾

Czecey Lénárd, miután Kassa vidékét java-

³¹⁾ U. o. Révay Ferenc jelentése, 1543. május 15. „ex illis centum cassoviens. non fuissent plures quam tres pedites; reliqui omnes equestris ordinis servitores capitanei Cassoviensis.“ — Szepes vára — írja Révay — Thurzó Jánosé, aki most itt van. Ösztökéltük őt, írjon meg fölségednek mindent. Megígérte.

részt leigázta, messzebb vetette a szemét. Ágyúöntésre és fegyvergyártásra réz és egyéb fém kellett neki, tehát azon forgatta elméjét, miként lehetne a bányavárosokat meglepnie. A likavai kapitány: Segnyey László jó embere lévén, véle tanácskozott ez ügyben. Az 1543. év őszén meg is egyeztek, hogy a Fuggerek rosenbergi réztárházait elfoglalják. Ha Dubovecz János árvai főispán a dolgot idején meg nem tudja, bizony a Fuggerek réz nélkül maradnak. A szépen kicsinált terv így azonban dugába dőlt.³²⁾

Mivel a kassaiak enemű tevékenysége napról-napra fokozódott, Czecey Lénárd Ferdinánd király hívei szemében mindig nagyobb és nagyobb szálla lón. Keresték is eléggé az alkalmat a bosszúra, de bizony nem férközhettek Kassa közelébe. Ezért tehát úgy ártottak Czeceynek, ahogy tudtak. Volt a kassai kapitánynak egy előkelő származású s igen tanult embere, akit követül használgatott, ha kényes ügyeket kellett elintéztetnie János király udvarában és egyebütt. Ferenc diáknak hívták ezt a derék embert. Jól ismerte őt Fráter György, meg Wernher is. Az 1544. év telén Ferenc diák asszonyával, egy kis fiúcskával és két kocsissal útnak indult. Estére kelve Serédy Gáspár porkolábjaához: Szennyessy Mihályhoz tért be. A porkoláb szívesen marasztotta őt és Ferenc diák az övéivel együtt álmra hajtá a fejét. Csak erre várt Szennyessy. Serédy parancsára azonnal megkötöztette az alvókat s valameny-

³²⁾ Köz. pénz. ltr. 14334. fasc. 1543. nov. 2. Ferdinánd király a kamarához. Elrendeli Segnyey László elfogatását a kassaiakkal kötött egyesség miatt.

nyijüket a Tiszába fojtatta. Még a lovaikat is a Tiszába vettette, a kocsikat pedig elégettette.

Serédy Gáspár meghallván, mit tett a porkolábjá, módnélkül megijedt. Jól ismerte Czeczey Lénárdot, tehát tudta, hogy bosszulatlanul nem hagyja a dolgot. Ezért tehát minden követ megmozdított, hogy magát tisztázza. Ez azonban nem sikerült neki. Igaz ugyan, hogy Fels fővezér adta neki a parancsot Ferenc deák elpusztítására, az is igaz, hogy Szennyessy Mihály félreértette a gazdája parancsát, de azért a gyáva gyilkosságban Serédynek is volt része.³³⁾

Ferenc deák meggyilkoltatásának a híre csakhamar elterjedt. Czeczey Lénárd és Fráter György módnélkül sajnálták a derék ember halálát. Aztán mindketten elhatározták, hogy Serédyn a bosszút megállják. December hó 19-én Serédy már esedezve könyörög segítségért, mert — mint maga írja — Fráter György ellene indul.³⁴⁾

Nehogy ebből a dologból nagyobb tűz támadjon, I. Ferdinánd király sietve írt Fráter Györgynek s meggyőzni igyekezett őt, hogy Serédy büntelen Ferenc deák meggyilkolásában.³⁵⁾

³³⁾ Fels Lénárd 1545. január 4-én azt írja a királynak, hogy Serédy az ő utasítására csalatta törbe Ferenc deákot, de Szennyessy ügyetlenül hajtá végre a parancsot (mit der sache zu ungeschickt umbgangen und in unwissend entleibt). Cs. és kir. áll. ltr. Hung.

³⁴⁾ U. o. Serédy levele Fels Lénárd fővezérhez 1544. dec. 19.

³⁵⁾ U. o. Ferdinánd Fráter Györgyhez 1545. január 10.

Ugy ahogy aztán elsimították az ügyet. S Czecey Lénárd is kénytelen volt letenni arról a tervéről, hogy Serédyt megtámadja.

Ezek az évek különben meglehetősen csöndességben teltek el Kassán. A város, melynek népe már teljesen magyar volt, a mindennapi foglalkozásnak adta magát. Sok lévén benne a vitélő nép, a hangos mulatozás sem volt ritka. Ebben is jó példával járt elől Czecey Lénárd. Ő tette magyarrá a várost, tehát ő örült és vigadott legjobban. Tinódi verseiből tudjuk, hogy a kassai kapitány házában a magyar lantosok és hegedősök mindig szívesen látott vendégek voltak. A kedvükért Czecey nem egy hordó bort elfúratott. Aztán jártak a köszönő-poharak, Tinódi Sebestyén deák és társai zengték a magyar vitézség emlékeit s a boldog Czecey tisztjei és főlegényei társaságában örvendett a magyar szónak, a magyar dalnak.

Mivel a politikai és a hadiviszonyok miatt ez időben a magyarság állandóan észak felé költözgetett, Czeceynek bő alkalma nyílt a telepítésre. Tudott dolog, hogy Perényi Ferenc megháborodván a szikszói polgársággal, kettőt kivégeztetett közülük s a többinek pedig vagyonát foglalta le. A polgárok erre otthagyták a várost. A hajléktalan menekülőket Czecey vette pártfogásába. Letelepítette őket Kassán és egyebütt és elegendő épületfát és szabad esztendő adott nekik.³⁶⁾

Wernher szerint 1550-ben Czecey úrnapiján háromszor kihirdettette, hogy minden költöző Kassára tartson. Aki ott megtelepszik, minden adótól és polgári tehertől hat évig mentes lesz.

³⁶⁾ Köz. pénz. ltr. Salzwesen in Ungarn, 15412. fasc. Wernher jelentése Eperjesről, 1550. június 10.

Ugyancsak Wernher írja Bécsbe, hogy a kassai huszárok beszáguldozzák az egész vidéket, a kereskedőket kényszerítik, hogy a harmincadot Kassán fizessék. Aki vonakodik, annak elveszik árúit.

Ügylátszik, Fráter György is azon fáradozott, hogy a kassai jövedelmet gyarapítsa. Wernher jelentése szerint ugyanis rengeteg erdélyi sót szállíttatott Kassára; onnét pedig a vidéket árasztották el az erdélyi sóval.³⁷⁾

Mi mindenre kiterjedt Fráter György figyelme, az leginkább a birtokok vásárlásából tűnik ki. A kereskedelmi utak mentén és a határszéleken Czeceyvel összevásároltatta a birtokokat s várakat és megerősítette azokat. Az 1549. évben például a nyitrai püspök jelenti Ferdinánd királynak, hogy Fráter György Czeceyvel megszerezte Athynai Simon deák özvegyének jelentékeny birtokait. Fráter György — írja a nyitrai püspök — éveken át fáradozott, hogy az özvegyet rábírja e birtokok eladására. Végre ez sikerült is neki. Pedig Sáros városának nagy szüksége lett volna e birtokokra. Ő mindent, de mindent el akar hódítani.³⁸⁾

³⁷⁾ U. o. Wernher jelentése 1551. nov. 18.

³⁸⁾ U. o. 14335. fasc. 1549. juni 5. Pozsony: „Bona illa non parvi momenti sunt, nec exiguum colorum numerum habent. Significatum est mihi fratrem Georgium aliquot annis laborantem perfecisse apud viduam illam jam mortuam, ut venderet ea Leonardo Czecey capitaneo suo Cassoviensi, quod et fecisse illa dicitur“ etc. E birtokok Abaujban és Zemplénben voltak. (Nádasd, Kis-Sáros, Sadan, Lengyelfalva stb. Izbungyai javak voltak ezek.)

A megvásárolt birtokon Czecey Lénárd aztán a nádasdi várkastélyt építtette.

Tarczay Györgynek (Loboczky mostohafiának) a birtokait is megszerezte Czecey. Tarczay a Kassa közelében fekvő birtokait már régebben eladta Czeceynek. Az 1551. évben a lengyel határ mellett levő Ujvár (Steinerhaus) és Tarkó várakat igyekezett megvenni. Wernher jelentése szerint Czecey már odaküldé embereit, hogy alkudozzanak Tarczayval. Ha Ujvárt sikerül megvásárolnia, öfelségét jelentékeny kár éri; mivel itt nagy határvásárok vannak. Mindenáron meg kell ezt akadályozni!

Wernher aztán megírja, hogy a hatalmas Bebek Ferenc, aki jóbarátságbot tart a budai basával, ugyancsak igyekszik Czecey Lénárdal barátságot szőni. Váradról és Debrecenből — írja Wernher a királynak — seregesen költöznek a lakók Kassára. Ezek sohasem lesznek fölseged hív alattvalói.³⁹⁾

A Tarczay-javakon kívül a Keczerék birtokainak java is Czecey Lénárd kezére került.⁴⁰⁾

Mondanunk sem kell, hogy a birtokvásárlásokra a pénzt Fráter György adta Czecey kapitánynak.

³⁹⁾ U. o. 15389. fasc. 1551. okt. 30. Eperjes. (Derhalben — írja Wernher — d. Kays. Maj. in alle weg zu retten ist, dass sie die Künigin mit ihrem Sohn dannen und gar aus dem Landt zu ziehen one allen lengern verzug befurdern und Kasche zum sichersten in ihre Lande bringen, dann die leute seltzam dazu die leuffe onstett und herrlich, auch helt sunst fast jederman gen Kasche zu von Döbritz, Wardein und denselben orten jenseit der Teisse, und kommen der windt so vil zusammen dass sie ainen stain blösen mochten.“)

⁴⁰⁾ Lipolcz, Mudrocz, Csizite stb.

Mivel Tokaj várának a megszerzése a magyarányú só terjesztésére nagyon fontos volt, amennyiben Tokaj nélkül a mármarosí sôt továbbszállítani nem lehetett, Fráter György meghagyta Czeczeynek, hogy kísérelje meg Tokaj megszerzését. Czeczeynek volt egy Serédy István nevű hű embere, akit csak fél-szeműnek hívtak. Ezt bocsátá ő több ízben Serédy Benedekhez, a tokaji kapitányhoz, hogy tárgyaljon vele Tokaj átadása ügyében.

Még mielőtt a tárgyalást befejezhatték volna, a magyar kamara értesült a dologról s 1550 július 3-án figyelmeztette a királyt a veszedelemre.⁴¹⁾ Ilymódon aztán Czeczey Lénárd fáradozása is kárbaveszett.

Amint látjuk, Czeczey Lénárd mindent megtett, minden követ megmozdított, hogy Fráter György óhajai teljesüljenek s hogy magyarosítási politikája gyümölcsöt teremjen. Teljes erejével azon volt, hogy a magyarrá tett Kassának és vidékének magyar lakói jólétben és biztonságban nyugodtan élhessenek s a nemzeti küzdelmeknek támogatói maradhassanak. S a nagy mű, amit ő Kassán és vidékén a magyarság érdekében fölépített, büszkeséggel és örömmel tölté el szívét. Emellett módnélkül való népszerűséget szerzett neki. A komoly Forgách Ferenc, no meg Tinódi diák is különösen hangoztatják azt az odaadó szeretetet és ragaszkodást, amivel Kassának és vidékének újonnan telepített népe Czeczey Lénárd kapitányt kiűntette. Ilyen ragaszkodást, ilyen szeretetet

⁴¹⁾ „Periculum esse, ne hunc Benedictum Serédy frater Georgius in suam sententiam trahat“ etc. („Fratrem Georgium dedisse negocium officiali suo Cassoviensi Leonardo Czeczey ut ratine arcis Tokaj cum Benedicto Serédy tractet“ etc.)

csak a jellem tisztasága és a szív nemessége teremthet. Sajnos, soha meg nem tudjuk, mi minden lakozott Czecezy szívének a rejtekében. Nincs egyetlen bizalmas soroskája sem, ami az ő belső világát nekünk elbeszelné. De hivatalos írásaiból és az egykorú jelentésekből fényesen kitűnik, hogy nála lelkesebb és nemzetét jobban szerető ember abban a korban kevés akadt. Kardforgató ember volt egész életén át, de a hadakozás az ő szívét nem fásította meg. Segített mindenkin, akin segíteni tudott. Ismeretes dolog, hogy Perényi Ferenc a szikszói polgárok közül kettőt kivégeztetett s a többit iga alá hajtotta. Czecezy védelmébe vette a szegény szikszóiakat; letelepítette őket Kassán, épületfát adatott nekik s több évre minden teher alól fölmentette. Mikor Gönc városa leégett, a polgárok Czecezy uramat kérték meg, szerezne nekik épületfát. És Czecezy megszerezte nekik a kívánt erdőt. Ám Perényi Gábor megtámadta a göncieket s kinek lovát, kinek egyéb jószágát ragadta el. Megtudván ezt Czecezy, kényszerítette Perényi Gábort, hogy mindent kamatostul visszaadjon. Akinek Perényi négy lovát vette el, Czecezy Perényi jószágából nyolcat adatott neki helyébe. Egyik polgárnak 400 hordófalát vitette el Perényi, Czecezy kárpótlásul Perényi egyik lovát adatta neki stb.⁴²⁾

Nem utolsó érdeme Czecezynek, hogy Kassán *egymaga párhuzamos rendet és fegyelmet tudott tartani*. A katonaságot és a polgárságot sikerült egylelkűvé tennie. S az ő példás életén s törhetetlen magyarságán lelkesültek Kassa

⁴²⁾ Régi magyar emlékek II. köt. 313. lap. Tanu-vallomás.

új lakói. Ők a nemzeti királyság hívei voltak s hallani sem akartak Ferdinándról.⁴³⁾ A mostani kassaiak -- írja Wernher -- túlnyomórésztben magyarok s azelőtt nem laktak Kassán. Ők sokkal inkább lelkesednek János királyért, mint a német királyért, ahogy fölségedet hívják. Csak János királyt akarják uroknak! Ezek, főleg Czecey emberei, sohasem lesznek fölségednek hívei.⁴⁴⁾

Gondolhatjuk, minő öröme telt Czecey Lénárdnak Kassa illetén megmagyarosításában. Sejtethetjük, mennyi munkájába és fáradságába került ez a nagy alkotás, melynek hatását és jelentőségét még századok múlva is érezte a felvidéki magyarság. Amint Tinódi verses krónikájából is kivehetjük, Czecey Lénárd ekkor élte életének legszebb napjait. Am egyszerre onnét jött rá a veszedelem, ahonnét ingyen sem várta. Fráter György Erdélyt átadta Ferdinándnak. És mint Báthory András írta: „*Erdély-birodalom sirom-rívom!*“ Izabella királyné könnyezve jött Kassára, hogy azt is átadja Ferdinánd király embereinek: Wernhernek és Rakovszkynak. Szegény jó Czecey úgy érezte magát, mint akinek szívébe idegből nyilat bocsátanak. Egyszerre veszni látta mind-

⁴³⁾ Wernher írja 1551. okt. 31-én a bécsi királynak: „das spuret man offentlich aus all ihrem Reden und Thun“.

⁴⁴⁾ „Dann die jetzigen Kascher so zum mehrerntheil pur Hungarn seindt, und vormals in Kasehe nit gewohnet haben, viel lieber König Hansen sehen, dann den deutschen König, wie sie gewöhnlich die königliche Majestet nennen, für ihren Herrn und König haben wollen“ etc. (Köz. pénz. levélt. Salzwesen in Ungarn 15389. fasc. 1551.)

azt, amiért tizenöt éven át az éjet is nappallá tette. Érezte, sejtette, hogy a német király kezén az ő nagy alkotása rombadől s nagy szívét mérhetetlen bánat fogta el. Nem akart látni, nem akart hallani; nem akart semmiről sem tudni. Izabella királyné azonban nem hagyta cserben leghívebb alattvalóit. Úgy Czecey, mint Babay érdekében közbevetette magát. Erre szükség is volt; mert Wernher és Rakovszky biztosok mindent elkövettek, hogy Czecey és Babay Péter ne nyerjenek bocsánatot. Wernher Ferdinánd királyhoz intézett hosszú fölterjesztésében azt sürgette, hogy egyetlen magyar — főleg Czecey kapitány híve — ne maradhasson Kassán!⁴⁵⁾

Wernher egy másik jelentésében meg arra kérte a királyt, hogy Izabella királyné kérését ne teljesítse és Czecey kapitánynak, valamint rokonainak ne adjon kegyelmet. Ha ez megtörténik, nagy kár és veszedelem lesz Kassára, ahol mindenféle nyugtalanságot és zavart okozának. Inkább az elűzött német polgárokat kell megvigasztalni.⁴⁶⁾

⁴⁵⁾ „Es wer zu wünschen, dass kein purer Hunger, fürnemblich die so dem Hauptman Czecey mit Dienst zugethan und Verwandt, oder der Hungarn je mit mehr, dann vormals gewesen, in Kasche sessen; sunder dieweil das ohne grosse Verletzung der gantzen Nation nit wohl beschehen kann, so würdt sichs schwerlich anders fügen, dann dass die so ihr aigen Haus und Hofdienen erblich besitzen, oder an sich mit Recht vor den wahren Erben mit ihrem freien Willen erkaufet haben, alda geduldet werden.“

⁴⁶⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. Kassa, 1551. novemb. 19.: „Kein Ursach ist, warumb die Königl. Majestet auf der Königin Fürbitt dem Hauptman

Ugyanő Babay Péter ellen is írt. Bár elismeri, hogy Babay a törvényes tulajdonostól pénzen vásárolta kassai házát, mégsem kívánja őt Kassán hagyni. Ő — írja Wernher — Izabella királynénak gonosz tanácsadója volt és most is az. Így hát jobb lenne, ha minél távolabb volna Kassától.

Ferdinánd király — amint későbbi rendeleteiből kitűnik — szívesen teljesítette volna Wernher kívánságait. Azonban a körülmények egyelőre mást parancsoltak. Ferdinánd király tehát teljesítette Izabella királynénak és fiának Loboczky által előterjesztett kérését. Azaz hogy bocsánatot adott Czecey Lénárdnak, atyafiainak, hív szolgálóinak s valamennyi kassainak, akár polgár, akár katona legyen az.

A Czeceynek adott írást Nádasdy Tamás és Castaldo János állították ki a király nevében. Eszerint öfelsége megbocsátja Czecey minden bűnét és kihágását, amiket a királyi föntség ellenében elkövetett. Kegyelmébe és védelmébe fogadja őt. Jogaiban és birtokaiban sem őt, sem utódait senki háborgatni ne merészelje.⁴⁷⁾

und seinen Verwandten zu Kasche ain mehrere Begnadung thuen, oder ihr Begehrn willigen solle, ja entgegen zu besorgen, wie ihre Majest. willigen, dass mehr Schadens und Gefahr hieraus erfolgen“ etc.

⁴⁷⁾ Cs. és kir. állami ltr. Hung. 1551. júli 25. Kolozsvár: „Leonhardum Czecey capitaneum Cassoviensem... de elementia eiusdem majestatis certum et securum reddere volentes eundem assecurandum duximus, eidemque in persona majestatis regiae promittimus omnes ipsius Leonhardi excessus ad haec usque tempora tam contra majestatem regiam, quam contra quoslibet alios quomocunque patratos, majestatem regiam

A szegény, megtört Czecezyt ezenközben sokkal nagyobb gondok bántották. Szemei előtt a nemzeti királyság haldoklása állott. Érezte, előrelátta a kassai magyarság veszedelmét is. Szomorúan nézte, mint írják össze a királyi biztosok azt a sok gabonaneműt, élelmiszert, amit ő a katonái számára gyűjtött; aztán a szép ágyúit és tüzes szerszámaikat.⁴⁸⁾ S búskomorság szállta meg őt. Életének minden küzdelme, minden alkotása és reménye veszendőben volt, nem csoda hát, ha kétségbeesés fogta el. Hiszen az ő élete immár olyan volt, mint a lant húr nélkül. Nagy lelki fájdalom csak nagyszívű embereknek jut osztályrészül. És Czecezy Lénárd kapitány ilyen volt. Ezernyi gondolat járogatta fejét, de egyikben sem talált vigasztalást. Végre is arra határozta magát, hogy Kassát és birtokait örökre itthagya s a királynéval együtt bujdosásra adja fejét. Megírta testamentumát s készült a nagy útra. De mire Izabella királyné elindult, Czecezy már jobb-létre szenderült.⁴⁹⁾ Az életerős, alig ötvenéves embert, aki a betegséget hírből sem ismerte, a nagy lelki fájdalom megölte. A tragédia ezzel befejeződött. Azaz még nem. Hű barátja és szívének osztályosa, a kis Babay Péter megőrült! Amit Czecezy hatalmas szervezete meg

ipsi Leonardo condonasse eumdemque in gratiam et protectionem suam accepiſſe“ etc.

⁴⁸⁾ Wernher jelentése szerint Kassán a vár tárházában talált 5400 köböl búzát, 3800 köböl árpát, 3500 köböl zabot, 1850 kévét. A kassai köböl ekkor egyenlő volt két bécsi mérővel. A sok ágyú között szerepelt a Pórtánc nevű 120 mázsás ágyú is. (Inventari alles Geschützes zu Kascha 1552. január 15.)

nem bírt, az a gyöngé Babayt is megemészté.

A Nádasdy Tamásnak küldött kassai jelentés, aztán Forgách Ferenc tudósítása és Tinódi leírása egyértelműen állítják, hogy Czecey a nagy lelkifájdalom ölte meg. Egyedül Kendi Antalnak 1552 január 11-én Erdélyből kelt levele meséli, hogy a kassai kapitányt a gőgtől részeg lengyel katonák gyilkolták meg.⁴⁹⁾ Az erdélyi mendemondának azonban semmi alapja sincsen.

A tél szívében járt az idő, amikor a nagy kassai kapitányt hű vitézei eltemették. Forgách Ferenc emlékiratában olvassuk, hogy Kassa kicsinye-nagyja zokogva kísérte őt ez utolsó útjára. Tinódi Sebestyén diák is följajzván a lantját, imígyen írt a temetésről:

Az nagy monostorban ötöt eltemeték,
Csoda sokaságok ötöt elkísérék,
Nagy sírva halálát oly igen kesergék,
Ott sok jámbor vitéz bujdosóban esék.

Siratják vitézek, mint kegyes atyjokat,
Üdvözlík és áldják mint jót tölt urokat,
Ő atyafiai óhítják bátyjokat,
Eltette, táplálta, nékik adott sok jókat.

A szegény Czecey Lénárd aggodalma a kassai magyarság miatt nem volt alaptalan.

⁴⁹⁾ Izabella királyné 1552 január 26-án írta Kaszáról Ferdinándnak: „Cras civitatem Cassoviensem simul cum pertinentiis in manus Georgii Werneri et Georgii Rakovszky majest. v. s. commissariorum libere consignabimus, et nos una cum filio nostro hinc emigrabimus“. (Cs. és kir. állami ltr. Hung.)

⁵⁰⁾ Cs. és kir. állami ltr. Hung. Kendi Antal levele.

Alighogy szemét behunyta, azonnal sutbadobták a királyi ígéreteket s Czecey Lénárdnak minden birtokát elkobozták. Fivére: Péter, hiába hivatkozott a királynak, Nádasdynak és Castaldónak Czecey Lénárd részére kiállított írásos biztosítására, hiába Czecey Lénárd végrendeletére, nem kapott semmit. Ferdinánd király ugyanis Czecey Lénárd birtokait Macedónia Péternek adományozta.⁵¹⁾ Sőt Czecey Péternek a birtokait is elkoboztatta.⁵²⁾ Egyedül Czecey Mihály tarthatta meg a javait; mivel ő meghódolt Puchaimnak s Ferdinánd szolgálataiba állott.⁵³⁾

Még kevésbé tartották meg a kassai magyarságnak tett ígéreteket. Wernher a legnagyobb hévvel sürgette, hogy a város igazgatását ismét a németek kezére adják. Kassát — írja — a németek építették s a város igazgatása mindig német kézben volt. Nemsokára tisztújítás lesz s így mindent el kell követni, hogy az elűzött polgárok ismét hatalomra juthassanak; mert akik most Kassán vannak, mind magyarok s részben az elűzött polgárok javait bírják.⁵⁴⁾

⁵¹⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Hung. 1556 október 30-án Puchaim hivatkozik az adományra.

⁵²⁾ U. o. Puchaim Farkas jelentése Nagyidáról: „Seines Brudern Czecey Petern Güter hab ich zu eu. Majest. Handen behalten“.

⁵³⁾ Ennek a Czecey Mihálynak adta Puchaim Nádasd várkastélyt is s melegen ajánlta őt öfelségének, mint olyant, aki a rebelliseket faképnél hagyta. (U. o.) Puchaim öfelségéhez 1556 aug. 5.: „Czecey Michael, so von Jugend auf knabenweiss des Perényi Gabriels Diener gewesen, zu mir gekommen, sich gehuldigt“ stb.

⁵⁴⁾ Köz. pénz. ltr. 15469. fasc.: „da müsset man Weiss und Weg suchen, wie die alten vertriebenen

Bár Ferdinánd királynak is az volt az óhaja, ami Wernheré, az első tisztújítás a németiségre igen rosszul ütött ki. Ferdinánd király 1552 június 4-én Serédy Györgynek írja, hogy a százas tanácsot legnagyobbbrészt Czecey Lénárd volt gyalogosaiból választották. A száműzöttek közül senkit sem juttattak a konzulátusba. Ez a dolog — írja Ferdinánd király — sehogy sem tetszik nekünk. Előre intettük a városiakat, de ügylátszik hiába. Te, Serédy, vigyázz, hogy pártoskodás és zűrzavar ne támadjon.⁵⁵⁾

A következő években aztán részint erőszakkal, részint telepítéssel sikerült a város igazgatását a németek kezére játszani. Érdemes megemlítenünk, hogy még Németországból is hoztak települőket, hogy a kassai magyarságot gyöngítsék.⁵⁶⁾

Amint a hatalom a németek kezébe került, megkezdődött a magyarok üldözése. Börtönbe vetették a legelőkelőbb polgárok egyikét: Bakay Miklóst s még a főkapitány kezességére és

Buger wider ins Regiment kommen... dann die so jetzo dran seindt, *alles Hungarn seindt*, und zum Theil der vertriebenen burg. Güter besitzen, auch sonst gar einen widerwertigen Sinn gegen ihnen haben“. Kassa, 1551 nov. 19.

⁵⁵⁾ Nemzeti Múzeum: Forgách-levéltár, Ferdinánd király Serédyhez (Pataviae 1552 juni 14) „Illos, quos centum viros appellant, partim ex eis, qui fuerunt pedites quondam Leonardi Czecey, partim alios, qui tamen de lege civitatum in eum gradum assumi non potuissent, electos consules vero omnino inhabitatores Cassoviens. nullo exulum, in consulatum admissis, creatos fuisse“ etc.

⁵⁶⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14357. fasc. Kassa városa öfelségéhez: „Es seindt viel ehrlicher Handwerker in diesen nechsten dreien Jahren aus

ezer forintnyi biztosítékra sem bocsátották el. Lippay Jánost, a volt főbíró színtén elfogták és hamisan bevádolták. Nádasdy embere, Zoltán Imre írja Kassáról Lippai elfogatása ügyében: királynak beadták volt méltatlan, kinek öfölsége végire ment, hogy büntelen. Irigységből vádolták, mivelhogy ő fő volt itt a magyarok között.⁵⁷⁾

Máté diákok azért fogták el, mert lovát kölcsön adta, hogy Izabella királynénak levelet vigyenek. A derék Kövesdy Lukácsot is vád alá fogták. „Mi — írják a magyar polgárok — mindnyájan elvesznénk, ha a hatalmas Isten és ártatlanságunk nem védene meg.”⁵⁸⁾

Kassára olyan plébánost hoztak, aki nem értett magyarul. Az iskola élére is német mestert tettek, aki a magyar tanulókat kivetette az iskolából.⁵⁹⁾

Szegedi György kassai vicekapitány látván az állapotokat, Nádasdyhoz fordult segítségért. Megírja neki, hogy a magyarok Kassán négyszerannyian vannak, mint a németek s mégis

deutschen Lander herein zu uns kommen und sich wesentlich niedergelassen, undt sambt uns einer Besserung gehoffet, damit das alt Stadtre Regiment aufgericht, und mit deutscher Purgerschaft die Stadt versorget mochte werden“ etc.

⁵⁷⁾ Orsz. ltr. Nádasdy levél. 1554 juni.

⁵⁸⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14339. f. Scriptum nomine nationis Hungaricae de Cassovia: „Nos omnes Hungari periissemus, nisi deus omnipotens et nostra innocentia nos defendisset.

⁵⁹⁾ U. o. Schola nostra est deserta, quoniam unus rector Germanus est importatus, qui eiecit omnes scholasticos Hungaros.

a magyarok az elnyomottak.⁶⁰⁾ „Bizony — írja egy másik levelében — az itt való magyar nép az városban annyira megrémült ezféle büntelen megfogásért, hogy félek rajta, hogy az várost teljességgel pusztán ne hagyják... Ha pediglen innen az magyar nemzet kibujdosik, őfelségének is nagy kárával fog lenni. Azért méltóztatnék te nagyságod kegyelmesen őfelsége eleibe adni, hogy őfelsége parancsolna ide az németeknek, hogy az magyarokat tartanák nagyobb tisztességbe és böcsületbe.“⁶¹⁾

Feledy Lestár kassai főkapitány (Czeczey Lénárd utóda) szintén fölírt a kassai bíró és tanács ellen s előadá a magyarok sérelmeit.

Nádasdy Tamás sürgetésére a király aztán biztosokat küldött Kassára. Báthory András és Kynsberg Honorius voltak a biztosok. Ezek 28 pontból álló terjedelmes jelentést küldtek a királynak.⁶²⁾

Ők is megállapítják, hogy a kassai magyarság még mindig háromszorannyi, mint a németiség. A tanácsba mégis csak két magyart vettek föl, a százas külső tanácsból pedig tizen-négy magyart kizártak!

Az ellentétet a magyar és a német polgárság között a felekezeti kérdés is növelte. A beköltözött németek ugyanis protestánsok, a magyarok pedig jobbára a régi hiten voltak. Feledy Lestár főkapitány írja 1554-ben, hogy a meg-

⁶⁰⁾ 1554 ápril 28.: Cives Hungari hujus civitatis, qui Germanos cives in quadruplo superant numero“ etc.

⁶¹⁾ 1554 szept. 21. Kassa (Nádasdy level. Orsz. ltr.).

⁶²⁾ Köz. pénz. ltr. 14359. Kassa, 1554. decemb. Relatio comitis Andreae de Bathor ac Honorii de Kynsberg super commissariatu Cassoviae gesto.

újult tűz mindig jobban ég. Én — úgymond — minden lehetőet megteszek a vallás dolgában; a bírót és az esküdteket ösztökélem Mária és a szentségek tiszteletére, de semmire sem megyek velük. Még azt sem tudtam kivinni, hogy az úrangyalának üdvözlétére meghúzzák a harangot.⁶³⁾

Az első commissió után második is jött ugyan Kassára, de e bizottságok működésének egyéb eredménye alig volt, mint néhány terjedelmes jelentés. Nem is csoda! Hiszen Wernher és társai mindent elkövettek, hogy a kassai magyarságot minél jobban befeketíthessék Bécsben. Wernher például 1553-ban a királynak írja, hogy Feledy Lestár főkapitánnyal meg van elégedve, de a huszárjai és a gyalogosai legnagyobb részét Fráter Györgynek és Izabellának söpredéknépe (Gesindl), akik most is inkább János királynak, mint fölségednek a hívei.⁶⁴⁾

De bármint igyekeztek is a kassai magyarságot elnyomni, nem sikerült nekik a várost ismét németté tenniök. Megfogyva, de törve nem, élt e nép tovább is abban a szép városban s ott a Felvidéken főtámasza lett később a nemzeti küzdelmeknek. A jó Czecey Lénárd tizenötéves fáradságos munkája tehát mégsem veszett kárba.

⁶³⁾ Feledy levele Desseffy Jánoshoz, Kassa, 1554. márc. 27.

⁶⁴⁾ Wernhers Bericht, 1553. aug. 25. Érdemes megemlítenünk, hogy Báthory András is ilyenformákat ír Nagyváradról. Castaldónak például azt írja, hogy Fráter György familiáres-ei nem akarnak öfelsége hűségére térni, tehát erőszakot kell alkalmazni; mert Várad igen fontos hely!

III.

A NAGY THÚRY GYÖRGY

A nagy Thúry György

Én nem vagyok elég, hogy megmondhassam,
Vitézségét hogy előszámlálhassam;
Csak az harmadrésére is megírhassam,
Az hallgatóknak eleibe adhassam.

A régi magyar példabeszéd azt tartja, hogy a szegénység nagy emberséget gyaláz. A XVI. században a magyar végházak lakói fizetetlen szegény legények voltak. Vitézeinknek nyomorúság, ruhátlanság és mellőzés volt a részük. S mégis mit látunk? Nemzeti küzdelmeinknek nem az ide-oda ingadozó és megalkuvó politikusaink, hanem a szegény végbeliek a vezetői. A végbeli vitézek küzdő népe éleszti fel földünkön a nemzeti lelkesedést s teremti meg a nemzeti ébredést. A végbeliekben él és ég a hazaszeretet legjobban. Bennök lakik az az édes-bús érzés, melyet a XVI. század idegen írói magyar virtusnak mondtak. Ez a rejtélyes erő, ez a bús érzés lassan-lassan mindig több és több magyar szívét átjárja és idővel közszellemet teremt. Hiába! A Losonczyak, a Szondyak, a Dobók, a Zrinyiek korát élték akkor. S kit nem ragadott magával ezek példája? Kire nem hatottak azok a szózatok, miket a hősök bocsátottak világgá? Losonczy az össze-lőtt Temesvárból a halál küszöbén írta volt: *„Én az én Istenömhöz való jó hitömben, az én kegyelmes uramhoz való hűségemben és az én*

hazámhoz való szeretetemben, az én lelkem még testben lesz, az élő Istennek segítségével meg nem fogyatkozom!" S e gyönyörű szózathoz hozzáteszi még, hogy a magyarok csak magukban bízhatnak; az idegenek nem szánják országunkat, sem mi magunkat!⁶⁵⁾

S hány küzdő vitézünk leveleiben olvashatunk ilyenféle nyilatkozatot? S csoda-e, ha ez az eszményi gondolkozás, ez a mély hazaszeretet s ez az önzetlen önfeláldozás másokat is magával ragadott? Igen! A végházaknak küzdő magyar katonasága az, mely a maga lelkesedését, hazaszeretetét s nemzeti nyelvét ráerőlteti az országra. A szegény legényeknek nevezett magyar katonák teremtenek oly tőkét, melyből a magyarság jobb része táplálkozik; a végházak élete adja azt a hatalmas lökést, amely a nemzeti életet hosszú álmából felkölti s megerősíti. A végbeliek küzdelmei teremtenek nálunk irodalmat. A XVI. század lelkes világa megteremti a nemzeti költészetet; ennek köszönhetjük egyik legnagyobb költőnket: Balassa Bálintot is. Minden végházunknak megvoltak a maguk hegedősei és lantosai; minden fővitézünk tartott és táplált egy-egy lantost. S ezek fogták énekbe mindazt, amit a végbeli vitézek éreztek és tettek. A végek élete az ő költészetüknek forrása. S ez a költészet addig él, ameddig a végbeli élet virágzik. Balassa Bálint, aki szintén végbeli vitéz volt, költészetében a leghívebben adja vissza a végbeliek életét és lelkesedését. S valahányszor a végbeliekről ejt szót, a végbeliek érzése kiáltatja véle:

Óh én édes hazám, te jó Magyarország,
Ki kereszténységnek viseled pajzsát!

⁶⁵⁾ Cs. és kir. állami ltr. Temesvár, 1552. júl. 29.

Igen, ő, a nagy költő, aki végbeli vitézeink közt élt és küzdött, aki töviről-hegyire ismerte őket, a végházak visszhangját adta hazaszeregettől dagadó verseiben. S a valóságot írta, mikor így énekelte meg a végbelieket:

Ó végbelieknek
Ifjú vitézeknek
Dicséretes serege,
Kiknek e világon
Szerzte szerént vagyon
Mindeneknél jó neve!
Sok jó szerencsével
Áldjon Isten mezőkbe.

A XVI. század vitézi szelleme és eszményi lelkesedése a régi romokon új életet teremtett. Az előző kor tespedését a XVI. században nagy nemzeti visszahatás váltja föl s új életet önt a magyarságba. Kísért a régi nagyság fájó emléke; föléled az önbizalom s a reménység a jobb jövőben. Nemzeti haderőnket az az el nem alvó hit táplálja, hogy Buda ismét a miénk lesz. A végházak és a várkastélyok a magyar érzésnek és gondolkodásnak tűzhelyeivé lesznek. Ezekbe húzódnak a főurak, a nemesek és a jobbágyok. S a különféle osztályokból a *vitézség egylelkű rendet: a vitézlő rendet* teremti. Nemzeti haderőnk lassan-lassan leghatalmasabb rendünnké leszen. Maga teremti magának jogokat; maga létesít szokástörvényeket s azokból egy hajszálnyit sem enged. Nem erőszakolja senkire sem a maga hagyományos szokásait, a maga nyelvét és viseletét s mégis kapva-kapnak azon még az idegenek is. A végházakban élő vitézlőrend még iskoláinknál is jobban magyarosít. A végházakban uralkodó vitézi szellem még a törököt is közelebb hozza hoz-

zánk. Hiszen a vitézi tisztességet ő is nagyra tartotta. Aztán naponként szemmel látta, hogy a mieink:

A jó hírért, névért,
A szép tisztességért
Ők mindent hátrahagynak;
Emberségről példát,
Vitézségről formát
Mindeneknek ők adnak.

Nemzeti haderőnk, vagyis a végházakban és a várkastélyokban élő vitézlő rendünk teszi a XVI. századot a legmagyarabb századdá. Ez a vitézlő rend nemzeti életünknek a mérőfoka! Amint a végházak élete hanyatlani kezd, nemzeti életünk minden jelensége is hanyatlásra fordul. Ez a hanyatlás azonban csak a XVII. században kezd érezhetővé válni.

A XVI. század nemzeti életünknek nemcsak legmozgalmasabb, de egyúttal leglelkesebb korszaka volt. Érdeemes tehát vele mélyebben foglalkoznunk. Sok fölemelőt, sok biztatót, sok — igen sok követnivalót találunk benne! S minél inkább mélyére hatolunk e kor szellemének, annál inkább látjuk, hogy *igazi nemzeti élet csak a nemzeti hagyományokon épülhet föl.*

Mivel a daliás idöket is csak úgy ismerhetjük meg igazában, ha elsősorban főszereplőit ismerjük: foglalkoznunk kell a nagy idök nagy embereivel. Ilyen volt a XVI. században *Thúry György, a törökök réme, a magyar Cid, a vitézi korszak egyik legnagyobb bajnoka.* Ez a derék férfiú mint közlegény kezdte pályáját és saját erejéből küzdötte föl magát a főkapitányi tiszttségig. Hatalmas termetű, nagyerejű vitéz volt. Megnyerő külseje, nyájas modora, vidám kedélye és jószívűsége egész valójának szeretetre-

méltóságot kölesőnzött. Valamennyi egykorú történetíró emberséges embernek mondja őt, akiről jót sokat, de rosszat semmit sem mondhatni. Vannak krónikások, akik Zrinyi Miklós fölé helyezik őt.⁶⁶⁾ Ha lelki tulajdonságait latolgatjuk, csakugyan arra jövünk, hogy nem ok nélkül emelik őt Zrinyi Miklós fölé. Minden ízében magyar ember volt ő, aki egyesítette magában mindazt, ami az embert igaz magyarrá és nemzeti hőssé teszi. Egyenes és szókimondó ember ő, aki a kétszínűsködést soha nem ismerte. Minden szavában, minden tettében megcsillan az egyenesség és a nyíltság. Amit szívében hordoz, az van a nyelvén is. Rátartó és büszke az ellenséggel szemben, de szerény és alázatos az övéi között. Jobb bajtársat nála keresni sem lehetett. Minden vitézét testvérének, felebarátjának tartja. Hódol a becsületnek és a tisztességnek. Ennél nagyobb értéket emberben nem ismer. Nagy híre és dicsősége kevélységre és fölfuvalkodottságra sohasem indítja; mert az üres hiúságot nem ismeri. A saját íródeákja éneкли róla halála után:

Kevélység űbenne semmi nem vala.
Isteni szolgálatra goudja vala.
Gondviselő és józan ember vala,
Minden dolgába álhatatos vala.⁶⁷⁾

⁶⁶⁾ Sorscha Richárd horvát krónikája német fordításban. (Magy. Tört. Emlékek 30. köt. 491 l.)

⁶⁷⁾ „Az vitéz Thúry György haláláról; az nótája: laknak vala régente“. Itt olvassuk ezt is: „Az fejedelemnek kedvében vala. Az ő képét kinyomtatta vala. Sok fő népnek ismeretiben vala. *Vitéz és magyar módra termett vala...* Mindennemű jóság űbenne vala“.

A csatáknak a lelke, a törököknek a réme ő, aki a félelmet nem ismeri s aki az életét mindennap kész kockára vetni, hogy a hazájának használhasson. Az erő a karjában oly nagy volt, mint a bátorság a szívében. Ő is azok közé tartozott, akik a végbeli életet mindennél szebbnek tartották. A harcok izgalma és gyönyörűsége volt az ő kenyeré. De bár egész életét a harcban tölti, soha el nem durvul. Mélyen hívő lélek ő, ki az Úristennek félelmétől soha el nem idegeníti magát. Ahol csak megfordult, mindenütt gondja volt a kátholikus istentiszteletre. A csatákban ő zord és vad vitéz; otthon a családja körében páratlanul szelíd atya és szerető férj. Az egyetlen dolog a világon, ami miatt a szíve olykor rettegésben vagon: a családja sorsa.

Kortársai és az egykorú történetírók mind magasztalva emlegetik tiszta erkölceit, hazaszeretét és páratlan emberségét. Forgách, aki ugyancsak fősvény a dicséret osztogatásában, Thúry Györgyről a legnagyobb magasztalással szól. Szerinte nemcsak katonai erényei, de páratlan erkölcei s egész életének lefolyása a legkiválóbb férfiúvá teszik őt!⁶⁸⁾

Csoda-e, ha a katonák az ilyen embert bálványozták? Csoda-e, hogy aki egyszer Thúry György kardja alatt szolgált, sohasem kívánt más urat?

Az egykorú följegyzések, valamint az író-deákjai írva hagyták, hogy különösen azon ifjak ragaszkodtak hozzá, akiket gyermekségük-

⁶⁸⁾ "Ex tenui quidem genere ortus et mortuus, sed honore militae et morum probatissimorum, atque adeo totius vitae praestantissimus vir censi merito debet" etc.

től fogva nevelt a vitézi pályára. Ezek közt volt a szigetvári hős fia: Zrinyi György is, aki édesatyjának nevezte és módnélkül szerette őt.

Nagy ember s nagy vitéz lévén Thúry György, a híre valamikor messze szállt az ország határain túl. *A XVI. században három nemzetnek a versszerzői mondogattak róla éneket!* Krónikák, ujságlapok és levelek versenyezve dicsőítették őt. A híre oly nagy volt, hogy messze Ázsiából jöttek hozzánk török lovagok, hogy bajt vívjanak vele. Thúry Györgynek ugyanis mint bajvívónak európai híre volt. Igen sok párbajt vívott, sokszor tört kopját nagyhírű vitézekkel, de senkinek sem sikerült őt legyőzni. A személyes viadalokban ő legyőzhetetlen volt!

Thúry György hírnevét a személyes viadalokkal alapította meg. Már mint gyermek kezdte meg a hadipályát s mint ifjú is folyton a kardforgatásban és a kopjatörésben gyakorolta magát. A vitézi élethez való ragaszkodás családi örökség volt nála. Ősei már az Árpádok korában is vitézkedtek. Nagyapja, Thúry Miklós, Mátyás király alatt szolgált s mint dicsőséges vitéz volt ismeretes („militari gloria insignis“). Édesatyjának: Gábornak hadiérdekeit szintén magasztalják. Két fivére: Benedek és Farkas a XVI. század legismertebb végbeli kapitányai között szerepelnek.

Thúry György — a legidősebb fiú — nem járt iskolákba. Írni nem is tanult meg. Az ő iskolája a végház volt, ahol a hadiismereteket igyekezett elsajátítani. A végházakban ismerte meg a vitézi szellemet, az eszményi lelkesedést. Itt látta naponként a hazáért való önfeláldozást; itt szemlélte, mint igyekeznek a vitézek jó névre és hírre szert tenni. A végbeliek szelleme

öt is teljesen áthatotta; ő is mindenáron lenni akart valami! Nyughatatlan, ifjú vére a harcra tüzelte őt. Minden valamirevaló török vitézbe belekötött. Mint az éhfarkas a juhok nyomát, úgy kereste a török vitézek nyomdokait. S addig nem volt nyugta míg ezt vagy amazt viadalra nem kényszerítette. A harcból addig meg nem tért, míg török fej nem lógott a nyerge kápáján. Általában véve Thúry György fiatalkorában nyughatatlan vérű, ingerlékeny, harcolni vágyó vitéz volt. Abban az időben a törökök az ilyen katonát *versengős* vitéznek hívták.

Hol kezdte a hadipályáját, nem tudjuk. A XVI. század negyvenes éveiben Ságon szolgált mint huszárfőlegény s majd később mint huszártiszt. A sági, a drégelyi és az újvári őrséget Várdai primás fizette a magáéból.⁶⁹⁾ E váracsákák védelmére ő több mint kétszáz jó lovast és 150 gyalogost tartott. A jólelkű, vidám és adakozó főpap alatt örömmel szolgáltak a katonák. A fizetésük rendszeren kijárt s élelmisszerekben az úgynevezett *jargalást* is megkapták. Egyéb gondjuk sem volt tehát a harenál és az örködésnél. Ha a török basák panaszos leveleit olvasgatjuk, hamar meggyőződünk, hogy Ság és Drégely őrsége ugyancsak sok gondot adott a törököknek! És ezekben a harcokban találkozunk először Thúry György névvel. Ahol ugyanis török csata mutatkozott, ott Thúry sohasem hiányzott. Ha valahol megszólalt a hírlövő mozsár, Thúry már száguldvai sietett oda. Így történt például 1544-ben is, amikor is

⁶⁹⁾ Várdai érsek maga írja 1549 márc. 9-én: „In tribus locis Dregely, Saag et Novo Castello ultra 200 equites et fere 150 pedites alo continue, neque ad hos quicquam solvitur a vestra majestate“.

a török Balassa Menyhértet szorongatta Lévában. Thúry már az első ágyúlövésre odavágta-tott embereivel s aztán résztvett az úgynevezett szalkai viadalban. Ez a szép győzelem ugyan Nyáry Ferenc nevéhez fűződik, de azért Thúry Györgynek is volt benne része.

Mivel ebben az időben a bajviadalokat még nem tiltogatták s mivel Thúry különben is a primásnak s nem a királynak volt a katonája: minden ismertebb török vitézzel fölvette a bajt. Aztán rövid idő alatt mint legyőzhetetlen bajvivó lett ismeretessé. A híre ekkor már sólyomszárnynon járt mindenfelé. Ismertté lön az ő éneke is, amely megkapó hűséggel adja vissza Thúrynak vitézi szellemét, mély vallásosságát s nemzeti büszkeségét. Mivel ez az ének nemcsak Thúry Györgyöt, de a végházak akkori szellemét is találóan festi, itt adjuk az egészet:

Zöldítsétek egek hamar az erdőket,
Hogy próbálhassuk már nyugodt fegyverünket!
Ellenségeinkkel egyszer hogy kikeljünk,
Török pogányokkal vígan megütközzünk.
Deli Kortván béget kezünkbe kerítsük,
Délceg Mehemetet lováról ökleljük.
Hiszem, az magyarok mikoron kiütnek:
Pogány ellenségnek bátran szemben mennek,
Kik hamar előttük futnak vagy elesnek —
Magyar fegyverétől terítve feküsznek.
Adjad nagy Uristen vitézi tetteikkel,
Végházunk kérkedjen sok pogány fejekkel.
Az végbelieknek tartsd meg erejeket,
Hogy pogány vérében mártsák fegyvereket.
Az ezerötszázban és az negyvennyolcban,
Éneklé Thúry György vérszomjúzásában.⁷⁰⁾

⁷⁰⁾ Ezt a szép éneket minden valószínűség szerint Thúry György kedvelt íródeákja: Alistály Márton deák szerzette. Újabb időben Horváth Já-

Az 1546. évi 44. törvénycikk a sági monostort és Drégelyt országos költségen megerősíteni rendelte. Ez meg is történt s így az őrség most már nagyobb biztonságban volt. A török több ízben megkísérelte Ság és Drégely elfoglalását, de a mieink mindig visszaűzték őket.

Thúry György e harcokban megismerte a szomszéd törökök legjobb vitézeit. A végbeli szokás szerint aztán egyikkel-másikkal barátságot is kötött. Az 1549. évben a magyar és a török főtisztok Gyöngyösön gyűltek össze, hogy bizonyos kölcsönös sérelmeket békességes úton elintézzenek. Ott volt Thúry György is, aki a Juszuf nevű török vitézt az asztalánál vendégelte. Juszuf az ebéd alatt a kelleténél többet ivott. Thúry jókedvében egy cifra kopjával ajándékozta meg őt. Juszuf ebéd után szédelő fővel lóra ülve, az ajándékba kapott kopjával mindenféle bravúrt igyekezett bemutatni. A főlhajított kopját nem tudván hirtelen elkapni, a hasába hatolt az s a szegény Juszuf hamarosan

nos az Irodalomtörténet című folyóírásban azt próbálta bebizonyítani, hogy az ének nem 1548-ban, hanem 1648-ban íratott. Aki a XVI. század szellemét némileg ismeri, azonnal látja, hogy Horváth János véleménye nem állja meg a sarat. A végházak régi szellemét 1648-ban már nem ismerték. Kortván bégről és a vitéz Mehemetről még a krónikások sem tudtak semmit. Aztán magát Thúryt is teljesen elfeledték. Olyan sületlen énekmondónk sem volt, aki ilyesmit írt volna: „Az ezerhatszázban és az negyvennyolcban éneklé Thúry György vérszomjúzásában”: Hiszen Thúry már 1571-ben meghalt, tehát 1648-ban nem énekelhetett. — Változtatások, íráshibák lehetnek az éneken, de hogy a XVI. század derekából való, az bizonyos.

kiadá lelkét. Ezt látván a törökök, lóra kaptak s Thúry Györgyöt halálra keresték. A mieink azonban nem adták ki őt a törököknek. A lázongó törököket szerencsére lecsillapította egy dervis, de mégis elhatározták, hogy másnap kikutatják majd Juszuf halálának okát. A mieink el akarván kerülni a vérengzést, éjjel nagy csöndben elhagyták Gyöngyöst.⁷¹⁾

Ugyanez évben a budai basa sok panaszt emelt a sági és a drégelyi őrség ellen. Ezek szerint örökösen nyugtalanítják a törököket s rabolnak, portyáznak mindenfelé. A király Várdai primáshoz fordult ez ügyben fölvilágosításért. Várdai 1549 július 23-án azt jelenti a királynak, hogy a törökök szokásuk szerint mód nélkül túloznak mindent. Most a sági és a drégelyi vitézekre panaszkodnak. Pedig nem ezek, hanem a törökök voltak a támadók. Annyi igaz, hogy a sági és a drégelyi lovasság gyakran visszaverte már a törököket. S ha ezt nem tették volna, a törökök az egész vidéken portyázgatnának.⁷²⁾

Amíg Várdai primás élt, a sági és a drégelyi vitézeknek nem volt okuk panaszra. Bár nagy áldozatba került, az érsek pontosan fizette őket

⁷¹⁾ Ez esetet Istvánffy is leírja. Hasonló eset a magyar vitézekkel is többször megesett. Kanizsán például 1541-ben esett meg Juszuféhoz hasonló szerencsétlenség. Hasady Gábor valami jeles dolgot akarván mívelni, a kopjahajításban való ügyességét mutatta be. A fölhajított kopját nem tudván hirtelen elkapni, gyomrába hatolt az és beleit átfúrta. És a szegény Hasady hamarosan kiadta lelkét. (Orsz. ltr. Kisebb családi levéltárak, 8. csomó. Rajky levele Zalayhoz, 1541 május 2-án.)

⁷²⁾ Magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában. 129. lap. Várdai érsek levele a királyhoz.

s ügyes-bajos dolgaikban védőjük is volt. Meghalván az érsek, a haditanács a sági, a drégelyi és az újvári kapitányokat Bécsbe akarta rendelni, hogy hűségesküet vegyen tőlük. Ezt, a veszedelmes időkre való tekintettel, a magyar helytartótanács helytelenítette. Ezenkívül ajánlotta a királynak, hogy a nevezett őrségeket továbbra is az érsekség jövedelméből fizessék.⁷³⁾

A király, ügylátszik, helyeselte a helytartótanács ajánlatát és Sibrik Györgyöt bízta meg azzal, hogy Ság, Drégely és Újvár kapitányaitól esküt vegyen.⁷⁴⁾

Most tehát már Thúry György is a király szolgálja volt. Első következménye ennek az lett, hogy a fizetés elmaradt s az erősség föntartására semmit sem áldoztak. Várdai primás halála után tehát a sági vitézeknek is rosszabbra fordult a sorsuk.⁷⁵⁾ De azért helytálltak magukért. Még a szokásos kopjatöréseket és bajviadalokat is a régi kedvvel űzték. Az 1551. év június havában például a király megengedte, hogy Thúry György, Rácz János és Dancs Pál párbajt vívjanak a megnevezett török vitézekkel. Hogy a bajviadal a szokott módon eshessék meg, a király meghagyta Teuffel Rézmánnak és Ebersdorfi Reinprechtnek, hogy Thúry és társai mellé kétszáz jó lovon való huszárt adjanak.⁷⁶⁾

⁷³⁾ U. o. 165. lap. 1549 október 15.

⁷⁴⁾ U. o. 266. lap.

⁷⁵⁾ A jó primás még halála előtt is megemlékezett jó vitézeiről s bizonyos összeget rendelt nekik. De ezt még 1550-ben sem kapták meg. Könyörgésükre aztán a király 1550 május 22-én elrendelte, hogy amit a boldogult érsek nekik rendelt, a ságiaknak Multhnoky Mihály érseki provisor fizesse ki. (Orsz. ltr. Benignae resolutiones.)

⁷⁶⁾ Hadi levélt. Feldakten, 6. 9. 1551 juni 10.

Mint folyt le a bajviadal, nem tudjuk. Csak annyi bizonyos, hogy Thúry az ellenfelét legyőzte és megölte. Mivel a legyőzött török kiváló vitéz hírében állott s mivel ő volt a kihívó, a bajviadalról Thúrynak személyesen kellett jelentést tennie a király előtt. Thúry ez alkalommal kérte öfelségét, hogy előbbi és mostani szolgálatai fejében részesítené őt királyi kegyelemben.

A király meghallgatván kérését, addig is, míg nagyobb kegyelemben részesítheti őt, két lóval nagyobb szerre rendelt neki fizetést.⁷⁷⁾

E királyi rendeletből kitűnik, hogy Thúry György még mindig nem volt tiszt, hanem csak főlegény. A sági őrség élén ugyanis nem ő, hanem Jakosics Ferenc és Pekry Gábor állottak. Mindkettő eléggé ismeretes vitéz volt.⁷⁸⁾

Az 1552. évben a török elfoglalta Drégely várát. A környéken fekvő kisebb erősségek őrségei megszaladván, a törökök Ságot is elpusztították. Thúry György és vitézei ekkor nem voltak Ságön. Őket a gyáva és tehetetlen Ördög (Teuffel) Rézmán táborába rendelték. Thúry aztán résztvett a szerencsétlen palásti csatában. Az egykorú történetírók szerint Thúry itt is derekasan viselte magát. Ő és Jakusics kapitány mentette meg a törököktől körülfogott olasz csapatokat.

⁷⁷⁾ Orsz. levélt. *Benignae resolutiones*, 1551. júli 20. Bécs, („*ultra priorem ordinem suum, quem hactenus habuit, ad duos equos ordinem addatis et stipendium persolvatis, donec meliori oblata occasione uberiores a nobis consequatur clementiam*“.)

⁷⁸⁾ Cs. és kir. állami ltr. Jakosics és Pekry Gábor levele a váci püspökhöz, melyben a sági őrség szaporítását sürgetik. (Ság, 1550. dec. 27.)

Hová került Thúry a palásti esata után, nem tudjuk. Egy ideig ugyanis úgy a hivatalos iratok, mint a magánlevelek hallgatnak róla. Valószínű azonban, hogy Léván maradt. A palásti esata előtt ugyanis Ördög Rézmán is Léván tartózkodott.

Ez a föltevés annál inkább valószínű, mivel később Thúry György lett a lévai magyar kapitány. Ezt a jelentős tisztséget a hős Thelekessy Imrétől vette át.⁷⁹⁾ Ez alkalommal leltár is készült Léva váráról.

Eszerint volt a várban egy nagy ágyú, 7 közepes, 6 kisebb ágyú, 4 seregbontó, 104 szakáfos, 116 tonna por, több ezer ágyúgolyó és elég sok tüzes szerszám.

Thúry György mindennek a szaporítását sürgette.⁸⁰⁾ Aztán arra kérte a királyt, hogy az udvarbírói tisztelet is reáruházza; mert könnyebb a kapitányi tisztelet viselnie, ha a vártartomány jóvedelmét is ő kezeli. A király e kívánságát is teljesítette.⁸¹⁾ Thúry Györgynek vicekapitánya Léván Jakusics Tamás volt. Kívüle még Écsy János, Écsy Egyed, Thúry Márton, Nagy Benedek, Zlarkovics István és Dances Ambrus volt.

⁷⁹⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14343. fasc. Ratio rerum ac diversorum instrumentorum in arce Leva sexta die marc. 1556. inventatorum per egregium dominum Emericum Thelekessy manibus egregii domini Georgii Thúry assignatorum.

⁸⁰⁾ Hadi levélt. Expedita 1557. máj. Verzeichnus der Munition, so Georg Thúry geen Leva begehrt.

⁸¹⁾ Országos ltr. Benignae resolutiones: Maximilianus etc. Bécs, 1557. márc. 22. A lévai provisor 1556-ban még Seytheny Balázs volt. Ugyanitt a vár építésével foglalkozó mester Hereuli de Bucz volt.

tak a magyar tisztek. Sötétkuty Bertalan, mint Thúry Györgynek főtrombitása, két lóval szolgált. Alistály Márton deák, Thúry titkos deákja szintén mint lovas főlegény szolgált. Ezeken kívül Thúry György mint hív és derék szolgálait emlegeti Csirke Istvánt, aki öt lóval, Szép Balázst, aki négy lóval és Gazdag Simont, aki két lóval szolgált.

Thúry György mint lévai főkapitány hamarosan megkapta a barsmegyei főispánságot is. Az 1558. év eleitől fogva már állandóan Bars megye főispánjának írja magát.⁸²⁾

Thúrynak régi szokása volt, hogy bajviadalra hívja ki a szomszédságbeli török végházak újonnan kinevezett főtisztjeit. Léván is, alig hogy megmelegedett, már bajviadalra hívta az új váci béget.⁸³⁾ Mint folyt le a viadal, nem tudjuk. De Thúrynak semmi baja sem történt. A török ellen való állandó portyázgatásából is mindig jó nyereséggel tért vissza.

Thúry György egész életén nagyon szíven viselte a kardja alatt szolgáló katonaság sorsát. Ő maga vagyontalan ember lévén, nem követhette a gazdag főkapitányok példáját, akik szükség idején a magukéból fizették a katonáikat. Thúry nem tehetett egyebet, mint írt és könyörgött öfelségének és a kamaráknak, adnák meg katonáinak jól megérdemelt zsoldjukat. Rövid lévai kapitánysága alatt egész csomó ilyen folyamodást küldött Bécsbe. Az 1557. év január havában például megindító hangon kéri a királyt, adatná meg katonáinak a fizetésüket,

⁸²⁾ „Georgius Thúry comes comitatus Barsiensis, nec non praefectus et supremus capitaneus sac. regiae majestatis in Leva.“ (1558. febr. 12.)

⁸³⁾ Hadi levélt. 1557. juli. Expedita.

mert nincs a szegényeknek élelmük.⁸⁴⁾ Mivel a kérésnek és a sürgetésnek nem volt kellő eredménye, a lévai vitézek a végbeli szokás szerint két társukat fölvasztották, hogy előszóval adják elő öfelségének nagy nyomorúságukat. A következő évben a lévai vitézek már azt írják Bécsbe, hogy a nyomorúságuk elviselhetetlen. Lovaikat, fegyvereiket kellett eladniok, hogy élelmet szerezhessenek maguknak. A gyalogság már legnagyobbbrészt itthagya Lévát. Mindössze csak huszonkét gyalogos van most Léván. Pedig az éjjeli és a nappali örködés a vár és a város nagysága miatt igen súlyos az ittmaradottakra.⁸⁵⁾

A nagy fizetelenségen kívül még más baj is akadt Léván. Az 1558. év január 8-án a király Dobó Istvánnak adományozta Léva várát.⁸⁶⁾ Thúry már most Dobó Istvántól függött volna, ha tovább is Léván marad. Az egykorú följegyzések szerint Dobó tartóztatta is Thúryt, de ő nem maradt. Podmaniczky Ráfael és felesége: Lomniczay Johanna ugyanis följánlták neki a palotai vártartomány igazgatását s Thúry ez állást el is fogadta.⁸⁷⁾

Ezentúl tehát tisztán gazdasági ügyekkel kellett foglalkoznia. A vár kapitánya ugyanis

⁸⁴⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14342. f. 1557. jan. 24. Ugyanitt van a lévai tiszteknek hasonló tárgyú folyamodása.

⁸⁵⁾ U. o. 14344. f. 1558. „Coetus militum in praesidium oppidi Leva constitutus.“ Mellékelve van Balassa Jánosnak, a kerületi generálisnak bizonyító levele.

⁸⁶⁾ U. o. 14343. f. 1558. január 8. Prága.

⁸⁷⁾ 1558. szept. 8. („In officialem et administratorem universorum proventuum castri Palata in comitatu Vespremiensi exist.“)

Ujfalussy Ferenc volt, aki sokszor kitüntette magát a török ellen vívott harcokban.

Thúry alig hogy új hivatalát megismerte, Podmaniczky Rafael meghalt. Özvegye pedig a várat a királynak adta át. Még mielőtt a király Thúryval megegyezett volna, ő már — valószínűleg az özvegy megbízásából — magára vette a palotai kapitányságot. Mikor ő a palotai udvarbírószágot magára vállalta, Podmaniczky Rafaelnek és feleségének esküt tett. Rafael úr halála után a király rögtön Palotára küldte Gregoróczy Vince győri kapitányt, hogy a várat átvegye és összeírást készítsen mindenről. Thúry György azonban ennek ellentmondott. Amíg — írja a királynak — Podmaniczkykné föl nem menti őt az esküje alól, addig a várat nem adhatja át Gregoróczynak. Hűségemben és becsületemben — írja Thúry — nem akarok csorbát szenvedni.⁸⁸⁾

Miksa 1559 márc. 1-én felelt Thúrynak Pozsonyból. „Leveledet — úgymond — megértettük. Bár a vár elfoglalására küldött komisszáriusokat határozott válasszal nem bocsáthattad vissza, mindazonáltal megígérted, hogy Podmaniczkykné rezignációjának vételéig híven őrized Palota várát. *Jól ismerjük hűségedet és becsületességedet. E tekintetben egy hajszálnyi kétség sincs bennünk!* De azért kegyelmesen buzdítunk, hogy nagy gonddal és éberséggel őrizzed.“⁸⁹⁾

Megkapván Thúry a kért fölmentést, a király felszólítására Bécsbe ment, hol a haditanács és

⁸⁸⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14345. f. 1559. febr. 23.

⁸⁹⁾ U. o. „De fide et integritate tua, quam nobis de te omnino pollemur, nullum apud nos sit dubium“ etc.

Miksa főherceg tárgyaltak vele. Az utóbbi jól ismerte Thúryt s mind most, mind később, uralkodása idején, állandóan a legnagyobb jóindulattal volt iránta.

Thúry elfogadta azokat a föltételeket, miket Bécsben elébe terjesztettek. Aztán a haditanács hozzáfogott az utasítás elkészítéséhez. Thúry megírta őfelségének, hogy beszélt Thurzó Ferenczel s tőle hallá őfelsége óhaját. „Én — írja Thúry — Palota várának fentartására megelégszem 5000 forinttal. Ám a palotai gyalogok legtöbbje távozik innét s így ezek helyébe újakat kell szerezni. Erre pedig pénz kell. A vár nagy-kiterjedésű és így nagyobb őrség kell ide. Én az én magam hasznát nem keresem. Hiszen ha lehetne, kész volnék fölségednek száz forintért is szolgálni. De mivel Palota vára a török törkában vagyon, elegendő katonaság nélkül elég-telen vagyok annak megtartására.”⁹⁰⁾

Ezalatt Gregoróczy Vince és társai újra Palotára jöttek s megmustrálták az őrséget és inventáriumot készítettek. A falvak bíráit Thúry ugyan berendelte, de a töröktől való félelmükben nem mertek bejönni. A gyalogok — írja Gregoróczy — mind távozóban vannak, de addig nem bocsátom őket el, míg Thúry vissza nem jő. Az itt lévő lovasok jó szerrel vannak, derék vitézek s ismerik az egész vidéket. De fizetni kellene őket. A vár vicekapitánya Tibók Mihály, kiváló katona. Podmaniczky két falut adott neki. A vár fölszerelése igen szegényes. Pedig ez a hely igen veszedelmes vidéken fekszik. Fehérvártól és Veszprémtől két mérföldnyire esik. Csókakő, Simontornya,

⁹⁰⁾ U. o. 14344. fasc. kelet nélkül, kívül 1559. ápril 22.

Koppány, Uzora és Tamási is egészen közel vannak. Ám a török sehonnét sem jöhet ki anélkül, hogy a palotaiakkal ne találkoznék. Palota vára igen erős és el lehet benne helyezni kétszáz lovast és ezer gyalogost. Thúry György azzal a hűséggel és bizalommal vette magához a vár kulcsait, amellyel eddig szolgált őfelségének.

E jelentés után Gregoróczy felsorolja azokat a falvakat, amelyek Palota várához tartoznak, de amelyeket jelenleg a palotai vitézek bírnak. Thúry György Berenhidát és Kajárt bírja. Meznyánszky János (a volt palotai kapitány), aki aztán Thúrynak vicekapitánya lett, Karácsonszállást, Előszállást, Inotát, Thést, Mellért, Csőszet, Alapot, Pakost, Gyapát, Mindszentet, Szilast, Zeretet, Kemlőt, Kormost tartja a kezén. Tibók Mihály vicekapitány Csört és Ösit, Ladányi Sebestyén Hajmáskért, Szentistvánt, Ságot, Szentmihályt, Kajdácsot, Györkényt, Bessenyőt bírja. Cseszneki Mihály és Baranyay Balázs élvezi Abát, Lángot, Kálozdot, Felegrőst. Cseszneki ezeken kívül egyedül bírja Dudárt és Nánát. Horváth Balázs és Keszy István kezén van Soponya és Füveny. Thúry Márton és Inothay Márton Újfalut és Seregélyest együttesen birtokolják. Ormándy János és László deák Szilast, Igart, Dádót és Vámot bírnak. Baboresics László Olaszfalut, Hardot, Szentivánt, Böcskét, Magyarrettet, Gerjent, Csampát és Biziget tartja a kezén. Ormándy János egy maga bírja Tolnaszentgyörgyöt, Pincehelyt, Görbőt, Németit, Mizlát és Gyamot. Tuly Bálint Lepsényt, Pap Péter Menyődulcát, Szentgyörgyulcát, Sótót és Velgyét, Járfás és Balog Péter pedig Papkeszit, Pazmát, Bikacsot, Vajtát és Dorogot bírja. Pattantyús Gergely kezén

van Kovácsberény és Polyán. Palota várához tartozik még Orda, Szőlóslak is, ezeket Magyar Bálint foglalta el.

Kovácsberényt és Polyánt most szállták meg újra a lakók. Thúry György is, meg a törökök is háromévi szabadságot adtak nekik. Seregélyes is ennyi szabadságot kapott a két féltől. Inothán két malom van. A jövedelem fele a töröké, másik fele a palotaiaké.

Elhagyott puszták: Kuti, Eztemer, Giron, Cserne, Kingyes, Palota, Szénhely, Pere és Kistés. Elhagyott puszták, miket Palota várához csatoltak: Zircz, Bajaka, Meeser, Sikátor, Ezen, Szentgyörgy, Guth, Rebeze, Csátár.⁹¹⁾

Mivel a falvak és a puszták túlnyomó része a tisztek és a főlegények kezén volt, magának a várnak vajmi kevés jövedelme volt a tartományból. Innét van aztán, hogy a fizetés elmaradásakor a várórség nagy nyomorúságba jutott. Ez pedig majd minden évben megesett. S Thúrynak halmazával kellett írni a könyörgőlevelet az udvarhoz és a kamarákhoz, hogy valami segítséget szerezhessen az éhező és elkeseredett várórségnek.⁹²⁾

A vártartomány falvaival is sok baja volt. Ferdinánd király meghagyta neki, hogy a falvakat senkinek sem adhatja oda. Igen ám, de voltak olyanok is, akik erővel foglalták el a falvakat s más várakhoz csatolták. Így tett

⁹¹⁾ U. o. Nomina possessionum, quas milites Palotaienses ad arcem Palota possident pro officio. 1559. ápril 3.

⁹²⁾ Alig hogy Thúry elfoglalta a palotai tiszteket, a katonák máris fizetésért folyamodtak. (Humillima supplicatio militum equestri ordinis in arce Palota existentium, 1559.)

például Magyar Bálint is, aki két falut bírt jogtalanul, állítván, hogy ezeket még Podmaniczky adta neki. Mivel Magyar Bálint a falvakat nem akarta visszaadni, Thúry a nádorispánhoz fordult: „Az minemű okot Bálint uram mond — írja Thúry —, hogy szegény megholt Podmaniczky uram valami káráért engedte volna neki az két falut, nagyságodat követem, mint kegyelmes uramat s mind Bálint uramat is, de abban semmi nincs! Mert én értettem volna, ha az én szegény megholt uramnak valami végezése volt volna véle! De semmi nem volt... Hiszem, hogy nagyságod utat talál benne, hogy nem kell ezzel őfelségét bántanom.“⁹³⁾

Amíg imígyen igyekezett a Magyar Bálinttól elfoglalt falvakat visszaszerezni, azalatt Miksa király neki és Meznyánszky kapitánynak adományozta kiváló érdemeik fejében a Tolna megyében fekvő Karácsonyszállást és Előszállást, valamint a fehérmegyei Wenin (?) falut is.⁹⁴⁾

Thúry a végbeli szokás szerint lévői vitézeinek színejavát magával hozta Palotára. Thúryval együtt a legtöbbnek még lévői szolgálatáért sem fizetett a kincstár. Hátralékukat tehát Thúry Palotáról sürgeti. A Palotán maradt vitézek meg Thúry kinevezésekor már 28 hava nem kaptak fizetést. Így állván a dolog, Thúrynak a gondja napról-napra növekedett. Őfelségéhez intézett folyamodásában megemlékszik legkedvesebb íródeákjáról: nemes Alistály Márton deákról is, aki, úgylátszik, egyúttal énekmondója is volt. Thúry dicséri Alistályt, aki a török ellen folytatott harcokban is kitüntette

⁹³⁾ Orsz. ltr. Nádasdy level. Palota, 1559. júli 26.

⁹⁴⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 1559. május 12. Bécs.

magát s az országnak más téren is sokat használt. Aztán arra kéri őfelségét, adományozni Alistály deáknak Papkeszi és Vinyola nevű hódoltsági falvakat.⁹⁵⁾

A király — mint rendesen — most is teljesítette Thúry kívánságát.

Ismervén Thúry György vitézségét és harci kedvét, gondolhatjuk, hogy Palotán sem ült nyugodtan. Amikor szerét tehette, ő bizony kiment s vitézeit is ki-kiküldözte nyelvfogásra és portyázásra. Aztán, hogy katonáinak jó példát adjon, a leghíresebb török vitézeket hívta ki kopjatörésre és bajviadalra. A többi közt itt Palotán vívott bajt Dsáfer vajdával, a leghírhedtebb török vitézek egyikével. Másoknak is irogatott kihívólevelet s meg is vívott velük. A bajviadatok híre persze Bécsbe is eljutott s a haditanács megtiltotta Thúrynak a bajrahívásokat és a viadalokat.⁹⁶⁾

De nemcsak személyes viadalokat rendezett ő, a szomszéd törökökkel is esatázgatott, ha erre alkalom kínálkozott. Fehérvárott ekkor Hamza bég állott a török őrség élén. Nála vakmerőbb, ravaszabb és ügyesebb bég alig akadt ez időben.⁹⁷⁾ Mindent kieszelt az Thúry romlá-

⁹⁵⁾ U. o. 1559. máj. 3. a hátirata. Thúry folyamodásáról hiányzik a kelet. Május hó 16-án Alistály Márton deák is folyamodott őfelségéhez, de ő csak a hátralékos zsoldját sürgette.

⁹⁶⁾ Hadi ltr. Expedita, 1559. nov. 28. „An Georg Thúry, dass er sich hinfürs enthalt den Türken Kampf anzupieten“.

⁹⁷⁾ Hamza bégnek kitünő kémei voltak. Még Bécsben is tartott kémeket. Erről mondotta ő: „Én-nekem hat esztendeje, hogy Bécsbe lakik kémem, kinek felesége, gyermeke vagyon ott, ki, ha akarja, misét mond, ha akarja deák, ha akarja német, ha

sára. Ám a palotai főkapitány nem olyan ember volt, akivel egykönnyen végezhetett. Thúry nagyon jól ismerte a törökök lesvetéseit; ismerte Hamza bég furfangos ravaszságát is, így hát vele szemben mindig a legnagyobb óvatosságot alkalmazta.

Már főkapitánysága első évében a fehérvári bég egyik főembere: Teffen aga Thúry tömlőcében ült. Vele együtt alsóbbbrangú török vitézek is várták ott a szabadulásukat. Ha Hamza bég nem bocsátotta a hódoltságiakat Palotára, Thúry fegyverrel intézte el a dolgot. Ha Hamza bég lovasai Palota körül száguldoztak, egy részük sohasem tért vissza Fehérvárra. Thúry a zsákmányból aztán a királynak is juttatott, hol néhány török zászlót, hol meg szép török lovat.⁹⁸⁾ A törökök hosszú lajstromban küldték föl a Thúry György okozta károkról szóló jegyzéket, mely egyúttal az elfogott törökök neveit is felsorolja. Mivel sérelmükre orvoslást nem kaptak s mivel Hamza bég a palotaiak miatt nem üzhette kedvére a portyázást és a fosztogatást, minden kigondolható praktikát kieszelt furfangos fejében, hogy Thúry Györgyöt eltegye láb alól. A többi közt álomport is küldött egy pribékkel Palota várába, hogy mikor Thúry György és vitézei bort isznak, poharukba tegye azt. Ezt az eredeti és furfangos kísérletét a sümegi kapitány: Ormányi Józsa így írja le:

akarja magyar, ha akarja jó kapás, ha akarja katoná, ha akarja sántál, ha akarja ilyen ép lábon jár mint te és minden nyelven jól tud. Azért, ha akarja az ti királytok, keresse meg Bécsben.“

⁹⁸⁾ Hadi ltr. Expedita 1561—3. Georg Thúry über-schiekt der kays. Maj. ain Ross, und thut anzeigen von einen Scharmüntzel.

„Ott Palotán vagyon egy pribék, ki Thúry György urammal jól vagyon, kinek immár sok óta fogva titkon írogatott Hamza bég leveleket, hogy valamiképen Palotát elárulhatná. Sokféle praktikával írt neki mindenkor Hamza bég. És az elmúlt napokban titkon küldött volt Hamza bég az pribéknek olyféle maszlagot, hogy mikor ember róla iszik, olyan leszen, mint egy holt ember harmadnapig. Azt írta volt az pribéknek, hogy mikor Thúry György az ottvaló vitézekkel vígan lakik, megadja innia Thúry Györgynek és az ottvaló vitézeknek, kik ha megisszák, olyanok lesznek harmadnapig, mint az holt emberek. És aztán az pribék mindazt mívelhet, az mit akarna. Ezféle sok írogatást és praktikát az pribék, ki keresztény, titkon mind megjelentette volt Thúry György uramnak. Oztán Thúry uram minden dolgot értvén és az pribékkel titkon egymást értvén, úgy várta Hamza béget oda Palotára, hogy már övé leszen Palota. Thúry György mindenképen ahhoz tartotta magát, az mire Hamza bég az pribéket tanította volt. De azért az árokba egynéhány négely port szerzett volt, ki miatt sok töröknek kellett volna elveszni. Az hagyott napon Palota alá ment volna Hamza bég nagy sokan és sok lajtorjával és az várat mind körülállották volt az törökök. Az várból pedig csak egy szózat sem volt akkor éjjel. De azért mindenképen készen voltak s csak várták, hogy az árokban szálljanak a törökök. Az árok szélén meg volt szerevezve az por, de soha semmiképen az árokba nem mertek szállani. Aztán Hamza bég le is vágott bennök, meg is sebesített egynéhányat, hogy az árokba le nem akartak szállani. Aztán hogy látta, meg kezdene világosodni, visszamegyen Fehérvárra né-

pével. Azután Thúry György írt egy levelet Hamza bégnek ilyenformán: *im megérletem, hogy itt az vár alatt voltál; de nem vettem volt eszembe most; mert az vitézekkel annyira ittam volt, hogy harmadnapig sem voltam jól bele. De ha híremmel lett volna, nem mentél volna olyan békével vissza!* Hamza bég az pribékben még most sem kételkedik ehhez képest, hanem most is úgy értem, hogy praktikájuk nagyon. Valami következik belőle. Azt írhatom, nekem Palotáról izenték titkon.⁹⁹⁾

Ha Hamza bég azzal dicsekedhetett, hogy jeles kémei vannak, Thúry György is elmondhatta azt magáról. A fehérvári törökök minden mozdulatáról, minden tervéről tudott ő.¹⁰⁰⁾ Hiszen a fehérvári magyar polgárok, aztán a szomszéd községek bírái, kik be-bejártak Fehérvárra, Thúry György uramat tartották hírrel. S amint ő valamit megtudott, azonnal jelenté a nádorispánnak és Török Ferenc országos főkapitánynak, valamint a fenyegetett végénázak kapitányinak. Az 1561. év nyarán például megírta Török Ferencnek, hogy a fehérvári törökök megkísértik őt s vagy a városra jönnek, vagy a barmot igyekeznek elhajtani. A fehérvári kalauzok már futkosnak s kérdezgetik, mikor lesz az indulás. Azt is megírta Thúry, hogy

⁹⁹⁾ Nádasdy levél. O. Ormányi Józsa levele Csányihoz 1561. június 19. Sümeg.

¹⁰⁰⁾ Az 1560. szept. 8-án írja például a nádorispánnak, hogy vitézeit kiküldé a Sóstóig, más részüket pedig Sár mellé. Ezeknek jelentése szerint három bég népe Tolnán gyülekezik; tehát nem árt vigyázni. „Bizonyyal higgye nagyságod, hogy ez napokban, amint megírtam, kísértének valamit, vagy Tihanyt, vagy Pápát.“ (U. o.)

a fehérvári bég mikor ment Budára s mikor ment onnét haza.¹⁰¹⁾

Thúry György jól tudván, hogy a fehérvári törökök folyton fenik a fogukat Palotára, azon volt, hogy a várat jókarban tartsa s az őrség a fizetését idején kierőszakolja Bécsben. Újra földette a várat. Új árkokat ásatott. Aztán munióit is szerzett. S mivel leveleivel nem sokat ért el Bécsben, megbízható embereit küldé oda a zsoldért. Az 1561. év január havában például Alistály Márton deákot küldi föl s ez addig vissza sem jött, míg az 5000 frtot ott meg nem kapta.¹⁰²⁾ A következő évben ugyancsak Alistály Márton deák és Mogor Kristóf hoztak Pozsonyból 4000 frt. értékű posztót.¹⁰³⁾ Valamivel későbbben (okt. 8-án) Pap Péter, Eszéky László és Mogor Kristóf — Thúry György hív szolgálai — ismét 1000 frtot hoztak Pozsonyból.¹⁰⁴⁾

Amint az őrség anyagi állapota kissé javult, a portyázás is vígabban folyt. A budai basák panaszai hirdetik, hogy a palotaiak miatt a törökök Fehérvár vidékén semerre sem utazhattak békével. Portyázó csapataik is rendesen találkoztak a künt járó palotai vitézekkel. S az ilyen találkozás harc nélkül nem igen esett meg.

Thúry Györgynek a maga várán kívül arra is volt gondja, hogy a szomszéd kapitányok ide-

¹⁰¹⁾ U. o. Enyingi Török Ferenc jelentése Nádasdy Tamáshoz Pápáról 1561. márc. 15. és június 27. Thúry levelei alapján.

¹⁰²⁾ Nemzeti Múzeum: Folio Lat. 1291. 1561. január 16.

¹⁰³⁾ U. o.

¹⁰⁴⁾ U. o. 1562. okt. 8. A Mogor Kristóf, aki itt szerepel, német katona volt; de nálunk megmagyarosodott, igazi neve Máger volt. Thúry nagy dícsérettel szól róla mindig.

jében értesítést kapjanak a törökök rezgелődéséről. Nem könnyű dolog volt ez! A Fehérvárra küldött embereket ugyanis a törökök nagyon is szemmel tartották. Az 1562. évben írja például Thúry a nádorispánnak: „Én éjjel-nappal azon volnék, hogy nagyságodat hírrel tarthatnám. De valamely emberemet beküldöm, mind megfogják. Mostan is egynéhány emberem vagy on Fehérvárott fogva.“

Az 1562. év február 8-án Török Ferenc országos kapitánynak írja: „Megírtam vala ennek-előtte is Széchenyi Mihály uramnak, hogy ma harmadnapja az fehérvári bég két aga népével Budára ment. Híre az, hogy zsoldért mentenek. Hadhoz való készületre nem ment. Immár bizonynyal nem tudom, ha az basának leszen-e valamely felé indulása? Ennekem most vannak embereim Fehérvárra s Budára is. Ha bizonyhírem leszen, megírom nagyságodnak. Hadi dologhoz az napokban igen kezdtek vala készülni, de most semmi láttatja nincsen. Megértjük, az csendesség alatt mire igyekeznek.“¹⁰⁵⁾

Március hó elején Thúry már biztosabb hírekkel szolgált. Jakusits Ferenc kapitánynak írja például: „Sok helyről bent vannak az kosik (Fehérvárott) és mind terhelve vannak.

¹⁰⁵⁾ Orsz. ltr. Török levélt. 7. csomó. Enyinghi Török Ferenc főkapitánynak Nádasdyhoz 1561. június 27-én írt leveléből kiténik, hogy Thúry 1561-ben is sok jelentést küldött a török mozgólódásáról. A többi közt ő jelentette először a Pápa ellen tervezett támadást. Erre aztán a pápaiak készen várták a törököt. „Ha az városra akar jönni — írja Török Ferenc —, ez éjjel megleszen, ha pedig az baromra, holnap elvállik.“ (Nádasdy levél.)

Az bég Budáról megjött. Az mely falukból bé nem mentek az kocsik, azokat is szorgalmaztatja ma estére bémenni. Véres nyárst hordoznak az falukon. Továbbá én magam is ma künt voltam az utakra, az veszprémi törökök is többen száz lovasnál, kiknek gyalogjok is vala. Terhes kocsikkal és minden hadi készüléttel Fehérvárra mennek. Igen kerülöm őket!“¹⁰⁶⁾

Ugyanez időtájt az országos főkapitánynak írja: „Sok köz hírek vannak itt minálunk az törökök készületi és indulási felől, kiket ingyen sem merők nagyságodnak megírnom; mert mikor nyilvánvaló dolgot ember meg nem érthet, csak szemérem azféle dologgal nagyságodat bántani. Most egy rabom jött Esztergomból, ki főember és meg kell beszédének hinni. Énnkem bizonnal beszéli, hogy az János király fia követe az csauszokkal egyetemben most jött fel császártul Budára és azt parancsolta császár az basának, hogy minden erejével János király fia mellé menjen segítségül és ha az ő népével az had elég nem volna, a temesvári és az több körül való várbeli népet mind mellé vegye. Ezt is beszéli, hogy az föld népe, kiket *pothuroknak* neveznek Boszniában, kész nép negyvenezer ember vagyon. Amint énnékem az ember beszéli, Fehérvárból és egyéb végvárakból való fizetett népnek és szpáhiaknak csak felét viszik az hadban. Más emberem is jöve Budáról, ki azt mondja, hogy Pesten táborba való tarackokat és hadhoz való minden szükséges szerszámokat felkészíjtettek. Ez környül való falukrá még mostan is meg vagyon parancsolva erősen, hogy az kocsik óránként legyenek készen. Ha

¹⁰⁶⁾ U. o. 3. csomó. 1562. márc. 9. Palota.

értem az török nyilvánvaló indulását, azon helyen megírom nagyságodnak.“¹⁰⁷⁾

Amint Thúrynak efféle levelei mutatják, a török erősen készülődött. A veszedelem nem volt kicsiny, de azért Thúry válogatott vitézeivel folyton künt járt s az utakat leste. Március hó 14-én például azt írja Török Ferencnek, hogy a kocsik és a szekerek mind bent vannak már Fehérvárott. A veszprémi törökök is száz lovaggal, gyaloggal, terhes kocsikkal és minden hadikészülettel Fehérvárra mennek. „Én — írja — igen kerülöm őket, de látom, nem minékünk való annyi népre indulni.“¹⁰⁸⁾

„Beszélük Fehérvárott és Veszprémben, négyszáz lovag-embernél felebb most nincs.

Igen félnek; barmukat sem merik kibocsátani az belső városból. Az szegény népet minden éjjel kiverik! Az basa táborából, ki emberem jött, azt beszéli, hogy az Tiszán által költöztek; de szegény földnépétől megválva, az basának háromezer népénél több nincsen. Az, mit nagyságod elkezdett, az Úristen tegye jószerencsésé nagyságod útját. *Most az hon való törökök miatt nagyságod bizván cselekedhetik.*“¹⁰⁹⁾

Két nappal később Thúry újra megkereste levelével Nádasdyt s jelenti neki, hogy a budai basa minden népével átköltözött a Tiszán; de a szekereket mind innen hagyta a Tiszán. Debreceen felé ment segítségül. „Ide — írja Thúry — mihozzánk való pártos urak jószágát akarják elrablani. Igen hirdetik, hogy Hamza bég megjő, de ezt én nem hihetem, hanem ha postán

¹⁰⁷⁾ U. o. 7. csomó, Palota, 1562. márc. 11.

¹⁰⁸⁾ U. o. 8. csomó. 1562. márc. 14. Palota.

¹⁰⁹⁾ Nádasdy level. Orsz. ltr. Ex arce Palota, 1562. márc. 30.

jönne meg. *Az itthon való törökök szertelen igen félnek, úgyannyira, hogy még az városi népet is kiverik éjjel az városból és az kik bémennek az városra, ruhájokat megkeresik, hogy titkon levelet bé ne vigyenek.*¹¹⁰⁾

Ilyen híreket írt volt ő a szomszéd kapitányoknak is, biztatván őket a cselekvésre. Jó maga is künt járogatott, hogy szerencsét próbáljon. Április 1-én például Török Ferencnek, az ország hadnagyának jelenti, hogy a palotai lovasokkal és gyalogokkal Veszprém alá ment; de a törökök nem mertek kijönni. „A fehérvári utakat — írja — mi mindenfelől őrizzük. A Balaton mellé is elnéztünk s ott törököt is fogtunk, aki azt vallja, hogy a basa a Tiszántúl van s megtérését most ingyen sem várják. Semmi új nép Fehérvárra nem jött s akik hon maradtak, azoktól bízván lehet cselekedni.”¹¹¹⁾

Néhány nappal később az alábbiakat jelenti Török Ferencnek: „Hamza bég elmente ez ideig hiszem, nagyságod hírével vagyon. Egy rabomat csak az okáért bocsáttam vala be, hogy bizony hírt hozzon, mennyi török marad hon? Tegnap jöve meg a rab és azt beszéli, hogy Fejérvárott háromszáz bezlia vagyon. Az szegszárdi bég másfélszáz lóval jött be Hamza bég helyibe. Veszprémbe másfélszáz lovas vagyon hon. Továbbá azt beszéli, hogy az budai basa az végvárakba való törökökkel Szolnok alatt lészen táborban. És valamely felé szükség lészen segídségre (így!) térni, oda megyen. János király fia mellé onnat alól Pertáp basát negyvenezer emberrel mondja, hogy feljött. Az

¹¹⁰⁾ U. o. 1562. ápril. 1. Palota.

¹¹¹⁾ Kisebb családi levéltárak 8. csomó, 1562. ápr. 1.

lippai bég és az temesváriak lesznek Pertáp basával együtt. Az szerémi bég jó Budára az basa helyiben. Ezt akarom nagyságodnak megjelenteni. Isten tartsa meg nagyságodat jó egészségbe“.¹¹²⁾

Nádasdy Tamás nádorispán is folyton híreket kérvén Thúrytól, körülbelül azokat a jelentéseket kapta ő is, amiket Thúry a szomszédos kapitányoknak írt volt. Az 1562. év márc. 30-án írja például a nádorispánnak: „Megértettem az nagyságod levelét. Én éjjel-nappal azon volnék, hogy nagyságodat bizony hírrel tarthatnám; de valamely emberemet beküldöm, mind megfogják. Mostan is egynéhány emberem vagon Fehérvárott fogva. Az mely megjő hennék, azt is negyednapig ottbent tartóztatják, igen verik s így bocsátják ki. Most az környékben való falukon Hamza bég levelét hordozzák, kiben többet ezer szekérnél számozott és nagy büntetés alatt parancsolja, hogy az jövődő vasárnapra az szekerek erős láncokkal egyetemben Fehérvárott mind bent legyenek. Tetteti, hogy ő maga is visszajönne, de ez csak képmutatás.“ Úgy ezen, mint egyéb leveleiből világosan látszik, hogy Thúry Fehérvárat vagy Veszprémet akarta megkísérteni. Régi szándéka volt ez már neki. S mivel most a körülmények igen kedvezők voltak, mind a nádorispánt, mind Török Ferencet cselekvésre nógatta. „*Csak ti nagyságtok ne késsék*“ — írja az ország hadnagyának.¹¹³⁾

¹¹²⁾ U. o. Palota, 1562. márc. 19.

¹¹³⁾ Thúry a vásonyi kapitánynak: Buza Benedeknek is ilyenformán írt, aki aztán a Thúry-féle levelet ápril 5-én Török Ferencnek küldé föl. Ogronffy István cseszneki udvarbíró 1562. évben,

Az országos főkapitány azonban késett. Az udvar ugyanis úgy most, mint később is ellemezte a merész tervet. Így aztán Thúry György csak kisebb portyázásokat űzhetett. Ezekkel telt el az év egy része, no meg az örökös kéregetéssel az őrség fizetéséért. Thúry György ez évben egész csomó folyamodásban sürgette a vitézek fizetését. De bizony még az előző évi fizetést sem tudta teljesen kierőszakolni. Pedig a király több ízben elrendelte a palotai őrség és Thúry kifizetését. De a kamarának nem volt módjában a király rendeletét teljesíteni. Az 1562. évben például a kamara Thúrynak még lévai kapitányi fizetésével is hátralékban volt. Az 1562. évi június havában őfelsége elrendelte, hogy a palotaiak 1561. évi hátralékának felét fizessék ki. S még ez sem történt meg.¹¹⁴⁾

Így állván a dolog, gondolhatjuk, minő állapotban és kedvben lehetett a palotai őrség! Csoda-e, ha még legkiválóbb végbeli kapitányaink is egymásután adják be lemondásukat; mert lehetetlen volt ilyen viszonyok közt a felelősséget vállalniok.

Miksa király különös jóindulattal viseltetvén Thúry iránt, úgy igyekezett rajta segíteni, ahogy a körülmények engedték. Az 1563. évben például neki ajándékozta a zirci apátság falvait. E falvak jórészt puszták voltak s a török bírta mindannyiját. Az adománylevél szerint Thúry addig élvezheti az apátság javait, amíg

„*siket vasárnapon*“, ugyanecek Török Ferenének írja, hogy a törökök igen mennek Fehérvárról. (Kisebb családi levélt. 8. csomó.)

¹¹⁴⁾ Thúry folyamodásai a fizetést illetőleg seregével találhatók a Köz. pénz. ltr. Hungarica című gyűjteményében, valamint a magyar Denkbuch-ok megfelelő kötetében.

a töröktől vissza nem foglalják és amíg Zirc föl nem épül.¹¹⁵⁾

Mondanunk sem kell, hogy az efféle adomány-nak csak az vehette hasznát, akinek fegyveres hatalma lévén, a törökkel vagy megegyezett, vagy behódoltatta az illető községeket.

Tudjuk, hogy ez évben történt Miksa koronázása Pozsonyban. Thúry György is hivatalos lévén erre, 31 lovassal jelent meg.¹¹⁶⁾ Résztvevén a koronázási tornajátékokon, mindenkit legyőzött. Utoljára a legkiválóbb magyar bajvívók egyikével: Gyulaffy Lászlóval akart kopját törni. A király féltvén e két nagy vitézét, nem engedte meg a viadalt. A koronázáson jelen lévő külföldi fejedelmek és főurak bámulva szemléltek Thúry György csodálatos ügyességét és nagy erejét. Aztán hazamenvén, mindenüvé elvitték Thúrynak, a páratlan bajvívónak hírét.

Ezen a koronázáson avatta a király Thúry Györgyöt aransarkantyús vitézévé.

Ugyanezen év őszén ülte Thúry György a lakodalmát.¹¹⁷⁾ Úgy a király, mint Károly főherceg egy-egy aranyozott serleget küldött Thúrynak menyegzőjére s a lakodalmon mindketten képviseltették magukat.¹¹⁸⁾

¹¹⁵⁾ Orsz. ltr. Liber regius: annuentia pro Georgio Thúry, ut infrascriptas possessiones abbatiæ Zircz donec a Turcis recuperari poterunt possideat, 1563 május 15.

¹¹⁶⁾ Listhii Comment. 5. c. de coronatione Maximiliani. (Bél Mátyásnál 303. lap.)

¹¹⁷⁾ Második házassága volt ez! Első feleségének nevét nem ismerjük.

¹¹⁸⁾ Orsz. ltr. Benignae resolutiones, 134. lap 1563 november 4. A lakodalmon a királyt Jakusics Ferenc, Károly főherceget Kallotsch János képviselte.

Az 1564. évben a végbeliek fizetése nem javult, sőt rosszabbodott. Bár a király több ízben megsürgette Thúry Györgynek és katonáinak fizetését, a szegény katonák hiába vártak arra. Az 1564. év január 12-én rendeli el a király a palotaiak fizetését. Ezt a rendeletét március 3-án, március 19-én, március 26-án, április 1-én, április 21-én stb. folyton ismételteti s a katonák mégsem kapták meg hátralékos zsoldjukat.¹¹⁹⁾ De azért megvárták tőlük, hogy éhezve és rongyosan is híven szolgáljanak. Thúry Györgynek például meghagyta a király, hogy a törökök közt állandóan megbízható és alkalmas kémeket tartson, s a tőlük hallott híreket késedelem nélkül megírja.¹²⁰⁾

A költségeket azonban az ilyesmire hiába várta. Megúnván az örökös könyörgést, Thúry 1564 március havában beadta lemondását¹²¹⁾ s arra kérte a királyt, küldene minél előbb az ő helyére más kapitányt. Thúry a lemondását többször megismételte. A király azonban hallani sem akart Thúry távozásáról. Hogy némileg megvigasztalja őt, 1565 június 17-én 50 magyar darabontot és municiót küldetett néki Palotára és maradásra kérte Thúryt. Hosszas alkudozás után sikerült rávenni őt a maradásra, oly föltétel alatt, hogy Palota várának fizetését ezen-túl késedelem nélkül megkapja¹²²⁾ és a vár főn-

¹¹⁹⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. Denkbuch 442. kötet.

¹²⁰⁾ Orsz. ltr. Tört. Emlékek, Belügy: Miksa király Thúryhoz, 1564. július 27-én.

¹²¹⁾ Hadi ltr. Expedita, 1564. 13. l.

¹²²⁾ Orsz. ltr. Benignae resolutiones, Miksa király 1565 február 27-én Bécsből jelenti, hogy Thúry lemondását visszavonta „hac tamen conditione, ut pensionem arcis decretam subinde integre percipiat“ etc.

tartására, valamint az őrség fizetésére eddig kapott 5000 forintot ezer forinttal megtoldják.

Olyan kötelezettség és ígéret volt ez, amelyről mindenki tudhatta, hogy teljesíteni nem fogják. Csakhamar Thúry is meggyőződött, hogy üres ígérekkel áltatták őt. Az ígért fizetés ugyanis sehogy sem akart megérkezni. Március 25-én Thúry tehát a magyar kamarának írt s kérve-kérte, elégítené ki a szegény palotai őrséget; mert immár elviselhetetlen a helyzete: „Kérem ti kegyelmeteket, mint bízott uraimat — írja Thúry —, az kevés fizetéssel az én emberemet ne késlelje, miért, hogy ide mifelénk sok külön-külön hírek vannak. Az fizetetlen néppel immár meg is háborodtam. Tudja kigyelmed, az én esztendőm immár eltelik; azért ami oda volna még az mi fizetésünkbe, azt kegyelmed minden fogyatkozás nélkül adja meg... Az pogány miatt annyira megnyomorodott az őrség, hogy még az testi ruhába sem viselhetnek! Én imár elkésérültem szegényeket temlecezni és kalodázní, ki miatt sokan el is futottak... Lássa kegy. az szegény nép mint megháborodott és megnyomorodott itt ez földön! *Nincs oly ember az világon, ki ezeket nem keserülné*... Az mostani háború-időben az kevés fizetetlen nép ellenem fölzendült! Majd mind elmennek; én magam az várnak megtartására elég nem vagyok.“¹²³⁾

A katonaság nyomorúságán kívül Thúryt az is bántotta, hogy a vár düledező épületeinek javítására sem adtak semmit. A haditanács ez év március havában, hosszas sürgetés után is csak azt határozta, hogy a palotai épületeket

¹²³⁾ Orsz. ltr. Kamarához intézett levelek, Palota, 1565. március 25.

megvizsgáltatja. Thúryt pedig azzal igyekezett maradásra bírni, hogy a várórség fizetésére és a vár föntartására az eddigi összeghez még évi ezer forintot ígért.¹²⁴⁾

Ígérni természetesen könnyű volt. A kamara azonban nem tudott, vagy nem akart fizetni. Ez évben tehát Thúry már másodízben kérte elbocsátását.¹²⁵⁾ Második kérésére azt a választ kapta, hogy várja meg a császár visszaérkezését.

Bár a palotai őrség a nagy fizetetlenség miatt igen megfogyott és elkedvetlenedett, Thúry azért ez évben is kísérletet tett Fehérvár elfoglalására. Ő jóviszonyban volt a fehérvári bíróval: *Fehér Lőrincsel*, s ettől megtudta, hogy a mostaninál jobb alkalom aligha kínálkozik Székesfehérvár visszavételére. Más kémektől is kedvező jelentést kapván, Thúry Győrbe ment, hogy Salm generálissal megbeszélje a dolgot. Salm mindenben helyeselte Thúry tervét s azonnal írt a királynak s jelenté, hogy az ácsi bírót ismét beküldi Fehérvárra, csak Gregoróczy visszaérkezését várja. „Ezalatt — írja — Thúry György és Török Ferenc főkapitány Fehérvár alá vonulnak majd. Thúry György nálam lévén, a fehérváriak az ő helyettesének: Thúry Farkasnak küldtek jelentést. Eszerint most Fehérvárból 200 beslia és 200 gyalogos Szathmár felé indult. A budai basa a szpáhikat is mind máshová rendelte. Ha tehát újabb

¹²⁴⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. Denkbuch, 1565. márc. „Ratschlag aus dem Kriegsrath, dass ihr. Majest. Georgen Thúry Hauptmann zu Palota noch 1000 Fl. Besserung bewilligt haben.“

¹²⁵⁾ Hadi ltr. Expedita: 1565 február 21-én és december 3-án.

török csapatok nem jönnek Fehérvárra, veszedelem nélkül végrehajtjuk a tervet. Főleg ha a fehérvári polgárság is szavának áll. A kínálkozó szerencsét nem szabad elhalasztanunk! Kassán és Szatmárt is megtörtént már, hogy a polgárság átadta a várost. A polgároknak szabadságot és nemességet adhat felséged.”¹²⁶

Amint a levélből látszik, Thúrynak sikerült Salm generálist a tervének megnyernie.

Amíg ő Győrött időzött, fivére és helyettese Palotáról levelet írt neki. A levél így hangzik:

„Szolgálatomat írom kegyelmednek, mint bízott uramnak s bátyámnak. Az mely ember bejár (Fehérvárra), azon ember által üzente Fehér Lőrinc, hogy az mely dologról emlékezett volt kegyelmednek, szintén most volna ideje; mert az török igen kevés. Az szpáhiak is minden marhájjal elmentek. Kétség nélkül üzente, hogy csak volna valami bizodalomuk s kegyelmed bízthatná őket. Az mennyi török vagyon, ők magok is bírhatnának velök és kézbe adnák ők maguk az várost. Továbbá egyéb hírek felől is tudakozókat mindenfelé küldtem, kik ha megjönnek, kegyelmednek megírom, ha mi új hírt hoznak. Végezetül azon kéreti kegyelmedet Fehér, hogy az mely levelet ír kegyelmed, oly embertől küldje, hogy kézbe ne akadna; mert nekik fejenként veszniök kell.”¹²⁷

Thúry György visszaérkezvén Győrből, mindent megtett, hogy Fehérvárról biztos híreket kapjon. Lovasaival jó maga is kerülgette Fehérvár vidékét s a városba egyik kémét a másikat után küldte. Az eredményről aztán értesí-

¹²⁶) Hadi ltr. Feldakten, 1565. augusztus 23. Győr. (Kívül öfelségének saját kezébe.)

¹²⁷) U. o. Palota, 1565. augusztus 22.

tette Gregoróczyt, a győri főkapitány helyettesét. Salm erre augusztus 25-én újra írt a királynak s Thúry magyar levelét latin fordításban mellékelte. Thúry szerint a fehérvári bég magához rendelte a simontornyai béget, de idáig nem érkezett meg. A mostani pompás alkalmat tehát nem szabadna elszalasztani. „Én — írja Salm — emberemet elküldtem a fehérvári bíróhoz s magyar levelemet a ruhájába varrtuk bé. Most várjuk a választ.“

Négy nappal később Salm azt jelenti a királynak, hogy „az ácsi bíró megjött Fehérvárról s Thúry Györgynek eladá küldetése eredményét. Thúry nem akarván írni, Imolay Mártont küldé hozzám, hogy szóbeli jelentést tegyen. Eszerint a székesfehérvári bíró (Fehér Lőrinc) két polgártársát küldé Thúryhoz s velük azt üzentette, hogy csak jöjjünk minél előbb; mert most csak háromszáz török van Fehérvárott a zsidó kereskedőkön kívül. Magyar ember pedig ezer vagyon. S ha ezer katonával segítségükre jönnének, ők a várost átadják s a török őrseget segítenek levágni.“¹²⁸⁾

Mivel a király ellenezte Fehérvárnak tervezett elfoglalását, Salm generális bejelentette, hogy személyesen megy őfelségéhez ez ügyben. Közben Thúry György egymásután írja a leveleket.¹²⁹⁾ Tervét a szomszédos főkapitányok is helyeselték. Sőt Teuffel Kristóf is, aki ekkor éppen Pápán időzött s az őrseget mustrálta, nagyon helyesnek találta a Fehérvár ellen tervezett támadást. Ennek végrehajtására ő elegendőnek tartotta 750 huszár, 200 nehézlovas, 200

¹²⁸⁾ U. o. 8. 13. 1565. augusztus 29. Pozsony.

¹²⁹⁾ Thúry György levele Jakusics Ferenc kapitányhoz Győrbe, 1565. Szent Bertalan napján.

hajdú és 250 puskás-gyalogos kiküldését.¹³⁰⁾ Teuffel ezt a számvetést Thúryval együtt csinálta. Thúry ugyanis ekkor Pápán volt s Teuffel Kristóffal tanácskozott. Közben a kémek mindig kedvező híreket hoztak Budáról és Fehérvárról. Podgorszky János szentmártoni kapitány kémje is megjövén Fehérvárról, Salm generálisnak azonnal jelentést tett. Szerinte a fehérvári polgárok így kiáltottak az ő emberéhez: „Jó Isten! Hol vannak most a keresztények? Hiszen itt az ideje Fehérvár visszafoglalásának. A vár árkaiban nincsen víz s a városban több a keresztény, mint a török!”¹³¹⁾

Ezalatt Salm generális Bécsben a királyt igyekezett megnyerni a tervnek. Ügylátszik, hogy nagynehezen sikerült is ez neki. Visszajövet ugyanis összeállította, hogy minő csapatokat lehetne Fehérvár ellen küldeni. Salm tervezte szerint Győrből, Pápáról, Palotáról és Szentmártonból 690 huszárt, 230 nehézlovast, 600 hajdút, 100 naszádot, 400 német gyalogost stb., összesen 2170 embert lehetne alábocsátani. E várak őrizetére otthonmaradna 1980 katona, 500 jobbágy és 100 naszádos.¹³²⁾

Mikor Thúry György és Salm generális mindezt előre elkészítettek és megbeszéltek, Gregoróczy győri vicefőkapitányt küldték Bécsbe, hogy őfelsége jóváhagyását megnyerjék. Gregoróczy lehozta a király válaszát, amely aztán Salm generálisnak minden kedvét elvette a vállalatától. A király ugyanis azt követelte

¹³⁰⁾ Hadi ltr. Feldakten, 1565. augusztus 23. Pápáról Salm generálishoz.

¹³¹⁾ U. o. 1565. augusztus 26. Szentmárton.

¹³²⁾ U. o. Verzeichnus was für Volk zu Ross und Fuss müchten mitgenommen werden.

Salmtól, hogy teljes biztosítékot nyújtson Fehérvár elfoglalásáról.

„Hogyan biztosíthatom én fölségedet — írja Salm —, hogy a várost föltétlenül elfoglalom? Ez nem éntőlem, hanem Istentől függ.¹³³⁾ Én csak azokat jelentettem fölségednek, amiket a fehérvári bíró írt volt Thúry Györgynek. Ha fölséged nem bízik bennem, magával Thúry Györggyel értekezzék. Én fölséged írása után most már nem merek Fehérvár ellen indulni; ha csak fölséged nem parancsolja. Biztosítékul csak annyit mondhatok fölségednek, hogy nekem nagy, jó és erős reményem van Fehérvár elfoglalására.“¹³⁴⁾

Miksa király ingadozása miatt Thúrynak szép terve dugába dőlt! Soha olyan kedvező alkalom nem kínálkozott többé Fehérvár visszafoglalására, mint ekkor. És soha oly kevés áldozattal nem járt a terv kivitele, mint ekkor, mikor Fehérvárott számbavehető török őrség nem volt s a polgárság teljesen a magyarsággal tartott. De hát merészséget, hirtelen elhatározást s józan tervet a bécsi udvarban ez időtájt hiába keresett az ember. A végbeli élet egész története azt bizonyítja, hogy fővitézeink sikert, győzelmet csak akkor arattak, ha Bécs megkérdezése nélkül és a haditanács akaratának ellenére a saját felelősségükre cselekedtek.

Mondanunk sem kell, hogy Thúryt és vitézeit

¹³³⁾ „Ich kann nicht gewiss zugesagen, oder grundlich verträsten E. Majest., dass ich die Stadt gewiss einnehmenn kann; dann es nit in meiner, sonnder Gottes Macht stehet.“

¹³⁴⁾ Cs. és kir. állami ltr. Hung. 1565. szeptember (mir eine guete, grosse und starke Hoffnung verhanden).

módnélkül bántotta tervüknek elvetése. Hiszen a dicsőségen kívül Fehérvárott nagy zsákmányt is szerezhettek volna. Ez pedig a súlyos időkben, mikor a zsoldjukra hiába vártak, nagyon lendített volna rajtuk.

Az elkedvetlenedett Thúry 1565 december 3-án újra beadta lemondását.¹³⁵⁾ Miksa királynak azonban ezúttal is sikerült őt maradásra bírnia, fűt-fát ígervén Thúrynak. És ez nagy szerencse volt Palotára. Mert hát közeledett az idő, mikor a törökök megúnván Thúry György portyázásait, Palota várának eltörlését határozták el. Ügylátszik, hogy Thúry ismerte a török szándékát; mert az 1566. év tavaszán erősen sürgette a munició küldését Bécsben. Mivel a kamara 2400 forinttal adósa volt Thúrynak s mivel ő ennek megfizetését hiába sürgette, Károly főhercegnek írt. Arra kérte őt, hagyja meg a kamarának a 2400 forint kifizetését; mert e súlyos időben fizetnie kell katonáit. „Veszedelem helyen vagyon Palota vára s én — írja Thúry — nem akarok szégyent vallani.“¹³⁶⁾

A kamarát azonban még a közeledő veszedelem sem indította meg. A király csak június hó 1-én, vagyis közvetlenül a megszállás előtt

¹³⁵⁾ Hadi ltr. 1565. december 3. „Bitt umb Erlassung d. Haubtmannschaft zu Palota.“ Erdemes megemlítenünk, hogy Schwendi Lázár 1565 aug. 29-én Kerecsényi helyébe e három fővitézünket ajánlotta: Desseffy Istvánt, Gyulaffy Lászlót és Thúry Györgyöt. „Ezek ugyanis — írja Schwendi — olyan helyzetben vannak, hogy a magukéból is segíelyezhetik a fizetetlen hadinépet.“ (Feldakten, 1565. 8. 12.)

¹³⁶⁾ Köz. pénz. ltr. 1566. február 23. 14350. fasc Hung.

hagyta meg a kamarának, hogy Thúryt fizesse; mert Palota vára nagy veszedelemben forog.¹⁸⁷⁾

Mivel Thúry a megszállás miatt a pénzt már nem kaphatta meg, tehát fizetetlen néppel kellett az ostromot átszenvednie!

Mivel Oroszlán basa maga hirdette mindenfelé, hogy Palota várát elpusztítja a föld színéről, már a megszállás előtt mindenki tudta, mi készül Thúry ellen. Ő maga Salm generálistól kért segítséget. Ez Izdenczy Istvánt küldé hozzá száz magyar puskással.

Oroszlán basa a vár ostromát június 5-én kezdé meg.¹⁸⁸⁾

Ennek a híre hamar elfutott e kor szereplő főuraihoz. Nádasdy Tamásné, az özvegy nádorispánné azonnal 110 válogatott puskást, majd meg lovasságot küldött Pápára. Batthyány Ferenc 100 huszárt bocsátott ugyanoda; többi népét pedig Borgatára rendelte. Aztán azonnal írt a királynak s ezt inígyen jelenté a nádorispánnénak: „Ím írtam úfelségének, az hercegnek is mindenképen, amint legjobban tudtam, hogy úfelsége sietnéje megsegíteni Palotát; mert ha kezdi úfelsége halogatni, félek rajta, hogy kárt nem kezdünk vallani. Izentem továbbá az vármegyének is mindenképen, hogy gondot viseljenek Palota megszállásáról; mert ha nem viselnek, mindnyájan megbánják. Én, látja Isten, valamivel tudok, mindennel kész vagyok segítség lenni“.¹⁸⁹⁾

A következő napon ismét írt Batthyány Ferenc Palota dolgában. Vigasztalta az aggódó

¹⁸⁷⁾ Orsz. ltr. Benignae resolutiones.

¹⁸⁸⁾ Hadi ltr. Feldakten, 156. 13. 3.

¹⁸⁹⁾ Orsz. ltr. Nádasdy level Rohonez, 1566. júni 8.

nádorispánnét. „Én — írja — mindent megteszek! Hiszem, hogy öfelsége megsegíti Palotát!“

Június hó 12-én újabb híreket kapván Palota ostromáról, elkeseredve írta a nádorispánnénak: „Én egyebet nem mondhatok, hanem az Isten haragja rajtunk vagyon; üneki kell könyörögnünk, hogy könyörüljön rajtunk“.¹⁴⁰⁾

Ezalatt Oroszlán basa nagy erővel ostromoltatta Palota várát. Nagyobb és kisebb ágyúival a falakat rontotta; sáncokat vetett a várral szemben s az árkokat töltette be. Thúry György ötszáz emberével derekasan védelmezte a várost. Tűzmesterei elég kárt okoztak az ostromlónak. S ő maga is rajta volt, hogy minél több török pusztuljon el. Thúry — amint maga is több ízben kijelentette — mezei csatavezető kapitánynak született. A mezei harcokban érezte magát otthon s ott aratta minden sikerét. Csak a körülmények kényszerítették őt arra, hogy düledező várakat és silány palánkokat védelmezzon. Palota megszállásakor is kikíváncozott a mezőre s éjjel ki is tört lovasaival a várból s az alvó janicsárok táborában nagy vérengzést vitt véghez. Mire a török főserég észbekapott, Thúry az embereivel és a zsákmánnyal már ismét a várban volt.

Ezt a kirohanást Zrinyi Miklós is megénekelte a Szigeti veszedelemben, írván:

¹⁴⁰⁾ U. o. Ugyane levelében írja, hogy Zrinyi Miklóstól is kapott levelet. „Ha ez így leszen — írja Batthyány —, kit Isten ne adjon, kegyelmednek azt adom tanácsul, hogy kegyelmed idején viseljen magára jó gondot; mert ezek mind veszedelmes hírek.“

Szégyenli az Thúry, hogy vagyon küfalban
 Sáncolva. Akarna lenni táborában!
 Mint erős oroszlán nem késik barlangban.
 Mikor fekvé találják vadászok abban,

Kiugrik haraggal; sok erős dárdát ront,
 Vadász halomban már, erős hálókat bont,
 Valamerre fordul, piros vért sokat ont,
 Így Thúry cselekszik, töröktől bántódott!

Oroszlán basát módnélkül dühösítette Thúry éjjeli támadása. Abbahagyatván tehát a Mórébástya lövetését, a keleti oldalról, a kápolna táján kezdé meg az ágyúzást. Itt a fal jó darabon csakugyan ledőlt s a törmelék betölté az árkot. A roham most már eredménnyel kecsgettette. De mielőtt Oroszlán ezt elrendelte volna, maga elé hozatá Thúry György két rab katonáját: Pap Pétert és Literáti Pétert s tőlük kérdé, nincs-e a ledőlt falon túl valami akadály. A két ravasz katona félre akarván vezetni a törököt, azt felelé, hogy a kápolna oldalán még 10—12 lábnyi mélységű földött árok fut végig, melyet meglábolni lehetetlenség. Oroszlán basa erre tovább is löveti a várat. Thúry jó példával járván elől, katonáiba lelket öntött. Ő maga úgy harcolt, mint bátor közlegény s úgy vezette a védelmet, mint okos vezér. De azért belátta, hogy a várat sokáig nem tarthatja. Ezért követet akart kibocsátani a körülzárt várból, hogy segítséget kérjen. E nehéz és életveszélyes föladatra a saját öccse: Thúry Farkas hadnagy és Pálffi Ferenc vállalkozott. Mindkettőnek sikerült a török táboron keresztül Győrbe jutnia. Onnét Bécsbe mentek.¹⁴¹⁾ Contarini Leo-

¹⁴¹⁾ Hadi ltr. Feldakten, 1566. 13. 3. (Mit grosser Wagnuss und Gefahr Leib und Lebens durch den

nardo velencei követ jelenti Bécsből június 13-án, hogy este megérkezett Thúry György fivére és segítséget kért öfelségétől; mert a palotai őrség csak 500 ember s a várat csak tíz napig bírják még tartani.¹⁴²⁾ Thúry Farkas magyar beszédét, valamint a király latin választát tolmács fordította le.

A király jó válasszal bocsátá el Thúry Farkast. Megígérte ugyanis, hogy a vár fölmentése hamarosan megesik. S csakugyan megtörtént minden előkészület. A király elrendelte a végbeliék gyülekezését. Helfenstein gyalogezredét, mely épp ekkor ért Bécsbe, vízen alábocsátá. Hat zászlóalj német lovast Győrre rendelt és a vár fölmentését Salmra és Helfensteinre bízta. Ezenközben történt, hogy több száz szekéren tölgyfát szállítottak a sereg részére. Nagy porfellegeben vonultak e szekerek. A török előőrsök messziről észrevevén a porfelleget, azt hívék, hogy a fölmentő sereg közeledik. Azonnal jelenték a dolgot a basának, aki aztán még azon éjjel sietve otthagytá Palotát. Pedig már minden teljesen elő volt készítve az utolsó rohamra.¹⁴³⁾ Reggelre kelve a palotaiak már csak üres sátrakat találtak a vár körül. Ezeken kívül néhány ágyút, tömérdek élelmiszert és abrakot hagytak ott a törökök.

Haubtmann Thúry Georgen herausgelassen worden etc.)

¹⁴²⁾ Dispacci di Germania (Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe) III. köt. 324. l.

¹⁴³⁾ Hadi ltr. Feldakten: Summari Auszüg über das Kriegswesen. Az egykorú történetírók kissé kiszínezve adják elő a fát hordó szekerek históriáját. — Leonardo Contarini, Velence követe június 20-án jelentette, hogy a török hadsereg sietve hagyja ott Palotát.

Három nappal a török elvonulása után megérkezett Salm generális a 14.000 embernyi fölmentő sereggel. Thúry fővitézeivel elébeloagolt s jelenté, hogy az ostromló sereg már szét-szaladt. Erre aztán ünnepi tort csaptak a volt török tábor helyén.

A fölszabadulás után Thúry lemondott a főkapitányságról. Kijelentette, hogy ő nem engedi magát falak közé zárni, hanem a mezőn akar szolgálni.¹⁴⁴⁾ Második kérése az volt, hogy katonáinak, akik az ostrom idején vitézi módon küzdöttek, jutalmul egyhavi zsoldot adjanak. S mivel ő maga azonnal a táborba vonult, családja számára lakóhelyet is kért.

A király készséggel teljesíté Thúry kéréseit. Palotai kapitánnyá Thúry Mártont, György unokaöccsét nevezte ki¹⁴⁵⁾ s a kamarának meghagyta, hogy jövedelmeiből legelőször Thúry Györgyöt, a palotai hős kapitányt fizesse ki.¹⁴⁶⁾ Erre a fizetésre Thúry György nagyon is rászolgált. A török csapatok ugyanis a hódolt-sági falvak lakóit sem munkára, sem fizetésre nem bocsáták Thúryhoz. Így hát nem is volt miből élnie. Szerencsére Thúrynak sok tisztelője és jóakaró barátja volt s ezek tőlük telhetőleg segítettek rajta. Ezek közé tartozott a bol-

¹⁴⁴⁾ U. o. Expedit. Thúry Georg bitt, ihn nit einzusperrn, sondern im Feld zu brauchen.

¹⁴⁵⁾ 1566. július 1-től fogva szól a kinevezés, mert ekkor szűnt meg Thúry György kapitányi tiszte Palotán.

¹⁴⁶⁾ Orsz. levélt. Benignae resolutiones. Bécs. 1566. aug. 7. (cuius quidem petitionem cum aequissimam ducamus, praesertim cum is nuper sese tam strenue et fortiter in eius arcis obsidione contra tantam Turcarum vim gesserit.)

dogult Nádasdy Tamás özvegye és családja, Batthyány Ferenc bán, Zrínyi György, Enyinghi Török Ferenc stb.

Nádasdy Kristóf, aki ez évek harcaiban oly sokszor kitüntette magát, különösen ragaszkodott Thúry Györgyhöz. Az 1566. július 2-án írja például Nádasdy Tamásnénak a veszprémi táborból: „Az Uristen esodálatosképen Beszprémet minden emberi reménység ellen kezünkbe adá! Az török körülünk lézeg; az vár tűz miatt igen elromlott... Valakit benne hagynak, igen ébren kell benne aludnia!... Bizony nincs oly viridarius (virágos) kert, kiben örömesbben jártam!... Továbbá Thúry György uram dolgát hiszem, hogy érti nagyságod; most is egy megromlott várban ül. Sehonnat egy ház jobbágy be nem szolgál Palotára neki; mert az török eltiltotta tüle. *Felesége Pápán ül. Az nemes uraim, kik baráti, tartják; ki egy zsák lisztet, ki tikkal, ki egyéb éléssel!* Rabjait nincs hol tartania. De én reá feleltem, hogy nagyságodnál tizenhat rabjának helyt szerzek; szolgáljam meg nagyságodnak addig, míg Palota dolga elválik, *ne fogyatkozzék meg ez jámbor barátom az én biztatásomba!* Ezenkívül azért is könyörög nagyságodnak, hogyha valami nagyobb háború lenne, hát az feleségének, marháinak Kapuba lenne valami háza. Mindezekről jó kegyelmes választ várunk nagyságodtól. Az rabokat Pápára küldte most (Thúry) az ő házához. Ha nagyságodnak az én könyörgésemre jó akaratja leend, csak Pápára kell írnia az öccsének, Thúry Farkasnak és aztán odaviszi őket, ahová nagyságod parancsolja.“¹⁴⁷⁾

Ha ismerjük Nádasdy Tamásné nagy lelkét

¹⁴⁷⁾ Orsz. ltr. Nádasdy level.

s igaz magyarságát, bizonyosra vehetjük, hogy Thúry György kérését teljesítette.

Palotáról Thúry Salm seregével együtt Veszprém felé indult. A kémek azt jelentették, hogy Veszprém majdnem üres a töröktől. Rövid ostrom után a mieink szerencsésen elfoglalták a várat.¹⁴⁸⁾ Nagy örömet keltett ez a hír mindenfelé. „Hogy Veszprémet — írja Batthyány bár — hátravette őfelsége népe, kiből dícsértessék az Uristen, ki az többit is visszaadja, csakhogy bízzunk és higyjünk ő istenségében.”¹⁴⁹⁾

Veszprém visszafoglalása után Tatára került a sor. Aztán meg Vitánt és Gesztet foglalták vissza. Thúry György ez ostromokban Salm generális oldalán küzdött s mind ésszel, mind fegyverrel hathatósan előmozdította a sikert.

Ezenközben Miksa király is lejött a győri táborba. Odasietett jó huszársaival Thúry György is és a tábornak a szélén, az ágyúk mellett üté föl sátorát. Harcra nem igen volt kilátás; mert Miksa király keményen megtiltá a portyázást és a táborból való kimenetelt. Ezenközben a fehérvári szandzsák-bég, a nagytekintélyű és előkelő származású Mahmud bég¹⁵⁰⁾ a szultán parancsára hírszerzés céljából 6—800 válogatott

¹⁴⁸⁾ Nádasdy Kristóf írja a veszprémi táborból: „Palotáról jövének az haddal ide Beszprim alá június 29. napján és 3. napján az az vasárnap ostromlók mind az egész haddal és az Uristen kezünkbe adá.”

¹⁴⁹⁾ Orsz. ltr. Nádasdy level. (Nádasdy Tamásnéhoz 1566. július 1.)

¹⁵⁰⁾ A velencei követ jelentése szerint a budai basa után ez a bég volt a legtekintélyesebb török Magyarországbán. Szolimán szultánnal is barátságban állott.

lovassal Miksa táborához közeledett s mintegy fél mérföldnyire a tábortól lesbeállott. Szeptember hó 5-én kora reggel a táborból többen kijöttek takarmányért. A bég lovasai ezek közül többet levágtak és elfogtak. Akiknek sikerült a táborba visszajutniok, jelenték a török sereg jelenlétét. A legelső, aki a hírre kirohant huszáraival, Thúry György volt. Azonnal üzöbe fogta a bég lovasait. Most nagyszerű üldözés kezdődött. Thúry vad száguldásban a Bakonyig kergette a béget. Ez többször visszafordult s megkísérlé Thúry visszaszorítását; de hát ez sehogysen sikerült neki. Végre a Bakony szélén próbált mégegyszer szerencsét. Bár a véres küzdelemben Thúry lovát is megölték, a diadal mégis az övé lön. Thúry maga sok törököt levágott s a maga kezével fogdosá a menekülni igyekvő törököket. Hamarosan Mahmud bég is rabbá esett.¹⁵¹⁾ Thúry György nyole török zászlóval, 40 élő rabbal és sok török fejjel tért vissza a táborba. A bevonulást Miksa király is meg szemlélte. Az elfogott bég azon az aranycafrangos öszvéren ült, melyen elfogták. Előtte kopjákon vitték az elesett török vitézek fejét. A fogoly bég egy ideig közömbösen nézegetett maga körül, de mikor egy póznán meglátta a deli Rusztán fejét, könnybelábadt a szeme. Mahmud bégtől tudta meg Miksa király, hogy Kerecsényi László már föladta Gyula várát.¹⁵²⁾

A fogoly béget a király nem Thúrynak, hanem kedves emberének: Harrach Lénártnak

¹⁵¹⁾ Dispacci di Germania, Albini jelentése a győri táborból Leonardo Contarini velencei követhöz.

¹⁵²⁾ Lásd erről Istvánffy és Forgách följegyzését. Csekély változással ők is ugyanazt írják.

ajándékozta. Magát a győztes Thüryt azzal tüntette ki, hogy az egész tábor előtt újból lovaggá ütötte s Harrach Lénárttal egy ezer frt. értékű pompás aranyláncot akasztatott Thüry György nyakába. Abban a században a győztes vezéreknek ez volt a szokott jutalmuk.¹⁵³⁾ Ezen ünnepség alkalmával a tolmácsi szolgálatot a magyar kancellár végezte. Thüry György ugyanis a magyarokon kívül más nyelvet nem beszélt.

Ezalatt a győri császári tábor napról-napra növekedett. Szoliman szultán hada pedig Szigetvárt ostromolta. Valamennyi kém és pribék jelentése megegyezett abban, hogy a szultán hadserege nem nagyobb, mint Miksa király győri serege s amellet szedett-vedett fegyvertelen nép. A szultán seregének színét-javát előre küldötte Pákozdnál. „Az mely hada itt Pákozdnál vagyon — írja Nádasdy Kristóf —, azt mondják, hogy minden hadának ez a színe.“

Ehhez még hozzáteszi Nádasdy, hogy ha a császárnak kedve volna, megverhetné a Szigetet ostromló török hadat.¹⁵⁴⁾

Tudott dolog, hogy Miksa császárnak ehhez semmi kedve sem volt. Hiszen még a portyázásokat is erősen tiltotta! S ami harc ez időben történt, az az ő akarata ellenére történt. Olyan vitézek, mint Thüry, Gyulaffy László, Török Ferenc nem ülhetek vesztég. Ők ki-kijártak a táborból s többnyire szép sikerrel harcoltak és gazdag zsákmánnyal tértek vissza. Forgách a többi közt főlemlíti, hogy Thürynek és társai-

¹⁵³⁾ Dispaacci di Germania: Albini jelentése a győri táborból Leonardo Contarini velencei követhez 1566. szeptember 6.

¹⁵⁴⁾ Győri táborból, 1566. aug. 14-én Nádasdy Tamásnéhoz.

nak egyízben ezernyi törököt sikerült levágni és elfogni.¹⁵⁵⁾ Lehetséges, hogy ez volt az a harc, melyről Nádasdy Kristóf is megemlékezik. Szerinte őhozzá Gyulaffy Lászlót és Sankó Jánost küldötték a vitézek. „Hivatnak vala bennünk — írja Nádasdy —, hogy oda mennénk közikbe és az török hadra, ki az pákozdi tónál vagyon, reá mennénk. Bánffy uram nem meré az fejedelem híre nélkül mielni.“¹⁵⁶⁾

A velencei követi jelentések is megemlékeznek Thúry Györgynek fényes sikerü portyázásairól. Ő, Thúry volt az, aki a zsákmánnyal terhelt török lovascsapatokat szétugrasztotta s közülök sokat élve hozott a táborba.

Az efféle sikerek megbátorították a mieinket s esdve kérték a királyt, bocsátaná őket a pákozdi tónál táborozó török seregre. A király nagynehezen végre megengedte a támadást, Salm grófra bízván a vezetést. Salm gróf állítólag 14.000 emberrel indult a pákozdi-tó felé. Mikor már közeljárt Fehérvárhoz, Thúry Györgyöt küldé előre, hogy a török tábort kikémlelje. Thúry e föladatot végrehajtván, visszatért Salmhoz. Mikor aztán mindkét fél csatához készült volna, a királytól parancs érkezett Salmhoz, hogy azonnal visszajöjjön a győri táborba.

Ezt Istvánffy írja. Forgách ellenben, ki ott volt a táborban, mit sem szól a királyi rendeletről. Szerinte Salm generális gyávaságból vonult vissza.

Míg a király a táborban időzött, többször jött

¹⁵⁵⁾ Íródeákja is följegyezte, hogy Török Ferencel a Zalaságot rabló török ellen indult, nagy viadalt tőn s fényes győzelmet aratott.

¹⁵⁶⁾ U. o.

levél a megszállott Szigetvárból. Nádasdy Krisztof például augusztus 16-án írja, hogy ez estve Zrinyi György onnan alól levelet kapott. Márton deák, Zrinyi Miklós titkára írta volt s arra kérte őt, törekedjék őfelségénél, segítené meg Szigetvárt. Az ostromló török had ellen elegendő lenne 32.000 ember. Batthyány Ferenc is több levelet kapott Zrinyitől. Bár a mieink minden erejükkel azon voltak, hogy a királyt rávegyék Sziget fölmentésére, Miksa király semmi kedvet sem mutatott a vállalathoz. S mikor aztán a török Szigetvárt elfoglalta, Miksa király több külföldi fejedelemmel elment a komáromi vizahalászat megtekintésére! A nagy tábor pedig „örök siralmunkra“ szétoszlott.

Mikor a vén Batthyány Ferenc Nádasdynétől meghallotta Szigetvár elfoglalását, elkeseredetten írta volt: „Isten őfelsége ne adja, hogy igaz legyen! De nem csoda ez; hanem csoda, hogy egy óráig mindnyájunkat is el nem süllyeszti az mi bűnünk és érdemünk szerint.“¹⁵⁷⁾

Tudott dolog, hogy Szolimán szultán 1566-ban Oroszlán basa kivégzése után a jeles és vitéz Musztafát nevezte ki budai basává. Nem tudjuk, mi történt közte és Thúry György között. Csak annyi bizonyos, hogy Musztafa megsértette az ekkor élő végbeliek három „tündöklő csillagát“: Enyingi Török Ferenc országos főkapitányt, Gyulaffy Lászlót és Thúry Györgyöt. Ezek aztán együttesen halálos viadalra hívták ki Musztafa basát. A kihívó levél elejét Török Ferenc írta: „Az te leveledet — írja — megértettük, kiből kitetszik minden embertelenséged; mert ha te főember volnál s jámbor, ki tisztességedet szereted, efféle hazug, álnok la-

¹⁵⁷⁾ Ujvár, 1566 szept. 10. (Nádasdy level.)

torsággal nem kereskednél. Mert azt te magad jól tudod, hogy amiről te minekünk írsz, abba hazudsz, mint afféle embersége elfeledett, ki az mi tisztességünkben álnokul, mordályul akarsz praktikálni... Jól esméred magadat, hogy karddal, az mivel jámbor vitézemberek szoktak ellenségnek ártani, nem vagy elég reá, tehát árulónl, latorul, ebül hazudsz.“

Ez ékes bevezetés után Török Ferenc főkapitány uram előadja, hogy a jelen moeskos levél mását a török császár portájára is elküldi, a vitéz basák és bégek között is elterjeszti, hadd szégyenkezzék Musztafa! Mi — írja — szabad nemzet vagyunk, uraságunk és becsületünk is vagyon, de te Musztafa hitvány rab vagy s minden órában nyakadban az istráng, mint budai Oroszlán basának!

Miután Török Ferenc uram ilymódon vérig sértegette Musztafa basát, halálos viadalra hívta ki őt.

Aztán Gyulaffy László folytatja a levelet: „Ha — írja — a véletlen szerencse Török Ferenc uram kardjától megtartaná hitvány éltedet, én akarom rajtad keresnem a tisztességemet, de nem hazug nyelvvel, mint te, hanem éles szablyával!“

A levél végének a módját aztán a palotai hős: Thúry György adja meg, írván: „Továbbá én, Thúry György, mikor te mindezekbül megmaradnál is, az én tisztességemet meg akarom oltalmazni úgy, mint vitéz ember szokta tisztességét oltalmazni s nem álnokul, hamis, hazug nyelvvel, mint te! Erre harmadnapig választ tégy, ha elkezdted; mert aztán mind bégeknél, basáknál, még az te császárodnál is oly levele-

ket látsz, hogy vagy apád alá kell búvnod, vagy elő kell hoznod az te hazug szájadat!“¹⁵⁸⁾

Mi lett e levélváltás vége, nem tudjuk, De annyi bizonyos, hogy Musztafa basának inába szállt a bátorsága s hogy a három legelső magyar bajvívónak nem mert, vagy nem akart kiállani. Hogy aztán a nevezett három főkapitányunktól megkapta az ígért mocskos levelet, bizonyosra vehetjük. Lehetséges, hogy e kihívással összefüggésben van Musztafának kísérlete Palota elfoglalására. Török Ferenc országos főkapitány ugyanis Batthyánnak jelenti, hogy Musztafa basa fölszólítja a palotai őrséget, adná meg magát. Ez esetben bántatlanul elbocsátja az őrséget. Ha nem adják föl a várat, a bentlévőket mind levágja.

A palotai vitézeknek azonban eszükbe sem jutott a vár föladása. A palotai kapitány: Thúry Márton, tehát örvendetes dolgokat jelenthetett Thúry Györgynek. Levelét — sajnós — nem ismerjük; de Batthyány Ferenc bán Nádasdy Tamásnének imígyen írt ez ügyben: „Megértettem kegyelmed levelét... annak fölötte Thúry Márton mit ír az ő bátyjának, Thúry Györgynek, kit engedjen az hatalmas Uristen, hogy mind úgy legyen. Oly hatalmas pedíglén és oly kegyelmes ő szent fölsége, hogy ezeket mind megmívelheti az ő irgalmasságos voltából.“¹⁵⁹⁾

Ez időben megüresedvén a naszádos főkapitányi állás, az uralkodó magyar tanácsosait szólítja föl, ajánlanának neki erre alkalmas

¹⁵⁸⁾ Körmendi—Batthyány hercegi levélt. Missiles, 1566.

¹⁵⁹⁾ Németújvár. 1566 nov. 5. (Nádasdy levelezések.)

embert. Az erdélyi püspök és Mérey első helyen Thúry Györgyöt, ezt a derék és jó vitézt ajánlották. Az esztergomi érsek szintén Thúry mellett foglalt állást. Ha — írja a királynak — Thúry elfogadná a naszádos főkapitányi tisztséget, ugyanőt kell komáromi főispánnak is kinevezni!¹⁶⁰⁾

De Thúrynak nem volt inyére a följánlott tisztség. Ő tábori szolgálatnak volt híve s mint nem egyszer kijelenté, ő a mezőn s nem a falak közt akarja hazáját szolgálni!

Thúry György az 1566. évi táborozás után téli szállásra Pápára vonult. Pápa ekkor a kerületi főkapitánynak, Enyingi Török Ferencnek a székhelye volt. Mivel Török Ferenc igen kedvelte Thúryt, állapota itt tűrhető lett volna, ha ő és a kardja alatt szolgáló kétszáz derék huszárja a fizetést rendesen megkapta volna. De erről az akkori viszonyok közt szó sem lehetett. Pedig 1567. május hó 10-én a király elrendelte, hogy a kamara Thúrynak az újonnan fogadandó 200 huszár fizetésére pénzt adjon.¹⁶¹⁾ Bár Thúry a fizetése ügyében Bécsbe is fölment és személyesen beszélt Miksa királlyal, fizetését mégsem kapta meg; mert a kincstár üres volt.

Mivel Thúry a családja számára már több ízben kért lakóhelyet, a király végre teljesítette e kérését. Ugyanis Delphin kardinálistól és püspöktől bérbevette Kesző várát a hozzátartozó falvakkal és majorsággal s azt Thúrynak engedte át.¹⁶²⁾ Az egyezség szerint az évi 500

¹⁶⁰⁾ Cs. és kir. állami ltr. Hungarica, 1566.

¹⁶¹⁾ Közös pénz. ltr. Elenchus.

¹⁶²⁾ Delphinus kardinális 1567. febr. 12-én jelenti, hogy őfelsége kívánsága szerint bérbe adja Thúrynak Kesző várát. (Köz. pénz. ltr. Hung.)

forintnyi bérösszeg fizetését a király vállalta magára — a kamara jövedelméből!

Delphinus püspök azonban a bérletnél a maga hasznát keresvén, a legjobb községeket nem akarta Thúrynak átengedni. Kenderessy István, Thúry Györgynek megbízottja¹⁶³⁾ írja, hogy a nevezett Kesző várából s a falvakból már sok mindent elvittek s kevés az értéke és a jövedelme annak, ami Thúry kezére kerül. Kenderessy ezért Thúry nevében csak 350 tallér évi bért ajánlott, holott Delphinus 600 magyar forintot követelt.

Thúry maga öfelségének írta meg, hogy Delphinus kardinális a két legjobb községet nem akarja átengedni s nem elégszik meg a fölajánlott bérrel. Ezért ő arra kéri öfelségét, ajánljon a kardinálisnak 500 forintot vagy esetleg többet is. Én — írja Thúry — Isten segítségével egy óra alatt szolgálok fölségednek annyi értékűt!¹⁶⁴⁾

A király parancsára az udvari kamara, a haditanács és a magyar kamara is alkudozni kezdtek a győri püspökkel s végre is sikerült évi 500 forintban megegyezniök. Az alkudozásból kitűnik, hogy Delphinus kardinális a maga hasznát nem igen tévesztette szem elől. Nem hiába írta róla Nádasdy Ferenc titkára, Szentgyörgyi Gábor: *„Az mint eszembe veszem, Istent ünnagát is megvehetnők pénzen tőle! Megismerni rajta az velencés természetet!”*¹⁶⁵⁾

¹⁶³⁾ Katolikus pap volt ez a Kenderessy.

¹⁶⁴⁾ „Ego auxiliante Deo optimo maximo in unica hora reserviam summam illam sacrae caes. majestati vestrae.“ (Köz. pénz. ltr. Hung. 1567. febr. 11.)

¹⁶⁵⁾ Nádasdy level. 1567. Nádasdy Tamásnéhoz Szentgyörgyi Gábor.

Végre a király jóvoltából tehát Thúrynak is volt otthona! Gazdálkodhatott is ott kedvére! Csak most sajnálta, hogy még a palotai ostrom előtt eladta Salm generálisnak 140 darabból álló szép ménesét.¹⁶⁶⁾ Ám amint a későbbi összeírás mutatja, Thúry csakhamar esinos gazdaságot teremtett Keszőn a családja számára. Ő maga — sajnos — csak ritkán fordulhatott ott meg; mert a szolgálata másfelé vonta őt.

Amint az idő kinyílt s a vizek megszálltak, Thúryt próbált vitézeivel együtt már a zöldbe borult mezőkön találjuk. Ezen 1567. évben maguk a törökök is korán kezdték meg a mozgolódást. Gondolván, hogy a mieink még nem készültek föl a harera, 500 török vitéz Veszprémet támadta meg. Már a falakat törték és mászták, mikor hirtelenül ott termett Thúry György és Török Ferenc s irgalmatlanul elverték a támadókat.¹⁶⁷⁾

Mivel Thúry a lovasaival ott is megjelent, ahol a törökök ingyen sem várták, amint kémeiktől készülődéséről hírt vettek, azonnal panaszos írást bocsátottak Bécsbe. Mikor például Verancsics és Teuffenbach követek épp Budán

¹⁶⁶⁾ Kesző várához tartozott Városkesző, Bagyok, Felsőkesző és Szentmiklósfalva. — Salm gróf 1566. januárban folyamodik passusért, hogy a Thúry Györgytől vásárolt 140 fiatalabb és idősebb lovat gazdaságába kihajthassa. A Dunán — írja Salm — háromszor kéne átvinni. Hajóban nem szállíthatja a lovakat, mert módnélkül vadak. Mivel a víz hideg, a Dunán nem úsztathatja át. Ezért kell a passus a szárazföldön való hajtásra. (K. p. I. 14350. fase.)

¹⁶⁷⁾ Nápolyi Farnese levélt. 1567. ápril. 5. jelentés Bécsből. (A történeti bizottság oklevélmásolatait az Akadémiában.)

időztek, levél jött a fehérvári bég helyettesétől, melyben jelenti, hogy Thúry György és Török Ferenc Pápán jelentékeny számú sereggel állanak készen. S maga Salm generális is fegyverkezik.¹⁶⁸⁾

Veráncsics és Teuffenbach arra kéri tehát őfelségét, tiltsa el őket a harctól, mert a budai basa is fejvesztés büntetése alatt tiltá meg a harcot.

Ha a király meg is tiltotta a pápaiaknak a harcot, tilalmának semmi foganatja sem volt. A követek ugyanis augusztus havában újra sürgették a harcok eltiltását.¹⁶⁹⁾ A budai jelentések világosan mutatják, hogy ennek a figyelmeztetésnek sem lett semmi eredménye. A portyázások tovább folytak s ebben Thúry György és két fivére is résztvettek.¹⁷⁰⁾

Ez év szeptember havában őfelsége Thúry Györgynek följánlotta a kanizsai főkapitányságot, de olymódon, hogy emellett még Török Ferenc országos főkapitánynak is helyettese legyen. Thúry már szeptember hó 11-én parancsot kapott, hogy lovasaival Kanizsára vonuljon.¹⁷¹⁾ Azonban őkigyelme sehogysem akart Kanizsára menni, bár a kanizsai főkapitány:

¹⁶⁸⁾ Cs. és kir. állami ltr. Turcica, 1567. júli 12. Buda: „Egregium Georgium Thúry et Franciscum Thewrewk non exiguo numero militum apud Pá-pam esse congregatos“ etc.

¹⁶⁹⁾ U. o. 1567. aug. 8. Tatar Pasarcyth.

¹⁷⁰⁾ U. o. 1567. szept. 9. Levél Budáról Trautsohn-hoz, melyben a fehérvári támadást és a csorda elhajítását jelentik.

¹⁷¹⁾ Hadi ltr. Registrat. Prothokollum 1567. szept. 11. An Georgen Thury, dass er mit seinen Pferdten gen Kanisa ziehen soll.

Tahy Ferenc már elvonulóban volt onnét. Hiszen ha elfogadja e tisztséget, ismét falak közé leszén zárva, még pedig a török torkában, a legveszedelmesebb helyen, melyet élelmezni sem tudtak! Ő pedig szívvel-lélekkel a tábori szolgálaton csüggött s a mezőn kívánt harcolni. Miksa király azonban nem hallgatott Thúry ellenvetéseire s minden úttal rajta volt, hogy ökgigyelme e veszedelmes tisztséget elfogadja. Az alkudozás és a kapacitálás szeptember elejétől november végéig tartott. Közben Thúry öfelsége kívánságára Bécsbe is fölment és személyesen tárgyalt a királlyal. Később pedig megbízott emberét küldte föl ugyane célból. Az alkudozás közben a király neki adományozta a hódoltságban fekvő Tolnát, melyért Gyulaffy László is folyamodott.¹⁷²⁾ Majd néhány nappal később a férfiágon kihalt Kolos-család birtokait: Lovászpatonát, Kolosnémát, Lovalt, Álesyt, Kiskeszit, Ekelt, Nagykeszit, Vastrévet, Andrászházát és Felpecet is neki adományozta.¹⁷³⁾ Ez adományozás ellen csak a Hatalmiak tiltakoztak.¹⁷⁴⁾

Bizonyos dolog, hogy ez adományok arra valók voltak, hogy Thúry a kanizsai kapitány-

¹⁷²⁾ Tolnáért nagy harc folyt, de végre is Thúry kapta meg. (Köz. pénz. ltr. Hung. 14352. f. 1567. okt. 21.) Thúry reverzálisa ugyanitt. Mivel *írni nem tudott*, aláírása hiányzik. („Quod literarum est ignarus easque subscribere non potuit.”) Reverzálisa megvan a Nemzeti Múzeumban is. Ez utóbbi az eredeti.

¹⁷³⁾ Liber Regius. 1567. okt. 19. Donatio bonorum quondam Joannis Kolos per defectum seminis ejusdem egregio Georgio Thúry.

¹⁷⁴⁾ Nemzeti Múzeum kéziratára. Fejérkövy István jelentése.

ságot elfogadja. Erre azonban még most sem volt hajlandó. Csak abba egyezett bele, hogy mint az országos főkapitány helyettese, Kanizsára vonul.¹⁷⁵⁾ De még erre is csak az esetben volt hajlandó, ha előzőleg kifizetik 200 lovását.¹⁷⁶⁾

Ügylátszik ez a kívánsága is teljesült; mert Thúry elment Kanizsára s november 22-én már kiállítják részére a főkapitányi utasítást.¹⁷⁷⁾

Kanizsa eddig — mint tudjuk — Nádasdy Tamásné, Kanizsay Orsika tulajdona volt. Ő azonban átadta a várat a királynak. Az átadás akkor történt, mikor Thúry már Kanizsán volt.¹⁷⁸⁾ Kanizsának, mint királyi várnak, tehát Thúry György volt első főkapitánya. Vele együtt Nagy Benedek lett az udvarbíró és Szentábrámy Jakab deák az ellenőr. Az egész kanizsai vártartomány superintendensévé pedig Freudenreich Jánost nevezték ki.

Thúry jelentése szerint Kanizsát teljesen üresen találta; azért legelőször is municiót és proviantot követelt. Aztán a vár erősítését sür-

¹⁷⁵⁾ Hadi levélt. Regist. Beschaidt Georgen Thúry von wegen Annehmung des Leitenantamts. 1567. szept. 19.

¹⁷⁶⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. Bécs, 1567. okt. 2. Hauptmann Thúry Georg verharr noch immer darauf seiner Meinung, dass er mit seinen untergebenen Pferden in Kanisa nit ziehen konnte.

¹⁷⁷⁾ Hadi ltr. Regist. Prothokoll: Instruction für Thúry Georgen als Obersten zu Kanisa.

¹⁷⁸⁾ U. o. 1568. január. Den Comissarien, so Kanisa von der Grossgräfin übernehmen werden, T. G. allen Beistand zuerzeigen. Nádasdynéval Kanizsa átadása ügyében 1568. január 24-én kötötték meg a szerződést.

gette. Kanizsa ugyanis csak holmi gyöngébb palánképítmény volt, melyet széles mocsár vett körül. A király először is Salustius kapitányt és Feraboseo Péter építőmestert küldé Kanizsára, hogy a mocsár vizét levezessék s megállapítsák, lehetne-e ott szilárd épületeket emelni?¹⁷⁹⁾ Majd Schwendi Lázár fővezért bocsátá Kanizsára több másokkal egyetemben ugyanczen ügyben.¹⁸⁰⁾

Itt Kanizsán ismerkedett meg Thúry György közelebbiről Schwendi Lázárral, a híres vezérrel és katonai íróval. Schwendi nagyrabecsülte Thúryt s e nagyrabecsülésnek a következménye az a reánk maradt metszet, mely *Thúry Györgyöt, Miksát és Schwendi Lázárt együtt ábrázolja lóháton*. Lehetséges, hogy e rajz ebben az időben készült. Valószínű, hogy Miksa király készítette e rajzot; mert róla írva hagyták, hogy Thúry György képét elkészítette.¹⁸¹⁾

Az 1568. évben a hős Gyulaffy László lemondván tisztéről, Veszprém kapitányává Thúry Márton lett. Palotai kapitánnyá pedig Thúry Benedeket nevezte ki a király. Pápán meg Thúry Farkas mint hadnagy szolgált. Ily módon Thúry Györgyöt két fivére és unokatestvére vette körül. Nem jelentéktelen dolog ez; mert Thúry György fivérei segítségével könnyebben adhatta magát nagyobb vállalatra. Ő,

¹⁷⁹⁾ 1568. juni 21. Bécs: „ut paludis aquam per certam fossam illine derivare et expiscari debent, an fundus paludis structuram firmiorem ferre possit? (Sine mora!)

¹⁸⁰⁾ 1568. juli 28. Bécs. A király azonnal 3500 frtot rendelt Schwendinek és társainak az útra.

¹⁸¹⁾ Az is lehet, hogy e rajz még a győri táborozás idején készült.

a nyugtalanvérű, versengős vitéz ugyanis nem azért jött Kanizsára, hogy ott vesztég üljön, hanem azért, hogy harcoljon. *Világos célja az volt, hogy a törököket minél távolabb szorítsa Kanizsától s ily módon minél több pusztá falut benépesítsen a kanizsai vártartományban.* Tudnunk kell ugyanis, hogy Szigetvár elfoglalása után Kanizsa vidéke is elnéptelenedett. Sőt magának Kanizsának is alig volt lakója. A jobbágyok természetesen csak az esetben költöztek vissza, ha tudták, hogy van ember, ki megvédi őket a török ellen. S kiben bízhattak jobban, mint Thúry Györgyben?

Hogy Thúry György mindig jobban és jobban visszaszorította a törököt, azzal nemcsak Kanizsát biztosította, de egyúttal az örökös tartományokat is védte. Míg ő élt, a Kanizsa folyón nem is mert a török átkelni. Az egykorú krónikások tehát méltán magasztalják Thúryt s joggal írják, hogy míg élt, ő védte Steierországot is.

Alighogy a hivatalát elfoglalta, a Pécs és Szigetvár körül fekvő falvakat fölszólította, hogy ezentul Kanizsának szolgáljanak s az adót is oda fizessék! Ha pedig erre nem volnának hajlandók, fegyverrel kényszeríti majd őket az adózásra.

A török természetesen zokon vette Thúry e hatalmaskodását. Mehemet nagyvezér Thúry levelét átadta a konstantinápolyi császári rezidensnek s a nagy sérelem orvoslását sürgette. Szerinte ugyanis e falvakat a szultán fegyverrel foglalta el.¹⁸²⁾

¹⁸²⁾ Cs. és kir. állami ltr. Turcica: Albert de Wys Konstantinápolyból 1568. máj. 11. (Allatae fuerunt his diebus ad hanc portam et per illus-

Még mielőtt Bécsbe ért volna a Thúry ellen szóló panasz, a haditanács erősen meghagyta Thúrynak, hogy a töröknek hagyjon békét!

Könnyű volt Bécsből az efféle parancsokat kibocsátani! Ám ha Thúry veszteg ült, akkor meg a törökök támadtak. Ő maga jelenti Bécsbe, hogy a törökök nem tartják meg a fegyvet s folyton portyáznak.¹⁸³⁾ Ezért neki folyton a nyeregben kell ülnie. Pedig a várban is elég baja van; mert a németek kapitánya nem akar neki engedelmesskedni!

A szomszéd törökök közül leggyakrabban a szigetváriak nyugtalanították Thúryt. De hát hamar elvette a kedvüket! A szigetvári béget ugyanis, mikor rablásra indult volna, nemcsak megverte, de el is fogta.¹⁸⁴⁾ Ily módon egyik főellenségétől szabadult meg. Nagy meglepetésére azonban Bécsből nem elismerést, hanem dorgálást kapott ezért. Ófelsége azonkívül meghagyta neki, hogy a béget bocsássa szabadon; mert az elfogatása békesség idején történt.

A bécsi udvar még azt sem vette figyelembe, hogy a támadó ezúttal nem Thúry, hanem a szigeti bég volt.

Amint a harcot, úgy a bajviadalokat is erősen tiltották. Az 1567. évi béketárgyalásokba is bevették a kopjatörések és a bajviadalok tilalmát. A végbeli kapitányok azonban ezzel vajmi keveset törődtek! Ha a viadal híre nem jutott el Bécsbe, akkor szép csöndesen kiszolgáltatták azt. Ha pedig odafönt megtudták,

trissimum Mehemetum mihi exhibitae literae quaedam Georgii Thury, copitanei Canisiensis etc.)

¹⁸³⁾ Hadi levélt. Registr. Prothokoll, 1568. január.

¹⁸⁴⁾ Hadi ltr. 1568. márc. Kriegsarths-Prothokoll.

akkor egy ideig ide-oda irkálgattak s végül mégis csak végbement a viadal. Thúry ekkor már az ország első bajvívója volt, kinek híre még a külföldön is elterjedt. Istvánffy említi, hogy egy hatalmaserejű török (Koralikos) csak azért jött Mesopotamiából hazánkba, hogy a nagy Thúry Györggyel bajtívjon. Sok török fővitéz csak azért gyakorolta magát a vívásban és a kopjatörésben, hogy majdan Thúryval bajt vívhasson. Dicsőség és megtiszteltetés volt ez minden török vitézre, még ha a szentmihálylován hozták is őt vissza! És Thúry mindenkor örömet tört kopját a nevesebb török vitézekkel. A halálos bajra szóló kihívást sem utasította vissza. Hiszen ő tudta legjobban, hogy nincs oly török vitéz, aki őt a nyeregből ki tudná vetni! Nem is győzte le őt soha senki sem a bajviadalban, sem a kopjatörésben.

Thúrynak régi szokása volt, hogy ha valamelyik török végházba új bég vagy basa jött, azt szép barátságos levélben mindjárt viadalra hívta. Így tett ő Kanizsán is. Sajnos, ezekről a bajviadalokról alig maradt ránk írott emlék. A vitézek jobbára titokban vívtak meg s így nem kürtölték világgá. Maga Thúry György sohasem dicsekedett bajviadalaival s még magánleveleiben sem emlékezik meg azokról. Imitt-amott azonban mégis akad kortársainak levele, amely szóvá teszi az ő enemű küzdelmeit. Ebből aztán világosan látjuk, hogy Thúry Kanizsán is a régi móddal élt s nemcsak maga tört szívesen kopját, de a vitézeit is buzdította erre.

Az 1568. évben is többen készültek bajviadalra, a többi közt maga Thúry György is. Ő a székesfehérvári új béggel akart megvívni. A viadalra már a napot is kitűzték, mikor

Enyinghi Török Ferenc főkapitány a császár öfelsége hatalmával megparancsolta, hogy sem a bajviadalt, sem a kopjatörést nem szabad megtartani. Így állván a dolog, Thúry megírta a bégnek, hogy halassza el a viadalt. Csányi Ákos azonban — kitől Thúry tanácsot kért — azt mondá, hogy már késő a dolgot visszavonni vagy elhalasztani; mert úgy a bégnek, mint Deli Ferhátnak már napot tűztek ki a viadalra. „Thúry a bégnek — írja Csányi — azt a választ tette, hogy ü annak semmi napot nem hagy. Valamikor el akar jönni ide Kanizsa alá, mindenkor készen találja őt. De haddal ide ne jöjjön; senki nem bántja, szabadon jöhet. Aztán néhány nappal is még megírta az bégnek, hogy az jövődő péntek legyen napja, mely napra ide, Kanizsa alá jöjjön. Azt is megírta az bégnek, hogy akkor egy kopját törjön vele, miért hogy ő is mostan ment az bégségre, ez is (Thúry) az hadnagyságra“... „Immár — írja Csányi — semmi bizonyosat nem tudok, eljő-e az török az napra, vagy nem; még semmi válasza nem jött; miért hogy az volt híre, hogy nagyságod (Nádasdyné) szolgálai ötven lóval jönnek az bajviadalra. Ehhez képest azon is kéréte Thúry uram, hogy én írnék nagyságodnak, hogy nagyságod bocsátná alá az nagyságod szolgálait. A bajviadalnak — írja Csányi — végbe kell menni; mert Thúrynak az ő leveléhez képest ki kell mennie. Ezt öfelsége sem akadályozhatja meg. Mivel Deli Ferhát is kihívta Csokonayt, neki is ki kell mennie. Szél Gáspár felől — folytatta Csányi — én nem hallottam semmi emlékezetet, hogy valamely török írt volna, sem az bég. Kerty Gergely uramnak tudom írt vala még az nyárba egy török. Kristóf uram rabja vala ez, kinck ugyanakkor

Kerty uram választ tett vala. Az időtől az török sem izent volna. Nem sok idő múlva írt volt Kerty uram Thúry uramnak, kit Thúry uram megértvén, mondják, hogy nevette. Mit írt volt, nem tudom. Egy gyalog török küldött volt Thúry uramnak egy szál tollat, hogy az ittvaló gyalogok közül ha ki vele meg akar vívni, annak adja az tollat. Egy Bissey Péter vagyon, ki Sziget veszésébe foglyá esett volt, az vette el az tollat. Ez kettőnek értettem bizonyos bajviadalokat.¹⁸⁵⁾

Hogyan és miként folytak le a bajviadalok, nem tudjuk. Az ilyesmit ugyanis a tiltó rendelekek miatt titokban szokták tartani. Ám bizonyos dolog, hogy Thúry György — bármint tiltották is — évről-évre rendezett csoportos bajviadalokat. Az 1570. évben például Istvánffy Miklós írja Batthyány Boldizsárnak: „Az terek az elmúlt pénteken itt Kanizsán voltak; bajt vívtak és kopját törtek.”¹⁸⁶⁾ A Thúry György haláláról szóló versesmunka is megemlíti, hogy a nagy hős még halála előtt is résztvett a bajviadalokban és a kopjatörésekben, írván a törökökről:

Először kopját törni jövének.
Ütközben sokan ott elveszének.
Űk akkoron semmit ott nem nyerének,
Szégyenökre megint haza menének.

Az efféle bajviadalok és kopjatörések abban az időben csak mulatságszámba mentek. Vitézi

¹⁸⁵⁾ Országos ltr. Nádasdy lev. 1568. Szent Fábán- és Sebestyén-nap estéjén, Kanizsán. (Csányi Ákos Kanizsai Orsikához.)

¹⁸⁶⁾ Batthyány herceg levélt. Missiles, 1570. nov. 30.

gyönyörűségnek tartották, amikor sok híres és próbált katona jelenlétében megvívhattak ellenfelükkel. Azonban az ilyen gyönyörűséghez nem jutottak oly gyakran, mint a mezei harcokhoz. Kanizsának nagy vidéke volt s a töröknek állandóan Kanizsára fájt a foga; mert hiszen ez az erősség állta útját nyugat felé. Portyázott is állandóan. Hol itt, hol amott jelent meg egy-egy csata népe s Thúrynak folyton résen kellett lennie. Nem kicsiny dolog volt ez; mert ökgigyelme nemcsak Kanizsának, hanem a Balaton, Dráva és Mura közt fekvő egész vidéknek főkapitánya volt.¹⁸⁷⁾

Szokásuk volt a mieinknek is, meg a törököknek is, hogy a vitás területeken, egy-egy elhagyott templomból vagy toronyból hirtelen (gyakran néhány óra alatt) kastélyt építettek. Azaz, hogy az illető épületet palánkkal vették körül s belé hamarosan őrséget vetettek. Thúry például Keresztúrott vette így körül a dűledező templomot és Iszabor-ban épített egy kastélyt. A török viszont Marcaliban próbált kastélyt emelni. Mikor azonban az épületfát kezdé odahordani, az éber Thúry már értesült a dologról. Mivel az ilyen építést mindig nagyobb fegyveres erő tartotta szemmel, Thúry azonnal írt Batthyány Boldizsárnak, Zrinyi Györgynek, Petheő Ambrusnak és Bánffynak s Komárba hívta őket, hogy a török várépítését együttesen megakadályozzák.¹⁸⁸⁾

¹⁸⁷⁾ Miksa király így ír Thúrynak: „Ad supremum capitaneum nostrum in Kanisa et intra lacum Balaton, Mura et Dravum, egregium Georgium Thúry“ (Benignae Resolutiones, Orsz. ltr. 1571.) Ugyanaz volt a címe elődjének: Tahy Ferencnek is.

¹⁸⁸⁾ Körmendy-Batthyány levélt. Missiles 1568 április 15. Ugyanitt van Thúrynak Petheő Péter al-

Petheő Ambrusnak az özvegy nádorispánné kapitányának megírta, hogy kétfelől is biztos a hír a török tervéről. Egyik embere szemivel látta, hogy a törökök a palánkfát Marcaliban kezdték hányni. Akik esatán künt voltak, azok is szemükkel látták, hogy az elmúlt éjjel Osztopánt hált a török had s palánkfája szekereken volt. A szegénység védelmére — írja Thúry — mindnyájunknak Komárba kéne gyűlnünk. *„Én im elindulok Komárba, hogy szolgálndék Istenünknek, azután az kereszténységnek!”*¹⁸⁹⁾

Az 1568. év állandóan ilyen küzdelmekkel telt el. A török, Thúry ellenállása miatt, egy falpalatnyit sem hódíthatott, sőt számos hódoltsági falut elveszített.¹⁹⁰⁾ Nem csoda hát, hogy török részről állandó volt a panasz Thúry ellen. S mivel az efféle panaszkodással semmire sem mentek, a porta Ibrahim nevű követével Thúry Györgynek az elmozdítását követelte.¹⁹¹⁾ Ezt a

ispánhoz írt levele ez ügyben 1568 nagycsütörtökön. „Im — írja Thúry — én is indulok, ne talán az Isten az hitván népet megrettentené és elhadják a csinálást.”

¹⁸⁹⁾ Orsz. ltr. Nádasdy level. 1568. feria quinta ante parasceve.

¹⁹⁰⁾ Thúry György 1568. április 25-én jelenti, hogy a törökök nagy számmal Kanizsára jöttek, de „nostri statim consecuti, profligarunt illos; agam unum et vexillum ceperunt”. (Cs. és kir. állami ltr. Turciea.)

¹⁹¹⁾ Dispacci di Germania (Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe, III. köt. 397—409. l. — Verancies 1567 dec. 27-én Konstantinápolyból írja, hogy a török szeme Szigetvár elfoglalása óta állandóan Kanizsán és Egeren van. Csak ez a két vár veszélyezteteti immár az ő teljes hatalmukat. (Cs. és kir. áll. ltr. Turciea, követi jelentés.)

követelést azonban a bécsi udvar visszautasította. Pedig Thúry ellen német részről is erősen panaszkodtak. A Kanizsán lévő német őrség kapitánya egyenrangúnak tartván magát Thúryval, nem engedelmeskedett neki. Thúry azonban nem az az ember volt, aki ilyesmit elnézett. Tehát kényszerítette a kapitányt az engedelmességre. Tudjuk jól, hogy végházainkban a német katonák nagyobb fizetést kaptak, mint a magyarok s amellet nekik még ingyen élelem is járt. Thúry Kanizsán ezt az egyenlőtlenséget is megszüntette s a Kanizsára küldött proviantból annyit juttatott magyar katonáinak, amennyit a németek húztak. Ez a merész újítás mód nélkül bántotta a kanizsai német őrséget. De hiába írta egyik folyamodását a másik után Bécsbe, Thúry nem engedett! Végre is meg kellett nyugodniok a változhatatlanban.¹⁹²⁾ Nem tudjuk, nem ezen ügyben kellett-e Thúrynak ez év őszén Bécsbe mennie? Batthyány Boldizsárnak írják 1568. okt. 14-én: „Thúry György mind feleségestül feljő Keszibe. Ha félelmes volna, hiszem, hogy helyén ülne. Bécsbe akar fölmenni“.¹⁹³⁾

A következő, 1569. év ugyanúgy múlt el, mint az előző. Thúry küzdött a törökkel, erősítette Kanizsát s fékentartotta a nyugtalankodó és engedetlen őrséget. Mivel a budai basa ismét bevádolta őt, hogy nem tartja meg a frigyét: Bécsből ismét kérdőre vonták őt. Pedig maga Thúry jelentette Bécsbe, hogy a törökök Móri-

¹⁹²⁾ Hadi levélt. Kriegsraths-Prothokoll 1568. Itt vannak Thúry fölterjesztései is a németek követelése ellen.

¹⁹³⁾ Körmeny—Batthyány levélt. Missiles, Sárovár, 1568. okt. 14.

helyt és Csákánt megtámadták.¹⁹⁴⁾ Azzal is vádolták őt, hogy az élelem kiosztásában előnyben részesíti a magyar katonákat. Nagyon rossz néven vette Thúry azt is, hogy a hírhedt Takaró Mihályt 50 lóval Kanizsára helyezték.

Mivel Kanizsát a környéke nem bírta élelmezni, ha a hadikormány nem gondoskodott proviantról, a katonaság éhezett. Ilyenkor Thúry a maga lovasait küldé ki élelem és abrak szerzésére. Emiatt aztán a szomszéd nagybirtokosok emeltek ellene panaszt. Így például június havában Archo Julia grófné. Valamivel későbbben Batthyány Ferencné írja: „Thúry György küldött ki Kanizsáról ötven lovaszt élelmet hajtani. Engem igen szorgalmaztatnak az élés dolgából.¹⁹⁵⁾ Majd Zala megye állott elő különféle sérelemmel. Azt természetesen a panaszkodók nem vették figyelembe, hogy Kanizsa egész vidékét az ott való őrség védelmezi s hogy ennek az őrségnek élelemre és ruházatra is van szüksége.

Ezek a viszonyok mód nélkül elkéséritették Thúryt. Ezért 1569. július 18-án elbocsátását kérte. Mivel nemsokára Bécsben találjuk őt,¹⁹⁶⁾ itt bizonyára ismét maradásra bírták őt üres ígérekkel. Hogy ez csakugyan úgy volt, Thúry György hamar megtapasztalta. Az 1570. év ugyanis annyi bajjal, annyi kellemetlenséggel járt rá nézve, hogy Kanizsán maradását méltán megbánhatta. Az ígért fizetés elmaradt s az élelmezésről is megfélekedtek s így Kani-

¹⁹⁴⁾ Hadi ltr. 1569. június 22. után.

¹⁹⁵⁾ Körmendy—Batthyány ltr. Missiles, 1569. okt. 5. (Batthyány Boldizsárhoz.)

¹⁹⁶⁾ Hadi ltr. Regist. 1569. aug. 8. „D. Thúry Georgen würdet erlaubt hieher zu reisen“.

zsan a nyomorúság elviselhetetlenné lett. A gabonahiány a Dunántúl általános volt. A kanizsai Proviantverwalter jelenti Bécsbe, hogy Bánffy László emberei nem is korpából, hanem a fák héjából sütnek kenyérformát s éltük veszedelmével ezt eszik. Ketten már meghaltak közülök s huszan éhezve düllöngnek.¹⁹⁷⁾

A hivatalos jelentések szerint gabonát ekkor csak a törököktől lehetett vásárolni. A kanizsai őrség részére bort pediglen Regensburgban vettek; mert Kanizsa vidékén nem volt kapható.¹⁹⁸⁾ Pedig Kanizsán nemcsak a katonaságot kellett élelmezni, hanem a vár építésén dolgozó munkásokat is. Ez pedig nem kicsiny dolog volt; mert a munkások egész serege dolgozott ott. Az építést még 1568-ban kezdték meg Poppendorf Ferenc vezetése alatt.¹⁹⁹⁾ A nevezett évben Vas és Zala megyék 2022 embert és 160 szekeret állítottak be s ezek mindegyike 12 napon át dolgozott. Ezen robot-munka három hóig tartott. Az örökös tartományokból 400 munkást hoztak Kanizsára. Az épületanyagot Leobenből és Bécsből szállították Kanizsára. Az 1569-ben a mocsáron át vezetendő hídon 500 stájerországi munkás dolgozott. Mivel a pénz elfogyott, ez év végén megszűnt a munka s még a következő évben sem folytatták.

A vár magyar módra, fából és földből épült. A tervekbe Thúry György is beleszól. A Schwendi-bástya nem készült el teljesen. A

¹⁹⁷⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14357. fasc. Bericht des Proviantverwalters, Kanizsa, 1570. febr. 24.

¹⁹⁸⁾ U. o.

¹⁹⁹⁾ Franz von Poppendorf obrister Paukommis-sar zu Kanisa.

Salben-bástyához csak hozzáfogtak.²⁰⁰⁾ A régi palánk több helyen nyitva állt, több helyen pedig beomlott.²⁰¹⁾

Ilyen félig beomlott és nyílt palánkot kellett Thúrynak éhező és fizetetlen maroknyi népével védelmeznie! S vele szemben mindig harcera készen állottak a szigeti, a koppányi, a fehérvári és a simontornyai bégek jól fizetett s nagyszámú csapatai. S ezek a csapatok hol itt, hol amott portyáztak s a szegény Thúry György alig másfélszáz lovast tudott csak ellenük vezetni! Ha mind ez állapotot szemügyre vesszük, csak akkor látjuk igazában, minő emberfölköti teher és felelősség nehezedett Thúry György vállaira. S ha ő még ily viszonyok között is meg tudta tartani Kanizsát s meg bírta védeni vidékét a behódoltatástól, akkor megértjük azokat a szokatlan magasztalásokat, mikkel az egykori írók elhalmozták őt. De megértjük egyúttal azt is, miért igyekezett Thúry György a kanizsai főkapitányságtól mindenáron megszabadulni. A legveszedelmesebb, a legrosszabbul ellátott és épülőfélben lévő végház nem volt alkalmas arra, hogy nagyobb dolgokat vihesen ott végbe. Hogy muníciót, élelmet s fizetést kaphasson, arra vajmi kevés kilátása volt. Éhező katonái egymásután hagyták ott Kanizsát. Mihez fogjon, kiben bízzék? Maga sem tudta. Pedig rátermettségét, tehetségét s megbízhatóságát maga az udvar is ismerte, de nem tett semmit, hogy Thúry megfelelő állást kap-

²⁰⁰⁾ U. o. Schütling kanizsai Bauschreiber jelentése a haditanácshoz.

²⁰¹⁾ U. o. 14359. f. 1570.: „Der alte Zaum oder Waal offen und plos, auch zum Theil noch an etlichen Orthen einfallen“ etc.

hasson. Pedig épp ezidőben írta volt Károly főherceg a királynak, hogy Magyarországon a parancsnoki állásokat idegenekkel töltik be, ami a magyar nemzetben nagy elkeseredést, zugolódást, az uralkodótól való elidegenedést kelt. Ajánlja, hogy a magasabb katonai tisztségeket Mágochyra, Thúry Györgyre, Majthényi Lászlóra és Pálffy Tamásra bizzák, akik mindnyájan jól ismert híres vitézek s derék emberek.²⁰²⁾

Mivel az örökös tartományoknak az érdekében nagyon is fontos volt, hogy Thúry Kanizsán maradjon, a király hallani sem akart az ő elhelyezéséről. Thúry tehát — habár kellett lennie — az 1570. évet is Kanizsán küzdötte át. Már az év tavaszán egész csomó levelet és folyamodást bocsátott Bécsbe, élelmet és muníciót sürgetvén. Ápril 19-én már a kanizsai őrseget szorongató nagy éhségről ír jelentést.²⁰³⁾

Mindezen kérése, könyörgése és követelése siket fültre talált Bécsben. E bajhoz járult, hogy a török már május havában megkezdte a harcot. E hóban jelenti Thúry azt is, hogy a törökök Segesden építkezni akarnak.²⁰⁴⁾ A pécsiek is összegyűltek, hogy ő ellene kastélyt építsenek. Júliusban a törökök már Kanizsa alatt is megjelentek s a még meg nem hódolt falvakat igyekeztek meghódoltatni. De, mint Thúry jelenté — ez nem sikerült nekik; mert ő szét-

²⁰²⁾ Nemzeti Múzeum Kézirattára. 1570. okt. 28. Károly főherceg Miksa királyhoz.

²⁰³⁾ Hadi ltr. Exped. 1570. ápril 19. „Thúry Georg von dem grossen Hunger in Kanisa.“

²⁰⁴⁾ U. o.

verte őket.²⁰⁵⁾ Szeptemberben azonban a törökök újult erővel kezdték meg a hódoltatást. Thúry szeptember 30-án jelenti, hogy ismét szétverte őket. Október hóban megismételték a támadást, de ezúttal is eredmény nélkül.

Amint Thúry e jelentéseiből láthatjuk, mindig a török volt a támadó, a király mégis megintette őt s szigorúan meghagyta neki, hogy tartsa meg a frigyet s maradjon békességben.

Elismerés helyett tehát dorgálás volt ismét a része. Csoda-e aztán, hogy teljesen elveszté a kedvét? Október havában tehát írásban kijelenté, hogy tovább nem marad Kanizsán.²⁰⁶⁾

Az ország érdekében nagy kár volt, hogy Thúry ezúttal is engedte magát üres ígérekkel maradásra bírni. December havában azonban fölment Bécsbe, hogy személyesen adja elő a kanizsai kétségbeesett állapotokat. Ez sem használt semmit. Beck Jeromos, akit a végházak vizsgálatára küldtek alá, öfelségének azt jelentette, hogy mindenütt nagy a nyomorúság a fizetetlenség miatt. A szegény katonák kimondhatatlanul sokat szenvednek. *Különösen Kanizsán.*²⁰⁷⁾ Az 1571. február 16-án — Isten a megmondhatója hányadszor, Thúry is írt a királynak. „Sokszor írtam már — úgymond —

²⁰⁵⁾ U. o. 1570. aug. 26.

²⁰⁶⁾ U. o. 1570. okt. 14. Georg Thúry schreibt, dass die Türken Isztabor angriffen; dass er in Kanisa langer nit bleiben will. — Érdemes megemlítenünk, hogy Thúry György épp ekkor kapott Bécsből parancsot, amelyben meghagyták neki, hogy alkudozzék katonáival a zsoldról való lemondás ügyében! (Köz. pénz. ltr. Elenchus, 1570. okt.)

²⁰⁷⁾ Köz. pénz. ltr. 1571. márc. 20.

a nyomorult kanizsai katonák ügyében. Könyörögtem, hogy segítsenek a szegényeken. Kifejtettem, mily nehéz itt az élet. Nincs ennél drágább hely az egész országban. Minden kétszer oly drága, mint másutt. Legalább valami kis kölcsönnel segítenék meg a szegény hadi népet!“²⁰⁸⁾

Thúry főkapitány engedelmével a kanizsai német gyalogosok Martin Lénárdot választották föl, hogy Bécsben előadja panaszait. Ezenkívül öfelségének is írtak. „Kimondhatatlan nyomorúságunk miatt — írják — panaszkodtunk Károly főhercegnek. Idáig egy betűnyi választ sem kaptunk; pedig már *csak három napra való élelem van a várban!* Semmi vigasz, semmi remény nincs már számunkra. Kanizsa nem oly vár, mint Győr és Komárom, hová vizen és szárazon könnyen lehet vinni bármit. Itt az ellenség éjjel-nappal a nyakunkon van! Segítsenek rajtunk; mert tovább nem bírjuk a nyomort“.²⁰⁹⁾ Thúry Györgynek és katonáinak kétségbeesett jajkiáltásai nem hatották meg sem a királyt, sem a kamarát. Napról-napra özönével jöttek az ilyenek Magyarország végházaiból s annyira megszokták már azokat, hogy minden lelkifurdalás nélkül „ad acta“ helyezték.

A kanizsaiaknak pénz, élelem és muníció helyett Otto Heinrich von Puchaim haditanácsost

²⁰⁸⁾ U. o. Kanizsa, 1571. febr. 16. Előzőleg január 8-án könyörgött fizetésért és élelemért öfelségéhez és külön Salm generálishoz. Levelében megírja, hogy a nagy nyomorúság miatt szöknek a katonái.

²⁰⁹⁾ U. o. Kanizsa, 1571. febr. 17. Ugyanitt van Hanns Perent von Pertin német kapitánynak a levele Kanizsáról.

küldték le körültekintés céljából. Az ő jelentése szerint Kanizsa vidékén tavaly nem iermett gabona s nem is kapható sehol. De Thúry főkapitány azt mondja, hogy ha sürgősen 4—5000 forintot küldenének neki, bizalmas embereivel néhány száz köblöt vásároltathat a törököktől. A törököknél a gabona köblit 150—160 magyar fennigért vesztegetik.²¹⁰⁾

„A kanizsai palánk nyitva van — írja Puchaim — s több helyén bedőlt s ha nem gondoskodnak az építésről, napról-napra nagyobb lesz a kár.“

Néhány nappal később azt írja Puchaim, hogy míg Kanizsán volt, a török közeledése miatt kétszer trombitáltak lármát; de ő száz gyengén felszerelt huszárnál többet nem látott, pedig négyszáznak kellene lenni. Darabontot is csak 90-et látott négyszáz helyett. A várban 325 német katona helyett csak 290 van. A többi elszökött vagy beteg. Thúry szerint a lovasok egy részét élelem szerzésére küldte ki.

„Kanizsa — írja Puchaim — nagy veszedelemben forog. Az éhség miatt a katonák szöknek. A német gyalogosok az utóbbi négy hétben a kenyéradagnak már csak a felét kapták. De mivel a gabona elfogyott, ezentúl ennyit sem kapnak. Az éhség elől tehát mind elszöknek. Élelem és fizetés kell ide, máskülönben minden veszve van. Mivel a csekélyszámú őrség naponként fogy, 150 magyar gyalogost kellene idevetni Győrből. De még ezzel sincs a bajon segítve. *Pedig Kanizsától függ Ausztria és Stájerország sorsa!* Most a legnagyobb és a legégetőbb veszedelem fenyegeti! Poppendorf

²¹⁰⁾ U. o. 1571. márc. 16. Kanizsa.

sietve jöjjön le az építkezés folytatására. Pénz nélkül azonban ő is hiába jön.²¹¹⁾

Íme, ilyen állapotok voltak Magyarország egyik legfontosabb végházában. S ha még csak hazánk sorsa függött volna e végháztól! De hisz Stájerország és Ausztria felé is szabad útat nyer a török, ha Kanizsa a kezére kerül. S a király és kormánysszékei még sem tettek semmit Kanizsa érdekében. Csak mikor szegény Thúry György legjobb vitézeivel együtt elesett, akkor kaptak észbe s akkor küldtek pénzt és katonát Kanizsára.

Valóban igazat kell adnunk Thúry György lantosának, aki: „*Az vitéz Thúry György haláláról*“ szóló énekben nyíltan megmondja, hogy vitéz gazdájának vesztét a királynak köszönhetjük. Öfelsége ugyanis szerinte a hadinépet nem fizette s a magyar vitézlőrendet nem szerezte. Pedig tudott dolog volt, hogy Kanizsa mellett Pécsent, Simontornyán, Szigetvárott, Koppányban, Berzencén és Segesdben minő jeles és szépszámu török őrség van állandóan. És hozzá még:

Ezek mindenkoron szép szerrel vannak,
Mert fizetések nekik megadatnak.
Az török császárnak hiven szolgálnak,
És az hová mennek, vígan nyargalnak.

Ennyi török ellen számításba sem jöhetett a maroknyi kanizsai őrség, amely még hozzá rongyokban csühdő, éhező és fizetetlen nép volt s csak a nagyszívű Thúry tudta őket még úgy, ahogy összetartani. Ez a hős adott lelket beléjük példájával és hitével. S bár érezte,

²¹¹⁾ U. o. Decretum Imper. in consilio bellico etc. 1571. márc. 23.

hogy parányi serege nem bír a törökkel, Istenebe helyezé bizalmát s kész volt nemzetéért vérént ontani. Utolsó órájában is arra gondolt, hogy Istene megbocsátja a nemzet bűneit, látván az ártatlanok mód nélkül való szenvedését. Lantosa, aki utolsó óráiban is mellette volt, ily szókat ad az ajkára:

Uram, Uram! seregeknek Istene!
Megharagudtál az te népeidre.
Tekints mostan ez nyomorult nemzetre.
És fordítsd haragodat kegyelömrre.

Én érettök nem szánom életömet,
Kiontani mai napon vérömet,
Letaglani szegényökért testömet,
Érettök közikbe viszöm fejömet.

Csak te vagy, Uram, az én bátorságom,
Az ellenség ellen az én pajzsom,
Ha kevesek vagyunk, te benned bízom,
Hogy az te nevedben őket megbírom!

A veszedelem, amely Thúry Györgyöt és hős lovasságát érte, 1571. ápril 2-án történt. Mivel az egykorú történetírók egymástól eltérően adák elő ez eseményt, a hivatalos jelentések alapján ismertetjük a szomorú, de lélekemelő halálküzdelmet.

Ha valaki, úgy Thúry György ugyancsak ismerte a törökök lesvetéseit, leshárításait s csalóka haremodjának minden csínját-binját. És annyi jó vitézünkkel egyetemben mégis áldozata lett ő is a törökök ravaszságának. Mindent megkísérlettek ezek, hogy Thúry Györgyötől szabaduljanak.²¹²⁾ Sok jó török vitéz

²¹²⁾ Lantosa írja: „Sokféle fortélyt ebbe gondoltán, kivel az jó vitéznek árthatnának.“

törte azon a fejét, mint foghatná el élve Thúry Györgyöt. Hiszen minden török tiszt tudta, hogy ez esetben hazájában örök hírre és dicsőségre teszen szert. És úgy télvíz idején ugyancsak kovácsolgatták a terveket. Hogy a vállalkozási kedv még jobban fölébredjen köztük, maga a szultán is ígéretekkel telt levélben biztatta őket. A Kanizsa körül fekvő török végházak tisztjei jól tudták, hogy Kanizsa palánkjai düledezőfélben vannak s hogy magában a várban a kevés és fizetetlen katonaság élelem és ruha nélkül szűkölködik. Elérkezettnek látták tehát az időt Thúry György megtámadására. Olyan időre tüzték ki a támadást, mikor még jórészt vizes hó borítá a földeket s amikor a bevett szokás szerint a törökök harcolni nem szoktak. A török támadás tervezője Ali szigetvári bég volt, aki természetesen a szomszéd török bégeket is beavatta a támadás titkába. Forgách Ferenc szerint a szigetvári bég levelekben és titkos kémjei segítségével többször tudtára adta Thúry Györgynek, hogy ő keresztény szülők gyermeke és legfőbb kívánsága, hogy újra e hitnek követője lehessen. A ravasz török addig írogatott s addig küldözgette embereit Thúryhoz, míg végre ez hitelt adott neki. Thúry értesítette a dologról Miksa királyt is, aki helyeselte a béggel való egyezkedést. A szigeti bég ezután napot tűzött ki a találkozásra. Az egyezés szerint ő előbb leölette volna a szigeti őrséget, aztán hűségesküt tett volna Miksának. Forgách szerint Thúry csakugyan megjelent a kitűzött helyen, ahol aztán a törökök körülfozták és megölték.²¹³⁾

²¹³⁾ 520. l. „Qua de causa Turcicus praefectus Zigaretiensis dolum machinatur. Etenim secretissimis

A hős Forgách Simon minderre azt a megjegyzést tette, hogy „*ez a narratio nem igaz!*” Aztán ő maga leírja, mint történt Thúry György halála.

Mi lehetségesnek tartjuk a szigetvári bégnek Forgáchtól előadott cselfogását; hiszen a hódoltság korában akárhányszor is megesett ilyesmi. Ez azonban semmi összefüggésben sem volt Thúry György végzetes csatájával. Ennek leírását hűségesen előadja a haláláról szóló verses munka, melyet szemtanú: Thúry György deákja írt volt. S amit e deák versekben összeírt, azt Istvánffynak és Forgách Simonnak följegyzései is megerősítik. Ezek szerint Ali bég nagy erővel kiküldé Malkucs agát, hogy a Zalaságban rablást tegyen s így a kanizsaiakat kicsalja. A török lest pedig Oroszton falu mellett az erdőben állította föl. Itt állott a fehervári őrségen kívül a szigetvári bég egész népével, valamint a koppányi és a pécsi bégek csapatai. Forgách Simon tehát hibásan írja, hogy csak a fehervári szandsák bég hada volt ott. Maga Mehemet nagyvezér is elismeri, hogy a pécsi, koppányi, szigeti bégek csapatai is ott voltak.²¹⁴⁾ S Mehemet a törökök e támadását azzal indokolja, hogy Thúry György soha nem maradt nyugton; minden harenak ő volt a kezdeményezője; ő minden utat megszállva tartott s mindig leskelődött.

A XVI. század szokása szerint a törökök fölállítván a deréklest, 300 lovas törököt marta-

literis et nunciis ex christianis parentibus sese ortum significare, neque quicquam magis cupere, quam ad eam ad eam religionem veram, in qua nimirum natus sit, redire“ etc.

²¹⁴⁾ Cs. és kir. állami ltr. Tureica 1572. január 13. Mehemet nagyvezér levele a királyhoz.

lékul előre küldtek, hogy a kanizsaiakat maguk után csalják. Ez a 300 török lovas Kapornak felé száguldott. Thúry György az emelkedő füstből és lángból hamar észrevette, merre pusztít a török. Azonnal lóra ült s annyi csatán forgott és próbált lovasaival sietve vágatott a szegénység védelmére. Hogy váratlan meglepetés ne érje őt, a gyalogosait is kirendelésre s amennyire lehetett, ezeket is lovakra költöztette. A kiinduláskor Thúry régi szokása szerint szép beszédben buzdította katonáit s „*bort köszöntött rájuk, mint jó fuira*“. Amint a deákja írta volt:

Vígan lakik Thúry az vitézökkel,
Köszöni az bort rájuk szeretöttil:
„Mikor szembe vagyunk az ellenséggel,
Adja Isten, járjunk jó szerencsével.“

Thúry a rabló török csapatot hamar szétveri. A foglyokat kiszabadítván, lóhalálában üzi a menekvő török lovasságot. Hirtelen aztán (Oroszton falu mellett) szemben találja magát a törökök deréklesével.²¹⁵⁾ Az erdőből minden oldalról tódul kifelé a török. Kétségbeesett küzdelem fejlődik ki. Thúry György és vitézei erősen tartják magukat s nagy pusztítást visznek végbe az ellenség sorai közt. Már-már sikerül nekik visszanyomniok a támadókat, mikor Malkucs hatszáz pihent lovassal a hátrálók segítségére jön. A túlnyomó erő visszanyomja a mieinket a sárosvölgybe, hol a lovak szárig,

²¹⁵⁾ Thúry nem ijedt meg sohasem a nagyobb erőtől. Ez alkalommal is támadott. Íródeákja éneklirőla: „*Merészsége csudálatos nagy* vala; Kevés erővel sokat megver vala; Mert Isten az ő bátor-sága vala, Kivel ő nagy hadat megkezde vala.“

sőt hasig süppedtek a posványos iszapba. Thúry György lovát elvesztvén, a mocsárba esett. Páncélban lévén, csak nagynehezen gázolt ki a sárból. Vida nevű apródja látván ura veszedelmét, a már elesett Vitéz György deák lovát viszi hozzá és segíti fölülni. Thúry György féllába már a kangyelben volt, mikor a törökök körülfogták s szép szóval megadásra szólítják. A fölszólításra Thúry a pallosával közéjük vágván így kiáltott:

„Ebek engöm pórázon nem hordoztok,
Egyik helyről másikra nem hurcoltok.“

Aztán keményen harcolt a körülötte zsibongó törökök ellen. Bár több lovat s embert levágott, a törökök mégsem ölték őt meg, mert mindenáron élve akarták őt kézrekeríteni. Thúry jól tudván, mi a töröknek a célja, nehéz sisakját leveté, hogy így könnyebben kapjon halálos sebet. Aztán tovább küzdött. A törökök csak lábait sebesíték meg s inait ökleledezték, hogy elesvén, megfoghassák őt. De Thúry állva maradt s Jézust kiáltván, tovább harcolt. Mivel a törökök belátták, hogy élve nem foghatják el őt, végre a fejét sebesítették meg. S a nagy hős, korának legelső vívója, végre kiadta lelkét. A törökök fejét vették s kifosztott testét otthagyták.²¹⁶⁾

Zrínyi György hallván a kanizsaiak harcát,

²¹⁶⁾ Forgách Simon írja: „Az sisakot kiveti fejéből avégre, hogy elevenen ne foghassák meg, hanem hogy az fején halálos sebek essenek. *És nagy erősen vívott mind haláláig!* Végre egynéhány kopjával általöklelték. Az fején is sok sebek estek és úgy esett az földre. Így lett az jámbor, vitéz embernek halála.“

lovasságával lóhalálában sietett Thúry György megsegítésére. Kopjás hada azonban későn érkezett. Mikor Zrinyi megtalálta Thúry testét, könnyekre fakadt. Mint atyját és jótevőjét megsirattván, a holttestet csapataival Kanizsára vitette. Onnét temették azután el. Sírja fölé kupolás kápolnát emeltek, mely kápolna még 1664-ben is fönnállott. Tehát a török nem pusztította el.²¹⁷⁾ A hős sírja fölött e fölírat volt olvasható:

Quem pictura refert? Thúry ille Georgius ille est,
 Cujus adhuc pavidus nomine Turca tremit
 Hoc vultu profugos terrebat saepius hostes,
 Kanisae tutans fortiter arcis opes.
Concidit Hungariae turris, formido Getarum,
 Heu quantum secum roboris illa tulit
 Est aliquid proprio patriam servare cruore
 Hic cruor aeterni nominis instar erit.
 Quem non ulla dies memori delibit ab aevo
 Hanc famam sera posteritatis habet.

Thúryval együtt a csatamezőn halt meg vagy rabbá esett a kanizsai őrség színe-java. Ujlaky Sebestyén, Thúrynak vitéz hadnagya súlyos sebekkel borítva a törökök kezébe került. A vitéz Balaskó Vince deák, Adonyi Bálint, a hős György deák stb. sok jó vitézzel egyetemben elesett.

Kanizsa asszonyai özvegyekké, gyermekeik árvákká lettek. Az egykorú följegyzések szerint nagy sírás-jajgatás volt Kanizsán. Thúrynak özvegye s gyermekei a bánatnak és a két-

²¹⁷⁾ Cs. és kir. állami levélt. „Diarium und kurze warhafte Erzählung, wie die Belägerung der Festung Kanisa etc. geschehen. 1664.“ Eszerint Thúry sírja Kanizsától keletre feküdt és egy gömbölyű templom volt.

ségbeesésnek adták magukat. Az özvegyről írja az elhunyt hős deákja:

Sírástól ű nem akara megszűnni:
Ha lehetne ű is kész vón' meghalni,
Övele mind együtt eltemetközni,
Hogysem inuár ez világ szerint élni.

Siratták a hőst azok az ifjak is, akiket Thúry György nevelt föl s akik benne atyjukat veszítették. Ezekről énekli volt deákja:

Az kiket gyermökségökből feltartott
És sokféle szerencséken hordozott,
És ű velük sok dolgokban forgódott,
Ű hozzájuk jó hírt, jó nevet adott.

Ezek esoda nagy sírást tesznek vala,
Sem éjjel, sem nappal nem szűnnek vala.
Azért inuár jutának bujdosóba;
Mert elesett fejöknek koronája.

De nemcsak Kanizsán, hanem az egész országban nagy volt a gyász. Az egykorú levelek, miket az ország nagyjai váltottak egymással, alig találnak szót, mellyel a nagy veszteséget s e veszteség fölött támadt fájdalmat kellően kifejezhetnék. Verancsics érsek, Salm generális, Zrínyi György stb. stb. megkapó sorokban adnak kifejezést fájdalmuknak. Verancsics érsek Salm generálistól hallotta a gyászos hírt. A többi közt aztán így írt volt: „Thúry Györgynek és annyi jó vitéznek végzete annál siralmasabb ránk nézve, mivel súlyos idők kezdetén fosztattunk meg tőle. Szinte szemmel látjuk, hogy az Úristen egyetlen oly férfit sem akar nekünk hagyni, akiben az igazi virtus ragyog. Enyinghi Török Ferenc halála után ugyanis e végekben nem volt más bizodal-

munk, mint ez a Thúry György. De dicsérjük Istent s igyekezzünk őt megbékíteni“ stb.²¹⁸⁾

Németországban külön ujságlapok siratták Thúry György halálát.²¹⁹⁾ Velence államában is nagy részvétet keltett a gyászeset. Hiszen Thúry Györgyöt ott is jól ismerték, mert a velencei tanácsot ő tartotta volt török hírekkel.²²⁰⁾

Thúry György halála a legnagyobb csapás kétségtől a Zalaságra volt. Itt siratták őt legjobban, mert ez a vidék egyetlen védelmezőjét veszítette el benne. Méltán írta tehát a krónika a Zalaság községeről: „Minden ember Thúry Györgyöt kiáltja; kiesiny s öreg mind egyaránt óhajtja!“

Hogy mit jelentett Thúry György a zalamegyeieknek, azt az események hamar megmutatták. Alig egy hóval halála után Istvánffy Miklós már azt írja Batthyány Boldizsárnak: „Im már Thúry György halála után több harminckét falunál hódolt meg!“²²¹⁾

És ez a hódoltatás mindig nagyobb és na-

²¹⁸⁾ Verancsics munkái 10. köt. 182. lap. 1571. ápril 14. „Deploratissimum casum Georgii Thúry et Canisensis praesidii intellexi“ etc. — Salm generális 1571. ápril 18-án értesíté Nádasdyt Thúry György szomorú végéről. (Orsz. ltr. Nádasdyana.) A hadifizetőmesternek, Egidius Gattermairnak ugyanerről szóló jelentése Kanizsán kelt ápril 18-án. (Köz. pénz. ltr. Hung. 1571.)

²¹⁹⁾ Wessel von Essen, Lorenz: Drey Klaglieder. 1571.

²²⁰⁾ Thúry György levele Cavalier velencei tanácsoshoz 1571. márc. 5. Ez volt Thúry utolsó jelentése. Ebben is híreket közöl a törökök hadmozgalmáról. (Eredetije a velencei levéltárban van.)

²²¹⁾ Körmendi ltr. Missiles. 1571. május hó 13-án.

gyobb arányokat öltött. Persze a töröknek már nem kellett Thúry Györgytől tartania. Azelőtt a Kanizsa vizén sem mert átkelni; most meg már magát a kanizsai várat is kerülgette. Thúry György lantosa előre látta mind ezt s jó eleve énekelte:

Kár lón vitéz most itt néköd meghalnod;
Mert Zalaság azt bizonynal megbánod.
Vagy hogy az földet te pusztán hagyod,
Vagy az hogy az adót nékik megadod.

Amíg a magyar végekben és városokban Thúry György halála nagy szomorúságot és ijedelmet keltett: addig a török végházakban örömlövéseket tettek s győzelmi ünnepeket ülték. A nagy hősnek levágott fejét Ali (volt kliszai bég) vitte Konstantinápolyba. A budai basa után ő volt akkor nálunk a legtekintélyesebb fővitéz. Vele együtt mentek az elfogott kanizsai vitézek. A bevonulásnál nekik kellett vinniök a megölt magyar vitézek fejét. A követi jelentések szerint a bevonulás Konstantinápolyba nagy pompával ment végbe. Az utakat mindenütt nagy tömegek foglalták el.

Rym Károly császári rezidens június 19-én jelenti Konstantinápolyból, hogy e hó 10-én hozták ide a dicső emlékezetű Thúry Györgynek csonka és összevagdalt fejét, melyet azonban előbb összevarrtak. Vele együtt még kilenc vitéznek a fejét, tizennégy élő foglyot, három zászlót és két dobót is hoztak. A bevonulás után a nagyvezér kezébe vette Thúry György fejét; figyelmesen szemlélte és szakállát megérintette. Ezután meghagyta, hogy Thúry fejét temetés céljából elvigyék. A többi fejet a szokott helyre dobták. A rabokat pedig gályákra vitték. Valamivel később a szultán látni kí-

vánta Thúry fejét és a dobokat. Meghagyta tehát, hogy elébe vigyék azokat.

„Mi — írja Rym — mindent megtettünk, hogy Thúry György fejét visszakaphassuk s hazájába küldhessük. De fáradozásunk kárba veszett. Fölötte csodálatos, hogy a szultán ekkor semmit sem izent nekünk s a rabokat sem hozták hozzánk kihallgatás céljából. Pedig ez mindig megesett, ha rabokat hoztak ide a végházakból. Nem tudjuk, mi lehet ennek az oka? A törökök azt beszélik, hogy Thúry György 150 lovaggal és 300-nál több gyaloggal török területre ment, hogy a török adószedőket elűzze. De gyalogságát hágyrahagyván, lovasaival előre vágatott s így a törökök helyére jutott. Miután igen sok törököt megölt, ő maga is elesett. Thúry tragédiájának igazában Arszlán aga az oka. Thúry elfogván őt, kegyetlenül bánt vele s felségednek küldte ajándéknakul.

Mikor a nagyvezérnél voltunk, ő megemlékezett Thúry megöletéséről. Azzal dicsekedett, hogy Isten meghallgatta őt s fogadása teljesült. Zsarnoknak és a békesség megsértőjének nevezte Thúry Györgyöt.²²²⁾

Mivel Thúry Györgyöt békesség idején ölték meg, a király elégtételt követelt. Írt is a budai basának, de ez hetykén azt felelte, hogy a dolog nem tartozik hozzá. Különben is Thúry György sokszor megsértette a frigyet s mindig ő volt a támadó s nem a törökök!

Hasonló esetekben rendszeren ez volt a törökök válasza. Elégtételről tehát szó sem lehetett.

²²²⁾ Cs. és kir. állami ltr. Turceica, 1571. júni 19. ex Constantinopoli, Carolus de Rym és Minkuits jelentése.

Thúry Györgynek és legjobb vitézeinek a halála után a török sereg bátran bevonulhatott volna Kanizsára. A palánkok sok helyen ledőlve heverték s bent csak a kétszáz és egy-néhány német gyalogos volt.²²³⁾ Szerencsére a törökök ezúttal még nem mertek Kanizsa ellen indulni. Aztán a derék Majthényi László meghallván Thúry György veszedelmét, Kiskomáromból azonnal Kanizsán termett embereivel együtt s ott is maradt, míg a király új főkapitányt nem küldött oda Bánffy Bálint személyében.²²⁴⁾

Most, hogy a szegény Thúry már nem élt, lóhalálában küldtek katonaságot, pénzt stb. Kanizsára. A vár építését is folytatni kezdték, mert, mint maga a király írta volt, az örökös tartományok életbevágó érdeke Kanizsának gyors megerősítése.²²⁵⁾ Maga Salm generális is Kanizsára sietett s április 14-én már ott is volt. Innét kérte aztán Nádasdy Tamásné, küldene Kanizsára 100 magyar gyalogost és 50 huszárt — de minél előbb,²²⁶⁾ mert a fenyegető veszedelem és az ország érdeke kívánja Kanizsa megmentését.

²²³⁾ Gattermair fizetőmester írja ápril 18-án Kanizsáról, hogy a németek ugyancsak megrémültek. (Auch das Kriegsvolk, so nach darinnen, weil ihr Obrister und Leutenant umbkommen, erschrocken und zum guten Theil krank.)

²²⁴⁾ Köz. pénz. ltr. Österreich, 16720. fasc. Bánffy instructiója 1571. júli 1-én kelt, installatiója pedig szept. 20-án ment végbe.

²²⁵⁾ U. o. Prága, 1571. ápril 7. és 18. („Uns und unsern getreuen Landen und Leuten zum hechsten daran gelegen, dass Kanischa mit ehistem befestiget werde.“)

²²⁶⁾ Orsz. ltr. Nádasdy level. 1571. ápril 18.

A haditanács is egymásután bocsátja ki a rendeleteit Kanizsa építése és fizetése ügyében. S ha elegendő pénz állt volna a kamara rendelkezésére, Kanizsa hamarosan fölépült volna.

Thúry György halála után a király megígérte ugyan özvegyének, hogy árvaival együtt védelmébe veszi, de ebben a védelemben nem volt sok köszönet. A király ugyanis az árvák gyámjává Thúry Benedek kapitányt, a boldogult Thúry György fivérét nevezte ki. Ez aztán folyton azon mesterkedett, hogy az özvegyet és árvaít mindenükből kifossza. Forgách Simon Thúry György haláláról elmélkedvén, a többi közt ezt vetette papírra: „Holta után fizeték meg maradékinak jámbor szolgálatját, hogy Keszőt, az kastélyt, kit Maximilian császár neki adott vala, feleségétől, gyermektől Liszty János kedvéért, ki akkor győri püspök vala és az kastély is az győri püspökséghez való volt, azontúl elvevék tőlök. Nem sok idő mulván az fia is: Pál, ki az császár inasi (apródjai) között vala, meghala“.

Forgách Simon ezen följegyzéséhez némi magyarázatot kell fűznünk. Thúry György Kesző várát nem adományképen kapta s így annak visszavétele örököseire nem volt sérelem. Azonban a többi birtokát is elszedték örököseitől. S aki legfőképen zsarolta és károsította az özvegyet és az árvákat, az maga a gyám volt. A győri püspök írja 1573-ban, hogy Thúry Benedek Kesző várának és kertjének kerítését elégette. Ami fát a jobbágyok a vár épületire hordottak, ő Pápára vitette. Azt a házat, melyet Thúry György Zányon építtetett, teljesen lebonttatta s az épületanyagot elhordatta.²²⁷⁾

²²⁷⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14362. fasc.

Mivel Thúry Benedek is neszét vette, hogy a püspök vissza akarja venni Kesző várát, arra kérte a királyt, venné meg az örökösök számára Ugod várát 10.000 frton, adja azt a Thúry örökösöknek s azok aztán lemondanak Kesző váráról.

Hogy ezen kérelmének nagyobb hatása legyen, figyelmeztette őfelségét Thúry György hosszú küzdelmeire, nagy érdemeire és hősi halálára.²²⁸⁾ Thúry Benedek tehát a bátyja érdemeit használta föl arra, hogy magának javakat szerezzen. És mesterkedése jórészt eredménnyel járt. A zirci apátság javait például, melyet Thúry György 1564-ben kapott érdemei fejében, 1575-ben a király Thúry Benedeknek és feleségének: Ostffy Orosolának adta zálogba.²²⁹⁾

Thúry Benedek a Kesző várában levő ingatlanokat is a maga számára foglalta le. Az összeírás szerint volt itt Thúry Györgynek huszonkét török rabja, köztük olyan is, akinek sarca 3000 frt volt. Arany- és ezüstmű is akadt itt. Például a hagyaték közt volt az az aranyos öregserleg, melyet a király Thúry lakodalmára küldött, aztán az a nehéz aranylánc, melyet a király a győri táborban adott volt néki. A pénzesládában 2776 frt készpénz is volt. Aranyos atlaszruhák, aranyforgók, aranyos sisakok, fegyverderék, Dárius-kard, ezüstös pallos, felsőruhák, tolltokok stb. is akad-

²²⁸⁾ U. o. Keszővárához tartoztak ekkor a következő helységek: Bagyók, Városkesző, Keszővár-alja, Csanak, Dőr, Zány, Egyházas-Kesző, Felső-Kesző és Szentmiklósfalva.

²²⁹⁾ U. o. 1575. január 28. Ilymódon Thúry Benedek 15 helységhez jutott.

tak. A majorságban pedig lábasjóság és gabonanemű volt szépen.²³⁰⁾

Thúry Benedek az ingóságokkal is úgy bánt, mintha bátyja néki hagyta volna. Az özvegynek és árváinak ugyanis semmit sem adott.

Thúry György özvegye: Hathalmy Zsófia megható folyamodásokban panaszolja el a rajta esett sok méltatlanságot. Kesző várából — írja — ki kellett költöznie s most Pápán lakik két kis árvájával idegen föld alatt. Ófelségéhez, mint az árvák és az özvegyek tárnogatójához fordult boldogtalan állapotában. Sok nemzet tudja, ki volt az ő boldogult férje; sokan tudják, mily hőiesen áldozta föl életét szeretett hazájáért. Ófelsége nem feledkezhetik meg a boldogultnak árváiról.²³¹⁾

Az özvegy évi 300 frt pensiót kérvén, a király azonnal elrendelte az összeg kifizetését.

A jó asszony hálásan vette Ófelségének e jóságát s meleg hangon köszönte meg. Azonban a köszönet mellett azt is megírta, hogy az Ófelségétől rendelt gyám: Thúry Benedek, elviselhetetlenné teszi az életét reá nézve. Az ő gyámsága alatt tovább élni nem akar. Arra kéri Ófelségét, ruházná a gyámságot Salm-ra.²³²⁾

²³⁰⁾ „Az megholt néhai vitézlő Thúry Györgynek halála után mennyi marhája maradt, arról való regestrum Keszőben.“ (Századok 1870. 721. lap.)

²³¹⁾ Közös pénz. ltr. Hung. 1574. Hathalmy Zsófia levele őfelségéhez. Ebben írja a többi közt: „Ego quoque misera, multorum exemplo admonita ac animata ad elementiam majestatis vestrae caes. tanquam ad sacram anchoram in hoc meo infelici statu confugien. duxi“ etc.

²³²⁾ U. o. dátum nélkül. Ezenkívül Thúry Györgynek három lánya is folyamodott őfelségéhez Thúry Benedek ellen.

A király ez ügy megvizsgálására 1574. május hó 25-én commissariusokat küldött ki. Thúry Benedek e hír hallatára békés egyezséget kötött Thúry György örököseivel és becsületszavára kötelezte magát, hogy Pathona felét s a nála lévő ingóságokat visszaadja. Amit pedig nem tud visszaadni, azt megfizeti. A commissariusok Istvánffy Miklós vezetésével megérkezvén Pápára, követelték az egyezség végrehajtását. Thúry Benedek hosszas vonakodás után előhozott ugyan egyet-mást, rabokat, lovakat stb., de a hagyaték legnagyobb részét magánál tartotta. Hathalmy Zsófia a leltárt hozta elő s azzal bizonyította igazát. Thúry Benedek Pathonát sem adta át az özvegynek, hanem fivérével: Farkassal elfoglaltatá azt s mindent elvitetett onnét.²³³⁾ Így állván a dolog, Istvánffy és társai semmit sem végezhettek, tehát újabb terminust tűztek ki az örökösök és a commissariusok részére.

A kormányzések is megsokalván a sok huza-vonát, azt ajánlották a királynak, hogy Thúry György leányainak néhány falut adományozzon. Ez meg is történt.²³⁴⁾

Thúry Györgynek több fia és leánya volt. Fiai közül csak Pál növekedett föl, de édesapja végzete után nemsokára ő is meghalt ifjú korában. Leányai között a legidősebb Anna volt. Ez még édesatyja életében a vitélző Ke-

²³³⁾ Istvánffy Miklós jelentése az udvari Kamarához 1575. szept. 23. (Közös pénz. ltr. Hung.)

²³⁴⁾ A három lány kapta 1574. szept. 30-án Kolos-Néma, Althi, Loval, Kis-Keszi, Nagy-Keszi és Ekel községekben fekvő portiókat és András háza, Vasréve, Gömörő stb. nevű pusztákat.

czér Ferenchez ment nőül. A lakodalom — melyen a királyt Majthényi László képviselte — 1571. február hó 4-én Kesző várában ment végbe.²³⁵⁾ A király szép serleget küldött a lakodalomra ajándékol.²³⁶⁾ A fiatal férj: Keczer Ferenc, nemsokára lakodalma után török rablásba esett.

Thúry Györgynek második leánya Zsófi volt. Ezt már a gyámja adta nőül Kereszthúry Györgyhöz. A lakodalom 1574. február 14-én Pápán ment végbe. A király itt is képviseltette magát.²³⁷⁾ A harmadik leány: Katalin, Marczalteő Györgynek lett a felesége.

Meg kell még említenünk, hogy a hős Thúry Györgynek több hasonló nevű kortársa volt, akiket természetesen nem szabad véle összetévesztenünk. Ilyen volt például a Lándorfehérvárott született Thúry György, aki mint kiváló költő nagy hírre tett szert. Munkái nyomtatásban is megjelentek. A másik Thúry György Debrecenben élt s neve elég sokszor

²³⁵⁾ Thúry György 1570. dec. 20-án jelenti Miksának, hogy sok rokona és tisztelője jelenlétében Anna leányát eljegyezte Keczer Ferencnek. A lakodalom 1571. febr. 4-én lesz. Kéri öfelségét, jelenjék meg a lakodalmon. Hiszen — írja Thúry — mindenemet, amim e földön van, felségednek köszönhetem. (Közös pénz. ltr. Familienakten.)

²³⁶⁾ U. o. Miksa király Majthény Lászlóhoz. Rendeljen 100 talléron egy serleget Thúry György lányának lakodalmára, s helyettesítse a királyt ott.

²³⁷⁾ U. o. Miksa király Thúry Benedekhez 1574. febr. 3. Thúry György lányának lakodalmára 50 talléros serleget vigyen s a lakodalmán képviselje a királyt.

szerepel a városi jegyzőkönyvekben.²³⁸⁾ A harmadik Thúry György Kolozsvárott élt és szerepelt. Ez a három Thúry György azonban semmiféle rokonságban sem volt a mi hősünkkel.

²³⁸⁾ Debrecen város 1599. évi jegyzőkönyve említi nemes Thúry Györgyöt és Mihály s Ferenc nevű fiait, valamint Borbála nevű lányát (Zalánkeméni Bálintné).

IV.

BATHRÓCZI ZOLTHAY ISTVÁN

Bathróczy Zolthay István

A hódoltság korában Magyarország volt a legkiválóbb hadiiskola. Itt állandóan folyt a harc és a vitézi versengés. A derék télben csak úgy, mint a forró nyárban hadidolgokon forgatták az emberek elméjüket. Ki bajviadalra, ki portyázásra, száguldásra vagy várszállásra készült. Egyiknek vásárütésen járt az esze, a másik fortélyos lesvetésen törte a fejét. S mindenki azon vesződött, hogy jó szerencsére adjon s nevet szerezzen magának. Ez a vitézi hírnév volt a lovagias korban minden magyar katonának legfőbb vágya. Ezért küzdött; ezért élt-halt.

A birtokukból elűzött nemesek amúgy is fegyverviselő emberek lévén, csakis a harcmezőn kereshették meg kenyerüket. Veszendőbe ment ősi jószáguk helyébe új birtokot csakis itt szerezhettek; családjuk hírét és fényét itt emelhetnék. Tehát mindegyikük reáakelt a dologra s igyekezett, hogy olyat tegyen, ami sorsát düllőre viszi. Nemzeti büszkeségük is erre ösztökölte őket. Igen! Nevet, jó nevet szerezni — ez volt a sarkantyú, amely őket küzdelemre ösztökölte. Mert a jó név nagy kincs, tőke volt. Az ilyen nevet a XVI. században a magyar és a török egyaránt nagyra tartotta. Az ilyen név eszme, példa és cél volt mindazoknak, akik a végházak kenyerén éltek s akiknek az Isten fegyverükön kívül egyéb értéket nem adott.

A végházakban szolgáló nemesek állandó harcban állván a törökkel, hadiismereteiket napról-napra növelhették. Megtanulták a magyar rendszerű palánkok és kastélyok védelmezésének a módját; ellesték a törökök haremódjának minden titkát s mesterekké lettek a guerilla-harc minden fájában. S a hadakozásban meg nem fáradtak; mert a remény biztatta őket, hogy elvesztett otthonukat, ősi birtokukat még visszaszerezhetik. S e küzdelmükben az izzó hazaszeretet is tüzelte őket, mely a XVI. században ugyancsak nagy erőre kapott a végházakban.

E mozgalmas és minden ízében magyar század igen sok jeles katonát adott hazánknak. Bőviben voltunk az olyan jeles kapitányoknak, akik a végházakban és a csatamezőn egyaránt megállották a sarat s haditudásukkal és bátorságukkal itt is, ott is szép sikert értek el. S ha nagyobb haderőt adnak a kardjuk alá, bizonyára még nagyobb sikert mutatnak föl. Azonban az udvarnak és a bécsi kormánysszékeknek örökös bizalmatlansága és megmagyarázhatatlan idegenkedése miatt a magyar főtisztek vezéri bothoz sohasem juthattak. Sőt állandóan háttérbe szorították őket. Hiába hangoztatták a magyar tanácsosok, hogy az idegenből hozott főtisztek, akik törököt sohasem láttak, nem ismerik e hatalmas ellenség hadakozási módját. Hiába követeltek magyar vezért, semmit sem értek el. A hős Forgách Simon szerint ugyanis Bécsben hajlandók inkább mindent veszve látni, mint magyarhoz fordulni tanácsért.

Pedig a XVI. század hány jeles, sőt páratlan főtisztet adott nekünk! A Lossonezy, Zrinyi, Dobó, Szondy, Nádasdy, Batthyány, stb. névhez mennyi dicsőség fűződik! Sok nemes családunk

két századon át állandóan kitünő hadfiakat adott e szegény országnak. De azt egyikük sem érte meg, hogy az uralkodója teljes bizalommal viseltetett volna iránta. Csak arra voltak ők jók, hogy fizetetlenül, nyomorúság között védjék a megaggott és düledező palánkokat és kastélyokat. Szerencsére a hazaszeretetük nem engedte őket elkedvetlenedni. Nemzeti büszkeségük is arra ösztökélte őket, hogy egy talpalatnyi földet se engedjenek behódoltatni. Tehát küzdöttek és szenvedtek és példát adtak a végbelieknek. Az ő egyéni lelkesedésük nemzeti eszméket és érzéseket keltett. Az ő példájuk a létért küzdő és megfogyott magyarságba erőt és lelkesedést öntött. A mi végbeli kapitányainknak köszönhetjük tehát, hogy a XVI. század végházai a magyar érzésnek és a magyar gondolkodásnak tűzhelyeivé lőnek. Ez nagy érdem! Ez igen fontos és jelentős eredmény. Emlékeznünk kell tehát azokról a jeles kapitányokról, akik e szellemet, fönnmaradásunk ezen alapkövét megteremtették. Nagyok és nemesek voltak ők a szó szoros értelmében; mert *mi az igazi magyarság és nemesség? Nemzete ügyének szentelni életét, nemzetéért szenvedni s önmagát fölláldozni!* A végbeli kapitányok életében ezt látjuk, ezt érezzük lépten-nyomon. Az ő szenvedésüknek, az ő örökös küzdelmeiknek és önfölláldozásuknak éltető forrása a hazaszeretet volt. Ez a boldogító érzés tette rájuk nézve elviselhetővé a legsívárabb, a legnehezebb és leghálátlanabb pályát: a nyomorult végházak védelmét s a rongyos, éhező s fizetetlen őrség összetartását. Ők adtak példát s az ő egyéniségükből táplálkoztak azok, akik a keserves katonakenyérre adták magukat. Az ő egyéniségük volt a szilárd cement,

mely a vitézlő rendet egy testületté fűzte s imígyen közszellemet teremtett.

Így állván a dolog, minden valamire való végbeli kapitányunk élete ránk nézve tanulságos, fontos és egyúttal lelkesítő is. Igen! az ő életük a mai nemzedék részére is hivatató szó; mert hiszen tőlük tanulhatjuk meg, mint kell nemzeti visszahatást, nemzeti szellemet keltenünk!

*

A XVI. századnak egyik igen kiváló, de alig ismert katonai családja volt a Zolthayak családja. A Bathróczy Zolthayak elébb bácsi, majd meg szerémi birtokosok voltak.²³⁹⁾ Mint ilyenek a hatalmas Kanizsai-családnak voltak familiaris-ai (szolgáló atyafiai). Kanizsai Orsika Nádasdy Tamáshoz menvén nőül, azontúl a Zolthayak csak részben szolgálták a Nádasdy-családot. A család nagyobb része ugyanis a háborús időkben ott keresett szolgálatot, ahol talált.

Zolthay András, aki a XVI. század derekán Zalavárott szolgált, több levelében megírja, minő viszonyban voltak a Zolthayak a Kanizsai-családdal. Az 1551. évben például az egyik meghalt Zolthaynak csecsemőgyermekét ajánlja eltartásra Nádasdyné Kanizsai Orsikának, mert a gyermek atyja a Kanizsaiak familiaris-a volt. „Jóllehet — írja — tudja azt az Isten, hogy ti nagyságtoktól megválva senki ezt én vélem nem tehetné, hogy az én megholt,

²³⁹⁾ A középkorban Bács megyében feküdt *Zolta* község. *Batrovc* ma Szerém megye sidi járásában van, de a középkorban Valkó megyében feküdt, mégpedig Morovic (ejtsd: Morovity) mellett. Ez a Morovity a középkori híres Marót vára, a Maróthyak ősi fészke.

szerelmes atyámfia gyermekét ilyen kisedd korába más ember gondviselésére és tartására adnám; mert az én éltediglen ha az Istennek az volna kellemetes, hogy koldulásommal kel-lene tartanom; mégis örömet eltartanám sze-retettel. *De énnékem mind az én szerelmes atyámfia gyermekével ti nagyságtokhoz va-gyon minden bizodalmam. Azt bizonynyal ír-hatom és mondhatom, hogy mikoron az Űristen te nagyságodat ez világra hozta, akkor is az én megholt szerelmes atyámfia az te nagysá-god atyja és anyja szolgája volt; mind azután jámborul szolgált nagyságtokat. Im az ő ma-radékja, az ő gyermeke ti nagyságtokra sza-kadott az ti nagyságtok akaratja szerint.*“

Íme a familiaris rendszernek egyik érdekes vonása! *A szolgálatban elhalt familiarisnak gyermekét az ura nevelteti és tartja!*

Ugyanez a Zolthay András valamivel később azt írta Nádasdynénak, hogy őt „egynéhány atyafiai közül és egynéhány atyafiánál följebb tartotta“.²⁴⁰⁾ „Kanizsai Györgyöt szolgáltuk mi — írja tovább — már mikoron feje-rvári bán volt... úgy hogy sok esztendűtől fogva az Zolthayak neve meg volt írva az Ka-nizsai urak registrumába; hanem im mostan ilyen vén koromba és nyomorúságomba hagy-ták ki az ti nagyságtok registrumából az Zol-thayak nevét s az én nevemet. Mostan sem Sárvárott, sem Kanizsán, sem sehol nincsen megírva az én nevem.“

Ezután kérvekeri a nádorispánnét, ne hagyja ki az ő nevét a vár könyvéből, mert ő örömet szolgál s halála után a két fia is Sárvárott szol-gál majd. „Ne legyen — írja — az nagyságod

²⁴⁰⁾ Az „atyafi“ szón itt familiaris értendő.

registruma az Zolthay név nélkül... Egyik leányomat adtam Kaczor Imrének, kinek minden nemzete mindenkoron az Kanizsai urakat szolgálta, miért hogy Kanizsához közel laktanak... Kaczor Imrét vétetné be Kanizsára az uraim közibe hat lóval vagy öttel, amennyivel uram akarhatja volna; mert lovastul, szolgálástul engem megemészt... Azt pediglen nagyságod ne gondolja, hogy gyermek volna az Kaczor Imre; mert higgye nagyságod, hogy annyi emberséget ismerék benne, hogy egy emberrel, mind magyarral, mind törökkel öszve mer vesznie.“²⁴¹⁾

Amint e levelek és egyéb írások mutatják, a Zolthay-család nem erdélyi volt — ahogy Nagy Iván írja.

Mikor a család szerémségi és bácsi birtokait a török elfoglalta, a kor szokása szerint a fegyverfogható tagjai mind a hadiszolgálatra adták magukat s hol itt, hol amott hadakoztak. És egyetlen Zolthay sem akadt, aki ki nem tüntette magát. Küzdöttek ők tudással és lelkesedéssel hazájukért mindaddig, míg a kard ki nem hullott kezükből. A XVI. század derekán egyik a másik után hal hősi halált. 1564-ben már csak egyetlenegy Zolthay küzd. István volt ez, ki maga írja Zaynak: „Tudja nagyságod, hogy az Zolthay nemzetbe nincsen nagyobb énnálamnál; mert az kik voltak, meghaltanak. Még eddig szégyent nem vallott az én nemzetem!“²⁴²⁾

Hogy hányan voltak a hősi halált halt Zolthayak, nehéz volna felsorolnunk. De a ki-

²⁴¹⁾ Kacorlak, 1555. Vízkereszt-nap után való szerdán. (Nádasdy level. Orsz. levélt.)

²⁴²⁾ Hadi levélt. 1564. márc. 3. Szendrő.

válóbbak közül említhetünk néhányat. Ilyen volt elsősorban *Zolthay Lőrinc*, a magyar könnyűhátú lovasnak remekpéldánya, kitűnő bajvívó és rettenhetetlen vitéz. Lőrinc úr Várdai Pál esztergomi érsek könnyűlovasainak a hadnagya volt. Mint ilyen Nyáry Ferenc főkapitánynak ipolymenti (szalkai) győzelmében jelentékeny szerepet játszott. A többi közt e csatában a török sereg egyik főtisztjét: Huszain odabasát személyes viadalban kopjával általverte. (1544.)

Zolthay Lőrincnek szerepét a szalkai viadalban a lantosok is megénekelték. Tinódi is megírta:

Az vitéz Zolthay Lőrinc ám ott vala,
Ki harmadmagával elől megyen vala.

Egy ideig Lőrinc úr Szondy Györggyel együtt Drégely várának kapitánya volt. Magyar szokás szerint ugyanis a XVI. század derekáig a várak és a végházak élén két egyenlőrangú kapitány állott.²⁴³⁾

Mikor aztán megkezdődött Érsekújvár (Oláhujvár) építése, e nevezetes várnak első kapitánya a nagyhírű Zolthay Lőrinc lett.²⁴⁴⁾

Mint ilyen, nagy szerepet játszott a mátyusföldi harcokban. Ő nem is a várban, hanem állandóan a mezőn lakott lovasaival. S akár kisebb, akár nagyobb török sereg portyázott a

²⁴³⁾ Az 1550. évi kimutatás szerint Drégely castellanus-ai Szondy és Zolthay voltak; mindegyiknek nyerge alatt (sub suo ordine) 10—10 lovas állott.

²⁴⁴⁾ *Gentes regiae majestatis et dominorum* című 1552. évi kimutatás szerint Zolthay Lőrinc ez évben 58 lóval szolgált. (Orsz. levélt. Lymbus, II. sorozat, 14. csomó.)

vidéken, Zolthay mindig belékapott. Jó maga mondotta egy alkalommal a törököknek: „*Ő ám az a Zolthay Lőrinc, aki ha törökökre akadt, azokat soha el nem bocsátotta anélkül, hogy kopjáját beléjük ne törte volna s kardját vérükkel meg ne pirosította volna!*“²⁴⁵⁾

Hogy ez a merész kijelentés nem valami kérdés volt, Zolthay Lőrinc sokszor megbizonyította. Az 1551. évben például négyszáz török lovas Mátyusföldét rabolta. Vezérük a híres hatvani bég: Veli volt. Mikor rabokkal és zsákmánnyal terhelten hazafelé tartottak, egyszerre szemben találták magukat Zolthay Lőrinc kilencvenhárom lovasával. Négyszáz jó török lovas ellen kilencvenhárom huszár bizony kissé kevés volt. De Zolthay nem szokta az ellenség erejét számba venni. Azonnal a törökök elé lovagolt s hangos szóval viadalra hívta őket. A fáradt török lovasoknak azonban semmi kedvük sem volt a harcra. Azt felelték Zolthaynak, hogy majd máskor megtalálják őt s most ne háborgassa az ő fáradt szomszédait. Zolthay erre más beszédet vett elő. Gyáva vénasszonyoknak, csapottas ringyóknak nevezte a törököket, akik nem mernek harcot adni. Ezt a szégyent már a törökök sem viselhették el, hadirendbe szedték magukat. Ugyanezt tette Zolthay is. Zászlója oltalmára huszonnégyszáz legényt rendelve, hetvenkilenc emberével a négyszáz török lovasra rontott. Dühös küzdelem támadt. Zolthay *hétyszer* vágta magát keresztül a török seregen s 28-at levágott, 15-öt elfogott és sokat megsebesített. A zsákmányt és a két zászlót is elragadja a törököktől s a rabokat mind megszabadítja. A menekülő tö-

²⁴⁵⁾ Verancsics, I. kötet, 258—259. l.

rökök közül még ötvenhét sebesült dült ki az úton. Magát Veli béget is elfogta egy huszár.²⁴⁶⁾

Zolthay Lőrinc, a XVI. század lovagias korszakának e kinagasló alakja — amint a fentebb előadott eset is mutatja — nemcsak vezetni tudta katonáit, de rettenthetetlen bátorságával, halálmegvetésével magával is ragadta őket. Csakis így győzhetett a túlerővel szemben.

Am azt, aki ott szokott küzdeni, ahol legnagyobb a veszedelem, hamar utóléri a balszerencse. Ez történt Zolthay Lőrincel is. Élte legszebb korában, az egész vitézlő rend nagy bánatára nem sokkal a Bart mellett vívott az 1552. évi kimutatásban szerepel utoljára. csata után ő is elveszett hazája számára. Neve Mikor és hol érte őt utól a halál — nem tudjuk.²⁴⁷⁾

Zolthay Lőrincel egyidőben két Zolthay János is szerepel. Az egyik Szondy Györggyel együtt Drégely várát védelmezvén, az ostrom alatt halt meg. Róla írja Tinódi:

Szondi ott elveszté egy vitéz szolgálját,
Jó Zolthay Jánost; meghala torony alatt.

Egy másik Zolthay Jánosról azt írják, hogy Sziget első ostromakor sok kárt vallott.²⁴⁸⁾

Vajjon ez a Zolthay János volt-e az, aki a lengyel király szolgálatában dicsőségesen harcolt a moszkoviták ellen? — nem tudjuk. Az

²⁴⁶⁾ Mindezt Verancsics püspök írta le.

²⁴⁷⁾ Zolthay Lőrincnek özvegye: *Posár Ilona* asszony 1557-ben már mint Setétkuty Farkas felesége szerepel. (Orsz. levélt. Kamarához intézett levelek.)

²⁴⁸⁾ Bibl. Pal. 1554.

1565. évben jelentik a királynak, hogy Zolthay János több kapitánnyal és 140 huszárral megjött Lengyelországból s most Ófelsége szolgálataiba akar lépni. Zolthay és katonái dicsőségesen harcoltak az oroszok ellen s mikor tőlünk távoztak, itthon nem dúlt a háború.²⁴⁹⁾

A XVI. század első felében Nyáry Ferenc főkapitány seregében mint főlegény szolgált hat lóval *Zolthay Bernát*.²⁵⁰⁾ Ő is azok közé tartozott, akik résztvettek a dicsőséges schmalcaldeni háborúban.

Zolthay Mihály mint 50 huszárnak a kapitánya Báthory András főkapitány seregében,²⁵¹⁾ 1555-ben pedig Tharnóczy András főkapitány kardja alatt Kassán szolgált.²⁵²⁾

Az 1550—52. években Zolthay Miklós, Zolthay Boldizsár és Zolthay Imre is szerepel még a Dunántúl, de róluk közelebbit megtudnunk nem sikerült.

Valamivel későbbben Tahy Boldizsár seregében küzd mint főlegény (4 lóval) Zolthay László.²⁵³⁾

²⁴⁹⁾ Bécsi állami levált. Hung. 1565. május 10. (Aláírás nélkül.) Hac ipsa hora venit ad me Joannes Zolthay cum quibusdam capitaneis 140 huzaronum, qui ser. regi Poloniae contra Moscum militarunt, ut audio non sine gloria.

²⁵⁰⁾ Lymbus, II. sor. 14. fasc. 1543. Nomina capitalium personarum in exercitu magnifici d. Francisci Nyáry.

²⁵¹⁾ Lymbus, II. sor. 17. fasc. „Cavalli leggieri Hung. sotto l sr. Andreae Báthory“.

²⁵²⁾ Lymbus, III. sorozat, 8. fasc. Solutio dimidii mensis equitum sub Andrea Tharnóczy, capitaneo Cassoviensi, 1555.

²⁵³⁾ Közös pénzügyi levélt. Familienakten 1567. (Mustralajstrom.)

István nevű Zolthay egyszerre kettő is szerepel a XVI. században. Az egyik a század derekán Kapos várának volt egyik kapitánya és Nádasdy Tamás szolgálatában állott.²⁵⁴) Ez a Zolthay István kapitánytársával együtt írta 1553-ban Nádasdynak, hogy a törökök Kapos várát megszállják. Ők pedig a vajdájukat küldték ki hírt tudni és nyelvet fogni. „Igen sok a török — írják — s mind reánk jönnek. *Mi pediglen az hatalmas Istentől reánk adatott keresztyén hit mellett vígan akarunk halált szenvedni, hogy az Istennek színe előtt megkoronáztassunk.*“

Zolthay István azonban nem halt meg Kaposban. A neve ugyanis később is szerepel a dunántúli harcokban. Az 1587-ben Batthyány katonái között Pápán találjuk őt. Résztvevő Koppány elfoglalásában és kifosztásában.²⁵⁵)

Amint említők, két Zolthay István szerepelt a XVI. században. A Zolthay-család tagjai közül a másik Zolthay István vitte legtöbbre. Igazában róla akarunk itt szólni.

Ki tudná megmondani, hol született, hol nevelkedett? Hiszen a végbeli vitézeknek a nevét csak akkor olvashatjuk először, mikor valami nagy dolgot míveltek, vagy ha véletlenül valamelyik mustralajstromba kerültek. Zolthay

²⁵⁴) Nádasdy level. 1553. szept. 20. Kapos: Martinus Thorma castellanus, Stefanus Zolthay idem, Nicolaus Akasztó provisor et Emericus Nagy belliductor. (Nádasdyhoz.)

²⁵⁵) Körmendi levélt. Missiles, Hathalmi Miklós kapitány levele Batthyány Boldizsárhoz 1587. ápril 8. Pápa. („Mi itt — írja Hathalmi — sokat szólottunk az nagyságod szolgájára: Zolthay Istvánra; mivelhogy nála volt az koppányi nyeregségből való ló“ stb.)

Istvánnal is így vagyunk. Már jóra való tiszt volt, mikor a neve először szerepel az írott emlékekben. Mint a legtöbb végbeli vitéz, ő is hol itt, hol amott tűnik föl. Nevével legelőször 1544-ben találkozunk. Csehország, Morva és Szilézia a nevezett évben mintegy hétszáz magyar huszárt tartott. Kapitányuk Syrothyna Károly volt. E sereg főemberei természetesen magyarok voltak. Ilyenek voltak például Bathinay Miklós (14 lóval), Tóth Tamás (12 lóval), Udvarbíró Márton (15 lóval), Esegváry Imre (12 lóval), Erdőhegyi Benedek (8 lóval), Gyepes Miklós (6 lóval), Kokas Ambrus (6 lóval), Muzslay Ferenc (6 lóval), Konkolyi János (4 lóval) stb., stb. E vitézekkel együtt szolgált Zolthay István is tizenkét lóval.²⁵⁶⁾

Két évvel később Zolthayt már Győrött találjuk. Véletlenül került-e oda, avagy ott szolgált, meg nem állapíthatjuk. Csak annyi bizonyos, hogy az első babért itt szerezte. Az 1546. évben ugyanis Deli bég 300 török lovassal portyázásra indult. Seregével egészen a győri malomig hatolt.²⁵⁷⁾ Aztán 30 keresztény rabbal és elegendő zsákmánnyal hazafelé vonult. A törökök Fehérvártól két mérföldnyire biztonságban érezvén magukat, megpihentek. A győri lovasok Horvatinovics (Horvát), Zolthay, Bács-megyei, Székely Ferenc és Korlatovics kapitányokkal az élükön utánuk száguldottak. A pihenőhelyen meglepték a török lovasokat és

²⁵⁶⁾ Zay-ugróci Zay-levéltár, Nr. 869. Regestum super conductione Husaronum regni Bohemiae et ducatus Slesiae atque marchionatus Moraviae etc. sub capitaneatu magnifici domini Caroli de Syrothyna, 1544.

²⁵⁷⁾ „Auf die Mül oberhalb Rab dieselb. gezogen.“

nagyrészüket levágták vagy elfogták. Csak tíz török lovas menekült meg.²⁵⁸⁾ Ez a csata 1546. augusztus 10-én történt.

Minden jel arra mutat, hogy Zolthay István ezidőtájt s később is Zay Ferenc seregében szolgált s annak minden hadivállalatában részt vett. Zay Ferenchez rokonság is fűzte ugyan őt, de ennél többet nyomott a latban az a benső barátság, mely e két férfiú közt támadt, mely barátság a sírig tartott. Tudott dolog, hogy Zay Ferenc a maga lovasságával résztvett a dicsőséges schmalkeldemi háborúban. Vajjon vele volt-e Zolthay, nem tudjuk. Amikor Zay Ferenc Dobóval együtt egri kapitány lett, Zolthay Istvánt is magával vitte oda. (1548.)

A vitézi élet legszebb korszakát Zolthay tehát Egerben élte át. Tudott dolog, minő nagy vetélykedés folyt ez időben a magyar és török fővitézek között az elsőbbségért. Napirenden voltak a bajviadalok és a kopjatörések. Mindenki azon törte magát, hogy hírnevet és dicsőséget szerezzen. S e téren az egri vitézek első helyen jártak. Itt Egerben mindennapi dolog volt a vitézi próba. Bizonyos dolog, hogy Zolthay ebből bőségesen kivette a maga részét. Hiszen azok közé tartozott, akiknek véleményét a bajviadalok dolgában még a törökök is tisztelték. Zolthay ugyanis nemcsak maga vívott bajt és tört kopját, hanem mások bajviadalát is vezette; mert a vitézek között tudott dolog volt, hogy ő azon kor lovagi reguláit töviről-hegyire ismerte. Tehát nem egyszer történt, hogy a bajviadaloknál őt választották *igazlátónak* (azaz párbajsegédnek). Így például 1550-ben folyt le Kapitány Györgynek viadala Hubiár agával.

²⁵⁸⁾ Közös pénz. levélt. Hung. 14335. fasc. „und all erwirgt und gefangen“.

Nevezetes viadal volt ez! A törökök négyszáz válogatott lovassal jelentek meg a viadal helyén. Ugyanily számmal jöttek a mieink is, azon kor legjelesebb főtisztjeivel, úgymint Lossonczy Istvánnal, Bebek Györggyel, Balassa Jánossal és Zay Ferencceel. Amint Tinódi írja:

Az jó Zolthay István is ott vala,
Negyedfélszáz lóval ők gyültek vala.
Urfiakat tereknek csodálják vala,
Ő nevöket szépen kérdözik vala.

Miután a két fél a viadalhelyen seregbe állt, a bevett szokás szerint igazlatókat választottak. Magyar részről Zolthay Istvánt és Jánosy Pált, török részről pedig Deli Malkucsot és Eskodán harámbasát választották meg. A bajviadal lefolyását Tinódi verseiből eléggé ismerjük.

Tudott dolog, hogy a mieink ekkor kezdték Szolnok várát építeni. Mivel a török minden áron meg akarta akadályozni az építkezést, Zay Ferenc az egrí lovassággal folyton Szolnok körül őrködött. Vele volt természetesen Zolthay István is. A XVI. század magyar lovasai nem szoktak veszteg üldögelni. Szolnok őrzését is meg-megszakíttatták holmi portyázásokkal. Szeptember hó 11-én (1551.) például Zay Ferenc háromszáz válogatott lovasával és száz puskás hajdúval — kiket lóra ültetett — megtámadta Kalocsa palánkját. Mintegy 3—400 török védelmezte azt. Kétórai harc után a palánk és a város a mieink kezére került. A török őrség legnagyobb része megöletett. A palánkot és az erősegeket a mieink szétrombolták és fölgyújtották. Aztán a gazdag zsákmánnyal megint Szolnok alá mentek várórzeni! ²⁵⁹⁾

²⁵⁹⁾ Brüsszeli Okmánytár, II. k. 273. l.

Miután Szolnok nagyjában elkészült, Zolthay István kapitány a maga lovasaival visszatért Eger várába. Nagy szerep várt itt reá. Vakmerő lovastiszt volt ő, aki értette a hirtelen való támadás és kiütés módját. Emellett a magyar módra épült várak védelmezését is jól tudta. Így hát Eger 1552. évi ostromában vezérszerep jutott neki. Zolthay ugyanis azon őt főtiszt egyike volt, akik Eger hősies védelmét intézték.

Tudott dolog, hogy Zolthay az ostrom alatt két ízben rontott ki a várból s mindkét ízben nagy kárt okozott a törököknek. Paksy János főkapitány, aki Móríc szász választófejedelemnek leírta Eger ostromát,²⁶⁰⁾ a többi közt azt is jelentette, hogy Zolthay István derék lovasaival titokban kijött a várból, meglepte a törököket és 300-at közülük leváगतott.²⁶¹⁾

Szeptember 19-én a törökök a temető felől 14 ágyúval lőtték a várat. A Mária-templomnál állottak Arszlán ágyúi. Ezek okoztak legnagyobb kárt. Zolthay, hogy a veszedelmet elhárítsa, Petheővel együtt déltájban kiment. Lovasai a török tüzeireket szétverték s az ágyúkat beszegezték. Zolthay e vakmerő vállalkozása után csekély veszteséggel szerencsésen visszatért a várba s az általános roham alkalmával a Bolyki-bástyát védelmezte nagy hévvel és sikerrel. Tinódi szerint:

Itt vitéz Zolthay István forgódék,
Az vitéz Gergöly diák veritőzék,
Népöket biztatják, törésre vivék,
Kiki mind vitéz módra cselekedék.

Zolthay végigküzdötte, végigszenvedte a ne-

²⁶⁰⁾ Bécsi állami levélt. Hung. 1552. okt. 24.

²⁶¹⁾ U. o. okt. 4. Kinsberghez intézett jelentése.

héz ostromot. A küzdők és a támadók között mindig az első volt s vére hullásával mutatott példát a többieknek. Pedig az ostrom alatt az aggodalomra is elég oka volt. Nem maga miatt, hanem ifjú hitvесе miatt aggódott, aki, úgy látszik, szintén Eger várába szorult. Legalább Tinódi verseiben ezt olvassuk:

Egy szép leány, hitvөse Zolthaynak,
Gyakor könyhullása szép mátkájának,
Házastársa jó Figedy Jánosnak,
Éjjel-nappal Istenhez fohászkodnak.

Sírnak, óhitnak, csak hozzá kiáltnak.
Böjtölnek és szüntelen imádkoznak,
Özveggyé, árvává ne maradnának,
Édes hitvesöktől meg ne válnának.

Zolthaynak itt megénekelt fiatal hitvесе *Boday Sára* volt, akivel hosszú ideig boldog házasságot élt.

Eger fölszabadulása után való napon (okt. 19-én) a vár védelmét vezető őt főtiszt — köztük a megsebesült Zolthay — együttes jelentést írt Nádasdynak és sürgős intézkedést kért a vár helyreállítására; mert a vár most — írják — a mezővel egyenlőnek mondható.²⁶²⁾

Eger hős védőit a király szemre hívatta s meg is jutalmazta. Zolthay Istvánnak 50 jobbagyságra szóló adományt helyezett kilátásba. Ez ígéret fejében kapta meg aztán 1553. május 25-én *Gömört* és tartozékait.²⁶³⁾

²⁶²⁾ Zolthayra vonatkozó iratokból tudjuk, hogy az ostrom alatt Egerben őt kanonok halt meg, akik a többi katonával együtt küzdöttek.

²⁶³⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. Schwendi Lázár fővezér engedte át Zolthaynak Gömört. Schwendi jól ismerte s nagyrabecsülte Zolthayt.

Az egri harcok Zolthay Istvánnak országos nevet és dicsőséget szereztek. Az egykorú iratok kivétel nélkül magasztalják őt s maga a király is nagy elismeréssel szól róla. Különösen megkedvelte őt Zay Ferenc és Verancsics püspök. Ez utóbbi úgy szerette őt, mintha fia lett volna. Nem egyszer a legnagyobb dícsérettel halmozta el őt s amíg élt, mindig védelmezője volt.

Az elpusztult Eger várának élére az ostrom után *Kálnói Bornemissza Gergely* deák került. Egyike volt a XVI. század legkiválóbb katonáinak. Az ostrom alatt sokszor kimutatta, hogy mesteri módon ért a várvédelemhez és a tüzes szerszámok készítéséhez. Az ostrom után viszont az tűnt ki, hogy Gergely diák (így hitták őt kortársai) a várépítéshez is kitűnően ért. Eger várának ő nemcsak kapitánya, hanem egyúttal udvarbírája is lévén, a vár tartománya is az ő botja alá tartozott.²⁶⁴ Így állván a dolog, azonnal hozzáfogott az egri vár javításához, helyesebben újjáépítéséhez. A rendek sürgetésére a király csak 1553-ban küldé Egerbe Joan Maria Specie Casa nevű építőmesterét. Ez a híres mester jelentéseiben dícsérettel szól azokról az építkezésekről, amiket Gergely diák a saját tervei szerint végeztetett.²⁶⁵ Specie Casa hosszabb ideig maradt Egerben; az építkezést Gergely diák is folytatta. Valószínűleg az ő oda-

²⁶⁴) Ő maga írja 1554. febr. 14-én: Gregorius Bornemissza capitaneus et provisor Agriensis. (Pénzügyi levélt. Hungr. Denkbuch, 389. kötet.)

²⁶⁵) U. o. Hung. 14338. fasc. *Memorialle di la Fabricha di Agria 1553. nov. 3.* All magn-co s. Sigismundo de Pisa come fratello amantissimo. Egy másik jelentése az udvari kamarához szól 1554. ápril. (Memorialle di la Fabricha di Agria.)

adó munkásságának a megörökítésére lett az egyik hatalmas bástya neve: *Bornemissza Gergely bástyája*. Lassan-lassan elkészült a többi bástya is, ugymint: Zalkay Márton, Bebek Imre, Bolyki Tamás, Dobó István és Csabý bástyája. Mondanunk sem kell, hogy e bástyák magyar módra jobbára fából és földből készültek.

Mivel az ostrom alatt nemcsak Eger, de a vár tartománya is sokat szenvedett, az élelem s általában a jövedelem nagyon megszűkölt. Az őrség tehát sokat nélkülözött. Szokatlan jelenség volt ez Egerben, ahol mindig bőséggel volt élelem s legbiztosabb volt a fizetés. A végbeli szokás szerint az egész őrség összegyűlt és *Sukán Jánost* választották fel,²⁶⁶⁾ hogy a király előtt előadja az egriek panaszát. Sukán azonban zsold nélkül jött vissza Bécsből. Erre újabb *fölválasztás* történt. Ezúttal Filep Andrást és Dengeleghy Gáspárt küldötték Bécsbe. A nevezettek magukkal vitték *Zolthay István* és *Somogyi András* lovaskapitányoknak és *Ghemes Ferenc* meg *Filep Demeter* gyalogvajdáknak levelét, amelyben leírták az egri vitézlő rend hihetetlen nyomorúságát.²⁶⁷⁾

Verancsics püspök jól ismervén az egri vitézek helyzetét, 1553. nov. 1-én levelet írt a királynak s kérve-kérte őt, hallgassa meg a derék egri vitézek követének panaszát.²⁶⁸⁾

A követek — úgylátszik — ezúttal sikerrel

²⁶⁶⁾ A felválasztás közönséges szokás volt a végházakban.

²⁶⁷⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 14338. fasc. Legatio et supplicatio universorum militum Agriensium. 1553. okt. 22.

²⁶⁸⁾ U. o. 1553. nov. 1. Pozsony.

jártak Bécsben; mert az egriek fölhagytak a panasszal.

Bornemissza Gergely kapitány ezenközben nagy hévvel folytatta az építkezést. Mindenféle szerszámot hozatott; ágyukat és félszakálosokat kért Bécsből s azt ajánlotta, hogy az ágyukat Bertalan mesternél, a murányi ágyuöntőnél készíttessék.²⁶⁹⁾

Míg imígyen Eger fölszerelése és építése nagy erővel folyt, az egész őrséget váratlanul nagy csapás érte. Október hó 17-én az a hír érkezett a várba, hogy kisebb török csata (csapat) rabol a vidéken. Bornemissza Gergely kapitány Zolthay Istvánnal és Zárkándy Pállal kiment a várból. Csak kisebb erőt vittek magukkal; mert a jelentés szerint a törökök nem sokan voltak. A hír azonban hamis volt, mert Veli hatvani szandsák-bég egész hadával lesben állott Poroszló mellett. A kis magyar csapat Zolthayval és Gergely diákkal hősiesen harcolt ugyan, de a tízszerre nagyobb török sereggel nem boldogultak. A mieink jó része keményen küzdve elesett. Gergely diák és Zolthay István rabbá esett.

Zolthaynak két legjobb embere: Verancesics püspök és Zay Ferenc épp ekkor a portán jártak követségben. Ferdinánd király 1554. nov. 6-án jelentette nekik a szomorú esetet. Mivel a dolog békesség idején esett meg, a király követei útján elégtételt kért. Ugyanílyen megbízással Palinai Pál deákot Budára küldötte a házához.

²⁶⁹⁾ U. o. „magistro Bartholomeo conflatore bombardarum in Murány existente“. Ugyanitt faragómestereket, molnárokat kér, akik szárazmalmok készítéséhez és ágyuágyak művészi faragásához értenek.

Verancsics és Zay december 1-én feleltek a királynak Konstantinápolyból. *Lelkünk mélyéből sajnáljuk — írják — és a nagy fájdalomtól majdnem leroskadunk.* Agyonsujtott hazánkra ez újabb csapás. Isten az ő véghetetlen bölcséségevel hol erősíti, hol meg gyöngíti az államokat. Eger sorsa azonban nagyon aggaszt bennünket. Mindent meg kell tenni, hogy a török kézre ne keríthesse.²⁷⁰⁾

A szegény Bornemissza Gergelyt Konstantinápolyba vitték s ott raboskodott évekig. Feleséget s hat gyermeket hagyott itthon, akiknek alig volt mit enniök; mert Gergely diák csekélyke vagyonát elfogatása után lefoglalták.²⁷¹⁾ Az árvák nevében édesanyjuk könyörgött Nádasdynak, birná rá a királyt férje kiszabadítására; hiszen oly hasznos és érdemes dolgokat művelt e szerencsétlen ország javára.

Gergely diáknál sokkal szerencsésebb volt Zolthay István. Ő a vitézi erényeket nagyra-tartó Velí bég rabja lett s így Hatvan várába került, ahol igen emberségesen bántak vele. Úgy látszik, hogy szabadon járogathatott Hatvanban; mert több török úrral barátságot kötött.

Velí bég Zolthayt hitre szabadon bocsátá. Az lett volna a kötelessége, hogy a Szerednye várában őrzött törököt kiszabadítsa. Mivel ez nem sikerült neki, visszament Hatvanba. Azonban már 1556-ban Velí bég váltságon újra elbocsátotta őt. A sarc, amit fizetnie kellett, igen nagy

²⁷⁰⁾ Verancsics összes munkái 3. köt. 383. l.

²⁷¹⁾ Kálnói Bornemissza Gergelynek a felesége: Sigér (Sygher) Dorottya 1553. január 10-én kelt levelében Nádasdy nádorispán támogatásáért esedezett. Ebben a levelében panaszkolja el a fentebbieket. (Orsz. levélt. Nádasdy level.)

lehetett, mert még évek múlva is súlyosan nyomta őt e teher. A török s magyar raboskodás történetében ritkaságszámba ment az, hogy a kincstár valakinek olyan összeggel lett volna segítségére, mint Zolthay Istvánnak. Ő ugyanis a király rendeletére 939 forintot kapott sarca törlesztésére.²⁷²⁾ Hatalmas összeg volt ez abban az időben, amikor a kincstár egy-egy vitéz megváltására rendszeren csak néhány forintot adott. Ez a körülmény mutatja, minő tekintélye volt Zolthaynak s minő nagy értéket látott benne a király és a magyar kamara!

Zolthay kiszabadulása után ismét rokonához: Zay Ferenchez, a naszádosok főkapitányához esatlakozott. A naszádos főkapitányok mindig a legkiválóbb lovastisztek közül kerültek ki. Kardjuk alatt száz vagy néha több huszár szolgált. Zaynak, mint naszádos főkapitánynak 100 huszárja volt. Az 1537. év telében Zay fizetésjavítást, a lovasok számának szaporítását és a maga számára szabadságot kért. Ferdinánd király november 25-én felelt Zaynak. Két első kérését megtagadta; mert a törökkel való békeség miatt a katonaság számát nem növelni, de apasztani kívánta. A kért szabadságot azonban megadta neki. Ily módon a száz huszár élére, mint Zay helyettese, Zolthay István került havi 50 frt fizetéssel.²⁷³⁾

Amíg Zolthay, mint Zay főkapitány helyettese, Komáromban teljesített szolgálatot: addig

²⁷²⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 1556. Ratio proveniuntum paratae pecuniae etc. Stefano Zolthay ad redemptionem capitis sui ex Turcico captivitate etc. 939 Flr.

²⁷³⁾ Zay-ugróci Zay-levélt. F. fasc. 4. Resoluzioni regiae etc. Viennae 1557. nov. 25. (E királyi rendelet Zolthay nevét Soltahy-nak írja.)

Eger várának élére Figedy János és Zárkándy Pál kerültek. Régi magyar szokás szerint ugyanis várainkba rendszeren két-két egyenlő hatalmú kapitányt helyeztek. Mind Figedy János, mind Zárkándy híres lovastisztek voltak. Sajnos, Egerben hamar összekülönböztek s így Figedi helyébe aztán Székely Miklós került.²⁷⁴⁾

Az új kapitányok folytatták Eger építését. Mivel a munkához néha erővel hajtották a szegénységet, sok panasz merült föl ellenük. Zárkándy Pál például a berényi bírákat és polgárokat tömlöcbe hányatta, mivel nem akartak a vár mívén dolgozni. A nevezett polgárok írják aztán az egri tömlöcből: „Nyolcszáz forintot kér rajtunk *ostoradót* és ha ő ezt megveszi rajtunk, tudja azt te nagyságod, hogy a török is azonnal annyit kíván rajtunk; ki miatt nekünk el kell pusztulnunk és öfelségének nem lehetünk jobbakai“.²⁷⁵⁾

Egyébként az egri kapitányok derekasán őrizték a várat s igyekeztek a török minden mozdulatáról értesítést szerezni. Jó kémeik lehettek; mert több ízben pontos jelentést küldtek a török rezgелődéséről. Az 1566. év augusztus 22-én írják például Puchaim generálisnak: „Emberünk oda

²⁷⁴⁾ Figedy János 1555. május 15-én maga írja, hogy Zárkándyval „*ez ideig úgy laktunk, mint atyafiak*“, de most Zárkándy ellene fordult. Ír ezután a *segítségpénzről*, „kit az ország szerzett volt a vitézlő népnek Eger vívásakor“... „Az vitézlő Káthay János — írja tovább — mind fiát s minden marháját elvesztette akkor, mikoron Gergely deákot elfogták. Nagy somma pénzen változott ki. Mostan az törökök mind fűvön vannak. Mi tudjuk az mi dolgunkat s arra vigyázunk“. (Orsz. levélt. Kamarához intézett levelek.)

²⁷⁵⁾ Orsz. levélt. Családi levélt. első csomó, 1555.

bé volna basa népe látni. Jöve ma meg, ki jól látta, mi módon szállott meg az Szent Gellért hegye alatt táborban. És erősen patkoltatnak, mint annak az módja.²⁷⁶⁾ Nagyságod jól érti, tizezeren vannak. Az basának szájából hallotta volna, hogy ezt mondta“.²⁷⁷⁾

Az 1577. évben a király Kisserényi (Kis Sereny) Mihályt akarta egri kapitánynak kinevezni. Ám Zárkándy és Székely kapitányok tiltakoztak a kinevezés ellen; mert Kisserényiben semmiféle katonai virtust nem ismertek; már pedig Eger várába sokat forgott s tanult vitézek kellenek.²⁷⁸⁾

Verancsics neveztetvén ki egri püspöknek, a vár vezetésében nagyobb változások történtek. Említők már, hogy Verancsics püspök és Zay Ferenc módnélkül kedvelték és nagyrabecsülték Zolthayt. Verancsics még mielőtt Egerbe utazott volna, följánlotta Zolthaynak az egri kapitányságot. Úgy látszik, hogy Zolthay sokáig vonakodott e tisztség elfogadásától. De Verancsics addig kapacitálta őt, míg végre hajlott a püspök kérésére. És Verancsics mindjárt magával is vitte Egerbe. Erről a dolgról Verancsics levélben értesítette Miksa királyt. Felséged — írja a püspök — emlékeztetett, hogy Egerbe való utazásomkor Zolthayt kérjem kísérend; ónéki kell engemet ide (Egerbe) vezetnie. *En ismervén e férfiú nemes erkölcsseit, hadi ügyekben éles elméjét és serénységét, amik a véghá-*

²⁷⁶⁾ A tizenhatodik században a patkoltatás a harcok kezdetét jelentette.

²⁷⁷⁾ Bécsi állami levélt. Hung. Paulus Zarkandy et Nicolaus Szekely praefecti arcis Agriensis Wolfgango Puckhamor generali capitaneo.

²⁷⁸⁾ Eger, 1557. július 29. Nádasdy level.

zak védelmezésére megkívántatnak, megtettem őt Eger kapitányának, azon föltétellel, hogy fölségtek is helybenhagyják. Kérem fölségedet, kegyeskedjék Ferdinánd király őfelségét is rávenni, hogy az én szolgálataim fejében hagyja jóvá Zolthay kinevezését. Második kapitánnyá Jakusyth Ferencet akarom tenni, akit Thurzó úr is ajánlott volt.²⁷⁹⁾

Alig, hogy Verancsics Egerbe érkezett, az egyik hatvani török lovas bajviadalra hívta az egri őrség egyik vitézét. Az egri katonák követelésére Verancsics megengedte a viadalt s mint ő maga írja, a bajviadal helyére az egriek pompás szerrel, mintegy ezeren vonultak ki.²⁸⁰⁾

Egyébként Zolthay 1558. április 1-én vette át Egerben a vezetést. Úgy látszik az új udvarbíró (provisor): Zeleméry László is ekkor érkezett oda. Zolthay beiktatásakor Eger váráról új inventárium készült.²⁸¹⁾ Ezen leltár szerint Eger fölszerelése bizony nagyon szegényes volt.

Mivel Zolthay csak nemrég szabadult ki a török fogságból s mivel sarca fejében nagy összeget kellett fizetnie, Egerben is sok teher és adósság nyomta a vállát. Verancsics püspök az ő kedveltjén ez ügyben is segíteni igyekezett. Zolthay — a többi közt — Perényi Gábornak is tartozott egy fő lóval; de nem volt módjában tartozását kiegyenlíteni. Verancsics írt Perényinek s biztosította őt arról, hogy Zolthay nem

²⁷⁹⁾ Verancsics munkái, 7. köt. 198. l.

²⁸⁰⁾ 1558. márc. 14. Eger, jelentés Miksa királyhoz. („pulcherrimo apparatu tam equitum quam peditum ad mille fere armatorum numero per integrum forme diem in futuri duelli loco Turcos expectarunt“.)

²⁸¹⁾ Orsz. levélt. Lymbus, III. sorozat, 8. fasc. 1558. Inventarium arcis Agriensis.

feledkezett meg kötelezettségéről. De oly drága lovat nem könnyű ám szerezni. Különben is még nem heverte ki a rabságával szenvedett károkat. „Ezért mi — írja Verancsics — segíteni igyekszünk rajta s nagyságodnak a követelt ló fejében átengedjük a tolesvai tizedet, mely 4—500 frtra rúg. Arról is biztosítjuk uraságodat, hogy Zolthay nem lesz hálátlan és sohasem feledkezik meg uraságod jótettéről.”²⁸²⁾

Alig, hogy Zolthay elfoglalta az egri kapitányságot, megkezdődött a portyázás, a száguldás, a lesvetés és a bajviadalra szóló kihívás. A vitézi kor legszebb napjai folytak akkor nálunk s Eger várának őrsége ebben elsőrendű szerepet játszott. A vár körül állandóan kóboroltak és leskelődtek a török lovasok s aki a várból kiment, annak a szerencséje bizony kocán forgott.

Bár így állott a dolog, Zolthay azért feleségét mégis Egerbe kérte. Ez asszony Zolthay édesanyjával és húgával együtt Zay Ferenc udvarában talált menhelyet. Ott éltek, amíg Zolthay raboskodott. Most levélben kérte Zayt, küldenie Egerbe a feleségét. „Pál urammal (Zárkándy) — írja — én azt végeztem, hogyha ide leszen útja az kegyelmed házatól, az én gazdám aszszonyt ide hozza; mert oka ez, hogy *ide sok ellenségünk vagyon; mind török, mind magyar rajtunk vagyon*. Az Tata dolgát is tudja kegyelmed, mint vagyon. *Az lábunkat szerencsére visszük ki az kapun*. Adjon az én gazdám aszszonynak az úthoz minden jó tanácsot. Kegyelmed írna ide, mifelőlünk mi gondolat vagyon? mert mirőlünk ide elfeledkeztek; miért hogy minekünk (adjon) jó tanácsot. Kérem Jakusyth

²⁸²⁾ Verancsics munkái, 7. köt. 203. l.

urammal, kegyelmed anyámat, húgomat ne hagyja; mert hogy kevés atyafiai, szolgálai (vannak), kit én is kegyelmednek megszolgálok örökké. Zay Pétertől küldtem kegyelmednek egy berbence vizát, 13 szívolt²⁸³⁾ halat és egy szívolt tokot. Ha Zay Kata el akar az én gazdámasszonnyal jönni, kegyelmed az úttól meg ne tartsa; mert akár kegyelmednél, akár énnálam legyen, ugyan mi atyánkfia... Isten tartsa meg kegyelmedet mind asszonyommal, ángyommal és kegyelmed gyermekeivel egyetemben.“²⁸⁴⁾

Amint Zolthay e levélben is írja, Eger vidéke ellenséggel volt telve. De a vitézei azért nem ültek vesztig, hanem nap-nap után ki-kijártak próbára. És az ilyen alkalmakkor ejtett zsákmány csak fokozta a harcikedvet. Maga Verancsics püspök írja, hogy a török zsákmány Egerben igen jelentékenyen növeli a katonák jóvödelmét.²⁸⁵⁾

A zsákmány elosztása, vagyis a kótyavetye Egerben is civakodással járt. A tisztek egymás közt is többször összeszólalkoztak, aztán a várurnak, vagyis Verancsicsnak sem adták meg mindig a zsákmányból a szokásos harmadrészt. Pedig Verancsics püspök ugyancsak bőkezű volt az őrséggel szemben. Ajándékot osztogatott szét a vitézek közt; megvendégelte az egész őrséget²⁸⁶⁾ és élelmet is bőségesen adott.

²⁸³⁾ T. i. szárított halat.

²⁸⁴⁾ Zay-ugróci Zay-levélt. F. 2—6. csomó. Eger, 1558. sabbato ante festum pentecostes, Stefanus Zolthay arcis Agriensis capitaneus.

²⁸⁵⁾ Az 1559. évben ejtett zsákmány közt volt például ötezer forint értékű török rab is.

²⁸⁶⁾ Például 1559. húshagyó-napján az egész őrséget megvendégelte.

Mivel a portyázások békesség idején történtek, a budai basa sok panaszt emelt az egri vitézek ellen s néha a zsákmány visszaadását is követelte. 1559-ben például elfogták Husszain dede nevű török papot s több török-zsidó kereskedőt. A budai basa sürgetésére Ferdinánd király meghagyta Veranesicsnak, hogy Zolthayt küldje föl Bécsbe a nevezett török pappal és a török-zsidó kereskedők sarcával együtt. Nehéz dolog volt ez, amelyet teljesítenie nem volt Veranesicsnak módjában. Az elfogott kereskedők sarcát ugyanis a katonák már régen elköltötték. A török papot meg nem hozták Egerbe, hanem valahol elrejtették.

Nagynehezen megtudta Veranesics, hogy a török papot Ónodon rejtegetik Perényinél. Ide küldé tehát a király parancsával Zolthayt. Ennek nagynehezen sikerült a papot Perényitől elhoznia. Dec. 2-án már megírta Veranesics a királynak, hogy Zolthayval fölküldi a papot.²⁸⁷⁾

A király a budai basa sürgetésére többízben meghagyta az egrieknek, hogy a kiütésektől és a portyázásoktól tartózkodjanak. E parancsnak azonban senki sem engedelmeskedett s nem is engedelmeskedhetett, mert a török lovasok folyton Eger körül ólálkodtak. Maga Veranesics írja 1559. dec. 12-én a királynak, hogy a törökök szakadatlanul portyáznak. A török lovasok közül kettő a minap magyar süvegben jött a vár alá. A többi lovas lesben állt. Egyik egri vitéz künt lévén, találkozott a két török lovassal. Csak akkor tudta meg, hogy törökök, amikor törökül kiáltottak reá. Erre vívni kezdtek. A

²⁸⁷⁾ Veranesics munkái, 8. köt. 114. l. 1559. dec. 2.

magyar lovas elragadta az egyik török kopját és sértetlenül jött be a várba.²⁸⁸⁾

Amint említők, Jakusyth kapitány a zsákmány miatt összeszólalkozott Zolthayval és Verancsics püspökkel. Ennek az lett a következménye, hogy Verancsics püspök elbocsátotta Jakusyth kapitányt és Zeleméry László udvarbírót. Zolthay Istvánt ellenben nemcsak hogy megtartotta, hanem magasztalásokkal halmozta el. „*Zolthay — írja a püspök — vitézlő férfiú, mértékletes, éber, engedelmes, nem kevély, kész mindenre. Ő az egyetlen, akiben teljesen megbízom.*“²⁸⁹⁾

Verancsics dícséretét még tetézte, amikor Zolthay Bécsben megjelent őfelsége előtt s ott oly jelesen forgolódott és beszélt, hogy Verancsics nagy tisztességet vallott be. Mint maga írja, Zolthay nagy dicsőséggel tért vissza s a végbeli vitézek mindnyájan tisztességet adnak néki!

Hogy Verancsics efféle magasztalásainak komoly alapja volt, mondanunk sem kell. Zolthay azon végbeli kapitányok közé tartozott, akik lelkük mélyéből szerették hazájukat s érte minden áldozatra készek voltak. A szomorú politikai és hadiviszonyok miatt, amik között az ország napról-napra jobban süllyedt, Zolthay lelkében fészket vert a hazafiúi bú. Levelei, miket ismerőseihez intézett, kétségtelen tanui ennek. Kerechényinek írta volt például: „*Minden, aki igazán és keresztényül akar ez mostani állapotunkhoz szólni, megítélheti magában, hogy nagy romlás és utolsó veszedelem fog ez szegény földre következni...* Egyéb emberek

²⁸⁸⁾ U. o. 116. l.

²⁸⁹⁾ U. o. 8. k. 30. l. Eger, 1559. ápril 2.

sentenciája megnyomta az mi értelmünket... Most immár azok is látván az török segítségből mi következhetik, úgy tetszik, hogy jobb lélekkel szólnak az dologhoz... *Talán az hatalmas Isten keserülvén ez szegény nemzetnek romlását, meglágyítja az fejedelmek szívét, ki ha nem léssen, semmi jót, megmaradásra valót én ebbe nem látok.*"²⁹⁰⁾

Levele végén kérve-kéri Kerechényit: „tegyen meg mindent szegény hazánk érdekében; akaratata meg ne hidegedjék; törekedése meg ne lanyhuljon“.

Amint Zolthaynak e levele is mutatja, neki főleg az fájt, hogy magyar a magyar ellen hadakozik! Megértést, egyesülést sürget ő; mert e nélkül nem bírunk a törökkel.

Bár nem egyszer hangoztatta ezt, alig volt, aki reá hallgatott. Így aztán elbúsulta magát. Leveleiben hasztalanul keresünk egyetlen vigasztaló szöcskát. Ő maga kerüli a mulatozást és a vígan lakást; egyedül a hivatásának él.

Tudott dolog, hogy a végházak kapitányai ellen nem egyszer érkeztek a panaszok a szegénység nyomorgatása miatt. Zolthay ellen sohasem merült föl ily panasz. Pedig eleget harcolt, eleget portyázott. Az ő kapitánysága alatt lett aztán Eger vára a legvitézebb katonák vágyakozásának tárgya. Ide kívánczozott mindenki. Verancsics már 1559 őszén írta volt, hogy Egerbe csapatosan jönnek a vitézek s akik itt megtelepedtek, elmenni többé nem akarnak. „A vendégeken kívül — írja — mindig van itt 500 lovas.“²⁹¹⁾

²⁹⁰⁾ Köz. pénz. levélt. Siebenbürgen, 1562. jan. 21.

²⁹¹⁾ Eger őrségében ekkor zsoldos lovas csak 400 volt. A többi önként jött.

Verancesics püspök Jakusyth kapitány helyébe Réghy Kelement hozta Egerbe. Udvarbírónak pedig Peliny Bálintot tette meg. Réghy Kelemen kapitány azonban nem vált be. Maga Verancesics írja, hogy nagyon csalatkozott benne. Ezért hamarosan elbocsátá s helyébe Horváth Ferencet és Zaberminus Jánost nevezte ki kapitányoknak. Ezeknek 1562. májusban kellett tisztüket elfoglalniok. „Zolthayt — írja a püspök — e napokban állandóan magam mellett tartottam, hogy a vár minden dolgára vigyázzon, míg az új tisztek megjönnek.“

Zolthay — úgy látszik — ez időben élte legmozgalmasabb napjait. János király hadain kívül ugyanis a nagy török sereg is megindult. Verancesics jelentése szerint a basa már 1562. március havában átkelt seregével a Tiszán. Legelső dolga volt, hogy Zolthaynak barátságajánló levelet írjon. Verancesics jóváhagyásával Zolthay válaszolt a basának. Verancesics mind Zolthay, mind a basa levelét fölküldé Miksa királynak azzal a megjegyzéssel, hogy a töröknek hinni nem lehet. A nyájashangú levél csak csalétek; mert akinek két ellensége van, egyikkel békét akar, hogy a másikat annál nagyobb erővel támadhassa.²⁹²⁾

És Zolthay nem ült föl a basa levelének. Harcra készült Zayval és másokkal egyetemben. Mivel a török Debrecenben kastélyt akart építeni, a mieink ezt igyekeztek minden áron megakadályozni.

Nem tudjuk, Zolthay résztvett-e a szatmári sikeres harcokban? De bizonyos dolog, hogy ez évben (1562.) Egerből végleg eltávozott s min-

²⁹²⁾ Verancesics munkái, 8. köt. 338. l. Eger, 1562. márc. 26.

den valószínűség szerint a mezeli hadak közé állott. Itt nagy hasznát vették nemcsak hadismereteinek, de török híreinek is. Ő ugyanis pontos hírekkel szolgált a török had mozgulatairól, valamint a törökök terveiről is. Ezeket a híreket a budai basa tolmácsától és magyar íródeákjától: Mehemet cselebitől kapta. Ez a Mehemet évekig raboskodott Eger várában, ahol Zolthay kapitány igen emberségesen bánt véle. Ennek az lőn az eredménye, hogy Zolthay és Mehemet közt őszinte és igaz barátság támadt, amely erejéből akkor sem veszített, mikor Mehemet visszanyerte szabadságát. Mehemet cselebi több ízben megesküdött Zolthaynak, hogy hív marad hozzá és hírekkel szolgál neki. Ez esküjét meg is tartotta mindenkoron.

Amíg a magyar csapatok Szathmárnál és egyebütt szerencsésen harcoltak a török ellen, addig Fülek mellett nagy csapás érte a mieinket. Egy hitvány pribék (Török Ferenc) elámtván Bebek Györgyöt, Fülek felé csalta, ahol a füleki bég várta őt egész seregével. Bebekkel volt a derék Mágochy Gáspár, Sárközy Mihály, Rákóczi György, Balogh Menyhárt és sok más jeles főtiszt, mintegy 7—800 lovassal egyetemben. Ezek rámentek a török lesre és a szép sereg majdnem teljesen tönkrement. A törökök négyszáz rabbal és egy sereg levágott fejjel vonultak be Fülek várába. Ez az esemény akkor óriási riadalmat keltett az országban. Attól tartottak, hogy a török menten elfoglalja Bebek Györgynek várait, melyekből ő az őrség színét-javát magával vitte volt. Zay Ferenc ekkor már kassai főkapitány lévén, intézkedett, hogy az üres várakba azonnal őrség menjen. Törteli Kún Balázs, Zaynak helyettese, Zolthay Istvánra és Kapocsy Pálra bízta az elhagyott végházak vé-

delmét.²⁹³⁾ Erre a célra azonban kevésnek bizonyult a kardjuk alatt lévő katonaság. Zolthay és Kapocsy tehát sürgős segítséget kértek. „Csodahíreket hallunk — írják Tornáról —, Bebek a feje váltságáért két kővárat és négy török főrabot ígért. Kérjük, az Istenért, hogy hova hamarosabban lehet, küldje kegyelmed az népet. Mágochyné asszonyom jó néven veszi kegyelmed jóakarátját, kit meg is akar szolgálni mind az ő urával egyetemben, ha az Úristen kiszabadítja. Az kiket Bebek uram az ő rabjain kiszabadított, ezek: Rákóczi György, Balogh Menyhárt, Nagy Gáspár, Básty Zsigmond.“²⁹⁴⁾

Zolthaynak és a vitéz Kapocsynak sikerült Bebek György várait megtartani. E várak közül *Szendrő* királyi végház lett s a király első főkapitányává Zolthay Istvánt nevezte ki. Bevett szokás szerint öfelsége ezúttal is magasztalásokkal halmozta el Zolthayt.

Szendrő első őrségét Zolthay kétszáz huszárja, Bebekné száz lovasa és kétszáz német lanzkenét alkotta.²⁹⁵⁾ Ezt az őrséget azonban évről-évre szaporították; mert lassan-lassan Szendrő fontos végházzá lett.

Mivel a Bebek-féle vár nem felelt meg a követelményeknek s nagyobb őrség befogadására nem is volt alkalmas, nagyobbbszabású építke-

²⁹³⁾ Bécsi állami levélt. Történeli Kún Balázs jelentése, Kassa, 1562. június 23. „Bebek és Sárközy — írja ő — vasban ülnek Fülek várában. Mágochyt Szabatkára vitték, hol halálos sebében meghalt.“ — (Ez utóbbi hamis hír volt; mert Mágochy fölépült sebeiből.)

²⁹⁴⁾ U. o. Levél Kún Balázshoz.

²⁹⁵⁾ Steierországi tartományi levéltár, Kriegs-akten, 563. fasc. 1563. Kurzer Auszug alles Kriegsvolks in Ungarn und Windischland.

zéshez kellett fogni. Zolthay tehát Szendrőn ugyanoly viszonyok közt volt, mint Egerben. Egyrészt állandóan harcolnia kellett a portyázó török csapatokkal, másrészt meg az építkezést kellett folytatnia. Nehéz dolog volt ez; mert a fizetés ritkán járt Szendrőben, aztán a török-űzésben sok ló elpusztult. A János király párt-hívei is nyugtalanították az őrséget. Ily módon Zolthay szemének és fülének folyton résen kellett lenni. Saját jelentéseiből tudjuk, hogy Tokajban, Füleken s Debrecenben kémeket tartott, akik idejében értesítették őt mindenről. Mivel azonban a fizetés mindig ritkábban és ritkábban jött, Zolthay a kémdeákjait kénytelen volt elbocsátani. Megesett akárhányszor, hogy Szendrő várában élelem sem volt és Zolthay az Isten szerelmére kérte a haditanácsot, könyörüljön a nélkülöző őrségen!

Zolthay azon végbeli kapitányok közé tartozott, akik mindig megbízható híreket írtak a haditanácsnak és Zaynak. Ő jelentette például Széchy György elfogatását; ő írta meg, hogy Furkó Bálint János király udvarában tartózkodik stb.

Az 1564. évben Zay főkapitánynak írta volt: „Küldjön ide fizetett népet, hogy menjen híre mind az török közibe, mind János király fia pártjára.“

„Itt — írja tovább — két napra való eleség nincsen! Az németeknek házba szállást sem adhatunk... Tudja Nagyságod! hogy az Zolthay nemzetbe nincsen nagyobb²⁹⁶⁾ énnálam; mert az kik voltak, meghaltanak. Még eddig szégyent nem vallott az én nemzetem.“²⁹⁷⁾

²⁹⁶⁾ T. i. idősebb.

²⁹⁷⁾ Hadi levéltár, Feldakten, 1564. március 3. Szendrő. Zolthay levele Zayhoz.

Levele végén kérve-kéri Zayt, gondoskodjanak róla és vitézeiről; mert ha veszedelem támad, reá háramlik a székely, pedig az ő vitézi nevén folt eddig nem esett.

Zay a haditanácshoz terjeszté föl Zolthay levelét. Volt-e ennek valamelyes eredménye, nem tudjuk. Zolthay István csak 1565-ben jelenti, hogy Szendrő, Putnok, Balog, Gombaszeg és Pelsőc őrségét tizenkét óra kifizették.²⁹⁸⁾

A fizetetlenség és az élelemhiány nagyon elkeserítette a szendrői vitézeket, de azért helytálltak. Nem kis dolog volt ez! Hiszen magának a füleki bégnek hétszáz jó lovasa volt s az apróbb török házakban is elegendő katona volt. Zolthay pedig csak kétszáz lovassal rendelkezett s ezek is épülőfélben lévő várban voltak. De hiába ólálkodtak ott a török lovasok, hasztalanul tett kísérleteket a füleki bég, Zolthayt mindenkor készen találta és sohasem ő volt az, aki hátat adott az ellenségnek.

Bár Szendrő fekvése és a körülötte lévő török várak nagyszámú lovassága azt kívánta volna, hogy Szendrőn a huszárságot szaporítsák, a haditanács mégis a német gyalogságot szaporította. Pedig ennek a vesztig ülő népnek a harcos Zolthay semmi hasznát sem vehette. Emiatt Zolthay többször panaszkodott is. Kikelt az ellen is, hogy a szendrői építőmester folyton olyan dolgokat követel tőle, amikkel ő nem rendelkezik. „Immár engemet — írja 1568-ban — az *fundáló mester* nagy sokra kényszerít, melynek én semmiképpen nem tudom, honnad szerit

²⁹⁸⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. „Ego Stefanus Zolthay capitaneus equitum et peditum in Zenderő etc. A következő fizetés 1567. év őszén történt, amikor is Zolthay nyugtája szerint kilenc óra fizették ki az őrséget.

tenni. És szekereket igen kér... apró mívessé adunk, de szekereket nem.”²⁹⁹⁾

Salm Miklós és Poppendorf bejárván a felső-magyarországi erősségeket, azt ajánlották, hogy Szendrőbe 300 német gyalogost helyezzenek. Jelentésükben magyar gyalogosról szót sem ejtenek.³⁰⁰⁾

Ügylátszik, öfelsége hamarosan megfogadta Salm tanácsát; mert még ez évben 320-ra emelte a német gyalogság számát s ezenkívül még 50 német lovast is rendelt oda! Eszerint a szendrői német őrség száz fővel erősebb volt, mint a magyar. Ki merné tagadni, hogy ez intézkedésben célzatosság volt? Hiszen a magyar katona jóval olosóbb volt, aztán a magyar könnyű lovasság volt az egyetlen fegyvernem, mely a portyázó törökkel szemben sikerrel vette föl a küzdelmet.

A szendrői őrség elnémetesítése maga után vonta, hogy német kapitányt is helyeztek oda. Kollonits János Bertalan volt az! Jóravaló, magyarul tudó katona volt ő, akivel nem volt nehéz megférti. Zolthay érdemeire való tekintetből az utasításába beírták, hogy Zolthay néki nincs alávetve s hadi és egyéb ügyekben Zolthayval kell tanácskoznia és vele együtt végeznie.³⁰¹⁾

Ami Szendrőn történt, az a többi fontosabb végházakban is megesett. Egymásután szorítják ki a magyar kapitányokat Komáromból, Eger-

²⁹⁹⁾ Orsz. levélt. Szepesi kamara levelezése, Minutae, 1568. aug. 22. Ursinus Ferenc szendrői udvarbíróhoz Zolthay.

³⁰⁰⁾ Hadi levélt. Feldakten, 1570. Graf Niklasen zu Salm und Franzen von Poppendorf Bericht etc.

³⁰¹⁾ Pénz. levélt. Hung. Denkbuch, 396. köt. 1569. ápril 9 (jederzeit mit ime Zolthay alle Nutturft d. Platz und d. Feindt beratschlagen und handeln.)

ből, Kanizsából stb. s helyükbe németeket neveznek ki. Ez a bizalmatlanság, ez a mellőzés méltán bánthatta a magyar főtiszteket. Még a német Gabelmann is megbotránkozott a magyarok illetén mellőzésén. De hiába tiltakoztak a tisztjeink, hiába szóltak az országgyűléseken: az udvar és a bécsi kormánysszékek gyanakodását és bizalmatlanságát nemzetünk iránt el nem oszlathatták.

Önként fölmerül az a kérdés, ha még Zolthayban sem bíztak, melyik magyar kapitány volt az, akiben megnyugodtak? Hiszen Zolthay számtalanszor bebizonyította hűségét és következetességét. A király személyesen is ismerte őt s ha Bécsben megfordult, mindig szíves fogadtatásban részesült. Maga Zolthay írta volt a királynak 1569-ben: *„Ha csupán száz magyar marad hív felségedhez, én azok között leszek!”*³⁰²⁾

Zolthay hűségét maga a király is több ízben hangoztatta. Így például, amikor 1567. és 1568-ban Zolthay Gömör adományozását kérte, a király teljesíté; mert — amint írja — Zolthay az irántunk való személyes hűségben és a hadiügyekben való jártasságban mindenkit fölülmúl!³⁰³⁾

Az 1569. évben Zolthay hátralékos zsoldja (15.000 forint) fejében az abaújmegyei Szinnyét kérte, hogy a felesége és gyermekei ott megvonhassák magukat. A király a kamara véleményét kérte előbb, de Zolthayt biztosította jóindulatáról.

³⁰²⁾ Orsz. levélt. Camer. Scepus. Benign. Mand. 1569. júni 2. „Si enim centum solummodo Hungari penes fidelitatem Majestatis vestrae sacrmanserint, ego unus ex illis existam.“

³⁰³⁾ U. o. 1568. szept. 25.

Az 1568. évben Zolthay, Panka és Perebessy György szendrői kapitányok együttesen kérték Felpessy Ferenc javait. Ez utóbbi ugyanis osztályos fivérét,³⁰⁴⁾ nagyvendégbi Vendégi Benedeket, amikor Abaúj megye gyűlésére ment volt, Gagy községben orvul megtámadta s addig verette, amíg szeme előtt meg nem halt. A holttestet aztán az országútra vonatván, a kutyáknak és a vadaknak dobatta! Felpessy az örök hűtlenség bűnébe esvén, birtokai elfoglalhatók.³⁰⁵⁾

Nem tudjuk, vajjon a folyamodók kaptak-e valamit Felpessy birtokaiból. Zolthay maga ezen időben azonban több királyi adományban részesült. Így például Kerecsen nevű borsodi jószágot Miksa „jure perpetuo“ néki adta.³⁰⁶⁾ Valamivel későbben meg a sárosmegyei Zedekerte nevű jószágot adta neki és örököseinek „*nagy érdemei fejében*“.³⁰⁷⁾

Mivel — amint említők — Zolthay és az alája rendelt magyar lovasság a portyázó törökök minden kísérletét megghiusította s mivel maga Szendrő imígyen eléggé biztos helynek látszott, a környék nemesei közül többen telepedtek ott le s a magyar katonákkal együtt házakat építettek. Így keletkezett aztán Szendrő vára mellett Szendrő községe. E községnek azonban pol-

³⁰⁴⁾ Fratrem suum condivisionalem.

³⁰⁵⁾ U. o. 1568. márc. 11. A nevezett kapitányok folyamodása Miksa királyhoz.

³⁰⁶⁾ U. o. Neo-Reg. Acta, 199. f. 16. nr. Az egri káptalan Miksa rendeletére 1571. dec. 29-én iktatta be Zolthayt.

³⁰⁷⁾ Cam. Scepus. Benign. Mandata, 1572. ápril 1. Miksa május 9-én rendelte el Zolthay beiktatását.

gár- vagy jobbágylakosa nem volt,³⁰⁸⁾ csupán nemesek és szolgáló vitézek lakták. Mivel a katonaság csak ritkán kapta meg a fizetését, Zolthay azt kérte a szepesi kamarától, adnák meg az italmérési jogot, amely nagy hasznára válnék az ő magyar katonaságának.³⁰⁹⁾

Éppen ekkor érkeztek Szendrőbe a mustrarés és a fizetőmesterek, akik készpénzben és posztóban kifizették az őrséget. Szendrő magyar tisztjei ekkor ezek voltak: Zolthay István (Oberst), Panka Péter, Zalay Ferenc, Perebesy György, Kis István és Temesváry Mihály.³¹⁰⁾

Nem sok volt ugyan, amit a vitézek kaptak, de azért nem zugolódtak. Zolthay ugyanis tudott a nyelvükön beszélni s lecsendesítette őket. Bár a magyar lovas alig bírt megélni abból, amit kapott, a bajtársi szeretet mégis oly nagy volt köztük, hogy csekély zsoldjukat is fölajánlották egy-egy török rabságba esett társuk javára. Szabó István kiszabadítására például Csontos Benedek és Horváth György szendrői vitézek 331 frtnyi zsoldjukat adták oda. Maga Zolthay is minden tehetségével azon volt, hogy bajba jutott régi jó vitézeket segítsen. Több ilyen ügyben írt folyamodása maradt ránk. Az 1571-ben például Rákóczi Györggyel s több más kapitánnyal nemes Komornik Ferenc érdekében folyamodott a királyhoz. Ez a derék vitéz Schwendi seregében ezerháromszáz magyar gyalogosnak volt a kapitánya. Janicsár golyó-

³⁰⁸⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 14359. f. 1571. márc. „Oppidum autem Szendrő caret plebeae et rusticanae conditionis hominibus et militibus.“

³⁰⁹⁾ U. o. 1571. márc. 28.

³¹⁰⁾ U. o. 1571. ápril 18. Musterungskommissarien in Zips.

tól találva török rabságba esett. Valamivel később Zolthay több egri vitéz érdekében is írt és fáradozott. Még többet tett a saját katonái javára. Ha ezek szükségét szenvedtek, nemcsak írt, hanem még Bécsbe is fölment az érdekükben. Mindez érthetővé teszi azt a nagy népszerűséget, amelynek Zolthay Szendrőn és a többi végházakban is örvendett. Kortársai nem egyszer írják, hogy ökigyelmének vitézi hírneve és tisztessége minden végházunk katonája előtt ismeretes.

Igy állván a dolog, Zolthay István elvesztését országszerte fájlalták. Az 1573. év április 12-én halt meg.³¹¹⁾ Ifjú özvegyet — *Sennyey Margitot* — és egy csecsemő fiúgyermeket hagyott maga után. Első feleségétől is maradtak gyermekei, úgymint János, Miklós, Zsófia és még egy lány, akinek azonban nem tudjuk a nevét. A két fiú — úgylátszik — nem sokáig élt. A hagyaték körül támadt viszálykodásban ugyanis már csak két lány szerepel.

Alighogy Zolthay behunyta a szemét, máris akadtak, akik birtokai után áhítoztak. Miksa király azonban nem feledkezett meg Zolthay nagy érdemeiről s már 1573. aug. 13-án kijelentette, hogy özvegyéről gondoskodni akar. Szeptember 24-én aztán elrendelte, hogy az özvegy tulajdonában hagyja Gömört három évig.³¹²⁾ Aztán kérdést intézett a szepesi kamarához, mit hagyott Zolthay az özvegyének és árváinak.³¹³⁾ A szepesi kamara megadván a kívánt

³¹¹⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. Panka Péter szendrői kapitány jelentése.

³¹²⁾ Orsz. levélt. Camer. Scepus. Benign. Mandata.

³¹³⁾ U. o. 1573. nov. 20.

választ, Miksa király úgy intézkedett, hogy Gömör fele az özvegyé és csecsemő gyermekéé, másik fele pedig Zolthay első feleségétől származott két leányáé legyen.

Azok, akik Zolthay birtokai után vágyódtak, hamis híreket írtak az özvegyről a királynak. Ilyen volt például Rugasi Panka Péter, Zolthaynak egyik lovaskapitánya, aki azt írta a királynak, hogy Zolthayné üldözi a jobbág্যokat s pusztítja a birtokot.

Miksa király értesítést kapván a kamarától, kemény hangon dorgálta meg Panka kapitányt. „Te — írja — hamisan vádoltad Zolthaynét. Épp az ellenkezője igaz annak, amit te jelentettél. Ne merészd az özvegyet üldözni és háborgatni.“³¹⁴⁾

Karvai Orlé Miklós ugyanoly módon, mint Panka, Zedekerte birtokot igyekezett megszerezni. Ő is vádolta az özvegyet. De Melyth István megvédelmezte őt. Ekkor Zolthay özvegye már Lónyay Ferenc kapitánynak volt a felesége.³¹⁵⁾

³¹⁴⁾ U. o. 1574. nov. 24. (ne praefatam viduam in possessione illa turbes aut vexes etc.)

³¹⁵⁾ U. o. Melyth István a magyar kamarához 1588. január 5.

v.

BALÁZSDEÁK ISTVÁN

Balázsdeák István

Félszázadnál tovább Eger vára volt vitézségünk és emberségünk igazi iskolája! Aki a magyar vitézi kor mesés világát akarja papírra vetni, annak szeme Eger vára felé forduljon. Itt éltek legjobb vitézeink. Ide gyülekeztek a harcra forgott vén vitézek s a hírnévre vágyó ifjak egyaránt; mert tudták, hogy Eger vára a legjobb vitézi iskola. Hiába tiltotta a király a vitézeket a harctól; hiába szabott a küzdőkre súlyos büntetést: Eger lelkes népe soha vesztet nem maradt. Vitézei harmadhatáron is túljárnak, száguldanak, lest vetnek vagy lest hárítanak, vásárt ütnek, utat állnak, portyáznak szünet nélkül. Túrnek és szenvednek, hogy vitézi hírüket és nevüket növeljék. El nem alvó lelkesedés, heves önbizalom és dagadó gőg űzi őket a zöldbeborult mezőkre: a vitézi próbák helyére s keresik a viadalt. A tábor moraja, a hadak üvöltése az ő legkedvesebb zenéjük. Földi öröm, nő szerelme, gyermekek zokogása vissza nem tartja őket a halálos viadaltól. Nem félik, hanem keresik a veszedelmet. Hiszen azt tartották, hogy nincs szebb elmúlás a vitézi halálnál, nincs szebb temetőhely a virágos mezőnél.

És Eger küzdő népe a maga lelkesedését, hazaszeretetét ezernyi szívbe beplántálta. Tőlét teremtett, példát adott a kezdőknek. Így félszázadnál tovább nemzeti életünk fáklyája volt. Lantosaink s hegedőseink az egriek dicsőségét

énekelték. Ott Eger várában vitézkedett a végbeli élet legtisztább visszhangja: Balassa Bálint. És énekelt az egrieknek a végbeli élet gyönyörűségeit; zengte a hazaszeretet szívből fakadó hangjait s dalolta a szerelem virágénekeit.

Még a török énekesek és lantosok is dalt zengtek az övéiknek az egri vitézekről, hogy saját vitézeikbe lelket adjanak.³¹⁶⁾

Az egri vitézek bátorsága, vakmerősége és haditudása az ellenségben is félelmet és lizonyos tiszteletet keltett. Az egykorú levelekben olvashatjuk, hogy a szomszédos török véghelyek legjobban az egriektől tartottak. A budai basák a legtöbb panaszt az egriek ellen emelték. Nagyobb csatákban, ahol öt-hat magyar végház népe küzdött, a törökök csak az egriek zászlóját kémlelték s ha meglátták azt, a harci kedvük egyszerre alább szállott.

Országosnevű vitézek s hősök vezették az egrieket. Alig van végházunk, amely oly sok kiváló főtisztet tud fölmutatni, mint Eger vára. Dobó és Mecskey szelleme uralkodott itt állandóan. S ez a szellem lelket adott minden vitézbe, aki Eger várának kenyerén élt.

Régi magyar szokás szerint eleinte Eger várában is két várkapitány állt az őrség élén. Ez a szokás még Dobó távoztával is megvolt. Az 1557. évben próbálnak ezen változtatni. Ez évben Zárkándy Pál és Székely Miklós voltak Eger várának kapitányai. A király azouban Kisserényi Mihályt kívánta egri kapitánnyá tenni. Írt is az egri kapitányoknak, adnák véleményüket, alkalmas ember-e ezen tisztségre Kisserényi? Zárkándy és Székely kapitányok a kérdésre azt

³¹⁶⁾ Az egyiknek a refraine-jét a török történetírók is közlik.

felelték, hogy ők Kisserényi Mihályban semmi katonai erényt nem ismernek! *Eger várába hadban jártas, harcon forgott és tudós vitéz kell s nem olyan, mint Kisserényi, aki a szülői házában nevelkedett! A hadismereteket csak a vég-házakban s a főurak kastélyaiban lehet megszerezni!*³¹⁷⁾

Es Eger várának élére nem Kisserényi, hanem *Zolthay István*, korának egyik legkiválóbb vitéze került. Ő már eddig is Egerben szolgált mint huszárkapitány s híre-neve országszerte ismeretes volt. Verancsics püspöknek az érdeme, hogy ő került Eger élére.

Zolthay kapitánysága alatt kezdé meg a vitézi pályáját Balázsdeák István. Mint ifjú került Eger várába s mint lovasfőlegény kezdte meg a szolgálatot. Jónévű katonai családból származott. Atyja Gyula-várának volt egyik huszársja.³¹⁸⁾ Vitézségéért 1563-ban címeres levelet is kapott. Az 1566. évi ostromkor hősi halált halt. Fivérei meg Temesvárott pusztultak el. A családi birtokuk török kézre kerülván, a fiatal Balázsdeák Istvánnak kardjával kellett kenyerét megkeresnie.

Ha valahol, úgy Eger várában napról-napra láthatta, minő vidám szívvel és mily nagy lelkesedéssel mennek a katonák a vitézi próbákra.

³¹⁷⁾ Orsz. levélt. Nádasdyana: Eger, 1557. július 29. „Nemoque in propria patria apud parentes et cognatos quicquam discere potest, nisi in locis confin. et curia magnatum.“ Ezen *Kis-Serényi* névét sok munkában elferdítve Szerényinek írják.

³¹⁸⁾ Az 1564. évben Balázsdeák Márton Keresényi László alatt négy lóval szolgált. (K. p. ltr. Hung. Lustratio equitum levis armaturae in Gylulense praesidio.)

Itt láthatta a halálos bajviadalokat és a kopjatoréseket. Láthatta, minő örömmel fogadják a csatáról visszatérő hősöket. Hallhatta, mint éneklik meg őket a lantosok és a hegedősök. S mivelhogy amúgy is nagy hajlandósága volt a vitézi élethez, alig várta a napot, mikor ő is kopját törhet a török vitézekkel. Erre az alkalomra nem sokáig kellett várnia. Abban az időben a végházak egyúttal vitézlő iskolák is voltak, ahol az ifjak jövő pályájukra készültek. S amint némi ügyességre tettek szert, a harcon forgott és tanult vitézek vitték őket a próbák helyére: a zöldbeborult mezőkre. S aki gyönyörűségét találta a viadalban, az Eger várában ugyancsak kivehette a maga részét. Hiszen alig múlik el nap, hogy az egriek valamit ne próbálnának. S minél több siker koronázta vállalkozataikat, annál vakmerőbbekké lettek. Jókedvükben olykor a leghihetlenebb dolgokra vállalkoztak. Jó kémeket tartottak a török végházakban s így a török vitézek minden mozdulatról idejében értesültek. Tudták, hol szednek a törökök adót. S ha megszédtek, az egriek elvették tőlük. Ha imitt vagy amott török sokadalom volt, az egriek onnét el nem maradtak. S nemcsak a portékát, de a kereskedőket is magukkal hozták. Ha Egerben hús dologában hiány mutatkozott, a vitézek 30—40 mérföldre is elmentek, hogy a törökök juhait Egerbe hajtsák. És zsákmány nélkül ritkán tértek haza.

A budai basák levelei, aztán a török végházak főtisztjeinek jelentései tömve vannak az egriek efféle csintalanságaival. Mondanunk sem kell, hogy Balázsdeák István sem ült otthon, amikor a vitézek az effélére indultak. És hivatalosan

jelentették róla, hogy már ifjúságában sok és kiváló hőstettet vitt végbe.³¹⁹⁾

Háboru volt-e vagy békesség, azzal az egriek édeskeveset törődtek. Ők nap-nap után kijártak. Ily módon merész kalandozásaikkal egyrészt zsákmányt szereztek, másrészt meg Eger várától távoltartották a törököket. Maga a budai basa: Musztafa írja 1576-ban Rudolf császárnak: „*Az egriek azt mondják, hogy ők nem tudják, vagyon-e frigy, avagy nincsen?*“³²⁰⁾

Hogy némi fogalmunk legyen az egriek kalandozásáról és merész tetteiről, a sok közül megemlítünk néhányat. Az 1562. évben az egri lovagokat Szeged alatt találjuk. Mehmet cselebi és Bechran vajda épp az adót szedte ott be, amikor az egriek tizennyolc török vitézzel együtt elfogták őket, a beszedett adóval egyetemben nagy békével Egerre vitték.

Az 1564. évben az egriek Füleknél lest vetettek. A török lovasok azt hívnék, hogy az egri gyalogságon áttörhetik magukat, nekivágtattak. A támadás azonban nem sikerült. Maga a bezlia aga is elesett több jó vitézével együtt. Az egriek pedig zsákmánnyal és rabokkal tértek haza.

Az 1565. június 1-én Kátay Ferenc és Gémes Ferenc hadnagyok jelentik Egerből, hogy mindenfelé jó kémeket tartanak. Pesten is vannak kémeik s mindig tudják, mit tervez a basa.

³¹⁹⁾ Közös pénz. ltr. Hung. 14397. fasc. Mátyás főherceg írja Balázseákról Rudolf királynak: „Supplicat wäre sonst ain erfahrener Kriegsmann und hette von Jugendt auf vill redlicher Thaten gethan“ etc. 1590. dec. 6.

³²⁰⁾ Cs. és kir. állami ltr. Turcica.

Veli bégnek jeles lantosát most hozták Egerbe a gyalogok s erősen vallatják.³²¹⁾

A következő napon Torda és Tatzger kommiszáriusok jelentik Szerencsről, hogy Mágochy Gáspár egri főkapitány hadával kiindulván, Rakamaz és Sima faluk mellett a török sereggel találkozott. Az egri vitézek a török csatát (sereget) teljesen szétverték.³²²⁾

A következő évben (1566. április 17.) Mágochy főkapitány jelenti, hogy a leghíresebb szolnoki vitézt: Dsáfer vajdát, aki Thúry Györggyel bajt vívott, elfogták.

Mivel Mágochy ekkor Bécsből azt a parancsot kapta, hogy a hódoltsági falvakat el kell égetnie, ez ellen az oktalan parancs ellen erősen tiltakozott. Ha — írja — a falvakat elégetjük, Eger népe miből él? Aztán az elűzött föld népe is ellenségünkkel lesz! ³²³⁾

Mágochy Gáspár, Torna, Heves és Borsod megye főispánja megválván az egri tiszttól, a hős Forgách Simon, a XVI. század egyik legkitűnőbb magyar vezére került Eger élére. Az ő idejében az egriek kalandozásai és merész vállalatai napról-napra gyakoribbak lettek. A sok közül csak néhányat említünk itt.

Az 1567. évben Szőcs Gergely egri huszárfőlegény arra vállalkozott, hogy elhozza vagy ellopja a leggazdagabb budai zsidó kereskedőt. Szőcs formális szerződést kötött Forgách Simonnal. Ez utóbbi ugyanis kikötötte, hogy az

³²¹⁾ U. o. Hungarica.

³²²⁾ Mágochy Gáspár előbb gyulai főkapitány volt. Az 1563. évben lesz egri főkapitánnyá. (K. p. ltr. Denkbuch 392. kötet, 148. lap.)

³²³⁾ Cs. és kir. állami ltr. Turcica: „Opinio domini Magochy super devastatione ditionum Turcarum.“

elhozandó zsidó sarcának egyharmada az övé leend. És Szöcs Gergely néhány jó huszárral Ráckevére ment s nemsokára kötve hozta Egerre a gazdag Mojzes zsidót Budáról. Musztafa budai basa levele szerint a szegény Mojzest úgy lopták el a huszárok. Hasztalanul követelte vissza a zsidót; hiába küldtek Egerre vegyes bizottságot, az ellopott Mojzest nem találták ott. Ő szegény csak akkor került elő, amikor a tízezer forintnyi sarcát lefizette az egri huszároknak.³²⁴⁾

Közben az egri vitézek folyton azon igyekeztek, hogy Eger várának tartományát lehetőleg gyarapítsák. És egymásután foglaltatják el a hódoltsági falvakat. S amit egyszer elfoglaltak, azt többé nem eresztették más kézre.

Musztafa basa az 1569. év őszén amiatt panaszkodott Miksa királynak, hogy az egri vitézek megütötték a tiszavarsányi országos vásárt (sokadalmat) és az ott fölhalmozott portékán kívül huszonegy árus töröknél többet vittek magukkal.³²⁵⁾

A következő évben meg haragszóval jelentette Bécsbe, hogy Kún Péter egri főlegény tizenhatod magával Szeged és Csongrád közt kóborolván, törökökkel találkozott. Ezek közül négyet levágott, a többit pedig magával vitte Egerbe.³²⁶⁾

Az efféle kalandok természetesen napról-napra ismétlődtek. Az egri vitézek vakmerő-

³²⁴⁾ Nemzeti Múzeum: Forgách-levéltárban van Szöcs Gergely szerződése.

³²⁵⁾ Ez évben lett egri főkapitánnyá Ungnád Kristóf. Utasítása 1569. nov. 29-én kelt. (K. p. ltr. Hung. 14358. f.) Előde: Forgách Simon kerületi generálissá lett.

³²⁶⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Turcica.

sége már annyira ment, hogy 1573. március 22-én hódoltató levelet bocsátottak a Pesten lakozó polgárookra! Gondolhatjuk, minő harag fogta el a budai basát, mikor e hetyke hódoltató-levelet olvasta! ³²⁷⁾

Az efféle dolgokban s főleg a merész portyázásokban Balázsideák mindig résztvett. Az ő fáradhatatlan küzdésének s tisztársai vakmerőségének köszönhetni, hogy az egri vártartomány száznál több hódoltsági faluval gyarapodott. Mivel a végbeli szokás szerint az efféle falvakat a győztes vitézek közt szokták elosztani, az 1572. évben Balázsideák is megkísérelte, nem kaphatná-e meg azokat a községeket, miket ő kényszerített magyar adózásra. Kérését az udvar nem teljesítette.

Az 1574. évben azonban újra próbát tett. ³²⁸⁾ A maga, valamint Sárközy Mihály, Palotay Miklós és Kövesdy Bertalan hadnagyársai nevében újra a királyhoz fordult s arra kérte, hogy Gyórt, Berényt és Tatárszállást adományozná nekik. E falvak — úgymond — Gyula várához tartoztak, de ők a töröktől visszafoglalták és adózásra kényszerítették. („Magno cum nostro et servitorum nostrorum periculo.“) Bár kérésüket Rueber kassai generális is támogatta, a király mégsem hajolt kérésükre. Pedig Rueber élénken leírta a lovasság nehéz helyzetét. A huszároknak — úgymond — alig van pihenőjük. Folyton nyeregben ülnek s oda sietnek, ahol a török portyázgat. Szünet nélkül ide-oda kell száguldozniok; mert ők védelmezik a királyi területet. A szegények bizony nagyon rá-

³²⁷⁾ U. o.

³²⁸⁾ K. p. ltr. Hung. 14363. fasc. 1574. dátum nélkül.

szolgáltak arra, hogy fizessék őket. (1574. április 15. Kassa.)

Bár a király semmibe sem vette az egri főtiszték kérését, ezek nem vették el a kedvüket. Tovább is küzdöttek s a legmesszebb fekvő vidékekre is elszáguldottak, hogy a sorukon valamit lendítsenek. Az 1576. évben például Bács tartományában oláh falukat hódolttatnak, állítván, hogy azok Eger várához tartoznak. Musztafa budai basát éktelen harag fogta el, mikor a hódoltatásnak hírért vette. Hiszen — írja — azok a faluk Egernek hírért sem hallották! „Efféle alávaló *lovász-csepkéket* — írja a basa Bécsbe — eltiltsen minden afféle méltatlan kívánságoktól.“³²⁹⁾

Az egri vitézeknek itt említett hódoltató levelét ezek írták alá: Fodoróczky György, Zénássy István, Szentmáriai Imre, Nádasdy János, Veszprémi Gáspár, Balogh Gergely, Kardos Benedek, Pásztóty Gergely és Dóczy Gábor. Mindannyian nemes lovagok és főlegények voltak. Csak Musztafa basa nevezi őket „némi-nemű csepkék“-nek.

Ugyanezen 1576. év november 21-én Musztafa ismét levelet írt a bécsi királynak. „Az egriek — írja — a nagyszögedi bezlia-agát Szentkirály nevű faluban meglepik s huszadmagával elviszik. Sok török vitézt levágnak s a lovakat szerszámostól mind elviszik. E hó 15-én meg — írja a basa — Pest körül leselkedtek és Pest városának hatvani kapuján az iszapját nyolc emberével együtt levágták. Majd meg Szentmiklós kastélyra rohantak s gyűjtő-szerszámokat hajigáltak be.“

Ekkor hallották az egriek, hogy Haszán basát

³²⁹⁾ All. ltr. Turcica.

szép kísérettel most viszik a füleki tisztkbe. Az egriek erre Újszásznál lesbeállottak, Haszán basa ráment a lesre s egriek kit levágtak, kit meg elvitték. A basa öszvérei a sok drága portékával és pénzzel együtt az egriek kezére kerültek.³³⁰⁾

Musztafa basa ezt a szomorú hírt december 2-án jelenti Bécsbe. Kilenc nappal később már azt írja, hogy az egriek Szolnok alá száguldottak s a füvelő lovakat mind elvitték.

A következő évben, alighogy az idő kinyílt, az egriek már munkához láttak. Ápril 14-én jelenti a budai basa Ernő főhercegnek, hogy az egriek Jászberényhez közel lest vetettek s a palánk alá száguldót bocsátottak. A törökök rámentek a lesre s az egriek egy részüket levágták, a többit pedig magukkal hurcolták.

Tudott dolog, hogy ez évben történt a szikszói (helyesebben vadnai) győzelem. A mieinket Prépostvári Bálint mezei főkapitány vezette. A török sereg már kifosztotta Szikszót és ezer rabbal meg tömérdek zsákmánnyal visszatérőben volt, mikor a mieink váratlanul megtámadták. A harc délután kezdődött s éjjélkor ért véget. A török had vezére: a füleki bég tizenegyed magával megszaladt, 500 halott török maradt a csatatéren. Tömérdek ló és fogoly került a mieink kezébe. Aztán ezernél több keresztény foglyot kiszabadítottak. Ezeket a törökök jobbra a kocsikhoz és lovakhoz kötözve akarták elhurcolni. Éjjélkor, mikor a vert török sereg üldözése véget ért, nagy üstökös jelent meg az

³³⁰⁾ U. o. „Az egriek reájok is törtenek, öszvéreket minden drága marhákkal, pénzzel, ezüstmarhával s két fővajdával együtt elvitték s kit ugyanott levágtanak.“

egen. Ez a jelenség a menekvő törököket még jobban megrémítette.

Mondanunk sem kell, hogy e fényes győzelemben az egri lovasság is résztvett. A csata után megejtették a kótyavetyét. Minden lovasra 22 frt. jutott a zsákmányból. Kaptak abból a prédikátorok is, meg a csonkatoronyban sínylődő magyar rabok. Az egri, a győri (diósgyőri) és az ónodi iskolák is részt kaptak a zsákmányból.³³¹⁾

Az 1578. év június 20-án már maga a szultán írt a bécsi királynak s elpanaszolá, hogy az egriek a szomszéd végházak vitézeivel együtt Fegyvernekre száguldottak s a vásárt megütötték.³³²⁾

Veysz basa 1579-ben amiatt panaszkodott, hogy az egriek a váci törökök juhait elhajtották. Gyulay Balázs volt annak a 25 egri vitéznek a feje, akik ezt művelték.

Bécsből kérdőre vonták emiatt Kollonics Bertalan egri főkapitányt. Kollonics aug. 7-én azt jelenti aztán Bécsbe, hogy kikérdezte Gyulay Balázst, de ő semmit sem tud a váci birkákról. A basa mindent nagyít. Azt állítja, hogy az egriek ezer lóval száguldottak Hatvan alá, pedig 150 lovasnál több egyszerre nem ülhet föl innét.

Közben az egriek levágták az Erdélybe küldött török követséget. „Istennek igazsága szerint egy hitben, egy országban sincsen megtalálva — írja a budai basa —, hogy az követ útjában bántassék.“

Még el sem ült a basa keserősége, mikor már ismét jelentenie kellett, hogy Sárközy Mihály

³³¹⁾ Hadi levélt. Feldakten, Rueber generális jelentése 1577. dec. 1.

³³²⁾ All. ltr. Turcica.

egri hadnagy lest hányatott és egy szerencsétlen csausz a kíséretével ráment a lesre. Majd meg nov. 27-én azt jelenti Bécsbe, hogy az egriek és szomszédaik három vitézlő személyt halálra való bajviadalra hívtak ki. Mikor ezek Eger alá mentenek, csaknem háborúság támadt volt.

Úgy látszik Veysz basa is elúnta az örökös panaszt; mert elkeseredetten jelenté Bécsbe: „Nagy könyvet írhatnánk, de látjuk, semmi foganatja nincsen írásunknak.“

És a dolog csakugyan így állott. Mikor a basa az egriektől visszakövetelte az elhajtott lovakat, Kollonics főkapitány büszkén írta volt neki: „Nem láttuk még, hogy onnét valamit visszaadtatok volna. Azért mi is új törvényt nem költünk s nemhogy visszaadnánk, hanem az bírákban nyársban vonyatunk; mert az vitézökre támadtanak és az két törököt elvitték tőlük. Az paraszt embernek nem köllene az vitézlő rönkhöz avatni magokat, hanem únekik nézni köllene; akinek Isten adja (t. i. a győzelmet), azé legyen. Ezök pedig nem azt mívelték, hanem az harangot reájok vonták és reájok támadtak.“³³³⁾

Az 1580. évben alig hogy a mező zöldbe borult, az egriek már künt voltak s aztán kalandoztak a tél beálltaig. Preyner követsége épp Budán volt, mikor jelentették, hogy az egriek Gyöngyöst megtámadták. A szolnoki bég, aki merész támadásaival sok gondot adott a mieinknek, ez év nyarán kétezer emberével portyázásra

³³³⁾ U. o. Itt van a következő című összeírás is: „Jegyzése azon károknak, melyek az időtől fogván, mióta az Seynán pasa Budában bejött, történtek.“ Az egriek dolgai is olvashatók itt.

indult. A mieink megtudván ezt, Nádudvarnál lest vetettek neki. Ott volt a lesben Balázsdeák István négyszáz lóval, Báthory kétszázzal és Geszty Ferenc a diósgyőri haddal. A törökök rámentek a lesre s a mieink hősi harcban négyszázat elfogtak és háromszázat levágtak közülök. A lesvetést Geszty Ferenc vezetvén, a magyar sereg neki ajándékozta a rabbá esett Ali béget, akiért aztán Geszty kapitány tizenegyezer aranyat kapott.

A következő évben Ali basa már a tavasz kezdetén (ápril 15) jelentette Bécsbe, hogy az egriek semmibe sem veszik a frigyét. Kollonics főkapitány most is írott parancsal küldé ki rablásra Zolnokoy Mojzest és Kevély Györgyöt. A csatázó legényeknél lévő parancs Ali kezére kerülvén, ő azt a bécsi király Budán idéző követének is megmutatta.

Az 1582. év tavaszán a szolnoki bég Ónod és Diósgyőr közt nagy sereggel pusztította a falvakat. Az egriek egyesülvén az ónodi, diósgyőri és kassai vitézekkel, a szolnoki bég hadát rútol elverték. Petheő szerint 1500 török esett el a csatában és 18 zászló került a győzők kezére. E véres csatában különösen kitüntette magát *Borbély András* lovas-hadnagy. Igazában az ő hősi rohama döntötte el a csatát.

Ugyanez év november havában jelenti a budai basa, hogy Borbély András, Sárközy Mihály és Balassa Bálint hadnagysok Egerből sok lovaggal kijöttek s Berényt megtámadták. Sok törököt levágtak, sokat meg elvittek.³³⁴⁾

Az 1583. évben a budai basa kevesebb panasz-

³³⁴⁾ Balassa Bálint az egriekkel ez évben ütötte meg a dömsödi sokadalmat. Maga a budai basa emel emiatt panaszt Bécsben.

szal állott elő. Úgy látszott, hogy az egriek s a szomszéd végházak vitézei valami miatt nagyon elkeseredtek. A hivatalos jelentések szerint az elkeseredés oka a nagy fizetetlenség volt. A katonaság nyomorgott s olyan állapotban volt, hogy jó szerrel ki sem indulhatott. Az 1583. márc. 21-én a kassai generális is megírta Ernő főhercegnek, hogy Egerben igen rossz viszonyok vannak. Valamit tenni kell, hogy a nagyobb baj elkerülhető legyen. *Balázsdeák nincs Egerben.* Őt ugyanis az egész lovasság egyhangúlag az országgyűlésre választotta föl, hogy a vitézek nyomorúságát előadja öfelségének. Rákóczi Zsigmond szendrői főkapitány is búcsúzófélben van. Betegsége miatt nem akar tovább maradni. A kállói kapitány: Csapy Kristóf szintén távol van. Így állván a dolog, ha az ellenség neszét veszi, könnyen baj támadhat.³³⁵⁾

Szerencsére nagyobb baj nem történt. Amint a rózsza kivirágzott, az egri vitézek ismét a zöldbeborult mezőkön száguldoztak.

Amint Balázsdeák visszaérkezett, nagyobb kalandra is vállalkoztak. Színán basa jelenti 1584-ben, hogy az ellenség „Egernél elővette magát és egynéhány kopját ottan föltámogattanak, az mieinket kiesalogatni. De hogy az miféléink erős lesre akadtanak és azt eszekbe vették volna, visszatérének és kárvallás nélkül elmentenek“.

Ugyanez évben az egriek a szomszéd végházak vitézeivel együtt Szentmiklós alá száguldottak, hogy a törököket onnét kiesalják s hogy a túri vásárt megüssék.

³³⁵⁾ K. p. ltr. Hung. 1583. és Hadi levélt. Feldakten 1583.

Ha e vásár megütése nem is sikerült, azért a végbeliek nem hagytak föl e tervvel. A következő év augusztus 24-én volt a nagy sokadalom (országos vásár) Túrán. Maga a szolnoki bég őrizte a vásárosokat. A mieink idejekorán föl-készültek a vásár meglátogatására. Az egriek 300 lovassal és 200 gyaloggal indultak ki Balázsdéák István vezetése alatt. A kállóiak, kassaiak, a tokajiak és a szathmáriak is csatlakoztak hozzájuk. A bevett szokás szerint történt meg a *vásárütés*. Azaz, hogy a sereget három részre osztották. Az első sereget az egriek és a kassai huszárok alkották. Ezek azonnal a szolnoki bég hadára rontottak és megszalasztották. Aztán az egyesült sereg a vásárosokra rontott. A zsákmányt 150 kocsira rakták és a 137 török rabbal együtt lóhalálban siettek hazafelé. Otthon aztán megejtették a szokásos kótyavetyét. S így a vitézek jó ideig eltengődtek azon, amit kardjukkal szereztek.

Amint látjuk, az egri vitézekről ugyancsak nem mondhatták, hogy veszteg ülnek s hiába eszik a király kenyerét. Pedig az itt fölsorolt adatok csak holmi tarlózások az egykorú jelentésekből és levelekből. Akad ilyen seregével minden évből.

Az egriek harcaiban sok jeles vitézünk elhullott és sok esett török rabságba. Fél század alatt alig akadt nevesebb egri fővitéz, aki nem ült a konstantinápolyi hét-toronyban, vagy a budai esonkatoronyban. Már Dobó utóda: Bornemisza Gergely déák a hét-toronyban raboskodott. A vitéz Sárközy is oda került. Habár rövid ideig, de azért Mágochy Gáspár is raboskodott. Szentiványi István, Wadlővő Bálint, Zarka Ferenc, Nagy Demjén, Horváth György egri főtisztek együtt raboskodtak a esonkatoronyban. Szaba-

dulása fejében mindegyikük nagy sarcot fizetett. Segnyey Miklós, Bory Pál, Zay András stb. szintén voltak török fogságban.³³⁶⁾

A rabbáesés lehetősége, a harc egyéb eshetősége az egri vitézeket vissza nem tartotta. Az ő harci kedvük meg nem szűnt, lelkesedésük el nem ült. A hír, a dicsőség és a zsákmány reménye mindent feledtetett velük. Ki-kijártak állandóan.

Az 1588. évben történt a szikszói véres csata. A törökök nagy erővel jöttek Szikszó alá.³³⁷⁾ Amint az egriek ennek hírét vették, azonnal lóra ültek. A szomszéd végházak népéből is sokan csatlakoztak hozzájuk. Résztvett a csatában a hős Homonnai István is a maga huszáraival. A mieink serege még így is jelentéktelen volt a törökök hadához mérten.

A magyarok seregét Rákóczi Zsigmond főkapitány vezette. Az egykorú költő írja:

Mint az juhok az jó vezér-pásztortúl:
 Úgy függének az Rákóczi Zsigmondtól
 És az vitéz Homonnai Istvántul.
 Vitéz hadnagy Balázsdeák Istvántul.

A támadás a mieink részéről történt. Az egykorú jelentések szerint az egriek előljártak a véres küzdelemben. Amint a törökök fölismer-

³³⁶⁾ Az egri vitézek a maguk embereit jobbjára maguk szabadították ki. Ungnad főkapitány írja például, hogy Füzi Szabó Tamás egri vitéz kereskedőnek öltözve, Pestre ment és fényes nappal öt magyar főrabot szöktetett meg kocsiján. És szerencsésen Egerbe hozta őket. A rabok értéke legalább tízezer forint volt.

³³⁷⁾ 10–12 ezeren voltak. A magyar seregben azonban csak kétezeröttszáz ember volt.

ték az egriek zászlóit, azonnal jelentést tettek vezéreiknek. És a „*két béget kiverte a felsz-szeplő*“. A túlnyomó erővel szemben azonban a mieink nem boldogultak. Homonnai István rabbá esett. A törököknek a vitéz Zsoldos Ferencet is sikerült elfogniok. Már-már teljesen elszéledőben volt a magyar had, mikor Balázsdeák István összegyűjti a lovasságot és sötét éjjelen nyolcszáz lóval új támadást kezd.

Vitéz Balázsdeák István felszóval:
Hozzá, hozzá! kiáltja nagy torokkal
És ő maga az kétélű pallóssal
Vitézmódon forgódik katonákkal.³³⁸⁾

Balázsdeák lovasainak támadása oly heves volt, hogy csakhamar meginogott a török had. A mieinknek sikerült a török táborba rontaniok. Balázsdeák aztán az elfoglalt seregbontókat és ágyúkat a törökök ellen fordította. Nagy zűrzavar és öldöklés támadt. A törökök már csak menekvésre gondoltak. Ki merre útát talált, arra szaladt. A győzelem teljes volt. A rabokat — köztük Homonnai Istvánt is — kiszabadították. Az egriek nagy zsákmánnyal, 13 török zászlóval és 110 török fejjel tértek haza.

A szikszói győzelemnek hamar híre futott. Mindenfelé tedeum-ot tartottak. Magyar és német költők énekelték meg a csata hőseit. Magasztalták ezt is, azt is, csak Balázsdeák érdemeiről hallgattak. S ő szokott szerénységével nem tolta magát előtérbe. A magyar történetírók kivétel nélkül Rákóczi Zsigmondnak tulaj-

³³⁸⁾ Tardy György verses munkája a szikszói győzelemről. (Historia Szikszoiensis 1588.)

donítják a győzelmet.³³⁹⁾ Az egykorú iratok azonban másképen szólnak. A magyar tanácsosok, köztük a hős Forgách Simon is, magának a királynak is megírták, hogy a fényes győzelem főképen Balázsdeák István érdeme. „Ebben a csatában — írják a tanácsosok — Balázsdeák István egri vicekapitány oly bátran és frissen viselte magát s annyi tüzzel intézte a dolgot, hogy mikor a csata éjjel megújult, ő elfoglalván az ellenség ágyúit, valamint egész táborát, az ágyúkat az ellenség ellen irányoztatta, aztán *kevesedmagával* a csata végéig helytállott. *Csakis így győzhettünk.*“³⁴⁰⁾

Az egri káptalan is azt írja, hogy a szikszói fényes győzedelmet Isten és a főkapitány után egyedül Balázsdeák Istvánnak köszönhetjük. „Ez a véleménye — írja a káptalan — az egész seregnek.“³⁴¹⁾

³³⁹⁾ Szalay László meg sem említi Balázsdeák nevét. Thaly is Rákóczi győzelmének mondja. Balázsdeákról csak annyit mond, hogy mint *önodi kapitány* (!) résztvett a csatában.

³⁴⁰⁾ K. p. ltr. Hung. 1592. június 9. „In ea pugna egregius Stephanus Balázsdeák vicecapitaneus Agriensis tam fortem ac strenuam operam navavit, tanto ardore rem gessit, ut cum proelium sub noctem iniretur, caeteris aut dilapsis, aut in obscuro vix certamen sustentantibus, iste occupatis hostium tormentis iisque in eorum perniciem conversis, ac castris quoque eorum captis, cum paucis aliis ad finem usque perstiterit“ etc. Csakis így győzhettünk — írják a magyar tanácsosok.

³⁴¹⁾ U. o. 14397. fasc. „Testis est victoria nuper apud Szikszó magna cum gloria et splendore nominis istarum partium ab hostibus barbaris reportata, quam post Deum et supremi capitanei loci huius fortitudinem et prudentiam *soli huic homini totus fere exercitus detulit.*“

A szikszói fényes győzelem után Balázsdeák István mások biztatására végre ráadta magát, hogy annyi évek hű szolgálata fejében jutalmat kérjen. Túlságos szerénysége és igénytelen-sége eddig nem vitte rá a kérésre, de most a főtisztek és a főméltóságok biztatták őt arra, hogy forduljon öfelségéhez.

Balázsdeák folyamodásában nem dicsekszik érdemeivel, nem említi véres harcait és sikereit, de megírja, hogy édesatyja és rokonai Gyula és Temesvár védelmében a hazáért haltak hősi halált. Minden birtokuk a török kezére jutván, ő a kardjával kereste idáig a kenyerét. Most azonban teste már sebekkel van borítva s a folytonos küzdelem nagyon megviselte. Családjáról is gondoskodni kellene. Kéri tehát a maga számára a kecskeméti (Aranyhomoka-i) rész-jószágot.

Balázsdeák ezen folyamodását egész csomó főember támogatta. Csak ezeknek az írásából látszik igazában, hogy minő ember volt Balázsdeák. Az egri káptalan tagjai együttesen írják például róla: Balázsdeák István vén vitéz! Talpig ember, aki *minden erények fényével ékes! A hadi tudományokban való jártassága, erénye, tekintélye és szerencséje oly nagy, hogy mindnyájunknak véleménye szerint e téren kevés ember vetekedhetik véle. Más gyönyörű tulajdonságai is vannak. A veszedelemben bátor, a munkában fáradhatatlan, a cselekvésben serény, a végrehajtásban gyors, az előrelátásban tanácsos elméjű. E kiváló tulajdonságainak fényes bizonyítéka a mostani szikszói győzelem. Ezt az egész hadsereg Isten és a főkapitány után egyedül neki tulajdonítja. Szerénysége, hűsége, derekassága, ébersége és nagylelkűsége*

*fényes bizonyítékul szolgálak mellette.*³⁴²⁾

A magyar kamara véleménye szerint Balázsdeák István a hadi erényekben kitűnő vitéz, aki ifjúságától fogva sok hőstettet vitt véghez. A legutóbbi szikszói csatában is nevéhez méltóan viselkedett.

A nyitrai püspök is elhalmozza őt magasztalásokkal. „Már csak azért is meg kell őt jutalmazni — írja —, hogy mások is lelkesedjenek az ő példáján a vitézi erények gyakorlásában.”³⁴³⁾

Rákóczi Zsigmond egri főkapitány szintén felsorolja Balázsdeák érdemeit. S a nem mindennapi magasztalások után arra kéri öfelségét, hallgassa meg e rendkívül derék ember kérését!³⁴⁴⁾

³⁴²⁾ U. o. „Vir cum omnium virtutum splendore ornatissimus tum scientia rei militaris, virtute, autoritate, feolicitate ita clarissimus, ut paucos in istis calamitosis partibus ipsi conferendos iudicio et testimonio omnium, qui in hac palaestra versantur, audiamus. Habet et alias dotes, quae vulgo existimantur pulcherrimae: ut laborem in negociis, fortitudinem in periculis, industriam in agendo, celeritatem in conficiendo, consilium in providentia... Modestia ipsius, inter nos fidelitas, probitas et vigilantia et magnanimitas certissima argumenta de ipso pollicentur.“

³⁴³⁾ U. o. Eperjes, 1589. május 29. A nyitrai püspök írja a többi közt Balázsdeákról: „Sitque miles vigilantissimus, ductor ezercitus cum dexteritate et in absentia supremi capitanei vices eius non impigre supplere soleat“ etc.

³⁴⁴⁾ U. o. 1589. febr. 16. Eger. A többi közt írja róla Rákóczi: „Dignetur Stephanum Balázsdeák virum uti praemissum est praestantissimum elementer exaudire.“ Bár Rákóczi maga akarta megvenni a Vessényi-féle kecskeméti jószágot, arra kéri a királyt, adassa azt Balázsdeáknak.

Még Mátyás főherceg is fölszólalt Balázsdeák István érdekében. Rudolf királyhoz intézett levelében ő is magasztalja Balázsdeákot s megírja, hogy sok-sok vitézi tettet vitt véghez.

Balázsdeák István szerénységét mutatja az a körülmény, hogy nem egyedül a maga részére kért birtokot. A békésmegyei Győr és Berény helységeket ugyanis a maga és két tisztársa: Sárközy Mihály és Kövesdy Bertalan részére kérte. A maga számára pedig a kecskeméti részjószágot kérte, melyért Rákóczi Zsigmond 4000, Bódy Menyhárt pedig 7000 frt-ot ígért volt már.

Mikor Rákóczi Zsigmond meghallotta, hogy Balázsdeák a Vessényi-féle kecskeméti részjószágot kéri, levéllel kereste őt meg.

„Adja az Úristen — írja —, hogy őfelsége lássa kegyelmedet kegyelmes szemmel... Az, mi az én személyemet illeti, kegyelmed énben nem soha meg nem fogyatkozik!“

Ezután megemlíti, hogy a kecskeméti jószágot ő is kéri, de ha nem ő kapná meg, akkor csak igyekezzék azt megszerezni. Ő mindenben támogatni fogja.³⁴⁵⁾

Balázsdeák 1589-ben megkapta ugyan Győrt és Berényt, a kecskeméti jószágot azonban nem adták neki. Mivel a nevezett két falut közösen bírta Sárközy Mihály és Kövesdy Bertalan hadnagyokkal, sok kellemetlenséget és viszálykodást vont magára.

Némi kárpótlást nyert ezzel szemben akkor, mikor a *király kinevezte őt a jászok kapitányának*.

Mivel úgy e tisztet, mint az egri vicekapitányságot a legnagyobb megelégedésre viselte,

³⁴⁵⁾ 1588. nov. 20. Eger.

a magyar tanácsosok a hős Forgách Simon generálissal egyetemben 1592-ben azt ajánlották öfelségének, hogy Balázsdeák érdemeit Kondoros adományozásával jutalmazza. A magyar tanácsosok ez alkalommal is elhalmozták Balázsdeákat magasztalásokkal.

Balázsdeák István már 1588-ban is, de meg később is több ízben viselte az egri főkapitányi tisztelet is. Üresedés alkalmával, valamint a főkapitány távollétekor ugyanis ő vitte ezt a tisztelet is. Az 1588. év tavaszán is így állt a dolog. Ez alkalommal írta volt Balázsdeák a kassai generálisnak: „Ím meghozák nekem az ő felsége Ernestus úrnak parancsolatját kiből öfelsége parancsolta, hogy nagyságodat és Prépostvári Bálint uramat tisztelném és becsüléné. Én azért ezelőtt is mind nagyságodnak, mind Prépostvári uramnak örömet szolgáltam. Ezután is csak nagyságodnak valami oly dolgai érkezenek az öfelsége dolgaiban tudósítson meg nagyságod és nekem is ha mi híreink lesznek, mindjárást tudomására adom nagyságodnak.“

Mivel a kassai generális Balázsdeáktól azt kérdezte, van-e Egerben üresedésben lévő tisztség, ökigyelme azt felelte, hogy most 478 lovag van Eger várában... „Üres tisztelet — írja — most egyebet nem tudok az szegény Ujszászy Lőrinc tiszténél és az porkolábságnál, kit ő bírt szegény. De ötöt Isten kivette ez világból.“³⁴⁶⁾

Azalatt az idő alatt, míg Balázsdeák Egerben helyettes főkapitány volt, a törökekkel való harcok nem szüneteltek. A lovagok, amikor az idő szenvedte, ki-kijártak portyára, várszál-

³⁴⁶⁾ Hadi levéltár: 4, 24. Feldakten Balázsdeák István egri főhadnagy. Egerből. 1588. ápril havában Roussel Claudius-hoz.

lásra vagy lesvetésre. És jobbára szerencsével jártak. Nemcsak zsákmányt, de sok török rabot is hoztak magukkal. És folyt a kótyavetye és árúsígtatták a török rabokat. Akik jó rabot akartak szerezni, csak Balázsdeák kapitányhoz fordultak. Így tett Károlyi Mihály is, akinek aztán Balázsdeák ilyen választ adott:

„Az rabok felől az mint ír kegyelmed, én most is azon ember vagyok, az mint azelőtt kegyelmednek megírtam. Én kegyelmedtől meg nem tartom, hanem kegyelmeddel közlöm őket, ha kegyelmed akarja. De mindenestől is az rab csak kettő, azok is igen drágák, nem fő rabok peniglen hanem bizony rosszak. Az egyik száz-két forint ára, a másik hetvenkilenc; harmadik is volt, de az uraim locumtenensnek elfeledtek volt rabot rendelni, tehát én odaadtam. Az negyediket peniglen kapitány uram ajándékon adta. De ha kegyelmednek tetszenék, mostan Kassán elég rab lészen, kit az kótyavetyére hoznak, jők peniglen; mert az javát mind hátra hatták volt. Jóllehet informatióra bocsátották volt, de inkább hisszük, hogy kótyavetye lészen s elhányják őket. Mi is innét mind felküldöttük azkik itt voltanak; kegyelmed ott vehet rabot sokat.“³⁴⁷⁾

Balázsdeák Istvánnak életében ezek az évek voltak a legszebbek. Nemcsak dicsőség, de egy-

³⁴⁷⁾ Ez időben folyt az alkudozás Rákóczi Zsigmonddal, hogy az egri főkapitányi tisztséget elfogadja. A király 1588. ápril 14-én Prépostvári Bálintot és Rousselt bízta meg az alkudozással. (Hadi levélt. Feldakten.) Míg az alkudozás folyt, Balázsdeák István viselte a főkapitányi tisztséget. A Károlyi Mihályhoz intézett levél 1589. január 28-án kelt. Aláírása ez: „Balázsdeák István egri hadnagy kegyelmednek mindenkor örömet szolgál“.

úttal közszeretetet vette őt körül. Az egriek például egyhangú fölkiáltással őt választották meg követüknek az országgyűlésre, hogy ott a végbeliek kívánságait és panaszait előadja. Gondolhatjuk, hogy az országgyűlésen is örömmel látták őt; hiszen akkor már országosan ismert neve volt!

Egernek sok jeles és vitéz hadnagya lévén, több is akadt, aki távolléte alatt helyettesíthette őt. Ott volt például a vitéz Bárczy János, akit a budai basák panaszos leveleikben Barcsay Jánosnak írtak. Őt az egriek kívánták elüljárónak (1578-ban) a meghalt Simon Antal hadnagy helyébe. Aztán ott volt Segnyey Jób hadnagy, aki halálos bajt vívott az egyik török fővitézzel. Ugyanezt tette a vitéz Segnyey Miklós hadnagy is. Mindketten megölték ellenfelüket. Jeles vitéznek írják Török Andrást és Thököly Vince hadnagyot is.

Az 1589. évi egri számadások szerint Balázsdeák István főhadnagynak (vicekapitánynak) szere nyolc ló volt. Személyére havonként 50 frt, mindenik lovára 20 frt járt ki. Ezenkívül járt neki húsz fertály búza, húsz fertály tavaszi, 50 bárány s minden lovára egy köböl bor. Mint jászkapitánynak külön még négy lovat kellett tartania.

Nem sok ugyan ez a fizetés, de a megélhetésre elegendő volt. Más végházakban ennyit sem kaptak a magyar főtisztek. De Eger mindég arról volt híres, hogy ott van a legjobb fizetés és ellátás. S szó ami szó, de bizony ez is sok jeles vitézt csalogatott oda. Maguk a hivatalos jelentések is hangoztatják, hogy az egri állatok oda vonzzák a legjobb katonákat.

Az egri vitézek jó híre és neve országosan ismert lévén, aztán meg jobb fizetés is járván

ott, könnyű megértenünk, miért siettek oda mindenfelől a próbált vitézek. Valószínű, hogy a nagy költőt: Balassa Bálintot is az egriek jó híre csalta oda. S a költő méltónak mutatta magát a legjobb egri vitézekhez. Hiszen tudjuk róla, hogy *„tizenegy bajt egy nap vítt erős fegyverben s annyszor részesült az győzedelmekben!”* S hányszor és hányszor vett részt Balázsdeákkal egyetemben a portyázásban, a vásárütésben és a várak aljának megszágulásában? Saját katonái, akik kardja alatt szolgáltak, hősnek (herosnak) mondják őt. S Balassa Bálint meg is érdemelte e nevet; mert hiszen ő is hozzájárult ahhoz, hogy az egriek vitézsége az egész országnak például állítatott. S ennek a vitézségnek ő adott aztán szebbnél-szebb hangot a végbeliekről szóló verseiben. Ő énekelte a többi közt:

Egriek! vitézek! végeknek tüköri,
Kiknek vitézségét minden föld beszéli;
Régi vitézséghez dolgotokat veti,
Istennek ajánlva légyetek immár ti!

Az igazi vitézségnek és az önfeláldozásnak kimutatására nemcsak a győzedelmes csaták alkalmasak. Gyakran a csatavesztésekben több alkalom kínálkozik az ilyesmire. Az egri vitézekkel is megesett, hogy portyázás közben túl nyomó számú ellenséggel találkoztak. S ők ilyenkor sem adtak hátat az ellenségnek, hanem jó hírnevükhöz méltóan küzdöttek az utolsó emberük elestéig.

Rákóczi Zsigmond csak rövid ideig viselte az egri főkapitányi tisztet. Az 1591. év október 16-án már Prépostvári Bálint lépett a helyébe. Mivel Prépostvári többször helyettesítette a kassai generálist, huzamosabb ideig távol volt.

Ilyenkor aztán Balázsdeák István volt az egri vitézek feje.

Az 1592. év nyarán a szolnoki, a hatvani, a füleki, a gyulai és a jenői bégek elhatározták, hogy a sok kellemetlenségért bosszút állnak az egrieken. Ki is indultak és Szikszó táján kezdtek gyülekezni. Prépostvári neszét vevén a törökök rezgelődésének, azonnal jelentést tett a szomszéd végházaknak. Jöttek is vitézek úgy Kassáról, mint Diósgyőrről és Kállóról. A magyar had azonban elnyésző csekély volt a törökök seregéhez mérten. Úgy látszik Prépostvári főkapitány vezette a mieinket. Vele volt Balázsdeák István is próbált lovasaival. Mivel a mieink szégyennel nem akartak visszavonulni, megtámadták a török sereget a Szikszó táján fekvő domboknál, ahol a kitünő huszárság számára igen alkalmatlan volt a tér. Az egriek és a kassaiak hősiezen harcoltak. Többszörös fölszólításra sem adták meg magukat s a gyalogság az utolsó emberig harcolva hullott el. Maga Balázsdeák István több tisztjével együtt rabba esett. Prépostvári Bálint főkapitány így írta volt le Károly Mihály részére az utközetet:

„Kegyelmed kívánsága érteni Balás Deák István és Segnyeai Miklós dolgát. Balás Deák István az jenői bégnél vagyon, mely felől rossz hírrel beszélnek, hogy az portára akarnák vinni. De egy ifjat fogtanak el Rákóczi uram szolgálái, kinek elfogásában nekem is hat szolgám volt. Némelyek azt mondják a jenői béggel egy, ki ha volna, ugyan basa fia volna. Ha így volna, az az ifjú megszabadítaná nemcsak Balás Deák Istvánt. Segnyeai Miklós sebes, de meggyógyul, az Gyivlári bégnél vagyon. Elindultam mind egyik, mind másik szabadulásában. Azonkívül

Zay András, Bori Pál esett rabbá. Azok az budai basánál vannak; az szegény hetei Pál pap is az budai basánál vagyon. Innét nem vezett négy főembernél több; ötödik az pap. Azonkívül két szegény legény, három lovasok és lovas lengyelek. *Az gyalogok szegények mind oda vesztenek! Egy halomra állottanak volt, arról sokáig vívtak. Azt megvették tőlük (a törökök). Még más halomra mentek s azt haláláig meg nem adták. Igen sok törököt lőttek el, míg porukban, golyóbicsukban tartott. Végre szabályára költék. Kérték őket az törökök, hogy megadják magokat; de nem adták meg magokat. Erre seregbontókat, tarackokat vittek reájok. Az egész török had, mind lovas, mind gyalog nagy ostrommal vette meg tőlük az halmot. Így vágták le szegényeket.* In summa amikor őket eltemettettem, mind összehordattam őket. Kassai huszonhat tisztet temettettem el minde-
nestül, kik az halmon elvesztenek. Az diadalom az pogányé, de ők is igen bánkódnak. Az Sasvári basának egyetlenegy fia volt, annak is az feje az fő-állókapuban vagyon. Az Úristennek ez így volt akaratja. Szerelmes atyámfia! igen vigyázzon kegyelmed; mert az töröknek minden szándéka az, hogy az szolnoki, tömösvári basaság alatt való török ezután Károlyra és oda az vidékre menjen. Az budai basa alatt való török Tarcal, Szerencs vidékére igyekszik. Jobb volna uram asszonyomat Apátiba tartani ki-
gyelmednek.“³⁴⁸⁾

Balázsdeák szomorú esete a végekben nagy részvétet keltett. Nemcsak az egri vitézek, de a nyugatmagyarországi kapitányok is megmoz-

³⁴⁸⁾ Károlyi Oklevéltár közli e levelet, de hibásan. Zay András helyett például Fáy Andrást ír.

dultak, hogy őt kiváltsák. De ez nem ment könnyen. A hazai törökök a fővitézeket a szultánnak szokták ajándékozni s a császár rabját pénzért nem lehetett kiváltani.

Mikor vitték Balázsdeákot a hét-toronyba, nem tudjuk. Konstantinápolyból 1592. október 10-én jelentik Bécsbe, hogy 24 élő rabot és 100 fejet hoztak a városba. Úgy a rabok, mint a fejek az egriek viadalából valók. A rabokat a diván elé vitték s ott kihallgatták. Ezek között volt Balázsdeák István is.³⁴⁹⁾ Prépostvári Bálint egri főkapitány, aztán Pálffy Miklós, valamint a magyar tanácsosok is mindent elkövettek, hogy a hős Balázsdeákot kiszabadítsák a hét-toronyból. Prépostvári már 1593. szeptember 23-án írt öfelségének is s arra kérte őt, lendítene valamit Balázsdeák sorsán. Ő — úgy mond — írt most nekem s arra kért, tegyek meg mindent kiszabadítása ügyében. Segítségért is esedezik; mert élelmére naponként csak három dénárt kap. Egy dénárba kerül a víz, kettőért meg néhány harapás kenyeret vesz. Hogy eddig éhen nem veszett, azt egyedül az erdélyi követeknek köszönheti, akik segélyezték őt.³⁵⁰⁾

Mivel ez időben két fogoly bég volt a mieink kezén, 1593-ban ezeknek az elbocsátása fejében 28 magyar főrab szabadonbocsátását kérték. A 28 rab közt szerepel Balázsdeák István is. A nevezett 28 fővitéz legtöbbje 1593-ban csakugyan

³⁴⁹⁾ Bécsi állami ltr. Turcica.

³⁵⁰⁾ U. o. 1593. szept. 23. „Ut ipsi sumptu aliquo subvenire vellent. In dies enim nonnisi tres denarios capiens ex illisque uno aquam pro potis, duobus panem emendo, fame sibi intereundum fatetur:“ etc.

kiszabadult. De Balázsdeákot nem adták ki. Ő 1597-ig raboskodott.

S míg ő a hét-toronyban szenvedett, azalatt itthon az udvar teljesen megfélekezett nagy érdemeiről. Rudolf király 1596. március 12-én például elrendelte, hogy a jászkapitányságot, melyet ideiglenesen Balázsdeák fia kezelt, el kell tőle venni s Jászapáti Horváth Györgynek kell adni. *Balázsdeák most török rab, tehát polgári halottnak kell őt tekinteni.* Különben is „male informato et durante beneplacito” kapta volt ezt a tisztséget.³⁵¹⁾

A király tehát cserbenhagyta régi hű vitézét. A mieink azonban nem így gondolkodtak. A hős Pálffy Miklós minden követ megmozdított kiszabadítása dolgában. Az 1597. évben sikerült is őt kiváltania a fogoly koppányi béggel.

Bay Mihály írja 1597. szept. 6-án Draskovich Péternek: „Balázsdeák Istvánt Isten megszabadította az jámbor úr: Pálffy uram által. Az koppányi béget — ki igen beteges vala — bocsátá el érte; tízezer forint érő marhát is ígért adni az bég. És így szabadította meg Isten az jámbort: szegény Balázsdeák Istvánt. *Mindnyáján örültük szabadulását...* A ezétényi tisztet (officialatus-t) Balázsdeák Istvánnak adta s száz lóra ígért neki fizetést.³⁵²⁾

Amíg a király mit sem tett hűséges szolgájának kiszabadítására, addig Pálffy Miklós nem-

³⁵¹⁾ Kp. ltr. Familienakten, a király rendelete Prépostvárihoz 1596. márc. 12. („Isque veluti captivus — írja a király — civiliter inter mortuos reputetur“.)

³⁵²⁾ A tarkostyáni levéltárból közölte Szerémy a Tört. Tár 1895. évfolyamában.

csak hogy kiváltotta őt, hanem még megélhetéséről is gondoskodott. A czétényi officiatus ugyanis eléggé jövedelmező volt.

Pálffy Miklósnak e nemes tette nem szorul dícséretre. Ő maga nem is várt ezért elismerést. De a végbeli tiszttek azért elhalmozták őt magasztalásokkal. Ezek ugyanis értékelni tudták Pálffy fáradozását s vele együtt Balázsdeák érdemeit is.

Nem tudjuk, meddig szolgált Balázsdeák István Pálffy hadában. Szabadulása után való időből ugyanis semmi adatot nem sikerült róla találnunk. Lehet, hogy a hosszú rabság szenvedései hamar sírba vitték őt.

Bizonyos dolog, hogy egyike volt a XVI. század legkiválóbb lovas tisztjeinek. Kevés főtiszt akad e korban, akiről, mint emberről, annyi szépet és nemeset írtak volna, mint Balázsdeák Istvánról.

VI.

PALONAI MAGYAR BÁLINT

Palonai Magyar Bálint

A XVI. században vitézeinknek majd mind-egyike *jó nevet és vitézi tisztséget* igyekezett szerezni. E kettő nemcsak a mieink között szerezett néki elismerést, hanem a törökök közt is. Számtalan egykorú levél hirdeti, hogy a végbeliek milyen féltve őrizték vitézi tisztségüket, mennyire igyekeztek, hogy azon semmi csorba ne essék; mert bármit szívesen elviseltek, csak azt nem, hogy a török vitézek szemében az ő hírük és tisztességük kevesbedjék. Sok-sok végbeli vitézünk levelében olvashatjuk: „inkább akarnám holtomat, hogy nem mint éltemet, de vitézi tisztességemet megrútítani nem hagyom. Ha eddig megőriztem, vétket vallani ezután sem akarok“.

Ne gondoljuk, hogy csupán a hiúság és a kérkedés ösztökölte katonáinkat a jó név és a vitézi tisztesség megszerzésére. A magyar katonával vele született már az az igyekezet, hogy meg kell mutatnia az ellenségnek, hogy ő is van oly merész és vitéz, mint más nemzet fia! S ha valamikor, úgy a hazai törökökkel szemben igyekezett ezt mindenki kimutatni. Állandóan folyt tehát a küzdelem a vitézi elsőbbségért. A nemzeti büszkeség állandóan arra ösztökölte a mieinket, hogy olyat műveljenek, ami még a török csodálatát is felköltse. És történtek vitézi bajviadalok, merész és hihetetlen kalandok, hallatlan bravurok, mikről a magyar év-

könyvek mit sem tudnak. Szomorú, de való, hogy egész sereg jelentéktelen idegennek neve bejutott történetünkbe csak azért, mert a császári grácia és a rövidlátás szerepet juttatott nekik. A saját jeleseink meg kimaradtak onnét; mert a szerencse nem emelte őket magasabb polcra, bárha az ország védelmében váltig égtek és gerjedeztek is, bárha hazájukért a földi lét legnagyobb kincsét: az életüket is föláldozták.

S minél távolabbra esünk a küzdelmes idők-től, a feledés annál erősebb lesz; annál kevesebben törődnek a magyar vitézi kor hőseivel. Változnak az idők, változik az emberek fölfogása is. A XVI. században a harctéren szerzett hírnevet, a haza védelmében hozott áldozatot nagynak és dicsőnek tartották. Az érdemes vitézeket a lantosok megénekeltek, a végházak őrségei dicsőítették. Még a török végházak vitézei is magasztalták az ilyent s poharat üritettek egészségére. S a vitézi énekek a végházakban szájról-szájra jártak.

A haza védelmében elesetteknek nagy tisztességet adtak. A főbb vitézeket országos részvét kísérte sírjukba. Márványba vésték tetteiket s gyászlobogót helyeztek sírjuk fölé. Ez a lobogó, melyet *temetőzászlónak* híttak, az illető tisztnek csata-zászlója volt. Dicsőségének hirdetője tehát a sírba kísérte őt. A meghalt fővitéznek fegyverzetét és főlovát a királyhoz vitték s ez a fegyverzetet a császári gyűjteménybe helyeztette.

Szép, igen szép dolog volt ez az emlékezés, az érdemnek ez a méltánylása. S nem is maradt hatás nélkül. Küzdő ifjúságunkban az emlékezés keltette föl a dicsőség után való vágyat, a hazáért való áldozást, a hazaszeretetet. Nagy példákön ők is naggyá igyekeztek lenni.

És sok-sok év múlt el, de a XVI. században a vitézek emléke feledésbe nem merült. Ezekről beszélt minden jóra való végbeli. Ezek példája tüzelte a küzdőket, ezekről mesélgettek a gyermekeknek s ezek adtak vigaszt a harcból kivénült aggoknak.

A XVI. század küzdő népe szentül hitte, hogy a haza védelmében kitűnt hősök sírján örökké lobogni fog a temetőzászló s a kései utódok örökké emlegetni fogják azt, amit ők márványba vésettek. Gyarló hit, hiú remény volt ez. A lobogós kopják hamar elrongyolódtak, az idő vasfoga még a márványemlékeket is megörölte. Nem maradt semmi. Nem is akadt, aki a multak emlékeit föl-fölújította volna. Talán nem is volt kinek. Hiszen az emberek gondolkozása az idővel együtt versenyezve változik. Akiket valamikor nagyoknak tartottak, azokat idővel már említeni is elfeledik. S minél jobban repül az idő, annál nagyobb űr támad a régi és az új világ hite s gondolkozása között. Amit a letűnt századok dicsőnek, nagynak tartottak, azt a jelen már csak félvállról emlegeti, ha ugyan emlegeti. Szó, ami szó, de a hősök korát lejáratták s akik egykoron tündöklő például szolgáltak ifjúságunknak, a régi fényüket tán soha többé vissza nem nyerik. S mégis, amire senki sem gondolt, elérkezett az idő, mikor föl kell újítanunk a régi honvédők dicső küzdelmeit. Olyan helyzetbe jutott hazánk (ha nem rosszabba), mint a török világban volt. Régi dicsőségünk hamujából újra ki kell keresnünk a gyöngyöket. Föl kell újítanunk a honvédő nagy küzdők és küzdelmek emlékét, hogy példájukon okuljunk és tanuljunk. Ha a régi magyar hazát óhajtjuk vissza, erre föltétlenül szükség nagyon.

A XVI. század derekán a Magyar Bálintnál ismertebb név széles Magyarországon kevés akad. Emlegették is eleget! Hatalmas, bátor és erős legény volt ökigyelme; a Dunántúl folyó harcoknak lüktető szíve, a személyes viadaloknak kitanult mestere, az igazi huszárnak remek példája ő, akin sok jó vitézünk vett szívet és lelket magának. A nagy Thúry Györgynek, a hős Horváth Markónak és Zrínyi Miklósnak volt a kortársa és harcaiknak osztályosa. Kevés híja volt, hogy Szigetvárat nem ő védelmezte. S ha elfogadja a neki ajánlott szigeti kapitányságot, biztosra vehetjük, hogy éppúgy megállja a gátat, mint Horváth Markó, vagy Zrínyi Miklós. Mert a hadakozás dolgában ő is tudós és bátor vitéz volt, mert a félelmet ő sem ismerte, a halált ő sem félté. Egy emberöltőn védte Balaton vidékét s kemény harcokat vívott a törökkel Somogy megye birtokáért. S míg a karja bírta, a török ott úrnak nem mondhatta magát. Vitézi hírnevét mi sem mutatja jobban, mint az a körülmény, hogy a szomszéd török urak folyton panaszkodtak reá, bajviadalokra hívogatták őt s büszke volt az a török fővitéz, aki kopját törhetett véle.

Magyar Bálintra azonban nemcsak a törökök panaszkodtak. Magyar részről is úgy ment el-lene a panasz, mint az árvíz. Erőszakos ember volt, mint Zrínyi Miklós s ha katonái élelem dolgában megszorultak, bizony a más bűzájába vágták a sarlójukat. Aztán maga Magyar Bálint a töröktől visszahódított falvakat és pusztákat nem adta vissza régi gazdáiknak, hanem a vár tartományához csatolta, hogy imígyen a várórségnek legyen miből élnie. Az elfoglalt birtokok gazdái aztán gyűlölettel fűjták a kígyókövet Magyar Bálintra. Bevádolták őt az

udvárnál, az országgyűlésen. S mivel egy-két megyét is sikerült nekik megnyerniök, az országgyűlésen -- ahol senki sem védte Magyar Bálintot -- malefactor-nak, azaz gonosztevőnek nyilvánították őt.³⁵³) S nem sok híja, hogy hadat nem küldtek ellene. A kiküldött királyi biztosok azonban Magyar Bálint védelmét is meghallgatták. S ekkor kitűnt, hogy a reá vetett sok bűn jobbára az érdekelt urak koholmánya. És Magyar Bálintnak a hajaszála sem görbült meg. Nem tett ő egyebet, mint kortársai, a többi végbeli kapitányok. Zrínyi Miklósról, Horváth Márkra, Tahy Ferencre stb. szintén özönével szórták a vádak. Királyi biztosokat is küldöttek a nyakukra, de a vizsgálatoknak vajmi kevés eredménye lett. Hiába! A viszonyok nálunk akkor olyanok voltak, hogy a várkapitányok a fizetetlen őrségeket csak úgy tudták megtartani, ha jó maguk erőszakkal szereznek nekik módot a megélhetésre! A végbeli kapitányok sok várost és falut megvédték a török rablásától. Vértük ontásával védelmezték a rájuk bízott vártartományokat is. Ezt senki sem emlegette! De ha az éhező várőrség szükségből elvitt valamit, a károsultak olyan lármát csaptak, hogy az országgyűlésig elhalatszótt.

Mindezt Magyar Bálint nem egyszer kifejtette leveleiben. Elmondja azt is, hogy a töröktől visszafoglalt jószágok és falvak a várak fönntartására és a katonaság élelmezésére stb. keltenek. Mikor 1559-ben Thüry György palotai kapitány ilyen községeket a maga számára kö-

³⁵³) 1563. Art. 55. „utque publica dicti comitatus querela, tanquam *publicus malefactor* accusatus, juxta constitutiones anni 1546. in persona, pariter et rebus puniatur“.

vetelt, Magyar Bálint elkeseredetten írta volt a nádorispánnak: „Bizony nem várnám ez jó barátomtól, *hogy nagyságod előtt így rongál levelében.* Thúry — úgymond — bizonyára azért akarja magának azokat a falvakat, mert leszen egy kevés borocskájuk. Am a falvakat Palotáról nem lehet megvédeni. Eddig egyedül ő védelmezte a török ellen. „Nám — írja — öfelsége azmit atyámfiái halálával és szolgálaim halálával török kézből bírtam! azokat is mind az odafel való várakhoz, kit Újvárhoz, kit hova osztá. Nem sokat tudok itt, ki Fonódnál közelebb legyen az török torkához! Immár öfelsége az házat is adja másnak; mert látja Isten, énnekem nincs mivel tartanom; teljességgel kifogytam belőle.“

A Dunántúl kóborló és fosztogató hajdúkra is ráfogták, hogy azok Magyar Bálint emberei. Pedig nem az övéi voltak. De a király azért Magyar Bálintnak íratott dorgáló levelet. „Hiszem — írja erre Magyar Bálint —, hogy az ki öfelségének énreám ez méltatlan panasztette, nem jóakaróm!... Az szigeti kapitány: Horváth Markó meg tudja mondani, kik tartják az uratlan hajdúkat! Lám ő megbüntet bennek gyakorta, ki csurgói, ki palotai, ki penig tihanyi.“

Nem sokkal e levél kelte után Magyar Bálint katonái elfogták Pribék Mihályt, az uratlan hajdúk egyik vezetőjét s Gyulaffy László fegyverrel szabadítá őt ki; mert az ő szolgálja volt! A fosztogató hajdúk másik főembere, Majszai Tamás, meg Palotán szolgált. Így állván a dolog, kissé furán esik, hogy mégis Magyar Bálintot vádolgatták.

Méltán írta az ilyenekre Magyar Bálint: „A

hátmegett való hamis panaszról senki száját be nem foghatja“.

Magyar Bálint — amint a föntebbiekből is láthatjuk — a XVI. századnak igaz fia volt, telve a saját korának hibáival s jó tulajdonságaival. Magyar volt a neve, magyar a szíve, magyar a gondolkozása. Magyar úrnak a kegyerén élt mindenkor. Nádasdy Tamás nádorispán hadainak volt ő udvari kapitánya; őt szolgáltatta mindvégig. A király ugyan két ízben is megkínálta őt nagyobb tisztséggel, de Magyar Bálint nem kívánt gazdát cserélni. Nádasdy nagyrabecsülte őt, ha kellett védelmezte is, s ő hűséggel és ragaszkodással fizetett ezért. Vitéz volt minden ízében s a vitézi tisztességet és nevet mindennél többre becsülte. Neki kész halál lett volna, ha híren és vitézi tisztességén holmi folt esik. Ezért még vénkorában is fölvette a bajt a legjobb török vitézekkel is. Innét van, hogy a törökök között igen ismert lőn a neve. Tartottak tőle, de egyúttal becsülték is vitézi voltát. A maga tetteire a szót nem igen vesztegette. A kérkedést és a dicsekvést nem ismerte. A leveleiben alig méltatta szóra személyes érdemeit. Mint ember, a vitézei közt mindenkor jó társnak bizonyult. A szükségben segítők, a bajukban védelmezők voltak. Szívesen emelgette köztük a köszöntő poharat s ha módjában volt, borral is szívesen megbecsülte őket. Am ha kedve haragra fordult, lemosta ellenfeléről még a keresztvizet is. Hirtelen haragú ember lévén, a szomszédaival hamar összekülönbözött, de haragja multán hamar meg is békélt. Szegény nemes ember lévén, azon kellett lennie, hogy a rábízott várak tartományit növelje; mert a fizetetlenség idején a katonáinak tartása is az ő nyakába szakadt. Hogy e

nemű foglalatásai sok ellenséget szereztek neki, mondanunk sem kell. Ő azonban nem ismervén a félelmet, ellenségei vádaskodásaitól meg nem ijedt. Különben is szentül hitte, hogy amit tett, helyesen tette. Épp azért bármikor kész volt ügyét törvényre bocsátani. S bizony többször megesett, hogy az ő hangos szavú vádlói úgy érezték magukat, mint a tökébe esett egerek. Azaz, hogy azt sem tudták, hová legyennek. Szóval, bár a nád sem szokott szél nélkül hajlodozni, Magyar Bálint mégsem bizonyult olyannak, aminőnek őt ellenségei kikiáltották. De ha csakugyan olyan lett volna is, érdemeit azért ez el nem homályosítja; mert hiszen ha élni s harcolni akart, az akkori viszonyok közt néhanapján az erőszakot is elő kellett vennie.

Magyar Bálint nevét a hír akkor vette először szárnyára, amidőn a vitéz Musztafával bajt vívott. Ez a Musztafa Kaszon a török lovasság egyik főtisztje és ismertnevű vitéz volt. Az ifjú Magyar Bálintnak is jónevű vitéznek kellett lennie, mert máskülönben Musztafa nem tört volna a vesztére. A viadal a bevett szokás szerint két szép sereg közt folyt le. Az ifjú Magyar Bálint kész mesternek bizonyult a vívásban. Musztafa hasztalanul erőlködött, hiába szedte elő fortélyait, Magyar Bálint legyőzte őt. Nagyszerű küzdelem lehetett ez, mert még az egykorú történetírók is megemlékeztek róla.

Ez időtől fogva Magyar Bálint neve a törökök között egyszerre ismertté lőn. S hogy meg ne feledkezzenek róla, arról maga Magyar Bálint gondoskodott. Pécs és Siklós szőlőkoszorúzza hegyei és cseredombjai gyakran visszhangozták az ő hangját; sokszor látták száguldó csapatát. Pedig Magyar Bálint ekkor még nem volt tiszt, csak főlegény. A Pécssett lévő 300

huszár közül csak tizenkettő volt az ő kardja alatt. Így állván a dolog, kissé különösnek tetszik Istvánffyknak azon állítása, hogy Pécs föladásában Magyar Bálintnak jelentékeny része volt. Ránk maradt 1543-ból a pécsi mustrolajstrom,³⁵⁴⁾ valamint Szaniszló pécsi püspök jelentése öfelségéhez. Ezekből kiviláglik, hogy Magyar Bálint ott csak szerény altiszt (főlegény) volt és 12 lovasnak parancsolt. A vár dorgába tehát beleszólása nem lehetett.

Gyáva futása nem is valószínű, hiszen maga Istvánffy is híres és bátor vitéznek mondja őt. S ha gyáván viselte volna magát Pécssett, Nádasdy nem fogadta volna szolgálatába s nem tette volna őt a nádori csapatok főkapitányává.

Magyar Bálint Pécsről Szigetvárra ment s ott szolgált. Vitézeivel együtt, szűk lévén a fizetés, folyton portyázgatott s a töröknek sok kellemetlenséget okozott. A pécsi törökök nem is szűnnek meg panaszkodni. Az 1549. évben például Dervis bég magyar levélben írja, hogy a király szolgálói a mecseki, a siklyósi, a fejeérvári és a budai utakat állják s lesik a törököket. „Rabjaink közül — írja Dervis bég — ki Állya Mátyásnál, ki Magyar Bálintnál vagyon.“³⁵⁵⁾

Szigetvárról Szigliget és Fonyód várába került Magyar Bálint. Mindkét helyet, de különösen az utóbbit nagyon megerősítette. Bár e

³⁵⁴⁾ Cs. és kir. állami levélt. Hung. 1543. ápril 10. Szaniszló pécsi püspök jelentése Pécs állapotáról, mellékelve van a katonaságról szóló kimutatás.

³⁵⁵⁾ Szalay: Négy száz magyar levél 57. l. Magyar Bálint már 1547. szept. 22-én Bécsből parancsot kapott, hogy a fegyverszünetet megtartsa s a törököket ne háborgassa. (Cs. és kir. áll. ltr. Turcica.) Az efféle parancsra a végbeli kapitányok Magyar Bálinttal együtt édeskeveset adtak.

két erősség védelme is elég gondot adott neki, azért másutt is elég dolga akadt. Nádasdy intézkedésére hol itt, hol amott találjuk őt. S ha kiütött a háboru, Nádasdy seregével ő is a táborba vonult. Akárhova vitte őt a sors, Nádasdy Tamással folyton levelezett. Levelei kétségtelenül hirdetik, hogy szíve szerint vonzódott gazdájához. Az 1549. évben írja például Nádasdynak, hogy parancsait híven teljesíti: „mert énnekem ez országban nincsen több bizodalمام az Isten után, mint te nagyságodhoz. ...könyörgök, elvigye rólam az haragját; mert látja az Isten, hogy büntelen vagyok“³⁵⁶⁾

Hogy miért haragudott Nádasdy Tamás, azt nem nehéz kitalálnunk. Magyar Bálint és Állya Mátyás folyton portyázott. Több török vitézt elfogtak és pénzt is eleget szereztek. A török azonban mindent visszakövetelt, mivel békeség idején történt a portyázás. A király meghagyta a két kapitánynak, hogy a török rabokat és a pénzt azonnal adják vissza. A budai basa ugyanis nagy hévvel követeli a visszaszolgáltatást. Ám Magyar Bálintnak és Állya Mátyásnak hiába írt volt őfelsége. Ők csak mosolyogtak a királyi rendeleten.³⁵⁷⁾ Ezért a király meghagyta Nádasdynak, hogy hadát vezesse Magyar Bálint ellen s kényszerítse őt a török rabok s a pénz kiadására.

Nádasdy — amint Magyar Bálint levele mutatja — nem indított hadat Bálint uram ellen, hanem levéllel intézte el a dolgot.

³⁵⁶⁾ Nádasdy level. 1549. dec. 7. Fonyód.

³⁵⁷⁾ Cs. és kir. állami ltr. 1549. február 10. Prágából írja a király Nádasdynak, hogy az ő rendeletét Magyar Bálint és Állya Matyás „quodanumodo ludibrio habere videntur“.

Kiütvén az erdélyi hadjárat, Magyar Bálint a gazdájával, Nádasdy Tamással együtt résztvett abban. Tudjuk, hogy Lippa elfoglalását (1551-ben) elsősorban Nádasdynak és az ő vitézeinek köszönhetjük. Mikor az ostromló sereg már-már lelkét vesztette, Nádasdy leszállt a lováról s zászlót ragadván, Magyar Bálinttal együtt gyalog rohant az ostromra. A vitézek a nyomukban lévén, a várat hamarosan elfoglalták. Erdélyben is kitüntette magát Magyar Bálint s így közte és Nádasdy Tamás közt lévő barátság napról-napra erősödött. Az erdélyi hadjáratot Magyar Bálint a saját költségén küzdötte végig. Idegen földön lévén — írja ő maga 1552-ben —, nem akart alkalmatlankodni, „de immár — úgymond — meg kell kiáltanom te nagyságodnak az én szükségemet, mert nincs kinek kiáltanom, hanem csak te nagyságodnak”.³⁵⁸⁾

Visszatérvén Erdélyből, hol Fonyódon, hol Pápán szolgált s ama kor szokása szerint éjjelnappal azon törte a fejét, hol s mi módon árt-hat a töröknek. Egyszer itt, máskor amott leelkedik a seregével. „Ha valahová utat tehetnénk — írja ő maga —, örömet tennénk!”³⁵⁹⁾ Egyik nap Fonyód körül vet lest, másnap Karád körül száguld, majd meg Csáffordról jelenti, hogy vitézeit Márton porkolábbal a Rába mellé bocsátá.³⁶⁰⁾ Aztán ismét Karakóról írja, hogy Marcal mellett vagyon, „ha te nagyságod akaratja volna — írja Nádasdynak —, bocsátánánk ki valami kis csatát, húsz avagy huszonöt

³⁵⁸⁾ U. o. 1552. aug. 23. E leveléből megtudjuk, hogy Nádasdy Pápára rendelte őt.

³⁵⁹⁾ U. o. 1552.

³⁶⁰⁾ U. o. 1552. okt. 4. Csáfford.

legényt, netalántán az Isten adna valami szerencsét“.³⁶¹⁾

És így ment ez folyton. Nem esoda aztán, ha a török szomszédok rendre jelentik, hogy Magyar Bálint uram nyakonkötve hordatja a török vitézeket s égeti, dúlja a török falvakat. De ami a töröknek kedvét szegte, az Nádasdy Tamást örömmre gerjesztette. Jókedvvel irogat Magyar Bálintnak, dicséri bátorságát, éberségét és jó gondviselését. Az ő érdemének tulajdonítja, hogy az a vidék magyar jobbágy híjával eddig nem lett. Ha Bálint napja elérkezett, még külön is köszönti őt. Így tett 1552-ben is, amikor aztán Magyar Bálint uram (február 19-én) ilyen választ tett: „hol te nagyságod azt parancsolja, hogy én az te nagyságod egészségeért egy pohár bort köszönjek, meghiggye te nagyságod, hogy még az levelet nem hozták volt, addig is gyakortasággal az te nagyságod egészségeért bort köszöntem. És az mely embere te nagyságodnak énnékem parancsolta, hogy rá köszönjem egy pohár bort, én rá köszöntem és örömet megittam az te nagyságod egészségeért, hogy az Isten adjon te nagyságodnak sok jó esztendőt és szent Bálint napját érnél!“³⁶²⁾

A derűt ború szokta követni. Magyar Bálint víg kedve is hamar bosszúságra fordult. Éjjeli száguldáskor lovával együtt fölborult és összevissza törte magát. „Megköpülőztettem volt magamt — írja Therjék Tamásnak —, és folyosó esett kezemre, azért sem lovon, sem kocsin nem járhatok, míg az Isten könnyebbé-

³⁶¹⁾ U. o. 1552. aug. 29.

³⁶²⁾ U. o.

get nem ad!³⁶³⁾ Alig, hogy e baját kiheverte, a döghalál szállt Somogyra s a vitézeit egymásután szedegette el tőle. „Istennek ostora — jelentí 1553-ban — nagy vagyon a halál miatt e földön. A szegény somogyvári apátúr is megholt.“³⁶⁴⁾

Az 1555-ik évben a nádorispán Magyar Bálintot Kanizsa várába rendelte. Egyszerre tehát több végháznak a gondja is rászakadt. S míg ökigyelme Kanizsán forgolódott, azalatt a ravasz Naszuf bég Fonyódra ütött s Magyar Bálint uram asztagjait és szemebeli gabonáját mind elragadta.³⁶⁵⁾ Elkeseredésében mit tehetett egyebet, ő is neki rúgá magát a töröknek.

Mint kanizsai főkapitány úgy a behódolt mint a hódolatlan falvaktól megkívánta az adót és az ingyenmunkát. Czetenye falu lakóinak például azt írta, hogy ha be nem jönnek, „*az ti magatok kapufáján fölakasztatunk benne-tek*“.³⁶⁶⁾

Ez évben a törökök még más kellemetlenséget is okoztak neki. A pesti Ibráliom bég bajviadalra hívta őt. Bár Magyar Bálint a kihívót

³⁶³⁾ Folyosómirigyet kell itt értenünk, mely nyavalya többször szerepel a XVI. századi levelekben.

³⁶⁴⁾ U. o. 1553. nov. 29.

³⁶⁵⁾ U. o. okt. 15. „Ez elmúlt napokban Nazuf bég mind elvitte az mi kevés gabonám volt, onnajt hazul mind elvitte két negyvennyolc szekérrel, jóllehet az uraim váltig harcot tartottak velök... Könyörgök te nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak, jól tudja te nagyságod, télire jár az idő. adatna meg valamenyt az jargalásomban.“

³⁶⁶⁾ Orsz. ltr. Lymbus, II. sorozat 14. csomó, 1555. Valentinus Magyar de Palona supremus capitaneus Canisiensis.

nem ismerte, a bajt mégis fölvette. Azonnal írt tehát a nádorispánnak s engedelmet kért a viadalra. Nádasdy azonban eltiltotta őt a viadaltól. Magyar Bálint erre újra és újra könyörgött, engedné meg a viadalt. „Nincs mit tennem — írja 1555. április 4-én —, im látja nagyságod az török leveléből, most is mit ír nekem. Azért könyörgök nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak, engedje meg nagyságod, mert félek rajta, hogy oly levelet kezd írni rám, kibe meg fog rutéjtani. Minthogy pedig gyermekségemtől fogva mind körülök nevelkedtem föl és tiszességetem ifjúságomtól fogva ez korai gyan megoltalmaztam, bannám, ha immár ilyen koromba most esnék rajtam ezféle gyalázat.“³⁶⁷⁾

A nádorispánon kívül Zichy Istvánnak is írt a viadal dolgában s őt is közvetítésre kérte. „Kérem kegyelmedet — írja —, mint bizott uramat az én örökkévaló szolgálatomért, hogy te kegyelmed ne hagyjon e mostani szükségembe. Te kegyelmed legyen itt mind az uraimmal egyetemben; mert im érte kegyelmed az ő leveléből (t. i. a török vitézéből), hogy ő készen jó reám és ne mondják, hogy engemet pusztán talál; mert *inkább akarnám holtomat, hogy nem éltemet, ha készen nem találna s ott szidalmazna engemet. Ha ifjúságomban olyan vétkeket nem vallottam, bánom, hogy vénségemkor vétkeket vallanám.*“³⁶⁸⁾

Íme a végbeli vitézi szellem megnyilatkozása! Inkább akarja a halált, mint a megszégyenítését. Kér, könyörög, minden követ megmozdít, hogy ellenségével bajt vívhasson. Tüzes

³⁶⁷⁾ Szalay: Négy száz magyar levél.

³⁶⁸⁾ U. o.

ifjútól ezt nem csodáljuk, de Magyar Bálint már vén ember volt s mégis inkább akarja a halált, mint a törökök előtt vitézi tisztessége kisebbitését.

Zichy csakugyan írt a viadal ügyében Nádasdynak. „Lássa kegyelmed — úgymond —, ha megengedheti-e; mert nagy nyomoruságnak tartja Bálint, ha nem víhat.“

A török bég nagyon jól tudta, hogy Magyar Bálintnak nincs engedélye a viadalra. Ezért mindig kérkedőbb hangon bosszantgatta Bálint uramat. „Ne tartsa őt — úgymond — mint a leányt, jegybe, hanem mint két atyafi vívjának meg egymással.“³⁶⁹)

Magyar Bálint elunván a sok irka-firkát, elhatározta, hogy megvív a törökkel, még ha Nádasdy megharagszik is reá. Hamarosan meg is egyezett a törökkel a hely és az idő dolgában. Aztán Zichytől s másoktól jó szerrel való lovakat kért, akik őt a viadalra kísérik. A babócsai mezőn kellett volna a viadalnak végbemennie. De bizony a bég nem jelent meg. Megtörtént-e később másutt a viadal, nem tudjuk. Csak annyi bizonyos, hogy Magyar Bálintnak egy mákszemnyi baja sem történt. Vidáman

³⁶⁹) Szalay: Négy száz magyar levél, Ibraliom bég levele Magyar Bálinthoz, Pest, 1555. Szent Gergely napján: „Ez elmúlt napokban mentem én mind nagy sok bégekkel és urakkal fölkészülvén oda Koppányban. Ott igen vártalak az ütközetre tized napig, de nem győzélek várni. Aztán eljövék mind az vitézekkel egyetemben. Ott nekem ezért sok költségem is lőn hiába; azért mostan is intlek és kérlek, hogy nekem választ tégy, avagy levelet küldj erre, hogy tudjam meg, hol akarsz az vívást, ha Palotán akarsz-e avagy Tatán; mert én kész vagyok reá mindenkort.“

harcolt tovább is. Az 1556. évben résztvevett a Babócsa mellett vívott győzelmes csatában, mely alkalommal Istvánffy szerint ő vezette a nádornak ezer lovagját és ezer gyalogosát. Aztán ugyanezen évben Nádasdy Kristóffal, Enyingi Török Ferencceel éjjel megszánguldozta Korokna alját. Itt is és egyebütt is oly derekasan forgatta a szablyáját, katonai tudásának oly sok jelét adta, hogy híre a bécsi udvarig elszállt. A király aztán a legfontosabb végháznak, Szigetvárnak a főkapitányságát ajánlotta föl neki. Magyar Bálint e tisztet szívesen vállalta volna, de a nádorispán semmi módon nem volt rávehető, hogy őt szolgálatából elbocsássa. Később a király Somogy megye védelmét szerezte volna Magyar Bálintra bízni. Kétszáz huszárt és kétszáz hajdút rendelt alája s jó fizetést ígért neki. A nádorispán szeretettel teljes kérésére azonban ezt a kitüntetést is visszautasította.³⁷⁰⁾ Megmaradt továbbra is Nádasdy Tamás szolgálatában. A hűségnek és a ragaszkodásnak ez igazán megható jele! Mert hiszen a nagyobb tisztet, a nagyobb fizetést hagyta ott azért, hogy továbbra is a töröktől körülfogott apróbb végházakat védje, ahol előtte tűz, mögötte víz és körülötte mind ellenség állott. *„Csak én magam vagyok köztük — írja Magyar Bálint — mint az ördög a sombókon!”*

Megmaradván régi tisztében, folytatta a töröküzést, a leshányást és a száguldozást. Aztán

³⁷⁰⁾ U. o. 1565. szept. 9. Fonód, levele a nádorispánnéhoz: „Az én kegyelmes uram elég szerencsémeket tartá meg életében, kit kegyelmed tudhat... *Szigetet őfelsége nekem adja vala*, szegény (nádorispán) nem hagyja belé mennem. Aztán Somogyban 200 lóra és 200 gyalogra fizetést tenni őfelsége ahhoz is kész vala“ stb.

évről-évre tudósítja Nádasdyt, milyen sokféle vagyonszerzése s milyen nyeresége volt itt vagy amott.³⁷¹⁾ A sok kártétel természetesen a törököknek nem igen volt inyére. A szomszéd bégek igyekeztek is a kölcsönt visszaadni. Az 1558. év őszén például Szigliget falut támadták meg éjjel. „Én magam ott voltam — jelenti a nádornak Magyar Bálint — az szegényeknek szolgálatjára. Az várból kiszakítottak vala. Nem hittem én magam is, hogy nagyságodnak többé szolgáljak, de az Úristen kegyelmes lön!”³⁷²⁾

Ugyanez évben Mehmed bég Fonyód ellen intézett éjjeli támadást. A palánkban lévő „kutyákat” (viskókat) meggyújtatta, aztán hajnalig a várat ostromolta. Magyar Bálint akkor csak huszonötöd magával volt hon, de emberül tartá magát, sőt ki is jött a várból s kilenc fejet vett s több elevent fogott. Az asztagjait azonban ezúttal is elégették a törökök. „*Bizony — jelenti Magyar Bálint — soha a villasütésre jobban nem vőttek, de ami kevesen voltunk a szegény keresztény hit mellett örömet harcoltunk.*”³⁷³⁾

³⁷¹⁾ Az 1556. évben például Csányi Akosnak jelenti: „Pénteken mentünk volt Karád alá. Meglestük vala őket és az lesre ki is jöttek vala, de az én kalauzom miatt és egy árok miatt... sokan hullának az árokban s az mely szerencsét az ur isten reánk hozott vala, az elszalada. Pajzst, kopját, kápát eleget hányának vala, de kevés nyereségünk leve.”

³⁷²⁾ U. o. 1558. okt. 13. Szigliget. Ez alkalommal a törökök Magyar Bálintnak fonyódi majorságát is elpusztították, úgy hogy nem volt miből táplálnia magát és vitézeit.

³⁷³⁾ U. o. „Kimentünk vala utánnok, hogy innét eltágnulának kilenc fejet vettünk és három elevent fogtunk; főemberik hullottak el, jeles vajdájok is,

Az 1559. évben (január 11-én) a koppányi bég minden hadával ismét Fonyód ellen indult. Magyar Bálint azonban ezúttal is helytállt s a törökök mindössze csak a szénáját égethették el. „A törökök a nyereségből — írja ő maga — igen gazdag kótyavetyét nem igen hányhatnak.“³⁷⁴⁾

Mivel a Fonyód ellen intézett támadások közül eddig egy sem sikerült, 1561. december 26-án a pécsi, a simontornyai, a koppányi és a kaposi törökök együtt törtek be a fonyódi szigetre. Ami gabonát asztagban találtak, azt ezúttal is elégették, de a várban semmi kárt sem tehettek, sőt lovakban és emberekben ők vallottak kárt. „Ismét készülnek rám — jelenti Magyar Bálint a támadás után —, Isten segítségével elvárom őket.“³⁷⁵⁾

Az 1562. évben Salm győri generális a magyar hadakkal együtt Hegyesdet ostromoltatta. Magyar Bálint is ott volt a seregével. A törökök keményen tartották magukat, de mivel a palánk összeomlóban volt, a föladásról tanakodtak.

kinél jobb vajdája nem volt; itt vagyon az feje. Sebes sok vagyon bennök; három szekéren vitték az sebest.“ (Levele Csányi Ákoshoz, 1558. Fonyód.)

³⁷⁴⁾ U. o. Június 29-én Mehemed bég ismét Magyar Bálint ellen indult. Ez alkalommal meg sem várta a gabona érését, hanem lekaszáltatta úgy, ahogy találta. Magyar Bálint viszonzásul Mehemed malmát égette el, „mivelhogy — írja — öneki egyéb majorságát nem találtam“.

³⁷⁵⁾ U. o. — Ez év november 11-én is ezt írta Magyar Bálint a nádorispánnak: „Hírt nagyságodnak azt írhatom, hogy az szomszédságbeli ellenséggel gyakorta szembe vagyunk. Az koppányi bég, ki immár régtől fogva itthon nem volt, az megjött.“

Bár sok előkelő magyar és német úr volt ott, a törökök csak Magyar Bálinttal akartak alkudni. „Ide az sátorhoz futának utánam az sáncból valami darabontok — írja a nádornak Magyar Bálint —, kik mondák, hogy az törökök engem üvöltenek... Az sáncba menék és onnét az várhoz. Kérdém, miért kiáltatok ti engem? Mondák, hogy ím szablyáinkat kihányjuk, az házat is megadjuk és mi magunkat is rabságra adjuk, csak az Istenért az darabantnak (hajdúknak) ne hagyj levágni!“³⁷⁶⁾

Salm generális nem akarván, hogy a törökök a várat magyar embernek adják föl, folytatta az ostromot és lelöveté azt a törököt is, akinek Magyar Bálint szót nyújtott. Gondolhatjuk, hogy mi módon esett ez az eljárás Magyar Bálintnak, aki a vitézi szokástörvényt mindig nagyra tartotta.³⁷⁷⁾

Íme ez az eset is mutatja, milyen tekintélye volt Magyar Bálintnak a török előtt.

Ezen tekintély kivívásában és harcainak sikerében természetesen sok részük van a katonáinak is. Magyar Bálint huszárjai és hajdúi abban az időben nagy hírre vergődtek. A gazdájuk nagyra is tartotta őket. Ha rabságba estek, ő vesződött a kiváltásukon,³⁷⁸⁾ ha a fizetatlenség miatt szenvedniök kellett, ő segítgetett rajtuk. A szomszéd urakkal és kapitányokkal való

³⁷⁶⁾ U. o. 1562. ápril, Hegyesd alatt.

³⁷⁷⁾ Maga Magyar Bálint írja ezt föntebb említett levelében. („irigységből, hogy általam ne essék ez dolog, gróf uram az ágyukat hozzá sütögette, kivel az törököt is megöleté, az kinek én szót nyújtottam vala“.)

³⁷⁸⁾ Az 1552. év nov. 29-én is ezt írja: „te nagyságod küldene valami pénzt, kivel kiváltoznának az én szolgálaim az gazdájoktól“.

civakodása is nagyrészt a katonái miatt történt. Magyar Bálint uram hajdúi ugyanis a falvakon sok csintalanságot tettek, de ő még ilyenkor is védte őket, nem törődve azzal, hogy tömérdek ellenséget szerez ez úton magának. Különösen a hajdúi ellen volt sok a panasz. Az 1558-ik évben például már maga a király intette meg őt a hajdúi miatt. Magyar Bálint erre megírta a nádorispánnak, hogy a mások szabad hajdúinak a fosztogatása miatt ő reá kiáltanak. Horváth Markó — úgymond — megtudja mondani, kik tartják az uratlan hajdúkat! „Hiszem, hogy aki őfelségének énreám ez méltatlan panaszt tette, nem jóakaróm.”³⁷⁹⁾

A következő évben Gyulaffy László ellen már ő emelt panaszt, amiért a szolgálait elfogta s szabad ispán módra hatalmasul tartja és törvényhez nem hozza őket. „Ha bűnösök volnának, ölné meg a törvény őket.”³⁸⁰⁾

A Magyar Bálint ellen indított sok panasznak (a katonái erőszakoskodásán kívül) az volt az oka, hogy ő kigyelme ami földet a töröktől visszafoglalt s nehéz küzdelemmel megőrzött, megtartotta, hogy a háza népét és vitézeit táplálhassa. A jogos tulajdonosok azonban ebben erőszakot láttak s ezernyi panaszt emeltek Magyar Bálint ellen. Még Thúry György is, akivel Magyar Bálint különben jó barátságot tartott, 1559-ben panaszt bocsátott ellene a nádorispánhoz. „Bizony — feleli rá Bálint uram — nem várnám az jó barátomtól, hogy nagyságod

³⁷⁹⁾ 1558. aug. 22. Szigliget.

³⁸⁰⁾ 1559. január 3. ex Fonód. „Enyim volna a panasz — írja Magyar Bálint a levelében. — Nem Takaró Mihály vagyok én, hogy az levél mellett kiszaggatnám valaki szakállát.”

előtt így rongál a levelében! Én — írja Magyar Bálint — atyámfiái és vitézeim halálával török kézből bírtam azokat a földeket. Nem sokat tudok itt, ki Fonódnál közelebb legyen a török torkához! De ha a falvakat mind másnak osztják, őfelsége a végházat is adja másnak; mert látja Isten, énnekem nincs mivel tartanom, teljességgel kifogytam belőle.“³⁸¹⁾

Magyar Bálint — amint tudjuk — egyszerre több végháznak is kapitánya lévén, azoknak javítása és építése is az ő nyakába szakadt. Bár a törvények az efféle munkákat a jobbágyok kötelességévé tették, egyik úr sem bocsátotta el szívesen a jobbágyait az ilyen munkára. S ha Magyar Bálint fenyegetni kezdé a földesurakat, mindannyian ellene fordultak s özönvíz módjára bocsátották a panaszt ellene a nádorispánhoz és a királyhoz.³⁸²⁾

Ha mindezekhez még hozzávesszük, hogy a hirtelenharagú Magyar Bálint az ilyen esetekben senkinek adósa nem maradt, úgy könnyen megértjük, miért kiáltottak rá annyi bünt igaztalanul. Mert hiszen tudnunk kell, hogy még gyilkossággal is vádolták őt ellenfelei!³⁸³⁾ A János deákon esett sérelmet is neki rótták föl

³⁸¹⁾ U. o. 1559. aug. 4. Szigliget.

³⁸²⁾ Mikor például Kanizsát kellett építeni, Széchy Margit nem bocsátá oda a jobbágyait, s mikor Magyar Bálint fenyegetőzni kezdett, Széchy Margit megírta neki: „*még az nádorispán ellen is megoltalmazzuk jószágunkat. Azért ha rád jök mentek dulni, bizony megbánjátok*“ (O. L. Nádasdy level. Széchy Margit Magyar Bálinthoz és Szele Jakabhoz 1556. június 12.)

³⁸³⁾ Szily Pál megöletésével, noha ebben Magyar Bálintnak semmi vétke nem volt.

bűnül, pedig Magyar Bálint nem is látta őt.³⁸⁴⁾

Bizonyos dolog, hogy Magyar Bálint nem született angyaltermészetű embernek s így emberi fogyatkozásokkal volt teljes, de azért az ellene szórt vádak javarésze mégis hamis vád volt. Ezért ókigyelme mindig szívesen ment a törvény elé, tudván, hogy ott csak a vádlóinak gyűlik meg a bajuk.

Ez időben történt, hogy Magyar Bálint ellenségei: Zrinyi Miklós, Tahy Ferenc és Pernezy András Somogy megyét fölbiztatták, hogy Magyar Bálint ellen az udvarnál és az országgyűlésen panaszt emeljenek. Könnyű volt ezt nekik kivinniök, mert Magyar Bálintra amúgy is nagy volt a harag az ő szabad hajdúinak garázdálkodása miatt. A nádorispán érthető haraggal vette a Magyar Bálint ellen szórt vádakat. Haragjában azt írta neki, békélne meg először az Istennel, azután a világi emberekkel! Magyar Bálint erre imígyen felelt a nádorispánnak: *„Érti nagyságod az magyarok dolgát, hogy azt, ki őnékiek szolgált, örömet mindenkor meg akarták enni! De énrám nem Somogy vármegye panaszol, hanem az kik az Dráván túl laknak, mint Tahy Ferenc és Pernezy András, kik az én árnyékomban nyugosznak!”*³⁸⁵⁾

A király a panaszok megvizsgálására kommisszáriusokat küldött Somogyba. „A kommisszáriusoktól — írja Magyar Bálint — én semmit sem rettegek, mert hiszem, hogy a sok csacsogónak a szájukat bedughatom!” Ehhez a ki-

³⁸⁴⁾ Magyar Bálint maga kéri ez ügyben a nádorispánt, hogy hagyjon törvényt, hadd igazítsa ki magát e hamis vádaskodásból.

³⁸⁵⁾ 1562. január 1. Fonód. Magyar Bálint levele a nádorispánhoz.

jelentéséhez még hozzáfűzi, hogy a török a falukra véres nyársat hordoztat. Közhír, hogy Fonyód ellen készül. „Isten segítségével — írja — itt talál bennünket.“

Somogy megye Pernezy Istvánt Károly főherceghez küldé, hogy Magyar Bálint ellen föl-tüzelje őt. Pernezy ugyancsak befeketíthette szegény Magyar Bálintot, mert maga Károly főherceg írja, hogy Pernezy előadá neki a hallatlan és rettenetes gonosztetteket!³⁸⁶⁾

Károly főherceg szerint Magyar Bálintnak igen erős vára van a Balaton szigetén. Mivel Zrinyi Miklós haragszik reá hajdúinak pusztításai miatt, reá kellene bízni Fonyód várának elfoglalását. Báthory András és Tahy Ferenc is gyűlöli őt. E hárman kijelentették, hogy ha hatalom adatik nékik, megbüntetik Magyar Bálintot.³⁸⁷⁾

Magyar Bálint ellenségei úgy az udvart, mint a kormányzókat megnyervén maguknak, az 1563. évi országgyűlésen is előadák nagyrészt valótlan vádjait. S nem lévén senki, aki Magyar Bálintot védte volna, az országgyűlés nyilvános gonosztevőnek nyilvánította őt. Aztán kötelezte, hogy Szigliget és Fonyód várakat a Lengyel árváknak visszaadja. A törvénycikk azt is kimondja, hogy az 1546. évi törvény értelmében Magyar Bálintot személyében és vagyonában büntetni kell.³⁸⁸⁾

Nadasdy Tamás ekkor már nem élt s így nem volt senki, aki az országgyűlés tagjait fölvilágosította volna arról, hogy Magyar Bálint Szigliget és Fonyód várát nem bitorolja, hanem

³⁸⁶⁾ „Facinoribus horrendis et inauditis.“

³⁸⁷⁾ Csász. és kir. állami ltr. Károly főherceg öfelségéhez 1563. január 26. Ens.

³⁸⁸⁾ Az 1563. évi 55. törvénycikk.

mint a Thoti-Lengyel árvák törvényes gyámja kezeli és védelmezi.³⁸⁹⁾

Különben az 1546. évi törvényt nem is alkalmazták Magyar Bálintra. Mindössze annyi történt, hogy Csombordy Mátét és Simándy Pétert küldték királyi biztosoknak. Ezek befejezván a vizsgálatot, békésen kiegyeztek Magyar Bálinttal. Az egyezés szerint vissza kellett volna adnia Szigliget és Fonyód várát a kitűzött határidőre. De Magyar Bálint nem is gondolt a terminusra. Erre Miksa király újabb határidőt tűzött ki, de Bálint úr erre sem reagált.³⁹⁰⁾

Történt-e ezután újabb egyezés, nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy Magyar Bálintnak a hajaszála sem görbült meg s Fonyód vára továbbra is kezén maradt. Azonban az udvarnak vele szemben követett eljárása nagyot változtatott Magyar Bálint gondolkozásán. Ő, aki mindig híve volt a királynak, most a szemét másfelé fordította. János király fiának a pártja felé kezdett hajladozni!

Bálint úr még Nádasdy életében megegyezett vele, hogy ha ő előbb halna meg, a gyermekét fogja szolgálni. Magyar Bálint az egyezséget meg is tartotta; mert tovább is a Nádasdy-család szolgája maradt. Az özvegy nádorispánné azonban nem igen fizetgette őt és népét. Emiatt aztán Bálint uram folyton zsörtölődött. „Két végházat tartani — írja 1565-ben Terjéknek — nem kis dolog; gondolhatja kegyelmed, hogy nem tökHzorgetéssel leszen; mert attól nem fél az török, hanem emberrel szokták az végházat

³⁸⁹⁾ Magyar Bálintnak a felesége is Lengyel leány volt, Lengyel Brigitta, akinek szintén része volt a birtokban.

³⁹⁰⁾ Cs. és kir. állami ltr. Hung. Csombordy Máté és Simándy Péter jelentése 1563.

tartani és szablyával oltalmazni. Az ember pedig enni, italt és pénzt kér.”

Bár — amint levelei mutatják — sokszor igazán nagy nyomorúsággal küzdött, a gondjaira bízott várakat haláláig megvédte. Pedig ugyancsak kevés vitéze volt. A várak védelmezésében és a törökkel való harcokban aggott meg. S csodák-csodája, aki egész életét és tudását a török ellen fordította, vén korában a török barátságát már nem látta oly veszedelmesnek, mint előbb. Mikorra a vénség dere Magyar Bálintot is megfehérítette, előbbi törökgyűlöletének már se füstje se lángja nem volt. A sors őt is megtanította, hogy ahonnét az ország oltalmát várta, onnét esett a nyavalya. Lelkeséjtve tehát ő is ahhoz fordult, akit eddig legjobban üldözött. Kevés ember ismerte nála jobban a törököt s ha egész múltjának a megtagadásával még ő is ahhoz és az erdélyi fejedelemhez fordult, akkor bizonyos dolog, hogy ő is elkeseredett ember volt s keveset bízott a bécsi király támaszában és jóindulatában nemzetéhez.

Magyar Bálint ezen politikai fordulása akkor kezdődött, amikor Kanizsa a király kezére jutott s maga Magyar Bálint is a király zsoldjára került. Ügylátszik, ezt a kenyeret nem vette be a gyomra.

A csanádi püspök már 1565-ben megírta Bécsbe, hogy Magyar Bálint követői az erdélyi fejedelemmel voltak s visszajövet a török vitézekkel nagyokat ittak. Borittukban aztán eldicsekedtek, hogy az erdélyi fejedelem Magyar Bálintnak magas tisztséget fog adni.³⁹¹⁾

³⁹¹⁾ Csász. és kir. állami ltr. Turcica, 1565. nov. 23. „Gloriabatur dictum Valentinum Magyar dominum suum paulo post non postremum locum apud Transylvanum habiturum.”

Erről a dologról természetesen a budai basa is tudott. Nem Magyar Bálint volt az egyetlen dunántúli főtiszt, aki ez időben az erdélyi fejedelemhez hajolt. A hős Gyulaffy László, Komjáthy Balázs és Forgách Ferenc már 1568-ban Erdélyben voltak. Magyar Bálint bizonyára a szomszédjával: Gyulaffy Lászlóval együtt beszélte meg az erdélyi fejedelemhez való pártolást, de Bálint úr valami akadály — tán betegség — miatt nem mehetett Gyulaffyval. A budai basa azonban még 1569. február havában is megsúgta a császári követnek, hogy Magyar Bálint szintén követni fogja Gyulaffy példáját.³⁹²⁾

Régi szolgáló ember volt Magyar Bálint, eleget harcolt, tisztséget is eleget viselt, tehát nagyon is rászolgált a magasabb állásra. Azonban már vén és elnehezedett legény volt s a betegség is sokszor tartá fogságban. Erdélybe tehát nem juthatott el, de azért az összeköttetést fentartotta az erdélyiekkel éppúgy, mint a törökökkel. Világosan kitűnik ez a király magatartásából. Magyar Bálint az 1569. évben Lengyel Istvánt küldé Bécsbe zsoldért. A király kelletlenül fogadta Bálint úr követét. Bocskay György legalább azt írja Bécsből Batthyány Boldizsárnak, hogy „lúg nélkül is igen megmosta az fejét öfölsége és ugyan szemébe megmondta, hogy jól értené Magyar Bálintnak minden praktikáját az rebellisekkel és az budai basával; olyanokat, hogy kik nem keresztény emberhez valók“.³⁹³⁾

A lecke, amit Magyar Bálint öfölségétől kapott, céltalan volt. Ő ugyanis már lemondott

³⁹²⁾ U. o. Relatio d. Hosszúthoty ad passam Budensem expediti, 1569. febr.

³⁹³⁾ Körmendi ltr. Missiles. 1569.

arról, hogy Gyulaffy példáját kövesse. Megvé-
nült s elbetegeskedett és semmi kedvet sem ér-
zett az Erdélybe való menetelhez. E helyett
Nádasdy Ferencnek és Batthyány Boldizsárnak
a barátságát kereste, akiktől több támaszt re-
mélhetett, mint az udvartól.

Az 1570. évben a törökök a gyűlölt Magyar
Bálint vára ellenében kastélyt építettek. Nagy
veszedelmet jelentett ez mind Fonyódra, mind
Szigligetre. Magyar Bálint meg is tett mindent,
hogy a bajnak elejét vegye. Személyesen ment
föl őfelségéhez Bécsújhelybe és segítséget kért
tőle. Bocskay György írja ez alkalommal
Batthyánynak: „Magyar Bálint most itt va-
gyon. Törekszik az ő dolgában, hogy vagy el-
vonják az ő kastélyát, vagy az törökét, kit most
csináltak ellenben, melyet ha el akarják
hányni, oly erővel menjenek arra, hogy ki az
budai basát meg is várja. De ebben az mint
értem most semmi sem lészen, hanem vetnek
bele valami élést és valami gyalogot.“³⁹⁴⁾

A dolog csakugyan úgy történt, ahogy Boc-
skay írta. Felsőbb rendeletre Bornemissza János
pápai kapitány küldött Magyar Bálint segítésé-
gére gyalogokat. Ezeket azonban Magyar Bálint
uram nagyon leszólta. Megtudván ezt Bor-
nemissza János, Salm generálishoz fordult, ír-
ván neki: „Az ki levelet írt volt Magyar Bálint,
kiben az gyalogokat vargáknak, szöcsöknek,
szabóknak és kovácsoknak írta volt, azt az le-
velet nagyságod küldje énnekem.“³⁹⁵⁾

Az a körülmény, hogy a török Magyar Bálint
várával szemben kastélyt épített, világosan je-
lezte a szomszéd törökök célját, mely nem volt

³⁹⁴⁾ U. o. Bécsújhely, 1570. dec. 14. Batthyány
Boldizsárhoz.

³⁹⁵⁾ Közös pénz. ltr. Hung. 1571. febr. 24.

egyéb, mint Magyar Bálint körülzárása és várának elfoglalása. Szemének és fülének tehát ugyancsak résen kellett lennie, hogy a veszedelmet elkerülje. A bajhoz járult még, hogy ez időben már jobbára betegeskedett. De azért nem hagyta magát vénségére megszégyeníteni. A reábízott várakat megtartotta. Az 1571. év őszén a török mindenfelől gyülekezni kezdett s attól lehetett tartani, hogy Szigligetet elfoglalja. Magyar Bálint ekkor súlyos betegen feküdt a várban. Segítséget keresett tehát, de nem az udvarnál, hanem jó barátainál s főleg Batthyány Boldizsárnál. Levelét a feleségének: Lengyel Brigittának mondta tollba. Sürgősen kéri Batthyányt, hogy népet bocsásson a segítségére; mert Szigliget veszedelemben forog.³⁹⁶⁾

E segítségkérésnek igen egyszerű a magyarázata. Magyar Bálint Nádasdy Tamás halála után barátságot kötött Batthyány Boldizsárral. E hatalmas úr és kitűnő hadvezér bizonyára jól ismerte a vén Magyar Bálintot. S ha állandóan jóindulatot mutatott hozzá, világos dolog, hogy méltányolni tudta Magyar Bálint érdekeit. Nem tudjuk, hogy Batthyány mit felelt Lengyel Brigitta asszony levelére, de az bizonyos, hogy Magyar Bálint segítségére küldött katonaságot.

Amint Bálint úr fölépült betegségéből, több ízben fölkereste leveleivel Batthyányt. E levelek hangja világosan mutatja, hogy Magyar Bálintnak nagy tisztessége volt a Batthyány-udvarban. Tán az utolsó levél is, amit Magyar Bálint életében írt volt, Batthyány Boldizsárnak szólt. Az 1573. év január 9-én írta ezt

³⁹⁶⁾ Körmendi ltr. Missiles: Lengyei Brigitta Batthyány Boldizsárhoz 1571. szept. 6. Szigliget.

Hidvégről. Egy nemes ifjút ajánl benne Batthyánnak familiaris-ül. „Nagyságodnak — írja — kommandálok egy inast, kinek Esegváry Mihály a neve. Kérem nagyságodat, mint bizodalmas uramat, hogy az én szolgálatomért vegye hozzája, tanítsa és oktassa. Az míg peniglen az inas nagyságodnak meg nem szolgálhatna, hát azt én szolgálom meg érette nagyságodnak.“³⁹⁷⁾

Szegény Magyar Bálint bizony nem sokat szolgálhatott Batthyánnak. Nem sokkal a fön-
tebb írt levele után meghalt. Párnás János 1573. május hó 12-én jelenti Nádasdy Ferencnek, hogy a minap írt már Magyar Bálint úr haláláról. Főlovát a parancs értelmében fölküldé Keresztúrra.³⁹⁸⁾

Ez a rövidke jelentés is hirdeti, hogy Magyar Bálinttal nagy vitéz költözött el a világból. A XVI. századi szokás szerint ugyanis csak a legnagyobb hősök főlovát és fegyverzetét szerezték meg az udvar számára.

Magyar Bálint három évtizednél tovább védelmezte Szigligetet és Fonyód várát. Becsülettel meg is tartotta mindvégig. Halála után két évvel azonban a török már elfoglalta Fonyódot, leolvén a benne talált őrséget.³⁹⁹⁾

³⁹⁷⁾ Körmendi ltr. Missiles. Megírja azt is, hogy a nevezett ifjút a vasvári gyűlésre elviszik.

³⁹⁸⁾ Lövő, 1573. máj. 12. (Nádasdy level.)

³⁹⁹⁾ Körmendi ltr. Missiles: Nádasdy Ferenc 1575. aug. 6-án jelenti Batthyány Boldizsárnak Fonyód elfoglalását.

VII.

RÁTHOTI GYULAFFY LÁSZLÓ

Ráthoti Gyulaffy László

A XVI. század nálunk a tehetségek érvényesülésének a korszaka. Politikai, hadi és társadalmi viszonyaink olyanok, hogy az egyéniségek fejlődésének, a tehetségek érvényesülésének mód nélkül kedveznek. Élet és küzdelem foly minden téren. Ezernyi mód és alkalom kínálkozik a föltünésre. Csak reá kell kelní a dologra; hajszołgatni a szerencsét; bátran szembeszállni az akadályokkal — s kész a siker! Igaz ugyan, hogy amennyi a vágy, annyi a gát; de hát bátor szívvel társalkodik a szerencse. S aki boldogulni akar, nem szabad a gátaóól visszariadnia, hanem mindenét kockára kell vetnie. És ezer meg ezer ilyen ember akad. A kótyonfitty szolga úrrá, az úr kőváras és zászlós főúrrá, ez meg dinasztává óhajt lenni. S aki a küzdelemben el nem bukik, aki meg nem fárad: a célját el is éri. Hiszen szemmel látjuk, hogy a XVI. században rongyban csühdő szabad legényekből jeles fővitézek lesznek; egyszerű nemesek hatalmas birtokosokká válnak s családjuk fényével legrégibb nemzetségeinket is elhomályosítják. Diplomataó, nagyessű politikusok, kiváló írók s jeles hadvezérek támadnak s hírt, nevet szereznek maguknak is, meg a nemzetüknek is.

A XVI. század azonban nem csupán a tehetségek érvényesülésének a kora. A legnemzetibb s a legmagyarabb időszakunk ez. Szereplőinket

a nemzeti sajátosságok, a nemzeti erények és bűnök át- és áthatják. Alig akad még kor, melyben igazabb magyar jellemeket, sajátosabb egyéniségeket találunk, mint a XVI. században. Igaz ugyan, hogy ezek legtöbbje egyazon szabású; de hát ez természetes dolog. A vágyódások és törekvések közössége, a nemzeti élet és gondolkodás azonossága szereplőinknek lelket úgy nagyjában egyformára ütötte. De azért tanulságos és hasznos ezeknek a megismerése egyenkint is. Hiszen ha valamikor, úgy ebben a korban táplálkozott a nemzet az egyéniségekből. S ha a nemzeti szellemet és gondolkodást ismerni óhajtjuk, úgy először a hangadó egyéniségeinket kell alaposan ismernünk; mert az ő tanácsukon, az ő gondolkodásukon forgott igazában a nemzet dolga is.

Ráthoti Gyulaffy László, akiről itt szólnak, a XVI. század egyik legjelesebb vitéze volt. Ő is azok közé tartozott, akik tehetségükkel alacsony sorból magas polera verték magukat. Évtizedeken át nehéz küzdelmeket küzdött; az életét százszor is kockára vetette: míg végre sikerült a hajóját révbe vezetnie.

Régi s jó nemes családból származott. A kies fekvésű Csobánc vára e család ősi fészke. Ott született Gyulaffy László is. Valamikor jó módban élt a család, de most, a török betelepülése után, majd mindene elveszett. Bár Gyulaffy László apjának (Istvánnak) sokszor az asztalát sem volt mivel táplálnia, gyermekeit azért nagy gonddal neveltette. László fiát nemcsak a hadi dolgokra oktattatta, hanem a tudományokba is bevezettette. S a tehetséges ifjú éppoly ügyesen forgatta a kardot, mint a tollat. A viszonyok s a saját vágyakozása mégis a hadipályához terelték őt. Katona lett, könnyű láti lovas vitéz.

Ott küzdött Somogyban és Baranyában, ahol Pekry Lajos és Verbőczy Imre hősi tetteiről regélt minden lantos és hegedős. Bár seregével akadt akkor a jeles magyar vitéz, Gyulaffynak mégis sikerült a nevét már ifjú korában ismertetnie. Acélkarú, sasszemű vitéz volt, aki a kopjatörést, a gyűrűöklelést és a kardforgatást mesteri módon értette. Olyan bajvívó volt, hogy három országon félelmes híre támadt. Minden jóra való török vitézbe belekötött; s addig ingerelte, addig csipkedte, míg a bajra ki nem jött. Reánk maradt egyik mocskos vitézi levele, amelyben a legnagyobb budai basát: Musztafát igyekszik bajviadalra erőltetni. Elmondja őt e levélben hazug és álnok embernek, aki latorsággal kereskedik. „Ha — írja — a véletlen szerencse Török Ferenc uram kardjától megtartaná hitvány életedet, én akarom rajtad keresnem a tisztességemet; de nem hazug nyelvvvel, mint te, hanem éles szablyával.”⁴⁰⁰⁾

Kortársa és rokona: Gyulaffy Lestár írja róla: életében csak halálos bajt ötször vívott nevezetes főtörökökkel. S Isten vele lévén, mindenik az ő keze miatt halt meg. A hegyesdi török vajda (Pajazyt) bajra híván őt ki, lóháton vívtak meg egymással. Gyulaffy a vajdát úgy találta öklelni, hogy a kopjája lobogóstul keresztül ment a páncélon s a vajda hátán jött ki. Szekercével kellett a kopját a meghalt török testéből kiverni. „Ennél szörnyűbb öklelést — írja Lestár uram — senki nem látott.”

„Kopját pedig — folytatja Lestár — a törökökkel szemben annyit tört sok helyen, de *főképpen a Balaton jegén*, hogy számát sem maga, sem más nem tudta. Mely dologban oly szeren-

⁴⁰⁰⁾ Körmendi levélt. Missiles. 1566.

esével forgolódott, hogy végre csak álsruhában törhetett kopját; mert a török semmiképen reá nem ment volna, látván nagy szerencséjét; mert ritkán tört valamely törökkel kopját, hogy vagy meg nem ölte, vagy meg nem sebesítette volna.“⁴⁰¹⁾

Szamosközi is megemlékezvén munkájában a XVI. század nagy bajvivókról, Pekry Lajost, Gyulaffy Lászlót és Sarmasághy Miklóst mondja a leghíresebb magyar bajvivóknak.⁴⁰²⁾

Eszerint bizonyos, hogy még Szamosközy korában is élt Gyulaffy László bajviadalainak az emléke.

Ismeretes dolog, hogy a XVI. században egész csomó királyi rendelet és törvény tiltotta a végbeli vitézeket a bajviadaloktól és a kopjatorésektől. S mégis azt látjuk, hogy a hadipályán való emelkedés, a jó hír- és névszerzés legkönnyebben a szerencsés bajviadalok útján történt. Gyulaffy László is a szerencsés bajviadalaival vonta magára figyelmét. Azt tartották ugyanis, hogy akiben a személyes ügyesség, erő és bátorság oly nagy, mint Gyulaffyban, az nem lehet rossz tiszt. Hiszen a XVI. században nálunk a harcok legtöbbször még személyes viadal volt s a győzelmet az egyének kiválósága döntötte el. Az olyan embernek tehát, mint Gyulaffy, a hadban is nagy hasznát vehették. Nem csoda tehát, hogy a király is, meg a főurak is szívesen vették Gyulaffy szolgálátát. S ő mint hadnagy is megállta a helyét. A kardja alatt levő száz huszárjával egyik vakmerő kalandot a másik után vitte véghez. Mindig és mindenütt az elsők között küzdött. A

⁴⁰¹⁾ Gyulaffy Lestár, Tört. Tár 1893. 203. és köv. l.

⁴⁰²⁾ Szamosközy Tört. Mar. I. köt.

lehetetlent nem ismerte: ő mindenre vállalkozott, mindent mert. S mivel a szerencse jobbára kedvezett neki, elbizakodottá lőn, vagyis beleesett abba a hibába, amely legtöbb XVI. századi kapitányunknak közös tulajdonsága volt. S mint ezek, úgy Gyulaffy is nem egyszer vérral fizette meg elbizakodottságának és könnyelműségének az árát. Különb mint századának igaz fia, más tekintetben is kortársaira ütött. Erőszakos és kíméletlen volt. A sarlóját szívesen vágta a más vetésébe. Támadta, verte s üldözte az ellenségeit.

Századának attól a hibájától sem volt ment, hogy a katonáival együtt szívesen iddógált. S ha sípszó mellett a boritalnak ereszkedett, minden óvatosságról megfeledkezett.

Ez a hibája különben könnyen menthető. A század fölfogása ugyanis az volt, hogy a játszi embernek, a jeles tréfájú, jó katonának az iváshoz is értenie kell. És Gyulaffy értett is hozzá. Szerencsére e hibája mellett is tekintélyt tudott tartani a kardja alatt levő katonái között. Az emberei félték és tisztelték őt, akár szolgált neki a szerencse, akár nem.

Gyulaffy valóságos ostora volt a dunántúli hódoltságnak. Nem ismert kíméletet, nem érezte mások szenvedését, nem irgalmazott senkinek, aki szembe került vele. Úgylátszott, mintha a természet szelídsége teljesen megvadult benne. Ez azonban csak látszat volt. Nagyon is érző szív lakott hatalmas testében. A saját jobbjait például vére hullásával védte s minden szabadságukban megtartotta. Példás életű és szerető családapa volt. Gyermekait a legnagyobb gonddal neveltette s minden törekvése arra irányult, hogy családjá jövőjét biztosítsa.

Igaz magyar vér csörgedezvén ereiben, a ha-

záját mód nélkül szerette. Isten a megmondhatója, hányszor vetette kockára a fejét hazájáért. S e földért folytatott küzdelmében soha meg nem fáradott; lelkesedése soha el nem ült. Dicsőségét a költők három nyelven zengték; példáján az ország minden jóra való ifja szívet és lelket vőn.

Gyulaffy László — mint a legtöbb birtokát vesztett nemes — néhány jargaló szolgálival kezdte meg katonai pályáját. A XVI. század negyvenes éveire esnek az ő első vitézi tettei. Ebből az időből azonban még kevés írott emlék maradt reánk s így közelebbit nem is tudunk róla. Az egykorú krónikások és egy-két magánlevél ejtenek ugyan róla néhány magasztaló szót, de hát ez édeskevés arra, hogy világosságot vehetnénk vitézi pályája kezdetére. Pedig nagy dolgokat kellett művelnie; jó nevének kellett lennie; mert különben a király nem hivatja magához Bécsbe. — Még ifjúsága virágzakszában volt ökgigyelme, mikor a király őt először szemre hívatta. Az 1549. évben történt ez. *Ferdinánd ez alkalommal följánlotta az ifjú Gyulaffynak a szigetvári főkapitányságot.* Gondolhatjuk, hogy e fontos fővégházat csak kipróbált vitézre, tapasztalt katonára bízhatta a király. Hiszen minden pillanatban attól lehetett tartani, hogy a török meglepi s elfoglalja. Gyulaffyra tehát nagy kitüntetés volt s megbízatás. Ő azonban nem igen kapott az efféle kitüntetésen. Bizonyos föltételekhez kötötte a szigetvári tiszttel elfogadását. Ezeket a föltételeket írásba foglalta s átadta a király tanácsosainak.⁴⁰³⁾ Az első föltétel ez volt: Öfelsége biz-

⁴⁰³⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 1549. 14335. fasc. Postulatio Ladislai Gyulaffy ad suscipiendam prae-
fecturam de Zygeth.

tosítsa őt, hogy ha egy évnél tovább nem akarna Szigetvárbán maradni, az övéivel egyetemben tisztességgel távozhasson. E föltételt a tanácsosok el is fogadták.⁴⁰⁴⁾ Gyulaffy második kívánsága az volt, hogy Ófelsége 150 lovast és 300 gyalogot adjon alája. A tanácsosok azonban erre kijelenték, hogy Szigetvárra elégséges 150 huszár és 150 hajdú is.

Gyulaffy harmadik kívánsága az volt, hogy Ófelsége előre jelölje ki a terminust, megszállás idején meddig köteles ő várat védeni s mikor küld néki Ófelsége segítséget.

Ez utóbbi kívánság ellen semmi kifogást sem emeltek a tanácsosok, mivel bevett magyar szokás volt ez a fából és földből épített várakban. S akkor még Szigetvár is csak közönséges palánkerösség volt.

Mi lett ez alkudozásnak a vége, nem tudjuk. De minden jel arra mutat, hogy Gyulaffy László egy évnél tovább nem viselte a szigetvári tisztséget. Az 1551. évben ugyanis már Pápán találjuk őt, ahol száz huszárnak volt a hadnagya. Pápán ez időben igen jelentékeny magyar őrség volt. Csupán huszár 928 élt ott a király kenyerén. A tisztek a Dunántúl legkiválóbb vitézei voltak. Ott szolgált például a hős Horváth Markó, a jeles Enyingi Török Ferenc, Podmaniczky Ráfáel, Paksy János, Csahy Farkas, Horváth Gáspár, Bánffy István, Boczky Pál és Gyulaffy László.⁴⁰⁵⁾

⁴⁰⁴⁾ U. o. „Majestas regia non coget eum innitum ultra annum servire. Ita tamen, ut per tres menses ante expletum annum majestatem suam faciat de sua voluntate certiozem.“

⁴⁰⁵⁾ Orsz. levélt. Lymbus. II. sor. 1. f. Verzaichnuss aller geringen pferdt. — A Nádasdy-féle számadások között van egy ilyen keletnélküli ki-

Hogy az ilyen vitézek nem ültek veszteg a pápai düledező palánkban, mondanunk sem kell. Az egykorú jelentések szerint a pápai őr-ség füstbe bocsátván a királyi tilalmat, nap-
nap után kalandok után járogatott s nem egy-
szer véres csatában győzte le a portyázó törö-
köket. Az 1551. évben például a nagyhírű feje-
vári szandzsák bég: *Velicsán*, nagy sereggel
lopva Stájerország rablására indult. Megtud-
ván ezt a mieink, elébe kerültek s a Nagy Ba-
kony szélén lest vetettek néki. Velicsán ráment
a lesre és bár vitéz módra küzdött, a serege
teljesen megsemmisült. Ő maga is csak nagy
nehezen menekülhetett Fejérvárra. Ott aztán
dühében kivégeztette a legelökelőbb fejevári
polgárokat, mivel azt hitte, hogy ők voltak az
árulói.⁴⁰⁶⁾

E lesvetésben Gyulaffy László és emberei
ugyancsak kimutatták magyar vitéz bátorságú
indulatjokat. Ha tíz feje lett volna minden tö-
röknek, azt is lekaszabták volna.

A szerencsés lesvetésnek a gyümölcsét: több
száz paripát, még több török rabot és fegyvert
Győrre vitték s ott bocsátották kótyavetyére.
A kótyavetyén befolyt pénzen aztán szép mód-

mutatás: *Modus et ordo transactionis* et. Eszerint
Gyulaffy László 75 lóval és 50 hajdúval Devecse-
ren szolgált. E kimutatás a XVI. század ötvenes
éveiből való. Orsz. ltr. Nádasdy sz. E. fasc.

⁴⁰⁶⁾ U. o. Nádasdy level. Adám deák levele Ná-
dasdynéhoz 1551. kisasszony napján: „Velicsán
bég, az fejevári szandzsák, ki az hadnak feje volt,
sebbe ment be. Az fejevári főpolgárokbán kilen-
cet vágatott le. Az bírót is. Azt mondotta, hogy
ők tettek hírt ide az uraimnak, úgy gyűltek reájok
és azért verték meg őket.“ (A Brüßszeli Okmány-
tár II. k. is ad erről jelentést.)

jával megosztottak egymás között.⁴⁰⁷⁾

E szerencsés lesvetésnek, vagyis inkább fényes győzelemnek a híre a külföldet is bejárta. Még a Brüsszelben lakó Mária királynét is értesítették a magyar vitézek nagy szerencséről.

Gyulaffy László a maga szakállára is hadakozott. Ki-kijárt az embereivel s módját ejthette, fosztogatta a törököket. Mivel azonban a katonái már az első siker után a bornak ereszkedtek, többször érte őt baleset. Így mindjárt 1551-ben, mikor is Magyar Bálint urammal együtt portyázgatott, a török ugyancsak megugrasztotta őt. Ez alkalommal 32 emberét veszítette volt el. Az egykorú levelek szerint egyik pribékje: Török Antal árulta őt el a törököknek.⁴⁰⁸⁾

Gyulaffy László a nevéen esett efféle csorbát hamar kiköszörülte. Résztvett az erdélyi hadjáratban meg Lippon ostromában s ott — az egykorú írók állítása szerint — ugyancsak vitézi módra vitézkedett.

Visszakerülvén Pápára, az 1552. és az 1553. évi kimutatások szerint⁴⁰⁹⁾ száz lóval és 50 hajdúval szolgált ottan. Valami jól nem mehetett

⁴⁰⁷⁾ U. o. „Ebersdorf uram, király képe azt parancsolá nekik, hogy mind ide Győrre jöjjenek mind lovakkal, rabokkal és minden marhával és az kótyavetyét itt Győrött hányják.“

⁴⁰⁸⁾ U. o. 1551. márc. 16. Ányos Boldizsár levele Horváth Markóhoz: „Tudja kegyelmed, mint jártak Gyulaffy és Magyar Bálint. 32 vagyon fogva bennök. Török Antal az pápai az is foglyá esett volt és törökké lett. Vélük az uraim, hogy ő árulta volna el őket.“

⁴⁰⁹⁾ U. o. Lymbus II. sor 14. fasc. 1552. Gentes regiae majestatis. Továbbá Csász. és kir. állami levélt. Hung. 1553. febr. 6. Pallavicini jelentése,

a sora, mert a fizetés rákháton járt s a katonái ugyancsak zúgolódtak. Az 1553. év május 19-én például maga írja, hogy a gyalogok tisztjei és tizedesei elébe jöven, kijelentették, hogy a nagy fizetlenség miatt éhséggel kell meghalniok. „Büntetni nem merem a zúgolódókat — írja Gyulaffy —, mert ha néhányat megbotoztatok közülük, a többi mind elszökik.“⁴¹⁰⁾

Gyulaffy szívesen segített volna a katonáin, de hát ezidőben magának sem volt pénze. Nádasdy Tamást épp emiatt arra kéri, hogy 100 frtnyi követelése helyett gabonát adasson neki, mert igen megszűkült. „Jól tudja nagyságod — írja Nádasdynak —, hogy mikor az erdélyi hadban nagyságoddal voltam, nagyságodnak mindenben örömet és híven szolgáltam. Ezután is nagyságodnak mindenkor kész szolgája vagyok, valamikor nagyságod parancsolja.“⁴¹¹⁾

A nagy fizetlenség miatt a király zsoldjából ugyancsak nehéz volt megélnie. Pedig neki még Csobánc őrzése is sok gondot adott. Ezt az utolsó családi fészket ugyanis mindenáron meg akarta őrizni. S bár Pápán szolgált, a félszeme mindig Csobáncon volt. A török ugyanis, hogy Gyulaffyt bosszantsa, váltig nyugtalanította a kis Csobánc várát. Nádasdy Kristóf tudósítása szerint 1554. november havának első napjaiban is ostrom alá fogta a török Csobáncot. „De — írja Nádasdy — Isten úgy adta, hogy estennen

mely szerint Pápán ezek szolgálnak: Török Ferenc 200 lóval és 200 hajdúval, Gyulaffy László 100 lóval és 50 hajdúval, Rátkay Pál 100 lóval és Nádasdy Kristóf szintén 100 lóval.

⁴¹⁰⁾ Csász. és kir. áll. ltr. Hung. 1553. május 19. Pápa.

⁴¹¹⁾ Orsz. ltr. Gyulaffy László levele Nádasdyhoz 1554. január 16. Pápáról.

hazament volt Gyulaffy László; Horváth Gáspár is vele volt... És (a törökök) váltig ostromolták; de semmit nem tehettek nekik. Be is hágott volt bennök, még az virrasztónak is fejét vették az fokon; de valahogy Isten úgy adta, hogy ismét kiverték.“⁴¹²⁾

A töröknek a visszaverése nem kicsiny munka volt, mert hiszen Csobáncnak csak maroknyi őrsége volt s a falai is düledezőben állottak. Alig egy hétre a főntebbi támadás után, Csobánc köfalai le is dőltek. Maga Gyulaffy jelentí ezt november 11-én — írván —, hogy fával támogatja s földet veret rá. Egyúttal kéri Nádasdy Tamást, hogy legalább 20 darabantot szerezne a királytól Csobánc várába.⁴¹³⁾

Gyulaffy László folytonosan hadakozván a törökkel, sok főrabot szerzett magának, kiket azután nagy váltságon bocsátgatott szabadon. A török rabokkal való illetén kereskedés a XVI. századi kapitányoknak a legfőbb jövedelmi forrásuk volt. Gyulaffy is a török rabok sarcából tengette magát és a katonáit. Néhanapján még a király is kért tőle török rabot. Gyulaffynak rabja volt például a szultán udvarának a birkózója is. E roppant erejű török a keresztény hitre tért s aztán a győri generális a király kérelmére Bécsbe vitette őt Gyulaffy tömlöcéből.⁴¹⁴⁾

A török rabok tartása nem volt minden veszedelem nélkül való foglalkozás. Egy-egy rab néha egész városra és várra hozott veszedelmet. Gyulaffy is majd megjárta Pápán két gyermek-

⁴¹²⁾ U. o. Nád. lev. Nádasdy Kristóf Kanizsay Orsikához Pápáról 1554. nov. 3-án.

⁴¹³⁾ U. o. 1554. nov. 11.

⁴¹⁴⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Hung. 1560. január 25. Gall Ádám őfelségéhez.

rabjával. Enyingi Török Ferenc írja 1555-ben, hogy a fejérvári bég a pribék Moré Jánost titokban Pápára küldé. „Menj el, Moré János — mondá a bég —, szabadítsd meg az két török gyermeket, kik Gyulaffynál vannak. Osztán te leszesz igaz Moré János. Ezeket pedig megszerzvé, én is minden hadammal az város alá megyek; husvét napjára virradóra az várat megütöm. Ti is akkor onnan belül az kapura üssetek.“

Gyulaffy László a nádorispánnal egyetemben résztvett Babolesa ostromában is. Itt is ember-ségesen viselte magát. Ennek jele, hogy a király magához hívatta őt s a szigetvári kapitányságot immár másodízben följánlotta neki. Gyulaffy azonban nem fogadta el a tiszteletet.

Míg ő Bécsben járt, azalatt a törökök kijöttek s az ő vitézeit megverték. Még a sereg-zászlója is a török kezére került. Zsákmány és török ló azonban mégis akadt valamicske. Ugy hogy kótyavetyét is tartottak, mégpedig Gyulaffy nélkül. Ez nagyon zokon esett neki. A fő kótyavetyés: Csoron, azonban nem sokat törődött Gyulaffy haragjával; megtartotta a kótyavetyét s mindössze csak ennyit mondott: „*ha kinek nehéz, toppantsa meg az lábát*“.⁴¹⁵⁾

Mivel Pápa kissé távolkán volt a folyton fenyegetett Csobánc várától s mivel Gyulaffy már megúnta a pápai kenyeret, az 1557. év nyarán arra kérte a királyt, hogy helyezze őt a lovasaival egyetemben Győrré.⁴¹⁶⁾ E kívánságát

⁴¹⁵⁾ Nádasdy lev. Gyulaffy László levele a nádorispánhoz 1557. febr. 13. „Nekem — írja — kótyavetyésem sem volt, sem deákom ott.“

⁴¹⁶⁾ Hadi ltr. Exped. 1557. július. Ladislai Gyulaffy Memorial, darin er begehrt seine Pferdt geen Raab zunemen etc.

hamar teljesítették. Hiszen már amúgy is több ízben meghagyták neki, hogy veszedelem idején a győri generális oldalán legyen.⁴¹⁷⁾

Bár Győrött is jeles szolgálatokat tett, vagyona még mindig nem tudott szert tenni. Az 1559. évben ő maga írja, hogy János nevű bátyjával és Kristóf nevű fivérével együtt, hármuknak csupán három ház jobbágyuk van. S még e csekélységen is pörlekednek egymással.⁴¹⁸⁾

Bizonyára Csobánc várának a könnyebb védelmezése birta rá Gyulaffy Lászlót, hogy a jelentéktelen Tihany várának a kapitányságát elfogadja. Az 1560. év telén már Tihany várában van s onnét küld a nádorispánnak fácánt, hurok madarakat és erdeit (vaddisznót).⁴¹⁹⁾

Tihanyban még közelebb esvén a törökhöz, a hadakozásra még több alkalma nyílt. S ő nem is szalasztott el egyetlen alkalmat sem, ha viadalra volt kilátása. Sajnos, az óvatosság és az előrelátás még mindig hiányzott benne és mivel a vakmerőség és a személyes ügyesség nem volt elegendő a sikerre: a törököknek olykor kemény csapást sikerült reája mérniök. Az 1561. év május havában például négyszáz pápai gyaloggal Veszprém alá ment, hogy a polgárdi sokadalmat (országos vásárt) megüsse. A Bakonyba érvén, ott lest vetett. A török azonban nem jött reá a lesre. A parasztok ugyanis még

⁴¹⁷⁾ U. o. 1557. febr. és május. Rendelet Gyulaffy Lászlóhoz.

⁴¹⁸⁾ Orsz. ltr. Nádasdy level. 1559. szept. 1. Gyulaffy László levele a nádorispánhoz.

⁴¹⁹⁾ U. i. Tihany 1560. dec. 20. Ügylátszik, hogy a tihanyi kapitányság és a török rabok ügyében hívatta őt a király 1560. január havában Bécsbe. (Hadi levélt. Exped. 1560. jan. Gyulaffy wirdet geen Hof zu den Kriegsraht gefordert.)

jókor elárulták Gyulaffy jelenlétét. Amint Ormányi Józsa uram írja, Gyulaffy tán még meg sem indult, a török már tudta, mire és hová készül. „*Mert — írja Ormányi — mikor az magyarok valahová akarnak készülni, az nem titok, hanem azonnal minden ember tudja.*“

A türelmetlen Gyulaffy elunván a lesben való várakozást, Veszprém alatt a hódoltsági falvakat verte föl. Vérszemet vevén a sikeren, katonáival együtt a bornak adta magát. Ezenközben megérkezik a fejevári török had s meglepi Gyulaffy mulatozó seregét. A törökök kétszáz gyalogot levágnak és sokat rabbá ejtenek. Gyulaffy harmadmagával szaladt el.

„Az magyarok — írja e vereség alkalmával Ormányi — igen vesznek az nagy lakás (lakomázás) miatt; *mert soha nem lehet az magyar had részegség nélkül. Csak csatára menjen is, azonnal meg kell valahol részegegni... Az Gyulaffy uram félő, hogy elveszti egy nap magát, ki kár volna; de senki szavát nem fogadja!*“⁴²⁰⁾

Ez a súlyos vereség nagy hatással volt Gyulaffy Lászlóra. Nem is csoda, hiszen a vitézi nevének esett folt. Igyekszik is magát mentegezni szépező szép szókkal és elfogadható okokkal egyaránt.⁴²¹⁾ Emellett tanult is a maga kárán. Ezentúl ugyancsak óvatos volt s nemcsak a veleszületett bátorsággal élt, hanem azzal a szép okossággal is, amivel az Isten őt megáldotta. A siker nem indította őt többé fölfuvalkodásra és kevélysére; a veszedelemkor az óvatosságot fogta volt maga mellé oltalmul. Így

⁴²⁰⁾ Orsz. ltr. Nádasdy level. Csányi Ákoshoz 1561. május 28. Sümeg.

⁴²¹⁾ Hadi ltr. Exped. 1561. július: Gyulaffy pro Entschuldigung von wegen der Niederlag.

aztán nem is érte őt többé vereség és szegény. S hogy az ellenségnek becsülettel ellenállhasson, a haditanácstól a tihanyi és a csobánci őrség megerősítését — vagy az ő elbocsátását kérte.⁴²²⁾

A haditanács természetesen nem bocsátotta őt el, hanem egynéhány gyalogra fizetést rendelt neki. Ezzel ugyan nem sokra ment Gyulaffy, de azért helytállt magáért. Okulván az eddigi tapasztalatokon, jó kémeket tartott s így idejében tudta, miben sántikálnak a törökök. Tehát előre készülhetett a fogadásukra. Ha alkalmas híre volt, sietett azt a szomszéd kapitányokkal is tudatni. Az 1561. augusztus 11-én például Török Ferenc főkapitány uramnak jelenti, hogy a bégek mind összegyűltek s Budán vannak. Somogyból a szekereket is mind Budára vitették. „Úgy értettem hírrel — írja —, hogy Pápára vagy Palotára, vagy pedig Tihanyra akarnak jönni, vagy Tapolcán akarnának valami kastélyt csináltatni.“⁴²³⁾

Ez időben Hegyesd a török kezére jutván, a belé helyezett vajda: *Pajazyth* nagy erővel kezdé azt építtetni. Gerendákat, palánknak való fát faragtatott s a jobbágyokat reá hajtá az építésre. Amelyik jobbágy megszökött a munkától, azt Pajazyth vajda menten karóba vonatta. Érdemes megemlítenünk, hogy ennek a Pajazyth vajdának a hegedőse azelőtt Gyulaffy Lászlónak volt a darabantja Tihanyban. Mivel igen jó hegedős volt, a vajda vele hegedültette magát.

⁴²²⁾ U. o. Gyulaffynak három folyamodása 1561. május, aug. 8. és szept. 16.

⁴²³⁾ Orsz. ltr. Kisebb családi levéltárak 7. esomó, 1561. aug. 11. Tihany.

Gyulaffy látván Hegyesd épülését, már 1561. sok kárt tett a bentlévő törököknek, amennyiben akadályozta a hegyesdi vár építését és élelmezését. Ezt tette a következő év tavaszán is, erősen sürgetvén Hegyesd elfoglalását. „Nincs benne — írja — több hetven töröknél, az is gyalog. Isten kezünkbe adná, csak lennénk érte. Ím én Csobáncban vagyok most két negyven embörrel; Sümegeből Józsa deák gyalogival, Buza Benedök is Vásonból mind lovaggal s gyaloggal azmivel lehet itt vagyunk. Még is az időtől fogva semmi élést be nem hattunk vinni.“⁴²⁴⁾

Amint tudjuk, a következő évben (1562.) csakugyan megkezdte Gyulaffy és Magyar Bálint Hegyesd ostromát. De mivel a Gyulaffy alá rendelt katonákat nem fizették, lassan-lassan mind elszöktek s Gyulaffyt magára hagyták. Elkecserevedve írta ez ügyben aztán Salmnak, a győri generálisnak: „Azért kegyelmes uram efféle fizetetlen néppel soha többé engömet ne hagyjon nagyságod; mert *ezúttal nyilván kezembe hagyják az medvét.*“⁴²⁵⁾

Nemsokára maga Salm generális is megjelenvén, Hegyesdet újra megszállották. Gyulaffy László és Magyar Bálint ez alkalommal ugyancsak kitüntették magukat. Nekik köszönhető elsősorban, hogy Hegyesd ismét magyar kézre került.

A következő (1563.) esztendőben Gyulaffy is meghivatván a koronázatra, huszonöt váloga-

⁴²⁴⁾ U. o. Nádasdy lev. Nádasdy Tamáshoz. Ugyanezt a levelet írta Gyulaffy Török Ferencnek és az 1562. évben nagyszombat napján. A két levél szóról-szóra megegyezik. (Az utóbbi a kisebb családi ltr. 7. csomójában található.)

⁴²⁵⁾ U. o. Csobánc, 1562. május 30.

tott lovaggal ment Pozsonyba, ahol a megkoronázott király Thúry Györggyel egyetemben lovaggá ütötte őt. A koronázás alkalmával, ősi szokás szerint, lovagjátékok is tartottak. Gyulaffy is résztvett abban s játszva győzte le külföldi ellenfeleit. Utoljára Magyarország két legnagyobb bajvívója: Thúry György és Gyulaffy László állott ki a porondra. Feszült kíváncsiság fogta el a nézőket, mikor e két nagy vitéz megkezdte a viadalt. A király intésére azonban abba kellett hagyniok a küzdést. Őfelsége ugyanis attól tartott, hogy e két nagy vitéze kárt talál egymásban tenni s így abba hagyatta velük a lovagi tornát.

Ez évben Gyulaffy nővérének: Homonnai Gábornénak a leánya eljegyeztetvén Révay Ferenc urammal, Gyulaffy Csobáncról jelentő a nádorispánnak, hogy ő is elmegy a menyegzőre.⁴²⁶⁾

A lakodalom után megint a mindennapi foglalatosságra kellett magát adnia. Azaz, hogy harcolnia kellett. Tihany is, Csobánc is állandóan veszedelemben volt s jó Gyulaffy hol itt, hol amott kellett a hadját forгатnia. Megszokta ő már ezt. A régi magyar mondást tartotta szeme előtt: a szénégetőnek tőkén a szeme; aki-nek a foga fáj, nyelvét rajta tartja. S ő kegyelme oly éberséggel őrködött, hogy egyik várában sem esett baj. Még a szomszéd urakat is ő figyelmeztette, ha a török részéről veszedelem közeledett. Az 1564. évben például Gyulaffy Jánosnéval és egyebekkel tudatja, hogy a budai, a fejevári és a veszprémi török mind együtt

⁴²⁶⁾ Orsz. ltr. Nádasdy level. 1563. húshagyó hétfőn. („Azt írhatom, hogy öcsémet, Homonnai Gábril leányát adtuk az nagyságos Révay Ferenc uramnak... Oda az menyegzőre készülök.”)

vagyon és Zalaságot akarják megrabolni.⁴²⁷⁾

Ugyanez év március havában a haditanács Török Ferenc főkapitánnyal egyetemben Győrre rendelte őt a végházak ügyében folytatandó tanácskozásra. Ezt az alkalmat Gyulaffy arra használta, hogy Tihany részére hadiszereket sürgessen.⁴²⁸⁾ Később meg arra kéri a haditanácsot, hogy Zrinyi hadinépének a pusztításától óvja meg az ő szegény jobbágyait.⁴²⁹⁾

Az 1566. évben kiütvén a nagy török háború, Gyulaffy László a legelsők között volt, aki jobbára a maga pénzén tartott kétszáz jó lovasával a haza védelmére sietett. Győrre ment, a király táborába. Tudjuk, hogy a nagy *császári* sereg tétlenül heverészett itt, míg Szigetvár el nem esett. Aztán pedig az egész világ kacaja közt szétoszlott. Ami jeles hadidolog ez évben történt, azt Thúry György, Gyulaffy László és Török Ferenc huszárjai vitték véghez. A király akarata ellenére ők kimentek a táborból s megsemmisítették a fejérvári bég lovashadát s még egy másik török sereget. Aztán Veszprém ellen indultak. *Gyulaffy László zúgta be embereivel Veszprém kapuját. Elsőnek rontott a várba és tüzet vetett az épületekbe.*⁴³⁰⁾ Vesz-

⁴²⁷⁾ U. o. Gersei Petheő Péter Nádasdy Kristófhoz 1564. nov. 6. Megírja Gyulaffy László tudósítását.

⁴²⁸⁾ Hadi levélt. Exped. 1564. márc 24., ápril 5. és júli 7.

⁴²⁹⁾ U. o. 1565. december.

⁴³⁰⁾ Forgách írja: „Ladislaus Gyulaffy cum suis portas perrumpit, ignemque tectis subjicit“ etc. Veszprém elfoglalása országos örömet keltett. Nádasdyné lelkesedve adja a hírt Batthyány Ferenc tudására. Ez aztán ugyancsak örömmel válaszolt neki: „Dícsértessék — írja a többi között —

prém elfoglalása után Tatát, Gesztést és Vitánt vették be. Az egykorú Forgách előadása szerint Thúry György, Gyulaffy László és Török Ferenc két csatában ezer törököt öltek meg és fogtak el.

Gyulaffynak e háborúban szerzett érdemeit a király is elismervén, Bécsbe hívatta őt s neki adta a veszprémi főkapitányságot, mégpedig úgy, hogy emellett a tihanyi tisztelet is megtartotta.⁴³¹⁾ Azonkívül megengedte neki, hogy amíg a tihanyi kapitányságot viseli, a veszprémi káptalan jóvedelmét élvezhesse.⁴³²⁾

A veszprémi kapitányság tömérdek teendővel járt. Újra kellett építeni az elégett és összedőlt várat. Rendezni kellett a várhoz tartozó községek ügyét s emellett folytonosan küzdeni a törökkel. Veszprém elfoglalása ugyanis sehogyszem volt a törökök ingyére s mindent elkövettek, hogy csellel vagy erővel visszafoglalják.⁴³³⁾ Gyulaffy azonban jó őrizetben tartá a várat s ha kiment, eszén volt, hogy csalárdság ne essék rajta. Bár a szomszéd törökök úntalan ingerkedtek, a király és a haditanács Gyulaffyt tiltogatta a hadakozástól. Ökigyelme azonban az efféle tilalmat siket füllel hallgatta. Hiszen ha-

az Uristen, ki az többit is megadja, csakhogy bízunk és higyjünk ő istenségében."

⁴³¹⁾ Hadi ltr. Exped. 1566. szept. 3. és köv. n. továbbá 1567. január 13. Gyulaffys Fürschlag in übernehmung der Hauptmanschaft zu Vesperim.

⁴³²⁾ Köz. pénz. ltr. 1566. dec. (bewilligt auf wolgefallen.)

⁴³³⁾ Nem ok nélkül írta Nádasdy Kristóf, hogy a török folyton Veszprém körül lézeng. „*Valakit benne hagynak — írja Nádasdy — igen ébren kell benne aludni.*“ (Levele Nádasdy Tamásnéhoz 1566. július 2. Veszprémből.)

dakozás nélkül sem ő, sem a katonái nem élhetek. A portyázások, a lesvetések, bajviadatok és kopjatörések tehát napirenden voltak. S Gyulaffynak hamarosan félelmes híre támadt a török végházakban. Musztafa budai basa panaszkodik is reá úntalan, a szolgálín is börzönködik eleget, dehát ennek semmi eredménye sem lőn.

Gyulaffy jól tudván, hogy falu nélkül várát nem lehet föntartani, azon vesződött, hogy minél több községet erőltessen a szolgálatra és az adózásra. Ezen fáradozásával azonban tömérdek ellenséget szerzett magának. A veszprémi püspök, a kamara, a megye, no meg az urak részéről úgy ment a panasz ellene, mint az árvíz.⁴³⁴⁾

Szokás volt ebben az időben, hogy a hódolt-sági városok és falvak olyan magyar kapitánynak voltak hajlandók adózni, akitől a török tartott s aki meg tudta őket védelmezni. A török botja alatt lévő Tolna és Ráckeve lakói például megjelentek Gyulaffy előtt s elmondák, hogy ők azelőtt Szigetvárnak szolgáltak, de most egy várnak s egy kapitánynak sem adóznak. A veszprémi kapitánynak (Gyulaffynak) azonban hajlandók szolgálni és adózni, mégha a török fölégeti is a városukat.

Ezen a címen Gyulaffy a maga számára kéri Tolnát, Ráckevét és a Szigetség nevű tartománynak hat-hét községét.⁴³⁵⁾

⁴³⁴⁾ A hadi és a közös pénzügyi levéltárban egy csomó irat található erre.

⁴³⁵⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 1567. márc. 12. A Hadi ltr. Exped. 1567. márc. Gyulaffy írja a folyamodásában Tolna és Ráckeve polgáraitól: „qui coram me voluntate spontanea fassi sunt, se nullas in partes nullique capitaneo Hungarico esse subiec-

Gyulaffy folyamodása szerint a tolnaiak és a ráckeveiek csak a kanizsai kapitánynak nem akartak szolgálni, mert ez távol volt tőlük s így nemigen védhette meg őket. A király mégis a kanizsai kapitánynak (Thúry Györgynek) s nem Gyulaffynak adta Tolnát és Ráckevét.

A falvak dolgában Gyulaffy a saját vicekapitányával: *Szécheny Mihállyal* is hadilábon állt. A királyhoz intézett folyamodásában azt írja, hogy Szécheny a Tihany várához csatolt falvakat egymásután elfoglalja s a jobbág্যokat kegyetlenül zsarolja. Veszprém elfoglalása idején minden falutól két ökröt vett és semmit sem fizetett nekik. Ha ez így tart, a falvak népe mind elszökik. Szécheny Mihály katonái a gyulakeszi pincét is föltörték s ott a saját főkapitányuknak: Gyulaffynak a borát itták meg.⁴³⁶⁾

Az efféle kellemetlenségeken kívül sok baja volt Gyulaffynak a veszprémi vár építésével és a katonái fizetésével. A vár építésére csak 300 forintot kapott. S a haditanács azt kívánta, hogy Gyulaffy a magáéból adjon tízezer forin-

tos, antea enim capitaneo arcis Szigeth dare census annualem ac pro necessitate arcis servire solebant.“ Ugyanitt vom Thúry György folyamodása is Tolna adományozásáért. Thúry szerint Tolna Szigetvárnak évi 500 frt-ot, két vizát és 25 süldőt fizetett évenként. (Ez ügyben a haditanács javaslata 1567. májusban kelt ily címen: „Kriegsrath Ratschlag von wegen der Güter so Gyulaffy László Hauptmann zu Veszprim zuegewidmet werden sollen.“ Köz. p. ltr.)

⁴³⁶⁾ U. o. 1567. január. Gyulaffy folyamodása őfelségéhez: „per miserrimos subditos tantam exercere crudelitatem, ut propediem crediderim omnes villas desertas desolatasque mansuras“ etc.

tot Veszprém építésére.⁴³⁷⁾ A katonáinak a fizetését meg hiába sürgette; ígéreten kívül egyebet ki nem erőszakolhatott.⁴³⁸⁾

A faluk dolga, a katonáinak a fizetetlensége nagyon elkésérítette Gyulaffyt. S akadt még más is, ami kedvét szegte. Tudjuk, hogy Gyulaffynak a felesége Forgách váradi püspöknek a nővére volt. Forgách püspök nagyon kedvelvén Gyulaffyt, a pornói apátság javait neki adta bérbe. A kamara ezt az apátságot is vissza akarta venni Gyulaffytól. S 1567-ben már erősen szorongatta őt emiatt.⁴³⁹⁾

A következő (1568.) esztendő még több kellemtelenséget hozott neki s így az elkéseredése még nagyobb lön.

Ez év január havában a török megszágulotta Veszprémet. Gyulaffy azonban helytállt magáért s a török eredmény nélkül volt kénytelen visszavonulni. Ez alkalommal katonái elfogták a fejevári vajdát is. E kiváló török rabot Gyulaffy pénzen vette meg a katonáitól, de azért Őfelsége rendeletére mégis elvették tőle.⁴⁴⁰⁾ Pedig e rabbal a saját elfogott vitézeit

⁴³⁷⁾ Hadi ltr. Reg. 1568. febr. 18.

⁴³⁸⁾ Közös pénz. ltr. Reg. 1567. aug. 25. Bírja türelemre a veszprémi őrseget; a fizetés nemsokára jó. Ügylátszik ez csak üres ígéret volt; mert Gyulaffy ugyanez év december havában újra sürgette katonáinak a fizetését. (Hadi ltr. 1567. dec. 6. Exped.)

⁴³⁹⁾ U. o. 1567. nov. 12. A kamara fölvilágosítást kér Gyulaffytól, mint kapta a pornói apátságot a volt váradi püspöktől s mennyi ebből a jövedelme?

⁴⁴⁰⁾ Hadi ltr. Exped. 1568. ápril 27. Gyulaffy folyamodása a jelzett török vajda ügyében.

akarta megváltani.⁴⁴¹⁾ Kétszer is folyamodik őfelségéhez e rabért; arra is engedélyt kér, hogy személyesen mehessen Bécsbe, de fáradozása hiábavaló volt. Az amúgy is elkeseredett és fölizgatott ember ekkor kemény szitkokat szór a németek ellen — talán az udvar ellen is. Aztán engedélyt kér, hogy idegen állam szolgálatába állhasson.⁴⁴²⁾ Ügylátszik, hogy már ekkor távozott Veszprém várából. Mert június 17-én sürgős parancsot kap, hogy sietve menjen Veszprémbe.⁴⁴³⁾

Érdekes jelenség, hogy Gyulaffyt éppen akkor keserítik el, mikor vitézi hírneve a legmagasabb polcon állott s mikor nemcsak itthon, de a fényes portán is félve emlegették nevét a törökök. Bizony kevés vitézünk érte meg azt a megtiszteltetést, hogy maga a szultán is foglalkozzék vele. Gyulaffy ezt is megérte s 1568-ban tudására is hozták, miféle panaszokat emelt ellene a szultán.⁴⁴⁴⁾

Azokat a szitkokat, mikkel Gyulaffy a németeket s a bécsi kormányzókat illette, a besúgók hamar megjelentették a bécsi udvarnak. Sikerkült tehát őt a király haragjába ejteniök.

Az 1568. év június havában Gyulaffy még folyamodást intézett a királyhoz. Azt kéri őfelségétől, hogy az ő halála esetén a pornói apátság javait kétezer forint lefizetése fejében a fia élvezhesse.⁴⁴⁵⁾

⁴⁴¹⁾ U. o. Gyulaffy második folyamodása június 13.

⁴⁴²⁾ U. o. szept. 18. Gyulaffy bitt umb Erlaubniss frembden Potentaten zu dienen.

⁴⁴³⁾ U. o. Reg. 1568. június 17.

⁴⁴⁴⁾ U. o. 1568. ápril 26. Reg.

⁴⁴⁵⁾ Köz. pénz. ltr. Reg. 1568. június. Egy másik folyamodásában azt kéri, hogy a meghalt zalavári apát hagyatékát exequálják.

A felelet e folyamodására az volt, hogy Öfel-sége kamarai bizottságot küldött a pornói apátság elfoglalására. A biztosok június 20-án értek Pornóra. Gyulaffy nem lévén ott, a biztosok az udvarbírónak: Mizleni Benedek deáknak adták át a királyi rendeletet. Benedek deáknak kijelenté, hogy Gyulaffy tudta nélkül nem adhatja át a javakat. A biztosokat nem is bocsátotta be a kastélyba s gyors futárral értesítette Gyulaffyt a történetekről. Tőle azonban semmi válasz nem jött. A biztosok erre összeírták a javakat s azoknak ideiglenes igazgatását bizonyos Fekete Ambrus nevű nemesre bízák. Ezt látván az udvarbíró, mindent elvitetett Híd-vegre s ott eladatta a gazdája javára.⁴⁴⁶⁾

Ezenközben Gyulaffy Lászlót Bécsbe idézték, hogy a szidalmi s egyéb dolgai miatt felelősségre vonják. Szeptember hó negyedikén bocsátották ki az első idézést. De Gyulaffynak eszébe sem jutott a Bécsbe menetel. Az idézést október 5-én, október 12-én és november 18-án megismételték s mivel ezek is eredmény nélkül maradtak, a haditanács Salm győri generálist bízta meg Gyulaffy előállításával.⁴⁴⁷⁾

Mikor hagyta ott Gyulaffy Veszprémet, nem tudjuk. De augusztus havában (1568.) már Thúry Márton volt a veszprémi főkapitány. A haditanács augusztus 11-én írja az udvari kamarának, hogy Gyulaffy László Veszprémből való kivonulásakor annyira megbántotta az

⁴⁴⁶⁾ U. o. Executio commissariorum ad abbatiam Pornó delegatorum 1568. júni 20 és júni 28. A biztosok megemlítik, hogy Forgách Ferenc püspök tanult papot is rendelt jó fizetéssel Pornóra, de ezt Gyulaffy elűzte.

⁴⁴⁷⁾ Hadi ltr. Reg. 1568-ban vannak a Gyulaffy idézése ügyében kiadott rendeletek.

uralkodót, hogy őfelsége Tihany várát is kivételni rendelé Gyulaffy kezéből.⁴⁴⁸⁾ Augusztus hó 17-én a király már biztosokat küld alá s meghagyja, hogy alkalmas embert ajánljanak neki a tihanyi kapitányságra.⁴⁴⁹⁾

Míg ezek történtek, Gyulaffy elméjében már rég megérett az elhatározás, hogy János Zsigmond pártjára áll s Erdélybe költözik. Kétségtelen dolog, hogy ezen elhatározására a rajta esett sérelmeken kívül sógorának: Forgách Ferenc püspöknek volt legnagyobb befolyása. Hiszen az elégedetlen püspök s nem az erdélyi fejedelem csábíttatta őt.

Az 1569. év február havában Hosszuthoty Min-kovits Gáspárral együtt Budán járván követ-ségben, onnét írja, hogy Gyulaffy álruhában ötödmagával Gutánál ment át szökése alkal-mával.⁴⁵⁰⁾ Majd meg Konstantinápolyból jelen-tik, hogy az erdélyi követ elbeszélése szerint

⁴⁴⁸⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. A haditanács a többi közt ezzel okadatolja Tihany elvételét: „der (t. i. Gyulaffy) sich beraidt frembder, verdachtlicher Reden vernemen hat lassen“.

⁴⁴⁹⁾ U. o. „Nobis denique — írja a király — *de minacibus et malignis Gyulaffy sermonibus cau-tum sit, ne quid mali cum praedicta arce nostra moliri possit.*“

⁴⁵⁰⁾ Csász. és kir. állami ltr. Turcica: Relatio Hosszuthoty ad passam Budens, expediti, 1569. febr. — Nádasdy Kristóf január havában Bécsben lévén, onnét írja az özvegy nádorispánnénak ja-nuár 5-én: „Továbbá azt is beszélük itt az udvarba, jöllehet nem az község között, hanem az főnépck, hogy Gyulaffy László, Dobó István bementek volna Erdélybe. Az Gyulaffy dolga ha így vagyon, hiszem, hogy kegyelmed eddig értette.“ (Nádasdy ltr.)

Gyulaffy László és Komjáthy Balázs először Lengyelországba mentek s onnét jöttek aztán Erdélybe. Forgách Ferenc Olaszországba ment, hol föloldatván az egyházi rend alól, szintén Erdélybe jött.⁴⁵¹⁾

Gyulaffy László előtt új világ nyílt Erdélyben. János Zsigmond nagy tisztelettel fogadta őt. Elhalmozta javakkal és tisztségekkel s szívesen hallgatott a tapasztalt vitéz tanácsára. Míg Forgách Ferencel a szentháromság titkán vitatkozott: addig Gyulaffy tanácsával a hadi és a politikai ügyekben élt. Gyulaffynak tehát semmije sem hiányzott; s mégis úgy érezte magát, mintha egy egész világot vesztett volna a dunántúli haremezők odahagyásával. Hiába! nehéz agg fából gúzszt tekerni. Vitézi multjának s dicsőségének legszebb napjai, gyermekkori emlékei, a családi hagyományok őt mindmind a regényes Csobánc várához fűzték, melyet évtizedeken át annyi hősi önfeláldozással védelmezett. Az esze és a szíve tehát folyton azon járt, amit könnyelműen otthagyt. A kevélysége, a fölfuvalkodottsága lassan-lassan egészen elült. Higgadt, komoly ember lett belőle. Szakállt eresztett s ha a régi emlékek nagyon fölújultak benne, elővette a lantját s a Dunántúl vitézi énekét verte rajta. Gurgurich

⁴⁵¹⁾ U. o. 1569. júli 9. ex Constantinopoli. Szeptember 1-én ugyanonnét jelentik, hogy Mehmet nagyvezér így szólott az Erdélybe jött Gyulaffy Lászlóról, Forgách Ferencről és Komjáthy Balázsról: „dissimulandum aliquantisper donec oblata bona opportunitate ex latebris illis commode elici queant et revere mea quidem opinione utendum est aliqua moderatione ne dum cupiamus emendatum Transylvanum funditus una cum sua provincia pereat eum maximo reipublicae christ. detrimento“.

Ferenc volt szigetvári vitéz megszökvén Konstantinápolyból, az 1569. év utolsó havában Erdélybe jött s ott beszélgetett Gyulaffyval. Szakállt eresztett — írja Gurgurich elbeszélése után a váradi püspök. — Idejövetele okának a végzetet és a németiséget mondotta. Rövid szünet után átkozódott; majd meg elhallgatott s fájdalmat mutatott. Öfelségét tisztelettel emlegette s róla becsülettel szólott.⁴⁵²⁾

Ha Gurgurich nem is említette volna, magának Gyulaffynak a levelei is mutatják, hogy megbánás fogta el őkegyelmét. Bizonyos mélabús hang szólal a leveleiből hozzánk. Bár visszafojtja a keservét, a lelke tusakodását rejtteni mégsem tudja. A régi hetykeségnek, a civakodó kevésységnek nyoma sincs már benne. Komoly, magábaszállott ember ő, aki a nyugalmat és a kibékülést keresi.

Alig hogy Erdélybe jött, máris azon törte magát, hogy Miksa király bocsánatát megnyerje. Fölkeresi a leveleivel Rueber kassai generálist. Barátságosan irogat neki s tudósítja őt Báthory Istvánnak fejedelemségre választásáról.⁴⁵³⁾ „Ím — írja Gyulaffy — mostan mind a három nemzetből három főembert választunk az császár portájára, kik által ezt az dolgot az császárnak megjelentjük és ugyanattól az Erdély

⁴⁵²⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Hung. 1570. január 29. A váradi püspök jelentése Pozsonyból Gurgurich Ferenc erdélyi útjáról. (Ez év június havában terjeszté fel az udvari kamara a Gyulaffy-család jószágaira vonatkozó jelentését: „Bericht der Gyulaffy Gebrüder und des ausgetretenen Ladislaen Gyulaffy eingezogenen Güter, so sich mit vil mehrers als seiner Brüder erstreckt.“ Hungr. Denkbuch, K. p. ltr.)

⁴⁵³⁾ U. o. Turcica, 1571. május 26. Gyulafejérvárról.

adóját béküldjük és könyörgünk az császárnak, hogy legyen olyan oltalommal, mint az megholt kegyelmes urunknak“ (t. i. János Zsigmondnak).

Komoly és tiszteletreméltó hangon írogat Miksa királynak is. A többi között azt is megírja neki, hogy a meghalt erdélyi fejedelem minden tisztviselője hűségesküet tett vele együtt a magyar királynak.

Miksa király nyájasan felel Gyulaffynak leveleire. Megköszöni az ujságokat s megírja neki, hogy máskor is szívesen veszi tudósítását.⁴⁵⁴⁾

Látván Gyulaffy, hogy Miksa király könnyen feledi a multat s kész a bocsánatra, elhatározta, hogy fiát a bécsi udvarba küldi a királyi ifjak közé. Közvevítőül Rueber kassai generálist kérte föl. Rueber 1571 szeptember 17-én Patakról jelenti a királynak, hogy Gyulaffy ide küldötte hozzá a fiát, akit őfelsége udvarában akar szolgáltatni. Gyulaffy — írja Rueber — nagyon megbánta viselt dolgait s már régen észretért. Hozzám igen jó indulatot mutat s nekem sok jó szolgálatot tett. Teljesítse fölséged a kívánságát s fogadja szolgálatba a fiát.⁴⁵⁵⁾

Miksa király, aki nemrég még lefoglaltatta Gyulaffy kevés jószágát, sietett kérését teljesíteni. A főudvarmester november 6-án már jelenti Gyulaffynak, hogy őfelsége István nevű fiát két lóval az udvari atyafiak gyülekezetébe fölvette.⁴⁵⁶⁾

⁴⁵⁴⁾ U. o. 1571. nov. 2. Miksa király levele Gyulaffy Lászlóhoz.

⁴⁵⁵⁾ U. o. Rueber János a királyhoz.

⁴⁵⁶⁾ U. o. 1571. nov. 6. Trauthson levele Gyulaffyhoz: „dictumque filium suum duobus equis familiarium aulicorum consortio clementer aggregaverit“.

Valamivel később arra kérte a királyt, hogy az erdélyi fejedelemtől kapott szilágy-csehi uradalomban és egyéb birtokaiban erősítse őt meg.⁴⁵⁷⁾

Valószínű, hogy Miksa király Gyulaffynak ezt a kívánságát is teljesítette. Mert hiszen magyarországi lefoglalt birtokait is visszaadatta neki. Sőt Békes Gáspárral kegyelemlevelet is küldött neki.⁴⁵⁸⁾

Gyulaffy tehát kibékült volt urával s ez lelki egyensúlyát ismét helyreállította. A közügyekkel aztán nagyobb kedvvel kezdett foglalkozni. Résztvett az erdélyi országgyűléseken s a felsőbb bíraskodásban. Katonai ügyekben nemcsak János Zsigmond, de Báthory István és Báthory Kristóf fejedelem is szívesen élt a tanácsával. Az 1575-ben vívott szentpáli csatában ő volt Báthory István seregének a generálisa. S hogy Báthorynak sikerült Békes Gáspárt levernie, azt jórészt Gyulaffy László hősiességének köszönhetette. Az egykorú történetírók magasztalva emlegetik Gyulaffynak e véres csatában kifejtett vitézségét és kitartását.⁴⁵⁹⁾

Ez volt a sokat próbált nagy vitéznek utolsó nagyobb csatája. Azontúl jobbára kedvelt birtokán, Szilágy-Csehben családja körében éldegélt. Érezvén, hogy ideje az estvéhez közelget, 1578 április 23-án megírta végső intézkedését. Kardjával szerzett jelentékeny vagyonát fele-

⁴⁵⁷⁾ U. o. Gyulaffy László levele öfelségéhez 1573. július 1. Szilágy-Cseh.

⁴⁵⁸⁾ Ezt Gyulaffy 1578. évben kelt végrendeletében írja.

⁴⁵⁹⁾ Bethlen Farkas írja, hogy Báthory István serege eleinte hátrált, de Gyulaffy László generális nagyobb csapattal az ellenség torkába rontván, hősi küzdelemmel viasszasorította. (II. k. 316. lap.)

sége és négy gyermeke között osztá meg. Mostohafiáról: Imreffy Jánosról is gondoskodott.

Végső intézkedésében meghagyta az örököseinek, „*hogy az polgárokat tartsák meg régi szabadságukba, melyekbe én is megtartottam. Soha pedig ispánkézbe ne adják őket!*”

Egy évre végrendelete elkészítése után, 1579 május hó 13-án meghalt Udvarhely nevű falujában.⁴⁶⁰) Szilágy-Csehen temették őt el, május 27-én. Temetési zászlajára a szokásos sírverset Kassai Dávid Zsigmond írta:

Nomine Gyulafides, Rex sanguine, dotibus Heros,
Haec vexilla tuli stirpis avita meae.
Pannonia me genuit tellus, Germania fovit,
Testis et est vitae Caesaris aula meae.
Dum licuit, juvi patriam felicibus armis,
Sensit et auxilium Dacia tota meum.

Ductor eram belli validis acerrimus armis,
Partaque sunt nostra multa Trophaea manu.
Saepe cruentatae mihi terga dedere cohortes,
Unus et innumeri militis instar eram.
Nec pietas in me minor exstitit, omniaque ante
Coelestem colui Religione Deum.

Major avis, Laudem generis virtutibus auxi,
Iustitia, studio, Religione, Fide.
Iure igitur patria me Ferdinandus aula
Caesarei voluit militis esse caput.
Iure sacris placui terrarum Regibus, unde
Nomina post obitum non moritura fero.

Kassai Dávid sírversén kívül még egy jeles

⁴⁶⁰) Gyulaffy Lestár írja: „*Moritur invictissimus heros vereque Achilles Hungaricus: Ladislaus Gyulaffy in vico Udvarhely me praesente 13. Maji, hora tertia a meridie. Fuit is dies Mercurii. Sepelitus in oppido Cseh die 23.*”

latin vers maradt ránk Gyulaffy Lászlóról. Ennek a névtelen szerzője hősiünk feleségéről: *Forgách Margitról is megemlékezik. Azt írja róla, hogy költők tollára való, erényekben gazdag főasszony volt, aki az urát hamar követte a sírba.* Öt nyugszik ő is Szilágy-Csehen. Ugyancsak megemlékezik e vers Gyulaffy László négy gyermekéről: Istvánról, Lászlóról, Erzsébetről és Fruzsínáról. Ezeket az édesapjuk a Báthoryak védelmébe ajánlotta, azaz hogy a lengyel királyt (Báthory Istvánt) és Kristófot, a fejedelmet tette gyámjokká.

Gyulaffy Lászlóban a XVI. század egyik legnagyobb vitéze halt meg. Múltán nevezték őt a kortársai magyar Achillesnek; mert személyes viadalban soha senki le nem győzte őt. Élte alkonyán megmutatta, hogy nagyobb sereget is sikeresen tud vezetni. De kisebb csapatokkal is sikeresen küzdött. A Dunántúl egy részét évek hosszú során át védte maroknyi népével. A Balaton vidékére tehát nagy csapás volt az ő Erdélybe való távozása. Bizonyos dolog, hogy ennek mélyebb politikai okai voltak. A császári kormánysszékek nem ismerték a dunántúli viszonyokat s olyan intézkedéseket tettek, amelyek legjobb vitézeinket kényszerítették a szolgálatuk otthagadására. Gyulaffy László kezdte meg ezek sorát s a vén és jeles Magyar Bálint igyekezett őt követni. Aztán Geszty Ferenc, majd meg Berenhidai Huszár Péter követték a példájukat. Mindezek a dunántúli végeknek töröktől és magyartól egyaránt ünnepelt hősei voltak! S így Erdélybe való távozásuk nagy veszteséget jelentett. Azonban, mint Gyulaffy, úgy ezek is nagyobb szerephez, nagyobb sereghez jutottak Erdélyben. S míg itthon ezernyi tüzúrás érte őket, a Király-

hágón túl elhalmozták őket minden jóval. Bizonyos, hogy a magyarságnak ott is nagy szolgálatot tettek. Azonban a távozásuk mégis káros volt, mert bár akaratlanul, hozzájárultak a végbeli élet hanyatlásához. Hiszen ha a legjobb vitézek hagyják ott a király zsoldját, gondolhatjuk, hogy a kisebb emberek még hamarabb készek voltak arra, hogy gazdát cseréljenek.

VIII.

BERENHIDAI HUSZÁR PÉTER

Berenhidai Huszár Péter

Nem mesebeli hősről szólunk. Berenhidai Huszár Péter, a XVI. század e nagy huszárja igazában élt és vitézkedett. Őkigyelme olyan tanácsbéli vitéz volt, amilyet az Isten csak jókedvében ad a népének. Nemcsak a neve, de a szíve, lelke s minden gondolata huszári volt. Örök példája és dicsósége ő a magyar könnyű lovasságnak s egyike azoknak, akik a lovasság hírét messze földön elterjesztették. Híres végbeli vitézek, jeles huszárok, akiknek nevét és dolgait a történet nem ismeri, a XVI. század megsárgult írásai között bőven akadnak. De olyat, mint Huszár Péter volt, keveset vehetett Klié az ő tollára. Bár a nevét történeti munkáinkban nem igen emlegetik, egykoron három nemzet magasztalta őt. A magyar, a török s a német futvást vitte a hírét mindenfelé. Hogy ez a név, amelytől egykoron a legvitézebb ellenség is reszketett s melyhez mocsok vagy vereség sohasem tapadt, ma teljesen feledésben vagon, csak a mi nemtörődömségünket hirdeti.

Ha egykoron a végbeli vitézek levelei és dolgai napvilágra kerülnek, a könyv, amely róluk szól, a magyarok szent könyve lesz. Szomorú, de lélekemelő könyv lesz ez! Az olvasó megtalálja benne a legmagyarabb és így a legszebb század minden lelkesedését, minden érzését, hősi küzdelmeit és gigászi szenvedéseit, örömét és bánatát, emberségét és bűnét. E könyvben

majdan a nagy végbeli vitézek két fajtájáról olvashatunk. Voltak olyanok, akiken egész életükön át a bánatos komolyság és az elfojtott keserűség uralkodott. Minden levelükön, minden írásukon fájdalmas hang vonul végig. Fájt nekik a haza sorsa, kétségben voltak a jövőendő felől s így örökké búban törték magukat. Voltak azonban olyan vitézek is, akik azt tartották, hogy ami meglett, arról immár senki sem tehet. A hazájukért ezek is készek voltak meghalni bármikor, de a bánat mégsem ejtette meg őket, a jövő sem aggasztotta, mert ha a dolog úgy fordult, még a jövővel is pörbeszállottak. Ezek az életet olyannak nézték, amilyen volt. Szépnek, dicsőnek tartották a végbeli életet; s még a török és a magyar közt volt farkasbékességnek is örültek; mert legalább kedvükre harcolhattak. Játszva viselték a szenvedéseket; vidámak voltak otthon az asztaluknál, vidámak a csatában. Még a biztos halál elé is kacagva indultak.

Ez utóbbi fajtájú vitézek közé tartozott Berenhidai Huszár Péter is. Ifjúkorában valószínűleg eleven ördög volt, aki örökké az ellenség rászédésén és megcsúfolásán törte a fejét. A legravasabb módon kieszelt lest rendesen Huszár Péter hányta a töröknek s az öröm miatt nem tudott hová lenni, ha az ellenséget jól megtréfálhatta. A harc volt a kenye, a harc volt a gyönyörűsége. S bármint tiltották is ezt Bécsből, ő a füle mögé bocsátotta a tiltó parancsokat s kedvére portyázgatott. Ezért meg kellett volna őt büntetni, de mivel vállalkozása mindig sikerrel járt, csak megdorgálták őt.

Jó Huszár Péter gyermekkorában kezdte a végbeli életet s szabályával szerzett magának jó nevet, szép tisztességet s vagyont. Már mint

huszár-főlegény ismertté tette a nevét s a dunántúli török végházakban jobban ismerték őt, mint a bécsi haditanács körében. Azok közé az edzett vitézek közé tartozott, akik a tél szívében sem kívántak sátort, akiknek hídra sohasem volt szükségük, hogy a vízen átkeljenek, akik az éhséget és a szomjúságot csak akkor ismerték, ha az asztaluknál ültek. Józan korában és borittában egyformán megülte a legvadabb paripát is s hogy gyorsabban száguldhasson, szükség idején a régi végbeli szokás szerint, még a zablát sem használta. De azért mindig megtalálta, akit keresett. Már mint huszár-főlegényt és később mint hadnagyot, úgy emlegették a végekben, mint főcsatázót, első száguldót, legtalálékonyabb leshányót, legyőzhetetlen viaskodót és öklelőt. Nem ismert nagyobb örömet, szebb mulatságot a harcnál és a viadalnál s minél több, minél vitézebb ellenséggel lehetett szemben, öröme annál nagyobb volt. Még teletszaka is, mikor minden had veszteségben ült s csatát sehol sem üztek, Huszár Péter nem nyugodhatott. Ilyenkor írton-írta a leveleket a nagynevű török vitézeknek. Legyünk szembe egymással jó atyámfiak — úgymond —, ne rejtsetek el előlem orcákat; szablyával bizonyítások, hogy vitéz emberek vagytok. Hadd lássuk egymás orcáját. Az az Isten dolga, kinek adja a diadalmat!

A török vitézekre nézve a baj csak az volt, hogy az Isten a diadalmat mindig Huszár Péternek adta s így ökgigymék nem nagy kedvvel felelgettek Huszár Péter kihívására. „*Megköll annak lennie — írál ilyenkor Huszár Péter — attól a frigy meg nem bomol!*” Ha ez sem használt, Huszár Péter olyan beszédet vett elő, amittől még a gyáva katona is oroszlánná lett. Ilyen-

kor ugyanis elkövetkezett a mocskos vitézi levelek írásának az ideje, aztán a disznófarnak, róka-farnak, rokkának stb. küldése. S aki ilyesmit kapván, ki nem ment a viadalra, arról a végekben azt mondogatták, hogy jobb volna megholtá, hogy sem mint élte.

S ha a török vitéz végre kényszerült a viadalra kimenni, Huszár Péter öröme nem ismert határt. Nem félt ő senkitől. Hiszen a kopjatörésben és a kardforgatásban alig ismertek hozzáfoghatót. De azért a végbeli szokástörvényt még a bajviadalokban is mindig megtartotta. Innét van, hogy még a török tisztek is fölkérték őt igazlátónak a bajviadalok ügyében.

Bár a király a személyes viadaloktól erősen tiltotta a vitézeket, Huszár Péter nemcsak maga viaskodott, de alattomban még a vitézeit is megvívatta. Emberszámba ugyanis csak azután számllálta őket.

Az 1582. évben Huszár Péter megint bajt vívott. Ki volt a török, akivel a szablyáját össze-mérte, nem tudjuk. Lehetséges, hogy Ferhát aga volt az a szerencsétlen török vitéz, akit Huszár Péter a porondra vetett. Majthényi László pápai főkapitány ugyanis ez évben jelenti, hogy a nagyhírű Ferhát agát a budai basa erőttette a viadalra, mert úgy illett, hogy bosszút álljon Huszár Péteren, akinek a tömlőcében sínylődött Ferhát édes öccse, a vitéz Deli Csáffer.⁴⁶¹⁾

Amint Huszár Péter újabb viadalának híre ment, Ernő királyi herceg Istvánffy István ka-

⁴⁶¹⁾ Cs. és kir. áll ltr. Turcica 1582. Majthényi ezt írja a Ferhát-féle bajviadalról: „ansam duelli ipsemet pasa praebuilt agam (Ferhat) cogendo minis, ut Petrum Huszar vituperiis enormibus laccusat ac pro fratre suo duellum tentet“.

pitánnnyal együtt Bécsbe hivatta őt s ott mindkettőjüket elzáratta!

Hallatlan dolog volt ez abban az időben! Eddig ugyanis megjutalmazták azt a tisztet, aki a saját élete kockáztatásával bajt vívott a törökökkel. Huszár Péter és Istvánffy István kapitányok voltak az elsők, akiket emiatt tömlőcre hánytak! Gondolhatjuk, minő elkeseredés fogta el a két nagyhírű vitézt! „Mi — írják ők maguk — csak rövid szóval mentettük magunkat“... Mikor őfelsége tiltó parancsa hozzánk érkezett, a török már útban volt a viadalra. „Az minemű rút szitkokkal minket illetett, nem lehetett egyéb benne, meg kellett vele vínunk. *Mind az őfelsége, mind az magunk tisztességét oltalmaztuk. Az magyar nemzet pedig őfelségét tisztességért, fizetésért s oltalomért szolgálja.* Mi is azért szolgáljuk őfelségét és az mi jámbor szolgálatunkért gyalázatnak tartjuk magunknak, hogy őfelsége megtartóztatott bennünket. Bűnünket nem tudjuk reá.“

Mivel Huszár Pétert és Istvánffy Istvánt főkép azért tartóztatták le, mert a győri generális emelt panaszt ellenök: Huszár Péter kijelenté, hogy Majthényi Lászlóval együtt személyesen kért engedélyt a győri generálistól a viadalra. S a győri generális megadta neki az engedélyt, sőt a maga lovát adta Huszár Péter alá. „Nagyságodnak — mondá erre Huszár Péter — meg szolgálom mint kegyelmes uramnak az nagyságod hozzám való jó akaratját, hogy nagyságod az lovát alá adta volt!“

Ügylátszik, hogy a győri generális csak keletlenül adta meg az engedélyt a viadalra, mert Huszár Péter köszönő szavaira „elfordula előlünk az ablak felé s mondá, hogy azt nem kell köszönni. Adta volna az Isten, hogy bátor ezelőtt

tíz esztendővel ették volna meg az varjak".⁴⁶²⁾

Épp mikor Huszár Péter és Istvánffy István ügyét tárgyalták Bécsben, érkezett Ali budai basa levele.⁴⁶³⁾ Azon panaszskodik benne, hogy ha a magyar végbeliek bort isznak, mindjárt bajra hívó leveleket írkálnak a török vitézeknek. Majd így folytatja a levelét: „Az mennyi levelet gyalázatos képpen Ferhát agának Huszár Péter írt, annak nincsen száma; pedig Ferhát aga jó és jámbor vitéz ember. Huszár Péter és az végbeliek, mihelyt egy kis bort isznak, nem tudják ők maguk is, mit írnak, mit nem írnak. Azért ítélje meg fölséged, mennyi gyalázatot kell ezeknek (t. i. a törököknek) elszenvedniük. Hogy üljének vesztég, ha szüntelen írogatnak reájok?”

Huszár Péter erre azt felelé, hogy ő nem szidogatta a törököket. Keressék ki a levelét a basánál s meglátják, hogy ő tisztességes hangon írt! Ezért ugyan nem kellett volna őket elzáratni! „Bátor öfelsége minálunknál — írja — gazdagabb embereket tartott volna meg; mert nekünk sem ezüstünk, sem aranyunk; ami kevés volt, azt elköltöttük az katonákkal.”

Két nappal e levél kelte után Huszár Péter és Istvánffy István kapitány még egy levelet írtak bécsi tömlöcükből. Ebben arra kéri Batthyány Boldizsárt, hogy írjon mellettük öfelségének és a haditanács elnökének; mert ilyen gyalázat magyar vitézen öfelsége elődei alatt nem esett meg.⁴⁶⁴⁾

⁴⁶²⁾ Huszár Péter és Istvánffy István levele Batthyány Boldizsárhoz bécsi tömlöcükből 1582. szept. 11. (Körmendi ltr. Missiles.)

⁴⁶³⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Turcica 1582. aug. 29. (E levél másolatban megvan Körmenden is).

⁴⁶⁴⁾ Körmendi ltr. Missiles, Bécs, 1582 szept. 13.

E levél kelte után hamar kiszabadultak a börtönükből. Az elzáratásuk különben is inkább csak azért történt, hogy a törököknek port hintessenek a szemükbe. Azaz, hogy megírhasssa nekik az udvar: íme Huszár Pétert és Istvánffy Istvánt megbüntettük a viadal miatt!

Érdeemes megemlítenünk, hogy ugyanez évben Huszár Péter szétvert egy török csatát s az udvartól egy aranyozott ezüst kupát kapott ajándékba.⁴⁶⁵⁾ S maga a győri generális (Teuffel) ajánlja a királynak, hogy Hagymáskért is Huszár Péternek adományozza; mert derék, nagy-érdemű vitéz ő!⁴⁶⁶⁾

Amint Huszár Péter kiszabadult a fogságából, mintha misem történt volna, folytatta a bajviadalokat és a portyázásokat. A budai basák emiatt folyton panaszkodnak ellene. Az 1585. évben például Szinán basa fogta a dolgot panaszra, mivel Huszár Péter a híres török eszpa-hiát: Koppányi Halult mocskos levéllel viadalra akarta kényszeríteni. „Nem valami alávaló népeket szoktak penig kihívni — írja a basa — sőt nagy méltóságban levőket, hadnagyokat.“

„De Koppányi Halul — úgymond — nem hívta ki Huszár Pétert. Innen tetszik meg az vég-beli kapitányoknak minden álnokságok és csa-

⁴⁶⁵⁾ Hadi levélt. Exepditio 1582. ápr. 3. és Regest. 1582. ápr. 3. Ugyanitt bajviadalára vonatkozó iratok aug. 18. és szept. 11.

⁴⁶⁶⁾ Közpénz. levélt. 1582. április 28. Teuffel generális megírja, hogy Huszár Péter az előbbeni ajándékkal nincsen megelégedve. A haditanács döntsön tehát Hagymáskér ügyében. Ez a Teuffel generális 1581. márc. 4-én is magasztalja Huszár Pétert Ernő főherceghez írt jelentésében. (wollen auch E. K. Fr. diesem ehrlichen Mann Huszár Petern, der sich in dieser Niederlag des Erbfeindts vor andern fürnembar auszaigt“ etc.).

lárdságok, hogy az dolgot nem adják fölségednek igazán tudtára; mert mi senkinek efféle dologra szabadságot nem adtunk; hanem önmagok az kapitányok találtak meg levelük által, miképen Pálffy Miklós egynéhányszor megtalált, Huszár Péter azonképpen Koppányi Halulnak először küldött levelet“ stb.⁴⁶⁷⁾

Amíg a budai basa és a bécsi udvar imígyen levelezett, addig Huszár Péter szerencsésen megvívott a szegény Halullal.

Bár a török végekben Huszár Péternek félelmes híre költ, azért mégis tisztelték őt; mivel tudták, hogy emberséges ember s a vitézlő dolgokhoz értő vitéz ökgyelme. Nem is tett soha olyasmit, ami a vitézlő szokáshoz nem illett, vagy ami végbeli igazság ellen lett volna. Még ha viadalra hívta is a törököket, először mindig tisztességbeli szomszéd barátságát írta nekik, mint jó szomszéd barátainak. S csak ha a szép szót siketlették, akkor vett elő más beszédet. Ilyes dolgok miatt a török vitézek is nagyra tartották őt s vitézi ügyekben vagy bajviadatok dolgában akárhányszor kérték a tanácsát. Az 1586. év február 24-én például a nagyhírű török vitéz: *Csikvári Deli Hasszán* fordult Huszár Péterhez párbaj dolgában. Levelében maga elmondja, hogy miért fordult ismeretlenül is épp Huszár Péterhez.⁴⁶⁸⁾ „*Azért — írja —, mivel-hogy kegyelmednek itt mi köztünk és ott is Magyarországban jó híre, neve vagyon. Egyik jó*

⁴⁶⁷⁾ 1585. ápr. 5. Buda.

⁴⁶⁸⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Turcica: Petro Huszár 1586. febr. 24. „Vitézlő nevözetös férfiú, énnékem mindenkoron bizodalmas szomszéd uram, minden tisztességös dologban barátságomat és köz szolgálatomat írom kegyelmednek, mint vitézlő bizodalmas uramnak.“

híre s neve kegyelmednek, hogy kegyelmed eleitől fogván szabtyájával keresie kenyerét és híros vitéz embör kegyelmed. Másik az, hogy kegyelmed asztalát főember módon tartja és sok vitéz embör eszi az kegyelmed sóát és kenyerét és borát issza. Harmadik az, hogy kegyelmednek mind az ott való urak előtt s mind penig az itt való basák és bégek előtt jó híre, neve vagyon és sokat iszunk az kegyelmed egészségeért! Negyedik az, hogy kegyelmed igen igazmondó és bátor nyelvű, vitéz embör. Minden vitézek előtt nagy az kegyelmed híre, neve. Magyarországbán nincs több Huszár Péter kegyelmednél.“⁴⁶⁹⁾

Huszár Péter uram nemcsak a viadalban és a végbeli ügyekben, de a huszárok nevelésében is első mester volt. Csodálatos hatást tudott az embereire gyakorolnia. Még az akasztófától és a karótól menekedett latrok is hű vitézekké lettek az ő kardja alatt, mert kedvelték őt eszes voltaért s mert csodálták és félték az ő nagy erejét. Huszárjai mindég egy akaratba és egy tanácsba voltak vele; a tűzbe mentek vele bármikor, mert vakon hitték, hogy Huszár Péter sértetlenül vezeti őket vissza. Csak a veszprémi és a pápai huszároknak a dolgait kell a basák leveleiben olvasgatnunk, hogy megtudjuk, ki

⁴⁶⁹⁾ Levelét aztán így fejezi be: „Ennekokáért kérem kegyelmedet, mint bizodalmas uramat, hogy kegyelmed erőltesse reá Czegley Ferencöt, hogy ne csavarogjon, ne röjtse el orcáját előttem; legyünk szömbe egymással, aztán azkinék Isten adja, vagy őneki vagy énnékem az diadalmat, az az Isten dolga. Mert immár én őneki többet nem írok, hanem kegyelmedtől választ várok, és ha elröjti orcáját előttem rövid nap ajándékot veszen tőlem, kit jó névön vehet. Isten velünk.“

volt az a Huszár Péter.⁴⁷⁰⁾ Ha ő a válogatott főlovakon megindult a vitézeivel, harmad hártárban is eltünt minden török. Náluk ugyanis úgy volt tudva, hogy Huszár Péterrel az ördög sem bír. A budai basák sem tehettek ellene semmit, így tehát panaszkodtak és örökké panaszkodtak Huszár Péter huszárjaira. Az 1576. év augusztus 4-én például Musztafa basa jelenti, hogy a *böszpörémiek* (veszprémiek) a fejevári csordát mindenestül elhajtották. Tíz nappal később már imígyen ír: „az böszpörémiek és az környül való végbeliek nagy haddal fölkészülvén, Fejérvár környül lesöket hánytanak és délkor száguldókat bocsátának az vár alá, akik az maradék barmot elragadták. Az mieink utánok lévén, szintén az lesre vitettenek, egy-néhány iszpahát sok jó beszliákkal kit levágtanak, kit elvittenek. Eféle dolgokat számtalant írtunk és írhatnánk is, kik naponkint történnek“.⁴⁷¹⁾ Veysz basa 1579-ben jelentette, hogy „az böszpörémi és palotai vitézek az ellenkező (ellenséges) dologtól meg nem szűnnek“. Színán basa 1585. április 5-én, 1589. augusztus havában, és 1590. december 4-én egyenest Huszár Péter ellen panaszkodik az udvarnál.⁴⁷²⁾ Mehemet basa meg 1592-ben azzal vádolja őt, hogy nem tudja, mi legyen a frigy.

Mivel Huszár Péter minden török végház alját meg-megszáguldotta s mivel minden valamirevaló török vitézt névszerint ismert, nem-

⁴⁷⁰⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Turcica: a pápai és a veszprémi vitézek ellen a budai basák majd minden levelükben panaszkodnak.

⁴⁷¹⁾ U. o. 1576. aug. 14. Musztafa basa Trantsohnuhoz.

⁴⁷²⁾ U. o.

csak a német generálisok, de még a haditanács emberei is tőle tudakozták, hogy állanak az ügyek a török végekben? Az 1577. évben például Zelting győri főgenerálist tanítja a török végházak népe felől. Szép rendben megírja neki Pápáról, hogy Fejérvárott a bégségálja nép milyen számmal vagyon, hány *eszpáhia* (lovas) van ott, kik a tisztjeik, hány lóval ülnek föl a főlegények; megírja névszerint a derék *bezlia-agákat*, az *azap-agákat*, a *topcsiákat* (pattantyúsokat), a *dázdárokat* (porkolábokat), az *izá-riliákat* (kapunállókat), az *iriz-agákat*,⁴⁷³⁾ a *szolálkokat* (sereghajtókat), a martalócok harámbasáit stb. Töviről-hegyire leírja neki Simon-tornya és több más végház őrségét. Az endrédiak felől meg a következő megjegyzést teszi: „az endrédiak felől azt írhatom nagyságodnak, hogy egynéhányszor voltam alatta az uraimmal, de soha felebb ki nem jöhettek, az mint nagyságodnak megírtam“. (Tudniillik hatvan lónál és száz gyalognál több soha nem jött ki.)⁴⁷⁴⁾

Ez utóbbi dolgot azért említjük, mivel a magyar végbeli kapitányok a török végek őrségét mindig abból számították ki, hogy hányan jöhettek ki azokból, amikor magyar csapat jelent meg a sorompó előtt s harcra hította a törököket.

⁴⁷³⁾ A naszádos vajdákat hívták így.

⁴⁷⁴⁾ Cs. és kir. Hadi ltr. Feldakten, 1577. 6. 5. I. Petrus Huszar de Berenhida 1577. júni 15. Pápáról. „A bég udvara népét nem tudom mennyi, ki száz lovasnak, ki pedig többnek mondja. Hiszem, hogy nagyságodnak nyilvánban megírják Palotáról. Azt írhatom az eszpahiák felől, hogy az eszpahiák személyek szerint háromszázan vannak. Ezek az eszpahiák közül vagyon oly fő ember, hogy ki tizenhat lóval, ki pedig tizzel fölül“ stb.

Azt már könnyű volt kiszámítaniok, hogy hány embert kellett a várban őrsgül hagyniok.

Ne gondoljuk, hogy az ilyen tudósítás csak olyan könnyű mesterség volt! Százszor és százszor kellett az illetőnek életét kockára vetnie, amíg ilyen tapasztalatokra tehetett szert. Mert a kémeknek, a kalauzoknak és a nyomjáróknak e jelentéseik ezen a téren mindig megbízhatatlanok voltak. Személyes tapasztalat, örökös éberség és megfigyelés kellett ahhoz, hogy valaki a török végekről pontos jelentést adhasson. Ugronffy István kapitány például, akit Huszár Péterrel egyidőben kérdeztek meg, így felelt a győri főgenerálisnak: „*látja Isten, igen nehéz ennek a végére menni*; mert paraszt ember, aki bejár Fejérvárra, mit tud benne, ki micsoda, ki aga, ki vajda, ki odabasa, ki pedig iszpahia! Az, ki szinte ott bent köztük lakik is, egy hirtelen az sem tudnája megmondani, hány bezlia, hány iszpahia, hány azap vagyon benne!”⁴⁷⁵⁾

Huszár Péter azonban örökké a török végek alatt járogatott, örökké figyelte őket s így tudta is, hol hányan vannak. Ha új csapatok jöttek valamelyik végházba, ő volt az első, aki erről jelentést küldött. „Az akanesia törökökben — írja egyik alkalommal — Budáról küldöttek Esztergomba négyszázat.” „Az fejérvári bég udvarnépe — írja más alkalommal — kiindult, hogy rablást tenne!” Magában a hadilevéltárban *Zeitung vom Huszár Péter* címen akármennyi ilyen jelentést olvashatunk. Az efféle jelentések is csak azt hirdetik, hogy éberebb és óvatosabb kapitány Huszár Péternél túl a Dunán alig akadt.

⁴⁷⁵⁾ U. o. 1577. június 9. Csesznekről Zeltling generálisához.

Huszár Péternek a szép Dunántúl volt a szülőföldje, a Dunántúl volt a legdicsőbb tetteinek a színhelye. Sehol a végbeli élet úgy nem virágzott, mint itt, ahol minden lófutamatnyi földnek megvolt a maga csatája, a maga vitézi temetője. Sehol annyi végház, palánk és kastély nem akadt, mint itt, ahol a virágos mezőket és a zöldbe borult erdőket örökké jargaló vitézek, száguldó huszárok járogatták; ahol, ha a híralgyút kilőtték, száz és száz lesből és palánkból jöttek elő a török és a magyar csaták daliái.

Nehéz, nagyon nehéz dolog volt itt annyi sok jeles vitéz között nevet, jó nevet szerezni! És Huszár Péter mégis hamar szerzett. A tizenhatodik század hetvenes éveiben már nem volt török, nem volt magyar vitéz, aki Huszár Péter nevét nem ismerte s például nem választotta. Ez időtájt *Geszty* Ferenc, az erdélyi hadak későbbi győzelmes vezére volt Veszprém várának a főkapitánya és Huszár Péter a kapitánya. A török torkában lévő várat külön emberekre alig bízhatták volna! A szomszéd bégek örökké azon mesterkedtek, hogy Veszprémet meglepjék s visszafoglalják. Sok jó vitézünk otthagyt a fogát, de biz azért semmire sem mehettek. A budai basák levelei szerint a veszprémi őrség rettentő csapásszámba ment az egész hódolt-ságra. Mint az özönvíz, úgy ment *Geszty* és Huszár ellen a panasz Bécsbe. De ők azzal mit sem törődtek. A panasz a miénk volna — felelték ilyenkor — nem a pogányé. Ha volna, ki törvényt tenne köztünk, nekünk adna jó választ!

Huszár Péter mint tanult vitéz, nagyon jól tudta, hogy a török végek hadinépét a hódolt-sági falvak jövedelméből tartják. Ezért tehát különös szeretettel vadásztatott a török *harács-*

szedőkre s azon mesterkedett, hogy a török zaimok legzsírosabb falvait a magyar pártra terelje. Amelyik falu az ő fölszólítását siketségre vette, az hasztalan húzott a törökhöz. Huszár Péter ugyanis onnét jött rájuk, ahonnét ingyen sem vélték. Az 1575. év úrnapiján például a tétényi, érdi és a berki bírakat szólította be Veszprémbe. „A magyarországi király — írja nekik — megparancsolta, hogy bejőjjetek, s ha nem jöttök, meghagyta, hogy rátok küldjek és eldőljalak, égesslek benneteket. Énnékem immár nincsen mit művelnem, az én kegyelmes uram parancsolatát kell cselekednem, ha ez levélre föl nem jöttök, ha mi rajtatok esik, én nékem okot vele ne adjatok, hanem tulajdonításátok azt magatok siketségének és engedetlenségének!”⁴⁷⁰)

Huszár Péter használhatóságát mi sem hirdeti jobban, mint az a körülmény, hogy egyetlen, valamirevaló ütközet sem történt nélküle. Akár Nádasdy Ferenc (a fekete bég), akár Batthyány Boldizsár, vagy Zrinyi György indult vala hadba, mindegyiknek első dolga volt, hogy Huszár Pétert kérette. És ő mindig örömmel indult, szélnél sebesebben járt, ezer és ezer harcban kipróbált huszárjaival. S amit mindenki lehetlenségnek, eszeveszettségnek tartott, arra Huszár Péter minden gondolkodás nélkül vál-

⁴⁷⁰) K. p. l. Hung. 14372. fasc. Úrnapiján ex Veszprém: „Thétényi, berki, érdi bírának, polgároknak mind fejenkint. Azt akarom tinektek tuttokra adnom, hogy Paksy György, János fia ide emberét küldötte az vitézlő Nagy Jánost az mi kegyelmes urunk parancsolatjával, az római császár és magyarországi király parancsolatjával, mind uramra ő nagyságára Geszthy Ferencere, azonképpen én reám“ stb.

lalkozott. Az eredmények azt mutatták, hogy nincsen lehetetlenség.

Huszár Péter jeles szolgálatait a haditanács is méltányolta. Mivel ökgigyelme Veszprémből elkíváncozott, följánlták néki a pápai kapitányságot.⁴⁷⁷⁾ Ezt az állást el is fogadta s így utódja lett Thúry Benedeknek. Itt Pápán a főkapitányi tisztet Majthényi László viselte. Minden tekintetben kiváló főtiszt volt ő s szívesen fogadta Huszár Pétert. Új állásával ő is meg lett volna elégedve, ha a fizetés kijárt volna. Ehelyett azonban úgy ő, mint a huszárjai rendszeren csak cédulát kaptak. Így aztán a rabok árából s abból éltek, amit a töröktől elvettek. Ez a körülmény is értenünk engedi, miért kellett a mieinknek folyton portyáznia s miért nem vették figyelembe a tiltó parancsokat.

Huszár Péter a portyázásra és a várszállásra rendszeren azt az időt használta föl, mikor Majthényi főkapitány távol volt. Ilyenkor ugyanis ő rendelkezett az egész órség fölött. Így aztán a saját esze után indulhatott. Sok hódoltsági falut visszavett így a töröktől s azokat meg is védte. Az 1585-ben például bizonyos tolnamegyei falvak adományozását kéri. E falvak a Kapos- és a Sár-folyón túl voltak s valamikor Thúry György bírta. Ennek halála után Salm generális Huszár Péternek és Fekete Máté vajdának engedte. Úgy a magyar, mint az udvari kamara azt ajánlotta öfelségének, hogy e falvakat, névszerint Püspökszékhelyt, Parragszékhelyt, Eg-

⁴⁷⁷⁾ Hadi ltr. Regest. 1578. márc. 10. Beschaid für Huszár Peter umb die Hauptmannschaft zu Papa, oder ein Expectanz auf eine and. Gelegenheit. Ehhez hozzá kell adnunk, hogy Huszár Péter már 1577-ben Pápáról írja jelentéseit a győri generálishoz.

rest, Kölesdet, Czétényt, Bikádót és Bannt adományozza Huszár Péternek; mert hiszen Püspökszékhelyt úgyis ő foglalta vissza a töröktől. „Ez a Huszár Péter — írja a kamara — kitűnő ember és híres vitéz! Sokkal többet érdemel, mint amennyit kér.“ A haditanács is az adományozást ajánlja.⁴⁷⁸⁾

És a király december 23-án csakugyan neki adta a nevezett községeket.

Huszár a hódoltsági falvak visszaszerzésén kívül nagyobb kalandokban is szívesen résztvett. S minél kockázatosabb volt a vállalkozás, annál nagyobb örömmel sietett oda. Ügylátszik, ő is azt tartotta, hogy bátraké a szerencse; mert sokszor olyanra is vállalkozott, amivel nemcsak az állását, de a fejét is kockára vetette.

Az 1587. év telén, Nádasdy Ferenczel s több híres kapitánnyal együtt Koppány elfoglalására indult. Majthényi nem volt otthon s így Huszár Péter magával vihette az egész pápai őrséget. Az Őrsy Péter kardja alatt lévő gyalogságot kocsikra rakatta, s ő maga a lovasaival sietve sietett Nádasdyhoz.

Koppány ekkor igen jól megerősített végház volt. Magában a városban négyszáz jól lakott ház akadt. Budán kívül ennél gazdagabb városuk alig volt a törököknek.⁴⁷⁹⁾ Sok gazdag kereskedő lakott benne s gazdag tárházai is voltak. A várkastélyt ötszáz jó lovas és ötszáz janicsár őrizte. A koppányi bég persze nem is álmodott arról, hogy a fürgeteges téli időben s a nagy

⁴⁷⁸⁾ Közp. pénz. ltr. Hung. 14387. fasc. 1585. dec. „Dass er ein trefflicher, berühmter Kriegermann und wohl einer mehrern, als der begehrten Gnade würdig were.“

⁴⁷⁹⁾ Cs. és kir. állami ltr. Turcica. 1587. márc. 2-iki jelentés.

hófuvasban magyar csapatok közelednek a várhoz.

A mieink a hivatalos jelentés szerint 1700-an voltak. E kisded sereget Nádasdy Ferenc, Baththyány Boldizsár, Huszár Péter, Dersffy Ferenc és Vajda Kristóf vezették. Mindannyija híres és próbált vitéz lévén, az alattuk lévő katonaság vakon követte őket.

A vár elfoglalását az egykorú történetírók is leírták ugyan, de a hivatalos jelentések s a jelen volt fővitézek vallomásai egészen másképen szólnak.

Ezek szerint a magyar had észrevétlenül jutott Koppányig. Az egyik kapuhoz Huszár Péter lovasai és a Vajda Kristóf gyalogjai vonultak és puskaporral szétrobbantották a kaput. A másik kapunál Fekete Máté mesterkedett. Legelőször Huszár Péter tört be a várba. Fekete Máté emberei is betörvén a külső kaput, befelé tolokodtak. A törökök azonban fölventák a belső hídkaput, de már lezárni nem tudták. A mieink lerántván a hidat, Nádasdy azon át szintén berontott. Az előre megállapított terv szerint a sereg egy részét kívül hagyták, nehogy a segítő török csapatok meglephessék a várba tört katonaságot. A lármára a török őrség természetesen azonnal fegyvert ragadott. A lovak a vár udvarán mind nyergelve voltak, s mivel a mieink mind a három kaput bezúzták, több török lovas segítségért száguldott. Míg a mieink a várban véres küzdelmet folytattak, lóhalálában érkezett a pécsi és a simontornyai bég. Valamivel későbbben a fehérvári bég is közeledett. Ennek a lovasait azonban a törökök magyaroknak nézvén, a két béggel együtt elszaladtak. A fehérvári bég látván a menekülő török lovasokat, szintén megfordult és seregével együtt

hazaszaladt. A félsz a fehérvári béget annyira megszállta, hogy négy feleségét a belső város legerősebb házába vitte. A külső kertek sövényeit elégette s készült a nem létező ellenség fogadására.⁴⁸⁰⁾

A mieink tehát kardcsapás nélkül megmenekültek a Koppányra jött török segélyhadaktól.

Ezalatt bent a várban folyt az öldöklés. Legvitézebbül Ali bég küzdött. Bár megsebesült, kilenc katonánkat lőtte meg nyíllal. Ezek közül három meg is halt. Még elfogatásakor is levágott egy magyar katonát. Nádasdy lóháton küzdvén, egyik házból három török vágat neki. Nádasdy lovával együtt fölbukik. Ha nem sikerül azonnal lábra állania, a törökök bizonyára levágják. Mivel a mieink a várost azonnal fölgyújtották, sok török a házakban fült meg. Az egyik házban például negyven holttestet találtak. A török lovasok jó része a nyitott kapukon át elmenekült. Ezeket, mint gyávákat, a szultán kivégeztette.

A mieinknek kevés kocsijuk lévén, a zsákmányt a nyerges lovakra rakták. A huszárok aztán a kemény télben gyalog tették meg az utat Pápáig. Huszár Péter jelentése szerint annyi volt a zsákmány, hogy kétszáz szekér is megtelt volna vele. Mivel ezt mind el nem hozhatták, nagyrészt elégették.

Majthényi főkapitány február 27-én jelenti Bécsbe, hogy tegnap délután három órakor vonultak be a győztes csapatok Pápára. Nagy szerencsével jártak Koppányban és nagy örömmel fogadták őket Pápán. *Huszár Péter és a kapitányok vont arany ruhában, a nemes lovasok selyemben és damasztban lovagoltak be a*

⁴⁸⁰⁾ U. o. 1587. márc. 9. Jelentés a hadi tanácshoz.

városba! „Én azt hiszem — írja Majthényi —, hogy őfelsége nem igen örül e győzelemnek; mert a törökök meg fogják bosszulni e támadást.“

Amint a koppányi vár bevételének, valamint elégetésének híre ment Bécsbe, a haditanács azonnal bővebb értesítést kért Teuffel győri generálistól.⁴⁸¹⁾ Teuffel azonnal Pápára utazott s onnét kimerítő jelentést küldött a haditanácsnak. Eszerint 200 török rabot hoztak Pápára. Ezek legnagyobbbrészt asszonyok, leányok és gyermekek. A rabok közt van Ali koppányi bég is. A rabokon kívül 200 lovat, 100 bivalyt, 800 birkát és sok árút hoztak magukkal.

A haditanács március 2-án jelenti Ernő főhercegnek, hogy Huszár Péter Majthényi távollétében a szigorú rendeletek ellenére Nádasdyval Koppány elfoglalására ment s a pápai várat pusztán hagyta. Huszár Pétert meg kell büntetni s állásától is meg kell fosztani.⁴⁸²⁾ Ugyanezen haditanács azonban Huszár Péterhez egészen más hangon írt. „Nemes és kedves barátunk“-nak címezi őt s arra kéri, hogy máskor nagyobb tekintettel legyen a felsőbb rendeletekre. A pápai őrség elvezetése ugyanis nagy bajt okozhatott volna.⁴⁸³⁾

Majthényi főkapitány hevesen kikelt Huszár Péter ellen; mert az ő tudta nélkül vitte el a pápai őrséget. Mivel Huszár Péter sem hagyta a maga igazát, ügyük a hadiszék elé került.⁴⁸⁴⁾

⁴⁸¹⁾ Cs. és kir. állami ltr. Hungarica: 1587. febr. 28. President und Hofkriegsräth an d. G. Teuffel.

⁴⁸²⁾ U. o.

⁴⁸³⁾ U. o. 1587. febr. 27.

⁴⁸⁴⁾ Hadi levélt. Expedita: Majthényi und Huszár Peter Strittigkeit febr. 24. Továbbá Recht zwischen Majthényi und Huszár (ápril 27.).

Teuffel generális Pápán Majthényivel értekezvén, hozzáfogott a kihallgatásokhoz. Amint maga írja, ez tumultus nélkül alig eshetik meg. A főtisztek ugyanis a legnagyobb méltatlankodással fogadták az ellenök indított eljárást. Huszár Péter, Nádasdy Ferenc és a többi főtiszt megjelenvén a generális szállásán, Teuffel azt kérde tőlük, miért hagyták védtelenül a végházakat? Ami Koppányon történt, az az ő távollétük alatt öfelsége végházaival is könnyen megeshetett volna. A magyar főtisztek ilyen választ tettek Teuffel generálisnak: „Koppány elfoglalása dicsőségünkre szolgál. Mi azt hittük, hogy elismerés és köszönet lesz ezért a részünk, nem pedig vizsgálat! Tudott dolog, hogy minden török támadás lelke és tanácsadója a koppányi bég volt. S most bűnül róják föl nekünk, hogy e veszedelmes embertől megszabadítottuk az országot!”

Teuffel jelentése szerint a leghevesebben Huszár Péter felelgetett néki. „Minket — kiáltá Huszár — senki nem fizet. A nagy nyomorúság kényszerít a portyázásra. Azt sem tudjuk, kapunk-e még valaha zsoldot. Éhes gyomrunkat egyszer már meg kellett töltenünk! A végházakat nem hagytuk üresen. Kétezer ember maradt itthon azok őrizetére.”

„E heves kifakadások — írja Teuffel — harragra lobbantották Majthényit. S Huszár Péterrel úgy összeszólalkozott, hogy alig tudtam őket lecsillapítani. Nehezen fognak többé együtt szolgálni. Olyan lárma volt, hogy a tolmácsom sem értette meg a vitézek beszédét.”

„Lecsillapulván a lárma, a rab koppányi bég szabadonbocsátása ügyében kezdtem tárgyalni. A főtisztek erről hallani sem akartak. Nádasdy szerényen és okosan így válaszolt előterjeszté-

semre: A koppányi bég foglalta el a múlt évben Hidvéget és Kéthelyt. A koppányi bég támadta meg Keszthelyt. Én csak a saját jobbágyaim érdekében küzdöttem ellene. *Ha mi nem védjük azt, ami még a miénk, az egész ország elvész!* A koppányi béget nem engedi át őfelségének. Nem is teheti, mert tisztársainak is részük van benne. Kilenc zászlót, egy török trombitást s két főrabot küldenek majd őfelségének. Ezt a kótyavetyén így határozták.“

„Én — írja Teuffel — a kótyavetyét nem akadályozhattam meg; de a négy kótyavetyésnek megtiltottam a rabok stb. eladását.“

Végül megemlíti Teuffel generális, hogy ebéd alatt a koppányi bég Majthényi főkapitány asztalánál ült. Nádasdy, Dersffy stb. is ott ebédeltek. *A bég eszes és vitéz lovag s nagygyon szép ember!* De asszonyi módon beszél. A balkeze sebes. Őt helyen volt már bég. Jó magát szandsák bégnek mondja. Az ebéd alatt megvallá, hogy Hidvéget és Kéthelyt ő pusztította el.⁴⁸⁵⁾

Teuffel tárgyalása után kétségtelen volt, hogy a koppányi kaland miatt büntetés senkit sem érhet. Huszár Péter és Majthényi László között azonban tovább is folyt a pörösködés. Majthényi Huszár Pétert hibáztatta a koppányi vállalkozás ügyében. Huszár Péter pedig Majthényit vádolván, azt kívánta, hogy a haditörvény döntson köztük. A sok irka-firka ez ügyben féleven át tartott s a haditanács mégsem tudta, Huszár Péter-e avagy Majthényi a hibás?⁴⁸⁶⁾ Nem

⁴⁸⁵⁾ Cs. és kir. állami ltr. Hung. Teuffel András generális jelentése a haditanácshoz 1587. márc. 8.

⁴⁸⁶⁾ Hadi ltr. Reg. 1587. A haditanács még júliusban is azt kérdi Teuffel generálistól, ki a hibás, Majthényi-e, avagy Huszár Péter?

is történt semmi döntés. Azonban Huszár Péter is, Majthényi is azon fáradozott, hogy más végházban nyerjenek alkalmazást. Huszár Péter a palotai kapitányságot kérte. Majd meg a veszprémi főkapitányságot igyekezett megszerezni.⁴⁸⁷⁾ Egyik sem sikerült. De mivel Majthényi László főkapitány az 1588. év elején a zólyomi kapitányságot kapta, Huszár Péter Pápán maradt. Ezt annál inkább megtette; mivel őfelsége reábizta a pápai végház ügyeinek vezetését. Ekkor már Majthényi Lászlóval való viszálykodása is elült. Ismét jóbarátok voltak. S Majthényi László úgy az udvarnak, mint a győri generálisnak melegen ajánlotta Huszár Pétert. Nogarolla Ferdinándnak, az új győri generálisnak írta például: „Nagyságodnak arról akarék írnom, hogy őfelsége énnékem kegyelmesen Zólyomot adta tisztül és az pápait elhagytam. Rendelte őfelsége Huszár Péter uramat, az őfelsége itt való vicekapitányát főgondviselőjévé az kapitányságnak, addig míg őfelsége főkapitányt rendel ide. Azért kére engemet azon, hogy írnék nagyságodnak mellette, hogy azt a fizetést, ki énnékem járt, őfelsége rendelné kegyelmesen néki is az ő jámbor s régi szolgálatjáért.“

Majthényi e bevezető sorok után arra kéri Nogarollát, írna őfelségének Huszár Péter mellé, aki most fölment Bécsbe. Őfelsége egy török rabot követel most Huszár Pétertől, aki föl is viszi a rabot, de szeretné magának megtartani. Nogarolla megtehetné, hogy őfelségénél közvetítené e kérést. S így őfelsége a rabot Huszár Péter kezén hagyná.⁴⁸⁸⁾

A végbeli főtisztekre nagy csapás volt, hogy

⁴⁸⁷⁾ U. o. Reg. 1588. febr. 5. és márc. 27.

⁴⁸⁸⁾ Hadi levélt. Feldakten, 1588. ápril 15.

az udvar az értékesebb török rabokat elszedte tőlük. Említők már, hogy a koppányi béget is maga számára követelte az udvar. Huszár Péternek és Majthényi Lászlónak volt egy Mankucs nevű rabja, aki előkelő aga lévén, tizenháromezer forintot ígért sarcában. Az uralkodó pedig erőnek erejével elvette tőlük Mankucs agát és kivégeztette. Kárpótlást pedig sem Majthényi, sem Huszár nem kapott.⁴⁸⁹⁾ Gondolhatjuk, mennyire bántotta ez az eljárás az amúgy is rosszul fizetett tiszteket. Nem csoda hát, ha Huszár Péter és Majthényi László fölötte éleshangú levélben adtak kifejezést megbotránkozásuknak. Ezzel nem sokat használtak, mert a haditanács illetlen hangú levelük miatt megdorgálta őket.⁴⁹⁰⁾

Majthényi távozása után Huszár Péter a főkapitányi zsoldot húzta⁴⁹¹⁾ s mint a főkapitányság vezetője, most már bátrabban portyázgathatott a török ellen. Mint előbb, úgy ezután is Nádasdy Ferencnek, a „*hős fekete bégnek*“ volt elválhatatlan társa. Egyik a másikat folyton értesítette a török mozgólódásáról. Nádasdy írja például 1588. november 15-én Pálffy Miklósnak: „Kedden érkezék Sárvárra Huszár Péter uram levele, kiben írá bizonyosan az török eloszlását. Én is aztán úgy jöttem föl tegnap délre ide Keresztúrra.“⁴⁹²⁾

⁴⁸⁹⁾ U. o. Expedita, 1588. május 11., június 25. és augusztus 21.

⁴⁹⁰⁾ U. o. Reg. 1585. június 8. „Majthényi und Huszar Peter Verweiss ihres ungebürlichen Schreibens halber wegen des Malkutsch Aga.“

⁴⁹¹⁾ U. o. „Ihm mit der jetzigen Oberhauptmannsbesoldung zu Pápa dem Majthényi László gleich zu halten, 1588. ápril 23.

⁴⁹²⁾ Pálffy senior. pozsonyi levéltára, Missiles.

Az 1589. év január havában Nádasdy írja Huszár Péternek: „Oly hírünk érkezik, hogy a török kijő rablani. Azért mi innét Sárvárról holnap idején kiindulunk mennél többen lehetünk Devecser felé. Azért kegyelmedet is kérjük, kegyelmed is mennél többen lehet, jőjjön oda afelé, hogy Isten velünk lévén, az ellenségnek állhassunk ellen.“⁴⁹³⁾

És Huszár Péter mint a gondolat, úgy repült Pápáról huszáraival együtt a törökök elé. A győri főkapitánynak sietve jelentette be távozását. „En — írja — Isten segítségéből ma mindjárt Devecser felé indulok. Azon leszünk — Isten velünk lévén — ha kijöttek (az törökök) és valahun összetalálunk velek, Nádasdy urammal ömagyságával egyetemben lévén, Isten megveri az ellenséget.“⁴⁹⁴⁾

Egyúttal azt is jelenti a győri kapitánynak, hogy a hírekről éjjel-nappal lóhalálban értesíteni fogja.

Március elején aztán egymásután küldi a jelentéseit. „Tátika várát — írja — kifosztották a törökök. Ugyanők meglepték a keszthelyi vásárt s a többi közt nyolc pápai kereskedőt is elvittek stb.“⁴⁹⁵⁾

E jelentésekben jobbra csak azt találjuk, amit a törökök cselekedtek. Pedig gondolhatjuk, hogy Huszár Péter nem ült veszteg a Bala-

⁴⁹³⁾ Hadi levélt. Feldakten 6. Egregie domine et compater nobis honorande! etc. Sárvár, 1589. január 20.

⁴⁹⁴⁾ U. o. Huszár Péter levele Gregoróczy győri főkapitányhoz, 1589. jan. 31.

⁴⁹⁵⁾ U. o. Huszár Péter jelentései Gregoróczyhoz, valamint Nogaralla Ferdinánd generális levele Ernő főherceghez Huszár Péter jelentéseiről. (Feldakten 1589. 6. 7.).

ton partjain! De hát már sok baja volt a török ellen folytatott küzdelmei miatt s így a maga dolgairól inkább hallgatott. A budai basa azonban nem hallgatott. Ő rendre megírta Bécsbe, mit mívelt Huszár Péter. Hogy többet ne említsünk, az 1588. év október 23-án hajnalban megtámadta Endréd várkastélyt. Az agát a többi törökkel együtt levágta s a palánkot teljesen elpusztította. Tarnóczy Farkas veszprémi kapitány is jelentette ezt Ernő főhercegnek, írván, hogy ő nem mert Huszár Péterrel tartani; mert az efféle harc keményen tiltva vagyon.⁴⁹⁵⁾

Endréd elpusztítása miatt a budai basa elégtételt, illetve Huszár Péter megbüntetését követelte. Ezt Bécsből meg is ígérték neki.

Még feledésbe sem ment az endrédi támadás, mikor Huszár Péter Pisky Istvánnal Bolondvárát támadta meg s ezzel is úgy bánt, mint annak idején Endréddel. A budai basa követelésére Huszár Péter ellen újra megindították az eljárást⁴⁹⁷⁾ s a budai basának meg is írták, hogy Huszár Pétert megbüntették. Ám a dorgáló írásokon kívül egyéb büntetés nem érte őt.

Huszár Péternek volt egy Mátyás nevű ívére, aki ezidőtájt Pálffy Miklós alatt szolgált. Ez a Mátyás sokat emlegetett huszártiszt volt. Két ízben is ült a konstantinápolyi hét-toronyban. Huszár Péter jó testvér lévén, mindent elköve-

⁴⁹⁵⁾ Cs. és kir. állami ltr. Hung. Veszprém 1588. okt. 27. Pisky István tihanyi kapitány ugyanerről okt. 26-án értesíti Gregoróczyt, megírván neki, hogy Endrédet földig elégették, 9 rabot és 29 lovat hoztak magukkal.

⁴⁹⁷⁾ Hadi ltr. Exped. 1589. máj. 14. és okt. 12. Ez utóbbi iratban Huszár Péter mentegeti magát. Továbbá az Állami ltr. 1589. aug. 18. A magyar tanács őfelségéhez a bolondvári excursio ügyében.

teft kiszabadítása ügyében. Ófelségét és a haditanácsot arra kérte, hogy addig is, míg fivérét sikerül kiszabadítania, engedjék meg, hogy a Huszár Mátyás bírta érsekújvári officiatust felesége és gyermekei megtarthassák. E kérést azonban a haditanács teljesíthetetlennek mondotta.⁴⁹⁸⁾

Huszár Péter a magyar kamarához is fordult és ezernyolcszáz forintja megfizetését sürgette; „mert — írja — látja az Isten, hogy most ugyan igen nagy szükségem vagyon reá“.⁴⁹⁹⁾ Mivel Konstantinápolyban volt egy Gergely nevű jó barátja, aki Huszain bég néven a szultán udvarában szolgált, hozzá fordult. Ennek a segítségével aztán jó csomó magyar főrabot kiszabadított. Gergely diák levelét az erdélyi fejedelem segítségével kapta meg Huszár Péter. Ez a jó diák írta volt neki: „Az császár rabjai, úgymint kiket főraboknak tartanak, tizenheten voltak, az Isten megszabadítja őket. Azonban — írja tovább Gergely diák — Huszár Mátyás uram, kit pénzzel is ellátott, egy rossz ember mellé adta magát társul s koresmárul koresmára, vásárrul vásárra járdogált s újra megfogták. A basa vallatván őt, elárulta, hogy a pénzt tőlem kapta. Csak az Isten oltalmazott, hog horogban nem vetének... Ha (Huszár Mátyás) ember lett volna, bizony ő is elmehe-tett volna, mint a többi. Paripát szerzetek volna néki azzal a pénzzel és az erdélyi madará-

⁴⁹⁸⁾ Hadi ltr. Exped. 1591. jan. 4. „Ist von dem Hofkam. auf den Kriegs-rath remittirt worden... der kann aber zu dergleichen Bewilligung keineswegs mit rathen“ etc.

⁴⁹⁹⁾ Országos ltr. Kamarához intézett levelek 1590. febr. 15. Pápa.

szokkal⁵⁰⁰⁾ együtt szépen elmelehetett volna; de az nagy kevélység miatt vesztette el magát. Használjon vele az mit talált. Az erdélyi követ házánál köszvénytül félt. Lássá immár holtáig, ha el nem fogja!“⁵⁰¹⁾

Gergely diák még azt is jelenti Huszár Péternek, hogy Hathalmy Miklós fiát, aki Szinán basa fiának a rabja, kiszabadítja. Két barátja segítségével majd hazájába küldi.

Bár Huszár Mátyás dolga eléggé rosszul állott, Huszár Péter tovább is fáradozott kiszabadítása ügyében. Pesthy Zsigmond nevű rokona is rabbá esván, őt is igyekezett megszabadítani. A kamarától kér e célra segítséget; mert — amint írja — „rab öccsének sarca szegény legény voltához képest igen nagy summa“.⁵⁰²⁾

A magyar főrabok kiszabadítása ügyében tett enemű fáradozások azt mutatják, hogy Huszár Péter nemcsak nyomorgó katonáin segített, de a szegény magyar rabokról sem feledkezett meg. Tehát nemcsak bátorszívű katona, de érző szívű ember is volt. Jószívűsége és emberszeretete teszi aztán érthetővé azt a nagy ragaszkodást, amellyel a vitézek viseltettek iránta.

Az 1593. év elején Huszár Péter — aki eddig csak helyettesítette a pápai főkapitányt — valószínűleg főkapitánnyá lett. Bécsben lévén ez alka-

⁵⁰⁰⁾ T. i. az erdélyi követekkel, akik sólymokat hoztak magukkal a portára.

⁵⁰¹⁾ Hadi ltr. Feldakten, Egregio Petro Huszár de Brin Hida, 1593. Ugyanitt van Huszár Mátyás levele Gergely diákhhoz, melyben pénzt kér tőle. A többi közt így hálálkodik: „Az mit velem miveltek, el nem feledkezem róla. Rám fordítsa Isten az ő szent szemit.“ stb.

⁵⁰²⁾ Orsz. ltr. Kamarához intézett levelek, 1592. márc. 24. Pesthy Zsigmond sarca 2200 frt volt.

lommal, Mátyás főherceg is barátságosan fogadta őt. Itt Bécsben állította ki a reverzálisát is.⁵⁰³⁾

Mint valóságos főkapitány, azt cselekedte, amit eddig is cselekedett. Éberén őrizte a reá bízott várat s harcolt, mikor erre alkalom nyílt. Veszett híre lévén a törökök közt, ezek többször megkísérelték Pápát. De mindig szaladásra bírta őket Huszár Péter. Minő éberén őrködött Pápán jó Huszár Péter, azt a királyi elismerőlevelek eléggé hirdetik. De ő maga is megírja, hogy minden éjjel végigjárja a strázsákat, bár ez nem az ő kötelessége.⁵⁰⁴⁾

Mint rendesen, úgy az 1593. évben is többször kibocsátotta katonáit a török ellen. Ő maga írja Batthyány Ferencnek: „Ez elmúlt napokban innejd Pápáról és Keszöböl bocsátottunk vala csatára valami legényeket, kik mentenek volt alá az *Baranyaságra*. És ugyanott találkoztanak velük egyben az nagyságod szolgálai, Botka Ferenc tiszti alattvalók... (Együttesen szép nyereségük lőn.) De ezt én soha még nem hallottam, az nem végbeli törvény és szokás, az mit Botka Ferenc cselekedett az legényekkel. Erővel az rabokat elvonta tőlük. ... Új hírt ezt

⁵⁰³⁾ Hadi ltr. Feldakten, Bécs, 1593. ápril 8. (Promitto et spondeo sub fide nobilitatis et humanitate, quam gero, me omnes et singulos articulos, qui in praedicta instructione comprehensi sunt secundum virum meorum et intellectus possibilitatem, obedienter, diligenter et fideliter executurum et in omnibus id facturum, quod fidelis et honestus capitaneus domino ac principi suo praestare tenetur.“ etc.

⁵⁰⁴⁾ Körmendi ltr. Missiles. Az 1592. évben (júl. 26-án) török híreket írván Batthyánynak, a többi közt azt is tudtára adja, hogy éjjelenként ő maga szokta végigjárni a strázsákat.

irhatom: innéd és Veszprémből voltanak csatára mind lovag, mind gyalog. Az gyalogok 14 rabot hoztanak.”⁵⁰⁵⁾

Mivel Batthyány nem nagy hajlandóságot mutatott a pápai vitézek ejtette zsákmány visszaadására, Huszár Péter kemény hangon követelte vissza a zsákmányt. „Az mi részünket — írja — bizony mi kegyelmeden keressük. A törvény igazítsa el köztünk.”⁵⁰⁶⁾

Ez évben vásárolta meg Huszár Péter Dészázy Bálintné Lesenczetomai Thomay Katalin veszprémi jószágát, Podárt és Nagy Alassont (így!). A király a vásárlást megerősítvén, lelkes szavakkal magasztalta Huszár Pétert, „aki — úgymond — különféle végházakban a magyar szent koronának nagy szolgálatokat tett. *A törökök ellen élte veszedelmével, törhetetlen lélekkel, férfiasan és vitézi módon a legnagyobb hűséggel és odaadással sok esztendőn át küzdött és küzd ma is!*”⁵⁰⁷⁾

⁵⁰⁵⁾ U. o. Pápa, 1593. szept. 25. A levél alá Pécs-vármegyei Gáspár is aláírta nevét.

⁵⁰⁶⁾ U. o. Pápa, 1593. aug. 31. Huszár levele Batthyány Ferenchez. („Az kegyelmed levelét megértetem az rabok dolgában“ stb.)

⁵⁰⁷⁾ Közös pénz. ltr. Hung. 14399. fasc. 1593. aug. 20. Consensus regius cum jure regio über die Fassionalien der Catherin Thomay. Rudolf király írja: „Attentis et consideratis fidelitate et fidelium servitiorum meritis praefati Petri Huszar, quae idem sacrae primum dicti regni nostri Hungariae coronae et deinde majestati nostrae in diversis locis et confiniis contra christiani nominis hostes infensissimos Turcas nulla vitae pericula reformidando, infracto animo, viriliter et militariter summaque fide et constantia per complures annos utiliter exhibuit et impendit et nunc quoque in praefato suo officis alacriter et diligenter exhibit“ etc.

Hogy Huszár Péter az efféle magasztalásra nagyon is rászolgált, hangoztatnunk nem igen kell. Hiszen egész életét harcban töltötte s idáig vereség még nem érte őt. Kitörvén a hosszú háboru, még jobban bebizonyosodott, hogy Huszár Péter nemcsak rettenthetetlen vitéz, hanem egyúttal tapasztalt hadvezér is. A támadásban mindég első, a visszavonulásban mindég utolsó volt. Nagyszerűen értett ahhoz, miként kell a szétszórta csapatokat összeszedni s újra harcra vetni. Mindenre vállalkozott s a reá bízott feladatot mindég mesteri módon végrehajtotta. Nem csoda aztán, hogy híre s neve hamarosan ismertté lett az ország határain túl is.

Az 1593. évben, ősz felé járt már az idő, amikor Hardegg, a győri generális, nagyobb vállalatra készült. Megjelentek a táborában Nádasdy, Zrinyi és Pálffy Miklós is. Míg ők azon tanakodtak, hogy Budát gyűjtsák-e föl, avagy Vált foglalják-e el, Huszár Péter a pápai vitézekkel s a hozzá csatlakozott magyar urakkal már Palota táján száguldozott.⁵⁰⁸⁾ Itt találta megerősített táborban a szultán kincstartóját. Bár a török had jóval nagyobb volt, mint az övé, kétszáz pápai huszárral mégis megkezdte a támadást. Pár órai kemény harc után a török dandárt teljesen szétverte. Aztán a kincstartó fejével, rengeteg zsákmánnyal és a szultán aranyos főzászlójával tért vissza.⁵⁰⁹⁾

⁵⁰⁸⁾ Hardegg Ferdinánd írja okt. 9-én Nádasdynak Páparól: „Huszár Péter uramat is örömet elhoznánk velünk, de most nincs itthon; az uraimmal ma aláment. Kinek Isten adjon jó szerencsét.” (Magyar levél a bécsi cs. és kir. állami ltr.-ban.)

⁵⁰⁹⁾ Hadi ltr. Feldakten, 13. 2. Huszar Peter schlugt den türkischen Schatzmeister und be-

Alighogy serege megpihent, folytatta a portyázást. Ez a tapasztalt vitéz — jelentik hivatalosan — egy napon hat-hét portyát is csap s mindég jó szerencsével jön vissza.

Egyik ilyen portyázása alkalmával kétezer-nyi törökkel találkozott. Huszár Péterrel csak hetvenkét pápai huszár és száz gyalogos volt, de mégis az ellenségre vetette magát s néhány perc alatt két részre szakítá a török csapatot. Ezúttal 150 török fejet, 16 rabot, 30 tevét, sok lovat és zászlót hozott magával.⁵¹⁰⁾ A jelentések szerint portyázás közben Kitznia basát is elfogta.⁵¹¹⁾

Huszár Péternek 1593-ban viselt vitézi vállalkozásai a főntebbiekkel még nem értek véget. Amikor a budai basa a megvert Amarath béget megfojtatta, friss deliákat küldött Palota várába s az újonnan kinevezett palotai béget hatszáz válogatott vitézzel menesztette Palota várába. Az új bég sok portékával s jól megpakott szekerekkel büszkén sietett Palota felé. Arról ő szegény nem is álmodott, hogy Huszár Péter jó lovakon való huszárjaival már régen várja az érkezését. A leshelyet olyan út mellett állította föl, ahol a bégnek el kellett vonulnia. Ott aztán hirtelen a bég előtt termett. Rövid küzdelem után a meglepett török lovasokat részint levágta, részint szaladásra kényszerítette. Huszár Péter magát a béget élve akarta kézrekeríteni. De ez nem adván meg magát,

kommt grosse Beute. E jelentés szerint a törökök 5000-en voltak. Ugyanerről lásd Hardegg gróf jelentését. (Orsz. Itr. Történeti emlékek, Belügy. 1593. okt. 24.)

⁵¹⁰⁾ U. o. Feldakten: Wahrhafter Bericht etc.

⁵¹¹⁾ A cseh udvari kancellária jelenti mindezeket a királynak.

Huszár Péterrel összemérte kardját. A viadal nem sokáig tartott. Huszár Péter megölte a béget. Katonái ezalatt messze földön üzték a török lovasokat s fogdosták össze a gazdátlan paripákat.

Huszár Péter emberei harmincöt rabbal, tömérdek lóval és a megölt bégnek minden kincsével tértek meg.⁵¹²⁾

Ezenközben Hardegg gróf is megindult seregével Komáromból. Vele ment Pálffy Miklós, Zrinyi György, Nádasdy Ferenc, Huszár Péter stb. A sereg október hó utolsó napján észrevétlenül Fehérvár alá jutott. Nagy köd volt, tehát a törökök nem vették észre a mieink közeledését. A fehérváriak marháik künt legelészvének, az előljáró huszárok az egész csordát elhajtották. Ezt észrevették a törökök s a kertek felől 300 lovasat bocsátottak ki, nem sejtve, hogy a város körül egész hadsereg áll már. E háromszáz törököt a mieink könnyen visszaverték. Hardegg gróf erre Huszár Pétert hatezer emberrel a külváros elfoglalására küldötte. Hermann Györgyöt ugyanekkor a bezlia-kapu elfoglalására bocsátá. Itt azonban semmi eredmény sem kísérte a vállalkozást, mert Hermann német gyalogosait visszaverték a törökök.

Hardegg gróf maga írja, hogy Fehérvárat csak rendszeres ostrommal lehet elfoglalni, de az ő serege erre a célra nincsen felszerelve. Ezért elhatározá, hogy seregével visszavonul. Mikor már indulóban volt, Huszár Péter jelenti futárjával, hogy a külvárost ő a parancs szerint elfoglalta. Egyúttal sietve ágyúkat kér, hogy Fehérvár ellen is szerencsét próbálhasson. E

⁵¹²⁾ Hadi ltr. Feldakten, 13. 2. 1592—1594. Wahrhafter Bericht. Több ily jelentés maradt ránk Huszár Péter e csatájáról.

kedvező hír hallatára magyar tisztek és urak, valamint a megyék vitézei körülfogták Hardegg grófot s kérve-kérték őt, ne vonuljon vissza; maradjon itt s adjon Huszár Péternek ágyúkat, ő két-három óra alatt beveszi a várost.⁵¹³⁾ Bár nehezen, de végre mégis adott néhány ágyút Huszár Péternek. Azonban meghagyta neki, hogy tegyen meg mindent, amit lehet, de éjjélkor vonuljon vissza s a külvárost gyujtsa föl. Huszár Péter és emberei magukra hagyatva reggelig küzdöttek. Csak ekkor vonultak ki a külvárosból a palotai kapun át. Hardegg már előbb megkezdvén a visszavonulást, Huszár Péternek teljesen kimerült s düledező emberei alig tudták utólélni.⁵¹⁴⁾ Mivel a törökök Huszár Péter visszavonuló hadát folyton lödözték, száz jó vitézét elvesztette. Mindezt Hardeggnek köszönhette, aki minden segítség nélkül otthagytta őt Fehérvár külvárosában.

Néhány nappal a visszavonulás után a török főszereg is megérkezett. Hasszán basa a lovasággal először Hardegg útját igyekezett elvágni. Hardegg a török lovasság föltartóztatására Huszár Pétert küldötte a pápai huszárokkal, a vörös és sárga kabátos német lovasokkal és kétszáz puskással. Huszár Péter — jelenti Hardegg — a törököt a parancs szerint föltartóztatta.

⁵¹³⁾ Hadi ltr. Feldakten, Hardegg jelentése 1593. nov. 9. („Darauf seindt ein guter Anzahl vom Adel, sowohl von den Kriegsleuth der Spanschaften mit grosser Bitt an mich kommen, dass Sich von dannen nit abziehen, allda verharren“ etc.)

⁵¹⁴⁾ Mátyás főherceg a királynak jelentette, hogy Huszár Péter a magyar gyalogsággal azonnal elfoglalta a külvárost. Magát a várost munitio- és élelmiszerhiány miatt nem lehetett bevenni.

Megérkezvén az egész török haderő, Pákozdnál nagy csata támadt. Huszár Péter ezúttal a sereg jobbszárnyán küzdött s mint mindig, most is visszanyomta az ellenséget. Érdemes megemlítenünk, hogy az egykorú magyar történetírók Istvánffyval együtt a csata leírásában meg sem emlékeznek Huszár Péterről. Maga a német fővezér azonban ezt jelenti: „Huszár Péter gyalog és lovas csapataival a jobbszárnyon támadott. Az ellenséget mindig jobban és jobban viaszorította, végre pedig futásra kényszerítette. Mint mindig, úgy ezúttal is megfelelt a belé vetett bizalomnak.“⁵¹⁵⁾

Nádasdy Ferenc, Zrinyi György és Pálffy Miklós voltak Huszár Péteren kívül e szép győzelem fő érdemesei. Mátyás főherceg különösen Zrinyit és Nádasdyt magasztalta.⁵¹⁶⁾

A következő (1594.) évben még meg sem kezdődött a harc, Huszár Péter már egymásután küldözgette a jelentéseit a törökök mozzolódásáról. Február 18-án írja például Hardegg generálisnak: „Tegnap napon jött ide egy bizott emberem, ki Budán volt szpáhiai nál. Mondja bizonnal, hogy hétfőn reggel kezdettenek az Dunán való híd általesinálásához Pestre és

⁵¹⁵⁾ U. o. Mátyás főherceg is írt a csatáról jelentést a királynak 1593. nov. 5. (Feldakten, 11. 2½.)

⁵¹⁶⁾ Ügylátszik ez év november havában még egy feladat várt Huszár Péterre. Hardegg generális ugyanis nov. 26-án ezt írja Nádasdynak: „Kegyelmedet kérjük mint bizott urunkat s atyánkfiát, kegyelmed legyen jó segítséggel abban az dologban, kiről kegyelmednek Huszár Péter uram által üzentünk. Mert most annak ideje vagyon és kár ilyen időt heában mulatni, kit hiszek, hogy kegyelmed nagy örömet megeselekszi.“ (Orsz. ltr. Nádasdy levelezések.)

kedden délig el is végezték. Azt is mondja, hogy akancsia törökökben Budáról küldötte nek Esztergomba négyszázat. ...Palotában három taracknál többet nem hagytanak.“⁵¹⁷⁾

Mivel a törökök ez évben már februárban elkezdtek a portyázást, Huszár Péter is követte a példájukat. Ügylátszik, hogy a törökök boszút akartak állni Huszár Péterre és ezért első sorban az ő falvait pusztították. A Bakonyban fekvő Vének és Ajka falvakat nemrég Huszár Péter telepítette volt meg jobbágyokkal. Mind a veszprémi, mind a fejérvári bég hitlevelet adott neki s biztosították, hogy a falvagnak semmi bántásuk nem leszen a töröktől. Ám most mind a két falut kirabolták s lakóit elhurcolták.⁵¹⁸⁾

Gondolhatjuk, hogy Huszár Péter az effélért nem hagyta megtorlás nélkül! Amint a vizek megszálltak s az erdők zöldbe borultak, Huszár Péter már künt járt lovasaival s bizony ott is megjelent, ahol ingyen sem várták. S ami kárt szenvedett a töröktől, azt sokszorosan megvette rajtuk. Ez évben ugyanis ismét több hódoltsági falut visszaszerzett. Ezek közt lehetett a palotai várhoz tartozó Dudár falu és a fehérvári káptalannak tulajdonát alkotó Nána község. Mivel Huszár Péternek zsoldja fejében ötezer forinttal tartozott a kincstár,⁵¹⁹⁾ ennek fejében a főntebbi két falut kérte. Kérésének teljesítését sem a kamara, sem őfelsége nem ellenezvén, a neve-

⁵¹⁷⁾ Hadi ltr. Feldakten, 1594. 2. 23.

⁵¹⁸⁾ U. o. Békássy Miklós levele Hardegg Ferdinándhoz Vének és Ajka falvak kirablásáról. Vénokről hetvenegy asszonyt és gyermeket vittek el a törökök. (Pápa, 1594. febr. 7.)

⁵¹⁹⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14403. fasc. 1594. Menglbericht und Erledigung.

zett falvakat meg is kapta. De az adománylevelet nem vehette kézhez, mert időközben sietve Erdélybe kellett mennie.

Győr ostroma alkalmával Huszár Pétert a fölmentő sereghez rendelték. De mielőtt ez megkezdte működését, Hardegg gyáván föladta a várat. Példáját követte Priam pápai kapitány, Huszár Péter utódja. Priam a pápai német őrséggel megszaladt, anélkül, hogy törököt látott volna. A törökök kardesapás nélkül vonulhattak be az elébb még annyira félt Pápa várába. „Ez a gyalázat — írják a német tanácsosok a királynak — soha meg nem történik, ha Huszár Péter van Pápán.“⁵²⁰⁾

Említők már, hogy Huszár Péter a Dudár és Nána falvak adománylevelét nem vehette át, mert hirtelenül Erdélybe kellett mennie.

Tudott dolog, hogy Huszár Péter hírneve ekkor már messze túljárt Magyarország határain. Sokat hallott róla Báthory Zsigmond, Erdély fejedelme is és elhatározta, hogy bármi áron, de Erdélybe csalogatja őt. Fényes állást s nagy birtokot ígért neki. Huszár Péter elfogadta a csábító ajánlatot és Erdélybe ment, ahol egykori kapitánytársa: Geszty Ferenc már generálisi tiszteletet viselt s ahol régi bajtársa: Gyulaffy László is polcos tisztségre jutott.

Báthory Zsigmond megtartotta ígéretét. Huszár Pétert udvari bejáróvá (aulae familiaris) nevezte ki: néki adta Abafát s a hadseregében vezető emberré tette.⁵²¹⁾

Mindez nagy megtiszteltetés volt reá nézve. De hát azért mégis végzetes hiba volt Erdélybe

⁵²⁰⁾ Hadi ltr. Feldakten, 1594. nov. 12. 11. 2.

⁵²¹⁾ Huszár Péter ezentúl az Abafái előnevet használhatta.

való menetele. Persze ő, szegény, nem láthatott a jövőbe s nem sejthette, minő rettenetes időszak következik Erdélyre.

Huszár Péter távozása Magyarországból csapásszámba ment. A végbeli élet amúgy is haloklásra fordult s most, hogy jó Huszár Péter is elment, a vitézi élet egyik éltető lelke költözött el véle. Sok-sok volt huszárjának a szeme könnybelábadt, mikor ő búcsút adott régi bajtársainak. Sokan, nagyon sokan sajnálták őt; mert ismerték vitézi voltát és nemes lelkét s nem ok nélkül remélték, hogy a hazának még nagy szolgálatokat teend.

Zsigmond fejedelem hamar megkedvelte Huszár Pétert. Fiát: Huszár Istvánt is az udvarába fogadta s belső kamarásává tette. Eleinte Huszár Péter kardja alatt 500 huszár állott, de később ez a szám nagyon megnövekedett. Már az 1595. évben a csatavezető főtisztek közt találjuk őt. Mint ilyen, résztvett Zsigmond fejedelem hadjárataiban. Része volt neki a Szinán basa fölött Gyurgyevó mellett kivívott nagy győzelemben. Ő volt az, aki melegen ajánlotta Zsigmond fejedelemnek, hogy ne vonuljon a megvert török sereg után, hanem ostromoltassa Gyurgyevó várát; mert ha ezt nem cselekszi, az ellenség a hátuk mögött marad. És Zsigmond hajlott e bölcs tanácsra és Gyurgyevó várát csakugyan elfoglaltatta.⁵²²⁾

Huszár Péter résztvett a mezőkeresztesi csatában is. Itt is hőiesen küzdött. Ő volt az, aki Zsigmond fejedelmet elvitte a csataterrről övéi közé.⁵²³⁾

⁵²²⁾ Joh. Decii Barovii: De rebus Ung. 219. lap.

⁵²³⁾ U. o. 280. l. comitantibus cum Petro Huszar, Casparo Kornis et paucis aliis sensim se ad suos recepit etc.

A következő év hadjárataiban is minden nagyobb küzdelemnél ott találjuk Huszár Pétert.

Zsigmond fejedelem méltányolván Huszár Péter érdemeit, minden kérését igyekezett teljesíteni. Az 1597. évben a többi közt Mátyás főhercegnek is írt az érdekében. Levelében elmondja, hogy Huszár Péter a Dudár és Nána falvakra vonatkozó adománylevelet négy év óta hiába várja. Az illető tisztviselő ugyanis merő hanyagságból máig sem állította ki.⁵²⁴⁾

Rudolf király 1597. június 4-én aztán kiadja az adománylevelet. De az udvari kamara még mindig késedelmezett. Ezért Mátyás főherceg szeptember 22-én kemény hangon ráírt a kamarára.⁵²⁵⁾

A királyi adománylevélből s Mátyás főherceg rendeleteiből világosan látszik, hogy Huszár Péternek még mindég jó híre volt az udvar körében. Lehet különben, hogy a király és Mátyás főherceg ezúttal Báthory Zsigmond fejedelem kedvéért magasztalták Huszár Pétert.

Zsigmond fejedelem lemondásával az erdélyi zűrzavaros állapotok Huszár Pétert is magukkal ragadták. Fia: István, Zsigmonddal együtt távozott az országból. Ő maga ellenben továbbra is Erdélyben maradt s az új fejedelmet, Báthory Endrét szolgálta. Mihály vajda eközben Erdélybe törvén, Szeben mellett megütközött az erdélyi hadakkal. E véres csatában Huszár Péter vezérszerepet játszott. Mikor az erdélyi hadsereget Mihály vajdának sikerült

⁵²⁴⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14403. fasc. 1597. ápril 7. Gyulafehérvár.

⁵²⁵⁾ U. o. Lásd ezenkívül a Hung. Denkbuch 408. kötetét. Érdemes megemlítenünk, hogy a király az adománylevélben Huszár Pétert még mindig pápai főkapitánynak írja.

viasszaszorítania s mikoron már minden veszve látszott: Huszár Péter a maga kopjás könnyűhíti lovasságával a vajda oldalán küzdő magyarokra és oláhokra rontott s azokat csakhamar szaladásra hozta. Mihály vajda mindent veszve látván, most egész erejével Huszár Péterre vetette magát. Sikerült is őt visszanyomnia. De Huszár Péter ismét rendbehozván seregét, Barsay András, Székely Mózes és Tahy István segítségével ismét megszalasztotta Mihály vajda hadát.⁵²⁶⁾

Hogy-hogy nem, e csata után az a kósza hír támadt, hogy Huszár Péter is elesett Szeben mellett. Szamosközy s mások is ezt a hamis hírt terjesztették. Bécsbe az udvarnak is azt jelentették, hogy Huszár Péter Báthory Endre csatájában elesett.⁵²⁷⁾

Báthory Endre meggyilkolása után a többiekkel egyetemben Huszár Péter is Mihály vajdához csatlakozott.

Ha hitelt adhatunk Mihály vajda emlékiratának, úgy Huszár Péter 13 ezer főből álló sereget

⁵²⁶⁾ Wolfgangi de Bethlen: Hist. Lib. 4. köt. 10. könyv. 401. l. Petrus Huszár Vojvodanos reprint. -- Rem fere collapsam correcturus, cum valido hastatorum quos ducebat agmine Mosi suppetias in tempore dedit atque in Hungaros vojvodanos et adjunctos Thraces irruens, ita eos spiculorum densitate obruit, ut late disiectos in fugam converterit. — Szamosközy ugránígy ír Huszár Péterről. (II. köt.)

⁵²⁷⁾ Szádeczky: Erdély és Mihály vajda története című munkában írja: „Az elesettek között voltak Huszár Péter és Lázár István a vezérek közül.” — Könyvének további részében azonban ismét mint élő ember szerepel Huszár Péter.

vezetett.⁵²⁸⁾ Mikor azonban Huszár Péter megismerte Mihály vajda céljait, a magyarok közül az elsőnek hagyta őt ott. A kolozsvári tanácskozáson aztán azok ellen szólalt föl, akik Zsigmond fejedelem visszahívása mellett kardoskodtak.⁵²⁹⁾ Ő ugyanis királpárti volt. Ezért aztán ott a kolozsvári gyűlésen elfogták és vasban a dévai tömlöcbe vetették.

Különös játéka a sorsnak, hogy míg Huszár Péter a királyhoz való hűsége miatt a dévai börtönben szenvedett, addig Bécsben az udvar rebellisnek és esküszegőnek nyilvánítván őt, minden magyarországi birtokát konfiskáltatta. Persze az udvar halottnak hitte őt s a halottnak érdemei nála már nem számítottak.⁵³⁰⁾

Amíg Bécsben így ítélkeztek jó Huszár Péter fölött, azalatt Básta kiszabadította őt a börtönből s a király zsoldjába fogadta. Ezután ismét a haretéren találjuk őt. Mint mindig, úgy ezúttal is sikerrel küzdött a török ellen. Básta méltányolván nagy érdemeit, lugosi és karánsebesi bánnak nevezte őt ki. Az 1602. év augusz-

⁵²⁸⁾ Mihály vajda írja: „Szeben mellett találtam havaseli 13.000 főnyi seregemet Huszár Péter vezetése alatt.“

⁵²⁹⁾ „nullam subesse honestam causam, propterquam caesari renunciandum, Sigismundus autem introducendus esset“.

⁵³⁰⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14405. f. 1559. dec. 7. Mátyás főherceg a kamarához: „Huszár minden ingatlanát és Dudár meg Nána községeket el kell foglalni“ „ob commissam ipsius infidelitatem“ — Ugyancsak Mátyás írja 1600. január 25-én Huszárról: „Zum andermal treu- und pflichtbrüchig worden, inmassen er auch in solcher mainaidigen und rebellischen Weiss sein Leben in jüngster füngangenem Bathoryschen Schlacht geendt und umbkumben.“

tus 9-én pedig a domokosfalvai birtokot adományozta neki. A fővezér elmondja az adománylevélben, hogy *Huszár Péter főkapitány, a lugosi és a karánsebesi kerület bánja, minden alkalommal, nevének nagy dicsőségével fényes szolgálatokat tett!*⁵³¹⁾

Huszár Péter ezen újabb adománynak nem sok hasznát vette. Ugyanis Székely Mózes megkezdvén a harcot Básta ellen, Bektás basával együtt Lugoshoz érkezett. A város lakói hozzájuk pártolván, Huszár Péter kevesed magával a várba zárkózott. Az ostromló hadak szózatot adtak a várba s megadásra szólították a főkapitányt. Huszár Péter felelete igen rövid volt: ő élve senkinek meg nem adja a reábizott várat.⁵³²⁾ Erre megkezdődött az ostrom. Az áruló városiak az ellenséget a várba vezették. Huszár Péter hőiesen küzdött, de a túlnyomó erő mégis elnyomta kisdied csapatát. Ő maga rabbá esett.

Székely Mózes nem tudván mit csináljon az ősz vitézzel, átküldte őt Bektás basának. A basaszolnoki születésű török lévén s magyarul is jól beszélvén, nemcsak ismerte, de becsülte is a nagy vitézt. Tehát azon mesterkedett, hogy Huszár Péter életét valahogyan megmentse. A

⁵³¹⁾ Básta írja: Quod nos dignam habentes rationem obedientiae et obsequi fideliumque servitiorum et meritorum generosi domini Petri Huszar de Berenhida, districtum Lugos et Karansebes bani, praesidiorum que finitimorum ditioni Transylvanicae subsectorum supremi capitani... in omnibus occasionibus utiliter ac cum eximia nominis sui laude declaravit et praestitit etc.

⁵³²⁾ Wolfgangi de Bethlen: Hist. lib. 5. köt. 212. lap: „Huszár feroci ac constanti vir ingenio, negat se nisi cum vita praefecturam castelli hosti traditurum.“

tatár seregek azonban maguknak követelték Huszár Pétert. Aki annyi csapást mért reájok, illik, hogy az ő kezükön pusztuljon el. És körülfogták Bektás basa sátorát s vad üvöltéssel követelték Huszár Pétert. Bektás basa mindent elkövetett, hogy a tatárokat lecsillapítsa, de szava a lázadóknál siketségre talált. Mikor aztán látta, hogy a saját élete is kockán forog, kiadta nekik Huszár Pétert. Vadállati üvöltéssel cipelték magukkal a nagy vitézt, hogy föláldozzák őt az Istenüknek. Azt hitték, hogy az ilyen hősnek a vére győzelmet szerez nékiök is. És a tábor terén előlépett a mirza s babonás szertartások között megölé Huszár Pétert. A kiömlő vért fölfogta és megitta. Aztán a többieknek is inniok engedett belőle. Erre Huszár Péternek fejbőrét lenyúzták s polyvával kitömték. S mód nélkül gyönyörködtek a megölt vitéznek vértől ázott ősz hajában és összezsapzott fehér szakállában. A kitömött fejet Mechmed seraskirnak küldték, aki örömében száz aranyat adott a futárnak.⁵³³⁾

Így végződött a XVI. század egyik legnagyobb huszárjának az élete. Nem a bűne vitte romlásba, hanem Erdélyország végzete. Senkinek sem vétett, mégis vasraverve börtönben sínylődött, száműzetésben is volt része s a halálát igazában annak köszönhette, akinek életét ő mentette meg a szenterzsébeti csatában!

Bár nagyon rászolgált, hogy neve örök eszme és példa legyen a huszárság szívében, alig néhány év alatt teljesen elfeledték. Úgy járt, mint az eltűnt üstökös. Mivel nem világított többé, senki sem emlegette.

⁵³³⁾ Qui vacuum caput, cana propexaque barba atque capellitlo horridum defulit, 100 aurei nummi pro munere dati sunt.

IX.

PRÉPOSTVÁRI BÁLINT
FŐKAPITÁNY

Prépostvári Bálint főkapitány

A XVI. századi hivatalos és magánjelentések szerint az ország keleti részében a végbeli katonaságnak valamivel jobb sorsa volt, mint a nyugati részekben. Némelyik vártartománynak ugyanis keleten még elég nagy jövedelme volt s így a katonáknak nem kellett éhezniök. Csak például említjük, hogy Eger várának a XVI. században olyan volt az évi bevétele, hogy a nyugoti részek egyetlen vártartománya sem versenyezhetett véle. Így állván a dolog, a keleti részekben a vitézek akkor is eltengődtek valahogy, ha a fizetés elmaradt. De más tekintetben is előnyben voltak. A bécsi kormány-székektől jó távol esvén, sok ártalmas intézkedéstől megszabadultak. Aztán ha jöttek is ilyen intézkedések, minden aggodalom nélkül sutba dobták azokat. A végek őrskéi itt keleten függetlenebbek s önállóbbak voltak, mint nyugaton, ahol minden kis portyázásnak a híre hamar Bécsbe jutott.

A kedvezőbb viszonyok aztán sok jeles vitézünket a keleti részekbe csalták. Itt aztán kedvükre csatázhattak. Zavartalanul úzhették a kopjátörést s a bajviadalt. Nem kellett attól tartaniok, hogy Bécsből komisszáriusokat bo-csátanak a nyakukra.

Sajnos! A keleti részek XVI. századi fővitézeiről csak igen kevés írott emlék maradt ránk. A haditanács és az udvari kamara iratai közt

is túlnyomórésztben a nyugati részek végházai-
val és katonáival foglalkoznak. A keleti részek
kapitányait csak akkor emlegetik, mikor nevük
és hírük már országossá lett.

Prépostvári Bálint is közel két évtizeden át
szolgált mint huszárkapitány s az egykorú tör-
ténétírók munkáiban még a nevével sem talál-
kozunk. Istvánffy, aki a nyugati részek vitézeit
ezrével emlegeti, Prépostváriról egyetlen szót
sem ejt. Pedig a keleti részek harcaiban, Tele-
kessy Imre, Zay Ferenc és Schwendi Lázár győ-
zelmeiben nem kis része volt neki. Serény,
okos, tanult és vakmerő vitéz volt ő. Az ellen-
ségnek hátat sohasem adott. Hazájának és Iste-
nének mindig hű szolgája volt. S nemcsak fegy-
verével szolgált, de bölcs tanácsaival is. A hadi-
tudományokban olyan ismeretei voltak, hogy
kortársai közül kevés vetekedhetett véle. Az
udvar tagjain kívül a német generálisok is ki-
kérték az ő véleményét. S a tanácsok, amiket
ő adott, ma is bámulatra ragadják az embert.
Nem csoda hát, ha az uralkodóház oly kitünté-
tésekben részesíté őt, aminőkben igen kevés
kortársának volt része. Pedig Prépostvári min-
den ízében magyar ember volt. S még Mátyás
főherceggel is mindig magyarul levelezett, bár
jól írt latinul is.

A hivatalos mustralajstromok szerint Pré-
postvári Szatmár várában szolgált 52 lóval
mint huszárkapitány. Amint tudjuk, itt kato-
nászkodott a híres Székely Antal is, kinél ügye-
sebb és vakmerőbb huszárfőtisztünk alig akadt
abban az időben. Mind Székely Antal, mind
Prépostvári résztvettek Telekessy Imre, Zay
Ferenc és Schwendi Lázár minden harcában.
És e harcokban Prépostvári oly vitézül küzdött,
hogy például szolgálhatott az egész sereg-

nek.⁵³⁴⁾ Ha valamelyik ellenséges kastély alját hirtelenül kellett megszáguldani, Prépostvári azonnal vállalkozott. Ha lest kellett vetni vagy hárítani, Prépostvári vidáman indult a les-helyre. Ha olyan vállalkozás akadt, amelynek kiviteléhez nemcsak bátorság, de hadi tudás és ügyesség is kellett, a vezérek rendszeren Prépostvárira bízták.

Prépostvári huszonegyéves volt, mikor Zay Ferenc a bécsi udvar támogatásával a kalandor Heraklides Jakabot a moldvai vajdaságba akarta ültetetni. E célra kitűnő tisztekre és harcra forgott csapatokra volt szükség. Székely Antal vezetése alatt Prépostvári is Moldvába indult. Fényes győzelem után sikerült is Heraklideszt a vajdaságba ültetniök.⁵³⁵⁾ Székely Antal aztán hazajött, de Prépostvárit Szucsaván hagyta az új vajda védelmére. Az oláhok ráunván Heraklides Jakabra, Szucsaván megtámadták őt. A körülzárt városból Heraklides Prépostvárit küldé segítségért Zay Ferenchez és Székely Antalhoz. De mielőtt segítség érkezhetett volna, az oláhok elfoglalták Szucsavát és megölték Heraklides Jakabot.

Prépostvári e vállalkozás alatt ismerte meg

⁵³⁴⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14395. fasc. kelet nélkül. Elnő főherceghez intézett folyamodásában Prépostvári maga írja, hogy Thelekessy Imre, Zay Ferenc és Schwendi Lázár minden harcában résztvett. „Quotquot írja — et quotiescunque contra Turcas et Transylvanos bella sunt gesta, omnibus fere et singulis interfui *atque toti militiae bono exemplo extiti.*“

⁵³⁵⁾ Heraklides Jakabról Zay Ferenc a tárkányi táborból ezt írta Batthyány Ferencnek: „Szentírásban böles, jó deák, okossága nagy!“ (Orsz. ltr. Kisebb levéltárak I. csomó.)

Moldvát és Havasalföldet. Ez ismeretének később nagy hasznát vette.

Kálló megerősítettén, ez új végházba a király kapitányt keresett. A fölszólítottak közül azonban senki sem fogadta el ezt a tiszteletet. Veszedelmes hely volt Kálló s minden kapitány sejtette, hogy e távoleső végházban fizetésre alig lehet kilátás. Prépostvári mégis elfogadta a kállói főkapitányi tiszteletet. A király ígéreteivel halmozta el s ő régi, próbált vitézeivel Kállóba ment. Alig hogy elfoglalta a tiszteletet, török részről megindult ellene a panaszáradat. S nem ok nélkül, mert Prépostvári először is hatalmasan megerősítette Kállót s aztán az egész vidék visszahódításához látott. Kemény harcokat vívott a törökökkel. Jó maga is gyakran megsebesült. Ő maga jelenti a királynak, hogy hosszú küzdelemmel s vére ontásával sikerült kétháromszáz falut a törököktől visszafoglalnia.⁵³⁶⁾

Mivel a budai basák panaszainak semmi eredménye sem volt, 1574-ben már maga a szultán írt Bécsbe a kállóiak ellen, jelentvén, hogy Kállóból — *hol csupa zsidányok laknak* — sok csapás éri a törököket.⁵³⁷⁾ Prépostvári a szultán panaszaira 1575. január 13-án válaszolt. „Legutóbb — írja — négyszerannyi törököt szétverték a mieink, mint Kálló őrsege. De a támadó a török volt. Az igaz, hogy Farkas Márton negyven hajduját szétverték a törökök, de Farkas Márton nem Kállón szolgál. Az is igaz, hogy a szolnoki bég kijött a hadával, de 100 kállói lovas és 40 hajdu Isten segítségével megakadá-

⁵³⁶⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14395. fasc. 1589. Prépostvári Ernő főherceghez.

⁵³⁷⁾ Cs. és kir. állami ltr. Tureica, 1574—1575.

lyozta gonosz tervét.⁵³⁸⁾ Mikor a törökök Böszörményre támadtak, sok embert összefogdostak és a zsákmánnyal együtt hazafelé igyekeztek, de a mieink szétverték őket. *Ebben a véres csatában esett el kállói kapitányom: Sidy János, ez a páratlan vitézségű csatavezető tiszt, aki hőiesen küzdve hatodmagával ottveszett.*⁵³⁹⁾

E bevezetés után egyenként felel Prépostvári a törökök vádaskodásaira. Hosszú ez a panasz-lajstrom, mint Szentiván éneke. De Prépostvári mindegyikre megfelel. Különös haraggal utasítja vissza azt a vádat, mintha ő törököt lopott volna. „Ezt — írja — sohasem tettem.“

Mivel Prépostvárinak és katonáinak harcai ezután sem szüneteltek, a szultán Kálló elrontását követelte.⁵⁴⁰⁾ Ezt a kívánságát azonban nem teljesítették, sőt a kállóiak fokozott hévvel támadták a török végházakat.⁵⁴¹⁾

E harcokban Prépostvári annyi ügyességet

⁵³⁸⁾ „Deus est — írja Prépostvári — qui milites nostros incolumes conservavit et illorum Turcorum pravum institutum impedivit.“

⁵³⁹⁾ „Deus voluit — írja Prépostvári — ut nec vexillo, nec captivis potirentur. Voluntas Dei facta est. In eo conflictu *capitaneus Kalloviensis Johannes Sidy, incomparabilis virtutis belliductor strenue pugmando cum sex aliis militibus interit.*“ (Cs. és kir. áll. ltr. Turciea.)

⁵⁴⁰⁾ All. ltr. Turciea, Musztafa budai basa írja 1575. febr. 5-én Miksa királynak: „Nagy Kálló elrontása felől is paranesolat jött, hogy te fölségedet intsük levelünk által, hogy elrontassa“ stb.

⁵⁴¹⁾ U. o. Musztafa basa például 1576. nov. 21-én jelenti Rudolf császárnak, hogy a szomszéd végbeliek Nagy-Kállóra gyűlvén, Szent-Miklós kastélyra támadtak.

mutatott s annyira kitüntette magát, hogy magasabb tisztre is méltónak találták őt. Maga a kassai generális kívánta őt maga mellé. Itt azután kétszáz huszár élén állott. Anyagi helyzete azonban Kassán nem hogy javult volna, hanem rosszabbodott. Az 1577. nov. 9-én a kassai generális maga jelenti, hogy Prépostvári a nagy fizetetlenség miatt nem bírja kétszáz huszárját eltartani. Keservesen panaszkodik s meg akar válni öfelsége szolgálatától.⁵⁴²⁾

Prépostvári maga írja, hogy Rueber János kassai generálist két évig helyettesítette. S mikor Nogarola gróf lett Rueber utódja, háborus hírek alkalmával katonáival mindig mellette kellett lennie, de a fizetéséről mindig megfeledkeztek. Pedig — úgymond — ő szegény nemes ember.⁵⁴³⁾

Mivel igen gyakran megesett, hogy Prépostvárinak a nyomorgó katonáin is segítenie kellett, nagyon is rászorult az udvar támogatására. A király főtisztjeinek jelentéseiből, de meg Prépostvári folyamódásaiból is jól ismerte már a vitéz főkapitány érdemeit. Miksa király már 1569. évben negyven jobbágytelekre adott neki expectanz-levelet azon ígérettel, hogy mihelyt ilyen birtok szálland a kinestárra, neki fogja adományozni. Érdemes megenlítőnünk, hogy úgy ezen adománylevéiben, mint egyéb hivatalos iratban is Prépostvári még ily néven szerepel: *Valentinus Chawragh de Lokachi alias Prépostvári*.⁵⁴⁴⁾

⁵⁴²⁾ Hadi levélt. Nogarola-Akten, Kassa, 1577. nov. 9. „neben dem langsamem Bezahlung mit dem monatlichen Lehengeld nit erhalten“ etc.

⁵⁴³⁾ Közp. pénz. ltr. Hung. 14395. fasc.

⁵⁴⁴⁾ U. o. 1569. febr. 3. Egregio Valentino Chawragh alias Prepostvari de Lokachi. Ekkor még

Mivel Prépostvári későbben még több érdemet is szerzett, újabb királyi adományokban is részesült. Érdemei között nem utolsó az úgynevezett fekete ember (Karácsony György) seregének szétverése. Történetírásunk szerint ezt az embert Debrecenben fogták el s a városi bíró fejeztette le. Prépostvárinak jelentéseiből, valamint a király adományleveléből azonban egészen más tűnik ki. Prépostvári több ízben írja a királynak, hogy a fekete ember — ha még egy hétig folytathatta volna gonosz szándékát — nagy bajt hozhatott volna az országra. „Én azonban — írja — a esatában elfogtam őt és lefejeztettem. A fejét elküldöttem Teuffenbach Kristóf grófnak Szatmárba.“⁵⁴⁵⁾

Báthory fejedelemmé választatván Erdélyben, Prépostvári felsőbb rendeletre Békés Gáspár segítségére ment. E vállalkozás — mint tudjuk — balul ütött ki. De Prépostvári azért emberül viselte magát. Ő maga írja, hogy ha a csapatokat nagy gonddal nem igazgatta volna, még több katona esett volna áldozatul.⁵⁴⁶⁾

Az 1577. évben Prépostvári Rueber kassai generális mellett volt. Maga Rueber „*ungarischer Feldhauptmann*“-nak írja őt, aki 200 huszárával mellette szolgál. Ez év november elején volt a szikszói országos vásár (sokadalom).

szatmári lovaskapitány volt s hű szolgálatai fejében kapja a negyven jobbágytelket.

⁵⁴⁵⁾ U. o. 14395. fasc. Prépostvári írja öfelségének: „Interea quidam niger homo insurexerat, qui si unica saltem septimana in suo perverso proposito felicius processisset, regno exitium peperisset. *Illum ego in conflictu coepi*, captum capite plecti feci“ etc.

⁵⁴⁶⁾ U. o. „Sie ego copias diligentissime non direxissem“ etc.

November 10-én reggel hirtelenül ott termett a füleki bég 800 lovassal és 1200 gyaloggal. A lakosság épp a templomban hallgatta a prédikációt, mikor a török had a templomot körülvevő temetőt ostromolni kezdte. A temetőt el is foglalta s 27 lakót levágott és sokat megsebesített. Magát a templomot azonban nem tudta bevenni. A bentlévő polgárok vitézül tartották magukat. A toronyból több törököt lelőttek, köztük a vitéz és előkelő Deli Deberhan-t is. Miután a törökök ezer keresztényt rabszíjra fűztek s minden elvihetőt szekerekre raktak, elvonultak. Prépostvári Rueber parancsára már az első hír hallatára kiindult. Magához vette a szendrői huszárokat és a sárgakabátos németeket. Az egész serege alig tett ki négyszáz embert. Ezzel a haddal Prépostvári lesbe állt, hogy a hazavonuló török hadat meglepje. Teljes fegyverzetben egész éjjelen és félnapon át hiába vártak a mieink a törökre. Pedig Prépostvári két huszárt is küldött eléjük martalékul. Végre délután négy órakor Kasza nevű falu mellett föltűntek a zsákmányos törökök s egyenest a lesre mentek. S mire a nap nyugovóban volt, a leshelyet halott-rakások borították. A mieink azon foglyokon kívül, akik a lovakhoz és a kocsikhoz voltak kötözve, ezer keresztényt kiszabadítottak. Az üldözés éjfélkor ért véget. Ekkor hatalmas üstökös jelent meg az égen, amely a menekvő törököket még jobban megfélemlítette. A török had kalauza bizonyos Csákány Kelemen nevű ember volt. Ez a súlyosan sebesült füleki béget szerencsésen elvezette s Ajnácskőn bekötöztette. A rimaszombati bíró éppen Füleken lévén, látta, hogy a bég november 11-én tizennegydemagával érkezett meg. A kapuban azt kérdezte az övéitől,

megjötték-e már az emberei. Senki! — felelék neki. Erre szobájába rohant s a földre veté magát s félelmes zokogás és kiabálás között gyötörte magát. Három napon át senkit sem bocsátott magához.

Míg a mieink a futó törököket üldözték, a parasztnak sok kárt tettek. A fölhalmozott zsákmány egy részét elhordták és elrejtették s több török rabot megöltek.

Prépostvári huszárjai közül csak kettő vészett el a csatában. Egy harmadik később halt meg sebeiben. Sebesült husz volt. Ló 14 vészett el. A szendrői huszárok közül egy sem halt meg. A sárgakabátos német lovasok közt csak egy halott akadt. A törökök közül ezzel szemben 500 esett el és 600 ló került a mieink kezére. A rabok között volt Husszain alajbég is, aki fején és kezén sebesült meg.⁵⁴⁷⁾

Ez volt Prépostvárinak *vadnai* győzelme, melyet az újabb írók csak szikszói győzelem néven ismernek. Mint a sikerült lesvetés általában, úgy ez is fényes eredménnyel s jelentéktelen veszteséggel járt.

A győzelem után a kótyavetye is megejtetvén, a zsákmányból minden lóra 22 forint esett. A főbb tisztek, az orvosok török rabokat kap-

⁵⁴⁷⁾ Hadilevélt. Feldakten, 12—1. Rueber generális jelentése Kassáról, 1577. dec. 1. Ugyanitt van a kótyavetyéről szóló kimutatás is ily címen: „Summarius extractus super distributione praedarum 10. die novemb. anno 1577. a Turcis apud possessionem Vadna profligatis direptarum et in auctione venditarum.“ A királyhoz külön jelentés ment a győzelemről nov. 12-én, tehát közvetlenül a győzelem után. A jelentés így kezdődik: *A mindenható Isten Prépostvári által 2000 törököt megvert stb.*

tak ajándékol. A királynak négy, Ernő főhercegnek két rabot küldtek. Az egri, a győri, az ónodi iskolák és prédikátorok 38, a török rab-ságban synylódó vitézek 395 frt-ot kaptak. A kótyavetyéseknek pedig 200 frt-ot juttattak.

A következő (1578.) évben Prépostvárit ismét Kállón találjuk. Paul de Sara, a kassai generális helyettese május 8-án jelentette a haditanácsnak, hogy Prépostvárit Kállóra küldte, de ott megbetegedett s elvitette magát. Nem tudni, mikor jön vissza.⁵⁴⁸⁾ Valószínűnek tartjuk, hogy Prépostvári nem is annyira a betegség, mint inkább a kállói állapotok miatt távozott onnét. Leírhatatlan volt itt a nyomorúság! S a bajokon Prépostvári sem tudott segíteni. Serényi Mihály kapitány írja például Paul de Sara generális helyettesnek, hogy a kállói vitézek semmiképen nem állhatják a fizetetlenségét. Nem volt mit tenniök, tehát kimentek Kállóról, mert különben éhen kellett volna halniok. „Én írja Serényi — kijöttem velök, mert azt gondoljuk vala, hogy az török az debreceni sokadalomra mostan kijő. Most is azt várjuk és arra vigyázunk, az mi kevesen vagyunk. Így mégis inkább elnyomorognak. Mert higgye el Nagyságod, nemhogy az kállói főlegényeknek volna élésük, de énmagamnak sincsen, mert mióta Kállóba lakom, semmit sem személyemre, sem asztalpénzemre, sem trombitákra, dobra, zászlókra semmit sem adtanak. Azmit jószá-gomból kaphatok, avval éltem és avval tengek az vitézők között egy napról másra... *Az Istenért kérem Nagyságodat, viseljen gondot Kállóra; mert magyar nélkül nem különb, mintha pusztá volna Kálló!* Az Isten előtt is

⁵⁴⁸⁾ U. o. Correspondenz-Prothokoll d. Paul de Sara. (13—1.)

nem egyéb az oka ennek, hanem az fejedelem, az ki nem fizet meg.“⁵⁴⁹⁾

Bizonyára a nehéz viszonyok szorították Prépostvárit arra, hogy a régebbi királyi ígéret teljesítését sűrösse. A magyar kamara Prépostvári ezen kérését nagyon méltányosnak találta s őfelségének azt írta, hogy *a nevezett derék vitéz sokkal többet érdemel, mint amennyit kér.*⁵⁵⁰⁾ A király erre megengedte Prépostvárinak, hogy öt, részben rutén falut: Sugatagot, Herneesöt, Ujfalut, Körtvélyest s Illyefalvát, amelyeket Büdy Mihály bírt volt zálogban, magához válthassa.⁵⁵¹⁾

Valamivel későbben Prépostvári társulván Károlyi Mihállyal, együttesen megvették Kishódost.⁵⁵²⁾

⁵⁴⁹⁾ U. o. Szoboszló, 1578. dec. 1. Ezek az állapotok később sem javultak. A kállói vitézek írnák Nogarolla Ferdinánd szatmári főkapitánynak, hogy a kamara „*szemünkben azt mondta, hogyha minő együtleggyig Kállóból kimentek is s Kálló fenekestül felfordul is, meg ha Magyarország elvész egyszersmind, semmit nem gondol vele.*“ (1586. dec. 3.)

⁵⁵⁰⁾ Közös pénz. ltr. Hung. 14373. fasc. 1577. dec. 11. „*Petitionem Valentini Prépostvári militis strenui accurate legimus. Ac quoniam non ea modo re, quam petit, sed longe maiore dignus esse videretur*“ etc.

⁵⁵¹⁾ U. o. 14396. fasc. 1578. máj. 15. Rudolf király levele szerint ez jutalom, amért Prépostvári az elmúlt évben a füleki béget megverte. Az 1575. évben négy falut, 1576-ban pedig Tiszabócs falut kapta.

⁵⁵²⁾ Károlyi nemzetiségi ltr. Ladula 49. nr. 91. 1580. Camera Cassoviensis inseribit possessionem Kishódos etc.

Ezidőben történt, hogy Sulyok István és Kapy András Csenger falu miatt megtámadták Prépostvárit. Nogarola gróf kassai generális és Báthory Miklós országbíró parancsára megindították az eljárást Prépostvári támadóival szemben. Magasmarti Pathó Ferenc hallgatta ki a tanukat. Ezek vallomása szerint Prépostvári tíz lovassal s agarakkal vadászatra indult. Prépostvárinak fehér vessző volt a kezében s kardján kívül más fegyvere nem volt. Egyszerre lövések hangzanak s nagy sivalkodás támad. A támadók élén Sulyok István vágatott s tele torokkal kiáltá: hozzá, hozzá! Prépostvári alól kilövik a lovat, aztán Sulyok István Prépostvári kardját igyekezett ketté törni, de ez nem sikerült neki. Prépostvári a támadói felé kiáltá: „mit hatalmaskodtok, bestyekurafiak! Meglátod Sulyok István, bizony megbánod, hogy ezt mívelted rajtam!“

Közben Prépostvári alá lovat adtak emberei s ő elvágatott. Sulyok ekkor is biztatta a maga embereit: „utánna, utánna az árulónak. Hozzá, hozzá az árulóhoz“. De hiába ordított teli torokkal, emberei nemigen hallgattak rá s Prépostvári haza lovagolhatott.⁵⁵³⁾

Mondanunk sem kell, hogy Prépostvári támadói elvették megérdemlett büntetésüket.

Nogarola gróf, aki Rueber Jánosnak utóda volt a kassai generalatusban, nagyon kedvelte Prépostvárit s mint magyar mezei főkapitányt állandóan maga mellett tartotta. S ha ő maga távol volt, Prépostvári helyettesítette őt. Mint ilyennek, az udvar előtt is nagy tekintélye volt. Hadi és egyéb dolgokban gyakran kikérték tanácsát. Ilyenkor őfelsége rendesen magához hi-

⁵⁵³⁾ Hadi ltr. Feldakten 1581. feria quarta ante festum beati Andreae etc.

vatta őt Bécsbe. Az 1582. év elején például Báthory István írja Batthyány Boldizsárnak: Prépostvári uramat fölhívta őfelsége a gyűlésre. „Az miben kegyelmedet megtalálja az én szolgálatomért legyen kegyelmed mindenben jóakarattal hozzája. *Ez az mi földünkön igen fő ember és vitéz ember; őfelségének sokat szolgált.*“⁵⁵⁴⁾

Az 1582. évben Prépostvári családi ünnepet ült. Szeptember hó 18-án jelentette a királynak, hogy Parlagi Pál özvegyét: Csáky Annát nőül veszi. A lakodalom november 19-én esett meg Csengeren. A király aranyozott ezüst serleget küldött neki s képviseltette magát a menyegzőn.⁵⁵⁵⁾

Bár családi élete boldog volt, sok bajjal és keserőséggel küzködött. A török portyázásai miatt folyton készen kellett lennie, hogy a veszélyeztetett vidékre száguldjon. Fizetést azonban sem ő, sem katonái nem kaptak. S ez állapotok évről-évre rosszabbra fordultak. Hasztalan volt minden kérés, sürgetés és fenyegetés, a várva várt fizetés nem jött. Nogarola gróf, aztán Prépostvári és a többi kapitányok megkapó jelentésekben írják le a végbeliek nyomorúságát, de kiáltásuk Rudolf királynál süket fülre talált! A magyar végbeli katonaság ez időben

⁵⁵⁴⁾ Körmendi ltr. Missiles, 1582. január 27.

⁵⁵⁵⁾ Köz. pénz. ltr. Familienakten, Rudolf király rendelete a kamarához 1582. nov. 2. Ugyanitt van Prépostvárinak lakodalomra hívó levele is. Csáki Anna Prépostvárinak második felesége volt. Első neje Tardy Máté diák leánya, Tardy Dorka volt. Ettől születtek gyermekei: Bálint, István, Anna (Ispán Istvánné), Borbála (Surányi Gáborné) és Sára. (Lásd Károlyi Oklevéltár IV. köt. 1543. január 15. kelt levelét Prépostvárinak.)

élte legszomorúbb napjait. Seregesen hagyták ott a szolgálatot, hogy kaszával és kapával keressék meg kenyerüket.⁵⁵⁶⁾

Eközben történt, hogy Miksa főherceg a lengyel korona megszerzésére tett kísérletet. E célra természetesen jól szervezett hadsereg volt szüksége. Különösen fontos volt, hogy elegendő huszársága legyen. Miksa főhercegnek azonnal Prépostvári jutott az eszébe, kinél alkalmasabb embert nem ismert a huszárság szervezésére és vezetésére. Az 1587. év október 26-án írt is Prépostvárinak. *Ismerjük — úgymond — a te, valamint a te szüleidnek nagy szolgálatait! Akarjuk, hogy kivált te és Ifjú Kristóf mellettünk legyetek.* Használható derék vitézekkel jöjj hozzánk.⁵⁵⁷⁾

Mivel Prépostvári a megbízatáson kívül egyebet nem kapott, nem nagy kedve volt a vállalkozáshoz. A kassai generális meg is írta Ernő főhercegnek, hogy Prépostvári köszvényével mentegeti magát. Nagynehezen mégis rászánta magát és négyezer tallért vett kölcsön az ezer ember verbuválására.⁵⁵⁸⁾ Sikerült Lónyay Gergelyt, Melith Pált, Kálnássyt és *Alaghyt* is megnyernie. Jeles lovas tisztek voltak ezek mindannyian.

Az egykorú tudósítások szerint Prépostvári

⁵⁵⁶⁾ U. o. Hung. 14397. fasc. Kassa, 1586. okt. 1. Nogarola gróf őfelségéhez a katonaság nyomorúsága ügyében. Ugyanily jelentés Claudius Roussel tokaji főkapitánytól (26. szept.) és Csapay Kristóf kállói főkapitánytól. Ez utóbbi írja Nogarola grófnak: „Nagyságodnak tudományt teszek, az katona és gyalog nélkül elégtelen vagyok az őfűlsége birodalmát örzenem.“

⁵⁵⁷⁾ Hadi levélt. Feldakten.

⁵⁵⁸⁾ U. o. Kassa, 1587. nov. 11.

kisdéd serege hősiesen harcolt Silesia határán. Miksa azonban a túlnyomó lengyel haderő előtt kénytelen volt visszavonulni Bitzin városába. Ekkor Prépostvári kérve kérte a főherceget, bízna magát őreá s ő minden veszedelemből kiment. Miksa nem hallgatott Prépostváriára, hanem a német tisztekre, akik azt tanácsolták neki, hogy maradjon Bitzin városában. S Miksa ott is maradt s a lengyelek körülvevén a várost, őt is elfogták.

Prépostvári maga erről a szerencsétlenségről azt írta Ernő főhercegnek, hogy ha Miksa főherceg az ő tanácsára hallgatott volna, nem került volna fogságba, hanem megkoronázzák őt lengyel királynak. Maga a főherceg is bizonyíthatja ezt!⁵⁵⁹⁾

Hazajövéen Prépostvári, a király a kassai generalatus vezetésével bízta meg havi 100 frt fizetéssel. Ez alkalommal Bécsben folyt Prépostvárival az alkudozás. Bár három évtizedes katonai múlt állt már előtte, bár Silesiában az életét is kockára tette Miksa főhercegért, az udvar azért mégsem bízott benne teljesen. Ezért Claudius Rousselt is kinevezték mellé Kassára. Prépostvári nagy méltatlankodással vette e hírt. Írt is azonnal Ernő főhercegnek. A főherceg aztán megnyugtatta őt, hogy ez intézkedésnek nem az ő tekintélyének és tisztességének kisebbitése a célja.⁵⁶⁰⁾

Mint a kassai „Feldobristenamts“ vezetőjét, 1588-ban őt bízták meg, hogy alkudozzék Rá-

⁵⁵⁹⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14395. fasc. 1589. Prépostvári Ernő főherceghez (kelet nélkül).

⁵⁶⁰⁾ Hadi ltr. Feldakten, 1588. márc. 3. „non tamen eam esse suae serenitatis mentem et opinionem, quod per id. ipsius Prepostvari existimationi et honori quicquam derogari“.

kőezi Zsigmonddal; mert a magyar rendek őt kívánják az egri főkapitányi tisztsébe.⁵⁶¹⁾ Maguk az egri vitézek is neki irogattak ügyes-bajos dolgaikban.⁵⁶²⁾

Az 1588. és az 1589. évben Prépostvári újra folyamodott Ernő főherceghez, hogy követeléseit hátralékos zsoldjából megkapja s hogy a neki tett régebbi ígéreteket végre teljesítsék. Folyamodásában elmondja, hogy nincs senki öfelsége vitézlő népében, aki régebben szolgálná, mint ő.⁵⁶³⁾ Elmondja ezután három évtizedes szolgálatának nevezetesebb eredményeit.

Az udvar Prépostvárit a körülményekhez képest ezúttal is kielégítette. A király ezenkívül azzal jutalmazta, hogy 1589. február 20-án kinevezte őt a főrendek közé. E kinevezésben Rudolf király magasztalva emlékezik meg Prépostvári kiváló lelki tulajdonságairól, bátorságáról és okosságáról.⁵⁶⁴⁾ Megemlíti érdemeit Kálló építése körül s azon dicső tetteket, miket mint kállói főkapitány vitt véghez. A mi uralkodásunk idejében — írja a király — mint kassai kapitány jeleskedtél. A te érdemed a

⁵⁶¹⁾ U. o. Bécs, 1588. ápril 4.

⁵⁶²⁾ U. o. Eger, 1588. ápril 8. „Fejenkint az egri vitézek.“

⁵⁶³⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14395. fasc. 1589. „Ego utique — írja — dicere non erubescio, in superioribus regni Hungariae partibus tam Germanicae, quam Hungaricae nationis fidelis servitores qui in servitiis majestatum vestrarum diutius quam ego versentur, majestatem vix habere“ etc.

⁵⁶⁴⁾ Nam ut ceterae animi et naturae tuae laudabiles dotes taceantur, eminet in te singularis quaedam fortitudo, coniuncta cum prudentia non mediocri“ etc.

szikszói fényes győzelem. A lengyel expedícióban fölséges szolgálatokat tettél stb.⁵⁶⁵⁾

Ugyanezen év őszén férjhez menvén Prépostváriak Borbála nevű leánya Surányi Gáborhoz, Rudolf király szép serleget küldött s a lakodalmon képviseltette magát.⁵⁶⁶⁾

Az 1590. évben Prépostvári arra kérte öfelségét, engedné meg Remeteszeg, Arnótfalva, Tamásfalva és Kocsva visszaváltását.⁵⁶⁷⁾

Kérését ezúttal is teljesítették.

Bár Prépostvári ez években már sokat szenvedett a közsvényben és sokszor megesett, hogy lóra sem ülhetett, a király mégis kinevezte őt egri főkapitánynak. Az ünnepélyes beiktatás 1591. okt. 16-án történt. Eger vára ekkor ugyancsak düledező állapotban volt. Prépostváriak tehát az volt az első dolga, hogy a várat kijavíttassa és megerősíttesse. A hivatalos kimutatás szerint Prépostvári két teljesen új bástyatornyot építtetett. E tornyokon volt verőóra s benne 12 kézimalom. A vár kapuját is újra építette és befödette. Ezenkívül puskaortörő malmot emeltetett s a halastó forrását a Fodróczy nevű kertnél kővel vétette körül.⁵⁶⁸⁾

⁵⁶⁵⁾ Orsz. levélt. Liber regius. A kinevezés megvan a közös pénz. ltr. Familienakten című gyűjteményében is. 17791. fasc. 1589. febr. 20. A kinevezés ezúttal is így írja Prépostvári nevét: *Valentinus Chiawragh aliter Prepostvari de Lokach*.

⁵⁶⁶⁾ Familienakten, 1589. okt. 25. Rudolf király rendelete.

⁵⁶⁷⁾ U. o. 14396. fasc. 1590. márc 5.

⁵⁶⁸⁾ U. o. 15425. fasc. Aedificationes per magnificum dominum Valentinum Prepostvari factae in arce és aztán: Aedificationes domini magnifici Valentini Prepostvari extra arcem. (Mindkettő Eger várának 1595. évi inventariumában.)

Az 1592. év nyarán az egri vitézek több szomszéd végház népével együtt kimenvén, nagy török sereggel találkoztak. Mivel szégyennel visszavonulni nem akartak, harcba bocsátkoztak a túlnyomó erővel. Súlyos vereség érte őket. Magát az egri vicefőkapitányt: Balázsdeák Istvánt is elfogták a törökök. Magáról Prépostváriról nem tudjuk, résztvett-e a szerencsétlen csatában. Károlyi Mihály kérésére imígyen írta le az egriek vereségét:

„Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, mint uramnak, szerelmes atyámfiaának. Az Úristen sokáig éltesse kegyelmeteket asszonyommal, szerelmes gyermekeivel egyetemben.

Megszolgálom kegyelmednek, mint uramnak, szerelmes atyámfiaának, hogy kegyelmednek gondja volt reám és el nem feledkezett szólani kardinálisnak. Az mi az poroszlaiak dolgát nézi, én fölhivatom hozzám őket és mintha magamé volna, nagy szeretettel gondjokat viselem és örömet oltalmazom őket.

Kegyelmed kívánsága érteni *Balás Deák István* és Segnyey Miklós dolgát. Balás Deák István az jenői bégnél vagyon, mely felől rossz hírrel beszélnek, hogy az portára akarnák vinni. De egy ifjat fogtanak el Rákóczi uram szolgái, kinek elfogásában nekem is hat szolgám volt. Némelyek azt mondják az tömösvári basának fia; némelyek azt mondják, a jenői béggel egy, ki ha egy volna, ugyan basa fia volna. Ha így volna, az az ifjú megszabadítaná nemcsak Balás Deák Istvánt. Segnyey Miklós sebes, de meggyógyul, az Gyivlári bégnél vagyon. Elin-dultam mind egyik, mind másik szabadulásában. Azonkívül Zay András, Bori Pál esett rabbá. Azok az budai basánál vannak; az sze-

gény Hetei Pál pap is az budai basánál vagyon. Innét nem veszett négy főembernél több, ötödik az pap. Azonkívül két szegény legény, három lovasok, lovas lengyelek. Az gyalogok szegények inkább mind oda vesztenek. Egy halomra állottanak volt, arról sokáig vívtak. Azt megvették tőlük. Még más halomra mentek s azt halálíg meg nem adták. Igen sok törököt lőttek el, míg porokban, golyóbicsokban tartott; végre szablyára költek. Kérték őket az törökök, hogy megadják magokat, de nem adták meg magokat. Erre seregbontókat, tarackokat vittek reájok. Az egész török had, mind lovas, mind gyalog nagy ostrommal vette meg tőlük az halmot, így vágták le szegényeket. In summa, amikor őket eltemettettem, mind összehordattam őket. Kassai huszonhat tisztet temettettem el mindenestül, kik az harcban elvesztenek.

A diadalom az pogányé, de ők is igen bánkódnak. Sok főnép esett el közülök. Az Sasvári basának egyetlenegy fia volt, annak is az feje az fő álló kapuban vagyon. Az Úristennek ez így volt akaratja. Szerelmes Atyámfia! igen vigyázzon kegyelmed; mert az töröknek minden szándéka az, hogy az szolnoki, tömösvári basaság alatt való török ezután Károlyra és oda az vidékre menjen. Az budai basa alatt való török Tarczai, Szerencs vidékére igyekszik. Jobb volna uram asszonyomat Apátiba tartani kegyelmednek.“

Ír kegyelmed Guti Péter felől is, mivel ígértem volna magamat, míg én egrí kapitány lennék, az beregvármegyei dézsmát mindenkor neki adnám. Úgy vagyon szerelmes atyámfia az elmúlt esztendőben, hogy az feledékenységgel miatt meg kellett vala a dézsmaszéknek változnia, menttettem kegyelmed előtt is, ő előtte

is magamat, hogy kegyelmed is, Péter uram is engeszteltessék.“⁵⁶⁹)

Prépostvári ez időben több levelet is váltott Károlyi Mihállyal. Egyik levelében például az erdélyi oktava felől kérdezősködik. Nem szeretné, ha elmaradna; mert a meggyesaljai pöre is ott folyik. Majd áttér a török hírekre. Szerinte a törökök Malta ellen készülődnek s hozzáuk Eszék felől akarnak bejönni. „Itt — írja — elég visszavonó híreket értünk az erdélyi urak felől. Az Úristen távoztassa! Nem használnának vele.“⁵⁷⁰)

Úgy ezen, mint más leveléből is kitűnik, hogy Prépostvári szívből utálta a villongást és a gyűlölködést. Melith Istvánnak ismert erőszakoskodásairól például így írt volt Károlynak:

„Értem az Meliti nemzetségén Istenünknek haragját. Isten adta volna, hogy én hazudtam volna, de én mindenkor ezt reméltem, az kit im látok, kit én magának is mondtam az szegény Meliti István uramnak, mikor Székelynéből és többektől az félektől elvette az jószágokat, kik közelbek voltak jószágokhoz, unalommal mégis elvette. Hallottam azoknak Istent emlékeztetvén igaz istenségére, bíróságára igaz ítéletet kérvén Istentől, hogy meg ne hagyja élni se magának se gyermekeinek. Akkor magam is megkeseredvén szívemben, mondtam szegénynek, miért kegyetlenkedik, ne szerezze gonoszul a másét; mert az magáét gyűlöli; félt, hogy az Isten eltörli. Sőt tréfában mondtam neki: Im most nyomorgatod az én gyermekeim, jószágukat is elveszed, de még az én gyerme-

⁵⁶⁹) Károlyi nemzetség levéltára.

⁵⁷⁰) U. o. 1592. márc. 25. Eger.

keim is hasonlóképpen cselekednek az te gyermekiddel. Láttam, farkas módra mosolygatta, de ő soha azféle beszédrül nem gondolkozott. Sőt semminek állította az én beszédimet. Pál uram is minden istentelen latroknak pártját tartja, sőt abban gyönyörködik. Az egyetlenegy fia vagyon, hogy az is asztalánál mint igyék és mint tudjon hajdú-módra szitkozódni, bizony uram nem várok semmi jót. Úgy vagyon, mindnyújan bűnösök vagyunk, de némely mégis többet retteg az Isten haragjától; némely pedig csak szerencsének tartja ez világot!”

Ezután szól levelében a megyei hadakról, miket most állítottak. Szerinte jobb volna, ha e megyei katonaság otthon maradt volna addig, míg táborba kell szállni. „Még most — írja — sehol török táborban nincsen, hanem ha kegyelmek hírét hallják, táborba szállnak. Az török igyekezeti az, hogy Kálló alatt hagyja az dandárt, hogy ismét oman raboljon Károly felé. De ha megértené, hogy Kállót, Tokajt, Ónodot vitézlő néppel megépítették, elhagyná az szándékot. Az mint értem kegyelmek felé többet félnek, hogy sem ide mifelénk. Az mint irám tábor sehol nincs ide mifelénk, sem Tömösvár fele.“⁵⁷¹⁾

Az 1593. évben Prépostvári részint betegeskedése, részint egyéb okok miatt Rudolf királytól elbocsátását kérte („von seinem obristen Bevelch“). Rudolf király aug. 3-án Prágából írja Mátyás főhercegnek, hogy Teifenbach Kristófot akarja Prépostvári utódjának megtenni.⁵⁷²⁾ Mátyás főherceg közbenvetésére azon-

⁵⁷¹⁾ U. o. szept. 2. Eger.

⁵⁷²⁾ Közös pénz. ltr. Hung. Denkbuch 406. kötet. Wegen Erlassung Prepostvaris.

ban sikerült Prépostvárit továbbra is megtartani az egeri tisztnen. Az 1593. év őszén már jelentést is küldött Bécsbe a török rezgelődéséről. „A törökök — írja — Szolnok várából, Hatvanból stb. Budára gyűlnek.“⁵⁷³⁾

Érdemes megemlítenünk, hogy Prépostvári ez évben erősen panaszkodott Károly János nevű emberre, aki szerint Egernek a lakosságát mind megnemesíti. „Az elmúlt évben is — írja — szűcsöknek, lakatosoknak, szabóknak hozott nemességet. Most is Eger három lakosának szerzett ilyet. Ha ez így megy, Egerben nem lesz mesterember, aki öfelsége szükségletére homokot rostáljon. Nekem öfelsége ilyet sohasem engedett, sőt talán még magamnak sem adna nemességet informatio nélkül. Károly János kereskedést űz a nemesítéssel.“⁵⁷⁴⁾

Prépostvári nemes gondolkozását ez évben azzal is kimutatta, hogy minden követ megmozdított a török rabságba esett egeri vitézek kiszabadítása ügyében. Balázsdeák István érdekében például öfelségének is írt.⁵⁷⁵⁾ Nem az ő hibája, hogy kérése siket fülre talált.

Kitörvén a nagy török háboru, Prépostvári Bálintnak tehetsége és hosszú tapasztalata bő alkalmat talált az érvényesülésre. Itt, e hosszú háboruban tünt ki, hogy ökigyelme nemesak a harchoz, de a haditudományhoz is alaposan értett. Taktikai ügyekben pompás tanácsokat ad ő az idegen generálisoknak. Mátyás főherceg is

⁵⁷³⁾ Cs. és kir. állami ltr. Turcica, Eger, 1593. aug. 29.

⁵⁷⁴⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14402. fasc. Eger, 1593. máj. 20. Prépostvári a szepesi kamarához. („Joannes Karoly brevi totam Agriensem civitatem nobilitabit“ etc.)

⁵⁷⁵⁾ Cs. és kir. állami ltr. Turcica, 1593. szept. 23.

több ízben kér tőle tanácsot. S nem Prépostvári hibája, hogy józan és megfontolt tanácsát nem vették figyelembe. Nem egy ütközet s nem egy várostrom dült volna el javunkra, ha reá hallgatnak. De hát abban az időben a magyar tisztnak tanácsa rendesen süket fülre talált. Olyanokra hallgattak s olyanok vezették a hadakat, akik a törökök hadakozási módját nem is ismerték, s akik a magyar katonaságot nem jó szemmel nézték. Prépostvári pedig állandóan a magyar lovasság és a magyar hajdúság szaporítását sürgette.

Bár a háboru kitörésekor az egri főkapitányi tisztséget viselte, állandóan a táborban volt s résztvett a várak ostromában és a mezei csatákban. Mivel a kassai generális jobbára távol volt, őt is Prépostvári helyettesítette. Dolga tehát többnél több volt. S ő — bár a köszvény ugyancsak kínozza — fáradhatatlannak mutatta magát. Az a lelkesedés, mely a háboru kitörésekor az egész nemzetet elfogta, Prépostváriban is erősen tüzelt. Amint ez időben írt levelei mutatják, szentül hitte, hogy az ország fölszabadul a török járom alól.

A háboru első évének sikereiben jelentékeny része volt Prépostvárinak. Ő foglalta vissza Kékköt, Füleket, Ajnácsköt, Somosköt, Hollóköt stb. Büszkén írhatta a moldvai vajdának: *„három hét alatt tizenegy erősséget vettünk meg!“*.

Prépostvári jól ismervén az oláhországi viszonyokat és az ottani boérokat, az 1593. év szerencsés küzdelmei után a moldvai vajdának is írt, hogy őt is csatlakozásra bírja és szövetségesül megnyerje. E magyar levelének a mását Mátyás főhercegnek is megküldte. Így aztán a levél reánk maradt. Tartalmát itt adjuk:

„Noha — írja — nagyságodnál ismeretlenek vagyunk, de értvén nagyságodnak vitézségét és a kereszténységhez való jó szívét, nagyságodnak is örömet szolgálunk. A moldvai urak és fejedelmek jól ismernek engem s tudják, ki vagyok. A török császár nem tudni micsoda gondolatból, hadat indított ellenünk. De eddig semmi szerencséje nem volt. A tanácsbéli régi vitézei mind elhullottak; bégek, zaimok elestek. Három hét alatt tizenegy erősséget vettünk meg. Buják, Kékkő, Divény, Drégely, Hídvég stb. már a mienk. Ha Isten utunkat meg nem állja, még többet is visszafoglaltunk volna. Nagyságod vitézi hírét-nevét most terjeszthetné ki örök emlékezetre, kinek olyan jó híre-neve maradna mindörökké, mint az nagyságod eleinek, az régi jámbor István vajdának, kinek vitézi híre-neve most is él és valámig ez világ fentáll, az ő híre-neve el nem töröltetik.“

Megírja ezután, hogy Péter vajda mit sem szolgált öfelségének, mégis szép helyet adott neki. „Nagyságod sem szolgálna háládatlan úrnak.“⁵⁷⁶⁾

Mivel a haditanács ez év telén azt határozta, hogy a hódoltságot el kell égetni és pusztítani, Mátyás főherceg ez ügyben Prépostvári véleményét is kikérte.

Prépostvári ekkor csengeri házában betegen feküdt. Az átkozott köszvény nagyon előfogta s bizony még a tollat sem bírta kezébe fogni. Tehát idegen kézzel iratta levelét Mátyás főhercegnek. Mondanunk sem kell, hogy ezúttal is magyarul adta meg a kívánt fölvilágosítást.

Prépostvári azon kezdi jelentését, hogy a töröknek nagy segítségére van a hódoltság, ne-

⁵⁷⁶⁾ Hadi ltr. Feldakten, Csenger, 1593. dec. 25. Principi Moldaviae.

küink pedig romlásunkra. A szegény hódoltságoknak ingyen kell mindent szállítaniok. „Annak fölötté — írja Prépostvári — az sánckast és az sáncot övélok csináltatják; ha árkot kell tölteni, vagy halmokat kell csinálni, őket hajtják reája; sőt az ostromra is őket hajtják szegényeket. Ami török van, azokat az szegény nép hizlalja, főképen Tolna, Ráckevi, Kálmánsehs, Békés, Döbrece, Halas, Ceöngeös (?), Túr, Makó, Simánd, Kecskemét és több ezféle fővárosok. Ezekben az városokban vagyon ő nekik nagy segítségük s neküink romlásunk.“

Megemlíti ezután, hogy a hódoltsági nép teljesen elidegenedett a kereszténységtől. A hódolt népet, mivel számtalan, föltelepíteni nem lehet; mert nincs mivel tartanunk a hadas időben... „Az mennyire lehetne, mennyben való kiáltást is el kellene távoztatni. Az én reménységem pedig az, hogy az nagy Űristen veszni hozza ide az török császár hadát.“ Időnap előtt elégetni vagy elpusztítani a földet nem szabad. Pusztaföldön hadakozni ugyanis nem lehet. Csak a végházak körül és a vizek táján kéne mindent elpusztítani; mert a végházakba könnyű élelmet vetnünk. Legelőször Esztergomot kellene megszállanunk, hogy a vizi erőt s a hidat elvehetnénk tőlük. Mi itt ugyanakkor Hatvant szállanók meg. Ha sikerül ezeket elfoglalnunk, az egyik had Buda alá, a másik Pest alá menjen. Színán nagyvezér az árpa érése előtt a derékhaddal nem igen jöhet.

Mikor — írja tovább — Fülel alatt voltunk volna, megtaláltam vala az ajnácskói törököket, hogy az várat megadnák. (Meg is adták kezemhez.) Ajnácskó alól Somoskő alá mentem, ezekkel is traktáltam s megesküdtek, hogy csak egy zsindely kárt sem tesznek — s megadták

a kastélyt. Azonképen Hollókő alá bocsátám az egri vitézeket, azt is mingyárast kezemhez adták. Most e három vár az én kezemben vagyon.”

Levele végén megírja, hogy fölötte beteg s hogy az elfoglalt várakba darabontokat és egy-egy főlegényt helyezett, kiknek hat lóra jár fizetésük.⁵⁷⁷⁾

Valamivel később, február 3-án újra írt Mátyás főhercegnek. Rendkívül érdekes leveléből itt adunk néhány részt:

„Az hadakozásból házámhoz jöttem. Az minemű levelet az moldvai vajdának írtam vala, viszontag az moldvai vajda az én levelemre néköm minemű választ íratott, in specie fölségödnök elküldöttem mását... mert én azt akarván, hogy mind az egész világot fölségték bírná... *Az Moldva és Havasalfölde állapotját szinte úgy tudom, mint szinte Bécs körül; mert mind az két országban, sőt az Dunán túl is Havasalföldbe s Moldva ellenében az török birodalomban sokat jártam.*

Az moldvai havasallyi vajda Drinápolyig, sőt azon túl is elégethetné, elrabolhatná. Az konstantinápolyi utat elvégezhetné. Szinánnak azután haza kellene futnia. Az Úristen segítségül lévén, egy esztendeig egész Magyarországot, Tót-, Horvátországot, Rácországot fölségtök megszabadíthatná; mert az egész község areul föltámadna az törökre.”

Ezután melegen ajánlja Mátyás főhercegnek, hogy kozákokat is fogadjon. Mivel a főherceg a hódoltság elpusztítása ügyében is kikérte Prépostvári véleményét, azt felelte, hogy ezt már egyszer megírta s most is ez a véleménye: „Az Istent segítségül híván, induljunk az had-

⁵⁷⁷⁾ U. o. Csenger, 1594. január 24.

dal és az míg mehetiünk, menjünk. Ha oly had érkeznek reánk, az kivel meg nem vihatnánk, az vagy valami más akadály történnék, ki miatt meg kellene térnünk, méltónak ítélem az török császár hada előtt elpusztítani az földet... mert török császárnak és az magyarországi hadnak minden ereje az magyarországi barmokban és szekerekben áll. Nincs török császárnak sem az ő hadának annyi tevője, öszvére, ki az ő hadakozó szerszámát, élését elviselhetné az magyarországi paraszt emberek segítségével nélkül. Az ő hadának pedig az színe az Magyarországhban való török.“⁵⁷⁸⁾

Prépostvári az uralkodóház tagjain kívül az erdélyi fejedelmet is jól ismerte s vele is váltott leveleket. Mikor meghallotta azt a lelketlenséget és kegyetlenséget, mellyel Báthory Zsigmond az erdélyi urakat kivégeztette, mély keserűség fogta őt el. Azonnal tollat fogott s hosszú levelet írt a fejedelemnek. Mivel e levél élénk világot vet Prépostvári gondolkozására és érzéseire, itt adunk egy részt belőle.

„Sok helyről — írja Prépostvári — sokféle újságok érkeznek ugyan ide mihozzánk a világnak külömb-külobbféle szegleteiből: de még olyanokat sohase hallotunk, amilyeneket most Erdélyből hoztak hozzánk. Amit cselekedtél, vajha soha eszedbe se jutott volna az és vajha azt necsak az emberek szeme, de a nap se látta volna. Mi dolog az, hogy amely kardot nagy fityre a törökök ellen köszörültél, azon derék férfiak nyakán próbáltad meg, akiknek csontjokból való csont és vérekből való vér vagy; azoknak a férfiaknak nyakán, akik — amint halljuk — tégedet atyád és atyádfiai akaratjok ellen emeltek vajdaságra; akik tégedet árvasá-

⁵⁷⁸⁾ U. o. Bélték, 1594. febr. 3.

godban neveltek, akik tenéked, mihelyt kívántad az országlást, minden magok vonogatása nélkül általadták és abban tégedet örömmel erősítettek meg. Hát mindezeket azért cselekedték-e ezek, hogy magokat életüktől, maradékaikat pedig minden boldogságtól megfoszszad, csak azon az okon, mert téled egy dologban különbözöképen ítélték? Bizony, ha minden fejedelmek így cselekednének azon tanácsosaikkal, akik ötölök néha más értelemben vannak, rövid időn csak a parasztokkal maradnának. Mire valók a tanácsosok? Miért kérdik tőlük, mit ítélnék, ha csak azt kell nekik felelniök, amit a fejedelem heves indulatja nekik parancsol, nem pedig azt, amit a közjóra hasznosnak tartanak? Oh! ha a te szelíd atyád most feltámadna és a maga hazáját s tégedet ilyen érdemes férfiak vérével befestve látná, avagy nem sietne-e vissza egy ilyen gyilkostól a maga koporsójába? Oh! ha ama jó erkölcsöknek tiszta tüköre, a te édes anyád a koporsójából kijöhetne s látná azokat a sok övék rokonságban lévő siránkozó asszonyosságokat, akiket özvegyen hagyta; azokat a sok árvákat, akiket földönfutókká tettél; azt az országot, melyet gyászba borítottál; nem így kiáltana-e fel: Ah, mely boldogtalan asszony vagyok, aki ily természet csudáját szültem, aki hazafiainak nem megtartásában, hanem elvesztésében gyönyörködik! átkozott méh az, mely ily sok inségek szerzőjét hordozta és szülte; aki minek előtte született, bár veszett volna el. Ha a te édes atyádnak testvérje, a lengyel király: Báthory István most a sírból fülkelne és oda Erdélybe menvén, azt kérdezné: mit csinál most az én kedves Zsigmond öcsém, akinek hazája hasznára, familiája díszére és az Isten dicsőségének előmozdí-

tására való nevelésében oly szíveim s lelkem szerint igyekeztem? És önékie megmondanák azt, hogy te most az ártatlanul megöletteteknek sebeit számlálod, azoknak arannyal, ezüsttel tele erszéneyeit kincses házádba hordatod: nem vádolná-e magát, hogy talán ő ezen gonoszoknak oka; mivel mikor festett képedet látta, semmi jót abból felőled nem reménylett, mégis tégedet vajdaságra emelt. Ha azt kérdené Báthory István király, hol vagyon Báthory Boldizsár, az én másik öcsém, aki virtusainak hírével a külföldieket is bétöltötte? és néki tudtára adnák, hogy te küldötted őt, maga vérével békevert ruhában az ő atyáinak koporsójába: mit gondolsz, miképpen köszönné ő azt meg téneked? Néked, aki csak azt is oly nehezen szenvedted, mikor Boldizsár csak egy hitvány szolgádat megöklözte... Mivel pedig ami már elmúlt, azért csak feddőzni lehet, de azt jóra hozni s megigazítani lehetetlen, és ami már megtörtént, nem lehet azt nem letté tenni: én is mindeneket az egész világnak birájára bízok... Erre az egyre kérlek, hogy a megöletteteknek nyomorult maradékait nyomorultabbá ne tegyed. És ha azt akarod, hogy Isten tenéked atyád legyen, légy te is az árváknak atyjok.“⁵⁷⁹⁾

Az 1594. év tavaszán újra megkezdődött a harc a törökkel. Teuffenbach Kristóf kassai generális lévén a felvidéki had fővezére, Prépostvárinak, mint helyettesének nemcsak a sereg szervezése körül volt sok dolga, de magában a táborban is sok teendője akadt. Ez időben tehát ritkán találjuk őt Egerben, A hadakozás megkezdéséig jobbára Kassán tartózkodott.

⁵⁷⁹⁾ Budai Ezsaiás közlése után (III. köt. 135–137. l.)

Nem tudjuk, a fővezérség Prépostvári tanácsára hajlott-e, de annyi bizonyos, Esztergom és Hatvan megszállását ő ajánlotta Mátyás főhercegnek. S az ezen évi hadjárat Esztergom és Hatvan ostromával kezdődött.

Prépostvári egyebütt lévén elfoglalva, az egri vitézek az ő tudta nélkül is ki-kijártak a törökre. Bizony nem egyszer megesett, hogy a főkapitány csak akkor tudta meg küntjártukat, mikor zsákmánnyal terhelten hazajöttek. Az 1594. március 29-én például maga Prépostvári jelenti Bécsbe, hogy tizenkét egri gyalogos a hollóközi, ajnácsközi és szarvaskői hajdúkkal egyesülve, az ő híre nélkül kimentek. Hetvenketten voltak mindössze s Vácra mentek. A kaput ott betörvén, a várost hamar elfoglalták. A törökök hajókon menekültek el. A hajdúk a várban lévőket is lövöldözni kezdték. Ezek is meg akarták magukat adni, de a mieink közt egy tiszt sem lévén, nem tudták mit tegyenek. Sokáig nem is maradhattak; mert a szomszéd török őrségek könnyen reájuk üthettek volna. Ezért összeszedvén a barmokat és egyéb elvihető dolgokat, szép csöndesen hazajöttek. Másnap már Vácott termett a budai basa, de biz a mieinknek már nyomát sem találta. Elkeseredésében aztán így szólt a kosdi főbíróhoz: „Ha a ti uratok egy várat, vagy legalább egy iszpahiaságot adna nekem, Budát a kezére adnám. Úgyis halál vár reám!“⁵⁶⁰⁾

Hatvan ostromát — amint tudjuk — Teuffenbach Kristóf vezette. Nincs semmi adatunk arról, vajjon Prépostvári vele volt-e vagy nem? De valószínű, hogy ő is ott küzdött; mert hi-

⁵⁶⁰⁾ Hadi ltr. Feldakten, Eger, 1594. márc. 29. A jelentést Prépostvári magyarul írta, de a haditanács latinra fordíttatta.

szen Teuffenbach igen kedvelte őt s nem egyszer élt volt a tanácsával. S olyan fontos dolgan, mint Hatvan ostroma, aligha nélkülözhetette őt. Hiszen ha valaki, úgy Prépostvári ismerte legjobban Hatvan várát és a hatvani törökök seregét.

Ez év őszén Prépostvári a maga hadával az erdélyiekkel együtt küzdött a török ellen. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem november hó 20-án írja Prépostváriának, hogy Kornis Gáspár váradi kapitánynak már meghagyta, hogy az erdélyi haddal Prépostvárihoz csatlakozzék.⁵⁸¹⁾

Három nappal később Josika István írja Prépostváriának: „hogy az Úristen jó szerencsével látta az erdélyi hadat. A gyalog hadnak jó részét lovakra költöztettük. Kegyelmed a felföldi haddal Várad közelébe érvén, Kornisnak meghagytuk, hogy kegyelmeddel megegyezvén, egyesüljön. Most az ideje a hadnak.“⁵⁸²⁾

Prépostvári november 26-án Kassáról felel e sürgős fölszólításra. Báthory Zsigmond fejedelemnek jelenti: „minden megyének és végháznak meghagytam, hogy készen legyenek; mivel a haddal Várad felé indulok“.⁵⁸³⁾

⁵⁸¹⁾ U. o. 1594. nov. 20. Gyulafehérvár.

⁵⁸²⁾ U. o. 1594. nov. 23. Gyulafehérvár.

⁵⁸³⁾ U. o. 1594. nov. 26. Ez alkalommal írja a szepesieknek: „Azminemű segítséget kegyelmetek ilyen szükségnek idején bocsátott, nem annyit kellett volna kegyelmeteknek bocsátani. Ha négy annyi volt volna is, nem volna sok ilyen nagy hírben. Azért ha az országnak valami kára következik, meglátják kegyelmetek, miképen adhatnak számot mind őfelsége, mind pedig az ország előtt... Azért meg is intem kegyelmeteket, hogy mindgyárast több gyalogokat bocsássanak ke-

Indulófélben kapta meg Jósikának második levelét, amelyben jelenti Prépostvárinak: „Gesztý Ferenc uramat generálisunkat az itt való hadunknak nagy részével alábocsátottuk Temesvár felé.“⁵⁸⁴⁾

Eszerint tehát Prépostvárinak is Temesvár alá kellett sietnie. Temesvár bevétele azonban — mint tudjuk — nem sikerült; mert a mieink a felmentő török hadsereg elől visszavonultak. Azonban a vállalkozásnak azért sikerei is voltak.

Prépostvárinak nagy érdemeit Rudolf király is méltányolta. Az 1595. év tavaszán ugyanis elhatározta, hogy Prépostvárit kinevezi haditanácsosnak. A dolgot Mátyás főhercegnek is megjelentette. Mátyás méltányosnak találta ugyan Prépostvári kitüntetését, de mégis ellezte azt. Amint a királynak írta, Prépostvári folytonos betegeskedése miatt ritkán vehetne részt a haditanács ülésein. Aztán nem volna szabad őt Dobó Ferenc elébe helyezni.⁵⁸⁵⁾

Rudolf király azonban mégis kinevezte Prépostvárit. Bár ezen korban sok kiváló magyar

gyelmek.“ Ezután sürgeti, hogy az eddig küldött gyalogokat, kiket ő Egerbe vitetett, fizessék, mert máskülönben elmennek „Így az öfelsége végháza pusztán marad. Ha az országnak kára következik, kegyelmek lesznek oka, nem én; mert bizonynal meghiggyje kegyelmek, az töröknek minden szándéka az, hogy Füleket szállja meg, ha az Úristen elméjét másra nem fordítja, ha pedig Füleket megszállja, mind Szendrőnek, mind az előbbinek jut bére.“ (Csanálos, 1594. nov. 17. Közölve a Tört. Tár. 1880. 795. l.)

⁵⁸⁴⁾ Hadi ltr. Feldakten, 1594. nov. 26.

⁵⁸⁵⁾ Cs. és kir. állami ltr. Hungarica, 1595. márc. 14. Mátyás főherceg Rudolf királyhoz.

főtisztünk és jeles hadvezéreink voltak, mégis kevésnek jutott az a szerencse, hogy a haditanács tagjának nevezhette magát. Viszont kevés is volt olyan, akinek a tanácsát az udvar oly gyakran kikérte volna, mint Prépostváriét.

Maga Mátyás főherceg, aki Prépostvári kinevezését nem helyeselte, folyton tőle kér híreket s tanácsot. S Prépostvári készséggel felel a hozzá intézett kérdésekre.

Mikor Mátyás főherceg az 1594. évi háború bevégezése után kérdést intézett hozzá, mi lenne a török szándéka tavaszra s hol telelnék a tatárok? — Prépostvári 1595. január 9-én kimerítő választ adott a kérdésekre. „Fölséged parancsát — írja a többi közt — megkaptam. Azt parancsolja fölséged, hogy a törökök szándékára reá vigyáznék. Teljes örömmel rajta leszek, hogy fölséged ez ügyben mindent megtudjon. Ami a tatárok telelését illeti, ők a városokban és a falvakban ütöttek téli szállást. A városoknak és a falvaknak egyik szerint a tatár lakik, a másik szerint a szegénység. A tatárok rettenetes förtelmességgel élnek a szegény parasztság között. *Alázatosan könyörögek fölségednek, törekedjék császár urunknál, hogy őfelsége ne vegye semmire ez nagy ellenséget; hanem őfelségének mint kegyelmes fejedelmünknek, legyen kegyelmes gondviselése mi reánk és szegény országbeliekre, hogy időnap előtt el ne muljunk az ellenség miatt.*“⁵⁴⁶⁾

Teuffenbach Kristóf fővezér is tanácsért fordulván hozzá, Prépostvári figyelmeztette őt, hogy Kassára alkalmas kapitányt helyezzen.

⁵⁴⁶⁾ Hadi ltr. Feldakten, 1595. I. 2. Remeteszeg, január 9. Prépostvári levele Mátyás főherceghez.

„Ez a hely — írja — gondviselő embert kíván. Ott fent igen keveset ismerek én, az ki valóban gondot tudna viselni.“ — Ezután a mult évi hadjárat sikertelenségének okait írja meg. Rengeteg idő telt el — úgymond —, míg a katonaság a táborhelyre gyülekezett. S aztán egy hó mulva széteszlottak; mert idejük letölt. *„Ezért volt szaporátlan az mi hadakozásunk! Valamikor nagyságod kiszáll az táborban az császár zászlójával, mentől több magyar katonát (lovast) s magyar darabontot talál öfelsége, fogadja meg ha tizezret talál is. Aztán egyetemben menjünk reá az tatárokra!“*

Taktikai szempontból melegen ajánlja Teuffenbach fővezérnek Szolnok, Hatvan és Lippa ostromlását. Helyesnek tartaná, ha öfelsége a tatárok ellen kozákokat is fogadna a hadba. A tatárok — írja — juhot, barmot százezernél többet hajtottak el, tehát *„húsbéli élésük elég vagyon“*. Tiszta sült bolond az, vagy gyermek, aki azt hiszi, hogy az éhség távozásra bírja őket.⁵⁸⁷⁾

Mint mindig, úgy ezúttal is igen okos tanácsokkal szolgált Prépostvári. Különösen dicsernünk kell őt a magyar hadinép érdekében írt fölterjesztéseiért. Sajnos! ő is hiába sürgette a magyar katonaság szaporítását. A *„contemptus Germanorum ergo Hungaros“* ekkor virágzott legjobban. Ekkor mellőzték a mieinket legjobban. S olyanok kezére juttatták a vezetést, akik csak szégyent és vereséget hoztak reánk.

Prépostvári folytonos betegeskedése miatt ez év küzdelmeiben csak ritkán vehetett részt. De a kassai és az egri tisztséget még mindig ő viselte. Rudolf király még 1596. év március

⁵⁸⁷⁾ U. o. Remeteszeg, 1595. január 9.

havában is egri főkapitánynak írta őt s mint ilyent, megbízta a jász kapitányság vitás ügyének elintézésével.⁵⁸⁸⁾ Mivel a hadműveletek megkezdésekor Kassára kellett mennie, hogy a generalatus ügyeit intézze, az egri tisztségről lemondott. Helyébe Nyáry Pál került.

Ápril hóban Prépostvári még csengeri kúriájában feküdt betegen. Onnét jelenti Mátyás főhercegnek, hogy az erdélyi fejedelem zsoldot kiáltat a vásárokon s a lovasnak 5, a gyalogosnak 4 frt zsoldot ígér havonként. A köszvény miatt — írja —, mely mód nélkül kínozt, Kassára, hivatalom intézésére, eddig nem mehettem. De mihelyt enyhülnek fájdalmaim, útra-kelek.⁵⁸⁹⁾

A következő hónapban már Kassán találjuk őt s intézi a generalatus ügyeit. Május hó 15-én írja Bécsbe, hogy a német lovasok közül a sárga, a fehér és a vörös pusérok (archibuseros) Szikszó és Miskolc védelmére rendelte. De fizetést követelnek tőlem — írja — mint a kassai generális helyettesétől.⁵⁹⁰⁾

Ügylátszik, Báthory Zsigmond fejedelem erősen remélte, hogy Prépostvári ez évben is az ő hadában fog küzdeni. Bocskay István fővezér a fejedelem nevében már április 26-án segítséget kért Prépostváritól, mert a török

⁵⁸⁸⁾ Köz. pénz. ltr. Familienakten, 1596. márc. 12. Prága: Magnifico etc. Valentino Prepostvari consiliario nostro bellico et supremo capitaneo Agriensi etc.

⁵⁸⁹⁾ Hadi ltr. Feldakten 5. 4. 1596. ápril 25. Csenger („propter immoderatum podograe laborem, quo acerrime excruciatum sum“ nem mehetett eddig Kassára).

⁵⁹⁰⁾ U. o. Kassa, 1596. május 15.

Lippát megszállotta. Április 28-án újra sürgeti a kért segítséget.⁵⁹¹⁾

Valószínű, hogy Prépostvári küldött is némi segítséget, mert Báthory fejedelem rendesen tudósítja őt a hadi eseményekről. Május hó 9-én például Lippa és Várad környékéről jelenti neki a hadi újságokat. Május 21-én pedig a szászvári táborból iratja meg a csanádi bégnek a vele volt előkelő zaimoknak és iszpa-liáknak elestét.⁵⁹²⁾

Az 1596. évi háború eseményei közül Prépostvárit Eger elfoglalása sújtotta le legjobban. Tudott dolog, hogy az idegen őrség lázadása kényszerítette Nyáry Pált a vár föladására. Odalett tehát az a fontos vár, melyet Prépostvári oly nagyszerűen megerősített s oly híven védelmezett. Aligha történik meg ez, ha Prépostvári kapitánykodik tovább is Egerben. De őt ismét előfogta az átkozott köszvény s Kassáról mozdulni sem tudott. A mezőkeresztesi csata előtt Miksa főherceg meghívta őt a haditanácskozásba, de nagy kínjai miatt útra nem kelhetett. Ezért futárt küldött a táborba s azzal jelenté a főhercegnek, hogy *Mezőkeresztest semmiképen nem ajánlhatja csatatérnek*. Ő más, alkalmasabb helyet jelöl ki. Ha pedig a török had vissza találna vonulni, akkor a seregünket azonnal Eger alá kell vezetni. A vár most romokban hever, tehát könnyű lesz visszafoglalni.⁵⁹³⁾

⁵⁹¹⁾ U. o. Bocskay István két levele Prépostvárihoz.

⁵⁹²⁾ U. o. van mindkét levél.

⁵⁹³⁾ Szamosközy írja a mezőkeresztesi csatáról: „*Unus Valentinus Prépostvári, qui podagricis doloribus detentus consultationi interesse non potuit, misso ad Maximilianum nuncio consilium*

Szamosközi megjegyzi, hogy a tanácsosok között egyedül Prépostvári ellenezte a mocsarakon való átkelést. De az ő tanácsára nem hallgattak. S a súlyos vereség főoka épp ez az átkelés volt!

Prépostvári nagy kínok közt ágyban feküdt, mikor a szerencsétlen mezőkeresztesi csata hírét meghallotta. Ez a szomorú hír, de meg Eger elvesztése is testi kínjait még lelki búval is fokozta. Nem is hagyta el többé ágyát. Hosszú és nagyon kínos szenvedés után 1597. április 10-én meghalt. Nemeslelkű férfiú, rettenthetetlen vitéz, nagy tehetségű vezér költözött el benne. Ha egészsége engedte volna s ha működési teret adtak volna neki, a hosszú háborúban bizonyosan nagy dolgokat mívelt volna. Hiszen egész élete arról tanúskodott, hogy lelke bőven volt mindazon erényekkel és ismeretekkel, amikre egy jeles vezérnek szüksége van.

Prépostvári ötvenhét éves volt, mikor meghalt. Özvegye⁵⁹⁴⁾ a bételki templomba temetteté őt. A temetés nagy részvéttel és nagy

improbabat, ne propinquitate loci hostem attrahere et eo forte urgente vel invití proelii aleam subire cogarentur. Suadebatque in pacatiori loco paulisper subsistente atque ibi, quid hostis consilii captaret, explorandum, si uti ferebatur, recederet, Agriae exercitum admovendo“ etc.

⁵⁹⁴⁾ Prépostvári Bálintné 1600-ban Molnos Ábrányból írja Kassa városának, hogy Hüer János feleségével együtt a szolnoki bég rabja. E bégnek fia mostohaatyjával együtt most az ő rabja. Boldogult Prépostvári e két törökkel három keresztény rabot akart kiváltani. Az egyik törököt el is bocsátotta, de az mindez ideig nem tért vissza. Én — írja Prépostváriné — Istent tekintve keresztényekért szívesen elbocsátanám. (Tört. Tár. 1901.)

pompával ment végbe. Márványba vésett sír-
fölrata így hangzik:

Anna Valentino locat haec monumenta marito.
Non leve Csákyadum sangvinis ante decus.
Ossa quibus tantum gelidosque recondidit artus,
Cetera namque Viri non potuere tegi.
Aetherios ultra servatur Spiritus orbes
Nomen, honosque super qua patet orbis erunt.
Praestitit officum vivus Patriaeque Deoque,
Consiliis Patriae, Religione Deo.
Cum petiisset opem duris Ecclesia rebus:
Quam potuit semper ferre paratus erat.
Testis Kallovia est, testis Kassovia, testis
Agria, quas ductu rexerat ille suo.
Strenuus et prudens, fortis, pius, acer ubique
Ille dabat magni munia fida Ducis.
Et nisi morborum quassatus mole fuisset;
Inferior nullo milite miles erat.
Non tamen est animus tenuato corpore fractus,
Quippe fuit cunctis altior ille malis.
Dotibus his titulos magnos et adentus honores,
Pars, Procerum turbae conspicienda fuit.
Nec fuit opprobrio gradui virtute parato,
Vix magis hoc quisquam dignus honore fuit.
Praestiterat multis generis splendore superbis,
Virtus quippe genus vincere clara solet
Virtutem ergo cole o! quivis clarescere; virtus
Nomen, opes, genus et regna Polumque dabit.

x.

DOBÓ FERENC GENERÁLIS

Dobó Ferenc generális

A Dobó-család utolsó sarjadéka: Ruszkai Dobó Ferenc, a hír mezején mély barázdát vágott magának. Régi írott emlékek a nevét eléggé forgatják. Élete és működése azonban mégis teljesen ismeretlen. Az idők moha az ő emlékét is eltakarta s így jó magával egyetemben a viselt dolgai is jobbra temetve vannak. S ha egyet-mást mégis tudunk arról, mint sáfárkodott az életével, azt jobbra Balassa Bálint életíróinak köszönhetjük. Ezek ugyanis nehéz néven vevén Dobó Ferencnek, hogy Balassa Bálinttal pörbe szállott, s hogy minden módon érvénytelenné igyekezett tenni a Dobó Krisztinával kötött kalandos házasságát, kigyót-békát kiáltanak Dobó Ferencre. Ráfogják (Szamosközy följegyzése alapján), hogy mérhetetlenül önző és kapzsi ember volt, aki nyúzta a szegény jobbágyokat s aki, mint lelketlen ember, még a saját édesanyjával is pörlekedett. Meggyőzően hirdetik, hogy szívtelen és erőszakos embernek született, aki ahová lépett, átkot és gyűlöletet vitt magával.

Forgatjuk, lapozgatjuk a Dobó Ferenc ügyeiről ránk maradt írásokat, s még az árnyékát is szebbnek látjuk, mint Balassa életírói magát az embert. Ezek ugyanis készpénznek vették mindazt, amit Dobó halálos ellenségei írtak róla. Szamosközy politikai ellenfele volt Dobónak s így nem csoda, hogy igyekezett őt

befeketíteni. De Szamosközy, aki politikából volt Dobó ellensége, megfélelkezett arról, hogy abban az időben a jobbágyok sanyargatásából nem lehetett meggazdagodni. Különb en is hivatalos jelentésekből tudjuk, hogy Dobó fegyverrel védelmezte jobbágyait; szükség idején gabonát osztatott ki nekik; a beszállásolt német katonaság fosztogatásaitól is igyekezett megvédeni s még testamentumában is megemlékezett jobbágyairól, elengedvén nekik minden tartozásukat, sőt amit már beszedtek tőlük, azt is visszaadatni rendeli. Még örökösének is meghagyja, hogy a szegény jobbágyokkal „*Isten szerint is kegyesen cselekedjenek velők*“.

Nem lehet szívtelen és kapzsi ember az, aki templomokat építtet; aki édesatyjának pompás síremléket állíttat; a protestáns diákokról és iskolákról gondoskodik s „*a magyar nemzet szegényei számára*“ bőséges alapítványokat tesz.⁵⁹⁵⁾

Dobó Ferencnek egész sereg tisztviselője s katonája volt. Vajjon ragaszkodhattak volna-e ezek egy szívtelen, kapzsi emberhez? Márpedig Dobó tisztviselői a hűségnek és a ragaszkodásnak nem mindennapi példáját adják s még gazdájuk halála után is állhatatosak maradnak e hűségben. Hiszen tudott dolog, hogy a császár emberei a meghalt Dobónak várait csak fegyverrel és csellel tudták kézrekeríteni. A tisztjeit és katonáit aztán öfelsége parancsára tömlöcbe vetették.

Hogy Dobó az édesanyjával pörlekedett, az

⁵⁹⁵⁾ Ő maga írja: „mind férfi, mind asszonyállat rendön valót aunyt tartsanak, az mennyit jó lelkiismerettel lehet; ruhával, étellel, itallal eltápláltassanak“.

való dolog. De ebből egyáltalán nem következik, hogy ő szívtelen ember volt. Mert mi is volt e pörlekedésnek az oka? Dobó édesanyja — megvetvén fiának minden könyörgését és ellenkezését — nőül ment a fiatal Csákyhoz. Dobónénak e házassága előbb ment végbe, mint Krisztina leányáé Wárdayval.⁵⁹⁶⁾

Csáky Pál természetesen azért vette nőül a nála jóval öregebb özvegyet, hogy a Dobó-vagyonból annyit szerezzen meg, amennyit csak lehetséges. Az eszközökben nemigen válogatott. Erdélyből valóságos kémjelentéseket küldözgetett Rueber kassai generálisnak. Teuffenbachnak, sőt magának a császárnak is.⁵⁹⁷⁾ Kémjelentéseiben kivétel nélkül Dobó Ferencet igyekszik gyanuba keverni. Megírja például, hogy ő föltétlen híve a császárnak. De Dobó Ferenc titkos összejöveteleket tart az urakkal és a lengyel királyhoz küldözgeti embereit.⁵⁹⁸⁾

Csáky jelentéseinek köszönhető, hogy a fiatal Dobó Ferencet már ekkor rebellisnek tartották.

Rueber generális jelentéseiből megtudjuk

⁵⁹⁶⁾ Körmendi Batthyány levélt. Missiles. Istvánffy Miklós írja 1577. május 12-én, hogy Wárday Dobó Krisztinát nőül vette. „Cuius mater iam cum Paulo Csáky matrimonium et secundas nuptias consummavit.“

⁵⁹⁷⁾ Cs. és kir. állami ltr. Hung. Az 1576. év november 25-én írja például a császárnak. „Plura vero de eisdem bonis aliisque negociis meis arduis, praesertim connubium meum cum domina vidua quondam d. Stefani Dobó concernentibus, quod ab illius filio Francisco Dobó preter omnem jus et aequum impeditur“ etc. A közelebbieket — írja — megérti fölséged Rueber generálistól.

⁵⁹⁸⁾ U. o. Csáky Pál levele 1576. november 22.

azt is, hogy Dobó édesanyja Sulyok Ferenc segítségével azon fáradozott, hogy az erdélyi fejedelem foglalja el Patakot.⁵⁹⁹⁾

Ha ezeket és az egyéb efféle áskálódást figyelembe vesszük, talán mégsem Dobó Ferencet kell hibáztatnunk s nem őt kell szívtelennek mondanunk az anyjával folytatott pörlekedés miatt! Nem lehet szívtelen és lelketlen embernek mondanunk azt, aki fivéreit szerette és érdekükben áldozatot is hozott, aki édesatyjának még halála után is esodálója lévén, pompás síremléket állított neki. Dobóról mindenki tudta, hogy még távoli rokonaival is sok jót tesz. Aztán ő volt az, aki Balassa Bálintot 1584-ben ugyancsak esúnya és kellemetlen botrányból tisztázta.

Ha Dobó Ferenc csakugyan fösvény, kapzsi és szívtelen ember lett volna, hogyan magyarázzuk meg az ő ispotályalapításait a szegények számára? Hogyan magyarázzuk meg Thurzó György nádorispánnak, Nádasdy Ferencnek, Zrinyi Györgynek stb., vagyis az ország első embereinek igaz barátságát Dobó Ferenchez?

Igaz, voltak gyűlölői is, de ezeket a felekezeti érdek vezette. A főpapok megfojtották volna őt, ha lehetett volna, mert Dobó Ferenc a protestánsok legerősebb támasza volt! Irígye is elég akadt, mert hiszen Dobót az ország egyik leggazdagabb főúrának ismerte mindenki. Aztán Dobó is ember volt, tehát hibái is akadhattak.

Nincs szándékunkban Dobó Ferenc hibáit elfödöznünk. Nem akarjuk jó tulajdonságait

⁵⁹⁹⁾ U. o. Rueber jelentése öfelségéhez 1576. május 28. Kassa.

sem szépíteni. Csak igazságot szolgáltatunk emlékének, mikor a multját fedő fátyolt kissé föllebbentjük.

Dobó Ferenc Istvánnak, Eger hős védőjének a fia volt. Ifjúsága a daliás idők virágszakaszában tölt el; férfikora a vallási és a politikai üldözések korába esik. Apjától örökölte a vitézi életre való hajlamot. Ennek továbbfejlesztésére bő alkalma nyílt. Édesapja ugyanis az udvarba adta őt.⁶⁰⁰) Itt mint „*aulae regiae familiares*“ növekedtek legnagyobb és legjobb vezéreink: Nádasdy Ferenc, Gyulaffy, Pálffy Miklós, Thurzó György, Kollonits Szigfrid stb.

Haza kerülván az udvarból, Léván katonáskodott. Mint lévai főkapitány és Bars megye főispánja közmegelégedésre intézte az ügyeket.

Amint a pozsonyi várba zárt és méltatlanul meghurcolt Dobó István meghalt, fia: Ferenc egyszerre az ország egyik leggazdagabb főura lett. Szép kővárai és hatalmas uradalmi voltak. Nagy jövedelemmel rendelkezván, mint kis király élhetett volna, de ő a pazarlásnak és a vígan való lakásnak mindig ellensége volt. Ispánjain és tisztviselőin kívül egész sereg katoná hallgatott az ő szavára. Váraiban és kastélyaiban próbált vitézeket tartott, akiket ő fizetvén, csak neki engedelmeskedtek! Imígyen ha hadba indult, egész kis sereget vezethetett a harcmezőre. Ez a körülmény úgy a politikai, mint a hadiügyekben nem kis nyomatókat adott a szavának. Hatalmas urak keresték a

⁶⁰⁰) Trautsohn főudvarmester részvétét fejezván ki Istvánnak fia halálakor, azt is megírja, hogy Dobó Ferencnek az udvarba való küldése igen helyes dolog. „*Illud consilium — írja — mihi admodum probatur.*“ (Cs. és kir. állami ltr. Hung. 1571. december 20. Bécs.)

barátságát. Az udvar tagjai, no meg a budai basák nem átalították gyakori írásukat ökögyelméhez ügyes-bajos dolgaikban. A királyi hercegek és kormányzsékek különösen akkor szorongatták a pénzes hírű Dobót, mikor reájok jött a pénztelenség. S Dobó ritkán hagyta őket cserben. Hajlandóságát sarkantyú nélkül is mindig késznek találták, még ha záloghánysággal kellett is magán segítenie! Ilyen módon a tekintélye és a befolyása évről-évre növekedett. Nem is csoda! hiszen akkor, mikor a magyar kincstárban tíz forint sem volt, Dobó hatalmas összegekkel lendítgetett a kincstáron. S honnét e sok pénz, e rengeteg vagyon? Hiszen abban a háborús időkből a gazdálkodás alig hajtott hasznót? A felelet igen egyszerű, *Dobó Ferenc korának legjobb gazdája és legelső kereskedője volt.* Csak például emlídjük, hogy a sárospataki uradalom (mikor az ő kezére jutott) évi hússzezer forintot hozott. S alig volt néhány évig Dobó kezén, az évi jövedelme már 66.000 forintra rúgott. A XVI. századi gazdálkodás terén ez példátlan jelenség és eredmény! És Dobó nem rablógazdálkodást űzött! Tudván, minő kincs a jobbágy kérges tenyere, mindent megtett, hogy jobbágysai gyarapodjanak. Természetes törekvés ez, hiszen a maga érdekét szolgálta vele. Befolyásával kivitte, hogy a sárospatakiak a nagy jövedelmező malomköipart zavartalanul űzhessék s borral, marhával szabadon kereskedhessenek.⁶⁰¹⁾ Fölvirágoztatta a szőlőültet-

⁶⁰¹⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. Denkbuch 400. kötet, 233. l. Dobó Ferenc panasza Rueber ellen, hogy jobbágysait akadályozza a malomkö-kereskedésben. Követeli jobbágysai érdekében a szabad kereskedést.

tést.⁶⁰²⁾ Ezen a téren maga járt elől jó példával. A maga ültette szőlőjéről még a végrendeletben is megemlékezett. Dobó évenként rendszeresen sok bort szállított külföldre. Az útleveleiből látjuk, hogy egy-egy lengyelországi vásárra háromszáz hordó bornál is többet vetett! Ha szűkös idők jártak s ha semmi sem termett, ő volt az első, ki jobbágyságai között élést és vetőmagot osztott ki. Jelentékeny haderővel rendelkezvén, a beszállásolt katonaság fosztogatásától is sokszor megvédte a jobbágyságait. Csak ha távol volt, tehettek rajtok a német katonák dúlását. Ilyenkor azonban jó maga is velök szenvedett. Így történt például 1591-ben, mikor a német katonaság dúlása annyira elkésérrítette őt, hogy még Mátyás királyi herceg levelére sem válaszolt. „Jobbágysáim — írja ez alkalommal a kamarának — mindent szabadon megcselekszenek, valamit cselekedni akarnak, és senkitől semmi fenyegetés nincs, mintha se fejük, se kapitányok itt e földön nem volna... Bizony dolog, hogy nem kevés gyötrelmem és búsulásom volt azóta rajta, és ez volt oka, hogy az öfelségének való választást halasztanom kellett ez ideig... Nem volt elmémben semmi csendesség ezeknek a nagy bosszúság-szenvedéseknek és búsulásoknak miatta!”⁶⁰³⁾

Dobó Ferenc gazdasági tevékenységének fé-

⁶⁰²⁾ U. o. 14405. fasc. 1599. június 15. Maga Dobó írja öfelségének a szőlőültetéséről: „Cum captivis Turcicis pecuniisque meis propriis feci extirpari prata quaedam foenilia vineasque aedificari et ex eorum fructu crevit... hujus arcis proventus.” (Sárospatakra vonatkozik ez.)

⁶⁰³⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14397. f. 1591. június 9. Dobó levele a szepesi kamarához.

nyes bizonyítékai azok az összeírások, amiket a kamara a Dobó-féle uradalmakról készített. E rideg számok és följegyzések a legnagyobb magasztalásnál is többet mondanak! Aki Dobó Ferenc szép majorságait, virágos- és gyümölcsöskertjeit, serfőzőit, malmait, tárházait stb. ismerni óhajtja, lapozgassa ez összeírásokat. Bizonyára tanulsággal teszi le ez írásokat, amik úgy hatnak a kutató lélekre, mint az éj sötétjében járóra a fáklyafény.

Dobó Ferenc gazdasági tevékenysége valóban csodálatraméltó. Hiszen idejének javát a hadban kellett töltenie s így rengeteg munkát kellett végeznie, hogy hadi és gazdasági teendőit egyaránt becsületesen elvégezhesse. De ő fáradhatatlannak látszott.

Mint katona, semmivel sem volt alábbvaló édesapjánál: Dobó Istvánnál. Ifjúsága egész erejét, tudását, lelkesedését vitte a török harcokba.

Az egykori írások kivétel nélkül nyílt, bátor, lovagias és emberséges vitéznek mondják őt! Még az ellenséggel szemben is hű maradt a lovagi szokástörvényhez. Tudjuk, hogy a XVI. században sok magyar tiszt kegyetlen bánásmóddal és kínzással igyekezett a török rabokat arra bírni, hogy nagyobb váltságot ígérjenek szabadulásuk fejében. A Balassa életíróitól lelketlennek és fösvénynek kikiáltott Dobó Ferencről ellenben maguk a *budai basák írók, hogy a török rabokkal mindig emberségesen bánt!*⁶⁰⁴⁾ Lovagias szellemének kell

⁶⁰⁴⁾ A török fogságban szenvedő magyar rabok is ezt írók Dobóról: Az 1589. évben írók például Pálffy Miklósnak a váci rabok, hogy Dobó *a szegény raboknak nagy patrónusa volt.* (Pálffy senioratus pozsonyi levéltára.)

betudnunk, hogy nagyon kedvelte a bajviadalokat, a portyázásokat és a száguldozásokat. A kihalófélben lévő lantosok meg is énekelték őt. Sőt akadt idegen nemzet fia is (Gabelmann), aki versesmunkában örökitette meg Dobó Ferenc vitézi tetteit. A török basák és bégek egykorú levelei hirdetik, minő nagy tekintélye volt előttük Dobó Ferencnek! A budai basák jól tudván minő kemény ellenfelük Dobó Ferenc, minden módon azon fáradtak, hogy igaztalan vádakkal befeketítsék őt a bécsi udvar előtt. A panaszok egész seregét küldötték ellene Bécsbe, nem törődve azzal, hogy a Dobónak fölrótt támadások jó része meg sem történt. Színán basa például 1585-ben azt írja Rudolf császárnak, hogy Dobó Ferenc lévai kapitány Vác városához a füvelőkre valami tolvajokat küldött, kik levágván a törököket, hatvan lovat vittek el a füről. „Mely dolgot — írja a basa — Dobó Ferenc nemcsak egyszer cselekedött, hanem számtalan sok az ő cselekedeti!”

Mikor — folytatja a basa — eszes emberek tanácsul adták neki, hogy a két császár közt való frigyét megtartsa, máskülönben nem jól jár, Dobó büszkén felel: *„Miért félnék az királytól, ha én magamnak való szabados úr vagyok, és énnékem atyámtól maradt örökös váraim vannak? Én az királlyal keveset gondolok!”*

„Ez dolgot — írja a basa — nem tudjuk, ha fölségednek hírével vagy-e, avagy nincs, és hogy fölségedhez tart-e, avagy külön pártot ütött magának.”

Mivel az efféle vádaskodások keveset ártottak Dobónak, a basák idővel nyájasabb hangon kezdtek róla írni. Főleg akkor történt ez, ha szükségük volt Dobóra. Mikor például ki-

tört a hosszú háború, Hasszán temesvári beglerbég arra kérte őt, hogy orcáját fordítsa el a némettől és kezét vönja el tőle. „Fejemre veszem — írja Hasszán bég —, hogy mind országatok, szép jószágatok, fejetek, feleségetek és gyermekeitek békével megmaradnak az hatalmas császár szárnya alatt, miképen Erdélyország és több nemzetes tartományok, nyugalomban lesztek. De ha nagyságtok vakmerőségre veti magát és az én intésemet megveti, meglátjuk, mi tehetsége leszen az németnek... Báthory Istvánnak adjuk az cseh királyságot, kit könnyen véghezviszünk, meglátja nagyságod! Nagyságodnak adjuk az kassai vajdaságot.“⁶⁰⁵⁾

E levélből is megérthetjük, hogy a törökök első embernek nézték Dobó Ferencet s megnyerésére mindent elkövettek. Fáradozásuk azonban kárba vészett. Dobónak a hűsége nem volt ingó nádszál.

Ha az egykorú leveleket és jelentéseket olvassuk, csakugyan arra a meggyőződésre jutunk, hogy Dobó Ferenc a legelsők között volt, akik a török ellen való szakadatlan harcnak a hívei voltak. Lelkesedett a vitézi életért; gyönyörködött a viadalokban s áhitozott a jó hírnév és dicsőség után. A daliás idők szokása szerint résztvett a személyes viadalokban is. Bár nyugodtan élhetett volna jólétben és gazdagságban, a nehéz katonakenyeret választotta magának. S napról-napra kockára vetette életét. Így kívánta azt a hazája szolgálata.

Bár Dobó Ferenc idejében már erősen tiltogatták a személyes viadalokat, ő azért résztvett azokban. Az esztergomi béggel például a

⁶⁰⁵⁾ Nemzeti Múzeum: Forgách levélt. 1593. szeptember 4. Simánd.

bozóki mezőn vítta meg a bajt. Csoportos bajviadalokat is rendezett. Ilyen volt például az a nagyszerű viadal, melyet a korponai mezőn rendezett 1581-ben s melyet a német Gabelmann versekben örökített meg.⁶⁰⁶) Május hó elején gyűltek össze a magyar vitézek a korponai mezőn. A bányavidéki végházak szinevirága megjelent ott. Dobó Ferenc vontarany ruhában, aranyos-ezüstös szerszámmal jött oda lévő vitézeivel. Mikor a szép sereg megindult, az asszonyok még a vár bástyáira is fölmentek s kezüket tördelve kiálták a távozők után: „Miért sietteted halálot; miért hagyod itt ártatlan gyermekeidet?”

Dobó serege a kijelölt helyre érkezvén, a kék mek csakhamar jelenték, hogy a török vitézek serege dandárban áll és várakozik. Erre Dobó is seregbe állítá vitézeit s imára nyitván ajkát, Isten áldását kérte azokra, akik most a hazájuk becsületéért síkra szállanak. Az ima után lelkes beszédet tartott övéihez s fölébreszté bennök a vitézi vágyakozást.

Ezután a két sereg szózatot váltván, kicserélik a túszoikat. Az igazlátók s a viadal vezetői ide-oda száguldanak. Aztán Fánecs kapitány harsogó szava hangzik. Az első magyar vitézt hívja, hogy a kiválasztott törökkel a bajt megvívja. Lóháton rontanak egymásra. A magyar vitéz kopjája a török testébe hatol s vérző sebével csakhamar a földön hever. Aztán Tarczy korponai lovas hadnagy következett. A törökök gúnyos kiáltásokkal fogadták őt, mert bőbeszédűségét nem szenvedhették. A gúnyolódás azonban egyszerre elnémult. Tarczy a sisakon keresztül ellenfele agyába fúrta a kop-jáját.

⁶⁰⁶) Monomachia (igen ritka könyv).

A személyes viadal így folyt mindaddig, míg a törökök meg nem unták. Az utóbbiak tizenhat halottjukat cipelték el a viadal helyéről. Magyar vitéz csak egy halt meg.

Dobó látván, hogy a törökök távozni akarnak, lelkes beszédben buzdítá őket a további küzdelemre. De bíz azoknak elment a kedvük a harcolástól. Szép csöndesen hazakullogtak. Ezt tették Dobó emberei is, kiket aztán ágyúlövessel, puskaropogással s trombitaszóval fogadtak otthon.⁶⁰⁷⁾

Mivel Dobó a csatatéren is oly szerencsével küzdött, mint a személyes viadalokban, a király 1582-ben kinevezte kerületi generálisnak. Ezentúl tehát mint az ország hadnagyának, még nagyobb hatásköre lőn a Dunán innen. Hogy ezt a hivatalát is közmegelégedésre viselte, abból is kitünik, hogy 1585-ig három alkalommal két éven át a fővezérséggel (Feldobrist) is őt bízta meg a király.⁶⁰⁸⁾

Dobó Ferencnek ez időben végrehajtott portyázásait és nagyobb harcait maguk a budai basák írják meg Bécsbe. Nincs év, hogy ilyeneket ne jelentsenek. Néha természetesen olyat is megírnak, ami meg sem történt. Az ilyenért aztán Dobó nagyon megharagudott; mert az udvar részéről ugyancsak kellemetlenkedtek néki. Tudott dolog, hogy a török és a magyar fővitézek igen nyájas és udvarias hangon szoktak egymással levelezgetni. Szinte ritkaságszámba megy az a hang, amelyen Dobó irogatott a gyűlölt Szinán basának. Mikor ez a budai basa hamis vádakat irogatott Dobó ellen, őki-

⁶⁰⁷⁾ Lásd Gabelmann latin verses munkáját.

⁶⁰⁸⁾ Köz. pénz. ltr. Hungr. Denkbuch 403. kötet, 131. lap.

gyelme ilymódon leckéztette meg őt: „Te Szinán basa! Megértettem, azmint az én kegyelmes uramnál, Ernestus hercegnél őfelségénél panaszkodtál én felőlem, hogy én Budán először való létedben Vác alá mentem volna és onnan az fűről az lovakat lopva elhoztam volna. Kin felette igen csodálkozom, hogy teneked semmi orcád nincs, hogy egy hatalmas fejedelem előtt leveledben nem szégyenlesz hazudni. (Ti böcsátjátok untalan föl a csatázókat, nem mi.) Azért meg köllene böcsülnöd tisztedet, ha magadat meg nem böcsülöd és meg köllene gondolnod, kinek írsz, miről írsz és kifelől írsz, hogy írásod ne térne orcádra. Mert az hazugság minálunk akármí alávaló emberekre is igen gyalázatos.“⁶⁰⁹)

Egy másik levelében pedig így korholja Szinán basát: „Felette igen csodálkozom, hogy magad meg nem böcsülötted és nem szégyenlettél egy hatalmas római császárnak aféle méltatlan panaszokat írnia. Ha jól meggondolod, nem engem illetnek azok az panaszok, hanem tégedet és az frigynek ha meg kell romlani, te lész oka.“

Itt aztán leírja Dobó, hogy a törökök „ha egyebet nem kaphatnak, az szegény holdult parasztságot kapdossák, hordják és pusztítják... Ezt már többször tudtadraadtuk. Soha még egy basa idejében nem volt az holdult községnek ilyen nagy romlása és pusztulása, mint te idődben. Azért te vagy mind az frigy felbontásának indítója, mind az ország pusztulásának oka, ki

⁶⁰⁹ Orsz. levélt. Dobó ltr. (Mi Dobó Ferenc az felséges római császárnak Dunán innen ország főkapitánya.)

se uraddal se urad kárával nem gondolsz“.⁶¹⁰⁾

Gondolhatjuk, hogy a hirtelen haragú és dölý-fös Szinán basa minő kedvvel olvasta Dobónak illetén leveleit! Fogadta is erősen, hogy a boszszút Dobó Ferencen megállja! Ám ez nem igen sikerült neki.

Dobó, mint országos főkapitány, ha a török ellen nagyobb vállalkozásra indult, rendszeren Pálffy Miklóssal és Nádasdy Ferenczel tanácskozott előbb s aztán közös erővel indultak az ellenségre. Ha a tanácskozáson jónaga nem jelenhetett meg, legjelesebb főtisztjeit küldé oda. Az 1585. évben írja például Pálffy Miklósnak: „Mivelhogy személyem szerint (Dobó) Jakab uram temetésére kelletik mennem, képebben bocsátottam kegyelmedhez az vitézlő személyeket: Ferdinando Zamaria uramat, öfelsége veszprémi és ujbári főkapitányát, vele együtt Pogrányi Benedeket, öfelsége bakai kapitányát és az vicekapitányomat Nagy Ferencet, kik által minden dologrul kegyelmednek búségesen izentem; kegyelmedet kérem, hogy szavokat meghigyje.“⁶¹¹⁾

Mivel a töröknek nagyon fájt a foga a bányavárosokra, mindenféle fortélyt elkövetett, hogy

⁶¹⁰⁾ U. o. Tudván jól Dobó, hogy a basa őt az udvarnál igyekszik befeketíteni, a levele végén így ír: „Kezében öfelségének az én üstököm, a te segítséged nélkül is megbüntethet engem valamikor akarja“ stb.

⁶¹¹⁾ Pálffy senioratus poszonyi levéltára: Léva, 1585. ápril 11. — Az 1587. év május 14-én ugyanilyen alkalommal Görög János kapitányt és Zelestey Jánost küldé Pálffyhoz, írván néki: „Kegyelmedet kérem, mint uramat és atyámfiát, hogy kegyelmed meghívén szavokat, bocsássa minden jó válasszal őket.“

azokat váratlanul meglepje. De Dobó folyton résen volt s mindenfelé jó kémeket tartott. Így azután idejében értesült a török szándékáról. Ha a felvidéki, főleg Trencsén megye levéltárát nézegetjük, meglep bennünket Dobó Ferenc sok levele és rendelete, miket a felvidék védelmezése ügyében írt. Emellett aztán éjjel-nappal résen kellett lennie; katonáiban is neki kellett a lelket tartania. Ezek a szegények ugyanis néha 40—50 hónapon át nem kaptak fizetést. Ilyenkor aztán a főkapitánynak a magáéból kellett őket fizetnie s így lecsünderíteni. Gondolhatjuk tehát, mennyi gonddal, mennyi anyagi áldozattal járt ez időben az országos főkapitányság tiszte. S mégis azt látjuk, hogy Dobó minden tekintetben megállta a helyét.

Az udvarral ugyan néki is volt kellemetlensége, de hát ezt már senki sem kerülhette el. A törököknek ugyanis az volt a szokása, hogy a békesség idejében is támadott. S ha ilyenkor vereség érte, a mi kapitányainkat vádolták be a basák a bécsi udvarnál, úgy tüntetvén föl a dolgot, mintha a támadók a mieink lettek volna. Az 1581. évben is így történt, mikor Dobónak lévőai vicekapitánya: Martonosi Ispán István megszalasztotta a portyázó törököket. A budai basa bevádolta őt Bécsben, s Ernő főherceg megdorgálta Ispánt. Méltán írta aztán Ispán kapitány: „A panasz miénk volna, nem a pogányé; ha volna ki törvényt tenne köztünk, nekünk adna igazat.“

Dobó Ferencnek csatáit és portyázásait hosszú volna mind elmondanunk. Elég lesz itt néhányat fölemlítenünk, hogy ügyességét, éberségét s gyorsaságát megismerjük. Az 1583. évben a bányavárosok ellen intézett támadást

hiusította meg.⁶¹²⁾ Az 1584. évben Dobó a bányavidék legjelesebb kapitányaival, huszonkét tarackkal és seregbontókkal Esztergom alá jött s kemény harc után sok rabbal és zsákmánnyal tért vissza.⁶¹³⁾

A következő évben Szinán és Ali basa egész csomó támadásról ír, miket szerintök Dobó vitt végbe.

Az 1587. év nyarán Dobó, Pálffy és Nádasdy együtt beszélték meg a Fehérvár ellen indítandó vállalat ügyét. A fehérváriak lovaikat és csordáikat akarták a fűről elhozni. Mikor a kivitelre került a sor, Dobónak hirtelenül a bányavárosokba kellett sietnie a török mozgólódása miatt. Így aztán ő nem is vehetett részt Pálffy Miklósnak gyászosan végződött portyázásában. Am azért otthon is elég dolga akadt Dobónak. A törökök ugyanis hol itt, hol amott támadtak. Az 1587. év őszén maga Dobó jelenti, hogy az esztergomi bég lovasságával kiindult. Este tíz órakor jelenték e hírt neki Léván. Azonnal hírágyut lövetett, riadót fuvatott és 250 lóval meg száz hajdúval kiindult. A Garamon átkelve értesült, hogy a bégnek gyalogsága nincsen. Az ő gyalogosai tehát kocsira és lóra kaptak s huszáraival együtt lóhalálában vágattak Esztergom felé. Cseke falu mellett elérték a törököt. Mintegy 5—600 lovas volt a

⁶¹²⁾ Lásd Ernő főherceg jelentését Rudolfhoz 1583. dec. 21. Dobónak tudtára adják, hogy szép esőndben s készen várja a törököket. (Cs. és kir. állami ltr. Turcica.)

⁶¹³⁾ Ugyanezévben a törökök Ipoly mellett erősséget kezdtek építeni. Dobó ezt is megakadályozta. Lásd ez ügyben levelét Trencsén megyéhez. (Léva, 1584. márc. 29. Trencsén megye levéltára.)

béggel. A mieink azonnal a törökre veték magukat s rövid küzdelem után megszalasztották. Mivel a mieinknek lovai az egész éjen át tartó száguldásban teljesen kimerültek, a menekvő török lovasokat nem üldözhatték.

Dobó jelentése szerint sok jeles török vitéz esett el a csatában. A mieink huszonhét rabot s levágott török fejeket hoztak magukkal Lévára.⁶¹⁴⁾

Ugyanez évben az esztergomi bég Léva vidékén próbált szerencsét. Bat nevű falut sikerült is kifosztania, mikor a lévai vitézek utólérték. A rabokat mind kiszabadították s török foglyokkal és a bég seregzászlójával tértek vissza Lévára.⁶¹⁵⁾

Az ilyen csatázások napról-napra megismétlődván, a budai basáknak nagy volt a haragjuk a lévai vitézekre. Szinán basa 1587-ben azt követelte a királytól, hogy Lévát hányassa el, Dobó Ferencet pedig büntesse meg.⁶¹⁶⁾

Mivel a basa e kívánsága nem teljesült, tovább is áskálódott Dobó ellen. Augusztus 26-án írja például Ernő főhercegnek, hogy sem Dobót, sem Nádasdyt meg nem büntette. „Im — írja — Dobó Ferenc úgymint nyolcezer néppel Ipolypalánkra és Vácra indult volt, hogy megégetné és elhányná; de Isten nem engedte, hanem azon módon visszatértenek, kik mostan is Léván gyűlésben vannak. Az az ő gyűlése penig jóra nincs; mert abból az két császár között való frigynek bomlása akar lenni. Azért

⁶¹⁴⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Hung. Léva, 1587. szept. 16.

⁶¹⁵⁾ Orsz. ltr. Történeti Emlékek, Belügy, jelentés Léváról 1587. június 18.

⁶¹⁶⁾ Szinán Rudolphhoz 1587. május 30. Buda.

fölségöd parancsolja meg, hogy vesztegségben legyen.“

Néhány héttel később (szeptember 13-án) Szinán már ismét Dobó ellen panaszkodik, aki szerinte Nádasdyval s több végbeli kapitánnyal Győrött tanácskozik, „hogya az hatalmas császár végbeli palánkjaira üssenek és megégessék“.

A sok panaszra Ungnad David felelt Szinánnak. „Dobó Ferenc elől — írja Ungnad — öfélése mára végre ment a dolognak s tudni fogja ő ellene elővenni a büntetést. De itt úgy vagyunk tudva, hogy az esztergomi bég volt a támadó. Egynéhány nap előtt is Pukanc alá jött volt, és ott kárt is tett. De Dobó népétől megveretett és szaladásra hozatott.“⁶¹⁷⁾

A budai basák örökös panaszja nem ártott ugyan Dobónak, de kellemetlensége azért mégis volt amiatt. A törökkel való harcot ugyanis Bécsből erősen tiltották. A budai basáknak pedig gondjuk volt arra, hogy mindig Dobóra fogják a kezdeményezést. Ezért tehát az udvar nem egyszer kérdőre vonta Dobót, ami mindenestre csak arra volt jó, hogy kedvét szegje neki.

Az elkedvetlenedéshez még más ok is járult. A végházakban a nagy fizetlenség miatt elviselhetetlen nyomor kezdett lábra kapni. Hiába volt minden kérés, könyörgés és fenyegetőzés, fizetés sehonnét sem jött. Se pénz, se posztó, mondogatták a katonák. A magyar vér megőcsödött! A magyar katonaság szenvedése azonban a bécsi udvart hidegen hagyta.

Ilyen viszonyok közt a végházak népe csak abból tengődött, amit a tisztjeitől kapott és

⁶¹⁷⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Turcica, 1587. szept. 19. Bécs.

amit portyázás útján szerzett. Ha ezek nem segítik őket, a végházak bizony üresen maradnak. Dobó Ferenc, mint országos főkapitány, éveken át nagyon sokat segített katonáin. Azonban egész csomó őrség lévén az ő kardja alatt, sokáig ezt a segélyezést ő sem győzte. Mint a többi országos főkapitány, úgy ő is lemondott az állásáról. Az udvar azonban nem szívesen vette a lemondást. Mindenáron marasztalni akarván Dobót, a lemondás ügyét húzta-halasztotta s közben-közben maradásra igyekezett őt bírni.

Dobó már 1586. december havában bejelentette az országos főkapitányságról való lemondását. Erre azt a választ kapta, hogy viselje tovább a tisztjét, míg intézkedés történik ez ügyben.⁶¹⁸⁾

Mivel az udvar nem akarta Dobót elbocsátani, tehát nem is tett semmit ebben az ügyben.

Dobó 1587. február havában megismételte lemondását. A magyar tanácsurak február 10-én azt ajánlották öfelségének, hogy — ha Dobót nem lehetne maradásra bírni — Forgách Simon vagy Pálffy Miklós legyen az utódja. Nádasdy Ferencet — írják a tanácsurak — nem merjük alánlani, mert nem volna őt tanácsos arról a vidékről elvinni, melyet derekasán védelmez.⁶¹⁹⁾

Dobó június 29-én megsürgette lemondását.

⁶¹⁸⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Hung. 1586. dec. 15. Pro nuncio domini Francisci Dobo ratione supremi capitaneatus.

⁶¹⁹⁾ U. o. A köznemesek közül a tanácsosok Vratkovics Pált, Fánecs Györgyöt és Tapolesányi Jánost is ajánlották a főkapitányi állásra. Ezek a híres vitézek Dobó Ferenc tisztjei voltak.

nak elintézését. El sürgetésének sem volt semmi eredménye. Ezért június havában újra írt őfelségének. Ezúttal megmondá azt is, hogy a tisztsége rendkívül sok költséggel jár s amellett minden más dolgában hátráltatja.⁶²⁰⁾

Szeptember 26-án újra írt a királynak s kérve kérte őt, mentené fel az országos főkapitányság vezetésétől.

Mivel ezúttal sem kapott kielégítő választ, október 15-én bizalmas emberét küldé Bécsbe Ernő főherceghez s önnét a királyhoz Prágába. Bár Ernő főherceg is sürgette a királynál az ügy elintézését, ez mégsem történt meg. Dobó tehát újra írt Ernő főhercegnek. „Sokszor kértem már — írja — mind felségednél, mind a királynál elbocsátásomat. De hiába volt minden írásom. Ez év is múlófélben van. Novemberben kitelik a szolgálati évem s én tovább nem maradok.“

Eközben annyi mégis történt, hogy alkudoztak a hős Forgách Simonnal, aki a főkapitányságban Dobónak előde volt. Forgách hajlandó is volt elfogadni az ország hadnagyságát. Döntés azonban még mindig nem történt. Ernő főherceg tehát november 20-án újra megírta a királynak, hogy Dobó türelmetlenül sürgeti elbocsátását.

Bármint sürgette is Dobó a fölmentését, a király mégsem intézte el. Dobó tehát tovább is viselte az országos főkapitányság tisztét. S mivel az 1588. évben a törökök támadást intéztek a bányavárosok ellen, a király a mieinknek is megengedte a törökök ellen való harcot. Nagyobb hadsereg gyűlt tehát egybe s e seregnek

⁶²⁰⁾ U. o. 1587. június 28. („Quo non sine maximo rerum negotiorumque defectu et dispendio fungor“ etc.)

Dobó, Pálffy Miklós és Hardeck gróf volt a vezére. A sereg, valamint a tisztikar túlnyomó része magyar volt. A Korponán tartott tanácskozáson Dobó ajánlatára elhatározták, hogy először Kékkő ellen indulnak. A külső várat el is foglalták s azt ottlévő őrséget kardra hányták. A palánkot fölgyűjtván, maga a vár is elégett. A sereg aztán rengeteg zsákmánnyal tért meg, hogy Szécsént, Nógrádot vagy Párkányt vegye ostrom alá. A nagy vizek miatt azonban nem foghattak az ostromhoz.

Ernő főherceg, Dobó és Pálffy jelentését tudomásul vévén, meghagyta nekik, hogy az ellenség birtokát tüzzel-vassal pusztítsák.

Ez év végén Dobó végre megszabadult a főkapitányi tisztől. Utóda Pálffy Miklós lett. De ne gondoljuk, hogy Dobó ezután abbahagyta a török ellen való harcot. A lévai kapitányságot megtartván, később is résztvett a felvidék harcaiban s jobbára a vezérek között szerepel. Pálffy Miklóshoz különben is meleg barátság fűzte őt s ha az udvar valamit ki akart vinni Dobónál, közvetítőül Pálffyrt kérte föl. Ernő főherceg kérelmére Pálffy arra is rá akarta venni Dobót, hogy unokahugát s egyik főörökösét (Perényi Zsófit) Harrach Károlyhoz adja nőül. Mivel ez időben már híre járt, hogy Dobó az ország egyik leggazdagabb embere, Ernő főherceg mindent elkövetett, hogy Perényi Zsófit osztrák főúr vegye el. E célból Pálffyrt Bécsbe hívatta s ott e dolog felől bővebben tanácskozott. Dobó azonban másképen határozott. Perényi Zsófit ugyanis Ormódsi Székely György báróval jegyezte el.⁶²¹⁾ A lako-

⁶²¹⁾ Hungr. Denkbuch, 405. köt. 118. lap és Familienakten 1591. jan. 11. Dobó 1590. nov. 22-én jelenti be a királynak Perényi Zsófi eljegyzését.

dalmat 1591. január 27-én Turterebesen ülték meg. A katolikus szertartás szerint végbe ment esküvőn a király két főemberrel képviseltette magát. Ajándékol drága serleget is küldött, mert, mint maga írja a kamarának: Dobó nagy tekintélyű ember Magyarországon.⁶²²⁾

Dobó Ferenc a kerületi főkapitányságról való lemondása után nagyobb gondot fordíthatott a birtokaira. Jó gazda lévén, kitűnő sikerrel gazdálkodott. Emellett a török ellen való harccal sem hagyott fel. Fegyverrel védte jobbágysait s ha alkalom kínálkozott rá, támadott is.

Az 1589. év tavaszán írja például Ferhát budai basa, hogy Dobó Ferenc az elmúlt napokban nagy sereggel Nógrádra rontott és a sorompón is betört s a törököket részben levágatta, részben élve elvitette. „Az efféle dolog — írja Ferhát — napról-napra megesik. Azért kérjük fölségedet, parancsolja meg Dobónak, hogy tartsa magát a frigyhez.”⁶²³⁾

Ferhát basa valamivel később (június 6-án) Pálffy Miklósnak írja: „Dobó Ferenc minden hozzátartozó népével fölkelvén, Nógrád alól egynéhány száz barmot és juhot elhajtattott, mely dolog még, mióta az hatalmas császár ez földet szabályjával meghódította, nem történt. Ez dolgon mi is fölindíttatván, kényszeríténk arra, hogy valahol Dobó Ferencnek jószágait vagy jobbágysait tudnók vagy találónók, mi is ez kártétel ellen semmi jó végre ne igyekeznénk.”

⁶²²⁾ U. o. Rudolf király Dobóhoz 1591. január 10-én Prágából. (Unsern lieben, getreuen Francisco Dobó etc.)

⁶²³⁾ Buda, 1589. ápril 25. Ernő főherceghez.

Kitörvén a hosszú háború, Dobó — míg az egészsége engedte — ebben is résztvett. Mivel a fővezérséget az udvar ekkor is tapasztalatlan idegenekre bízta, a magyar tanácsosok magyar fővezért követeltek. Ha valamikor, úgy ebben az időben volt elég alkalmas emberünk. Hiszen ekkor éltek legkitünőbb hőseink, akik a török harcmódnak minden csinját-binját értették. Ott volt a hős Pálffy Miklós, Forgách Simon, Nádasdy Ferenc, Zrinyi György, Rákóczi Zsigmond stb.

Azok között, akiket a magyar tanácsosok a fővezérségre ajánlottak, ott találjuk Dobó Ferencet is!⁶²⁴⁾

A későbbi években is ajánlgatják még az udvarnak Dobót. Mikor például 1597-ben őfelsége 1200 új magyar lovas toborzását rendelte el, magyar részről azt kívánták, hogy 400 lovast Dobó alá rendeljenek, 400-at Zrinyinek és 400-at Pálffy Miklósnak adjanak.⁶²⁵⁾

Ha az udvar nem is teljesíté a magyarok ohajtását, Dobót azért nem akarta elkedvetleníteni. Már 1595-ben Mátyás főherceg arra kérte a királyt, nevezné ki Dobót a haditanács tagjának. Nagy kitüntetés volt ez abban az időben s bizony az egész XVI. században alig egy-két emberünk részesülhetett ebben. De Dobót nem tette boldoggá az efféle kitüntetés, s mikor a király 1597-ben csakugyan kinevezte őt, Dobó nem fogadta el e megtiszteltetést. „Lehetetlenség — írja a királynak — e tisztségnak

⁶²⁴⁾ Hadi ltr. *Opinio dominorum consiliariorum Hungarorum de bello suscipiendo* 1594. dec.

⁶²⁵⁾ Trencsén megye levélt. *Declaratio Hungarorum* 1597.

megfelelnie elfoglaltsága és betegsége miatt!⁶²⁶⁾

Amint e kinevezésből, aztán Mátyás főhercegnek, valamint Rudolfnak egyéb intézkedéseiből is kitűnik, az udvarnak nagyobb szükségére volt Dobó Ferencere, mint ennek az udvarra. Dobó ugyanis dúsgazdag ember volt. A kincstár meg a végső sorvadásban szenvedett. Az udvar tehát Dobótól igyekezett mentől több pénzt szerezni. Mivel pedig Dobó birtokokba igyekezett pénzét elhelyezni, az udvar a kamarák útján állandóan alkuban volt Dobóval. Ami annál különösebb, mivel az udvar nagyon is jól tudta, hogy *Dobó a fenyegetett protestánsoknak leghatalmasabb védője s legbőkezűbb támogatója*. Az is tudott dolog, hogy az udvar ez időben már az erőszakosság és az üldözés terére lépett a vallásügyben. Egyik-másik birtokeladásnál meg is kísérlé az udvar a vallásügyet is belevenni az adománylevélbe, de e szokatlan ujság ellen Dobó erősen tiltakozott.

Dobó Ferenc a birtokai között legjobban kedvelte a sárospataki uradalmát. Ezt a szép jószágot a Dobó-család nyolevanezer forint fejében 1573-ban kapta zálogba.⁶²⁷⁾ Dobó Istvánnak az özvegye: Sulyok Sára, a fia: Dobó Ferenc, a leánya: Krisztina és Dobó Domokos fia:

⁶²⁶⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14403. 1597. febr. 1. Sárospatak. Dobó levele öfelségéhez.

⁶²⁷⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14362. fasc. 1573. okt. Itt vannak az alkudozásra vonatkozó iratok. Révay Ferenc, a szepesi kamara elnöke jelenti, hogy Dobó Ferencsel Sárospatak elzálogosítása ügyében az egyezség már megvan. (1573. dec. 28.) Eszerint Dobó Ferencnek és tisztjeinek hűségesküit kellett tenniük.

Jakab, közösen bírták a sárospataki uradalmat. Az udvar azonban Dobó Ferencet tartotta az igazi tulajdonosnak, s vele tárgyalt, vele alkudozott mindenkor. Mikor Dobó Krisztina férjhez ment Várdayhoz, Sárospatak megosztását kívánta. *A király azonban 1582. augusztus 7-én megtiltotta a pataki uradalom fölosztását.* S Dobó Ferencnek meghagyta, hogy nővérét más úton elégítse ki. Amikor tehát Dobó Ferenc Sárospatak egyedüli tulajdonosa kívánt lenni, egyenest az udvar kívánsága szerint járt el.

Dobó Ferenc azzal az igyekezettel, hogy Patak kizárólagos ura legyen, magasabb célt szolgált. Igaz ugyan, hogy a pataki jószágot és Patak városát mód nélkül kedvelte, de nem egyedül ezért igyekezett megszerezni. Ő Sárospatakot a protestantizmus legerősebb várává, az új eszmeirányok, az új tanítási mód középontjává igyekezett tenni. S e törekvésében sem munkát, sem áldozatot nem kímélt. A saját felekezetének elismerése meg nem hatotta, a más hiten lévők gyűlöletes kifakadásai meg nem indították. Ment a maga kitűzött útján. A fölmerült akadályok csak az akaratát acélozták és az eszét fegyverezték. S intézkedéseivel és áldozatkészségével sikerült elérnie, hogy Patak lett a felsőmagyarországi protestáns szellemi mozgalom gócpontjává. Ha saját felekezete ezt nem is vette észre, annál jobban látták és tudták az ellenfelei. Forgách Ferenc nyitrai püspök például a hatalmas Unverzagt Farkashoz írt levelében világosan megírja, hogy *Patak az egész eretnekség főfészke Felső-Magyarországban* („Patak esse nidum totius haeresis in superiori Ungaria“). „Az ör-

*dögnék e pataki zsinagógáját — írja Forgách — le kell rombolni!*⁶²⁸⁾

Amikor Dobó, a pataki iskola és egyház biztosításával elkészült, a többi birtokára vetette a gondját. Léván, Szerednyén és Lednicén szintén iskolákat alapított s maga gondoskodott a skólamesterek és a prédikátorok fizetéséről. Lednicét, a kivégzett Telekessy jószágát Dobó 104.000 frton vásárolta meg. Az adománylevél szerint Dobó szabadon végrendelkezhetik a birtok felől.⁶²⁹⁾

Érdemes megemlítenünk, hogy ez adománylevélbe eredetileg a vallásügyet is belevették. Dobó ez ellen tiltakozott⁶³⁰⁾ s addig nem volt hajlandó a vételért letenni, míg ezt nem törlik. Mivel a pénzre nagy szükség volt, a kifogásolt pontot törölték az adománylevélből. E helyett aztán az adománylevél felsorolja Dobónak nagy érdemeit, fáradhatatlan munkásságát s a közjónak hozott áldozatait.

Az adománylevél kiállításáért Dobótól ezer aranyat akartak kicsikarni, hogy a kamarás urak is kapjanak valamit. De Mátyás főherceg meghagyta, hogy elég legyen 300 frtot venniök a donatio kiállításáért.⁶³¹⁾

Lednice megvásárlása azért húzódtott oly so-

⁶²⁸⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14415. fasc. Forgách Ferenc nyitrai püspök levele 1603. július 26.: *Quis est Dobó, ut contra fidem tam temerarie statuere auderet...? Et quod de Patak dico demolendum ibi esse diaboli synagogum, idem de Lera et Szerednye sentio.*

⁶²⁹⁾ U. o. 14409. fasc. Az adománylevelet Rudolf 1601. márc. 29-én Prágában állította ki.

⁶³⁰⁾ „Dergleichen Religionspunktain die Donacionales einzubringen nicht bränchig.“

⁶³¹⁾ U. o. 1601. ápril 10.

káig, mert Dobó nem bizott sem az udvar ígéreteiben, sem az udvari kamarában. Ezek ugyanis csak a pénzt akarták hamarosan, az adománylevél kiállítását pedig szántszándékkal késleltették. Dobó ugyanis már igen elbetegeskedett, tehát remélték, hogy ingyen jutnak pénzhez.⁶³²⁾

Azonban Dobót nem volt könnyű dolog kiját-szaniok. Hiába kapacitálták a kamarások, addig nem fizetett, míg a donatiót kezébe nem adták.

Dobónak megvolt az oka, amiért az udvarral és a kamarával szemben óvatos volt. Ő 1598-ban 33.000 frton megszerezte Bodrogkeresztúrt. Ungnad Dávid később azt írta a királynak, hogy Dobónak Bodrogkeresztúrból 4800 tallérnyi jövedelme van évenként;⁶³³⁾ tehát bátran lehet tőle még 57.000 frt-ot követelni. Rudolf király erre megbízta a szepesi kamarát, hogy próbálja, meg, nem lehetne-e Dobótól még 67.000 frt-ot kicsikarni? „Hisszük — írja a király —, hogy Dobó megadja ez összeget. Ha pedig vonakodnék, akkor Rákóczinak kell följánlani Bodrogkeresztúrt.”⁶³⁴⁾

Dobó 57.000 frt-ot csakugyan adott Miksa főhercegnek. De semmi úttal nem tudta kivinni, hogy ez összegről biztosítékot kapott volna. De az 1602. év nyarán Dobó keményen követelte az 57.000 frt-ról való biztosítását, illetve ez összegnek inscribálását. Kapronczay, Orlé és Hoffmann kamarai tanácsosok Dobó kérésének teljesítését ajánlották. Szulay püs-

⁶³²⁾ Hoffmann György kamarai tanácsos ez ügyben Dobónál lévén, írja: „satis aegrum conveni”.

⁶³³⁾ U. o. 14406. fasc. Szatmár, 1600. január 24.

⁶³⁴⁾ U. o. 1600. febr. 12.

pök is azt ajánlotta, hogy nem tanácsolja a királyi consensus egyszerű megtagadását. „Dobó — írja — beteges ember s javai hamarosan a kincstárra szállanak. S az örökösök kiforgatására is találunk majd módot.“⁶³⁵⁾

Szuhay levele alapján az udvari kamara azt ajánlotta, hogy húzni-halasztani kell a dolgot s hogy szép szóval áltatni kell Dobót.⁶³⁶⁾

Sárospatakkal is évről-évre kísérletezett a kamara, hogy újabb és újabb összeget csikarhasson ki Dobótól. Az 1591. évi inscriptio alkalmával például az eredeti 80.000 frt-hoz még 33.811 frt-ot kellett Dobónak fizetnie.⁶³⁷⁾ A halatlan pénzhiány arra bírta az udvart, hogy Sárospatakat véglegesen eladja Dobónak; bár „fontos érdek miatt“ a kormányiszékek ellenezték az eladást. Dobó előadá Mátyás főhercegnek a föltételeit. Az eddigi összegekhez még 72.000 frt-ot ajánlott fel. De Mátyás ezt keveselte. Aztán azt is kívánta, hogy Dobó német őrseget fogadjon Sárospatak várába. „Nem Dobó miatt követeljük ezt — írja Mátyás főherceg —, mert az ő hűségében semmi kéttségünk sincsen; hanem utódai miatt, akiknek lelkük és érzésük az ausztriai ház iránt bizonytalan, hogy milyen lesz.“⁶³⁸⁾

⁶³⁵⁾ U. o. 14412. 1602. július 8. „Dominus Dobo valetudinarius est et brevi illa bona iterum ad suam majest, devolvi poterunt. Etiam forte contra legatorios inveniemus modum“ etc. (Szuhay püspök őfelségéhez.)

⁶³⁶⁾ „Die Sache allein mit guten Worten ausziehen auf eine andere Zeit“ etc.

⁶³⁷⁾ Hung. Denkbuch 405. köt. Prága, 1591. dec. 5.

⁶³⁸⁾ U. o. 1602. január 4. „Nob ob aliquam diffidentiam erga Dobonem, sed ob posterios eius, quorum ingenia et animi quales erga domum Austriacam futuri adhuc incertum.“

Az alkú megkötésére Dobó maga ment fel Pozsonyba s ott a kamarával és Szuhay püspökkel alkudozott. Vele voltak hű emberei is s így aztán sikerült az alkut az ő előnyére megkötni.⁶³⁹⁾ Az egyezségbe a szabad végrendelkezési jogot is bevették.

Bár Dobó ez időben már folyton betegeskedett, nagy dologra szánta magát. Már az 1601. évben Lyublóért és az elzálogosított szepesi városokért 120.000 forintot ajánlott fel. S ha őfelsége ugyanolyan föltétellel adja neki, mint a lednicei uradalmat, akkor 150.000 frt-ot kész azonnal kifizetni.⁶⁴⁰⁾

Örök kár, hogy Dobónak ezen utolsó nagy terve nem sikerült. Országos érdekű s nemzeti szempontból mérhetetlen jelentőségű dolog volt az, amit Dobó forgatott a fejében! S őkigyelme nem az az ember volt, aki az akadályoktól s a munkától visszariadt volna! A szerzeményein eléggé megmutatta, hogy mit lehet munkával és kitartással teremteni. S ahol ő volt az úr, ott egyúttal a magyar is úr volt és uralkodott. Dobónál magyarabb gondolkozású embert ugyanis keresve sem találunk. Váraiban és kastélyaiban mindig jól fizetett népet tartott. Míg a királyi őrségek rongyban csühdődő koldusok voltak, addig Dobó katonái-

⁶³⁹⁾ U. o. 1602. ápril 2. és máj. 13. Beschaidt für Franz Dobó über den erblichen Verkauf der Herrschaft Sárospatak.

⁶⁴⁰⁾ E 150.000 frt-ról írja a kamara: „Quam pecuniam in paratis habet et quandocunque opus foret, absque mora paratus erit numerari.“ — Hoffmann kamarai tanácsos 1601. akt. 29-én Kassáról jelenti, hogy Dobó a felajánlott 150.000 frt-hoz hajlandó még 50.000 frt-ot adni. (Közp. pénz. ltr. Hung. 14411. fasc.)

nak és tisztviselőinek sohasem nyílt ajkuk panaszsra. Hosszú ideig ő maga is katonáskodott, de ez a pálya neki rengeteg áldozattal járt, mert mint maga a király is elismerte, a nélkülöző királyi katonaságot ő segítette, ő fizette.

Igy festett valóságban az az ember, akit íróink lelketlen és kapzsi embernek mondanak.⁶⁴¹⁾

Hogy minő lelketlen volt ő rokonaival szemben, arra nézve elég lesz néhány példát fölhozunk. Dobó Jakabot és Dobó Krisztinát is bevétette Sárospatak tulajdonosai közé, bár azok a zálogösszeghez egy fillért sem adtak.⁶⁴²⁾ Mint kerületi generális, Balassa Bálintot egy pör következményeitől megmentette. A vádlók ugyanis Dobónak, mint kerületi generálisnak kérelmére 1584-ben visszavonták panaszukat.

Balassa Bálint halála után egyetlen árvájával úgy bánt, mintha a saját gyermeke lett volna.

Rokonaival: a Zeleméri Kamarásokkal, aztán a Lórántffyakkal, Forgáchné Perényi Zsófiával stb. temérdek jót tett. Még közvetlenül halála előtt is azt írta Lórántffy Mihálynak, hogy Léváról hazaigyekszik Patakra. „Akkor aztán — írja — kegyelmetekkel együtt szólván, az mi nagyobb előmenetelire és javára leszen az jó atyámfiainak, azt cselekedjük.”⁶⁴³⁾

⁶⁴¹⁾ Még a szepesi kamara is kijelentette, hogy Dobó a hazának rendkívüli szolgálatokat tett kölcsöneivel és ettől eltekintve is nagy érdemeket szerzett. (1602. máj. 25.)

⁶⁴²⁾ A kamara írja Dobó Krisztináról: „nunquam tamen aliquid ex pertinentiis dictae arcis illam possedissee”. (1603. máj. 17.)

⁶⁴³⁾ Kisebb családi levéltárak, Lórántffy levélt. 5. csomó, 1602. aug. 1. Léva.

De nemcsak rokonai iránt mutatott jóindulatot. Gondoskodott a szegények ispotályáról, a prédikátorok és a szegény diákok ellátásáról is. Ez utóbbiak javára alapítványt is tett s kötelezte az örököseit is, hogy az alapítványt örök időkre föntartsák.

A férfiakat, kiknek működését áldás követi, csak keskeny mesgye szokta azoktól elválasztani, akiknek tetteit átok kíséri. Dobónak elég alkalma volt ezt az igazságot tapasztalnia! Ma is akadnak bizonyára elfogult emberek, akik célnak veszik őt, s minden emberséget leszednek róla. Azonban Dobó működését nem *felekezeti* szempontból kell megítélnünk! Ha fáradozásának eredményeit gazdasági, kulturai és nemzeti szempontból vizsgálgatjuk, akkor meg kell előtte hajolnunk, bármely hiten valók legyünk is. Mert a mi szegény és romlott országunknak abban az időben kevesen tettek több jót, mint ő.

Dobó Ferenc egész életén át a munka embere volt. Dolgozott, noha nem volt kinek; küzdött s fáradozott pihenés nélkül. A munkája aztán bőséggel hozá a gyümölcsöt. Évről-évre gazdagodott és szaporodott. Amíg felesége élt, a boldogságból is bőven kijutott neki. Azonban a boldogsága csakhamar bánatra fordult. Felesége, „*az ő csillaga*“, fiatalon elhunyt. Aztán egyik rokona a másik után költözött az örök nyugalomra. Dobó tehát bút és bánatot eleget látott. A csapások hosszú sora azonban mégsem törte meg. A vallásban keresett és talált megnyugvást. „Hálákat adok — írja ő maga — az én teremő és megváltó Uramnak, Istenemnek, hogy gyermekéemtől fogva testi és lelki jókkal meglátogatott, minden nyavalyámban, a háborúságomban kegyelmes gondviselőm volt; fő-

képen, hogy az ő szent ismereteire vezérlött! Megismertem az emberi nemzetnek gyarló voltát... Nincs az halálnál semmi sem bizonyosabb... Csendes és kész elmével várom.”⁶⁴⁴)

Az 1584. évben közelebbi rokonai közül már csak nővére: Dobó Krisztina volt mellette. Tudjuk, hogy nagy költőnk: Balassa Bálint ezt a nőt — bár unokatestvére volt — titokban nőül vette s kísérletet tett Sárospatak várának a megszerzésére. Dobó Ferenc lelkének a csön-
dességét nagyon fölzavarta ez az eset. Tisztes-
ségében járt a dolog, mert hiszen nővére házasságát mindenki vérfertőzésnek tartotta. De
amellett Sárospatak csalárd elfoglalási kísérlete miatt is haragudott. Természetes tehát, hogy
haragjának derekát Balassa ellen fordította. Minden követ megmozdított, hogy a kalandos
házasságot érvénytelenné tegye. Ebben a törekvésében a józan mérsékletet is túllépte, de bünt
azért nem vethetünk reá, mert hiszen tudjuk,
hogy az udvarral együtt az egész ország Dobó
Ferenc s nem Balassa Bálint mellett állott. Maga a költő is elismeri, hogy házassága miatt
az egész ország kígyót-békát kiáltott reá.

Az idő azonban Dobó haragját nemsokára megengesztelte. Különben is jól tudta, hogy azoknak kell a bocsánat, akik vétenek. Ezért kereste az alkalmat a Balassával való kibékülésre. S amit vétett a nagy költőnek, azt később százszorosán helyrehozta. Balassának árvaságra maradt egyetlen fiát (Jánost) ugyanis ő vette gondjaiba s annyira elhalmozta őt szere-

⁶⁴⁴) Közp. pénz. ltr. Hung. 1602. január 28. Copia testamenti quondam domini Francisci Dobó. Atyja síremlékére is nagyobb összeget hagy. Ami ebből megmarad — írja —, osszák ki a szegények között.

tetével, mintha a saját fia lett volna. Embert, kiváló embert akart belőle nevelni, ezért két leghívebb és legrégibb vitézlő szolgájára: Malikóczy Gábrielre és Vásárhelyi Tamás diákra bízta a nevelését. Roppant vagyonát is reá hagyta s csak annyit kívánt tőle, „*hogy koporsójában is becsületére legyen*“. A fiatal Balassa János, a Dobó-javak egyedüli örököse azonban szintén meghalt. Vele Dobó Ferencnek utolsó reménye szállt a sírba. Azontúl már csak egyetlen közeli rokona élt. *Perényi Zsófia* volt ez, Perényi István leánya. E leányka édesanyja Dobó Anna lévén, Dobó Ferencnek unokahuga volt. Édesapja és anyja korán elhalálozván, Dobó Ferenc nevelte őt s ő adta férjhez *Ormósdy Székely György* báróhoz. A Turterebesen tartott menyegzőn (1591. január 11-én) még a császár is képviseltette magát s az új párnak ajándékot, Dobó Ferencnek pedig üdvözlő írást küldött. A fiatal házasok boldogságának Dobó nem sokáig örülhetett. Az ifjú férj ugyanis hirtelen meghalt. Az özvegyet Dobó aztán másodszor is férjhez adta Forgách Jánoshoz. A sors üldözése azonban ekkor sem szűnt meg. Forgách János is meghalt — előbb, mint a vén Dobó. Perényi Zsófián kívül eszerint nem maradt más örököse. Roppant vagyonát tehát őreá hagyta.

Nem lévén gyermekei, azon fáradozott, hogy a szabad végrendelkezési jogot is megszerezze. Meglehetősen áldozatok árán ez is sikerült neki. Az 1602. év január 28-án aztán megírta végrendeletét. E magyar nyelven írt, terjedelmes végrendelet megpecsételi mindazt, amit Dobó életében tett. Vallásosságának, emberszeretetének és nemes gondolkodásának szebb emléket e végső intézkedésnél nem is állíthatott. Minden

iskolájáról, minden egyházáról gondoskodik benne. Jobbágyainak minden adósságukat elengedi. Szolgáiról és a szegény diákokról is megemlékezik s örökösének meghagyja, hogy a tőle rendelt évi támogatást nekik megadják. *A magyar nemzet szegényei számára Nagy-Patakon ispotályt alapít.* E célra hagyja a Czeglédy-féle kúriát szántóföldjeivel, szőlőivel, malmaival együtt, s mint külön alapítványt, még négyezer forintot. Gondoskodik az édesapja sírja fölé emelt ruszkai templomról is s örökösének meghagyja, hogy őt a sárospataki templomba temessék szerelmes felesége mellé: a koporsóköve vörös márványból legyen, zászlaját kamukából vagy kanavácból csinálják s arannyal gazdagon megírassák. Főörökösének (Balassa Bálint fiának) meghagyja, hogy amit nagy fáradsággal és gondviseléssel szerzett, haszontalanul és helytelen helyen el ne költse.

Dobó Ferenc e végső intézkedése a felekezeti villongás zavaros idejében készült. Ha az akkori végrendeleteket lapozgatjuk, meggyőződünk, hogy nem ritkán éktelen gyűlölet szólal belőlük a más hiten valók iránt. Ecsedi Báthory például a végrendeletében az összeharácsolt egyházi ruhákat tűzre vetni rendeli, hogy a katolikusok a bálványimádásra ne használhassák. Meghagyja, hogy az egyházi könyveket táblájukból vágják ki s vessék valamennyit a tűzre. Dobó Ferenc végrendeletében ilyes dolgot hiába keresünk. A gyűlölet tüze őt nem emészté. Mérséklés, emberszeretet és józanság szólal hozzánk minden sorából. *Olyan a végrendelete, hogy az avatatlan ember meg sem állapíthatja belőle, minő hiten való ember volt!* Még legkíméletlenebb ellenfele is csak egyetlen nyilatkozatot talál benne, amiben a katolikusokra sérel-

met látott. Dobó ugyanis azt kívánta örököseitől, hogy birtokaira más hiten való egyházi rendűeket ne telepítsenek. Ezt is csak azért óhajtotta, hogy a gyűlölködésnek elejét vegye.

Dobó Ferenc a végső intézkedésének megírásakor (1602. január 28.) már megtört ember volt. Gyakran betegeskedett, Balassa Bálint fiának a halála még jobban megtörte őt. Az 1602. év szeptember 15-én aztán Eperjes városában ki-lehelte nemes lelkét. Halálának a híre nemcsak a magyar földön, de az ország határán túl is nagy mozgalmat keltett.

*

Vannak politikai irányok, melyek századokon át kísértének, s ha néha-néha el is ülnek, kedvező idők jártakor megint erőre kapnak. Néhány elfogult magyar történetíró Kollonics Lipót püspökre erőszakolja azt a politikát, mely Magyarország hadi és gazdasági erejének tönkretetését, az ország katolizálását s végül beolvasztását célozta. Pedig ez a politika nem Kollonics püspök fejében született! Teljes erővel dühöngött az már Rudolf uralkodása idején, s néhány lánglelkű magyar hazafi, mint Forgách Simon és Illésházy István, már egy századdal Kollonics előtt megírják, hogy Magyarország koldusbotra való juttatásának és erőszakos katolizálásának végső célja: Magyarország beolvasztása és örökös tartománnyá tévése.

A magyar vagyon és a magyarországi jövedelem Rudolf királynak és tanácsosainak a szemében Csáky szalmája volt. Azt tették vele, amit akartak. Az udvari kamara az 1587. évben 557.273 frt-ra tette Magyarország bevételét, s ebből a rengeteg összegből Magyarországnak úgyszólván semmi sem jutott. A legfontosabb

végházak őrsei 70—76 hónapon át egy fillérnyi fizetést sem kaptak! És elmétől alig megfogható nyomorúság út tanyát a hazájukért küzdő vitézek között. Mikor 1593-ben a nagy török háború kitört, a viszonyok még rosszabbra fordultak. A harmincad- és a vámjövedelem megapadt, s a kincstár a legnagyobb zavarba került. Az udvari kamara erre *török módon* igyekezett a kincstárát megtölteni. Tudjuk, hogy ha a szultánnak pénzre volt szüksége, csak selyemzsinórt küldött valamelyik basájának s a kincstár egyszerre megtelt. Az udvari kamara valamivel kegyesebb volt; ő nem küldött a magyar uraknak selyemzsinórt, csak egyszerűen elkobozta, amijök volt. Valóságos hajtóvadászatot indított a magyar végrendeletekre. Nem nagy fejtörésbe került ezeknek az érvénytelenítése, s aztán örökösök helyett az udvari kamara söpörte be a hagyatékot. Az utolsó Ecsedi Báthory például még csak gyöngéledett, de az udvari kamara emberei már ott ólálkodtak Ecsed körül, hogy a halál pillanatában lecsapjanak, s a végrendelettel együtt a hagyatékot is megszerezzék.⁶⁴⁵⁾ A hatalmas Homonnai Drugeth-család örököse: György még kiskorú gyermek volt, mikor a törvény elé idézték. Bár semmi bűne nem volt, s nem is lehetett, a fiúcskát özvegy édesanyjával együtt főbenjáró vétség miatt elítélték, hogy a Drugeth-család roppant vagyonát elkobozhassák. S meg is tették. Homonnai György és édesanyja az életüket is csak úgy menthették meg, hogy Lengyelországba bujdostak. Szakasztottan így

⁶⁴⁵⁾ Közp. pénz. ltr. 144008. f. 1601. márc. 9. A szepesi kamara írja Mátyás főhercegnek, hogy könnyű leszen Báthory özvegyét kiforgatni az örökségből; mert lengyel nő!

járt a gazdag Telekessy-család is. Hogy az udvari kamara Illésházy István óriás vagyonát minő módon kobozta el, eléggé ismeretes.

Ilyen világ járta akkor, mikor Dobó Ferenc utolsó éveit élte. Talán éppen emiatt szerezte meg nagy pénzáldozattal Miksától és Rudolftól a szabad végrendekezési jogot is. S nyugodtan elkészíté végrendeletét, s aláíratta jónevű nemes emberekkel. Alig hunyta be a szemét, megbizonyosodott, hogy a hitre mondott szónak sem lehet hinni. Az udvarnak s az udvari kamarának eszébe sem jutott, hogy a sok szolgálatot tett s nagyérdemű Dobónak adott királyi szót megtartsák. A mindenre kapható Szuhay püspök még Dobó életében megírta Rudolfnak, hogy adhat bátran Dobónak adományt és kiváltságot, hiszen beteg ember ő! *S ha meghal, majd találunk módot, hogy az örökséget utódaitól elvegyük! A kamarák eszerint lesték Dobó halálát.* S amint a szemét behunyta, meg sem várván az udvar rendeletét, azonnal hozzáfogtak hagyatéka elkobzásához. Az 1602. év szeptember 15-én éjjel halt meg Dobó Eperjesen, s virradóra már gyorsfutárok vivék a hírt Bécsbe és Prágába. Bár a kamarák nagyon jól tudták, hogy Dobó nagy vagyona javarészt szerzemény, s így törvényeink szerint szabadon rendelkezhetik vele, mégis rögtön megtették a lépést, hogy mindenét megkaparintsák. A kaszai generális helyettese Dobó halála napján száz puskást küldött Sárospatakra s ezek lóhalálban siettek oda. Szeptember 17-én már elfoglalták Patakot. A tokaji főkapitány (Rueber) aztán maga sietett száz lovassal és száz gyaloggal a már ottlévő németek segítségére.⁶⁴⁰⁾

⁶⁴⁰⁾ Rudolf király csak szept. 4-én adta ki Prágában a rendeletét, mely szerint meghagyja, hogy

Dobó halálának híre Prágába is hihetetlen gyorsasággal eljutott. Rudolf császár, úgy látszik, igen jó néven vette a sorstól Dobó halálát és szeptember 27-én sietve küldötte Widmer tanácsosát Patakra, hogy Dobó *kincstárából a legszebb műkincseket és ritka érmekeket kiválassza számára, s hogy Dobó remek borait az udvar számára lefoglalja!* Ezenkívül meghagyta neki, hogy a megfélemlített főörököstől: Perényi Zsófiától szerezzen száz, vagy legalább ötven-hatvanezer tallérnyi kölcsönt.⁶⁴⁷⁾

Az udvari kamara biztosai, aztán Rudolf császár megbízottja lóhalálában mentek Patakra. Jóval előbb értek oda, mint Dobó Ferenc kihűlt teteme! Bár a német katonaság csak október 16-án kapott parancsot, hogy Dobó váraiba nyomuljon, már egy hóval előbb ott volt. Sárospatakból az örökösök tiltakozása miatt egyelőre kivezették a német őrseget, tehát az a szomszéd faluban leste a pillanatot, mikor betörhet a várba.

Ezenközben az örökösök: Forgáchné Perényi Zsófi, a Kamarás Zelemérik, Baranyay István, Lorántffy Mihály stb. Patakra gyűltek s mindent lepecsételtek. Aztán készülődtek a temetésre. A német biztosok jelentéseiből az tűnik ki, hogy nem holmi kapzsi örökösök voltak,

Dobónak minden várát s minden ingó és ingatlan javát foglalják el. E munkával Ferrante Gonzaga és Lassota urakat bízta meg. (Hung. Denkbuch, 410. kötet.)

⁶⁴⁷⁾ U. o. Rudolf király azt is meghagyja e rendeletében Widmer kamarai tanácsosnak, hogy a pataki pincéket jól vizsgálja meg, mert Dobó a pénzét hordókba rejtette! (Weil der Dobo aldort sein maistes Geld in Vässern, als wenn es Wein wäre, gehabt haben sollte etc.)

akik a gyászruhában is örvendtek magukban. *Mindannyija — a patakiakkal egyetemben — megtörve siratták a nagy halottat és a kiváló jótevőt!* A császári kiküldöttek: Widmer, Las-sota és Hoffmann maguk jelentik Bécsbe, hogy Perényi Zsófia, ez a szép fiatal özvegyasszony gyászruhában, megtörve zokogott előttük s ugyancsak bőven önté a könnyeit.⁶⁴⁸⁾

A császári biztosoknak az volt a megbízatásuk, hogy még a temetés előtt német őrséget vesse-nek a várba, s hogy Dobó kinestárát a temetetlen halott jelenlétében összeírják. E kegyetlen intézkedés ellen Perényi Zsófia élénken tiltakozott. „Méltatlan dolog — mondá zokogva —, hogy a temetés előtt ilyen kiváló, a haza és őfelsége szolgálatában megöszült főúr halotti házába idegen katonságot vessenek, s a tisztes-séges temetést imígyen megakadályozzák. Még nagyobb méltatlanság, hogy a végrendelet fölbontását és javainak összeírását a temetés előtt kívánják! Ez törvénytelen és soha nem hallott eljárás volna! Hiszen Dobó Ferenc nem esett hűtlenségbe, nem volt áruló! Törvényes végrendelete és törvényes örököse vagyok!”⁶⁴⁹⁾

Perényi Zsófia és a többi örökös a biztosok kérésére mégis megengedték, hogy Widmer őfelsége részére kiválogassa Dobó hagyatékából

⁶⁴⁸⁾ A császári biztosok írják Patakról 1602. dec. 14-én: „Vidua (t. i. Perényi Zsófia) pae luctu et vestitu squalida, largas inter audiendum profundat lachrimas.“

⁶⁴⁹⁾ 1602. dec. 14. „Indignum esse ante humationem tanti magnatis optime de majestatibus vestris et de patria meriti, domo ejus et solitae residentiae militare praesidium, praesertim peregrinae nationis inponi, non quietem iacenti misero corpori, non decentem tumulandi ritum concedi“ etc.

a műkincseket és a legjobb borokat. Widmer december 30-án már jelenti is Bécsben, hogy Dobó remek borait elküldötte Rudolfnak és Mátyás hercegnek. Néhány ezer aranyat is kézhez vett már s a legnagyobb igyekezettel keresi azokat a műkincseket, amik a nagy császárhoz: Rudolffhoz méltóak.

A kiválasztott magyar műkincsek és ritkaságok rövid idő múlva csakugyan Prágába értek. Widmer kimutatása szerint volt köztük egy ősrégi s nagy sodronyzománcos serleg, rajta Magyarország régi email-címere. Nagyértékű kincs lehetett ez, mert Widmer csupán az ezüstértékét 600 tallérra teszi. Méltán vetekedett vele az az ősrégi ezüstkancsó, mely egykor Mátyás királyunké volt s melyen a Korvin-család címere ragyogott.⁶⁵⁰⁾ Nagyon szép lehetett az a tisztá magyar munkájú lószerszám, melyet Widmer azért választott ki, hogy őfelsége szemmel láthassa, milyen volt a régi magyar manier és pompa! A felküldött kincsek között akadt két aranyozott ezüstkorong is. Ezt — írja Widmer — a magyar urak mint valami címeres pajzsot a pompa alkalmával maguk előtt szokták vitetni. Ugyanilyen megjegyzést tesz arról a négy pár aranyozott pántírról is, melyeket szerezte a magyar urak ifjai mellvért helyett szoktak viselni. Widmer ezután felsorolja azokat a drágaköves nyakbavetőket, gyűrűket, pompás násfákat, dömöcki kardokat, amiket Rudolfnak felküldött. Külön említi azt a gesper-nek neve-

⁶⁵⁰⁾ Közp. pénz. ltr. 14415. fasc. Verzeichnus und ohngeferliche Estimierung derer Sachen, so für die Röm. Kays. Maj. aus des Hern Dobo seligen Verlassenschaft ich ausklaubt habe. Ein altvaterische silberne Camer-Kandl so d. König Mathias gewest, auch der Wappen darauf gestochen ist.

zett nagy és régi ékszer, melyen drágakövek között Sámson és az oroszlán története látható, továbbá azt a török munkájú női övet, mely drágakövekkel borítva, gyönyörű munkájával vált ki. Mindezekon kívül Widmer még két nagy s régi magyar aranyérmét, tíz kisebb pogány aranypénzt, egy nagy ezüstérmét s kisebb-nagyobb római rézpénzeket, valamint hetven darab kisebb-nagyobb szemaranyat is küldött Rudolfnak Dobó kincstárából. S a császár mindezeket úgy fogadta, mintha Dobó egyenest neki testálta volna.⁶⁵¹⁾ Sőt meg sem volt elégedve azokkal s a fölküldött pompás borokkal. Ő ugyanis 1602. szept. 28-án Prágában kiadott rendelete szerint követelte Dobó kincstárából az ékszereket, a templomi ornátusokat, a régiségeket, a lószerszámokat, a török fegyvereket és Dobó legszebb fő-lovait (Haubtrossen).

Valamivel később Rudolf király újra rendeletet bocsátott Widmer commissariushoz. „Halljuk — írja ebben —, hogy te a kamara elnökéhez: Unverzagthoz némi kimutatást küldtél Dobó kincseiről. Ezt helytelenül cselekedted. *Nekünk a teljes inventárium kell s mindent fölküldjeteK ide!* Halljuk, hogy Dobónak egy arannyal prémezett és zsinórozott gyönyörű dolmánya volt. Ez után is kutassatok!”⁶⁵²⁾

Ezt a pompás dolmányt Dobó, mint az ország

⁶⁵¹⁾ Rudolf király 1602. okt. 24-én rendelte el, hogy Dobónak legjobb boraiból válogassanak ki az udvar számára. (Közp. pénz. ltr. Hung. Denkbuch, 410. köt.) Widmer commissarius aztán dec. 30-án jelenti Patakról, hogy a kitűnő borokat már elküldötte Rudolf császárnak és Mátyás főhercegnek.

⁶⁵²⁾ U. o. 1603. febr. 7. 411. kötet.

hadnagya, nagyobb ünnepek alkalmával hordta volt.

„Hallom — írja Rudolf —, hogy Dobó halála előtt három nappal 40.000 aranyat küldött Patakra. Jól vigyázzatok, hogy el ne rejtsék előletek.“⁶⁵³⁾

Néhány nappal később ugyanő Mátyás főhercegnek írja: „Szavahihető emberektől hallok, hogy Dobó készpénzben 50.000 frt-ot hagyott hátra. Dobó halála előtt Léván tartózkodott, tehát az orvosának tudnia kell, hány hordó pénzt vitt magával Patakra. Töméredek kincs van abban a boltban, melyre majom van festve, láncsal a nyakán! Hallom, hogy mikor Dobó halálhíre Patakra ért, az udvarbíró, a titkos deák és a két várnagy egész éjen át a hagyatékot vizsgálgatta s az udvarbíró három hordóeska pénzt magával vitt.“⁶⁵⁴⁾

E rendeletekből, de meg a későbben kiadott utasításokból is világosan látszik, hogy Rudolf mi mindenre vetemedett, ha kincs- és pénzszerzésre volt kilátása. Fízetett kémei azonban nem jól értesítették őt. Dobó tisztjei becsületes, hű és ragaszkodó emberek voltak s a hagyatékából semmit sem vittek el. Hiszen éppen azért hányatta őket tömlöcbe a császár, mert gazdájukhoz még halála után is ragaszkodtak. Ellenben a császár emberei, bevett szokásuk szerint, Csáky szalmájának nézték Dobó kincstárát s bizony jól megdézsmálták azt. Az egyik örökös: Zeleméri Borbála írja a férjének, Lórántffy Mihálynak: „Bizonynal elhigye kegyelmed, hogy szememmel láttam, hogy az Dobó Ferenc tárháza szabadon vagyon; csak egymásnak is

⁶⁵³⁾ U. o. 1602. dec. 10. Prága.

⁶⁵⁴⁾ U. o. 1602. dec. 14. Prága.

minden ezüstmarhák, drágakövek kikelnek.⁶⁵⁵⁾

Ami Sárospatakon történt, az Dobó többi várában is megismétlődött. Rudolf rendelete értelmében először mindenüvé kamarai bizottságot küldöttek Dobó várainak és ingóságainak elfoglalására. Ezeket a kamarai bizottságokat azonban Dobó hív tisztjei nem bocsátották be.⁶⁵⁶⁾ Ezért aztán mindenüvé német katonaságot küldöttek.

Nagymihályi Léváról 1602. október 5-én jelenti a kamarának, hogy Lévát furfanggal sikerült elfoglalni. Rátky György és Gombkötő János várnagyokat, Kálnay István kapitányt, Bogáthy Ferenc udvarbirót, Maklár Péter számvevőt a többi tisztekkel együtt elfogták és őrizet alatt tartották; mert, mint Nagymihályi jelenté, Dobó e hív emberei még most is fenyegetőznek.⁶⁵⁷⁾

Miután a lévai tiszteket és katonákat a pozsonyi tömlöcbe vetették, hozzáfogtak az összeíráshoz. Léván igen sok gabonaneműt és bort találtak. Tizenhat veremben 7912 quarta búzát és a pincékben 1604 akó bort írtak össze.⁶⁵⁸⁾ Ezenkívül csépeletlen gabona 1705 kereszt és csévelt zab 4557 köből akadt ugyanott.

⁶⁵⁵⁾ Lórántffy levélt. 5. csomó 1604. márc. 8.

⁶⁵⁶⁾ Pedig Mátyás főherceg Dobó volt tisztjeinek „recognitiót és recompensatiót” ígért.

⁶⁵⁷⁾ Orsz. ltr. Kamarához intézett levelek. Léva, 1602. okt. 5. Szuhay püspök 1602. okt. 1-én 2--3 zászlóalja németet sürgetett (lovast és gyalogost) Léva elfoglalására; mert Bogáthy és a többi tiszt hallani sem akar a vár átadásáról.

⁶⁵⁸⁾ Egy quarta másfél pozsonyi mérőnek, vagy három nagyszombati mérőnek felelt meg. — Volt a lévai várban még 262 öl széna, 761 kósó, 1152 birka stb.

Lednice várába szintén nem bocsátották be a kamara embereit, tehát ide is német katonaságot kellett küldeni. A magyar kamara csak 1603. január 17-én jelenti, hogy végre Lednice is meghódolt. (Itt Bácsy Péter volt az udvarbíró.) Mondanunk sem kell, hogy Lednicéről is mindent elvittek a császár emberei. Szerednye önként megadta magát. Itt is mindent lefoglaltak. Vásárhelyi Tamás deák, Zemplén megye nótáriusa és Dobó végrendeletének végrehajtója írja, hogy Szerednyéről 90 hordó bort öfelsege részére küldöttek.

Eközben a császári biztosok Patakon megakarták kezdeni a hagyaték összeírását. Az örökösök természetesen tiltakoztak e törvénytelenység ellen s követelték a német katonaság kivezetését, hogy a halottat tisztességesen eltemthessék.

Mivel nemcsak a pataki lakosság, de az ország egész keleti része fölzúdult azon lelketlenség és törvénytelenység ellen, ami eddig történt, a szepesi kamara az általános hangulat hatása alatt kivezettette Patakból a német őrseget s a szomszéd falvakban helyeztette el. Ily módon Dobó holttestét bevihették a várba és fölállíthatták a ravatalát. Aztán 1602. október 15-én a váradi püspök, Hoffmann György, Orlé Miklós és Kapronczay György ily módon értesítették Mátyás főherceget: „Alig szállt el a lélek Dobóból, a törvény, a méltányosság és a közszabadság eltiprásával minden javát zsákmányra vetették. *Még holttestét sem bocsátották be szokott lakóhelyére s a szegény halottnak egyetlen szobácskát sem engedtek át néhány napra — saját várában! Hát ez a hűségnek jutalma? Így bánnak a legkiválóbb családokkal? Az odaadó hűséget és szolgálatot így*

*jutalmazták-e? Valóban ez a sajnálatos dolog méltó a rendeknek felszólalására. Szégyenszemmel kellett ezeket és ezeknél még keserűbb dolgokat hallanunk!*⁶⁵⁹⁾

Mi a német őrséget egy időre kivezettettük s a megholtak illő helyet jelöltünk ki, amit ettől az érdemes embertől megtagadnunk nem lehetett. Megtettük azt, ami nekünk igazságosnak, méltányosnak és kegyelesnek látszott.“⁶⁶⁰⁾

Mátyás főherceg a szepesi kamarának e jelentését olvasván, az eddig adott hat héten kívül még két havi halasztást engedélyezett az örökösöknek a német őrség bevezetésére.

Mikor Rudolf király ezt megtudta, mód nélkül való harag fogta el. A kincsvágytól elvakítva alig várta már, hogy Dobó minden ingatlanát és pénze kezében legyen. Haragos rendeletet bocsátott tehát Mátyás főherceghez s meghagyta neki, hogy tekintet nélkül az újabb engedélyezett kéthavi halasztásra, a hat hét leteltével azonnal vezettesse be Patak várába a német őrséget.⁶⁶¹⁾ „Nem értjük — írja

⁶⁵⁹⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14413. fasc. 1602. okt. 15. Kassa. A biztosok írják ezt is: „Haec et multa alia acerbiora cum rubore nos audire oportuit. Sed quod magis nos movebat, versabatur circa moenia arcis Zerednye miles suae majest. turpe videbatur diu ociosos ibi desiderare, turpius cum repulso revocari.“

⁶⁶⁰⁾ Fecimus igitur, quod iustum, quod aequum, quod pium visum fuit.

⁶⁶¹⁾ „Vobis firmiter mandamus, ut non obstante praelibatae suae dilectionis ordinatione,... statim absque omni dilatione vicissim introducatur et imponatur“ etc. (A német őrség.) — Egy másik rendeletében a szepesi kamarát szidja, amért az ő tudta nélkül megegyezett az örökösökkel. „A német

Rudolf — miért nincs ínyére Perényi Zsófiának, a főörökösnek, a német katonákkal való együttlakás?”

A kiküldött biztosok, mielőtt a német őrseget újra Patak várába vezették volna, alkudozni kezdtek az örökösökkel. Az örökösök azonban tiltakoztak minden törvénytelenség ellen s kijelentették, hogy a temetés előtt nem hajlandók a végrendeletet bemutatni s nem egyeznek belé a leltározásba. A német katonaság bevezetése ellen is tiltakoztak. „Nagy méltatlanság volna ugyanis — mondák —, ha a haza és öfelsége körül oly nagy érdemeket szerzett főúr házába idegen katonaságot helyeznének s így még a holttest tisztességes eltemetését is megakadályoznák. Méltatlanság volna az is, ha a végrendeletet a temetés előtt bontanák föl. A temetés előtt való leltározás meg egyenest törvénytelen; mert Dobó nem esett hűtlenségbe; törvényes végrendelete és törvényes örökösei vannak.”⁶⁶²⁾

A biztosok fűt-fát ígérve az örökösöknek, azok végre beleegyeztek, hogy német katonaságot vessenek Patak várába. A szomszéd faluban várakozó hatvan német puskás tehát azonnal bevonult Patak várába.

Ezenközben elérkezett a temetés ideje is. Az 1603. év január 8-án ment ez végbe. A tél szívében járt az idő, az utak is járhatatlanok voltak,

őrseget — írja a császár — azonnal vezessétek be Patak várába“ („Weiter keinen Stillstand oder Aufzug zuerstatten, sondern dem negsten unser Guardi wider in das Haus Sárospatak einzuführen, die Spörr zu eröffnen, die Inventur fürzunehmen.“ 1602. nov. 27. Prága.)

⁶⁶²⁾ 1602. dec. 14. Sárospatak: Wildner, Lassota és Hoffmann jelentése.

de azért rengeteg ember érkezett Patakra, hogy a halála után is üldözött nagy férfiúnak megadja a végső tisztességet. Még Dobó tisztjei és alkalmazottai is eljöttek a pozsonyi tömlöcből.⁶⁶³⁾

Rudolf király épp a temetés napján bocsátott a főörökshöz, Perényi Zsófiához, durvahangú rendeletet, melyben szigorúan meghagyja neki, hogy a temetés után azonnal készítsék el a leltárt s Dobó ingóságaiból semmit ne merészeljenek elvinni.⁶⁶⁴⁾

Február 7-én ugyanő megparancsolta, hogy a teljes leltárral együtt mindent küldjenek föl Prágába. Ami nem tetszik neki a műkincsek közül, azt majd visszaküldi az örökösöknek.⁶⁶⁵⁾

A temetés után végre az udvari kamara is megkapta Dobó Ferencnek végrendeletét. Az udvari kamarának nem nagy fáradságába került, hogy ezt a minden ízében törvényes intézkedést⁶⁶⁶⁾ őfelsége nevében érvénytelennek nyil-

⁶⁶³⁾ A temetés hallatlan pompával ment végbe. *Az örökösök a temetés költségeire tízezer tallért fordítottak.* Ez összeget a hagyatékából utalták ki.

⁶⁶⁴⁾ U. o. Hung. Denkbuch 411. köz. Prága, 1603. jan. 8.

⁶⁶⁵⁾ U. o. „Res illas videndas et spectandas una cum inventario ad nos transmittatis“ etc.

⁶⁶⁶⁾ A végrendelet kifogástalan voltáról Lassota és Hoffmann 1603. márc. 12-én írják Rudolfnak: „Testator sanae mentis testamentum condidit, testibus idoneis et sufficientibus convocatis, quorum nomina sigillo oppressa subscriptionesque additae apparent. Disponit de rebus et bonis magna ex parte a se aquisitis, juribus regni id libere permittentibus et consensu quoque majestatis v. s. in bonis arcis Lednicze et Sarospatakianis impetr.“ (Köz. pénz. ltr. Hung. 14414. fasc.)

vánítsa. A bécsi kamara szerint a végrendelet érvénytelen, mert a szokásos káptalani eljárást nem tartották meg; mert az aláírt tanukról nem tudni, nem kényszerítette-e őket Dobó az aláírásra. A főörökös, Balassa Bálint fia, vérfertőző házasságból született, tehát ő nem is örökölhet. Különben is már meghalt. Igaz ugyan, hogy Miksa szabadságot adott Dobónak a szabad rendelkezésre, de Miksa ígérete Rudolfot nem kötelezi!⁶⁶⁷⁾

Az udvari kamara itt nagybölesen elhallgatta, hogy nemcsak Miksa, de Rudolf császár is írásban adta Dobónak és mindkét ágon lévő utódainak a szabad rendelkezési jogot. („*Liberram disponendi testamentaliterque legari successivis temporibus habeat potestatem.*“)

A magyar tanácsosok, sőt 1603. február 15-én már a szepesi kamara is, teljesen érvényesnek s minden ízében törvényesnek mondtá Dobó Ferenc végrendeletét. Még a Patakra küldött császári biztosok: Volkhart és Widmer is azt írták Bécsbe (1603.január 4.), hogy az egész ország Perényi Zsófiát tartja a főörökösnek, aki igazi Dobó-vér és akinek nevét Dobó nemcsak a végrendeletbe, de inscripcionalisába is bevétette!

Mindez semmit sem használt. A német katonaság azért megszállva tartá Dobó birtokait, s az udvar, meg a bécsi kamara kénye-kedvére kótyavetyéltette a hagyatékot. Mivelhogy az örökösök sem hagyták a maguk igazát, a botrányos ügyből óriási pör keletkezett. Az örökösök

⁶⁶⁷⁾ Az udvari kamara 1603. ápril 13-án azt jelentette őfelségének, hogy az örökösök készek a végrendeletet a királyi tábla és a nádori szék elé terjeszteni. „Jobb lesz — írja az udvari kamara —, ha főliséged császári tanácsosaival vizsgáltatja meg!“

ügyük vezetését a nagyon ügyes és tanult Daróczy Ferenc uramra bízták.

A császári biztosok ezenközben minden követ megmozdítottak, hogy Perényi Zsófiától az udvar részére legalább ötvenezer tallérnyi kölcsönt kicsikarjanak. Perényi Zsófia ennél nagyobb összeget is hajlandó lett volna adni, ha Sárospatakot a kezén hagyják.⁶⁶⁸) Ettől azonban a biztosok vonakodtak. S hogy Perényi Zsófiát mégis rábírják a kölcsönadásra, kijelentették neki, hogy a Pecz-féle német ezred mindaddig az országban marad, amíg a kölcsönt meg nem adja. S mivelhogy e katonaság 50.000 forintnál jóval több kárt okoz, a pusztításnak Perényi Zsófi lesz az oka; a maga érdekében is tanácsos lesz tehát a kért kölcsönt megadnia.⁶⁶⁹)

Daróczy Ferenc, aki a Dobó-örökösök ügyében Isten a megmondhatója, hányszor járt Bécsben, Pozsonyban és Kassán, a törvény útján nem sokra menván, elhatározta, hogy az ügyet, mint országos sérelmet, az országgyűlés elé viszi. A szükséges lépéseket azonnal meg is tette, amint ennek híre futamodott, a magyar és a bécsi kamara nagyon megszeppent. A Dobó-féle ügy ugyanis ilymódon világraszóló botrány lett volna, ami az udvarra nézve is sok kellemetlenséggel járt volna. A két kamara ezért minden követ megmozdított, hogy a Dobó-örökösök ügye az országgyűlésen szóba ne kerüljön. A magyar kamara már 1603. március 21-én figyelmeztette Mátyás királyi herceget a készülő veszedelemre. „Daróczy — írja a kamara

⁶⁶⁸) Daróczy felterjesztése ez ügyben 1603. ápril 2.

⁶⁶⁹) U. o. Bécs, 1603 ápril 5. Az udvari kamara válasza Daróczy ajánlatára. (Köz. pénz. ltr. Hung. 14415. fasc.)

-- a Dobó-örökösök panaszával az országgyűléshez fordult. Azt mondják, hogy a Dobó-javak törvénytelen elfoglalása miatt a javaslatok közé egy cikket már be is vettek. Nagy baj lesz ebből, ha csakugyan megtörténik. Minden módon meg kell ezt akadályozni! Küldje felséged *a legnagyobb titokban* valamelyik megbízható titkárát Joó János tanácsoshoz és a személynőkhöz és az tudná meg tőlük, mennyiben áll Daróczy benyújtott panaszának az ügye, s ha lehetséges, szerezze meg az illető cikk másolatát. Aztán fölségtek nevében intse meg a személynököt, hogy amennyiben tőle függ, ne engedje a Dobó-javak ügyében a jelzett cikket a többi törvénycikk közé iktatni. Különben öfelsége haragját vonja maga után. A Dobó-örökösök pedig más úton keressék az igazukat.⁶⁷⁰⁾

Daróczynak az országgyűléshez történt fordulása nagyot lendített az örökösök ügyén. Ugyanis, hogy a botrány még nagyobbá ne legyen, az udvari kamara alkudozni kezdett Perényi Zsófiával. Öfelsége nevében tehát megkínálta őt a már teljesen kifosztott Léva várával és Sárospatak zálogösszegével. Perényi Zsófia a lévai uradalmat az 1604. év elején

⁶⁷⁰⁾ U. o. A magyar kamara Mátyáshoz, Pozsony, 1603. márc. 21. A magyar kamara különösen attól tartott, hogy az országgyűlésen Dobó tisztjeinek az elfogatása és bebörtönzése is szóba kerül. Ez esetben ugyanis a kamara kerül csávéba, mert az elfogatás törvénytelen volt. Ezért írta a kamara: „Metuebamus quoque ne clamores et vociferationes regnicolarum in futura diaeta propter eorum detentionem et suasu aemulorum ac malevolorum nostrorum in ius propterea traheremur.“ Ezért sürgette aztán a kamara Dobó tisztjeinek szabadonbocsátását 1603. január 17-én.

csakugyan átvette, de azért a többi követeléséről sem mondott le. Mivel az udvar a Dobó-féle birtokok egy részére már másokkal alkudozott, a kamarának szüksége lett volna az ezen birtokra vonatkozó adománylevelekre. Perényi Zsófia azonban kereken megtagadta az illető iratok kiadását. Hiába bocsátották hozzá kamarai és udvari rendeleteket, az özvegy nem is választott azokra. Végre is nem volt mit tenni, mint kérni őt, hogy legalább megtekinteni engedje az illető kiváltságleveleket. A kamara e célból Karvai Orlé Miklóst, György Gergely jászói nótáriust és Várady Györgyöt bocsátá Perényi Zsófiához. Az özvegy emberségesen fogadta ugyan őket, de mikor az iratokat kérték, félig tréfás, félig gúnyos beszéddel áltatta őket. Nem használt itt semmi kérés, Perényi Zsófi egyetlen sor írást sem mutatott meg nekik. A haragra gyulladt szepesi kamara erre azt követelte, hogy a kassai generális erővel vegye el az iratokat a tulajdonostól.⁶⁷¹⁾

Az ország feltüzelt hangulatára való tekintetből az erőszakot mégsem merték alkalmazni. Ezért az íráshoz és a kéréshez fordultak. Perényi Zsófiának Mátyás főherceg írt, a vőlegényének: a hős Kollonits Szigfridnek pedig az udvari kamara. Ez utóbbit arra kérték, hogy bírja reá a menyasszonyát az iratok kiadására.

Megtette-e Kollonits nekik ezt a szívességet, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy az alkudozás és a pörlekedés tovább folyt.

Az 1603. év október 24-én az udvar végre egyezséget kötött Perényi Zsófiával. Eszerint az udvar 646.250 frt-ban állapította meg Léva és Sárospatak értékét. A rajtuk fekvő zálog-

⁶⁷¹⁾ U. o. 1604. január 28.

összegezen kívül Perényi Zsófiának tehát 240.000 frt-ot kellett fizetnie, hogy örökségének egy részéhez hozzájusson. Ez összegben azonban nem foglaltatik benn a már elvitt 40.000 frt értékű gabona és bor.⁶⁷²⁾

Az egyesség szerint a Patakról és Szerednyéből elvitt pénz dolgában külön tárgyalást tűztek ki.

A rengeteg ráfizetés után aztán két kifosztott, pusztá uradalmat adtak Perényi Zsófiának. De még ezt sem kapta meg, mert nem lévén semmi pénze, a még hátralékos 60.000 frtot nem tudta kifizetni. Ezért halasztást kért a kamarától, amint maga írja, tekintettel mostani gyámoltalan állapotára.⁶⁷³⁾ Halasztás helyett azonban tudtára adták, hogy a 60.000 frton kívül még 42.920 frtot kell letennie az egyesség értelmében; a ruszkai birtokért 9000, a bodrogkeresztúriért pedig külön 50.000 frtot.

Rudolf király 1604. február 24-én Perényi Zsófiához intézett rendeletében elismeri, hogy már csak 42.000 frtot kell fizetnie. De — írja Rudolf — ez összeget március 12-ére be kell szolgáltatnia.⁶⁷⁴⁾

A Prágában kötött egyesség után a zárlatot fölőszlatták s Patak várából a német őrséget végre kivezették. A várban találtak még 49.662 aranyat, 17.900 tallért és dutkában még 900 tal-

⁶⁷²⁾ Hung. Denkbuch 411. köt. 296—302. lap. Kaiserliche Resolution.

⁶⁷³⁾ 1603. dec. 31. Sárospatak: „Látogassa az Ur-isten kegyelmeteket ez új esztendőbe jó egészséggel és lelki-testi jókkal“ stb. (Perényi Zsófia levele a szépesi kamarához.)

⁶⁷⁴⁾ A király nagy összeggel adósa lévén Zsófia jegyesének: Kollonitsnak, erre nézve azt írja, hogy majd más úton téríti ezt meg Kollonitsnak.

lért. Hogy a pataki kincstárból az örökösöknek is jusson valami, a kamara Perényi Zsófiának csak egy lóra való aranyláncot és egy arany nyakbavetőt adott, hogy — mint a kamarások írják — további jóindulatát megtarthassák.⁶⁷⁵⁾

Az egyesség szerint az udvar a Dobó-örökségből többet szerzett, mint amennyi jövedelme az évben az egész Magyarországból volt. És ez a rengeteg magyar pénz, magyar munka és takarékoság gyümölese Erdély hóhérainak: Bástának és Radul oláh vajdának a kezébe jutott és az idegen katonaság fizetésére.

Mikor Perényi Zsófiát már mindenéből kifosztották, az udvar nem ellenezte többé, hogy Dobó végrendeletét szentesítsék. *És ugyanazok a kormányzések erősítették meg, melyek azelőtt azt érvénytelennek mondották.*⁶⁷⁶⁾ Az egész eljárásra csak a magyar kamara tett némi gúnyos megjegyzést. „Ha — írja a kamara — Dobó végrendeletét az udvar megerősíti, akkor adja vissza az örökösöknek Dobó Ferenc ingóságait is!” Dehogyan adta! Másképen mérték akkor az igazságot! Sőt 1606. november 14-én újra több ezer tallért irattak Patak várára.⁶⁷⁷⁾

Valóban oly idők voltak ezek, mikor méltán kiálthatta Illésházy: „Adta volna az Úristen,

⁶⁷⁵⁾ A lóra való lánc a kamara szerint 443 aranyat nyomott, a nyaklánc 300 tallér értékű volt. Mátyás főherceg még kegyesebb volt Perényi Zsófiához, mert 1603. dec. 12-én elrendelte, hogy amit még Patak várából el nem vittek, az az övé. Persze ekkor már nem volt onnét mit elvinni!

⁶⁷⁶⁾ A kancellária 1606. január 28-án adta ki a végrendelet megerősítését, de oly feltétel alatt, hogy az örökösök meg kötelesek a Dobó-féle prvilégiumokat beszolgáltatni.

⁶⁷⁷⁾ Közp. pénz. ltr. Hung. Denkbuch 412. kötet.

hogy ez üdőt ne értem volna és ez undok világból régen kimúltam volna. Boldogok azok, az kik az Urban meghaltanak és ezeket nem látják! Szegény Pálffy uram és Nádasdy Ferenc ha éltek volna és engem is az püspökök igaz mondásomért ki nem kergettenek vala inned, erre az mi szegény hazánk, sem mi magunk nem jutottunk volna!⁶⁷⁸⁾

⁶⁷⁸⁾ Körmendi ltr. Missiles, Nagyszombat, 1605. aug. 24.

XI.

ERDŐDI PÁLFFY TAMÁS
(1534—1581.)

Erdődi Pálffy Tamás

(1534—1581.)

A XVI. század viharos évtizedei a magyar nemzet felé a „lenni vagy nem lenni“ ijesztő kérdését lebegtették. Minden év új veszedelmet, új csapást mért ránk; minden esztendő kevesbítette a számunkat és a földünket. Árnyékká lett régi hatalmunk; meg voltunk verve, mint a zsup, s még reményünk sem lehetett, hogy hamarjában szebb időre virradunk. S csodák csodája, mégsem buktunk el! Ha megbontakoztak is régi határaink, akadtak, akik új gyepeket hánytak s azokat becsülettel védtek. Ha sok jeles végházunk el is esett, csakhamar újakat emeltek helyükbe, hogy a török hódoltatásnak gátat vessenek. Aztán szakadatlanul folyt a harc, a küzdelem. S mi az élet, ha nem a küzdelem? S lehet-e ott bukásról szó, ahol derék küzdők seregével akadnak? Megszünhetik-e a nemzeti élet ott, ahol minden elesett küzdő nyomába száz és száz új lép? Igaz, hogy halálra beteg volt az ország, de a beteg segítségére sokan siettek s hős lélekkel küzdöttek hanyatlani indult nemzetünkért. Nemesak az önfentartás ösztöne, de a vágyódások és a törekvések közössége is szép sereg országoltalmazót teremtett, akiket a magyar föld az önfeláldozásra mindig készen talált. Az akadályok végtelen sora gördült az országoltalmazók útjába. Örömtelen, veszedelmekkel és nélkülöl-

zéssel teli élet volt a részük, s mégis végigküzdötték nehéz csataikat. Pedig távol a csatamezőktől, kies jószágaikon boldog családi körben, nyugodtan élhették volna napjaikat.

Boldogabb időkben tán ércoszlop járt volna az ilyen önfeláldozó férfiaknak. Abban a zavaros és szegényes korban csak egyszerű sírhalom és lobogós kópja jutott nekik osztályrészül. A sírhalmok hamar bedültek. Aztán mindenki elfeledte őket, ahogy a holtakat szokás elfeledni. Pedig egykoron — a legveszedelmesebb időben — a magyar nemzetnek világító fáklyái voltak. S ha tiszta szemmel akarjuk látni országunk fönmaradásának mélységes okait, ha ismerni óhajtjuk annak a kornak a szellemét: akkor e kialudt fáklyákat kell újra meggyújtanunk. Mert a letűnt kor sötétségére csak ezekkel vethetünk világosságot...

A XVI. század ismeretlen országoltalmazói között nem az alsó polcon állott *Pálffy Tamás főkapitány*, aki édes testvére volt nagynevű hadvezérünknek: Pálffy Miklósnak. Amennyire ismeretes az utóbbinak minden tette, époly keveset tud a történetírás Pálffy Tamás uramról. Pedig a török-magyar levelek sűrűn emlegetik a nevét. Tanácsos elméjű fővitéznek, emberséges embernek mondják őt, aki édes álma elmulatásával éjjel-nappal nagy vigyázásban volt, hogy a gondjára bízott végház török kézre ne essék. Acélkezű, bátor szívű vitéznek írják őt, aki rendkívül ügyesnek mutatta magát a személyes bajviadalokban s fölötte bátorinak és vakmerőnek a hadakozásban. Olyan ember volt, aki szívesen áldozott a közjóra és örömet segített a jó barátait és a katonáit. Irott emlékeinkből azt is megtudjuk, hogy ökigyelme jószágos főember volt ugyan, de nem

a jószágán, hanem a legfélelmesebb földön lakott s a haza védelmének élt.

Pálffy Tamás 1534-ben született. Édesapja: *Pálffy Péter*, édesanyja pedig *Dersffy Zsófia* volt.⁶⁷⁹⁾ Jómódú és nagytekintélyű édesapja kitűnő nevelésben részesítette őt. A kor szokása szerint ugyan elsősorban a hadi ismeretekben oktatta őt, de emellett a tudományos kiképzését sem hanyagolta el. Jeles mestert és pedagógust fogadott a fiai mellé. Az utóbbit Bálint deáknak hívták (Valentinus Literatus) s a XVI. századi levelezésekben gyakran találkozunk a nevével.

Mint a XVI. század nemes ifjai általában, úgy Pálffy Tamás is már gyermekkorában elszakadt a szülői háztól. Idegen úrnak a kastélyába került, ahol a szerető anya féltő gondja helyett a kemény és zordon vitézek bárdolatlansága vette körül. A szülői szózat helyett a seregdob bömbölő hangja ébresztgette s a fegyverzaj kísérte hálólázába. Játék helyett a kopja kezelése, a szablya forgatása és a paripák üzése volt a mindennapi foglalatossága.⁶⁸⁰⁾

⁶⁷⁹⁾ Nővérét: Katát a híres főkapitány, Krusyth János vette feleségül 1559-ben. A lakodalom január 22-én volt. Közös pénz. levélt. Familienakten.

⁶⁸⁰⁾ Pálffy Tamás kitűnő lóismerő és pompás könnyűhátú lovas volt. Sok főúrunk fordult hozzá lóért. S Pálffy Tamásnak ilyenkor adott válasza mindig érdekes dolgokat mond. Az 1575. évben Batthyány Boldizsár kért tőle főlovat. Mire Pálffy azt feleli, hogy csak *középlovai* vannak most. Ezek közül egyet különösen ajánlott. „Ez — írja — jó erős, zömök ló. Nemigen öreg, de bizony *lovassága jó vagyon*. Az bégnek igen kedves lova volt. Semmi vétket nem ismertem benne, sem szájában sem penig járásában. Im vannak rabjaim oda be, kik ugyan jó lovakat hoznak. Ha mely jó leszen kö-

Így volt ez rendjén; mert nem puha ifjút, hanem kemény vitézt kellett belőle nevelni.

Még tizenennyolcéves sem volt, már résztvett a török harcokban. Mint könnyűháti lovas-főlegény (huszáraltiszt) először az egerszegi táborozásban szerepel. Az Egerszegen beszállásolt huszárok — a bevett szokás szerint — a polgárokon éltek, s bizony fizetés nélkül ettek ők maguk is, meg a lovaik is. Volt is emiatt elég panasz. Még biztosokat is küldtek Egerszegre kárlátóknak. E biztosok a jelentésükben azt írják, hogy Pálffy Tamás Czigány Balázs szállásán volt s harmadfél szapú zabnak az árát meg nem adta a gazdájának. *A többinek azonban Pálffy Tamás mindent megfizetett.* Ritka jelenség ez a táborozó katonaság életében. Hiszen tudjuk, hogy miként viselkedett a beszállásolt katonaság a szegénységgel szemben. Pálffy Tamás bajtársai sem voltak az Úrnak angyalai. A hivatalos jelentés írja, hogy Balogh György hadnagy a beszállásoláskor maga elé hivatván a polgárokat, így szólott hozzájuk: „Minden ember enni főzzön az ő vendéginek ebédet s vacsorát. Ebédre, vacsorára egy-egy icce bort hozzon. Annak utánna az polgárok azt mondták, hogy nincs mit főzniök. Ű (t. i. Balogh) ez ellen azt mondotta: ha nincs mit főzni, hát csak a ludat verd le, az míg tart. Ha ez elfogyott, hát az tehenet, ökröt vágják le. Ha tehene nem leszen, vágd le lovát; ha lova nem leszen, öld le az ebét is és etesd üvele, az gazdával meg.”⁶⁸¹⁾

zölök, azt sem tartom vissza nagyságodtól.“ Körmltr. Missiles, 1575. okt. 9. Palota.

⁶⁸¹⁾ Orsz. levélt. Lymbus, III. sor. 5. fasc. „Száma az kárvallásnak, kit az huszárok tettenek az egerszegi polgároknak.“ (Kelet nélkül.)

Pálffy Tamás maga írja, hogy már gyermek-ségében kezdte meg a hadipályát.⁶⁸²⁾ Eleinte azonban nem a királyfizette őrségekben szolgált, hanem az urak kastélyaiban és a mezsei hadakban. A király zsoldjába 1554-ben szegődött. Győr várában szolgált először. Legalább ő maga azt írja: „En is eleget laktam Győrött mind Ádám Gall, mind gróf uram (Salm) idejében.“ Mivel a győri huszárok nagy hírneve épp Gall Ádám generálissága idején kapott lábra, joggal föltehetjük, hogy ebben Pálffy Tamásnak is volt némi része. Hiszen a dolog természete szerint a győri huszárok vakmerő kalandjaiban ő is résztvett.

Győrből Lévára került s itt a nagy Thúry György kardja alatt szolgált mint huszárkapitány. Thúrynál jobb mestert, kitünőbb és emberségesebb előljárót keresve sem találhatott volna. Nem is mozdult Léváról, míg Thúry Györgyöt mondhatta főkapitányának. Mondanunk sem kell, hogy Thúry György harcaiban Pálffy Tamás is élénk résztvett. Valószínű, hogy a bajviadalok nagy mesterétől: Thúry Györgytől tanulta el a személyes viadalok csínját-bínját. Azonban ez időben vívott viadalairól és kopjatóréseiről nem maradt ránk írott emlék. De bizonyos, hogy az ilyesmiben erősen gyakorolta magát; mert valamivel későbben már ő is elsőrendű bajvívónak mutatta magát.

Mint lévai huszárkapitány résztvett a szerencsétlen szécsényi csatában. Amint tudjuk, a sereget itt a tudatlan és a tapasztalatlan Ördög (Teuffl) Rézmán vezette. A magyar kapi-

⁶⁸²⁾ „Me ab ineunte actate et ab incunabulis semper fideliter inservivisse“ etc. Közös pénz. ltr. Hung. 14392. fasc. 1579.

tányok az ő intézkedései alapján előre megmondották, hogy a török könnyen el fog vele bánni. Így is történt. Bár a magyar huszárság jó része hősiezen küzdött, Ördög Rézmán serege megsemmisült. A főtisztekkel egyetemben Pálffy Tamás is rabbá lett. A rabokkal együtt ő is Konstantinápolyba került, ahol négy esztendőt töltött rabságban. Ez időről, valamint a kiszabadulásának körülményeiről úgyszólván semmit sem tudunk. Őmaga azt írja, hogy a mindenható Isten szabadította ki őt a nehéz rabságból.⁶⁸³⁾ Annyi azonban bizonyos, hogy édesatyja és a bajtársai eleget fáradoztak megszabadításán.⁶⁸⁴⁾ Nemsokára, hogy a börtönből megszabadult, édesatyja: Péter meghalt. A temetésén Tamás úr is jelen volt.

Ügylátszik, hogy a török rabság sehogysem volt ingyére. Tán nem is valami jól bántak véle. Annyi bizonyos, hogy ez időtől fogva mód nélkül gyűlölte a törököt s haragját még a szegény török rabokkal is éreztette. Még maga a szultán is panaszkodott emiatt a bécsi udvarnak, hogy Pálffy Tamás keményen kínoztatja a rabjait.⁶⁸⁵⁾

Pálffy Tamás 1565-ben kiszabadulván a török

⁶⁸³⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14392. fasc. 1579: „dira captivitate Turcica per quadriennium... inde auxiliante deo optimo maximo me liberato“.

⁶⁸⁴⁾ Salm gróf írja 1567. febr. 23-án öfelségének, hogy Jakosith Ferenc kapitány Pálffy Péter temetésére ment, „damit er mit dem jungen Pálffy Thomas, des alten Sohn von wegen seines Bruders Erledigung, welcher, wie E. K. M. beweist, bei den Türken gefangen ist, handeln möge“. Cs. és kir. áll. ltr. Turcica.

⁶⁸⁵⁾ Csász. és kir. udvari, házi és állami levélt. Turcica, 1574. nov. 20.

rabságból, azonnal szolgálatba állott. A haditanácsnak 1565. év március havában kiadott rendelete szerint Pálffy Tamás a török rabságban lévő Jakosics kapitányságát kapta meg.⁶⁸⁶⁾ Ezúttal kilencven lóval szolgált. Együtt katonáskodott Illésházy Istvánnal. Mindketten Dersffy István főkapitány kardja alatt szolgáltak. Ez a Dersffy — mint tudjuk — közel való rokona volt Pálffy Tamásnak.⁶⁸⁷⁾

Kitörvén 1566-ban a nagy török háború, Pálffy Tamás a győri táborba vonult, s résztvett a magyar huszárság dunántúli harcaiban. Bár a fizetését hiába várta, mindvégig együtt tudta tartani a katonáit. Ezt természetesen csak úgy tehetette, hogy a magáéból fizette őket. A hivatalos kimutatás szerint a kincstár az 1568. év elején már 3479 forinttal volt adósa.⁶⁸⁸⁾ A király megígérte neki, hogy a hátralékos zsoldját félév alatt kifizetteti néki a szepcei harmincad jövedelméből. Ez természetesen csak ígéret maradt.

A háború befejezése után Pálffy Tamás egy ideig Győrött szolgált. Az 1569. évben azonban arra kérte a királyt, hogy valamelyik végház élére helyezze őt.⁶⁸⁹⁾ Ez alkalommal maga is

⁶⁸⁶⁾ Hadi ltr. Reg. 1565. márc. An Muster und Kriegszahlmeister.

⁶⁸⁷⁾ Pálffy Tamás édesanyja Dersffy Zsófia volt. K. p. ltr. Familienakten.

⁶⁸⁸⁾ Orsz. levélt. Benignae Resol. és Köz. pénz. ltr. Hung. Denkbuch 395. kötet, 251. l. Thomae Pálffy Verschreibung um 3479 Fl. Kriegsaustand. („Egregius Thomas Palfy capitaneus noster 90 equitibus levis armaturae per certum tempus nobis servierit.“ 1568. ápril 16.)

⁶⁸⁹⁾ Hadi ltr. Exped. 1569. júni P. Th. Bitt um ain Hauptmanschaft über ain Granizhaus.

Bécsbe ment és személyesen tárgyalt öfelségével, aki Pálffy jó hírét már régen ismerte. Mivel a király éppen ekkor bízta meg Salm győri generálist, Batthyány Boldizsárt stb. a dunántúli végházak megvizsgálásával, Pálffy Tamásnak is meghagyta, hogy e fontos küldetésben résztvegyen. Országos nevű emberek lévén a bizottságban, Pálffyra kitüntetésszámba ment ez a megbízatás. Az 1569. március 27-én már Győrből jelentette Batthyány Boldizsárnak, hogy most jött meg Bécsből. „Öfelsége — írja — meghagyta, hogy gróf uram (t. i. Salm) megjárja az végházakat; azt akarja, hogy vele legyünk, tehát nem mehetek most nagyságodhoz.“⁶⁹⁰⁾

Ügylátszik, hogy Batthyány Boldizsár, aki ekkor a dunántúli kerületi generális helyettese volt, nagyon várta Pálffyt, mert ez május hó 24-én újra mentette magát, amiért a látogatást ismét elmulasztotta; de Nyitrára kellett mennie. „Im — írta —, most *Szakolca megégett; az mi házunknak is egyik része elégett; oda minden marhám és majorságom!*“⁶⁹¹⁾

Ami Pálffynak végbeli kapitányságra vonatkozó kérését illeti, a király ezt egyelőre nem teljesítette, hanem fölszólította őt, hajlandó volna-e Léva várában ötven lószerral való kapitányságot vállalni?⁶⁹²⁾ Pálffy elfogadván ez ajánlatot, a király a bányavárosokba küldött biztosoknak november 24-én meghagyta, hogy Pálffy Tamás kardja alá ötven huszárt adjanak.⁶⁹³⁾ December havában Pálffy már Léván

⁶⁹⁰⁾ Körmendi ltr. Missiles.

⁶⁹¹⁾ U. o.

⁶⁹²⁾ Hadi levélt. okt. 19.

⁶⁹³⁾ U. o.

volt s onnét kérte öfelségét, adatna néki lakásul egy házat.⁶⁹⁴⁾

Lévai szolgálata igen rövid volt. Portyázás nélkül azonban e rövid idő sem tölt el. A törökök állandóan a bányavárosok vidékét kísértgették s a lévai őrségnek volt a feladata a törökök portyázó csatáinak visszaverése. Ezekről a harcokról, sajnos, csak igen keveset tudunk; mert Pálffy jelentései elvesztek. Mindössze csak kettőnek a kivonata maradt ránk. Ezek is csak pár szóval jelzik a törökök támadását.⁶⁹⁵⁾

Pálffy Léván is megállván a helyét, 1571-ben a beszercebányai várat és a kapitányságot bízta rá. Ügylátszik, hogy régi követelései fejében kapta meg a beszercebányai vártartományt is.⁶⁹⁶⁾ A neki adott utasítás szerint egyrészt a várat magát, másrészt meg a bányavárosokba vezető passzusokat kellett őrzenie és védenie.⁶⁹⁷⁾

Ügylátszik, hogy a beszercebányai tiszt nagyon kedvére való hivatal volt, mert a királyt arra kérte, biztosítsa őt arról, hogy a beszercebányai kapitányságot állandóan a kezén hagyja. Folyamodására a király azt felelte, hogy ezt nem ígérheti meg, *mivel azt tervezi, hogy a bányavidéki országos főkapitányság székhelye Beszercebánya legyen.* Ez ügyben

⁶⁹⁴⁾ U. o. Exped. P. T. „Bitt um Behausung zu Leva zu einer Wohnung.“

⁶⁹⁵⁾ U. o. Exped. 1571. aug. 5. és okt. 13. (P. T. schreibt von ainem Straich gegen den Bergstädten etc.)

⁶⁹⁶⁾ Köz. pénz. ltr. 1572. nov. A módoszatok, mint kell Beszercebányát Pálffynak átadni.

⁶⁹⁷⁾ Hadi ltr. Reg. 1571. május 3.

majd a legközelebbi magyar országgyűlés fog dönteni.⁶⁹⁸⁾

Még mielőtt az országgyűlés döntött volna, a király Besztercebányát Gersei Pethő Jánosnak adományozta. Pálffy Tamás tehát ismét Lévára került. Ez természetes dolog, mivel besztercebányai kapitánykodása idején is megtartotta a lévai tisztelet.⁶⁹⁹⁾ Az 1573. év augusztus havában Dóczy Gábor, Rubigal és Igl királyi biztosok már jelenték az udvari Kamarának, hogy Besztercebányát és Döbricet átvették Pálffy Tamástól s átadták Petheő Jánosnak.⁷⁰⁰⁾

Bizonyos dolog, hogy az udvar és a kormányzsékek nagyon meg voltak elégedve Pálffy Tamás eddigi működésével. Ennek a következménye volt, hogy mindjárt Besztercebányáról való távozása után a király följánlotta neki a legveszedelmesebb végházunknak: Palota várának a főkapitányságát. Pálffy csak bizonyos föltételek alatt volt hajlandó e tisztségre.⁷⁰¹⁾ Az alkudozások e tekintetben jóideig folytak. Augusztus hó 31-én a haditanács végleges válaszáat kérte a palotai kapitányság ügyében,⁷⁰²⁾ s Pálffy Tamás jelenté, hogy vállalja a tisztelet. Erre aztán megkapta a szokásos kapitányi instructiot.⁷⁰³⁾ Mire az ünnepélyes beigtatása is

⁶⁹⁸⁾ U. o. Exped. 1572. júni 9.

⁶⁹⁹⁾ Köz. pénz. ltr. R. 1573. május havában például Léváról sürgeti az őrség fizetését.

⁷⁰⁰⁾ U. o.

⁷⁰¹⁾ Hadi ltr. Reg. 1573. júli 27. Resolution an Th. Pálffy. Artikl über die Haubtmanschaft Palota betreff.

⁷⁰²⁾ U. o. Reg. 1573. aug. 31.

⁷⁰³⁾ U. o. 1573. szept. 14. Instruction für P. über die Haubtmanschaft zu Palota.

megtörtént. Október havában már Palotán volt s Thury Benedektől átvette a tiszteket.⁷⁰⁴⁾

Az új tisztség immár a kezén volt, de a kormányszékek nem teljesítették a föltételeket, amiket Pálffy kikötött. Hiába sürgette hátralékos zsoldját, hiába kért pénzt a katonái számára, ígéreten kívül egyebet nem kaphatott. A király írásban ígérte neki 1568-ban, hogy 3479 frt-nyi zsoldját félév alatt megfizetteti, de még nyolc év multán is csak az ígéretnél tartott. Pénz és katona nélkül ment tehát Pálffy a legveszedelmesebb végházba. De azért nem csüggedt el. Érezte, hogy fontos és országos érdek fűződik a tisztségéhez. Tudta, hogy Palota düledező palánkjai a nagy Thury György dicső küzdelmeit hirdetik. Valóban, ha valahol, úgy Palotán minden kő, minden hely harcról, dicsőségről regélt. S Pálffy Tamás nem volt az az ember, akit az ilyesmi közömbösen hagyott. A későbbi eredmények világosan hirdetik, hogy semmiben sem akart Thury György mögött

⁷⁰⁴⁾ A királyi biztosok, köztük Majthény László is, 1573. november havában terjesztették föl Palotáról a jelentésüket. (Köz. pénz. ltr. Hung.) Úgy látszik, hogy a király és a hadi tanács igen fontos dolognak tartották, hogy Pálffy Tamás minél előbb Palotán legyen. A király ugyanis 1573. szept. 9-én sürgősen rendel neki 500 tallért a kamaránál s ez alkalommal a többi közt ezt írta: „Quapropter dominationes vestras amanter requirimus, ut cum summopere nostra intersit, quo dictus Pálffius propediem Palotam cum aliquot sub ipso merentibus militibus proficiscatur.“ (Hungr. Denkbuch 397. k. 140. l.) Úgy ezen, mint egyéb jelentésből is láthatjuk, hogy Pálffy a saját szerével indult Palotára. Azaz, hogy a végbeli szokás szerint régi, kipróbált vitézeit magával vitte Palotára.

maradni. S miként az, úgy ő is megtartotta nemzetének Palota várát, bár ez ugyancsak nehéz és folytonos küzdelembe került.

Palota a belső váron kívül teljesen palánk-építmény volt, melyet a vártartomány magyar népe állított, font és tapasztott. Tüzérsége (akkor pattantyússágnak hívták), alig egy-két emberből állott. Az egész őrség ritkán ütötte meg a háromszázat. Ennyi néppel valami nagyot mívelni nemigen lehetett. Elég nagy dolog volt az ilyen csekély őrségnek a vár őrzése és megtartása is. Hiszen tudjuk, hogy a szó szoros értelmében a török torkában feküdt. Ugyanis a kisebb török palánkok népén kívül Buda, Fehérvár, Simontornya stb. hatalmas őrségei körülötte feküdtek. És e török haderőnek a szemében mindig tüske volt Palota vára. Mert hát Palota vára tarthatta és tartotta vissza a nyugat felé való kóborlástól és portyázástól. A török csaták úgyszólván állandóan Palota körül ólálkodtak, lesván az alkalmat, hogy meg-lephessék s kézrekeríthessék. Palota kapitányának és őrségének tehát éjjel-nappal jó vigyázásban kellett lennie. Életbejáró dolog volt magának a várnak az őrizése is, de fontos dolog volt a Vértessalján nyugat felé vonuló török csaták föltartóztatása is. Ugyancsak embernek kellett lennie, aki e kettős föladatnak meg tudott felelni! S Pálffy Tamás ilyennek bizonyult. Majdnem tíz évig állott a palotai őrség élén s ezidő alatt a török minden támadását sikerült visszavernie, minden lesvétését elhárítania. A végbeli élet szenvedésteli, de dicső és lelkes küzdelmei voltak ezek. Örök érdeme ez Pálffynak. Nemcsak Palota vártartománya, de az egész Dunántúl is mondhatatlan sokat köszönhet az ő éberségének és hősiességének.

Hogy a török támadásainak sikeresen ellenállhasson, ismernie kellett a törökök haremódjának minden csínját-bínját. Tudnia kellett, mennyi és minő hadi nép van a véle szemben lévő török házakban. Értesülnie kellett (a kémek és a kémdeákok útján) a törökök minden mozdulatáról. Minden leshelyet, minden utat, passzust, rejtekhelyet ismernie kellett. Helyt csak így állhatott. És Pálffy Tamás rövid idő alatt mindazt az ismeretet megszerezte, ami lehetővé tette, hogy csekély őrségével is helytállhasson a török támadásainak. Ismerte a szomszéd török végházak erejét, tudta minden török tisztnek a nevét is. Úgyes kémekeket, nyomjárókat és kalauzokat tartván, a törökök minden mozdulatáról jó előre értesült s így aztán készülhetett a fogadásukra. Ha valaki a Palota körül fekvő török végházakról és azoknak katonaságáról akart megbízható adatokat, bátran fordulhatott Pálffy Tamáshoz; mert nála megbízhatóbb hírekkel senki sem szolgálhatott. Mikor Czelting generálist Győrbe helyezték, s mikor tudni akarta, mennyi a török végházakban a katonaság, Pálffy Tamás kimerítő jelentést küldött neki a Palota körül fekvő török végházak hadi népéről. Kevés ilyen jelentésünk van abból a korból; azért egész terjedelmében adjuk itt a jelentésnek azt a részét, mely a törökök hadi erejéről szól.

„Fejérvárott Aly bég lakik; udvara népével, vajdáival fölülhet 200 lóval. Ha pedig táborban kell szállani, 300 kopjásának kell lenni.

Zpáhiak fölülhetnek 200 lóval: de ha táborban kell menniök, minden háromezer oszporára egy szolgát kell tartani.

Zaymok vagynak Fejérvárott: 12, kinek mindeniknek 20 ezer oszpóra feljebb vagyon. Beh-

ram olajbég, Mahmuth bég, Hamza bég öccse, *Mehmet aga, kit Bory Ferencnek*⁷⁰⁵) is hívnak, Kezechij aga, Muztafa kihája, Muztafa vajda, ki Mehemeth bég vajdája volt, Hamza aga, Chyafer aga, Mehmeth aga (az pasa szolgája volt), Muruáth aga. Ezek mind Zaymok, ki tíz lóval, ki tizenhattal, hússzal is fölülhet, ha valahova kell menni.

Beslya városban négy besli aga vagyon: Huzain aga 100 beslyával; Ibraym aga 100, Behram aga 100, Ruztem aga 80-at bír.

Ingovány városban két besli aga lakik. Egyik Oruchy aga, 80-at bír, másik Rezván aga, 100-at bír. Ezek meg az veszprimi beslyák felek.

Topchyák vagynak 80; ezek az pattantyúk körül forgolódnak.

Jancsárok néha 40, néha 50. Minden esztendőben változnak; olykor egy agaság alatt többen, olykor kevesebben.

Izaralyák között vagyon 43 bulyuk basa. Mindenik alatt 10 legény, mely teszen szám szerint 430 embert.

Martalóczoknak vagyon három-három basájok: Nazuf harambasa bír 50-et, Ferhát harambasa 50, Muráth harambasa 50 martalóczot. Ez teszen 150-et. Az három harambasa után vagyon három juzbasa.

Simontornyában, az Sárvice mellett Dervis bég lakik. Udvara népe kijühet 60 lovas. Beslyagát Muztafa agának hívják. Vagyon 80 beslia. Az iszpahiak is fölülhetnek 40 lóval. Izár-iliák kik az várban laknak, az dazdarral együtt az vár kapuját őrzik, vagynak 25-en.

⁷⁰⁵) Mehemet agát, vagyis Bory Ferencet Pálffy Tamás 1575-ben elfogta. Az udvar azonban meghagyta neki, hogy e rab pribéket Petheő Jánosnak adja át. Hadi ltr. Reg. 1575. márc. 21.

Martalóczoknak harambasájok, kik az palánknak két kapuját őrzik (?)... Vagynak martalóczok 60-an, topesiák 4.

Ozorában az dazdár lakik és az simontornyai bég vajdája. Azok tartnak lovakat és az izar-iliákban is némelyek. Vagyon martalócz és izar-ili (így!) benne 50, topesia vagyon 2.

Tamásiban az dazdár lakik és az bég vajdája. Azok tartnak lovakat. Ott is izar-ily és martalócz 50 ha vagyon. Topesi 2 vagyon.

Hídvégen besly-aga Musztafa aga 50 beslyával bír. Martalócz izar-aly vagyon 60. Az dazdar is felülhet 4 lóval. Simontornyai bég vajdája lakik benne; az is felülhet 5 vagy hat lóval. Topesiát kettőt tartanak benne.

Az Duna mellett valók mennyien vagynak: Pakson vagyon egy agaság 50 lovas beslia, martalócz-izáraly 40. Az dazdár szekszárdi bég vajdája, lakik benne két topesi.

Földvárrott vagyon Musztafa aga, 50 besliánál több vagyon. Az pasa vajdája lakik benne; az is egynéhány lóval felülhet. Izáraly és Zpahyak is laknak; 2 topesi, egy dazdar.

Adonyban egy agaság vagyon 60 lóval. Izar-aly martalócz 40. Basa vajdája lakik benne. Zpahyak is laknak; 2 topesi egy dazdar.

Ez száma rendszerint az Sár mellett és az Duna mellett való török váraknak és kastélyoknak és az benne lakozóknak. Azapoknak vagyon két agájok, egyik Juzref aga; ezalatt vagyon négy izeis-aga: Kara Behram, Tyryathy Behram aga, Juzuf iriz-aga és Mehmet iriz-aga. Az másiknak Aly aga a neve. Ezalatt vagyon három izeis-aga: Durdy iriz-aga, Piry izeis-aga és Chyorba Memi. Ezeknek mindenkinek különben vagyon zászlójok és mindenkinek iriz aga ki többel, ki kevesebbel bír; de szám-

szerint most Fejérvárott vagyon 300 azáp, kiket minap az teftedar mind beírt és az megholtak helyében mást fogadtak.

Ennek kivüle az árosnépek kik vagynak és az mazulok.

Csikvárban egy besly-aga vagyon, Murzely agának hívják 75 besliával bír. Az dazdarnak Huzain aga a neve. Az is felülhet négy lóval. Vajdát benne az fejérvári bég tart; felülhet hat lóval. Izar-ilyát tartnak 40-et, martalócok 40-et, topesiát 2-öt.

Csókakióban vagyon dazdar aga és az fejérvári bég vajdája lakik benne. Izar-alyák és martalócok, többen 60-nál vannak és egy harambasa.

Ez száma mind az fejérvári bégséghez tartozóknak.⁷⁰⁶⁾

Alig hogy Pálffy elfoglalta a palotai tisztelet, meggyőződött, hogy miesoda frigytartás az, amit a töröktől várhat. Bizonyára örvendett is magában, hogy a török vitézek mit sem törődnek a békességgel. Így legalább ő is kedvére portyázhatott s hadakozhatott. Egyebet nem is tehetett; mert aki a farkasokkal lakik, ordítania kell. Ha végiglapozgatjuk az 1573—1581-ig terjedő török leveleket, hamarosan rájövünk, hogy Palota vára és Pálffy katonasága állandóan szóbeszéd tárgya volt. A budai basák örökké panaszkodnak a palotai vitézekre, amiért soha vesztet nem ülnék. A bécsi udvar meg azt hányja a basáknak szemére, hogy a törökök állandóan kísértgetik Palota várát. S mind a két félnek igaza volt! Pálffy Tamás e kor lovagias szellemétől, a jó név után való

⁷⁰⁶⁾ Hadi ltr. Feldakten.

vágyakozástól úzelve mindent megtett, hogy ő magának és vitézeinek a török előtt vitézi tisztessége nagy legyen. Nem várta a támadást, hanem maga kereste föl az ellenséget. Itt lest vetett, amott az ellenség várának az alját száguldatta. A hódoltsági falvakat egymásután kényszerítette az adózásra, s török rabjaival kereskedett, mint a többi végbeli kapitány. Nagy kedvvel űzte és űzette vitézeivel a bajviadalokat és a kópjatöréseket. A palotai mezőség az ő kapitánysága idején a török-magyar viaskodásnak ismert helye volt. Bár a király erősen tiltotta a bajviadalokat és a kópjatöréseket, Pálffy mégis kiszolgáltatta azokat. Egész csomó rendelet és jelentés szól ezekről a viadalokról.⁷⁰⁷) Pedig Pálffy igen sokszor titokban tartotta az efféle kópjatöréseket és bajviadalokat. S legföljebb jó barátait értesíté azokról. Az 1574. évben például Batthyány Boldizsárnak írja Palotáról, hogy a nagy fizetlenség miatt a vitézei vele együtt igen elnyomorodtak. „Az fejérvári bég — írja — most igyekszik ide. Száz deliát választott népe közül, hogy kopját törjenek. Nem tudom, mely órában jönnek ide. Én is az Úristent azon kérem, legyen pajzsunk és oltalmazónk, hogy ne árthasson minékünk az ő akaratja szerint.“⁷⁰⁸)

A csoportos bajviadalt és kópjatörést Pálffy Tamás szerencsésen bevégezte. Embereivel együtt diadallal tért Palota várába a mezőről. A küzdelemre, úgylátszik, az is erőt adott neki, hogy ifjú felesége, akit ez év nyarán hozott a

⁷⁰⁷) Hadi ltr. R. 1574. nov. 23., 1575. okt. 25., 1579. márc. 24., ápril 7., okt. 27., nov. 15. 1580. ápril 23.

⁷⁰⁸) Körm. ltr. Missiles, 1574. okt. 26, ex Palota. (Elrothadt, elszakadozott levél.)

várba, szemtanuja volt a palotai vitézek küzdelmeinek.⁷⁰⁹⁾

Pálffy Tamás példát akarván a vitézeinek mutatni, maga is többször összemérte a fegyverét a török főtisztekkel. Ügyességét és jártasságát eléggé kimutatta; mert hiszen minden alkalommal ő volt a győztes. A többi között a székesfehérvári szandzsákbéggel: a nagyhírű Kara (fekete) Alyval is bajviadalt vívott. Ez a híres viadal 1577-ben esett meg. A kihívó a fehérvári szandzsákbég volt. Lóháton, kopjával vívtak meg a palotai zöldbe borult mezőn. Két szép sereg között száguldva rontottak egymásra. A bég nem találta el Pálffy-t. De Tamás uram — írja Illésházy István — találta a béget. *„Az pajzsán, páncéron, ki az fegyverderék felől volt, mind által ment (a kopja).“*⁷¹⁰⁾

Az 1580. évben az új fehérvári béget is bajra hívta. Ez alkalommal engedélyt is kért a királytól. Megkapta-e a kért engedélyt, nem tudjuk.⁷¹¹⁾ De ha nem is kapta meg, biztosra vehetjük, hogy Pálffy nem bujt el az ellensége

⁷⁰⁹⁾ Istvánffy Miklós 1574. július 19-én írta Batthány Boldizsárnak Pálffy Tamásról: „venenrat ad Baar fortasse et puto coniugium illud, quod mag. vestra hac hyeme Viennae ei commendabat, amplexatur“. U. o.

⁷¹⁰⁾ Körmendi ltr. Missiles, Illésházy levele Batthyány Boldizsárhoz. — A budai basa írta 1579-ben öfelségének: „Az fehérvári bég felől írja fölséged, hogy az palotai kapitányt öklelésre kényszeríti. Mi is neki megparancsoltuk, hogy aféle nélkül ellegyön.“

⁷¹¹⁾ Hadi ltr. Reg. 1580. ápril 23-án csak ennyi van bejegyezve: Antwort an P. wegen seines fürgehabetn Copybrechens mit dem Beeg zu Weissenburg.

elől s eleget tett kora vitézi felfogásának. Ezt mutatja az a körülmény is, hogy Pálffy a meg nem engedett kopjatörések miatt többször Bécsbe idézték.⁷¹²⁾

A haditanács hivatalos levelezése igen sokat foglalkozik Pálffy Tamás török rabjaival és pribékjeivel.⁷¹³⁾ Pálffy a török rabjait igen keményen tartotta. Emiatt nemcsak a budai basa és a fehérvári bég panaszkodtak ellene, hanem maga a szultán is. Az elfogott pribékeket egyszerűen kivégeztette.⁷¹⁴⁾ Akinek török rab vagy török ló kellett, az bátran fordulhatott Pálffy Tamáshoz, mert ökegyelme ilyenek nélkül sohasem szűkölködött. A haditanács nem is egyszer fordult hozzá török rabért. Lovat is többször kértek tőle. Az 1575. évben például Batthyány Boldizsár kér tőle jó török lovat. Pálffy Tamás erre azt felelte neki: Küldje ide nagyságod az emberét s válasszon. Eladó lovan nincs, de nagyságodnak szívesen szolgállok.⁷¹⁵⁾

A sok török rab és a török ló nemcsak azt mutatja, hogy Pálffy Tamás sokat harcolt, hanem azt is, hogy a küzdelmei sikeresek voltak. Az 1574. évben maga a haditanács írja, hogy a törökök Palota körül minden istenadta nap portyáznak s viadalt ajánlgatnak a palotaiaknak.⁷¹⁶⁾ A következő évben követ vitte a pa-

⁷¹²⁾ U. o. 1579. ápril 6. és okt. 27. 1579. nov. 15. (Jüngst zu Palota fürgeloffenen Copybrechens, u. er wirdet hieher erfordert etc.)

⁷¹³⁾ U. o. 1575. január, 1575. dec. 19., dec. 27., 1577. ápril 6., 1579. febr. 5., máj. 31. etc.

⁷¹⁴⁾ U. o. Reg. 1575. dec. 27.

⁷¹⁵⁾ Körmendi ltr. Missiles, 1575. Pálffy Tamás magyar levele Batthyány Boldizsárhoz.

⁷¹⁶⁾ Hadi ltr. 1574. nov. 23.

naszt a portára, hogy a fehérvári törökök folyton és folyton támadják Palotát. S bár eddig minden támadásuk balul ütött ki, november 6-án még nagyobb haddal megismételték. Ez alkalommal bajviadalra hívó levelet is hagytak a kertek tövében.⁷¹⁷⁾ Október havában Jánosházát támadták meg a törökök; majd meg a vártartomány falvait próbálták megdúlni. De Pálffy Tamás ébersége miatt kevés kárt tehettek. Ökigyelme ugyanis a huszáraival folyton künt járt s nemcsak a török csatákat üzte meg, de a török falvakat is rendre hódoltatta. A következő évben (1576) már nem ő panaszkodik a törökökre, hanem a budai basa indít keserves panaszt ő ellene.⁷¹⁸⁾ Pálffy ugyanis „*versengős*“ *kapitány* volt a szemében, aki miatt a török végházakban és falvakban álmra sem hajthatták a szemüket. Pálffy Tamás Geszty Ferenc és Majthényi Lászlóval együtt igyekszik magát menteni a portyázások miatt. A végbeli szokás szerint természetesen minden bűnt a törökre vet. Majd meg egy másik nagyobb és szerencsés portya alkalmával

⁷¹⁷⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Turcica. Az 1575. év júni 6-án maga a hadi tanács írja Pálffynak, hogy a törökök ismét Palotát akarják megszállni. (Hadi ltr. Reg.) „*Thurcae Albenses — írják 1575-ben — sub arcem Palota excurrere nunquam cessant.*“ November 1-én nagy haddal a palánkig jöttek, de a palotaiak vitézül visszaverték őket. November 6-án ismét nagy sereggel lest vetettek (*maximis coppiis*). De a palotaiak nem menvén rá a lesre, kopján kihívó levelet hagytak hátra. (Bécsi áll. levélt. Turcica, 1575.)

⁷¹⁸⁾ Hadi ltr. Reg. 1576. dec. 28. Pálffyt felszólítja a haditanács, hogy adjon választ a budai basa panaszaira.

Nádasdy Ferencsel, Gesztyvel,⁷¹⁹⁾ Borne-missza Jánossal, Thúryval egyetemben írt Bécsbe, s mentegette magát a portyázások miatt. Mivel mindezen harcok szerencsésen estek meg, Pálffy Tamásnak és kapitánytársainak semmi baja sem történt. A haditanács csak annyit kötött ki, hogy a zsákmányt és a török rabokat ne bocsássák kótyavetyére.⁷²⁰⁾ Így szokott ez rendszeren történni. A törökkel való harcot a király kemény büntetés alatt tiltotta. A harcolókat büntetés azonban csak akkor érte, ha a török megverte őket. A győztes végbelieket azonban a legtöbb esetben megjutalmazta a király.

A Palota vidékén folyt állandó küzdelemben Pálffy Tamást és hadi népét semmi vereség, semmi székgyen nem érte. Pálffy még akkor is meg tudta Palotát tartani, *mikor alig harminc ember volt a várban!* Nem csoda tehát, hogy az udvar — belátván Pálffy Tamásnak Palota védelmében kifejtett nagy tevékenységét és éberségét — többször megjutalmazta.

Csak egy ízben volt némi kellemetlensége a törökök miatt. Ez 1577-ben történt. A ravasz fehérvári szandzsák-bég 5—700 lovasával Palotát elkerülvén, váratlanul Győr mellett termett. Győrből 150 huszár és 250 hajdú kiment a török elébe. Már javában harcoltak, mikor a

⁷¹⁹⁾ Veszprémi főkapitány volt.

⁷²⁰⁾ Hadi ltr. 1577. dec. 11. Nádasdy, Geszty, Majthény, Bornemisza, Thury, Pálffy Haubtleuten wird das jüngst Ausstreifen verwissen, daneben bevelchen, dass sie von dem Raub oder gefangenen Türken nichts verwenden sollen. Ugyanitt van a haditanács felelete Pálffynak, Majthénynek és Gesztynek bocsánatkérő levelére „ihres Ausziehens halber“. (Dec. 29.)

győri német generális is kijött. Ez, látván a török túlnyomó erejét, visszarendelé a huszárságot. Erre az egész török lovasság a 250 magyar hajdúra veté magát. Egy részét levágta, más részét pedig rabul ejté. A haditanács e vereség ügyében vizsgálatot tartván, a győri generálist, Czeltinget találta bűnösnek. Ez nem tudván magát menteni, Pálffy Tamásra igyekezett a büntetést vetni; mert szerinte Pálffy Tamás hibája, hogy a törökök lovasesetája észrevétlenül Győrig juthatott.

Pálffy természetesen nem hagyta magát. Augusztus 9-én kelt levelében részletesen leírja, mint történt a fehérvári bég kivonulása. Ő — írja —, amint néhány török kiveté magát, mind lovaggal és gyaloggal kijött Palotából, de mivel csalárdságtól tartott, egész hadával Istvánffy elé ment. Amint hírét vette, hogy a bég Almásnál a Vértés aljában fölfelé tart, azonnal levélben értesíté a győri generálist. A levélvivő este ért Csesznek vára elé. A virrasztó nem bocsátotta őt be, hanem azt mondá neki: jöjjön reggel a kapunyitáskor. Ilymódon az ő levele elkésve érkezett Győrre.

A fehérvári törökök — írja Pálffy — különben is Almás és Csorgó között szoktak fölvonulni, s onnét ő nem kaphat hírt. Aztán a fehérvári lovasság oly gyorsan iramlott, hogy kémtől megtudni semmit sem lehetett. „Látja az Úristen, mi is mindnyáján nagy szívünk szerint bánjuk, de az Úristennek elrendelt akarátjának ugyan úgy kellett lenni.“ *„En is eleget laktam Győrött — írja Pálffy —, de palotai hírhordással soha nem tudom, hogy csak tíz törököt az győri mezőben megvertének volna.“*⁷²¹⁾

⁷²¹⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Tureica, 1577. aug. 9. Palota.

Az 1577. évi szerencsétlen győri csata után Pálffy Tamás még nagyobb éberséggel őrizte Palota várát. A huszárai úgyszólván állandóan a mezőkön voltak s ott üzték a török csatákat, ahol érték. Hogy a harc közben a törökök juhnyájait és csordáit is elhajtották, mondanunk sem kell. A fehérvári bégnek is megfizettek a győri vérengzésért. Pálffy ugyanis a dunántúli fővitézekkel egyetemben kicsalta őt a mezőre, ahol aztán a mieink ugyancsak visszaadták neki a győri kölesönt.

Ezt a vereséget Musztafa budai basa 1578. március 23-án kelt levelében jelentette Bécsbe. Szerinte Malkucs fejérvári bégnek az öccse is rabbá esett és sok jó török elesett. „A sárvári, a pápai, böszpörémi, *palotai*, győri és tatai tisztartók — írja a basa — gyakorlatossággal való várak alá száguldásoktól, ragadozásoktól meg nem szűnnek. Im, minapon is Sámбек alá száguldottanak, az mieinket lesre akarták vönni, az vályiakat meg azonképen. Gesztes-alját egy nap háromszor száguldották meg. Buda környül immár sem barmot, sem juhot ugyan nem tarthatnak! Még csak fáért sem mernek kimönni, szőlőkben vagy kertőkben sem mernek kijárni.“

A budai basa az igazat írta, amikor az örökös harcokról ilyen tudósítást küldött Bécsbe. A basaságban utódja: Kara Ovejsz is állandóan ezek miatt panaszkodott, írván a többi közt imígyen: „Efféle gyülekezéseknek, ingörködéseknek, várak alá száguldásoknak, leshányásoknak, barmok, ménösök, juhok elragadásoknak, faluk dúlásinak, rablásoknak — kiket koncolnak, kiket fogva visznek — az frigyben minden ellenköző dolgoknak semmi szünetik nincsen!“ (1580 február 14 Buda.)

Pálffy-nak és vitézeinek küzdelmei sehogysem tetszetek a budai basáknak. Többször emelnek ellene panaszt. Ernő főherceg 1579. évben is leküldi Pálffy Tamásnak a budai basa sérelmeit s választ kér azokra. Pálffy Tamás azt feleli, hogy a törökök meg nem szűnnek a palotaiak ingerlésétől; most is, míg ő Bécsben járt, lest vetettek az ő vitézeinek, de mint annyiszor, úgy most is eredmény nélkül tették ezt.⁷²²⁾

Erős kövárban jól fizetett és gyakorlott katonasággal mindazt megtenni nem nehéz dolog, amit Pálffy Tamás Palotán megcselekedett. Am Palota düledező palánk volt, amelyet Pálffy Tamás jobbára a maga költségén tatarozgatott.⁷²³⁾ S az őrség a nagy fizetetlenség miatt a végsőig elkeseredve, az éhséggel küzdött. Ilyen viszonyok között harcolni már nem kis dolog volt. S Pálffy-nak ennél is nagyobb gondja volt, a katonáinak szolgálatban való megtartása. A magáéból kellett őket nem egyszer táplálnia. S mivel sokszor ő maga sem tudott pénzhez jutnia, azt sem tudta, mihez fogjon. Írt az udvarnak, írt a kamarának és a haditanácsnak, de minden eredmény nélkül. Gyakran fölment Bécsbe és személyesen adta elő a királynak a palotai tarthatatlan állapotokat. Azonban majd mindig üres kézzel volt kénytelen Palotára visszajönni.

Az 1574. év nyarán is Bécsben járt. „*Katonáim követelésére jöttem ide* — írja a királynak. — De hiábavaló volt minden fáradozásom, felséged oly hosszú időn át nem adatott fizetést. Pedig Palota körül nincsenek falvak, ahová a vitézek élelemért kimehetnének. Amit pedig a

⁷²²⁾ U. o. 1579. aug. 1.

⁷²³⁾ Hadi ltr. Exped. 1574. Pálffy kőműveseket és ácsokat sürget Palota építésére. (Ápril 14. és szept.)

szegénység a várba hoz, dupla áron kél el. *Ami pénzem nekem volt, mind kiosztottam már a szegény katonáim között. Tovább már nem segíthetek rajtuk.*⁷²⁴⁾ Pedig jó vitézek ők s megérdemlik a fizetést. A vár javítására is pénz kéne. Az eső a szobákba folyik s a padozatok beszakadnak. Én mint kapitány megtettem a magamét, fölséged reám bünt ne vessen, ha valami baj történik.“

Augusztus hó 23-án megismétli a kérését s könyörögve könyörög öfelségének, hogy ne bocsássa őt üres kézzel a vitézei közé. Legalább léhenpénzt (előleget) adatna a palotaiaknak. S fizettetné meg az ő hátralékos zsoldját (1568—1574-ig), hogy segíthetne a katonáin.⁷²⁵⁾

Hasztalan volt minden kérés, hiábavalónak bizonyult Pálffy minden fáradozása. Üres kézzel kellett Palotára mennie. S mivel nem volt mivel kielégítenie a katonáit, abból a jövedelemből táplálgatta őket, amit a bérben bírt falvaktól kapott. Eljött az 1575-iki esztendő is, s a katonák még mindig hiába várták a zsoldjukat. Már *huszonhét hava egy végben nem kaptak fizetést!* Gondolhatjuk, minő állapotban voltak a szegények ott azon a pusztai vidéken, ahol egy lépést sem tehettek fejük kockáztatása nélkül.

A szegény palotai őrség rettentő állapotát Pálffy nem nézhette tovább. Elhatározá, hogy még egy kísérletet tesz a vitézei érdekében, s

⁷²⁴⁾ Köz. pénz. ltr. 1574. Hung. d. n. kívül 1574. aug. 17. „Was in mein Vermög gewest, hab ich alles den Kriegsleut fürgestreckt... ich kann ihnen weiter nicht helfen.“

⁷²⁵⁾ U. o. Az udvari kamara ennyit ígért Pálffynak: „Man wirdts mit dem ehist vor Shr. Maj. Aufbruch bezahlen.“ (1574. aug. 19.)

ha ez sem sikerül, lemond a kapitányságról. Június hó 19-én tehát a következő levelet intézte a győri generálishoz:

„Spectabilis ac magn. domine, domine et patrone mihi semper observan. Servicior. meorum perpetuam commend. Az te nagyságod levelét énnekem megadák, melyben ír te Nagyságod, hogy immár az commissariusok eljöttek volna és legelőször is ide Palotára jönnek. Azért az Nagyságod reánk való gondviseléseit megszolgáljuk Nagyságodnak. De in: Szorlohan uraim írt ide énnekem szintén levelet is, hogy az vitélő néppel szóljak, hogy az hat óra való fizetést fölvennék és az többire levelet adnának. Én, látja Isten, eleget szoltam velek, minthogy tartozom öfelségének hűséges szolgálattal, de én semmi jót közöttük nem végezhettem. Azt mondták mind fejenkint, hogy az ő követük azt mondta nekik, hogyha nem többet is, de 16 óra való fizetést hoznak nekik. Most pedig hat óra való fizetéssel kínálják. Ugyan jól látjuk — mondják —, hogy semminek nem kellünk. Hanem ez kész búcsúadás (Búcho Adass). Mivel éljünk feleségestül, gyermekestül; szolgálunkat, lovunkat mivel tartjuk és hogy szolgálhassunk jövőendőbe is? Ha sok vagyunk közölünk, csak adósságát is tíz óra való fizetéssel be nem érné! Azért bizonyosan írhatom Nagyságodnak, hogy *én meg nem tudom Nagyságodnak sem írnom, sem meg nem üzennem, aminemű kiállítás és észvesztés (? eszüestys) vagyunk közöltünk*. Ennekelőtte is egynéhányszor Nagyságodnak hűségesen megírtam az itt való szolgáló népnek minden nyomorúságát; Nagyságod megbocsásson énnekem, hogy ennyi írásommal untatom Nagyságodat, mert Nagyságodat kell futnunk szükségünkért.

Azért Nagyságodnak bizonynyal írhatom, hogy azon összeesküdtek, hogy ők az hat hópinzt fel nem veszik. Sőt ha közöttük valaki csak arról szóljon is, levágják. Most annyiba voltam vele, hogy sem strázsára, sem vigyázásra nem akarnak menni, hanem sokan el akartak menni. Az kapú bizony napestig felvonva volt! Nagynehezen kértem arra őket, hogy csak immár onnan az mustra-mesterektől várjanak választot az én levelemre, kit nékiek írtam. Azért ebbe vagyon az dolog. Kérem Nagyságodat, mint uramat az Úristenért, hogy te Nagyságod úgy gondoljon ide reánk, hogy ne vesszen az vár el. Én is ne vesszek benne. Hanem küldjön vagy 50 gyalogot Nagyságod; mert az én hitemnek, higgye meg Nagyságod, hogy csak az napját nem tudom, hogy felkelnek és kimennek belőle és nemcsak az gyalog, de az lovasokba is sok elmegyen. Az török pedig szünetlen körülünk vagyon; mert jól érti minden dolgainkat és az vitézlő népnek ilyen vesződésit. Nagyságod is még törekednék herceg Károlynál, hogy az mi fizetésünket megjobbítanák és jönnének be az mustramesterek az fizetéssel; mert én tovább immár őket szóval nem tarthatom. Nagyságod az kőműveseket is küldené be, mert csak az napját nem tudom, hogy az palánk az bástya mellett mind az árokba dől. Hadd rakatná föl idein. Ím az lisztért felküldetem, azkit Nagyságod ígért volt. De te Nagyságod megírja, hogy mibe kell adnunk az szolgáló népnek, hogy én is tudjak osztán az profunt-mesternek quietantiát adni róla. Te Nagyságod ugyanazon szekeren küldene egy öreg csigát és egy öreg, hosszú vonókötelet, kin öreg gerendákat vonhatnának az bástyára. Továbbá írja te

Nagyságod, hogy az sebéseknek jó borbélyt hozatnék. Azért itt sehol jobb borbély nincsen az veszprémi *Borbély Máténál*. Azt hivattam volt ide hozzájuk. De ma az is visszamegy, nem tartóztathatom itt. Kérem, Nagyságodat, mint bízott uramat, írna te Nagyságod Huszár Péternek Veszperimbe, hogy az borbélyt küldené ide. Csak két hétig lenne itt. Hiszem az Istent, addig jól felgyógyulhatnának. Én az borbélynak megfizetnék tőlök. Nagyságod ugyan megparancsolná neki, hogy egyebet abba ne tegyen; mert kár volna, ha ilyen vitéz embernek, mint Ormándy Péter valami nyavalyája történnék. Hírt Nagyságodnak egyebet nem írhatok: az török igen patkoltat és igen készül, de nem tudjuk, mely felé. Ez napokban általan fogva elmegy. Ha mi híreim lesznek, Nagyságodnak éjjel-nappal tudtára adom. Isten tartsa meg Nagyságodat jó egészséggel. Datum ex Palota, 19 juny, Anno 1575.⁷²⁶⁾

Eiusdem spet. mag. vrae.

stor. obsequ.
Thomas Palffy
de Erdőd.“

Hogy e levélnek a hatását fokozza, a palotai őrséggel is iratott a győri generálisnak. A palotai vitézeknek ez a levele fényes világot vet a szegény végbeliek kótségsbeesett helyzetére. Másrészt azonban érdekes visszhangja ez a magyar vitézek gondolkozásának is. Kemény hangon írják meg az igazságot. Még a király-

⁷²⁶⁾ Cím: Spectabili ac Magnifico domino, domino Andreae Teuffl libero Baroni a Gundersdorf, Consiliario Sacr. Caes. Majestatis, Supremo Capitaneo Jauriensi, domino et patrono semper observandissimo.

nak is elkeseredett szemrehányásokat tesznek. A vitézi tisztességről azonban még kétségbeesésükben sem feledkeznek meg. Ők aggódnak legjobban Palota sorsa felől. S jámbor, hűséges szolgálatuk hangoztatásával, megkapó nyomorúságuk leírásával igyekeznek kierőszakolni azt, ami Palotán maradásukat lehetővé teszi.

E rendkívül érdekes levelet egész terjedelmében adjuk itt.

„Spectabilis etc. Az te Nagyságod levelét értettük, melyet írt te Nagyságod az mi választott emberünktől, hogy Nagyságodnak gondja vagyon reánk és hogy az commissariusok immár ott vannak és hogy először ide Palotára jönnek. Az te Nagyságod jóakarátját örökké meg akarjuk szolgálni. Portohan urunk is ír egy német levelet az mi kapitányunknak, kibe azt írja, hogy három óra való pénzt és három óra való posztót rendelték ide és ha azt jó kedvvel nem akarjuk venni, tehát egy diákját beküldi, ki megmustráljon bennünket és Pápára vagy Veszprimbe küldjünk érette ott adja meg. Azért Úristen, most látjuk, hogy minálunknál, szegényeknél nem volt őfelségének elvetettebb szolgáló népe, mint mi vagyunk. Egyéb végbélieknek minden évre megfizetett őfelsége mind Léva, Korpona felé, kanizsaiaknak igen kevéssel tartoznak, soha nincs közülök oly ember, az ki azt említse, hogy az palotaiaknak huszonhét holnapig nem fizettek volna egy végben, mint most. Azért (ha) Nagyságodnak Istene, lelke vagyon, gondolja meg te Nagyságod, az mi nyomorult voltunkat, ha méltó-e minékünk az, mi hosszú ideig való várásunkért, hogy három hópénzt adjanak! Mind az mi eleink is és mind magunk is az vár szállásakor és azutától fogva sok vérünk hullásával és sok

atyánkfiainak halálukkal szolgáltunk. És most immár ennyi hűséges szolgálatunk után sirva, jajgatva, kezünk összekulesolván, feleségestől, gyermekestől ki kell belőle mennünk az nagy éhség és nyomorúság miá és örökkévaló bujdosóvá kell lennünk. Ha őfelsége akasztófátul vagy rabságtól váltott volna mind ki bennünket is, mégis kegyelmes fejedelemnek kellene hozzánk lenni; mert az rabnak is mindennapi eledele megadatik, mi pedig szabad emberek lévén, feleségestől, gyermekestül éhelhalunk meg. Azért im ugyan most ki akarunk menni belőle. De mégis meggondolván az tisztességet, Nagyságodat utolsó levelünkkel meg akarjuk találni, hogy Nagyságod népet küldjön az várba; ne legyünk mi oka az háznak veszedelmének; mert az mi hitünkre esküszünk az egy Istennek, hogy tovább benne meg nem akarunk maradni ilyen nagy fizetlenségben.

Azért adjuk Nagyságodnak tudtára, hogy legyen gondja Nagyságodnak az őfelsége házára. Ennekutánna, ha őfelsége bennünket kerget is, öless (?) szabad legyen vele. Legyünk mi például egész Magyarországnak, hogy az mi jámbor, hűséges szolgálatunknak jutalma s érdeme őfelségétől ez legyen! Tudjuk és hiszszük: az egy Isten, ha mi nyomorúságot őfelsége rajtunk cselekszik is, hogy az Úristen őfelségének el nem engedi, hanem az mirajtunk leiendő nyomorúságért őfelségét is úgy megveri mind testében-lelkében és minden dolgaiban szerencsétlenné teszi, hogy minden fejedelmek között őfelsége is például leszen, ha mi nyomorúság mirajtunk esik őfelségétől. Im, az cseszniekieknek is tizenhat óra tölték fizetéseket, mi pedig ez világ szerint igen alávalók vagyunk, hogy három hó pénzt és három

hó posztót akarnak adni és egy darab papirost az többi fizetésről. Bátor mi az végben való lakást elhagyjuk, hanem avval az darab papirossal esztendő által Bécsben az kamarán kolduljunk! Ha most meg nem adják, hogy adják ennekutána meg? Vagy mivel élünk ennek utána, ha csak adósságunkat is sokan tíz hóra való fizetésünkkel meg nem érnénk? Azért mi ezen megesküdtünk az egy Istennek, hogy mi az három hó pénzt és három hó posztót föl nem akarjuk venni, hanem inkább akarunk anélkül kimenni belőle. Te Nagyságodtul hamarságos választot várunk; mert ha Nagyságod hamar választot nem küld, hamar való nap oly dolgot hall Nagyságod, hogy ki még itt az végben nem történt. Kinek mi oka ne legyünk, azért adjuk Nagyságodnak tudtára. Isten tartsa meg Nagyságodat jó egészségben. Dátum ex Palota, 19. Juni, Anno Domini, 1573.

Te Nagyságodnak alázatos szolgálí
lovag és gyalog Palotai lakozók.“

Kívül: Spectabili et magnifico domino etc.
Andreae Teuffl libero baroni etc.

Pálffy Tamásnak és a palotai vitézeknek kiáltó szava ezúttal is siket föltre talált. Hathavi fizetéssel akarták az eladósodott és kiéhezett katonákat kielégíteni. Hathavi zsold huszonhét-havi helyett! Ez a hír még a legtürelmesebb katonát is fölbőszítette. Teuffl András győri generális rögtön (hogy a palotaiak levelét vette) írt Károly főhercegnek s felküldte neki Pálffy Tamásnak és a palotai vitézeknek magyar levelét. „A mustramester és a commissariusok — írja Teuffel — holnap mennek Győrből Palotára. Azonban a hathavi fizetéssel nem sokra mennek. Én minden kitelhető módon

igyekezni fogok a palotaiakat néhány napi türelemre bírni. Addig sietve gondoskodjék a kamara pénzről, nehogy Palotán valami veszedelem történjék.“⁷²⁷⁾

Erre a sürgős fölterjesztésre az udvari kamara azt írta, hogy nincs pénz s így nem is fizetheti a palotaiakat. Biztatni kell őket, hogy nemsokára fizetést kapnak.⁷²⁸⁾

Ezenközben megérkeztek a mustra- és fizető-mesterek Palotára. Mikor az őrség megtudta, hogy csak háromhavi zsoldot kap pénzben és háromhavit silány posztóban, fölzendült s zavargást csapott. Pálffy Tamás július hó 1-én értesíti erről Károly főherceget. „A katonák közül — írja — immár senki sem akar Palotán maradni. A hathavi fizetést egyikük sem akarja fölvenni. Seregesen távoznak a várból. *Alig maradt itt harminckét gyalog és hat nemes huszár! A vár egészen üres! Mihez fogjak ennyi katonával?* És ez most történik, mikor mindenfelől harci lármá hallik; mikor mindenki a háború miatt remeg! Senki nem mer Palotára jönni! Amim volt, mind szétosztottam már a katonák között. Legalább egyhavi zsoldot küldessen felséged, hogy új katonákat toborozzak.“⁷²⁹⁾

Pálffy Tamás két nappal később a győri generálisnak is írt. „A fizetetlenségnek miatta — írja — az ittvaló szolgáló népek

⁷²⁷⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 1575. júni 21. Győr.

⁷²⁸⁾ U. o. „*Die Hofkammer hab diese Zeit kein Mitl ihnen mit einem mehrern zuhelfen.*“ Az udvari kamara azt is megjegyzi, hogy *Pálffy Tamás a falvainak jövedelmét léhen alakjában a katonáinak adta.*

⁷²⁹⁾ U. o. 14366. fasc. 1575. júli 1. Palota.

mind elmennek. Azért bizonynal írhatom Nagyságodnak, hogy mind lovag s gyalog *annyi element bennök, hogy majd csak az kapuk felvonyására és vártálására sem vagyunk elegen.* Most is minden nap szöktön-szöknek. És valaki innen elmegyen, mind lovag s gyalog, Veszprémbe mind megfogadják őket. Mivel hogy ott bizonyos fizetés vagyon, igen reá sietnek! Itt kedig az nagy fizetéstelenségen nem örömetst maradnak. Azért jól tudja te Nagyságod azt, hogy valamely szolgáló ember egyik végből az másikba menne, hogy meg nem fogadnák, ha az kapitánytól levele nem volna. Azért itt bizony avval semmit nem gondolnak, hanem valamelyik innen oda megyen, mind megfogadják. Ha kedig az ittvaló régi megszokott szolgáló ember innen eltávozik, hittemre, újat nehezen talál ide ember. Parancsoljon te Nagyságod az veszprémieknek... hogy helyt ne adnának nekik. Írna Nagyságod herceg Károlynak, hogy küldene fizetést... Soha az hat hó pénzt fel nem vették volna az ittvaló szolgáló népek, ha én az adósságot oda nem hajtottam volna. Most immár annyiba jutottam, hogy csak egy pénzem nincs, kivel mind lovast, gyalogot fogadnék azok helyiben, kik elmennek... Im az török kedig erősen készül mindenfelől. Az fejérvári bégnek az bátyját, az mohácsi béget minden nap várják ide fel. Szekereket, kocsikat erősen visznek mindenfelől oda be Fejérvárra... Jól értik minden erőtlen voltunkat, hogy kiment az szolgáló nép belőle... Mi kezdünk az elsők lenni... Az egyik bástyára is kevesen vagyunk!⁷³⁰⁾

Teuffel generális még július hó 7-én megírta

⁷³⁰⁾ U. o. 1575. júli 3, Palota.

Károly főhercegnek Pálffy Tamás segélykiállítását. Fizetést azonban ő sem tudott kieszközölni. Ha csak Palota egymaga szorult volna támogatásra, tán sikerült volna a zúgolódó katonaság kielégítése. Azonban az ország minden várának a népe fizetésért kiáltott. A vitézlő rend követei egymásután jöttek Bécsbe s még Zrinyi György országos főkapitány⁷³¹⁾ is ott sürgette minden eredmény nélkül a végek fizetését.

A palotai őrség helyzetének javulásáról tehát egyelőre szó sem lehetett. Pedig, mint Pálffy levelei mutatják, a katonák már minden türelmüket elveszítették. „Legalább tizenhathavi fizetést ígértek nekik — írja Pálffy újra és újra s most kisül, hogy csak hat óra fizetnek. *Ez kész búcsuadás! Ha csak szól is valaki (a hathavi zsold) felvételére, levágnák!* Sem strázsára, sem vigyázásra nem akarnak vala menni ... Az kapu bizony napestig felvonyva volt ... *Az Úristenért te Nagyságod úgy gondoljon ide ránk, hogy ne vesszen az ház el, én is ne vesszek benne!*“

Levele további részében ötven gyalogol kér és jelenti, hogy a palánk dülőfélben vagyon. „Csak az napját nem tudom — írja ismételten —, hogy az palánk az bástya mellett mind az árokba dől. ... Nagyságod küldene egy öreg csigát és egy öreg, hosszú vonóköteletet, kin öreg gerendákat vonhatnánk az bástyára ... Az sebeknek jó borbélyt hozatunk. Azért *itt sehol jobb borbély nincsen az veszprémi Borbély Máténál.* Azt hivattam volt ide hozzájuk; de ma az is visszamegyen; nem tartóztathattam itt. Írna Nagyságod Huszár Péternek Veszprémbe, hogy az borbélyát küldené ide ... mert kár volna, ha ilyen vitéz embernek mint *Ormándy Péter* valami

⁷³¹⁾ Kanizsai főkapitány volt, de lemondott.

nyavalyája történnék. Az török igen patkoltat és igen készül; de nem tudják mely felé.⁷³²⁾

Ennek a levélnek sem lett eredménye. A kamara fizetés helyett még kellemetlenségekkel is szolgált Pálffynak. Említők, hogy Pálffy a vártartomány falvainak jövedelméből táplálta a katonáit. Az udvari kamara nem elégedett meg Pálffy léhen-kimutatásaival, hanem számadást és a bevétel felének beszolgáltatását követelte.⁷³³⁾ Szerencséjére a király fölmentette őt a számadás kötelezettsége alól. Máskülönben a kamara lehetetlenné tette volna részére a további szolgálatot.

E fölötte súlyos időkben csak egy dolog szolgálhatott Pálffynak és katonáinak némi vigasztalásul. A szomszéd végházak őrségei éppúgy szenvedtek és nélkülöztek, mint a jó palotaiak. Hiszen Rudolf uralkodása alatt akadtak végházak, melyeknek ötven-hatvan hónapon át nem adtak fizetést.

Hogy a Palota körül fekvő végházak minő állapotban voltak s hogy őrségeik mily nyomorúságban és nélkülözésben tengődtek, arról elegendő írott emlék maradt ránk. Egyik végház népe a másik után írta Bécsbe, hogy vagy távoznia kell, vagy éhen kell vesznie. De hiába tárták föl nyomorúságukat és szenvedésüket, a várva várt zsold csak nem érkezett. Az ügynevezett *felválasztás* sem sokat használt; mert

⁷³²⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. Palota, 1575. június 19. Pálffy Tamás levele Teuffel győri generálishoz.

⁷³³⁾ U. o. R. 1575. júli 3. Die hungarische Kammer solle von Th. Pálffy seiner Verwaltung des Schloss Palota vom ersten Jahr Reitung aufnehmen, und den halben Theil der Einkommen von ihm abfordern. (Lásd ugyanerről Hadi ltr. Exped. 1575. júli.)

a felválasztott tisztek üres kézzel jöttek vissza.

Az 1576. év december havában a kanizsai őr-ség például a következő levelet intézte Ernő főherceghez:

„Fölséges, kegyelmes Urunk!

Fölségednek ajánljuk az mi holtunkig való alázatos szolgálatunkat. Fölségednek kegyelmes urunk! immár egynéhány levelünkbe megjelentettük minden nyomorúságinkat nagy bőséggel. Most látjuk, hogy mind könyörgésünk, mind költségünk heábavaló. Az mi atyánkfiát, kit felválasztottunk volt fölségedhez: Silkó Menyhártot, az is heában költötte el pénzünket; mert semmit sem szörözhett fölségedtől. Azért im megírtuk neki, hogy mindjárást alájöjjön, tovább ott ne költjön; mert mi fölségedtől semmit erővel nem vehetünk. *Azért kegyelmes urunk, az mint azelőtt, most is protestálunk fölségteknek solemniter, hogy sem Isten előtt, sem ez világ előtt mi oka ne legyünk, ha az fölségtek végházának mi veszedelme történik; mert ennek oka az fizetlenség. Éhel meg nem halhatunk! Fölséged viselje gondját az fölséged végházának; mert immár tovább benne nem maradunk az megmondott kiskarácsony napjánál.* Értjük azt is, mit írt fölséged kapitány urannak kegyelmesen. Mi immár eluntuk az sok halogatást és éhelhalást. Tovább ugyan nem várjuk, vagy fizet fölségtek vagy nem, ugyan általán fogván kimegyünk. Fölségednek tudjuk, hogy nyilván tudtára adta kapitány uram, most is minemű nyilván való hírünk vagyon. Azt ne mondja fölségtek, hogy féltünkbe megyünk ki, hanem az éhenhalás viszen ki bennünket. Azért kegyelmes urunk, mi általánfogva kimegyünk; mert ha megmaradnánk, ezután is így lenne dolgunk. Ezt akartuk

fölségednek tudtára adni nyilván. Fölséged viseljen gondot ez házra.

Az Úristen éltesse fölségedet sok jószerencsével. Datum Canisae 22. Decemb. Anno 1576.⁷³⁴⁾

Az fölséged alázatos szolgálói:

Mind fejenkint az vitézek, lovag és gyalog kanizsaiak, mind kicsiny és nagy.“

Maga a kanizsai főkapitány: Thengöldi Bornemissza János a vitézeivel egyidőben szintén írt Bécsbe is, meg Prágába is. A haditanács elnökének megírta, hogy a fizetetlenség miatt katonái végső nyomorba jutottak.⁷³⁵⁾ Az Isten szerelmére kéri tehát a haditanácsot, mentse fel őt a kanizsai tiszttől. „Ha már öfelsége — írja — mit sem ád, legalább bocsásson el békével, hogy gyalázattal ne kelljen elmennem. Nekem már nincs semmim, amit katonáimnak adhatnék.“⁷³⁶⁾

⁷³⁴⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 1576. Egy másik levélben ugyancsak Ernő főhercegnek írták volt: „Fölséged viseljen gondot reánk és küldjön teljes fizetést; mert ez szűk helyen élhel is meg kell halnunk. Minden marhánkat, fegyverünket, ruházatunkat zálogba vetettük, annak fölötte hitünket, tisztességünket is és avval éltünk. Immár sem hitűnkre, sem tisztességűnkre nem találunk.“ (1576. nov. 14.)

⁷³⁵⁾ „Ita enim defecit illos sumptus et in tantum paupertutem devenerunt, ut verbis exprimere non possum“ etc.

⁷³⁶⁾ 1576. dec. 12. Kanizsa. Levele Teuffel György báróhoz, a haditanács elnökéhez. (Volt Köz. pénz. ltr. Hung. „Cum sit vestra magn. consul praecipuus suae majestatis et omnis status *istius miserimi nostri afflicti regni* consistit per vestram magn. et me dignetur eliberare ex hoc officio et

Ugyanakkor a kiskomáromi vitézek a királyhoz küldött követünknek ímígyen írtak volt:

A kiskomáromi vitézek az öfelségéhez felválasztott Boday Mátyáshoz írták Bécsbe:

„Szolgálatunknak utána! Nagy esodánk vagy on rajta, hogy mind ez ideig sem tudál bizonyost írni az mi fizetésünk felől! Azt gondoljuk rúla minden bizonynal, hogy ha kellene öfelségének az mi szolgálatunk, másképpen gondolna öfelsége reánk. Immár annyira jutottunk, hogy sem magunk, sem lovunk nem ehetik eleget még az szalmába is. Azért megmondjad öfelségének, hogyha kiskarácsonyig pénzzel nem értet bennünket, azután öfelsége igen keveset találhat itt meg az vitézlő népbe; mert mi megúntuk éjjel-nappal az öfelsége végházát fizetetlenül őrzeni. Azért ne resteld, az mi nyomorúságunkat öfelségének eleibe adjad; mert ezek az végek nem olyanok, mint az egyéb végek, hanem szükségesbek. Isten hozzád és bizonyos választ hozz. Semmit ne késsél ott, hogy tudjunk magunkról gondot viselnünk. Datum ex castro Komarom (így!), 18. Decemb. Anno 1576.

Mind fejenként az kiskomáromi vitézlők, lovag és gyalog.“

Rudolf uralkodása idején a többi végház kapitányai is ilyen dolgokat irogatnak Bécsbe. Ilyen kétségbeejtő állapottal találkozunk többi várunkban is.

Mivel a palotai tarthatatlan állapotok a következő hónapokban sem változtak, Pálffy Ta-

vinculo, et vestra magn. eam curam habeat, ut ne pereat ista finitima domus suae majestatis. Si nihil mihi dederit sua majestas, dummodo me mittat ex hoc officio, ut cum pudore ne exeam hinc, quia ego nihil habeo, quid militibus persolverem.)

más elhatározta, hogy újra Bécsbe megy. November hó 24-én tehát szabadságot kért a Bécsbe való utazásra. Mivel ezúttal sem sikerült neki semmit sem kivinnie, december hó 6-án beadta a lemondását.⁷³⁷⁾ A király azonban nem fogadta el a lemondását. Szép ígéretekkel és üres zsebbel tehát megint Palotára jött.

A törökök jól tudván, hogy mily kevés katoná van Palotán, elhatározták, hogy megszállják a várat. Pálffy junius hó 12-én értesíti a haditanácsot a törökök e nemű szándékáról.⁷³⁸⁾ Mivel ezt a hírt a Budáról jött Ambrus diák is megerősítette, Pálffy sürgős parancsot kapott, hogy kétszáz darabantot fogadjon. A király emellett meghagyta neki, hogy éber figyelemmel vigyázzon, mert a budai basa parancsot kapott Palota és Veszprém ostromára.⁷³⁹⁾

Ügylátszik, hogy Pálffy nem ijedt meg a támadás híréből. A nyáron át künt járt a vitézeivel s hol egymaga, hol meg a szomszéd kapitányokkal egyesülten nagy károkat okozott a törököknek. Musztafa budai basa írja például 1576. aug. 18-án, hogy a palotaiak és a veszprémiek „*az fejérvári csordát mindenestül elragadták*“. Ugyanő aug. 24-én jelenti Bécsbe, hogy a palotaiak, a veszprémiek stb „*Fejérvár mellett leseket hánytanak; délkor száguldót bocsátának, kik az maradék barmot elragadták s a*

⁷³⁷⁾ Hadi ltr. Exped. 1575. dec. 6.

⁷³⁸⁾ U. o. 1576. júni 1. Zeitung von Pálffy von dem Türgen Vorhaben.

⁷³⁹⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Turcica, 1576. június 12. A hivatalos kimutatás szerint a törökök már május 13-án Palota ellen indultak. Azonban csak 30 lovat és tíz katonát tudtak magukkal vinni. (U. o. Verzeichnuss 1576.)

mieinket lesre vitték. Egynéhány iszpahiát és sok jó bezliát, kit levágtak, kit elvittek.⁷⁴⁰⁾

Musztafa basának ezen évben kelt levelei telve vannak az ilyesféle panasszal.

Tudott dolog, hogy a végbeli kapitányok felsőbb parancsra rendszeresen értesítették egymást és a kerületi generálist a török hírekről. Ha a törökök rablani indultak, vagy ha valahol kastélyt akarván építeni, nagymennyiségű épületfát szállítottak, a végbeli kapitányok azonnal hírt adtak egymásnak. És gyorsan összegyűlvén, amennyire lehetett, igyekeztek megakadályozni a török szándékát. Sok-sok levél maradt ránk, melyeket kapitányaink írtak s amelyek aztán végházról-végházra jártak. Egytől-egyig érdekesek és becsesek e levelek, mivel a végbeli életről és a török-magyar harcokról sok ismeretlen adattal szolgálnak. Thengöldi Bornemissza János kanizsai főkapitány például 1575-ben a következő levelet írta volt Nádasdy Ferenc országos főkapitánynak:

„Szolgálatomat ajánlom nagyságodnak, mint bízott kegyelmes uramnak. Erről akarom nagyságodat megtalálni, hogy ezelőtt is ím utolszor, mikor (a törökök) rabláznak, uraimnak hírré adtam volt. Hiszem, hogy uram nagyságodnak is hírré adta. De akkor is (a töröknek) olyan szándéka volt, hogy az rablóját általbocsássa az Rábán és mind Szombathelyig elmenjen, az *dondárja* pedig az Rábánál állana. De az kopányi és az posgai had nem érkezett rá. Ím, mostan ismét ilyen híreink vannak, hogy mindenfelől összevgyűltek és készen vannak. Az a szándékok, hogy az Rábán általmenjenek, az rabló mind Szombathelyig elmenjen. Azért

⁷⁴⁰⁾ U. o. Buda, 1576. aug. 24.

nagyságod vigyáztasson erősen és oda az földre adja hírré nagyságod, hogy őrizkedjenek erősen, mert általán fogva ismég felmennek. Továbbá lám nagyságodnak sok jámbor szolgálai vannak, Batthyány uramnak is sok jámbor szolgálai vannak, nagyságtok tartaná készen az nagyságtok hadát és oly helyen, hol jó volna. Talán az Úristen megverné őket, úgyhogy eszökben jutna az rablás. Csak nagyságtok gondolna jól rá. Ezt azért akartam nagyságodnak megírnia, mert hogy uram mostan itthon nincsen, nagyságod mégis tudja hozzá tartozni, mert ennél általánfogva semmit nem mulatnak. Isten éltesse nagyságodat.“ Dátum Kani-sae, 3. Oct. A. 1575.

D. V. S. M.

Johannes Bornemissza
de Thengöld.⁷⁴¹⁾

Ugyancsak Bornemissza írta Batthyány Boldizsárnak, a Dunántúl helyettes generálisának a következő levelet:

„Szolgálatomat ajánlom nagyságodnak, mint jó bizodalmas uramnak; az Úristentől te nagyságodnak hosszú életet és egészségös jószerecséket kívánok. Ím urunk császárunk őfelsége ír, hogy az mi híreim lesznek, mindeneket ti nagyságtoknak tudására adjak és nagyságodtól várjak segítséget. Azért ím ma jöve hozzám egy ember, ki azt beszélé, hogy az török kiszálolt volna Babolcsához és álgyuk is volnának velök, úgyhogy házat szállanak; azért ím mindjárást bízott emberimet bocsátottam alá, ha ez dolog felől mi bizonyos hírt hoznak, azonnal

⁷⁴¹⁾ Spectabili ac magnifico domino, domino Francisco Nádasdy de Nádasd supremo generali etc. *Körmendi levéltár*, Missiles.

ismét nagyságodnak tudására adom. De én inkább hiszem ezt, az mint ennekelőtte is bízott emberim által értettem, hogy az török inkább megyen rablani, mint ennekelőtte is megírtam nagyságodnak, hogy elvégzett tanácsok volt ez, hogy Felsőlindváig felmenjenek rablani, avagy Kéménd alá. Azért, ha te nagyságodnak akaratja volna, bocsátanája alá nagyságod szolgálait valahová ide közel, hogyha az török felmenne, lenne tudtomra az nagyságod szolgálai lövése. Egymást értvén, Istennek segítségével szolgálhatnánk mind urunknak őfölségének, mind nagyságodnak, mind az nyomorult földnek. Továbbá azt is akarom nagyságodnak tudására adnom, im az ki gyalogok itt voltak éppen őfelsége megfizetött nékiek, annyi elfutamott, hogy immár egynéhány szökött el bennök. Azért kérem nagyságodat biztomban, mint uramat, te nagyságod parancsoljon az nagyságod tisztartóinak, hogy fogdossák őket és büntessék; mert ha nagyságod nem cselekszi, semmi jó ebből nem következik, annyira kezdettenek szökni. Én is most utánnok lőtetek. Ha mely kezembe akad benne, bizony megbüntetem. Te nagyságod is legyen segítséggel ez dologból. Nagyságodtól mindezekről jó választ várok. Az Őristen éltesse nagyságodat minden javaival. Datum in Canisa, 15. die Augusti, 1578.⁷⁴²⁾
Cito! Cito! Cito!

Nagyságod szolgálja

Bornemissza János Tengeldi.“

Az efféle leveleket másolatban Pálffy is megkapta s ha a szükség úgy kívánta, lovasságával

⁷⁴²⁾ Körmendi ltr. Missiles. Cím: Magnifico Balthazaro de Bathyány dapiferorum regalum magistro etc.

ő is kiszállt s vagy maga, vagy a többi végház embereivel egyesülten szerencsét próbált. A budai basák levelei hirdetik, hogy Pálffy s emberei nem ültek tétlenül otthon. Hiszen a palotai vitézek lesvetései, portyázásai és száguldásai ott szerepelnek a törökök leveleiben. Bizonyos dolog tehát, hogy a palotai őrség is részben karddal kereste a kenyerét. Másképen nem is igen juthatott pénzhez, mert a rendes zsoldfizetés ez időben csak pusztá álom volt. Pálffy még a vár javítására sem tudott pénzt szerezni. S mivelhogy nem tudta nézni a vár romlását, azt az ajánlatot tette a kamarának, fizesse meg neki 2300 frt-nyi lévai hátralékát és a katonáinak kiosztott 2579 frt-nyi léhenpénzt s ez esetben kötelezi magát, hogy ezer forintot fordít a sajátjából Palota kijavítására.

A király és a kamara elfogadta Pálffy ajánlatát, mire aztán Pálffy 1576. június 19-én kiálította a kötelezvényt, hogy 1000 frt-ot beépít a várba.⁷⁴³⁾ Az építést meg is kezdte, de a hátraléka kifizetését hiába várta. Ez még halála után sem történt meg.

Pálffynak ez az ajánlata is mutatja, hogy pénz dolgában nem fukarkodott, s hogy szívesen áldozott a közjónak. Ha kellett, a jó barátaiért is meghozott minden áldozatot. Az 1576. évben például börtönbe vetették *Bosnyák András* dicatort, mert 28.000 frt-nyi számadásában 1532 frt hiányt fedeztek föl. Bár Bosnyák András köztisztviselőben álló, előkelő nemes ember volt⁷⁴⁴⁾ s bár jómagán kívül is mindenki

⁷⁴³⁾ Köz. pénz. ltr. Hungr. Denkbuch, 400. köt. 2. lap. 1576. júni 18. és 19. Pálffy hátraléka ekkor 4763 frtra rúgott. Ebből azonban csak 1578. júli 2-án kapott 1000 frtot — papíron! (U. o. 227. lap.)

⁷⁴⁴⁾ Sógora volt a nagy Thúry Györgynek.

ártatlannak mondotta őt, a börtönből nem bocsátották el. Erre Pálffy Tamás magára vállalta a hiány kifizetését s megengedte, hogy a fizetéséből 1000 forintot azonnal levonjanak.⁷⁴⁵⁾ Ilymódon szabadult meg a tömlöcből „*őfelsége hív szolgája, Bosnyák András*“.

Az 1577. év Palotára semmi újat nem hozott. Egyrészt örökös fizetlenség másrészt folyamatos harc közt telt el ezen esztendő is. Ismeretes dolog, hogy a hódoltság korában mind a török, mind a magyar igen sok kastélyt épített. Néhány nap alatt fölállított palánkok voltak ezek. A beléjük vetett lovasoknak nemcsak a portyázó csatákat kellett föltartóztatniok; *legfőbb dolguk a kastély körül fekvő falvak adójának a megszerzése volt. Egy-egy új török kastély vagy huszárvár építése a mieinkre nézve egész csomó falu adójának az elvesztését jelentette*. Innét van aztán, hogy a végbeli kapitányok az efféle kastélyépítést minden erejükkel megakadályozni igyekeztek. Pálffy Tamásnak is többször nyílt alkalma a kastélyépítés megakadályozására. Mikor például a törökök Kene-sén akartak kastélyt állítani, ő és a szomszéd végbeliek akadályozták meg. Így történt ez 1577-ben is, mikor a törökök Kajáron akartak kastélyt építeni. Geszty Ferenc szerint Kajár egy német mérföldre feküdt a Balatontól. Régi erős temploma volt, körülötte temetővel.⁷⁴⁶⁾ A temetőhelyet magas és erős fal vette körül. Ez a templom és a temető szinte kínálkozott kastélynak. A törökök kaptak is az alkalmon s el-

⁷⁴⁵⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 1576. júni 23. Pálffy Tamás memorialója a kamarához.

⁷⁴⁶⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Turcica, Veszprém, 1577. május 17-én. Geszty Ferenc levele.

készítvén a palánkfát, Hídvégre hordották, hogy onnét szekereken Kajárra vigyék s a kastélyt a bevett szokás szerint néhány nap alatt fölállítsák. Ha ez sikerült volna nekik, úgy a palotaiak és a veszprémiek csak erős katonai kísérettel juthattak volna Győrre. Mivel a végbeli kapitányok jelentései alapján Ernő főherceg is fölismerte a nagy veszedelmet, elrendelése a kajári templom fölrobbantását. E célból meghagyta a győri generálisnak, hogy Pálffy Tamást más jeles végbeli tisztekkel egyetemben, azonnal Győrre hívassa s velük a teendőket megbeszélje.⁷⁴⁷⁾ Ez meg is történt. Aminek aztán az lett az eredménye, hogy Pálffy és a megbízott kapitányok megakadályozták a kajári kastély építését. Mondanunk sem kell, hogy Pálffy fölhasználta ezt az alkalmat arra, hogy a nyáron át való portyázással magának rabokat és török lovakat, a katonáinak meg télirevalót szerezzen. A budai basa panaszkodik is emiatt eleget. Az 1577. év augusztus hó 28-án például Rudolf királynak írja, hogy a magyar kapitányok nyíltan hirdetik: *nincsen frigy!* „Kinek — írja Musztafa basa —, ím láttatja is nagyon; mert az tataiak, komáromiak, újváriak, győriek, böszpörémiek, pápaiak, *palotaiak*, egriek, ónodiak, kállaiak semmiképpen az várak alá való száguldástól, ragadozástól, útállástól meg nem szűnnek.“⁷⁴⁸⁾

Bár a palotai őrség mindent megtett, hogy a körülfekvő török végházaknak minél több kárt okozzon; bár maga Pálffy a saját költségével is azon volt, hogy régi s eltávozott jó vitézeit

⁷⁴⁷⁾ U. o. Ernő főherceg Teuffel generálishoz 1577. ápril 18-án.

⁷⁴⁸⁾ U. o.

visszacsalogassa és a meglévőket megtartása: fizetést alig tudott a kamaráktól kieroszakolni. Ilyen módon igazán minden erejét és befolyását érvényesítenie kellett, hogy legalább kipróbált vitézeit Palotán tarthassa. Ez csak részben sikerült neki. Nemcsak a magyar, de még a német katonák is megúnták a folytonos nélkülözést, s akiket közülök valami szorosabb kötelék nem fűzött Pálffy Tamás uramhoz, azok bizony búcsút mondtak Palotának. Csak például említjük, hogy a hivatalos kimutatások szerint 1577-ben háromszáz német gyalogosnak kellett volna Palotán lenni. A valóságban azonban csak százhuszan voltak ott.⁷⁴⁹⁾ Pedig hát a német katonáknak sokkal jobb sorsuk volt, mint a magyaroknak; mert ha egyebet nem, hát profuntot, azaz élelét mégis kaptak. A magyar katonának pedig ez sem járt, s hozzá még fizetést is ritkábban kapott, mint a német. Panaszkodni azonban azért ők is versenyt panaszkodtak a magyarokkal. Az 1577. év március havában például azt írják a palotai németek a győri generálisnak, hogy *csak vizet és száraz kenyeret kapnak. Hús és bor nincsen Palotán!* Ha száraz kenyerek sem volna, mindnyájan éhenhalhatnának. Éhség és gond között kell vártat állaniok s örködniök, mintha csak rabok volnának s büntetésből kéne nekik ezt mívelniök. *De a német földön még a raboknak is jobb dolguk van, mint nekik Palotán!* Nem törődik velök senki. Teljesen megfélekeztek róluk. A napokban is 15 magyar és cseh katona szökött el ismét. Március hó 24-én három pribék is jött Palotára s azt mondják, még kettő

⁷⁴⁹⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. Teuffel győri generális jelentése 1577. márc. 31.

jön. Rossz jel ez! Isten tudja, mi lesz velük Palotán.⁷⁵⁰⁾

A győri generális ezúttal is megsürgette a palotaiak fizetését, azonban fáradozásának ezúttal sem volt sikere.

Az 1578. év elején azonban a haditanács megsürgette a végbeliek fizetését. Ez alkalommal a nevezett tanács azt is elhatározta, hogy Palotát, Váson, Szigligetet és Keszthelyt jobb karba helyezteti.⁷⁵¹⁾ Ezt a józan határozatot azonban nem lehetett végrehajtani; mert nem volt rá pénz. A király ez év elején egymásután négy ízben rendelte el a palotai őrség fizetését, de mindössze annyi történt, hogy az udvari kamara október hónapban két bál hitelbe kapott posztót küldetett a palotaiak fizetésére.⁷⁵²⁾

Valóságos csoda, hogy ilyen viszonyok között Pálffy még sem vesztette el a kedvét. Pedig ez időben sokat betegeskedett. S mégis mindig azon volt, hogy áldozatkészségével és vitézi példájával lelket adjon csüggedő katonáiba. Úgy látszik, a katonáival nem is tudatta, hogy ő maga folytonos tollharcot folytat a kormányzókkal s hogy újabb lemondásával is hatni igyekszik azokra.⁷⁵³⁾ S mintha mi sem történt volna, a katonáival együtt portyáztat, kopját tör, száguldoz s mindent megtesz, hogy az övéinek vitézi neve és híre a török előtt nagy legyen. Mi sem jellemzi jobban a palotaiakat,

⁷⁵⁰⁾ U. o. Palota, 1577. március 27. Thomas Pracker palotai szakaszvezető (führer) levele a győri generálishoz.

⁷⁵¹⁾ U. o. Reg. 1578. márc. Berathschlagung.

⁷⁵²⁾ U. o. 1578. okt. Passbrief. Ezt a posztót egy havi fizetés helyett kapták a palotaiak. (Hungr. Denkbuch 400. köt. 302. lap. 1578. okt. 27.)

⁷⁵³⁾ Hadi ltr. Reg. 1579. ápril 7., május 5. és 20.

mint azok a megjegyzések, amiket a budai basák leveleiben találunk róluk. Kara Oveysz budai basa írja például 1579. nov. 27-én Bécsbe, hogy a fejérvári bég határigazításra ment a hadával egy pusztára helyre. Természetesen a palotai vitézek is azonnal künt termettek Pálffy urammal egyetemben. Mikor a két fél meglátta egymást, a palotaiak „szózatot“ bocsátottak a török sereghez. *„Immár, ha ennyire jöttünk — mondák a palotaiak —, törjünk egy-egy fát, mi is az régi szokás szerint, egy keveset mulatnánk.“*

És megkezdődött a kopjatörés. „Ha ki nem möntünk volna (t. i. a viadalra) — írja a basa —, ugyan tudjuk, mi következett volna belőle. Mi az mi dolgunkban jártunk; ők (t. i. a palotaiak) hívnak ki. Ha ki nem möntünk volna, rókát és egyéb rútságot mieltek volna rajtunk. Kimenésünkért megént vádolton vádolnak... Ha ki nem mönnek, rút hírt s nevet adnak reájok, kit az vitézők micsoda szívvel tűrhessenek el, meggondolhatja Fölséged.“⁷⁵⁴⁾

Mint folyt le ez a tömeges kopjatörése, nem tudjuk. A haditanács ugyan jelentést kért Pálffytól, de ez a jelentés nincs meg.⁷⁵⁵⁾ Valószínű, hogy Pálffyt emiatt megdorgálták, mert hiszen nov. 15-én ez ügyben Bécsbe idézik őt.⁷⁵⁶⁾

Pálffy ez alkalommal a saját hátralékos zsoldját s a katonái fizetését is megsürgette. A kamara azonban azt felelte neki, hogy semmit

⁷⁵⁴⁾ Cs. és kir. áll. ltr. Turcica.

⁷⁵⁵⁾ Hadi ltr. Reg. 1579. okt. 27. An Pálffy, um Bericht des gehaltenen Copybrechens zu Palota mit den Türken.

⁷⁵⁶⁾ U. o. Er wirdet hieher erfordert etc.

sem adhat (se nihil posse praestare!).⁷⁵⁷⁾ S mivel a katonái részére is csak előleg (léhen) küldését helyezték kilátásba, Pálffy vissza sem ment Palotára. A győri generális november hó 10-én azt írja Ernő főhercegnek, hogy Pálffyra már a harmadik parancsot küldötte, de mégsem ment Palotára. „Pedig a Palotára rendelt léhent ő nélküle nem lehet kiosztani. Aztán nincsenek is emberei, akikkel a léhent oda küldethetné. Az előbb ott volt emberei ugyanis a palotai őrségtől sok szégyent és gyalázatot vallottak! Főlséged hagyja meg Pálffynak, hogy azonnal Palotára menjen.“⁷⁵⁸⁾

Úgy látszik, hogy Pálffy ekkor már véglegesen elhatározta magában, hogy megválna a palotai kapitányságtól.⁷⁵⁹⁾ Sokat betegeskedett s a rendkívül terhes tisztsége miatt nem gondozhatta kellően az egészségét. Pedig a király ez évben meg is jutalmazta őt. Hogy nagyobb kedvet szerezzen neki a szolgálatra, érdemei fejében a meghalt Varsányi Gergely jószágait adományozta neki. Hagymáskéren, Szentgyörgyön, Küngyösön, Pusztabalán és Rostáson.⁷⁶⁰⁾

⁷⁵⁷⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. Pálffy Tamás Pozsonyból Guth udv. kamarai tanácsoshoz 1578. november 12.

⁷⁵⁸⁾ U. o. Teuffel András Ernő főherceghez 1578. nov. 10. Győrből.

⁷⁵⁹⁾ A győri generális 1579. okt. 9-én azt ajánlta öfelségének, hogy mikor Pálffy megválna a palotai kapitányságtól, három falu adományozásával jutalmazza az érdemeit. (Teuffel jelentése a haditanácshoz.)

⁷⁶⁰⁾ U. o. és a Liber Regiusban 1579. szept. 11. Prága: donatio bonorum per defectum seminis quondam Gregorii Varsányi egregio Thomae Pálffy.

Ugyanez évben Pálffy arra kérte Ernő főherceget, hogy adományozza neki Káloz falut. Ez a színmagyar falu valamikor Szigetvárhoz tartozott. Sziget eleste után a török kezére esett. Azonban ő (Pálffy) sok vesződéssel és a katonái nagy veszedelmével visszahódította a töröktől s ott kúriát és gazdaságot teremtett magának. „Káloz falu — írja Pálffy — Tolna mellett fekszik.“⁷⁶¹⁾

A magyar kamara Pálffy kérésének teljesítését ajánlotta. „Buzgó hazafi ő — írja a kamara Ernő főhercegnek — s hisszük, hogy hív szolgálatait felséged eléggé ismeri.“⁷⁶²⁾ Habár valamivel később, de azért Pálffynak ezt a kérését is teljesítette a király, amennyiben nemcsak Kálozt, de Hagymáskér falut is neki adományozta.⁷⁶³⁾

Ügylátszik, hogy Pálffyt mindezen adományok sem tudták visszatartani a lemondástól. Az 1580. évben már az utódját is kiszemelték Gyulaffy Györgyben.⁷⁶⁴⁾ A haditanács és őfelsége azonban még mindig azon vesződtek, hogy Pálffyt maradásra bírják. Ez egyidőre sikerült is nekik. Azonban a fizetésre vonatkozó ígére-

⁷⁶¹⁾ U. o. Pálffy folyamodása Ernő főherceghez 1579. május havában kelet nélkül. Pálffy e folyamodásában eddigi hű szolgálatát is megemlíti, írván a többi közt, hogy 25 év óta „summa fide et dexteritate animi, quod de me testari possunt milites circum adiacentes in confiniis“. Káloz falu összeírása is ide van csatolva. A lakók mind magyarok; a bíró Kis Gergely.

⁷⁶²⁾ U. o. 1579. júni 4. „Pálffy est persona bene merita, utpote vir strenuus“ etc.

⁷⁶³⁾ U. o. 1581. ápril 14. Rudolf donációja Pálffy Tamás részére.

⁷⁶⁴⁾ Hadi ltr. Reg. 1580. szept. 16.

teket a kincstár ezúttal sem teljesítette. Pálffy hiába sürgette évek óta felgyülemlett zsoldhátralékát, ígéreteken kívül egyebet nem kapott. Az 1580. év nyarán benyújtott folyamodására is azt felelte Ernő főherceg, hogy méltányos ugyan a kérése, de teljesíteni nem tudja.⁷⁶⁵⁾ Valamivel később Pálffy azt kérte, hogy kövételését Nyitra megye rováspénzéből fizessék meg. A felelet erre az volt, hogy ott most nincs pénz!⁷⁶⁶⁾

Ha maga a kapitány sem tudott a fizetéséhez jutni, gondolhatjuk, hogy a szegény katonának még kevésbé sikerült ez. Az 1580. évben is régi fizetésük helyett csak egy kevés léhenpénzt vittek Palotára s a győri generálisnak és a mustramestereknek ugyancsak sokat kellett vesződniök, míg a palotai őrséget rábírhatták, hogy a léhent fizetés helyett elfogadják.

Ezekhez a bajokhoz még mások is járultak. Tűz ütött ki Palotán és elhamvasztotta a faépítményeket. Pálffynak még az adománylevelei és a számadásai is mind elégték. E csapáshoz járult még, hogy a betegsége is mindebben elővette őt.

Nem akarván Palotát ilyen állapotban ott hagyni, nagy buzgósággal fogott a helyreállításához. A kincstár erre a célra csak 500 frt-ot s némi épületanyagot adott⁷⁶⁷⁾ s így ezúttal is

⁷⁶⁵⁾ U. o. 1580. júli 5-én iratja Ernő főherceg Pálffy folyamodására: „Seren. Archidux aquis-sime judicat, ut domino supplicanti summa haec in paratis exsolvatur, *cum vero id hoc tempore fieri nequeat*, Sua Serenitas solutionem talem ex dicarum vel tricerimarum proventibus quamprimum deputabit.“

⁷⁶⁶⁾ U. o. aug. 5. és 9.

⁷⁶⁷⁾ U. o. 1580. júli 27.

a magából kellett áldoznia. Még az 1580. év telén is erősen dolgoztat Palota vára helyreállításán. Súlyosbodó nyavalyája miatt azonban kénytelen volt szabadságot kérni s gyógyulását keresnie.⁷⁶⁸⁾

Az 1581. évben megint Palotán találjuk őt. Január havában azonban ismét háromheti szabadságot kapott egészsége helyreállítására.⁷⁶⁹⁾ Megint visszatért ugyan Palotára, de az egészsége ezután sem javult. Betegen vitte tovább a vár kormányzását. Még ilyen állapotban is használható jelentéseket küldött a győri generálisnak és a budai tanácsnak a törökök mozgalmairól.⁷⁷⁰⁾ Közben a királyhoz is folyamodik s kéri elégett adománylevelei megújítását.⁷⁷¹⁾ Majd meg azt kéri, hogy nagyobb tisztséget adjanak neki. Augusztus hó 3-án Bucsán falu tizedét kapja meg.⁷⁷²⁾

Ügylátszik, hogy a kormányiszékek ekkor már sejtették, hogy Pálffy nem marad tovább Palotán: mert hiszen alkalmas utódot kerestek Palota várába. A beérkezett folyamódásokat a haditanács augusztus havában a győri generálisnak küldte alá s tőle kért véleményt, ki lesz a legalkalmasabb a palotai kapitányságra?⁷⁷³⁾ Augusztus hó 19-én aztán a haditanács azt ajánlotta öfelségének, hogy Pálffy Jánost ne-

⁷⁶⁸⁾ Hadi ltr. Reg. 1580. nov. 25.

⁷⁶⁹⁾ U. o. 1581. január 24: „Pálffy werden noch drei Wochen zu Erholung seiner Gesunds bewilligt.“

⁷⁷⁰⁾ U. o. aug. 8. és aug. 14.

⁷⁷¹⁾ Köz. pénz. ltr. Familienakten 1581. júni 5.

⁷⁷²⁾ U. o. Lakachy falu tizedét kérte, de Bucsánt kapta helyette 1581. aug. 3-án. Lásd erről Orsz. ltr. *Benignae Resoultiones* 1581. júl. 1. és aug. 4. végzéseket.

⁷⁷³⁾ Hadi ltr. Reg. 1581. aug. 2—14-ig.

vezze ki palotai kapitánynak.⁷⁷⁴⁾

Míg ezek történtek, Pálffy Tamás egyre jobban elnehezedett. Érezvén a vég közeledését, sógorát: Nyáry Istvánt hívatta magához s neki adá át a követeléseiről szóló hivatalos kimutatókat. Aztán 1581. augusztus hó 20-án, alig negyvennyolcéves korában meghalt. Korának egyik legvitézebb kapitánya s legjobb lovasa húnyt el benne. Ügylátszik, hogy a bazini templomban helyezték örök nyugalomra. Legalább a templom falában márványtábla hirdeti, hogy itt nyugszik a magyaroknak kitünő vezére: Pálffy Tamás. „Palota vára a tanuja — mondja a felirat —, mily sokszor mért csapást az ellen-ségre. Ifjúságától haláláig a hazájának szolgált. Sok magyart kiszabadított a török rab-ságból; soknak volt az üdvére. Tetteinek dicsősége örökké élni fog...”

Pálffy Tamás gyermektelenül halt meg. Csak a felesége: Nyáry Sára élte őt túl. Alig, hogy a hős a szemét lehunyta, az udvar már intézkedett, hogy a Palota várához tartozó s Pálffytól bírt falvakat a kinstár számára lefoglalják.⁷⁷⁵⁾ Nyáry István és az özvegy folyamodására azonban a király megengedte, hogy a palotai falvak Szent Mihály napjáig még az özvegy kezén maradjanak. Nyáry Sára tehát két hónapig élvezhette még a palotai javakat, de ennek fejében köteles volt a palotai őrség egy részét fizetni.⁷⁷⁶⁾

⁷⁷⁴⁾ U. o. Intervention an die Kays. Majest. für Pálffy Janusch die Hauptmannschaft Palota betreff.

⁷⁷⁵⁾ U. o. 1581. szept. 1.

⁷⁷⁶⁾ U. o. Familienakten, 1581. szept. 20. Ernő főherceg rendelete Ormándy Péter palotai vicekapitányhoz.

Nyáry Sára a Hofbuchhalterei hivatalos kimutatása szerint 7111 frt-ot követelt a kincstáron. Ennyi volt ugyanis a boldogult urának a zsoldhátraléka. Ez az adósság azonban adósság maradt. Még 1586-ban is csak tárgyal a kincstár ez ügyben, de fizetni nem fizet, pedig a hős Pálffy Miklós is közbelép boldogult fivére hagyatékának ügyében.⁷⁷⁷⁾ Ez sem sokat használt. A bérben bírt palotai javakat s az adományképen nyert birtokokat visszavették az özvegytől, de a férje zsoldjának a kifizetését évről-évre halasztgatták.⁷⁷⁸⁾ Pálffy Tamás már nem élt, tehát az érdemei is felejtve voltak. Abban a pénztelen időben legtöbb vitézünknek közös sorsa volt ez.

⁷⁷⁷⁾ U. o. 1586. márc. 13. Hofbuchhalterei übergibt Thomasen Palffys Auszug. Továbbá u. o. 1586. dec. 1. Auf Herrn Niklasen Palffy Anbringen weill. seines Brudern Herrn Palffy Thomasen etc.

⁷⁷⁸⁾ U. o. Hungr. Denkbuch 401. köt. 344. lap. 1582. jan. 22. Rendelet Ormándy Péter palotai vicekapitányhoz, hogy Kajárt, Rostást, Kálozt és Hagymáskért, miket Pálffy Tamás „ad beneplacitum“ kapott, foglalja vissza. Csak az 1587. és az 1588. évben fizettek az özvegynek boldogult férje követeléséből kisebb-nagyobb összegeket. Az 1588. év március havában már 6475 forintot megfizettek az özvegynek. (U. o. Österr. Denkbuch 149. köt. 1588. febr. 16. és márc. 26.)

XII.

GRÓF ZRINYI ÁDÁM

Gróf Zrinyi Ádám

Zrinyi Miklós a költő és a hadvezér szellemi és lelki nagyságát mód nélkül emeli az a nagy szerénység, mely tetteiben és írásaiban lépten-nyomon megnyilatkozik. Ő, aki korának legjobb és legnagyobb magyarja volt, keveset tartott magáról. De remélte, hogy fia majdan meghaladja az ő igyekezetét szegény hazánkért. Hitte, hogy fia egykoron *„zengőbb trombitával éneklí a magyar vitézségét és erős karját“*.

Mikoron fia születése előtt megírta volt testamentumát, abba is bevette e jellemző sorokat: „Ha fiaim lesznek, kegyelmes urainknak: Magyarország királyainak s oly nagyon sújtott hazánknak hasznos és hű fiai legyenek. Családunknak pedig ékességére, díszére, a szomszédoknak s a jó barátoknak vigaszára váljanak.⁷⁷⁰⁾

A nagylelkű apa ezen forró óhaját egyetlen fia, Ádám, nagyon is ismerte. S vajjon olyan volt-e élte pályája, amely méltó volt elődeiéhez?

Az irodalomtörténetírók olyanokat írnak Zrinyi Ádámról, amik miatt az ember orcája megpirul. Szécsi Károly például a Zrinyi Miklósról szóló nagy munkájában ilyeneket ír: *„a legnagyobb magyarnak és a fajára legbüszkébb hősnek szerencsétlen sarja elnemzetietlenedett, katonává, osztrákká lett... Löblnek érezte ma-*

⁷⁷⁰⁾ 1662. április 6-án kelt végrendeletében.

gát s nem Zrinyinek és a Löblekkel kivdnt porladni.“

Mások aztán azt is ráfogták Zrinyi Ádámra, hogy magyarul sem tudott!

Ilyenformán írnak Zrinyi Miklósunk feleségéről: Löbl Mária Zsófiáról is és megállapítják erről a derék asszonyról, hogy képtelen volt gyermekeit helyes irányban nevelni!

Igazságot akarunk szolgáltatni s kijelentjük, hogy mindaz, amit Zrinyi Miklós nagylelkű és szentéletű feleségéről s Zrinyi Ádámról imígyen írtak, szemenszedett valótlanúság.

Löbl Mária Zsófia asszonyt védelmeznünk nem kell. Hiszen amit róla férje: Zrinyi Miklós írt kiadott és kiadatlan leveleiben, az maga fényes cáfolata íróink vádaskodásainak.

Löbl Mária Zsófia grófnő fenkölt gondolkodású, mély vallásosságú nő volt. Kimondhatatlanul szerette gyermekeit s híven ragaszkodott férje emlékéhez. Megtanult magyarul s szép magyar levelek maradtak ránk tőle. Férje halála után gondoskodott róla, hogy a nagy hőst külföldön is magasztalják. Halotti beszédeket mondatott s munkákat íratott róla. Fiatalságában dúsgazdag özvegy volt, kinek kezét sokan kérték, de haláláig Zrinyiné maradt. Nem ő pörlekedett Zrinyi Péterrel, hanem ez utóbbi igyekezett Zrinyi Miklós árváit vagyonukban megkurtítani. Mikor az özvegy tovább már nem tűrhette ezt, a királyhoz folyamodott. Folyamodásában azt írja, hogy bármennyire megrövidíti is Zrinyi Péter őt és gyermekeit, pörbe nem szállhat vele, mert *nem akarja, hogy a dicsőséges Zrinyi név efféle pörben szerepeljen!* Zrinyi Miklósné egész életén át bőkezű asszony volt s úgy emlegették őt, mint a szegények és az ügyefogyottak legnagyobb támogatóját. Vég-

rendeletében — a többi között — nyolevanezer forintot hagyott egy kollégium alapítására Varasdon.⁷⁸⁰⁾

De szóljunk a fiáról: Ádámról. Ne higgyük, hogy nem tudott magyarul. Sajátkezűen írt pompás magyar levelei rejtőznek a családi levéltárakban. Rokonaival sohasem levelezett másképen, mint magyarul. Zala megye gyűlésein mint főispán ugyanezt a nyelvet használta. *Nem volt soha osztrák s nem is lett azzá! Leveleiben világosan megírja, hogy nagynevű édesapjának dicsőséges példáját kívánja követni s harcol szegény hazájáért és királyáért!* S amit írt, azt meg is tette. A harc mezején halt hősi halált.

Meg kell jegyeznünk, hogy Zrinyi Ádám nem volt s nem is lehetett osztrák katona. Akik ezt ráfogták, azokat tévútra vezette Zrinyi Ádám vicecolonellusi címe. Ő ugyanis a Caprara-ezred alezredese volt. Ám ebben az ezredben ő nem szolgált. Maga Zrinyi Ádám megírja, hogy Caprara generális őt nagyon szerette s ő is ragaszkodott hozzá.⁷⁸¹⁾ Így jutott Zrinyi Ádám az alezredesi címhez Caprara ezredében. Azonban a valóságban néki magasabb katonai rangja volt. Mint magyar zászlósúr, a saját bandériumát vezette a nagy török háboruban. Emellett Muraköz és Légrád főkapitánya volt s mint ilyen, a saját magyar katonáival portyázott a török ellen. Alább látni fogjuk, hogy Zrinyi Ádám a nagy háboruban mindég a maga bandériumát s nem a Caprara-ezredet vezette.

⁷⁸⁰⁾ Végrendelete 1670-ben kelt. A benne foglalt intézkedéseket fia Ádám mind helybenhagyta.

⁷⁸¹⁾ Még végrendeletében is megemlékezik Caprara generálisról s néki pompás lovat hagy.

Íróink szerint „Zrinyi Ádám Löblnek érezte magát s a Löblekkel kívánt porladni“. Ezt a merész állítást arra alapítják, hogy Zrinyi Ádám édesanyja mellé kívánta magát temettetni. De hát bűn-e ez? Hiszen Zrinyi Ádám másféléves volt, mikor édesatyja meghalt, őt tehát alig ismerte. Édesanyja volt a mindene, aki még a szellőtől is óvta őt. Csáktornyán nem akarta magát eltemettetni; mert Zrinyi Péter kivégzése után, a vár felét lefoglalták s úgy ide, mint Zrinyi Péter egyéb jószágaiba császári katonaságot helyeztek. És ezek a katonák és tisztjeik itt hallatlan dolgokat műveltek. Maga Zrinyi Ádám írja 1679-ben a királynak, hogy magtárát feltörték és kirabolták; *Csáktornya várában a saját családi lakosztályának ajtajait fejszékkel rúzták be.* Tisztjeit üttették-verték.⁷⁸²) Valamivel később Zala megye hivatalos tanúvallomások alapján jelenti, hogy a fiskus és Zrinyi Ádám sürgetésére kihallgatta a tanúkat a császári katonaság kihágásai ügyében. Hogy minők voltak e kihágások, arra elég lesz megemlítenünk, hogy Varga János tiszttartót megkötözték (more Turcico ligaverunt) és Marchese Spinola addig botoztatta őt, amíg teste olyan fekete lett, mint a holt szén. (Corpus ipsius adinstar mortui carbonis nigrum fuerit.)

S ez a kegyetlen botozás azért történt, mert

⁷⁸²) Köz. pénz. levélt. Hung. 14608. fasc. 1679. júli 8. Zrinyi Ádám a királyhoz. Ez már a második ilyenmő panasz. („Damnorum ae malorum mihi intendorum seriem humillimo sripto exhibui.“) Ugyanitt van a: „Referat über von jungen Grafen Zrinyi eingebrachte Beschwerden wider den Georgium Pavesics als Administratoren der fiskalischen Güter, ratione der ihn verübenden Violentien.“

Varga János nem küldött idejében szekeret a katonaságnak.⁷⁸³⁾

A császári katonaság hallatlan brutalitását és erőszakoskodását nem bírván elviselni, Zrinyi Ádám otthagyta Csáktornyt és bérbeadta birtokait.

Sok baja volt néki a Zrinyiek sírját őrző pálosokkal is. Ezek folyton pörrel támadták őt s olyanokat követeltek tőle, ami meg nem illette őket. Bár így állott a dolog, ő nagyobb összeget hagyott a csáktornyai pálosoknak, hogy édesatyjáért és őseiért miséket mondjanak.

Hogyha mindezt észbe vesszük, hogyha ismerjük azokat a gazságokat és hallatlan kegyetlenkedéseket, amiket a Csáktornya és a fiskális jószágok császári katonasága művelt: akkor természetesen fogjuk tartani, hogy Zrinyi Ádám ott kívánt pihenni, ahol édesanyja és egyik nővére aludták örök álmukat. A Zrinyiek különben nem voltak idegenek Bécsben. Palotájuk volt ott.

Tudott dolog, hogy Lipót császár és tanácsosai miként bántak el a kivégzett Zrinyi Péter családjával. Gondolhatjuk, hogy e véres tragédia nagy hatással volt Zrinyi Ádám neveltetésére is. Édesanyja, aki egyúttal főgyámja volt, állandóan rettegett egyetlen fiáért. Minden törekvése odairányult tehát, hogy az uralkodó haragját valahogy magára ne vonja. Mindamellett fiát nem Löblnek, hanem Zrinyinek nevelte. A Zrinyi név szent volt a jó asszony szemében s azt akarta, hogy a fia méltó legyen nagynevű apjához. Ebben segítségére voltak a gyámok: Sennyey István veszprémi és Pálffy Tamás egri püspök, meg Zichy István. Nem az iskolák-

⁷⁸³⁾ U. o. 14622. fasc. 1681. nov. 26.

ban, hanem édesanyja udvarában tanult meg Zrinyi Ádám magyarul. Prágában — ahol iskolázott — aligha tanulhatta volna meg nyelvünket.

Édesanyja halála után Ádám úrfi neveltetésébe Lipót császár is beleszólt. Pötting Özséb grófot nevezte ki Ádám úrfi teljhatalmú gyámjává és curatorává. Valószínűleg ez a Pötting vitte aztán a fiatal Zrinyit Prágába. Lehet, hogy Lipót császár parancsára történt ez. Annyi bizonyos, hogy ez időtől fogva Zrinyi Ádám iskoláztatása olymódon folyt, mint II. Rákóczi Ferencé. Prágából ő is csak császári engedéllyel távozhatott.

Míg ő Prágában tanult, birtokait dúlták, fosztogatták. Chikuliny és Pavesich még a jobbagyait is föllázították, akik aztán Zrinyi tisztjeit is meg akarták gyilkolni. A franciskánus és a pálos barátok meg erővel elfoglaltak bizonyos birtokrészeket. E bajokhoz járult még egy csomó pör.

Ilyen viszonyok voltak Zrinyi birtokain, mikor ő maga jogi továbbképzése ügyében külföldre kíváncszott. Személyesen jelent meg Lipót császár előtt, aki igen kegyesen fogadta őt s az elhagyatott árvának védelmet ígért.⁷⁸⁴⁾ Rövid idő múlva másodszor is megjelent az uralkodó előtt s újra panaszkodott ellenségei ellen, akik birtokain hallatlan dolgokat mível-

⁷⁸⁴⁾ U. o. 14608. 1679. július 8. Zrinyi Ádám írja a királynak: „Nuper cum in clementissimum conspectum admissus essem, eo sacr. Majestatis vestrae erga me derelictum ac indefensum pupillum sese inclinaverat benignitas, ut omnem tutelarem defensionem protectionemque contra quoscunque infestatores meos verbo sacratio mihi benignissime pollicetur.“

nek. Egyúttal arra az időre, míg ő külföldön lesz, minden ügyében moratóriumot kért.

Ugyanekkor írásban kért arra is engedélyt, hogy Prágából távozhassék s hogy a löveni egyetemen folytathassa jogi tanulmányait.⁷⁸⁵⁾

Az udvari kamara Zrinyi Ádám kérésének teljesítését ajánlotta. Azonban Lipót császár nem könnyen ment a dologba. Az udvari kamara fölterjesztésére ugyanis ezt írta: „Es wurde nit geschadet haben hierüber sich mit der gehaimen Hofkanzlei zu vernehmen; so fern sie nun wider dieses moratorium kein absonderliches Bedenken hatte, kann darein verwilliget werden. Leopold.“

Az udvari kamara méltányosnak találván Zrinyi kérelmeit, újra ajánlotta azok teljesítését. Erre már Lipót is ráírta a *placet* szót.⁷⁸⁶⁾ Ez a jóváhagyás azonban csak a moratóriumra vonatkozott. S ezt is csak az év végén kapta meg Zrinyi.⁷⁸⁷⁾

A külföldi egyetemre való utazás dolgában 1679 december 7-én intézett kérdést az udvari kamara a magyar kancelláriához.⁷⁸⁸⁾

⁷⁸⁵⁾ U. o. 14609. fasc. „Quo juridico meo studio Lovony prosequendo *majori lumine illustratus, servitiis aliquando sacr. Majestatis vestrae aptior evadam.*“ (Zrinyi Ádám öfelségéhez.)

⁷⁸⁶⁾ U. o. Az udvari kamara írja: Weil es dan causa pupillaris und das petitum an sich selbst den der Billichkeit gemess erscheinet etc.

⁷⁸⁷⁾ 1680. január 9-én köszöni meg Zrinyi az indultum moratorium-ot. „A szükséges okiratokat — írja — szívesen beszolgáltatja az udvari kamarának.“

⁷⁸⁸⁾ „Über vom Herrn Graf Adam Zrini gebetene Erlaubniss, eine Zeitlang seiner Studien halber von hier Prag abwesen zu sein ihr *Gemüthsmeinung* zu öffnen.“

Zrinyi Ádámnak azon igyekezete, hogy Prágából szabaduljon, összefüggésben volt gyámjának és gondnokának: Pötting grófnak halálával. Ez a gyám, úgy látszik, mitsem törődött Zrinyi birtokaival. Csakis így történhetett, hogy valóságos ázsiai állapotok uralkodtak ottan. Ezt még maga Lipót császár is meg-sokalta s Pötting halála után Zrinyi kérelmére Batthyány Kristófot nevezte ki gyámnak és gondnoknak. És szigorúan meghagyta neki, hogy a muraközi tarthatatlan állapotok ügyében minél előbb intézkedjék.⁷⁸⁹⁾

Kiment-e Zrinyi Löwenbe, mikor és meddig volt ott, — erre nem tudunk felelni. Semmiféle följegyzést nem sikerült ez ügyben találnunk. Csak annyi bizonyos, hogy Zrinyi Ádám 1680-ban nagykorúsítását kérte s ezt még ez évben meg is kapta.⁷⁹⁰⁾ Eszerint alig tizennyolcéves korában már maga intézhette az ügyeit.

Sajátságos, de jellemző dolog, hogy Zrinyi Ádám, akit osztrák katonának és magyarul nem tudó ifjúnak mondanak, egyetlen folyamodását, fölterjesztését vagy levelét sem írta német nyelven. A bécsi kormányzéseknek és a királynak (magyar szokás szerint) latinul írt, rokonainak és barátainak pedig magyarul.

⁷⁸⁹⁾ Körmendi Batthyány-levéltár, Missiles. Lipót rendelete Bathyány Kristófhoz 1679. júni 10. (Ideo fidelitati tuae, quam legitimo comitis Adami a Zrinio tutori et curatoris hoc ipsum tenore praesentium intimantes, benigne comittimus et mandamus quatenus ex incumbente sibi eatenus munere, fiendam ex parte quoque dieti comitis a Zrin allegatorium defectuum reparationem, officialibus ejusdem serio praecipere et injungere velit.)

⁷⁹⁰⁾ 1680. dec. 27. Erinnerung etc. Öfelsége megadja neki a „*veniam aetatis*“-t.

Hogy már fiatal korában hazáját szerető és érte küzdeni akaró ifjú volt, nem nehéz megbizonyítanunk. Nézzük csak legbizalmasabb környezetét. Batthyány a gondnoka, nemes Kozma István a prókátora, Vigy János az ügyvivője, Récsy János a jószágigazgatója, Balogh Gáspár (híres vitéz!) a legkedvesebb kapitánya, Darabos, Tánczos János, Varga Pál, Kis János, Kovács János stb. a fővitézei. Alig volt tizenhétéves, mikor Erdélyt bejárta s Apaffy fejedelemnek több napon át vendége volt. A nagy Zrinyi Miklós fiát látták benne s mindenütt ünnepelték. Maga Zrinyi Ádám ez alkalommal nagy lelkesedéssel írt Apaffy fejedelemről és udvaráról.⁷⁹¹⁾

Tizenhárom évvel későbbben újra megfordult Erdélyben. Ekkor Teleki Mihályt — akit már régebben ismert — nem látogathatván meg, levélben köszöntötte s megígérte, hogy húsvétra meglátogatja.⁷⁹²⁾

Teleki válaszában örömének adott kifejezést, hogy Zrinyi Ádám meglátogatja őt, *az a Zrinyi Ádám, aki az örökméltó tiszteletre legméltóbb Zrinyi Miklósnak el nem korcsosodott fia.*⁷⁹³⁾ Én — írja Teleki — a többiekkel együtt örökhírű atyjának szolgája, alig várom, hogy legkészségesebb szolgálatomat stb. följajnlhasam nagyságodnak.“

⁷⁹¹⁾ Akadémia kéziratár, Oklevélgyűjtemény 122. csomó, 49. köt. 1678. június 17-én Szebenből írja köszönő levelét. „Oly szíveséggel fogadtak — írja — fenségednek udvarában, mely Traján császár udvarában dívó nyájassággal is vetekedik.“

⁷⁹²⁾ Segesvár, 1690. márc. 19. Zrinyi ekkor Oláhországból jött Erdélybe.

⁷⁹³⁾ „Mei domini non degeneri filio.“ (Sorostély, 1690. márc. 22.)

Zrinyi Ádám atyja példáját óhajtván követni, a hadipályára szánta magát. Mint édesatyja, ő is küzdeni akart hazájáért. Valamint édesatyja, úgy ő is már kora ifjúságában megkezdé a harcot. Még nagykorú sem volt, mura-közi vitézeivel máris többször próbált szerencsét. Tudott dolog, hogy a Zrinyiek Légrádnak és Muraköznek örökös főkapitányai voltak. Ennek tartotta magát Zrinyi Ádám is. Mikor vitéz kapitánya, Balogh Gáspár a törökök egyik támadását visszaverte, Batthyány Kristóf kerületi generális haragnéven vette, hogy az ő beleegyezése nélkül harcolni mernek. Zrinyi Ádám igen szelíd hangon és udvariasan felelt Batthyáynak, de Balogh Gáspár kapitányt igyekezett megvédeni. „Az excursio — írja — defensive lett s Darabos légrádi kapitány jelenté is ezt kegyelmednek.”⁷⁹⁴⁾

Zrinyi udvarias (magyar) levelére Batthyány gorombán vágott vissza: „Balogh Gáspár uramnak tett írásom végett mit írjon kegyelmed, megértettem, mely iránt nem vala semmire is szükséges, hogy kegyelmed énnekem írjon: *mert semmi directiója nem lévén kegyelmednek kezem alatt lévő vitézlő renden!* Azonban jó néven bizony nem vehetem kegyelmedtől s föl sem veszem, hogy mindjárt is ily hurogtatva ír reám, öreg bátyjára kegyelmed. Meg is ismerzik az udvariatlanság, hogy nem régen jött ki az oskolából kegyelmed. Az mi az kapitányságot illeti, kit igen idétlenül emleget kegyelmed, nem ismerhetem én kapitánynak kegyelmedet. Nem láttam felőle sem az őfelsége, se méltóságos haditanács dekretumát. Más bí-

⁷⁹⁴⁾ Körmendi ltr. Missiles, 1679. aug. 9. Zamlacsén.

rósága alatt vagyon az még“ (t. i. a légrádi főkapitányság).⁷⁹⁵⁾

E levél sértő hangja mód nélkül bántotta az önérzetes Zrinyi Adámot. Nem csoda hát, ha édesapja szellemében felelt Batthyánnak. Levelét Ujudvart (Nova Curia) írta, ahol oly szívesen tartózkodott édesatyja. A fiatal Zrinyire oly igen jellemző levél így hangzik: „16. augusztusán költ levelének tenorját nem kevés szívem sérelmével értettem; mivel nem ismerem kegyelmedhez írt levelemnek hogy csak egy bötüjével is kegyelmed authoritását megsértettem volna, holott az én és az én eleimnek régi igazságokról és jó rendtartásokról s nem másról írtam vala kegyelmednek, az mely írásomat kedves Bátyámuram gonoszra kegyelmed nem is magyarázhatja, mivel még ez ideig nem tanultam azt, hogy valamely jóakarónknak, annyi-val inkább atyámfjának böcsületes jó hírét-nevét megsérteni igyekezném. *Az mi penig az engem illető örökös itt való kapitányságomat illeti, az nem idétlen; mivel az az én eleimnek jó magokviseléseért és szegény hazánk s az egész kereszténység mellett nem szánt kiontott vérükért érdemes hív szolgálatjokra nézve régen és következőképen énnekem még az anyám méhében őfelségétől örökösen adatott, az melyet kegyelmed tőlem el nem idegeníthet se pedig abból többet, mint az kegyelmed elei ezaránt magának nem vindikálhat. Az én emberim, kik az én javaimból élnek, jobban hozzá, hogysem máshoz kötelesek. (Daraboshoz kérdést nem tettem, de ha tettem volna is, joggal tettem.) Vagyon Istenemben reménységem s el is hittem, hogy én őfelségének, az én ke-*

⁷⁹⁵⁾ U. o. Rohoncz, 1679. aug. 16.

gyelmes uramnak leszek olyan szolgája, mint Darabos uram s talán külömb is!... Kegyelmedtől azért, kedves Bátyámuram, hogy anyyira levelében kárpáljon és oskolámat szememre hányja — kibem kegyelmes uram öfelsége és hazám szolgálatjára tanultam, nem érdemlettem s föl sem veszem kegyelmedtől.“⁷⁹⁶⁾

Bár Batthyány generális támadásának az volt a célja, hogy a fiatal Zrinyit visszatartsa a törökkel való haretől, mit sem ért el támadásával. A lelkes ifjú ugyanis mindig több és több katonát szerzett; azokat maga fizette s maga táplálta. Így aztán egyedül ő rendelkezhetett hadinépével. Ennek a lelkesedésnek és áldozatnak soha vége nem szakadt. Hivatalosan jelentik Zrinyi Ádámról, hogy *a saját érdekével és a saját hasznával keveset törődván, minden erejével és fáradhatatlanul a közjó előmozdítására törekedett. Nem a hasznot, de a tisztességet kereste. A haza védelmére állandóan sok katonát tartott a saját költségén.*⁷⁹⁷⁾

Hát nem azt bizonyítja ez is, amit maga Zrinyi Ádám is hirdetett, hogy ő örökméltó édesatyja példáját kívánja követni?

Már a nagy háboru kitörése előtt Zrinyi Ádám a maga bandériumát hadilábra állította. Maga a nádorispán írja 1682. október 20-án Batthyány generálisnak: „Értem gróf Széchy

⁷⁹⁶⁾ U. o. Nova Curia, 1679. aug. 31. Batthyány Kristófhoz.

⁷⁹⁷⁾ Köz. pénz. levélt. 14683. fasc. (Potissimum se rebus bellicis applicare, bonumque publicum magis desudando, indefesse in servitio suae sacr. majestatis quam propriam economiam exercere, per hoc honestatem utilitati praeferendo non solum intendit, verum omnium virium conatus se per hoc etc.)

Péter és Zrinyi Ádám urak bandériumainak kegyelmed mellett való létit. Én nem bánom, legyenek ott.“⁷⁹⁸⁾

Az 1683. évtől kezdve Zrinyi majdnem állandóan hadakozott. De *sohasem vezetett császári katonaságot*, hanem mindig a saját hadinépével vonult a táborba. Derék katonaság lehetett ez, mert a császári generálisok versenyeztek azon, hogy melyikük seregéhez csatlakozzék Zrinyi Ádám. A dunántúli magyar generálisnak persze rosszul esett, hogy Zrinyi a bandériumával nem az ő seregét növeli. Ezért írta 1684-ben Batthyány Zrinyinek: „Értem a haditanácstól, hogy kegyelmed alattvalóival general Leslie mellé álljon. Énnekem nem kevés praejudiciumomra cselekedett édes öcsémuram, mert Légrád az én generálisságom alá való.“⁷⁹⁹⁾

Bizonyos dolog, hogy Zrinyi Ádámnak nagy anyagi áldozatába került seregének fizetése és ellátása. De ő emiatt sohasem panaszkodott, fizetést sem kért. Az is bizonyos, hogy *Zrinyi Ádám a vallási türelem dolgában is édesatyjára ütött*. Nem háborgatta alattvalóit, sőt miatta nyugodtan terjeszthették az új hitet. Katonáinak jó része protestáns volt. S mikor Lipót császár idején megkezdték a vallási üldözést, ő a katonáinak fogta pártjukat. Az 1683. évben például Légrádból írja Sárkány István, hogy a prédikátor eltávolítása miatt 480 katona elment.⁸⁰⁰⁾ Zrinyi és Rabatta gróf azonban visszaszállították őket azzal az ígérettel, hogy prédikátorukat

⁷⁹⁸⁾ Körm. ltr. Missiles, Eszterházy Pál levele.

⁷⁹⁹⁾ U. o. 1684. július 8.

⁸⁰⁰⁾ U. o. 1683. Légrád, Sárkány István levele Batthyány Kristóf generálishoz.

visszahozhatják. Rabatta vállalta magára, hogy Bécsben kieszközli erre az engedélyt.

A bécsi kormányzések s maga az uralkodó is látván az ifjú Zrinyi Ádám harci készségét és hadisikereit, egymásután halmozzák el őt kitüntetésekkel. A király kinevezi magyar kir. főlovászmesternek, kamarásnak és tanácsosnak. Majd meg a zalamegyei főispánságot is reá ruházza. Az 1684. év tavaszán pedig légrádi fizetési kapitánynak nevezi ki: „*in Ansehung seines zu Kriegsdiensten zeigenden löblichen Eifers und Habilität*“.⁸⁰¹⁾

A légrádi kapitányság miatt Batthyány Kristóf ismét összeszólalkozott Zrinyi Ádám-mal. Ugyanis 1684. év tavaszán a dunántúli vitézlő rendnek megparancsolta a táborra való szállást. Légrádra is küldött ilyen parancsot, még pedig nem Zrinyi Ádámnak, hanem Sárkány István kapitánynak. Zrinyi mód nélkül rossz néven vette Batthyánytól ezt a hatalmaskodást. S bár udvarias hangon, de határozottan tiltakozott a légrádi és a muraközi katonaság ügyébe való avatkozás ellen.

Batthyány generális a többi közt ezt felelte Zrinyi Ádámnak: „Nem lévén még tudtomra, hogy az ott való kapitányságot öfelsége kegyelmednek conferalta legyen, kegyelmed neheztelő néven volna érette. Holott pedig kedves öcsémuram ezért kegyelmednek bizony semmi neheztelése vagy kedvetlensége nem lehet;

⁸⁰¹⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 14636. fasc. Ex consilio bellico, 1684. ápril 20. E kinevezést a király 1684. július 1-én írta alá Linzben. Enapon sürgette meg a haditanács Zrinyi részére az udvari kamaránál a főkapitányi fizetést. (U. o. Hofkriegsrath erindert etc. wegen dem Herrn Grafen Adam von Zerín conferirten Oberhauptmanschaft zu Legrad.)

mert miért kegyelmed értésemre nem adta, akinek pedig úgy köllött volna lenni.“⁶⁰²)

Amint látjuk, Batthyány Kristóf folyton gáncsot vetett, folyton kellemetlenkedett Zrinyi Ádámnak. Mintha csak ismétlődött volna a szertelen és érthetetlen gáncsoskodás, amivel Batthyány Ádám keserítette meg egykor szegény Zrinyi Miklósnak életét.

Zrinyi Ádám szerencsére nem volt haragtartó. Hamar megbékélt, mint édesapja és szívesen fogadta, ha Batthyány jó tanáccsal szolgált néki.

Mikor például szép magyar levélben megírta Batthyánynak főispáni kinevezését s tudatta véle, hogy az installációt Újudvaron akarja megtartani, Batthyány élénken ellenezte ezt a tervet. „Vettem — írja — kegyelmed levelét, melyben írja kegyelmed, hogy őfelsége az mi kegyelmes urunk az nemes *Szala* és *Sümege* vármegyei főispánságot kegyelmednek conferálni és kegyelmedet azzal condecorálni kegyelmesen méltóztatott. Az installatiója eddig való haladásának adván bizonyos okot kegyelmed, hanem most terminált kegyelmed Újudvarra, a Muraközben lévén kegyelmednek a méltóságos haditanácstól is oly parancsolatja, hogy tiszt szerint Légrádon s Muraközben contineálja magát kegyelmed. Örvendek azért az őfelsége eziránt kegyelmedhez mutatott szép kegyelmén és gratiáján. Szívem szerint kívánván, hogy Isten kegyelmednek mind több méltóságos promótiókat is engedjen s mind pedig, hogy *ezen megírt tisztnek viselésében is maga méltóságos házának és édes hazájának öröme és hasz-*

⁶⁰²) Körmendi levélt. Missiles, 1684. július 8. Paria literarum comiti Adamo Zrinyio.

nára szerencsésen sok időkiig vezérelje. Hanem az mi az nemes vármegye gyűlésének praefigált helyét illeti, (ezt úgy írom kegyelmednek, mint kegyelmed igazán jót kívánó atyafia) akárki indulatjából vagy tanácsából hajlott erre kegyelmed, hogy az mostanság nem az régi szokott gyűlésnek helyére, aki penig régenten azért választatott volt, hogy az nemes vármegyének alkalmatosságára való közhely, hanem Muraközben terminált kegyelmed, nem igyekezett az javára kegyelmednek, hanem kárára és becsületinek sérelmére.“

Ezután megírja még, hogy a nemesek nehezen mennének oda. S újból hangoztatja, hogy Légrád és a muraközi végházak az ő generálissága alá valók! Majd imígyen fejezi be levelét: „Minekokáért én javallom kegyelmednek, hogy minekelőtte mind a fő és nemes rendektől s mind végbeliektől zúgolódás támadjon, kegyelmed mások tanácsából meg ne induljon, hanem tartsa meg az régenten szokott gyűlésnek helyét. Ezzel tartsa Isten kegyelmedet sokáig kedves, jó egészségben szerencsésen.“⁸⁰³⁾

Zrinyi Ádám jó néven vette ugyan Batthyány e levelét, de a légrádi és a muraközi főkapitányság dolgában nem engedett. Ezentúl is ő maga vezette katonáit a nagy török háboruban.

Egyébként az 1684. év őszén külföldre utazott.⁸⁰⁴⁾ Mi volt ez utazás célja, nem tudjuk.

Ez évben halt meg Széchy Péter, az utolsó

⁸⁰³⁾ U. o. Paria literarum d. e. Adamo a Zriny exped. 1684. dec. 2. Németujvár.

⁸⁰⁴⁾ Közös pénzt. levélt. Hung. 14635. fasc. Lipót császár 1684. okt. 5-én írja, hogy Chikulini követeléseit nem lehetett rendezni; „ob interventam pestiferam lueni et discessum abhinc ad exteras provincias comitis Adami de Zrinio“ etc.

Széchy. A fiskus lefoglalta hagyatékát. Valamikor már Zrinyi Ádám édesatyja is érvényesíteni igyekezett jogait a Széchyek jószágaira. Most Zrinyi Ádám, mint a Széchyek közel való atyafia is lépéseket tett, hogy Felső-Lindvát, Muraiszombatot és Szécsiszigetet megkapja. „Én — írja Zrinyi Ádám — már Széchy Tamás halála után törvényes és kétségtelen utóddá lettem. Azonban *Rabbi István* személynök az én imádott atyámat: Zrinyi Miklóst (Széchy Tamás Magdolna nevű leányának fiát) kizárta Muraiszombat birtoklásából. De ugyanő az ítéletben Felső-Lindva és Szécsisziget felosztását rendelte el. Széchy Dénes fiai mit sem törődván ez ítélettel, az atyámnak ítelt jószágokat erővel elfoglalták. A Széchy-család kihalta után a fiskus a hazai törvények nyílt megsértésével mindent lefoglalt a kamara számára. Én ez ügyet személyesen előadván őfelségének, kegyesen meghallgattattam. És őfelsége íratott a kamarának az érdekemben. De a kamara engem semmiről sem értesített.”⁸⁰⁵⁾

A bevett szokás szerint a bécsi udvari kamara minden kitelhető módon ellene volt, hogy Zrinyi Ádám nagyanyai örökségét megkapja. A magyar udvari kancellária azonban támogatta Zrinyi követelését,⁸⁰⁶⁾ s több ízben fölírt érdekében.

Az udvari kamara azonban semmibe sem vette Zrinyi jogait. „Sem ő — írja a kamara —, sem édesatyja nem tudta kimutatni, hogy a kö-

⁸⁰⁵⁾ U. o. 14643. fasc. 1685. Zrinyi Ádám latin nyelvű folyamodása.

⁸⁰⁶⁾ U. o. 1685. febr. 22. A magyar kancellária Zrinyi kielégítése ügyében. Június hó 23-án és július hó 3-án a kancellária újra sürgette a követelés teljesítését.

vetelt jószágoknak birtokában is lettek volna.⁸⁰⁷⁾ Azért helyesen tenné a gróf, ha efféle dolgokkal nem állna elő.“

Az efféle dolgok nem tarták vissza Zrinyi Ádámot attól, hogy a háboruban teljes erejével ne küzdjön a török ellen. Szükség volt rá; mert a nádor hiába sürgette Bécsben a magyar katonaságnak nagyobb számban való fogadását. A derék Somogyi Ferenc írja erről Batthyány Kristóf generálisnak: „Palatinus uram megúnván az sok hejában való sollicitálást e helyen; elmegyén innét (tudniillik Bécsből); *mert ez kevély nemzet nem gondol szegény magyarral*, bízván imperiumbeli segítséghez, azért rekrutákkal sem gondolnak.“⁸⁰⁸⁾

Ilyen körülmények között szerenese volt, hogy akadt néhány Zrinyi-féle főúr, aki bandériumával a táborba sietett.

Mint mindig, úgy ez évben is, Zrinyi Ádám vitézül küzdött. Ifjú életével mit sem törődve rontott a veszedelembé. Mivel mindenütt megállta a helyét, a nevét és tetteit mindig sűrűbben kezdték emlegetni. Különösen a törökök közt terjedt el a híre. Érdemes megemlítenünk, hogy a nagyvezír még a Konstantinápolyba jövő követektől is kérdezősködött Zrinyi Ádám után. Baló Mátyás (Apaffy követe) Drinápolyból jelenté, hogy a nagyvezír ilyen kérdést intézett hozzá: „Hát *Zrinyi oglu*, Batthyány oglu felől mit írnak, mit hallottak felőlök, hol vannak s mit csinálnak?“

⁸⁰⁷⁾ U. o. 1685. okt. 15. „Weder sein Vater, noch er in dominio gewesen und sein jus darzue nit erweisen“ etc.

⁸⁰⁸⁾ Körmendi levélt. Missiles, 1685. január 23. Bécs.

„Azok — felelé Baló Mátyás — igen délfelé s messze vannak Erdélytől.”⁸⁰⁹⁾

De nemcsak a törökök, a mieink is eleget emlegetik Zrinyi Ádámot, még pedig dicsérőleg.

A nádorispán, a bán, a magyar és a császári generálisok ez időben írt levelei nem egyszer foglalkoznak Zrinyi Ádám személyével. És soha mást nem írnak, mint dicséretes dolgot.

Az 1686. év hadjáratára vonatkozó irodalomban nem találkozunk Zrinyi Ádám nevével. Pedig bizonyos dolog, hogy ő is résztvett bandériumával e harcokban s valószínűleg Buda ostromában is. Zrinyi Ádámné ugyanis maga írja, hogy férje a táborban van. Június 20-án ugyanő 300 akó bort küld férjének a táborba.⁸¹⁰⁾

Még mielőtt a táborba ment volna, február 25-én levelet kapott Batthyány Ádámától, aki a király rendeleteit küldé meg neki és a zágrábi érseknek. E királyi rendeletek meghagyták a légrádi prédikátorok elűzését. Zrinyi Ádám ezúttal is kimutatta, hogy a vallási türelem dolgában is atyja példáját követi. Március 1-én megírta Batthyánynak, hogy e rendeletet nehéz lenne végrehajtania. Okos embereknek kéne ez ügyben tanácskozni s az ügyet békességesen elintézni.⁸¹¹⁾

⁸⁰⁹⁾ Török-magyarkori emlékek, 170. l. 1686. április 27.

⁸¹⁰⁾ Közös pénz. levélt. Hung. 1686. június 20. Pass auf 300 Emer Wein etc.

⁸¹¹⁾ Körmendi levélt. Missiles, 1686. márc. 1. Csáktornya. Zrinyi e levelét Batthyány Ádám elküldé Batthyány Kristófnak e sorok kíséretében: „Minemű választot ad Zrinyi uram e minapi levelemre, levelét nagyságodnak megküldöttem. Nagyságodat alázatosan kérem, megolvashván, méltóztassék visszaküldeni.” (Körmend, 1686. márc. 6.)

Az 1687. évben ismét a táborba vonult Zrinyi Ádám. Mivel maga élelmezte magát s talán tisztjeit is, sokszor kellett passust kérnie élelemszállításra. Ez évben is — a többi közt — hajón szállíttatott magának élelmicikkeket, zabot, rajnai és olasz borokat stb.⁸¹²⁾

Ez évi harcairól közelebbi adatokat nem sikerült találnunk.

Erdemes megemlítenünk, hogy Zrinyi Ádám a megyei ügyek intézéséről sem feledkezett meg. Többször megesett, hogy a megyegyűlésre még a táborból is hazajött.⁸¹³⁾ A látogatásait különben rendszeren akkor végezte, mikor a harc szünetelt. Ilyenkor fölkereste rokonait és jó ismerőseit. Az 1688. év január havában Batthyányt is fölkereste Rohoncon, de nem találta ott. Francsics Zsigmond írta volt aztán néki: „Gróf Zrinyi Ádám uram önagysága ajánlván szeretettel való szolgálatját, maga is akarta volna ugyan, ha kegyelmedet Rohonczon érheti vala, mindazonáltal az mit most elmulasztott, másszor helyrehozza önagysága.“⁸¹⁴⁾

Ugyanezen évben, mielőtt Zrinyi a táborba vonult volna, itthon portyázgatott a török ellen. Ő maga írja ez alkalommal: „Ami a csatákat illeti, az én embereim untalan és szüntelen,

⁸¹²⁾ Köz. pénz. levélt. Zrinyi Ádám számára Passbrief, 1687. máj. 18.

⁸¹³⁾ Körmendi levélt. Missiles, 1687. június 14-én Eszterházy Pál nádorispán írja: „Az minapában is nem régen, midőn gróf Zrinyi Ádám uram nem-es Zala megye gyűlésére feljött“ stb.

⁸¹⁴⁾ U. o. Németújvár, 1688. január 30. Batthyány Ádámhoz.

muraköziek és légrádiak odaki vannak, vigyázván, ha mi nyelvet foghatnának.“⁸¹⁵⁾

A következő hónapban Zrinyinek már ismét a táborba kellett vonulnia. Szükey János jelentí ápril 8-án Batthyány Ádámnak: „Méltóságos general Caprara uram őnagysága parancsolta gróf Zerény Ádám uramat őnagyságát maga mellé. Légrádi, kottori s muraközi népével indul.“⁸¹⁶⁾

Íme, Zrinyi Ádám nem mint a Caprara-ezred alezredese, hanem mint magyar zászlósúr a maga katonaságával indult a táborba akkor is, mikor Caprara oldala mellett kellett küzdenie! Ha ő osztrák katona lett volna (ahogy irodalomtörténetíróink állítják), ezt aligha tehette volna.

Ugyanakkor, midőn Zrinyi a táborba készült, a nádorispán emlékiratban arra kérte a királyt, hogy *a török ellen küzdő s immár számottevő magyar csapatok élére magyar generálist, magyar vezért helyezzen*. S erre a vezéri állásra a legkitünőbb s a legérdemesebb magyar főtiszteket ajánlotta. Ezen ajánlottak között volt Zrinyi Ádám is, akinek ekkor már országos híre volt.

Vajjon a nádor ajánlotta volna-e őt magyar fővezérnek, ha csakugyan „osztrák katona“ lett volna? Alig hisszük.

Az 1688. évi hadjárat eredményéről főbb tisztjeinknek számos kiadatlan levele áll rendelkezésünkre. Ezek között különösen figyelemre méltók Draskovich Jánosnak a harcterréről írt levelei. Szeptember 6-án írja például Batthyány Ádámnak: „Nem kétlem kegyelmed is vette az én levelemet, melyben megírtam kegyelmed-

⁸¹⁵⁾ U. o. Csáktornya, 1688. márc. 3. Batthyányhoz.

⁸¹⁶⁾ U. o. Légrád, 1688. ápril 8.

nek, hogy Kosztaniczát, Dubiczot, Jeszenoczt az pogány birodalmából Isten ő szent felsége kezünkbe adta légyen. Gradicskot pedig és Bányalukát a török maga fölégette. Ez napokban megint feles rácság gyűlvén egyben, egy Novi nevű várat vett meg az töröktől, melyet az rácok bán uram kezében adván, maga embereit — úgyszintén *Zrin* várában is pro praesidio helyeztette be őkegyelme. Hallatik azonban, hogy fölül említett Bányalukánál a mieink az törökkel megütköztvén, az ellenségben feles esett el, noha az mieink közül is veszték alkalmasint. Mi is megint rövid nap alatt, együtt karlóczy generális urammal bé fogunk mennünk, hogy az minemű várak, úgymint Buzin, Bihács, azonkívül többek is az *Kuppa* és Unna közt vannak, pogány birodalmából megszabadítsuk.⁸¹⁷⁾

Valamivel későbbben ugyanő írja Zichy Istvánnak: „Az elmúlt napokban ezer lovassal és hatszáz gyaloggal Karlócz felé midőn mentem volna, hogy ott megegyezvén Herberstán urammal, Bihács alá mennénk, maga bán uram az több országbéliekkel együtt egy Novi várának (mely Bihácshoz egy napi járóföld lévén, nekünk segítségünkre lenne) akarván maga táborát helyzetetni, azonban bán uram az őfelsége parancsolatját vette, melyben erősen parancsolja őfelsége, hogy sehova csak egy lépést se menjünk, valamíg az méltóságos herceg Lotharingustól nem lészen parancsolatunk.“⁸¹⁸⁾

⁸¹⁷⁾ U. o. 1688. szept. 6. Busiakovina.

⁸¹⁸⁾ U. o. 1688. szept. 20. Busiakovina. — Széchényi György 1688. szept. 2-án szintén megírja az örvendetes hadi híreket Batthyányhoz intézett levelében. („Hirrel halljuk — írja — az oda való dolgokat s ha igazak, igen jó“ stb.)

Draskovich János gróf, aki sürűn irogatta az efféle leveleket, igen jó viszonyban volt atyafiával: Zrinyi Ádámmal. Gyakran megemlékezik róla. Egymásközt is leveleztek.⁸¹⁹⁾ A következő évi táborozás alkalmával ő jelenti például Batthyány Ádámnak: „Zrinyi Ádám uram *Nissáról* költ levelét vettem e napokban, melyben írja, hogy rövid idő múlva haza gyün és meglátogat bennünket.”⁸²⁰⁾

E sorok mutatják, hogy Zrinyi Ádám 1689-ben még a tél elején is Nissában volt.

Amint látjuk, a nagy török háboruban Zrinyi úgyszólván sohasem hiányzott a császári hadseregből. Pedig jól tudjuk, hogy magyar főtisztre nézve ez ugyancsak kellemetlen volt! Hiszen a magyar tiszteket ott lenézték, mellőzték, sőt igen gyakran sértegették is. S ha mégis ott maradtak, annak egyedüli oka az volt, hogy hazájuk felszabadításáért ők is küzdeni akartak!

A táborban való tartózkodás Zrinyire nézve azért volt tűrhető, mert többen a császári generálisok közül nagyon kedvelték őt a bátor, szolgálatkész és minden ízében gavallér fiatal főtitstet.

Különben, hogy milyen szemmel nézték a magyarokat, arra bizony nagyon szomorú adatokkal rendelkezünk. Csak például idézzük itt a szemtanú Radonnay Mátyás püspök e sorait: „mely károknak okai némely fő német tisztviselők és commandantok; *mivel a magyar és*

⁸¹⁹⁾ Sajnos, a Draskovich Jánossal folytatott levelezés nem áll rendelkezésünkre. Tán a Draskovich-család levéltárában rejtőznek e levelek.

⁸²⁰⁾ Körmendi levéltár, Missiles, 1689. nov. 12-én Bukóczból írta e levelet.

horvát vitézlő rendet kergetik és böcstelenítik, s ha mit magyar és horvát renden való vitézlő rend nyér, torkon verve elvonják tőle“.⁸²¹⁾

Amíg Zrinyi Ádám nagy áldozattal, saját maga tartotta katonaságával végig küzdötte a nagy csatákat, távolléte alatt Muraköz szegény népét, no meg a Zrinyi-birtokokat dúlták és fosztogatták. Tették pedig ezt a császári katonák.⁸²²⁾

Valóban! A szegény muraköziekről is el lehetett mondani, amit Nagy Ferenc vicegenerális írt a szomszédos Zalaság népéről: „oly szegényen vannak, hogyha az haláltól kellene is magokat megváltaniok, egy garast elő nem tudnának adni“.⁸²³⁾

Amikor Zrinyi Ádám késő ősszel vissza-visszatért a táborból, ugyancsak elég dolga akadt ott-hon. Egyrészt Kanizsa több évig tartó blokádja, másrészt meg saját jobbhagyainak megrendítő állapota sok gondot adott neki. És ő nemcsak írt a szegénység ügyében, hanem cselekedett is.⁸²⁴⁾

Nagyon okos és figyelemreméltó volt azon tette, hogy *Muraköz védelmére érdemes hajdúkat és szabad huszárokat telepített*, akiket aztán katonai szolgálatra kötelezett. Ezen bölcs intézkedésben is nagynevű apjának a példáját

⁸²¹⁾ U. o. 1688. febr. 27. Batthyányhoz.

⁸²²⁾ U. o. Csáktornya, 1689. aug. 30. Pécsy Mihály és Szennyesy Miklós jelentése Muraköz állapotáról s a német katonaság hallatlan pusztításáról.

⁸²³⁾ U. o. 1688. nov. 24.

⁸²⁴⁾ Zrinyi Ádám sürgetésére Muraköz stb. ügyében külön császári comissiót hívtak egybe Bécsbe 1691. aug. 13-ára. (Közös pénzügyi levélt. Hung. 14683. Nagy László György jelentése az ndv. kamarához 1691. július 9-én.)

követte, mert már Zrinyi Miklós kezdte meg a *szabad legények* telepítését.

Zrinyi Ádám a Mura partjára telepített hajdúk és szabad huszárok ügyében külön szerződést kötött a fiskusjóságok igazgatójával és Zala megye magisztrátusával. E szerint ő a telepeseket mind szabadosokká tette s nekik földeket osztott. A szerződés szerint a huszár a telkétől évenként két forintot és négy menyétet, a hajdú egy forintot és két menyétet fizetett. A telepeseknek fácánra s más madárra vadászniok, a Murában, Drávában és a „Themabá”-ban aranyat mosniok nem szabad.⁸²⁵⁾

A szerződés külön szól azokról a szabad legényekről (libertini szabad legény denominati), akiknek földjük nincs s csupán lakóházuk van.

Mind e telepítés, mind a sok katona tartása Zrinyi Ádámnak temérdek pénzébe került. Még a kormányzók is magasztalva emlegették ekkor az ő nagy áldozatkészségét a közjó előmozdítása körül.⁸²⁶⁾

Áldozatkészsége azonban súlyos terheket vont maga után. Nagy kölcsönöket kellett birtokaira fölvenni, hogy katonáit fizethesse.⁸²⁷⁾

Az utolsó hadjárat, melyben Zrinyi Ádám résztvett, az 1691. évi hadjárat volt. Mint mindig, úgy ez alkalommal is halálmegvetéssel küzdött. Az Eszék vidékén vívott véres csatá-

⁸²⁵⁾ U. o. 1691. július 4. A szerződés aláírói közt szerepelnek Zala megye alispánja, a megyei tizedesek stb.

⁸²⁶⁾ U. o. 14683. 1689. ápril 23. Bécs, jelentés Zrinyi Ádám hazafias szolgálatairól, áldozatkészségéről stb.

⁸²⁷⁾ Maga az udvari kamara írja ezt. A többi közt Androcha bérlelő tízezer forintot kölcsönzött neki e célra.

ban aztán hősi halált halt.⁸²⁸⁾ A nagy győzelemben neki is része volt ugyan, de a győzelmet ifjú életével fizette meg.

Amit még életében többször hangoztatott, hogy tudniillik édesatyja példáját követve, hazájáért és királyáért fog küzdeni, szószerint teljesítette. Igen, követte és teljesítette a jeligéül választott szavakat: „*pro deo, fide et regel*“ Tehetségét, vagyonát s végül életét is e célnak szentelte.

A huszonkilenc éves korában hősi halált halt Zrinyi Ádám már 1686. tavaszán, tehát huszonnégy éves korában megírta végrendeletét. Folytonosan életveszedelemben forogván, biztosítani akarta ifjú neje jövőjét. Kisebb hagyományok kivételével tehát mindenét feleségére hagyta. Zrinyi Ádám hitte, hogy a király megőrösi végrendeletét. Hiszen a közjó érdekében sokat tett, hazájáért és királyáért küzdve halt meg, tehát nem gondolhatta, hogy érdemeit semmibe sem veszik. Pedig így történt. A magyar kamara 1691. augusztus 25-én jelentette be Zrinyi halálát azzal a kívánsággal, hogy a boldogultnak minden ingóságát és ingatlanát konfiskálni kell!

Érdemes megemlítenünk, hogy mint valamikor édesapja, úgy ő is azt írta első végrendeletében, hogy minden pompa nélkül, egyszerűen helyezték koporsóját az édesanyjáé mellé.

*

A magyar és a bécsi kormányshékek az uralkodóval egyetemben Zrinyi Ádám eleste után a Zrinyi-családot férfiágon kihaltnak nyilvání-

⁸²⁸⁾ A szalánkeméni nagy csata értendő itt. A hivatalos jelentések azonban kivétel nélkül az Eszék mellett vívott csatának írnák.

tották. A hivatalos iratok kivétel nélkül Zrinyi Adámot mondják az utolsó Zrinyinek. Pedig ez valótlan állítás, mert hiszen a kivégzett Zrinyi Péternek egyetlen fia élt még. Az igaz, hogy e szerencsétlen és büntetlen ifjú sötét börtönben sínylődött; de a hűtlenség bűnét sohasem tudták rábizonyítani. Hitvány gyanú alapján fogták el s ítélet nélkül börtönbe vetették, ahol húsz évig szenvedett, ahol megőrült s úgyszólván elrothadt.

Ennek a daliás ifjúnak tragédiáját még ma is mély homály fedi. Történetíróink ugyanis csak annyit írtak róla, hogy a király élete ellen tört! Merő képtelenség az ilyen állítás. Hiszen Zrinyi János hűséges híve volt a császárnak. Ott sürgölődött a prágai udvarban. Harcolt a kurucok ellen és sikeresen dolgozott a diplomácia terén. Maga Lipót császár 1682-ben *szülárd és szeplőtelen hűsége* jutalmául száz-ezer forintnyi értékben kivégzett apja birtokait visszaadni rendelte.⁸²⁹⁾

És ugyanez a császár egy évre rá (1683. május 2-án) elfogatja Zrinyi Jánost és örök tömlőcre vetteti. A mélyen sújtott Zrinyi Ilona írta ekkor szegény fivéréről, hogy a *hűtlenségnek még az árnyékától is mindig irtózott*. Soha egyetlen pillanatra sem hajolt el az öfelségének tartozó hívséges engedelmességtől.⁸³⁰⁾

⁸²⁹⁾ Közös pénz. ltr. Hungr. Denkbuch 433. kötet, 1682. febr. 27. Bécs, Lipót rendelete. („Eandem sacratissimam majestatem de constanti et illibata fidelitate confisam“ etc.

⁸³⁰⁾ „In tanta patriae revolutione suae majestatis sacratissimae constanter fidelis, vel umbra infidelitatis semper horruit, nullibi vel remote vocatus deflectere a fidelibus obsequiis augustae majestatis“ etc. (Zrinyi Ilona kesergő levele az erdélyi fejedelemehez.)

Az, hogy Zrinyi János a császár élete ellen tört volna, nevetséges rágalom. Elfogatása bizonynyal más okból történt. Talán nem csalatkozunk, ha a szerencsétlen ifjú balsorsát a konstantinápolyi követi jelentéseknek tulajdonítjuk.

Már az 1682. év végén a császári residens azt jelenté Bécsbe, hogy Zrinyi levelet írt a portára s késznek nyilatkozott háromezer emberrel Thökölyhez csatlakoznia.⁸³¹⁾

A következő (1683.) év elején Khuniz Kristóf rendkívüli követ írja Bécsbe, hogy Thököly értesítette a nagyvezért Zrinyi gróf átpártolásáról. Zrinyi ugyanis megígérte, hogy Thökölyhöz csatlakozik.⁸³²⁾

Ez a követi jelentés ápril 1-én érkezett Bécsbe s Zrinyi Jánost május 2-án hurcolták a tömlöche. Tehát valószínű, hogy a konstantinápolyi hazug jelentések okozták Zrinyi vesztét. Pedig neki, szegénynek, soha eszébe sem jutott, hogy Thökölyhöz csatlakozzék.

Zrinyi János örök tömlöcre vettetvén, holt-

⁸³¹⁾ Bécsi állami levélt. Turcica 1682. Valószínűleg Adalbert Caprara jelentése. („Sono avvisato da persona degna di f. come Szrini fratello della Ragoczy ha scritto lettere alla porta ottomana offerendosone con tre milla huomini, e sia accettato questo, non lo da per sicurissimo, ma si pure, gia non ha fatto di chi ha ratione porlo in luogo sicure“ etc.)

⁸³²⁾ U. o. 1683. febr. 7. Drinápoly. A követ jelentése szerint a nagyvezér ezt felelte Thökölynek: „Er Thököly solle seinem Versprechen nach mit denen 40 tausend Mann sich pronto halten und gedacht sein neben dem Szrini auch andere ungarische Magnates auf seine Seiten zubringen, der Sultan seye resolvirt ihme darumb reichlich zubelohnen.“

nak nyilvánított. A bécsi felfogás szerint tehát Zrinyi Ádám halálával férfiágon kihalt a Zrinyi nemzetség.

De ha így állt volna is a dolog, a kamara a hazai törvények szerint akkor sem konfiskálhatta volna Zrinyi Ádám ingóságait és ingatlanait, mert hiszen élt még ifjú özvegye s végrendeletében őt tette általános örökösévé. És az ifjú özvegy — amint maga írja — anyának érezte magát.

Zrinyi Ádám — amint tudjuk — *Lamberg Mária Katalint* vete nőül s vele igen boldog életet élt. E főúri hölgynek édesapja magyarországi birtokos volt. A Lambergék, mint ilyenek, később magyar indigenatust is kaptak. Mária Katalin kitűnő nevelésben részesült. Több nyelven írt és beszélt. Reánk maradt írásaiban eszességének és műveltségének számtalan jelét találjuk. Volt érzéke minden iránt, ami szép és jó. Zrinyi Ádámhoz tiszta és igaz szívet viselt s gyakran még a táborba is követte őt. Nem csoda tehát, hogy Zrinyi Ádám minden írásában a legnagyobb szeretettel szólt „az ő szerelmetes és édes feleségéről“.

Nem tudjuk s nem is sejtjük, hol sajátította el Zrinyiné a magyar nyelvet s hol tanulta a magyar törvénykezés módját? Annyi bizonyos, hogy pompásan írt magyarul s úgy idézgette a magyar törvénycikkeket és az országgyűléseket, hogy bármelyik prókátornak is becsületére vált volna.

Dicséretére szolgál a jó asszonynak, hogy átérzte a szegény nép szenvedését s nem egyszer írt a szegény, üldözött muraközi nép érdekében. Hogy mit művelt itt a császári katonaság a Zrinyi-család tragédiája után, arról kötetet lehetne írni. Mielőtt a kincstár Zrinyi Péter bir-

tokait kézrekeríthette volna, az odaküldött császári katonák mindent elraboltak. *A tisztek, kik az odaküldött katonaságot vezették, két hónap alatt kétezernégyszáznyolcvanhat akó bort ittak meg Zrinyi pincéjéből.* A Zrinyiek legfényesebb várkastélya Kralievickán állott. (*Sumptuose exstructa, famosa et celebris!*) Ezt a művészi kincsekben gazdag kastélyt a császári katonaság teljesen kirabolta. Az Olaszországban készült szobrokat, a márványoszlopokat, sőt a márvány-pádimentumot is hajókra rakták és elvitték. A konfiskálásra odaérkezett kamarai tisztviselők aztán a puszta falakon kívül egyebet nem találtak ott.

Hogy a szegény muraközi nép mit szenvedett a császári katonaságtól, nehéz volna felsorolnunk. Zrinyi Adámné a maga szemével látta a könnyel áztatott Muraköz pusztulását s több ízben írt e föld lakóinak érdekében. Az 1688. október 14-én például a maga és távollevő ura nevében Batthyány generálist kéri, hogy mentse meg a sokat szenvedett muraközi szegénységet az exekuciótól. Szép magyar levelét aztán így fejezi be: „Adom kegyelmed értésére, hogy én holnap Buda felé indulok az uram őkegyelme után, onnét Felső-Magyarországba — még magam sem vagyok benne bizonyos.“⁸³³)

Zrinyiné úgy ezen, mint többi levelét is imígyen írta alá: Mária Katharina gróf Zerényné. Német nyelven írt levelei végén pedig ezt olvashatjuk: Maria Katharina Gräfin von Zerény.

Zrinyi Ádám a nagy török háboruban foly-

⁸³³) Köröendi levélt. Missiles. Maria Katharina gróf Zerényné Batthyány Ádámhoz. Levele végén megírja, hogy választ vár.

tonosan életveszedelemben forogván, már 1686. tavaszán megírta végrendeletét. Ekkor még a huszonnegyedik életévét sem töltötte be. Mindenét a feleségére testálta, akiről remélte, hogy a Zrinyi nevet az ő halála után sem teszi le. Még a végrendelet megírása előtt Zrinyi úgy is gondoskodott feleségéről, hogy több birtokot íratott reá és sajátkezü aláírásával ellátott üres lapokat (*charta bianca*) adott neki. E lapok közül Zrinyiné többet föl is használt. Az egyikkel például tízezer forintnyi kölcsönt szerzett magának.

Zrinyi Ádám a maga és elődei érdemei fejében bizton remélte, hogy a király megerősíti végrendeletét.

Ezeket az érdemeket a kormányszékek is eléggé hangoztatták. De amikor Zrinyi huszonkilenc éves korában hősi halált halt, feledve volt minden érdeme s mit sem adtak végrendeletére. A kamara elrendelte Zrinyi összes ingó és ingatlan vagyonának az elfoglalását és összeírását. Érdemes megemlítenünk, hogy a Zrinyi-javak konfiskálását először is a magyar kamara elnöke és tanácsosai sürgették.⁸³⁴⁾

Az özvegy, a magyar törvényekre hivatkozva, tiltakozott ezen erőszakos elfoglalás ellen. „Szegegy boldogult férjem — írja — még el sincs

⁸³⁴⁾ Közös pénz. levélt. Hung. 1691. aug. 25. „Comes Adamus a Zrinio... in partibus Esekienisibus recenter habito conflictu gloriose occumbens, ultimus familiae suae deficiens extitisset. Ezért — írja a kamara — mindenét össze kell írni és elfoglalni (*conscribere et apprehendere*).“ Ugyanezen (aug. 25.) napon a magyar kamara elrendelte, hogy Hervay János és István, Zrinyi Ádám javait foglalják el. („*Bona mobilia et immobilia apprehendant et conscribant.*“)

temetve, végrendelete még föl sincs bontva, a kamarai tisztviselők máris erőszakkal foglalnak el mindent. A magyar törvények szerint az ingóságok az özvegyet illetik. De meg én különben is anyának érzem magamat! S úgy bánnak vélem, mint valami szolgálóval! Én semmit sem kérek magam számára, ami a magyar törvények értelmében engem meg nem illet. De az én szegény uram nagy érdemeket szerzett s közszolgálatban halt meg. Mért lenne hát nékem rosszabb sorsom, mint a magyar nemes asszonyoknak, akik birtokban maradhatnak, míg férjük nevét viselik. Mi lesz az én születendő gyermekemmel.“⁸³⁵)

Az egyedüli hatóság, amely az özvegynek pártját fogta, a magyar udvari kancellária volt. Maholányi János e kormánysházának nevében kemény hangon kelt Zrinyiné védelmére. „Úgy bánnak a szegény özvegygel — írja —, mintha Zrinyi Ádám a hűtlenség bűnében marasztaltatott volna el.“⁸³⁶)

Zrinyi Ádám birtokainak bérlői: Androcha és Boro a kancelláriával egyidőben kijelentették, hogy a konfiskálást és az összeírást nem tűrik s ha kell, fegyverrel is ellentállanak. És ők meg is akadályozták munkájukban a kamarai kiküldötteket. Mivel a Zrinyi—Frangepán-birtokra vonatkozó okleveleket Zrinyi Ádám

⁸³⁵) U. o. 1691. szept. 3. Csáktornya. „In dem zum ersten mein Herr seeliger noch nit begraben, das Testament noch nit eröffnet ist und ich auch selbsten nit weiss, in wasfürein Stand ich bin“ etc. (Valószínűleg az udvari kamara elnökéhez szól a levél.)

⁸³⁶) U. o. Ex cancellaria regia Hungarica aulica, 1691. szept. 16. A magyar kancellária tiltakozott a hagyaték elfoglalása ellen.

Mohl Simon hadbíró gondjaira bízta, az udvari kamara ezek kiadását követelte. Am Mohl Simon is kereken megtagadta az írások átadását.⁸³⁷⁾

Ezenközben az udvari kamara elnöke részvétét fejezte ki Zrinyiné előtt férjének gyászos, de dicsőséges halála alkalmából. „Szívből óhajtjuk — írja az elnök úr —, hogy a Zrinyiek nagynevű családja Isten kegyelméből tovább is virágozzék!”⁸³⁸⁾

Az udvari kamarának ez a szokatlanul udvarias hangja csak mézesmadzag volt. A nevezett kormányshöz ugyanis alig várta, hogy Zrinyi Ádám birtokait megkaparíthassa. Fölírt öfelségéhez s arra kérte, hogy Zrinyi Ádám végrendeletét semmi szín alatt meg ne erősítse. Aztán elrendelte a Zrinyi-javak összeírását. Ez megtörténvén, az egész hagyatékot 884.616 forintra becsülték. Mivel az özvegy birtokában Zrinyi Ádám aláírásával több üres lap volt, az udvari kamara követelte, hogy a királyi ügyek igazgatója ezeket elkobozza.⁸³⁹⁾

Mondanunk sem kell, hogy az udvari kamara ez ügyek intézésében a magyar törvényeket semmibe sem vette. Hiába hivatkozott ezekre az özvegy; hiába állott elő Zrinyi Ádám érdemeivel, az udvari kamara semmibe sem vette.⁸⁴⁰⁾ A magyar törvényeknél sokkal többet

⁸³⁷⁾ U. o. 1691. szept. 15. és szept. 23. Ex subdelegata caesarea commissione.

⁸³⁸⁾ U. o. 1691. szept. 19. Condolierung und Antwort an die verwittibte Frau Gräfin von Zerín.

⁸³⁹⁾ U. o. 1692. febr. 11. Az udvari kamara a magyar kamarához.

⁸⁴⁰⁾ Orsz. levélt. Neo. Reg. Ac. 1439. A. 36. nr. Az udvari kamara tiltakozása Zrinyi végrendeletének megerősítése ellen.

ért a protekció! Amint az özvegy ezt vette elő, fáradozása egyszerre sikert aratott.

Lipót császár 1691. október havában elrendelte, hogy Zrinyiné egy évig megmarad férje javainak birtokában s amit már konfiskáltak, azt is vissza kell neki adni.

E meglepő intézkedés egyrészt a Lamberg-család befolyásának, másrészt Zrinyiné azon jelentésének az eredménye volt, hogy ő anyának érzi magát. Maga Lipót császár azt írta volt Zrinyinének, hogy erre az intézkedésre az özvegy iránt érzett különös részvéte bírta!⁸⁴¹⁾

Zrinyiné a neki engedélyezett évet arra használta, hogy minél többet biztosítson magának a Zrinyi-hagyatékából. E törekvésben jó segítőtje volt Pillan Mihály jószágigazgató. Az udvari kamara amint neszét vette az özvegy mesterkedésének, azonnal értesítette az uralkodót. Lipót császár aztán 1691. december 14-én tudtára adta az özvegynek, hogy semmit sem szabad elidegenítenie s ha e parancsát még egyszer megszegi, mindenét elveszik. „Te — írja a császár — Rakovecz és Verbőcz összeírását fegyveres erővel akadályoztad meg! Borzini-cát és Szalanicát tízezer forinton átengedted a Draskovichoknak és az Erdődieknek. Ezt tetted a tizeddel és a hegyi joggal is. Az effélét tovább tűrni nem fogjuk.“⁸⁴²⁾

Letelvén az esztendő, az udvari kamara hozzáfogott a Zrinyi-javak elfoglalásához, Zrinyinének az ingóságokon kívül ötvenezer forintot ajánlott föl. Az özvegy ez összeget keveselvén, végre százezer forintban egyeztek meg.

⁸⁴¹⁾ Az udvari kamara írja 1691. szept. 19-én Zrinyinéről: „Praegnantem uti perhibetur a domino marito suo gerens uterum spe prolis.“

⁸⁴²⁾ U. o.

Lipót császár 1692. tavaszán elrendelte, hogy a Zrinyiek tenger melléki összes birtokát el kell adni. „*Nagyon kell most a pénz*” — írta a császár. Nehogy a birtok magyar kézre kerüljön, az uralkodó jóváhagyásával a *belső ausztriai kamarának* engedték át ötszázezer forinton. Magyarország testéből tehát kiszakították ezt a szép részt. Lipót császár azonban nagy kegyesen megengedte, hogy a magyar kamara alkalmadtán visszavásárolhassa.⁸⁴⁸⁾

Csáktornyát *Hercules Josefus Ludovicus Turinetti, Marchese de Prie et Pancalery* vette meg. Ő fizette ki Zrinyi Ádám özvegyének a százezer forintot. Az özvegy ekkor már letette a Zrinyi nevet. *Flaschina* báróhoz ment nőül.

A Zrinyiek hatalmas birtokai tehát idegen kézre szálltak. Magyarországnak és a délvidéknek — le egész a tengerig — legerősebb bástyája Ausztria körmei közé került. Magyarország sem a birtokból, sem az eladási árból nem kapott egy fillért sem. Hogy erre a birtokra már régen fájt a bécsi kamarának a foga, kitűnik abból az erőszakos harcból, amelyet Zrinyi Miklós (a költő) ellen folytatott, hogy Bucchari kikötőjét és vidékét jó szerrel vagy erőszakkal elfoglalja. Kivégeztették Zrinyi Pétert és társait, hogy óriási vagyonukat elfoglalhassák. Zrinyi Ádám halála után kihaltanak nyilvánították a családot, hogy a még megmaradt birtokrészt is elkobozhassák. Hiszen élt még és mondhatatlanul szenvedett az ártatlannal bebörtönzött Zrinyi János, aki haláláig nem tudhatta meg, miért került a tömlőbe. Zrinyi

⁸⁴⁸⁾ U. o. 1692. ápril 29. Az udvari kamara jelenti az eladást a magyar kamarának. Az eladásra vonatkozó rendelet 1692. ápril 19-én jelent meg.

Péter felesége (Frangepán Katalin) — az aszszonyi rendnek egyik legkiválóbb alakja⁸⁴⁴⁾ — megőrült és meghalt ugyan, de leányai: Zrinyi Judit és Zrinyi Hajnalka apácazárdában kegyelemkenyéren éltek. Édesapjuknak és anyjuknak óriási vagyonából ugyan a legkegyelmesebb császár évi háromszáz forintot rendelt nekik, de ezt sem kapták meg.⁸⁴⁵⁾ Zrinyi Miklósnak (a költőnek) Kata nevű leánya szintén élt még s a karmelita-apácák közt *Columba* néven szolgált Istenének. A Zrinyi-leányok közül csak Ilona élt szabadon. De ő is a számtüzetés kenyerét ette Törökországban.

Ilonának gyermekei: Rákóczi Ferenc és Juliánka tiltakoztak ugyan a Zrinyi-javak elkötyavetyélése ellen, de tiltakozásukat semmibe sem vették.

Íme, egy nagy család, hatalmas és érdemes nemzetség, amelynek tagjai a királyért és a hazáért éltek és haltak, ilyen sorsban részesült attól az uralkodóháztól, amely nekik oly igen sokat köszönhetett. Vajjon ki nem látja a Zrinyi-család tragédiájában azt a sorsot, amit a Habsburgok Magyarországnak juttattak?

⁸⁴⁴⁾ A pápa, valamint a horvát történetírók példátlan magasztalásokkal halmozták Zrinyi Péternét.

⁸⁴⁵⁾ 1690. dec. 15-én már másodízben könyörögtek a császárnak ezért a 300 frt-ért. Zrinyi Judit ekkor klarissza-apátnő volt Zágrábban, Hajnalka pedig a klagenfurti kolostorban volt apáca. (Közsös pénz. levélt. Hung.)

XIII.

CSONKABÉG,
A TÖRÖK HUSZÁREZREDES

Csonkabég, a török huszárezredes

Másfél évtizednél továbbra vonódott el a nagy háboru, míg a szarvára fogyott holdat a hazai várakról és városokról sikerült eltüntetni. Rettenetes harc volt ez, melyben a hazai törökség színe-java elpusztult. Vérben lelték kedvüket az emberek s pataokban ömlött a vér. Az izgató és szívet tépő tragédiák, a legendákat elhomályosító hősiesség megkapó példái mérhetetlen számban játszódtak le. *Nagy és vitéz nemzetnek nagy fiai vívták utolsó harcaikat.* Nem csoda, hogy egész Európát lázba hozták.

Nyugosznak a hősök. A sír éjjele födi nevüket. Könny nem áztatta sírjukat; dalt nem zengett róluk senki sem. Eltűntek, mint a hegyek párája és senki nem emlegette a hazai törökség e nagy alakjait. Évkönyveink csak a győzteseknek emeltek örök emléket. A legyőzött hősökkel senki sem törődött; jeltelen sírban alusszák a halál álmát.

A mi szokásainkkal megbarátkozott s félig megmagyarosodott hazai törökség egy része a harcban elpusztult, más része pedig rabbá esett. Ez utóbbiak száma sok ezerre rúgott. Akadtak köztük harcon forgott derék vitézek. Kitűnő iparosok, jeles kertészek. Hasznos polgárai lehettek volna ezek a kipusztult magyar földnek; százszor hasznosabbak azoknál a félig vad délszlávoknál, akiket a helyükbe hoztak. De hát kinek jutott volna akkor eszébe az or-

szág gazdasági és nemzeti érdeke? Hiszen az egész küzdelmet vallási szempontból nézték, s a törököt pogány ebnek tartották. S az elfogott rabokkal csakugyan úgy bántak, mint az ebekkel. A szeretet vallásának bajnokai a török nőket és leányokat eselédeknek, a férfiakat rabszolgáknak adták el húsz—harminc forintjával. Irgalomra csak az számíthatott, aki megtagadta a hitét s megkeresztelkedett. Egy-két nálunk maradt török vitéz életéből világosan láthatjuk, hogy nagy kár volt a hazai végbeli törököket az olasz rabszolgakereskedőknek eladni; mert akik köztünk maradtak, a hazának hasznos és jeles fiaivá váltak. Fényes példa erre Bátor László, aki előbb alajbég volt.⁸⁴⁶⁾ Aztán Csonkabég, akiről itt szólunk, s más kereszténnyé lett törökök.

A Csonkabég név nem ismeretlen a történetünkben. Ő ugyanis azon főtisztek egyike volt, akik I. Lipót korában a magyar huszárság hírét egész Európában megalapították. Több történetíró foglalkozott is vele. Azonban édeskevés az, amit róla írni tudtak. Csak ismételték azt a pár soroskát, amit a régi krónikások jegyeztek föl róla. Még a nevét sem tudták idáig megállapítani. E szerint nem egészen fölösleges dolog e kiváló embert tollunkra vennünk.

A császári és királyi udvari levéltárban az 1686. év november 14-éről van egy ilyen című rövid jegyzőkönyv: *Punti sopra li quali so deve esaminare il Turco ch'è prigionire in Neustadt chiamato Mehemet, per altro nome Czonka Beg, che in comandanto in Novigrad, e poi in preso*

⁸⁴⁶⁾ Eger várában volt alajbég. Kereszténnyé lévén, Bátorira változtatta nevét s mint huszártiszt szolgált nálunk.

in Buda etc. Ez az érdekes kézirat az elfogott Csonkabégnek vallomását adja, tehát a hitelessége minden kétségen fölül áll. E szerint a Csonkabégnek igazi neve *Mehemet* volt. A nálunk fölötte népszerű bég félkezű volt. A Csonkabég név itt nálunk ragadt reá. Boszniában született, ahonnan olyan sok jeles és vitéz török főtiszt került hozzánk. Az ősei ugyan keresztények voltak, de ő maga már mohamedán szülöktől származott. Négyéves korában Budára került, a fivéréhez, aki ott lovastiszt volt. Bizonyára itt tanulta meg a magyar nyelvet; itt — ahol nevedett — vert szívében fészket a magyarsághoz való vonzalom és ragaszkodás. Itt sajátította el a hadi ismereteket is, amikhez különös szeretet és tehetség vonzotta őt. Már ifjukorában a legkitünőbb könnyűhádi lovasnak mutatta magát. Budáról Vácra került mint iszpahia. Itt faluja és szép szőlőskertje volt. Magyar módra gazdálkodott s a földdel való foglalkozás még közelebb hozta őt a magyarsághoz. Kitűnő gazda, emberséges földesúr és vitéz katona lévén, a nép igen megkedvelte őt. Maga Csonkabég mondja a vallomásában, hogy *ő sok jóindulatot és sok szeretetet viselt a szívében a mieink iránt.*⁸⁴⁷⁾

A híre s neve évről-évre nagyobbodván, a hadi pályán gyorsan emelkedett. Vácra Nőgrádra került, ahol először a lovasságnak agája, majd pedig a várnak kapitánya (bégje) lett. Mivel magyarul jól tudott s mivel a magyarság körében igen jó neve és híre volt, a budai vezérpasa diplomáciai küldetésekre is fölhasználta őt. Őt küldette például Thököly fejede-

⁸⁴⁷⁾ „In utroque praesidio se nostris captivis multam charitatem exhibuisse“ etc.

lemhez, hogy véle fontos ügyeket tárgyaljon. Megnyerő modorával, ügyességével s a magyarokhoz való jóindulatával annyira lebilincselte Thökölyt, hogy benső barátság keletkezett közöttük. Csonkabég aztán a lovasságával többször támogatta Thökölyt.⁸⁴⁸⁾ Jelen volt például Kassa megszállásánál. Füleknél is nagy szolgálatot tett jeles lovasságával Thökölynek. A fejedelem ezért mindig hálával és tisztelettel emlékezett Csonkabégről. Az 1683. évi kassai gyűlésen a rendeknek írta: *„A fővezérnek egyik szeme: a Csonkabég most is itt lévén, azért úgy gondolkazzanak a státusok, hogy jól essék a dolog.“*

Amint e nyilatkozat is mutatja, Csonkabég ekkor már a budai vezérpasának a szemefénye volt. Minden kényesebb küldetésre őt hasz-

⁸⁴⁸⁾ A vallomásában mondja: „Quando Turcae ad Kallo iverunt, tunc se a vezirio Budensi vocatum, an vellet internuncium ad Tekelium et Hungaros agere, priori tamen anno etiam se ad Transilvanos missum fuisse, postquam ab his portae significatum fuisset iam tempus esse opportunissimum aggrediendi Germanos, se literas ab Apaffio Constantinopolim tulisse, fuisse se cum Transilvanis ante Bessermen et Kallo, sed postquam Kallo a Turcis datum fuisset Tekelio, Transilvanos offensos discessisse, eaque potissimum de causa tunc opportunitatem plura agendi neglectam et interruptam fuisse; destinatum quidem a Tekelio fuisse aggressionem arcis Tokaj, sed Turcas ad illam induci non potuisse, quod multos in isto praesidio Germanos esse intellexissent“ etc. (E vallomást Neustadt-ban tette Csonkabég. Cs. és kir. állami ltr. Turcica: Neostadii ipso Sancti Leopoldi 1686. examinatus a me captivus in arce Turca Mahomet alias Csonkabég appellatus.)

nálta. Öt küldötte Erdélybe is az Apaffyval való tárgyalásokra. S Csonkabég vitte Apaffy fejedelem levelét a portára.

Az 1682. évben — mondja Csonkabég — Kassa alá ment, de az ostromhoz későn érkezett. Aztán Thökölyvel együtt Fülek alá ment. Fülek elfoglalása után Thököly Szirmayt küldé Bécsbe, kinek küldetését s a hozandó választ a törökök sóvárogva várták. Ezidőben benső barátság támadt Thököly és az egri püspök között. A budai és az egri basa is Thökölyvel tartott. Nem volt akkor magyar, aki öfelségével tartott volna! Mikor a nagyvezér megindult Bécs ellen, Eszéknél elhatározták Magyarország fölosztását. Batthyány kapta volna a Dunántúlt, Czobor a bányavidéket és Thököly Felső-Magyarországot. Mindannyian a törökök főhatósága alatt állottak volna. Ez az egyezség azonban Bécs megszállása alatt fölbontatott s aztán úgy határoztak, hogy egész Magyarország Thökölyé legyen, aki aztán 400.000 tallérnyi adót fizet évenként. Batthyáynak Steierország Draskovichnak Ausztria, Czobornak pedig Morva jutott volna.

Buda megszállásakor a basának nem állott több rendelkezésére 4000 tallérnál, tehát a magából kellett a janicsárokat kielégítenie. A budai zsidóktól is sokat kellett kicsikarnia a katonái részére. A zsidók különben a maguk utcájukban jobbra elásták kincseiket. A gazdag törökök már a megszállás előtt elvitték magukkal, amijük volt. A császár kincstárában semmi pénz sem volt. De a megszállás idején a nagyvezér hozott magával elegendő pénzt. Megveretése után ezzel együtt megszaladt.⁸⁴⁹⁾

⁸⁴⁹⁾ Csonkabéget a császáriak vallatták, s így természetesnek kell tartanunk, hogy a magyar

Buda elfoglalása alkalmával családjával s jelentékeny vagyonával egyetemben a császáriak kezébe került. Őt magát Bécsújhelyre, a fiát Bécsbe, szép ifjú feleségét pedig Berlinbe hurcolták mint rabokat. Az 1686. év november 14-én megesett kihallgatása alkalmával arra kérte a vallató bizottságot, hogy adnák vissza neki ifjú feleségét, aki most 24 éves. „Ő — úgy mond — sohasem volt többnejű. Első felesége meghalt s csak azután nősült másodszor.“ Bécsbe vitt kilencéves fiacskája kiadását is kérte. (Ez a fiúcska volt a későbbi nagy hírű lovastábornok, a 8. huszárezred tulajdonosa.) A kihallgatás alkalmával Csonkabég 45 évesnek mondtatta magát.

Ügylátszik, hogy Csonkabég kívánságát teljesítették. Az egykorú írók ugyanis azt mondják, hogy Csonkabég a feleségével és a fiával együtt Bécsújhelyen raboskodott s a jezsuiták vesződtek azzal, hogy őt a keresztény vallásra térítsék. Érdemes megemlítenünk, hogy Thököly kísérletet tett Csonkabég kiszabadítása ügyében. Az 1691. évben ugyanis az elfogott Heissler generális és Doria sarcában a többi közt huszonötezer aranyat követelt s e 25.000 arany fejében Csonkabég és a belgrádi basa szabadonbocsátását kérte. E föltételt Bécsben nem fogadták el.

Csonkabég megtérítése nem mehetett könnyen, mert csak tízévi raboskodás után határozta el magát arra, hogy megkeresztelkedik.

urak ellen élesen kikelt. Csonkabég szerint az ő romlásukat a magyar uraknak s főleg Thökölynek köszönhetik. Pálffy Károlyról azt vallotta, hogy Thökölyvel állandó összeköttetést tartott. Ez a Pálffy Bécsben figyelmeztette őt, hogy el ne árulja a magyar urakat!

A kereszteleés nagy ünnepség kíséretében 1696. január 6-án esett meg a bécsi udvari kápolnában. A szertartást Kollonics bíbornok végezte. Csonkabég keresztatyja maga Lipót császár volt. (Ezért kapta a keresztségben a József Boldizsár név mellett a Lipót keresztnévet.) Csonkabég feleségének a legidősebb főhercegnő volt a keresztanyja. A húszéves fiú mellett ugyanezt a keresztapaságot a későbbi császár és apostoli király: I. József viselte. Az anyja a keresztségben Magdolna Erzsébet nevet kapott; a fiút Ferenc Lipót névre keresztelték.

A Theatrum Europaeum szerint a király a Csonkabéget s családját gazdagon megajándékozta. A keresztség alkalmával ezer tallért jövedelmező birtokot, ezer tallér készpénzt és magyar nemességet adatott neki. Azonkívül a fia taníttatására évi száz forint stipendiumot rendelt a bécsújhelyi sóhivatal bevételeiből. Az udvari kamarai számadások szerint Csonkabég fia ezt az összeget még az 1699—1702. években is húzta.

Az egykorú írók közül többen megemlékeznek Csonkabégnek és családjának megkereszteléséről. Mindnyájan azt hagyták írva, hogy Csonkabég megnyerő külsejű, nagyjellemű, tiszta erkölcsű, emberséges ember, akinek áttérésével sokat nyert a kereszténység.

Az 1696. évtől az 1702. esztendeig levéltárainkban semmi adatot sem sikerült Csonkabégről találnunk. Az azonban bizonyos, hogy ezekben az években sikerült Csonkabégnek nemcsak közbecsülést szereznie, hanem a király figyelmét is magára vonnia. Hiszen máskülönben lehetetlen lett volna, hogy a király egy magyar huszárezred szervezését és vezetését bízza rá.

Kitörvén a spanyol örökösödési háború, Lipót

király a már európai hírre vergődött Czobor (most 9. huszárezred) és a Deák Pál (most 8. huszárezred), aztán a Kollonits- és az Ebergényi-féle huszárezredek mellé új ezredek szervezését rendelte el. Már 1702. március 12-én elrendelte, hogy az Olaszországban hősieken küzdő Deák-féle huszárezredet reformálják, úgy hogy, mint az Ebergényi-ezred, ez is ezer főből álljon. Majd kiadja a parancsot, hogy négy új huszárezredet szervezzenek a nádor fiának, Eszterházy Gábornak huszárezredén kívül. Lipót király mindjárt ki is nevezi a négy új ezredet, akik azon kor szokása szerint egyúttal ezredtulajdonosok is voltak. Az első ezek között *Forgách Simon* főstrázsamáster és dunántúli vicegenerális. A második *Gombos Imre*, akinek már azelőtt is volt huszárezrede; a harmadik *Loósy János Péter* volt, ki szintén vezetett már ezredet. (Thaly Kálmán hibásan nevezi őt Loosz császári ezredesnek, mert öki-gyelme talpig magyar ember volt s nem Loosznak, hanem Loósynak hívták.) A negyedik huszárezred szervezésével a király Csonkabéget bízta meg. Az ekkor kibocsátott hivatalos iratok a Csonkabég nevét így írják: *Leopold Joseph Tschungabeg*. Az egyik hivatalos rendelet azonban már *Tschunkenberg*-nek nevezi őt. Ez a név aztán Czunkenberg alakban rajta is ragadt. A fiát már ezen a néven (Czunkenberg) nevezik ki osztrák bárónak.

A király parancsára a kormányshékek a négy új ezredes *capitulatio*-ját még 1702. március havában kiállították. Mivel a hivatalos *capitulatio* szerint *Csonkabégnek vagyona nem volt, Forgách Simon vállalta magára a kezességet*. Akkor ugyanis az ezredeseknek még kellő biztosítékot kellett nyújtaniok, mivel a verbuvá-

lásra és a fölszerelésre szolgáló pénzt maguk kapták a kezükbe. Amelyik ezredesnek vagyona volt, annak csak óvadéklevelet kellett letennie.

Meglévén a capitulatio, Csonkabég először is *Komárom megyébe* jött, hogy az új huszárezred szervezését és a legénység verbuválását megkezdje. Komárom megyén kívül Győr, Esztergom és Fejér megyékben is toborozta a legénységét. Együtt lévén a színmagyar legénység, Csonkabég a tisztjeit is megválasztotta. Egyik kapitányává a saját fiát, a későbbi európai híré lovastábornokot tette. A fiú tehát az édesapja kardja alatt fejlődött s lett rettegett huszártiszt. Csonkabég az úgynevezett „verbgeld“-en kívül 1702. május havában még három ezer forintot kapott a saját *equipage*-ára. Ez akkor minden ezredesnek kijárt.⁶⁵⁰⁾

Csonkabég ezrede az akkori szervezet szerint tíz kompániába osztott ezer lovasból állott. Az első kompánia volt az ezredes „laibkompániá“-ja. Minden kompániában volt egy kapitány, egy hadnagy, egy zászlós, egy őrmester, egy fourir, egy felcser, egy trombitás, egy nyerges, egy kovács és három káplár.

Amint az ezred szervezve volt, a fővezérek sürgetésére azonnal a táborba vonult s megkezdte a harcot. A huszárok a verbuváláskor kilenc forint *handgeld*-et, azonkívül havi hat forint zsoldot húztak. Kenyeret és élelmet nem kaptak. S mivel a háború idején a zsoldot ritkán látták, többnyire fosztogatásból (ex hostico) kellett élniök. Csak azok tengethették magukat rablás nélkül, akik alkalmasan birták magukat.

⁶⁵⁰⁾ Az ezredének fölállítására és fizetésére vonatkozó iratok a közös pénz. levélt. Hungarica című gyűjteményében vannak.

Ezután megkezdődött Csonkabégnek és ezredének tüneményeszerű szereplése. Valamennyi egykorú irat és munka elismeri, hogy *Csonkabég örök dicsőséget szerzett ezredével és hogy a magyar huszárságnak hírét eddig soha nem hallott polcra emelte.* Az örökösödési háború fénypontjai azok a hihetetlen huszárbravurok, a páratlan vakmerőséggel, de egyúttal tudással elkövetett lovastámadások, amiket Csonkabég vitt véghez. Nem hiába írták róla, hogy serény, mint a sólyom, gyors, mint a villám, s bátor, mint az oroszlán. Ő csakugyan az volt. És az egykori török bégnek a híre egy-két év alatt betöltte egész Európát. Kedveltje lett a legnagyobb vezérnek: Savoyai Jenőnek. Csodálta, bámulta őt az egész hadsereg s bálványozták a huszársjai. Mindent mert, mindenre vállalkozott. A lehetetlent nem ismerte. Hasonlított a bérci folyamhoz; ha síkra árasztotta huszársjait, nem volt olyan had, amelyik száguldását fel tudta volna tartani. Jómaga olyan volt, mint a boszniai kasza: mindenfelé vágott. A huszársjai pedig mesterük nyomdokait követték.

Minderről a spanyol örökösödési háború évkönyvei ezernyi tanulsággal szolgálnak.

Csonkabég — amint gondolhatjuk — a maga szerencsését mindig borotvaélen hordozta. A feje állandóan kockán forgott. Az 1704. év nyarán el is fogta őt az ellenség. Mivel a hadnak egyik lelke volt, Savoyai Jenő maga fáradozott a kiszabadításán. Az 1704. év július 26-án a fővezér maga ír az ynschlatti táborból Nassau Weilburg tábornagynak Csonkabég kiszabadítása ügyében.⁸⁵¹⁾ Savoyai Jenő megemlíti, hogy

⁸⁵¹⁾ Feldlager bei Schlatt 1704. júli 26. Savoyai Jenő herceg levele Nassau-Weilburg marschallhoz Csonkabég kiszabadítása vagy kicserélése

Csonkabég írt neki a fogságból s ő igen-igen örvendene, ha sikerülne a jeles vitézt más foglyokkal kicserélni, vagy legalább néhány óra kiszabadítani.

A kiszabadítás sikerült. Az 1704. év december 19-én a fővezér már a királynak jelenti, hogy Csonkabég kardja alá rendelte a Lehóczky huszárezredét is s mindkét huszárezredet az angol hadsereghez osztotta be.⁸⁵²⁾ Csonkabég akkor két huszárezredével a Mosel mellett küzdött. A következő év február havában már halálhíre érkezett Bécsbe. Savoyai Jenő 1705 február havában Gronsfeld tábornagynak írja Bécsből, hogy Csonkabég haláláról semmi biztosat nem lehet tudni. Gronsfeld tábornagy 1705. február 16-án kelt levele azonban már közelebbi értesítéssel szolgál. A nevezett tábornagy ugyanis azt jelenti a Savoyai hercegnek, hogy e pillanatban kapja a szomorú hírt az öreg Csonkabég haláláról. A nevezett ezredest Rudnai alezredessel egyetemben a Mosel mellett megölték a zsványok. Csonkabég fia megbosszulta édesatyja halálát, mert hat falvat porrá égetett.⁸⁵³⁾

ügyében. (A levél egész terjedelmében közölve van a *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoya* című munka 6. kötetében.)

⁸⁵²⁾ 1704. dec. 19-én írja a Savoyai herceg a landshuti táborból, hogy Csonkabég rangban idősebb ezredes lévén, ő kommandirozza a Lehóczky ezredet is, melyet különben maga kért maga mellé. Lehóczkyról írja ugyanő: „Einer der besten Husaren-Officiere, als auch sein Regiment noch eines der stärksten und diensttauglichsten sey.“

⁸⁵³⁾ Hadi levél. Feldakten, 1705. 2. 18. „In diesem Augenblicke laufen mir Zeitung ein, dass der arme, alte Csunkabek durch Auführung deren

Ez az utolsó adat, ami a derék huszárezredes-ről szól. A Turul című folyóirat Thaly elbeszélése alapján azt írja, hogy Csonkabéget a franciák elfogták s kiszolgáltatták a törököknek, akik aztán mint renegátot a tengerbe fojtották. Honnét vette Thaly ezt a regét, nem tudjuk. A töle fölhozott esztendő azonban világosan mutatja, hogy tévedés van a dologban. Csonkabég ugyanis nem 1706-ban, hanem 1704-ben került a franciák fogságába s ez alkalommal kiszabadították őt. Az 1706. évben nem fojthatták őt a tengerbe, mert már nem élt!

Kíváncsi volna, hogy e kiváló ember és nagy hős élete és tettei minél tisztábban álljanak előttünk. Nemzeti lovasságunk jó hírének egyik megteremtője volt ő, tehát megérdemli, hogy a neve tisztán ragyogjon s jó emlékezetben legyen.

Abban az időben szerzett ő dicsőséget a magyar lovasságnak, mikor a bécsi kormányzások itthon kimondották, hogy nem kell nekik magyar katona! Az országot majd a beözönlött rácokkal és németekkel védelmezteti. E dölyfös és esztelen tervet a viszonyok hamar megbuktatták. Az örökösödési háborúban a könnyűlovasságot nem nélkülözhatték. S egymásután állítják fel a magyar huszárezredeket. Aztán ugyanazok a kormányzások, amelyek előbb a magyart még hazája védelméből is ki-

Dorfschaften bei der Mosel von denen Schnapshauen, sambt dem Obristleutenant Rudnai von dem Eszterhazyschen Regiment ermordet worden seyn solle. Von seinem Sohn aber zu einer Vindicta und Rechnung sechs Dörfer in Brand gesteckt und eingeäschert worden seien.“ (Brief des Feldmarschellen Graf Gronsfeld an den Prinzen Eugen.)

zárták, büszkén jelentették a királynak, hogy *a magyar huszárezredek öfelségének örök dicsőséget szereztek!...*

A vén Csonkabég rövid, de dicsőséges pályáján egyik segítője és büszkesége a saját fia volt. Ez a fiú: Ferenc-Lipót mint huszárkapitány szolgált az apja ezredében. Tudjuk, hogy a német tiszték már az édesapja nevét is elferdítették, őt magát pedig állandóan Czunkenberg néven emlegették. S ez a név aztán rajta ragadt. Ezen néven nevezte őt ki a király bárónak. Bár neve idegenül hangzott, ő maga élte végéig magyar ruhában járt, magyarul levelezett, magyar ezredet vezényelt s magyarnak tartá magát. Először az 1716-ban kitört török háborúban tüntette ki magát. Savoyai Eugen még a háború folyása alatt őrnagynak, majd meg alezredesnek nevezte ki.⁸⁵⁴⁾

Az 1718. évben a spanyol csapatok betörték Szicília szigetére. Erre augusztus 2-án megalakult a *quadrupelallianz* Ausztria, Franciaország, Savoya és Angolország között s megkezdődött az új háború. Mercy gróf 11.000 gyalogossal és 2700 lovassal kikötván Szicília szigetén, 1719 augusztus 4-én elfoglalta Messinát. Gróf Mercy seregében volt Czunkenberg is a Czobor-féle (ekkor Csáky) huszárezreddel⁸⁵⁵⁾ s jelentékeny érdemeket szerzett a szicíliai harcokban. Hogy többet ne említsünk, egy ízben 700 spanyol lovas el akarta fogni az élelmet szállító szekereket. Wachtendonk tábornok Czunkenberget küldé a 700 spanyol ellen. Bár mindössze csak 120 huszára és 100 dragonyosa

⁸⁵⁴⁾ Szerbiában ő Batocsinában volt a parancsnok.

⁸⁵⁵⁾ Czunkenberg a huszáraival Nápolyban szállt hajóra.

volt, a 700 spanyol lovast szétverte. Az 1720. év január havában 220 lovassal ugyanígy vert szét 300 spanyol lovast és 700 gránátost, elvevén tőlük 180 vágómarhát.

Czunkenberg a kardja alatt lévő huszárezreddel 1725-ben Felsőolaszországba jött. A király 1730-ban kinevezte őt a Splényi (most 8.) huszárezred tulajdonosának. Ez alkalommal a magyar főurak, köztük Károlyi Sándor is, melegen üdvözölték őt s Czunkenberg szíves szókkal köszöntgette a mieink részéről megnyilvánuló ragaszkodást.⁸⁵⁶⁾

Ismeretes dolog, hogy Franciaország, Szárdinia és Spanyolország 1733-ban megizenték III. Károlynak a háborút. Ekkor (október 27-én) nevezte ki a király Czunkenberget vezérőrnagynak. A következő (1734.) évben a parmai táborban kapta meg altábornaggyá történt kinevezését. A június 29-én vívott parmai ütközetben Mercy tábornagy Czunkenberg oldala mellett öletett meg. E véres csatában Czunkenberg vezette a lovasságot. Szeptember 5-én Czunkenberg rajtaütött Broglio marschall táborára. Fényesen sikerült huszártámadás volt ez. A francia tábor megszaladt és Czunkenberg az üldözés közben annyi rabot ejtett, hogy egy teljes huszárezred sem volt elég a foglyoknak Mantuába való kísérésére.

Szeptember 15-én Czunkenberg ismét fényes lovastámadást intézett a franciák ellen Quistello mellett. Ez alkalommal az egész huszárságon kívül két német lovasezredet is vezényelt s az ellenséget a Pó folyó mentén üldözte.

Szeptember 19-én újra csatára került a dolog

⁸⁵⁶⁾ Egy ilyen magyar nyelven írt levele a Károlyi-nemzetség budapesti levéltárában is van.

Quastalla mellett. Czunkenberg ez alkalommal három véres támadást intézett az ellenség balszárnya ellen. A harmadik támadás alkalmával súlyosan megsebesült s katonái hozták őt vissza. Ez volt az utolsó csatája. Mantuába hozták őt s ott gyógyíttatták. Egészsége helyreállítása céljából haza akarván utazni. Klausen nevű tiroli városcában hirtelenül elhunyt (1735. február 17). Barátai szép síremléket állítottak neki a klauseni templom falába. Az emléken ez a fölírat olvasható:

„Állj meg, utas! Akit Mars legyőzni nem tudott, a haláltól legyőzve itt nyugszik Bárá Czunkenberg Ferenc“ stb.

Czunkenberg gyermektelenül halván el, vagyona a kincstárra szállt. Végrendeletében azonban meghagyta, hogy Bécsújhelyen — ahol megtért — templomot építsenek a hagyatékából. Ez meg is történt. A templom most is áll.

Bécsújhely városa hálából megfestette az öreg Csonkabégnek és Czunkenbergnek képét. A két olajfestményt még ma is a városházán őrzik. Úgy az apa, mint a fiú pompás magyar ruhában van megörökítve.⁵⁵⁷⁾

⁵⁵⁷⁾ Czunkenberg haditetteiről felvilágosítást ad a *Feldzüge des Prinzen Eugen* című munka 15., 17., 18. és 19. kötete, valamint a *Militär-Zeitung* 1813. I., az 1843. I. 4. és az 1824. III. 5. A Csonkabég családja építtette bécsújhelyi templomnak, 1845-ben ülték százados fennállását. Ez alkalommal az alapítás története külön munkában jelent meg (*Geschichte der Stiftung*). Eszerint Czunkenberg 1721. júni 21-én Palermóban írta meg testamentumát. Ebben vagyonát egy templom építésére, házáat pedig a papok lakásául rendeli. A templom építését azonnal meg is kezdték s 1745-ben szeren-

A múlt század negyvenes éveiben az osztrák írók sokat foglalkoztak Csonkabég és Czunkenberg fényes haditetteivel. Természetesen mindkettőjüket osztráknak tették meg. Nem is csoda, hiszen kérdést intéztek akkor a pesti tudósokhoz Csonkabég és Czunkenberg származása ügyében, de egyéb választ nem kaptak, mint hogy Budán volt hajdanában egy csonka torony. Azt, hogy az öreg Csonkabég Budán szolgált s hogy fia: Czunkenberg Magyarországbán született, senki sem tudta.

A nagy német lexikonoknak az az állítása, hogy Czunkenberg báró az Oglio folyóba fulladt, tévedésen alapszik. Czunkenberg ugyanis természetes halállal halt meg Tirolban.

Mind a vén Csonkabégnek, mind Czunkenbergnek a példája igazolja, hogy a török és a magyar könnyűháti lovasság haremódja, taktikája és szelleme alig különbözött valamiben. Csonkabég csak magyar süveget nyomott a fejébe s úgy vezette magyar huszárezredét, mintha egész életét a huszárok közt töltötte volna!

csésén befejezték. Mivel Czunkenberg örökös nélkül halt meg, a kincstárra is jelentékeny pénzösszeg — állítólag 300.000 forint — szállott.

XIV.

KISS BALÁZS
HUSZÁREZREDES

Kiss Balázs huszárezredes

Az idő a szarvára fogyott holdat is elérte. Bécs megszállása után a magyarországi törökség állapota egyszerre siralomra fordult. A félhold, bár lassulépést, de mégis egymásután tünt el városaink bástyáiról és mecsetjeiről. A hatalmas császári sereg óriási csapásokat mért a török haderőre. Más nemzet erejét talán egyetlen ily csapás is megbénította volna, de a török másfél évtizeden át mindig friss és új sereggel szállt ki harcolni. Hogyan, mi módon tehette ezt? A felelet nem nehéz. A császári hadserő csak megverte a török seregeket, de meg nem semmisítette. A töröknek tehát módjában volt némi erőfeszítéssel évről-évre új seregeket állítania. A nehéz császári lovasság, bármi jeles volt különben, az üldözésre és így a legyőzöttek megsemmisítésére nem volt használható. A fürgé és szélesebb török-tatár lovasok ugyanis már harmadhatáron is túl voltak, mire a császáriak mozogni kezdtek. Huszár, gyorslovú magyar huszár kellett ahhoz, hogy a menekvő sereget halálra fárasztja és elfogja. Ilyen azonban a császári seregben édeskevésként akadt. Pedig a másfél évtizedig tartó török háború alatt jó részt azért pusztult el a hódoltság, mert nem volt elegendő huszár. A török és tatár lovasok ugyanis óriási távolságra szabadon kalandoztak, minden falut s várost fölverték, fölgettek anélkül, hogy a császáriak valamit tehettek

volna ellenük. Az 1693. évben például Hofkirchen tábornaszernagy hadteste Gyulánál, Heisteré Fellaknál, Veteránié Lippánál állott. E hadtestek közül egy is elegendő lett volna a tatárok megsemmisítésére. Azonban a török-tatár lovassereg a három hadtest orra előtt száguldots el s mire a császáriak megmozdultak, a tatárok már Debrecenre égették. Ha néhány huszárezred lett volna a kéznél, bezzeg nem így történt volna!

Hogy a császári seregben miért nem volt elegendő huszár, annak több oka volt. A császári hadsereg — amint tudjuk — erőt, gőgöt és gyűlöletet hozott magával. Erejét a törökre fordította; gőgjét és gyűlöletét ellenben a magyarra vesztegette. Ennek köszönhetjük, hogy a hosszú háborúban a magyar katonaságnak csak megszegyenítő és szomorú szerep jutott. Bécsben nem is titkolták, hogy magyar katonát csak a fölötté drága német kímélése céljából tartanak. Ahol a halál dandárral járt, ahol a szegény katonák seregével hullottak, oda mindig magyar csapatot küldtek. Aztán akárhányszor megesett, hogy a vezérlő generálisok a magyar csapatokkal minden ok nélkül óriási utakat tétettek s őket emberi erőt fölülmúló munkával halálra fárasztották. Ezen embertelen eljárás ellen még a császári érzelmű Zichy István generális is kikelt s 1691-ben csak oly föltétel mellett volt hajlandó a táborba vonulni, ha a generálisok a magyar katonaságot nem nyomorgatják minden ok nélkül úgy, mint eddig tették. „Hiszen — írja Zichy Bécsbe — a szegény magyar katonák is a császár szolgái és olyan emberek, mint a többiek. Az emberi erőt fölülmúló dolgot ezek sem bírják el!“ (in deme diese auch kayserliche Diener seyn, und

Menschen, wie andere, nicht mehrers ertragen können etc.).

Ha az embertelen bánásmódhoz még hozzávetjük, hogy a német katonának kétszer annyi zsold járt, mint a magyarnak: úgy a maga valóságában áll előttünk a magyar katona sorsa. Bizony-bizony keserűséggel és gyűlölettel kellett ennie a száraz kenyeret, amit irgalomból vetettek neki. Csoda-e, ha ily viszonyok között szolgálatot csak kevesen vállaltak?

A háború folyamán azonban a rongyokban csühdő magyar katonaság oly csodás dolgokat művelt, hogy ugyanazok a generálisok, akik előbb lenézték és mellőzték a magyar katonát, egyszerre magasztalni kezdték. Badeni Lajos őrgrófnak a haditanácshoz írt levelei kivétel nélkül magyar katonát sürgetnek. Az 1693. év március 31-én már maga a haditanács is azt írja, hogy „*Badeni Lajos őrgrófnak és valamennyi generálisának véleménye szerint a magyar katonaság a háború esszenciája, tehát minden úton-módon szaporítani kell*“.⁸⁵⁸)

Ügylátszik, a haditanács a fővezér és a generálisok sürgetését nem vette komolyan. „Magyar katonára — írja a haditanács a mondott évben — nincs pénz! A beözlött rácok kevesebbe kerülnek, tehát ilyeneket kell aláküldeni.“

A császári seregben tehát nem igen növelték a magyar katonaság számát. De a végbeli hajdúk és huszárok — bár nem volt kötelességük — pusztá kenyerért évről-évre lementek a táborba és az ott szolgáló (magyar) mezei csapatokkal együtt sok lélekemelő dolgot műveltek. Ha Badeni Lajos, Cobb, Caraffa, Heisster, Porta, Schafenberg, Veterani, Piccolomini,

⁸⁵⁸) K. p. ltr. Hung. Ex consilio bellico.

Ullefeldt s más hadviselő generálisok leveleit és jelentéseit lapozgatjuk, sok magyar hősnek a nevét és a tetteit kihüvelyezhetjük. Érdemes ezt tennünk, mert hisz történetírásunk a legtöbbjét úgysem ismeri. A nevezett generálisokról bátran elhihetjük, hogy a magyar nemzethez valami nagy szeretettel nem voltak, s ha a magyar vitézek tetteiről mégis megemlékeznek, akkor a katonáinknak ugyancsak ki kellett magukért tenniök.

A gyakrabban emlegetett magyar vitézek közül ezúttal a legkevésbé ismerttel, Kiss Balázs huszárezredessel foglalkozunk. A huszárság tündöklő multjában Kiss Balázst igen előkelő hely illeti meg. Az ő vitézi tetteit még a német generálisok is csodásaknak hirdették s ha róla tettek szót, még magyargyűlöletük cégérét is bevonták. Érdemes lesz tehát őkegyelmével megismerkednünk.

Hol született, kinek a szárnyai alatt nevelkedett? Isten a megmondhatója! Úgy volt ő is, mint az erdők tölgye. Észrevétlenül növekedik ez s az emberek csak akkor csodálják meg, amikor hatalmas törzse messze kiemelkedik az erdő zöldjéből. Kiss Balázst is akkor kezdték emlegetni, amikor erős karjának és kardjának a hírét már messze földön érezni kezdték.

A Barkóczy-huszárezredben kezdte meg katonai pályáját. A XVII. századnak ez a legismertebb nevű huszárezrede. Ezernyi dicső haditett fűződik ez ezred nevéhez. Még Lipót császár is hősöknek nevezi ez ezred vitézeit. S e hősök közt találjuk Kiss Balázst is. Mint közember éldegélt a császár kenyerén és saját erejéből emelkedett a kapitányi tisztségig. A labancok között szolgált állandóan, nem csoda, hát, hogy testestől-lelkestől labanc volt és az

is maradt. Elveit sohasem változtatta; céljában imide-amoda sohasem csapongott. A zászlóhoz, amelyre esküdött, mindig hű maradt.

Kiss Balázs egész életét a harcban tölté. Szébb életet nem ismert a vitézi életnél. Küzdött, mert a küzdelem neki élvezet volt. Nem kerülte, hanem folyton kereste a veszedelmet. Bátorság és vakmerőség dolgában kortársai közül senki sem vetekedhetett véle. De hát tudjuk, hogy a bátorság egymaga nem elegendő a hadisikerhez. Am Kiss Balázs eszes ember is volt, aki a hadakozás minden csinyját-módját alaposan értette. Korának főtisztjei e tekintetben egész sereg magasztaló nyilatkozatot adtak ki róla. A császári lovasság villámának nevezték őt, aki ahová lecsapott, ott mindent romhalmazzá tett.

Sok kiváló tulajdonsága mellett természetesen hibái is akadtak. Mint korának legtöbb tisztje, ő is azt tartotta, hogy az ő akarata az egyetlen törvény. S ha az érdeke úgy kívánta, érvényesítette is akaratát. Már mint huszár-főlegénynek, oly veszett híre támadt, hogy árvízként ment ellene a panasz. Dúlt és fosztogatott; kalandról-kalandra vezette embereit. S kíméletet ilyenkor hiába várt az ember tőle.

Enemű eljárását azonban a legtöbbször mentenünk lehet. A fizetetlenség oly nagy volt, hogy a katonák kényszerültek máséhoz nyúlni. Éhen nem halhattak, tehát ott szereztek maguknak ételmet s egyebet, ahol tudtak. Kiss Balázs egész életén át szegény legény volt, s így nem egyszer egyenesen rászorult arra, hogy a máséhoz nyúljon. Mindennapi jelenség volt ez az akkori világban s az ilyen dolgok miatt bizony a legtöbb vitéznek hajaszála sem görbült meg. A panasz meg maradt panasz!

Az 1674. évben Apaffy fejedelem Kiss Balázst és tiszttársát: Oláh Györgyöt egyenest gonosz rablóknak mondotta s Bécsben is panaszt emelt ellenük. Tette pedig ezt főleg azért, mivel Kiss Balázs és katonái a kurucok javait dézsmálgatták és az erdélyieknek is sok kárt okoztak. Apaffy fejedelem rendre felsorolja, mint fosztották ki a remeteházi udvarházat, mint hajtották el Peley Ferenc uram lábasjőszágát, mint dúlták meg a viskieket s mint kínozták meg az erdélyi fejedelem őrségét.

Kiss Balázs — mint említők — labanc volt s az is maradt. Ügylátszik, követte Barkóczy Ferencnek példáját, aki Thökölynek ezt jelenté: „*A szaladó tót fejedelmet nem követem, királyom hűségét megtartom!*“ Kiss Balázs tehát a kurucok ellen harcolt s haragjának derekát ezekre fordította. Hol itt, hol ott verte fel őket s tömérdek kárt okozott nekik. Nem kímélte a kurucokkal tartó erdélyiek javait sem. Nem csoda tehát, kígyót-békát kiáltottak rá. Elnémetsedett rebellisnek („germanisatum rebellem“) hívták őt, akinek lelkéből minden magyar érzés elszállott s aki emiatt a kipellengérezésre nagyon is rászolgált. Emellett mindent elkövettek, hogy Kiss Balázst ártalmatlanná tegyék. De ez nem igen sikerült nekik.

Kiss Balázst az efféle szidalmak és fenyegetések hidegen hagyták. Haladt a maga útján, sőt napról-napra erősödött hűsége a királyhoz. Emellett híre és neve is napról-napra növekedett. Már mint huszárkapitányt magasztalásokkal halmozták el. Abban az időben ritkán esett meg, hogy magyar tisztet a császári generálisok annyi dicsérettel emlegessenek, mint őt. Neve még a bécsi kormány székek előtt is jól ismert volt. Tudjuk, hogy a kuruc-labanc világ-

ban több horvát lovasezredet állítottak fel; mert a magyar huszárokban nem bíztak. Ezek a horvát ezredek azonban vajmi kevés szolgálatot tettek. Az egész országban gúnyolták és nevelték a horvát lovasezredeket. Az 1678. évben a bécsi kormányshékek írják, hogy a Pálffy-féle horvát ezred pedig egyenest megvetés és neveltség tárgya. „*Maguk a Collaldo-ezred tisztjei mondják, hogy Kiss Balázs kapitány a maga századával a Colaldo-ezrednek hat századát játszva szétveri és megfutamítja!*”⁸⁵⁹⁾

Ime, maguk a kormányshékek hirdetik, minő kapitány Kiss Balázs, s minő vitézek vannak kardja alatt! De tán éppen azért, mivel a Barkóczy huszárezred nagyon is kiválónak bizonyult, ugyancsak áskálódtak ellene. Az 1678-ban írják például, hogy Barkóczy Istvánra egy huszárezredet bíztak. De valami nagyon nem lehet bízni benne. Borittában ugyanis maga mondá: ha felesége nem tartaná vissza, mindjárt a kurucok közé repülne!⁸⁶⁰⁾ „Ha — írják — Strassoldo 500 huszárt kér tőle, 25 embert küld neki. Arra azonban Barkóczynak elég embere van, hogy borát velük beszüreteltesse. A minap Kiss Ferenc kapitánynak csak 20, Csathó kapitánynak 18 embere volt csak. Hamar István

⁸⁵⁹⁾ U. o. 14665. fasc. 1678. „Legionem Croatarum Pálffyana vilipendio, Collaldiana vero plane contemptui et ludibrio haberi; a propriis Collaldianis officialibus asseri: ab unica centuria *Kiss Balázs* equitum magistro Barkócziano facile sex centurias Collaldianas profligendas atque in fugam agendas“ etc.

⁸⁶⁰⁾ U. o. „Stefano Barkóczy, cui legio concredita est, fidem non habendam nimiam; cum vino largius sumpto eo eripuerit, quod nisi uxoris ratio obesset, ad rebellium partes ocius evolaret.“

kapitánynak pedig egyetlen katonája sem volt otthon. Ezek ugyanis Barkóczy ezredes boráival foglalatostokdtek! De bezzeg mikor a török ellen kell portyázni, akkor minden ember a helyén van! Ezt az örökös portyázást meg kell akadályozni; még pedig úgy, hogy a magyar nemzeti katonaságot lehetőleg kevesbíteni kell. A tapasztalás úgyis azt mutatja, hogy a magyar katonaságban bízni nem lehet; ellenben mindig tartani s félni kell tőle; mert minden nemzeti mozgalomnak osztályosa. Ezért Barkóczy ezredesnek hatalmát is úgy meg kell nyirbálni, hogyha akarna, se ártthasson. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy minden magyarban veleszületett és engesztelhetetlen gyűlölet él a császáriak iránt s Bocskay, Bethlen és Rákóczi korának a példájára csak az alkalmat várja, hogy fegyvert ragadhasson.⁸⁶¹⁾

Bécsben a kormányzéseknek s nálunk a császári főtiszteknek ilyen véleményük lévén a magyar katonáról, gondolhatjuk, hogy mi mindent kellett annak tennie, aki bizalomra és elismerésre akart szert tenni. És Kiss Balázsnak sikerült ezt megszereznie.

⁸⁶¹⁾ U. o. „Wieder die teutsche von einem gleichsamb angeborne und unversöhnliche, umb sie keineswegs verdiente Hass brennet und selbig nach dem Exempel der Bocskaysch, Bethlen Gáborisch und Rákóczischen Zeiten heraus zu lassen nur auf die negste Gelegenheit wartet das Schwert in die Hände gegeben wurde“ etc. Így állván a dolog, a bécsi kormányzések azt javasolták, hogy a magyar nemzeti katonaságot lehetőleg kevesbíteni s a magyarság kezéből a fegyvert ki kell ragadni. („Die national Miliz nach und nach zu verringern und dieser Nation aus obangefürten rationibus soviel möglich das Gewehr aus den Händen zu bringen.“)

Az 1660. év óta Szathmár várában szolgált s szemtanúja volt a kuruc-mozgalom születésének. Amikor Teleky és Vesselényi Pál a kuruc haddal Szathmárt körülfogta, a várórség nagy bajba jutott, mivel Kassáról segítséget nem várhattak. Ezt ugyanis Szuhay, Szepessy Pál, Kende Gábor és Petróczy István ostromoltá. A veszedelmet ilymódon csak a nádor gyors értesítésével lehetett a szathmáriaknak elkerülniök. Igen ám, de ki értesíti a nádort, ki kockáztatja az életét? Hiszen a kuruc sereg vasgyűrűvel fogta körül a várat s onnét ugyan ki nem juthat senki sem. A veszedelmes küldetésre egyedül Kiss Balázs kapitány vállalkozott. Vásáros parasztnak öltözött s így sikerült a várból kijutnia. Miután a nádort és Csáky generálist értesítette Szathmár állapotáról, visszafelé igyekezett. Óvatos és ravasz volt ezúttal is, de a kurucok azért mégis fölismerték s elfogván őt, vasra verték. Nagy volt az öröm a kuruc táborban, amikor híre ment a veszedelmes labanc elfogatásának. El is határozták, hogy válogatott kínokkal ölik meg őt. Szeme előtt állították fel a györki táborban a csontok összetörésére való vaskereket, a hegyes nyársat meg az akasztófát. Másnap esett volna meg a kivégzés. De a nádornak, Kobbnak és Csáky-nak seregei megérkezvén, sikerült az elítélt Kiss Balázst kiszabadítaniök.

A nádor aztán nagyszámú huszárságot adván alája, Erdőd vidékére rendelte őt, ahol kemény harcokat vívott a kurucokkal.

Erdődről ismét Szathmár várába került.

Az 1682. évben, amikor a keleti részeken már csak Szathmár, Ecsed, Murány és Szendrő vára volt a királyiak kezén, a kurucok Szathmár várát ismét körülfogták. A várórségből még a

kapukhoz sem mert senki sem közeledni. Segítséget meg sehonnét sem várhattak. Serényi főkapitány jól ismervén Kiss Balázst, őt igyekezett rávenni, hogy a várból ismét kiszökjék. S Kiss Balázs, hogy az elesüggedt katonákba lelket adjon, ismét rászánta magát a veszedelmes vállalkozásra. Éjjel álruhában leereszkedett a vár faláról és aztán egyenesen Bécsbe ment. Ott nagy örömmel fogadták őt. A király díszes ezüstkupát adatott néki, amit aztán Kaprara generális és Kollonics püspök szép beszéd kíséretében nyújtottak át neki. A király ekkor Kiss Balázst a Szathmár várában lévő 1400 magyar vitéz főkapitányává nevezte ki. Aztán új seregzászlót és seregdobot adatott néki és megígérte, hogy a lázongó szathmári őrségnek hamarosan megküldeti hátralékos zsoldját. S nehogy a katonák ezt üres ígéretnek vegyék, királyi biztató levelet is adott néki. Kiss Balázs ezután Lengyelországon át igyekezett hazafelé, hogy a kurucok leseit elkerülje. És sikerült is Szathmárba jutnia, ahol az elesüggedt katonák kitörő örömmel fogadták.

„A következő évben — írja Kiss Balázs — új zászlókat kaptam s a régieket a szathmári templomban helyeztem el. Ott vannak ezek most is!” (1699-ben.)

Bécs fölmentése után elérkezett az idő, amikor Kiss Balázs hivatásának és nem mindennapi tehetségének megfelelő állásban érvényesíthette a tudását. Huszárezredessé nevezték őt, s a főhadssereghez rendelték. Mint ilyen, maga toborzotta huszárezredével résztvevő Buda ostromában. Kevés volt ott akkor a huszár s így a portyázások alkalmával Kiss Balázs ezredét ugyancsak elővették. Ő maga írja, hogy huszársaival egészen Tolnáig száguldott,

minden török falut fölvert, s egész sereg török és tatár rabbal tért vissza. Azontúl a császári hadsereg minden vállalatában résztvett, s bármi lehetetlent bíztak rá, szó nélkül engedelmeskedett.⁸⁶²) Szegeden lévén ezredével, meghallá, hogy Veteránit a törökök megtámadták, Kiss Balázs azonnal segítségére indult. A királyhoz intézett jelentésében maga mondja, hogy *ezredével hallatlan dolgokat művelt itt!* Veteráni tábornok maga is elismerte, hogy Kiss Balázs hőshöz illően viselte magát s hervadhatatlan érdemeket szerzett. Valószínűnek tartjuk, hogy Kiss Balázsnak és ezredének hősiessége nagy hatást gyakorolt Veteránira, mert hisz tudjuk, hogy ez a derék generális azontúl a magyar katonaság igaz barátjának mutatta magát, s amíg lehetett, Kiss Balázst el sem bocsátá magától.

Ostrom alá kerülván Eszék, Kiss Balázs ezrede kémlelte a vár vidékét. Aztán résztvett a város elfoglalásában is. A császári sereggel Erdélybe vonulván, egy ideig Szeben őrzésével foglalatoskodott. Majd a Vaskapu védelmére küldték őt, ahol egész télen át a be-beccsapó török és tatár lovasságot hajszolgatta. Ezenközben Veteráni elhatározván Lippa megszállását, Kiss Balázs ezredét azonnal magához rendelte. Miután a bástyákat és palánkokat együtűzzel megrontotta, általános rohamot rendelt el. Ennek keresztülvitelével Kiss Balázst és Ullefeldt generálist bízta meg. Kiss Balázs az ilyenekben már eddig is mesternek mutatta magát.

⁸⁶²) Schafenberg, Veterani, Piccolomini és Lotharingi Károly harcaiban — mint maga írja — jelentékeny része volt. (K. p. ltr. Hung. 14735. fasc. 1699. Kiss Balázs huszárezredes folyamodása.)

Most is jelesen sáfárkodott a haditudásával és rettenhetetlen bátorságával. Lippa elfoglalása jórészt az ő érdeme. A jelenlévő generálisok elhalmozták őt magasztalással és Veteránival együtt közösen ajánlották királyi kitüntetésre. A jól megérdemelt kitüntetés ugyan elmaradt, de Veteráni Lippát mégis Kiss Balázssra bízta.⁸⁶³) Sokáig itt sem vesztegelhetett, Badeni Lajos fővezér Erdélybe vonulván, Kiss Balázs ezredét is magával vitte. És ez a jeles huszárezred tisztozatta a fősereg útját. Kiss Balázs maga írja, hogy nap-nap után seregével hozta a táborba a török és tatár rabokat. „A fővezér — úgymond — sokat beszélhetne arról, amit ez alkalommal művelt!“ Az Erdélybe tört tatárok miatt az út veszedelmessé válván, Kiss Balázs teendője napról-napra sokasodott. A fővezér Kolozsvárt is féltvén a tatároktól, az ottani parancsnoknak gyors utasításokat küldött. A kényes föladattal ismét Kiss Balázst bízta meg. A derék ezredes lóhalálban sietett huszársjaival Kolozsvárra. Amint a városhoz közel ért, látta, hogy a tatárok már körülfogták s a külváros lángtengerben áll. A gondolkozásra nem volt idő. A fővezér parancsát teljesítenie kellett. Kiss Balázs tehát támadásra vezette huszársjait. Száguldva rontott a többbezernyi társágra; áttörve a sűrű sorokat, az égő külvároson keresztül — a megvadult lovakkal, tűzzel és tatárral küzködve — a városba jutott, ahol az utasításokat átadta! Az egész hadsereg s maga a fővezér is csodának tartotta Kiss Balázs e vitézi bravúrját („ad stuporem omnium et ipsius quoque principis“ stc.). Ez volt egyet-

⁸⁶³) Lippát ekkor Kiss Balázssra bízta a hadvezetőség is.

len tette, amit ő maga is hőstettnek (heriocus actus) nevezett.⁸⁶⁴⁾

Megtérvén Erdélyből, Várad megszállásában is résztvett. Jenő elfoglalását Heisster generállissal együtt vitte véghez. Mivel ez elhagyott várat a török csapatok folyton fenyegették, s mivel a benne való lakás nagy veszedelemmel járt, — tehát Kiss Balázs gondjaira bízta. Azonban, amikor Gyulára került a sor, ezredével együtt őt is odarendelték. Gyula ostromában is kitüntette magát, sőt itt súlyos sebeket is kapott. Mivel teste a sebektől már amúgy is olyan volt, mint az üszög, s mivel az örökös száguldás és vágatás miatt a gyógyításra alkalma sem volt, elbocsátását kérte. A király nemcsak a kívánt szabadságot adta meg, hanem évi 600 forintot és 40 köből búzát rendelt neki élete fogytáig. Az oly sok dicsőséget aratott ezredét nem bocsátották el, hanem egyesítették a Szegeden állomásozó Semsey László-féle huszárezreddel. Azaz, hogy a két ötszázas (magyar módra szervezett) huszárezredből a dragonyosok módjára 1000 huszárból álló ezredet alakítottak.⁸⁶⁵⁾

Az 1697. évben kitört az úgynevezett tokaji ribillió. Néhány lelkes és elkeseredett magyar jelentéktelen mozgalma volt ez. Bécsben azonban a Thököly-féle harcok megújulásától tartottak, s lóhalálában küldötték a csapatokat Tokaj vidékére. Kiss Balázssra elbocsátása után Bécsben talán sohasem gondoltak volna, ha a

⁸⁶⁴⁾ Kiss Balázs folyamodása 1699. jún. K. p. ltr. Hung. 14735. fasc.

⁸⁶⁵⁾ U. o. 1694. máj. 26. Ex consilio bellico: rendelet Heisster Donáthoz a két ezred egyesítése ügyében.

tokaji ribilliótól meg nem ijednek. Így azonban a király sürgősen Bécsbe hívatta őt és egy huszárezred fölállítására adott neki parancsot. Azért mondjuk, hogy parancsot adott, mert pénzt csak ígért neki! Kiss Balázs sietve toborozta össze Biharban az ezredet s még az év nyarán a törökök ellen vezette. A haditanács meg a király Bécsben azt ígérték neki, hogy ezrede téli szállást kap, de sem zsoldot, sem téli szállást nem adtak, úgy hogy embereit a magáéból kellett fizetnie. Az 1698. évben — fizetés reményében — ezredét ismét összetoborozta s a kapott utasítás szerint Berettyó, Hortobágy és Kakat folyónál ütött táborn. S bár tél beálltaig ott őrködött, fizetést és téli szállást megint nem kapott.⁸⁶⁶) E két esztendő tehát — mint maga írja — koldusbotra juttatta őt. Mivel a törökháború immár véget ért, s mivel a „rebellisek“ is elnémultak, Kiss Balázssra már nem volt szükség. Követeléseinek kifizetéséről tehát senki sem gondoskodott.⁸⁶⁷)

⁸⁶⁶) U. o. Jacobus de Porta generális írja Kiss Balázsnak 1698. okt. 8-án Váradról, hogy ezredével sietve jöjjön Újfaluba s a Hortobágy-hídnál levő századot váltassa fel. Porta generális a török betörése miatt rendelte magához Kiss Balázst. (*Perillustri ac generoso Blasio Kis sacrae caesareae majestatis unius regiminis equestris colonello, mihi observandissimo etc.*)

⁸⁶⁷) Breuner Lajos gróf jelenti 1699. ápril 22-én, hogy a Kiss Balázs-féle huszárezred részére az elmúlt évben 8000 frt rendeltetett. Kiss Balázs ezredes már másodízben kéri ez összeg kifizetését. Ápril 29-én meg a haditanács írja az udvari kamarának, hogy Kiss Balázs ezredes harmincévi hű szolgálata fejében megérdemli, hogy hátralékos fizetését megkapja. (*K. p. ltr. Hung. Ex consilio bellico.*)

A haditanács ugyan váltig emlegette Kiss Balázs érdemeit, de az udvari kamara csak úgy immel-ámmal felelgette, hogy nincs pénz. Erre Kiss Balázs követelései fejében Tóti falucskát kérte. Az udvari kamara 1699. március 30-án azt felelte, hogy „a derék huszárezredesnek“ mást kell adni. A haditanács június 17-én még egyszer fölirt a „nagyérdemű huszárezredes“⁸⁶⁸⁾ érdekében, mire az udvari kamara a következő határozatot hozta: pénz nem lévén, Kiss Balásznak évi 600 forintra rúgó fizetését (nyugdíját) be kell szüntetni. Követelései fejében pedig egyszer s mindenkorra 4700 forintot kell neki adni.⁸⁶⁹⁾ A király e határozatra ráírta a placet (elfogadom) szót ezzel a rövid megjegyzéssel: „e határozatot úgy kell végrehajtani, hogy Kiss Balázs jeles szolgálatai és érdemei valami elismerésben részesüljenek“.

A harminckilenc évi tüneményeszerű küzdelemnek, a páratlan önfeláldozásnak és hűségnek tehát az volt az eredménye, hogy még csekély nyugdíját is megvonták. A saját kiadásai fejében pedig csak annyit adtak neki, hogy öreg napjaira koldulnia ne kelljen. A nálunk szolgált császári generálisok és főtisztek vagyont szereztek a hosszú háborúban, a legvitézebb magyar huszárezredes meg annyit sem kapott, amennyit katonái fizetésére fordított. Vajjon érdemes volt-e ezért labancoskodnia és vérét hullatnia? Bizony-bizony nem maradt mása,

⁸⁶⁸⁾ U. o. Ex consilio bellico.

⁸⁶⁹⁾ U. o. Referat den vom Obristen Kiss prae-tendirenden Pensionsaustandt etc. betreff. 1699. nov. 2. A király a kamara végzésére e szókat írta: „Placet, doch dass solche also beschaffen sein, das er in Ansehung seiner gueten Dienste und Meriten, Trost haben möge.“

mint a császári generálisok magasztaló írásai. Ezeknek pedig a magyarok között mi hasznát vette? Hisz abban az időben az ilyes írásokat rejtegetni kellett, mert a tulajdonosnak csak rossz hírét költötték.

XV.

VÉKONY JÁNOS KAPITÁNY

Vékony János kapitány

A hódoltság korában s részben még azután is Magyarország a legjobb hadi iskola volt. Aki tehát a hadimesterségre adta magát, tanulhatott itt eleget. Nem csoda tehát, ha külföldiek is siettek hozzánk és szívesen mentek a végvárakba, hogy ott a törökök haremódját megtanulják s a végbeli életet megismerjék.

Tudott dolog, hogy nálunk a katonáskodás kenyérkereset volt. S nemcsak a nemesség, de a jobbágyság is e pályán kereste a megélhetést s ezzel együtt a hírnévszerzést is. Pedig a katonakenyér nálunk igen szegény kenyér volt. Nem hiába hívták magukat a vitézeink két századon át *szegénylegényeknek*; csakugyan azok voltak — a szó nemesebb értelmében.

A bécsi udvari kamara valamennyi kormányzó között állandóan a legnagyobb ellenséges érzéssel viseltetett a magyar katonaság iránt. Ez a kormányzó írtá volt a XVII. század végén, hogy *„minden magyar született katona; egyik kezében kardot tart, a másikban instanciát birtokért“*.

E gúnyos leszólásnak volt valami alapja. A harc téren ugyanis minden magyar katona — ha vitézül emberkedett — nevet és tisztességet szerezhethetett. A vitézi névvel aztán rendesen együtt járt a nemesség és a tisztii állás. A hódoltság korában egy török fejvel is lehetett nemességet szerezni. Meg kell jegyeznünk, hogy

a magukat kitüntetett közvitézeket saját bajtársaik, no meg főtisztjeik ajánlgatták a királynak kitüntetésre. A kitüntetés pedig abban az időben nem volt más, mint a rangban való emelés. Nálunk tehát vitézséggel és hadi tudással minden közemberből lehetett főlegény (altiszt) és tiszt. Régi magyar szokás volt — mely még a XVI. század első felében is járta —, hogy *a katonáink maguk választották tisztjeiket*. Ez szokás a megyei katonaságnál még később is dívott. Eszerint aztán igen sok közvitézt választottak meg tisztnek. Mikor a XVI. század derekán a zsoldos katonáink élére a király nevezgette ki a tiszteket, többször megesett, hogy az őrségek nem fogadták el tisztjüknek az illetőt, hanem érdemes és neves tiszteket követeltek maguknak. Talán innét támadt az a szokás, hogy a király a végbeli kapitányok kinevezése alkalmával az őrségeket fölszólította, hogy a kinevezetteket fogadják el kapitányuknak s engedelmeskedjenek neki!

Különben hadnagyaink és vajdáink kinevezése a kerületi magyar generálisok fölterjesztése alapján történt. Temérdek ily fölterjesztés maradt reánk, melyekben az ország hadnagyai (kerületi generálisai) ennek vagy annak a vitéznek érdemeit felsorolván, tisztí állásra ajánlják.

Ne gondoljuk, hogy a tisztí állás nálunk biztosította a megélhetést. Ha a tiszt egy-két évig nem jutott a fizetéséhez, ami gyakran megesett, s ha vagyona nem volt, éppúgy koplalt, mint a közember. Így állván a dolog, nem egyszer találkozunk oly esettel, mikor a lovas tisztből megint közkatona lett. Az illető ugyanis nem bírván magát mint tiszt főtartani, a legalsóbb szolgálatra adta magát.

A hódoltság korában a magyar tiszteket *előljáróknak, vezetőknék* (ductores) vagy *csata-vezetőknék* nevezték. Maguk a tisztek is rendszeren így írták alá nevüket: ennyi és ennyi lovasnak a vezetője vagy előljárója. S vajjon mit jelentett az előljáró vagy a vezető szó? A kérdésre nem nehéz felelnünk. A magyar tisztek mindig a csapatjaik előtt jártak. Támadáskor ők rohantak elsőknék az ellenségre; visszavonuláskor ők voltak az utolsók. Innét van, hogy a harcokban aránylag mindig több tiszt esett el, mint közember. A bécsi kormányiszékek még a spanyol örökösödési háborúban is azt írták a királynak, hogy *minden csatában szokatlanul nagy az elesett magyar tiszteknek a száma; magyar szokás szerint ugyanis a tisztek a csapatok előtt rohannak és küzdenek!* E veszedelmes szokás persze a császári (nem magyar) ezredeknél nem dívott.

Amint látjuk, a magyar katonai tisztség nem valami kíváncsi állapot volt. De azért mégis sokan törték magukat ez állás után. Tán nem is annyira a rangért, mint inkább a hírnévért történt ez. Az igazi érdem elismerése és jutalmazása mindenestre mindenkinek jólesett.

A XVIII. században már ritkábban esett meg, hogy valakit közemberi állásából egyszerre tisztté neveztek ki. De azért szokatlan a dolog mégsem volt. Például senkinek sem tűnt föl, hogy Vékony Jánost, a közvitézt egyszerre huszárkapitánynak nevezték ki. S ez az előléptetés nem egy hosszú szolgálat érdemeinek elismerése fejében történt. Vékony János egyetlen egyetlen cselekedetével nyerte el a kapitányi rangot; egyetlen cselekedetével szerzett magának dicsőséget és hírt, mely még az ország határain is túl terjedt. S vajjon mi volt ez a

fontos cselekedet? Nándorfehérvár (Belgrád) bevétele s a nagyvezér seregének szétszórása aligha történt volna meg Vékony János nélkül.

Így állván a dolog, nem lesz fölösleges ez emberrel közelebbről megismerkednünk. Vékony János fiatalságáról úgyszólván semmit sem tudunk. Az az egy bizonyos, hogy ifjúságától kezdve a kardjával kereste kenyerét. Mivel tökéletesen beszélt törökül s mivel több jó barátja volt a törökök között, bátran föltehetjük, hogy a törökkel szomszédos valamelyik végházunkban szolgált. A kuruc-labanc világban aztán a fölkelőkhöz csatlakozott s végigküzdötte II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát. A leghitelesebb tanuk állítják róla, hogy mindig vakmerő vitéz volt, aki bravúrjaival nem egyszer csodálatot keltett. Mivel Károlyi Sándor generális és családja állandó jóindulatot tanúsított iránta, bátran föltehetjük, hogy Rákóczi Ferenc szabadságharcai alatt Vékony János Károlyi Sándor hadseregében szolgált.

A békeség megkötése után Vékony János nem tette le a fegyverét. Ő is bujdosásra adta a fejét és a száműzetés kenyerét ette. Tudott dolog, hogy a szegény bujdosó sorsa a kivert kutyaénál is rosszabb volt. Ki veheti az ilyennek rossz néven, ha mértéket nem tart, mikor véletlenül ételhez és italhoz jut? S Vékony János a bujdosás keserűségei közt a bornak rabja lett. Élte alkonyán aztán ez a szenvedélye lett minden bajának és kellemetlenségeinek oka.

Vékony János bujdosása közben Temesvárra jutván, több társával együtt ott vonta meg magát. Ezentúl tehát török szolgálatban állott. Lelkében azonban megmaradt magyarnak s amikor csak tehetett, szolgálni igyekezett a mieinknek. Az 1716. évben Savoyai Eugen her-

ceg és Pálffy János megszállotta Temesvárt. Hogy, hogy nem, Vékonynak sikerült itt Pálffy generálissal találkoznia s neki fölvilágosításokkal szolgálania. Maga Pálffy többízben elismerte ezt. Lehetséges, hogy Pálffy Vékony János tudósításának köszönhette azt a győzelmet, melyet a kiütött temesvári lovasságon aratott.

Musztafa pasa, Temesvár derék parancsnoka, hősiezen védte a várat, de a megszálló sereg túlnyomó erejével szemben nem bírta azt megtartani. A várat tehát föladta. Emberséges ember lévén, a kapitulációban kikötötte, hogy a Temesvárrott lévő kurucok szabadon távozhassanak. Ezekre a szegény kurucokra ejtette aztán a savoyai herceg e hírhedtté vált mondását: „*La canaglia puo audare dove vuole!*“ Akkor persze még maga sem sejthette, hogy nem-sokára e „*canaille*“ egyik tagjának mily jelentékeny szerepe lesz Belgrád bevételében. Bizony, őhercegsége akkor nem gondolta, hogy a „*canaille*“-nek nevezett kuruc vitézzel személyesen fog tárgyalni és hogy sajátkezűleg írt levelekben dicséri őt s tisztí állást kér neki! Ilyen a sors játéka!

Temesvár föladása után Vékony János szívesen beállt volna Pálffy generális huszárjai közé, de a herceg-fővezér — mint maga kijelenté — undorral fordult el a szegény kurucoktól, akik tehát a kényszer alatt Musztafa pasa seregében maradtak s török földre mentek. Vékony János azonban távozása előtt még találkozott Pálffy Jánossal, a lovasság vezérével s megígérte neki, hogy a török táborból hírekkel fog neki szolgálni. És Vékony megtartotta a szavát.

Ügylátszik, hogy a török hadseregben őki-gyelme nem volt az utolsó ember. Megbecsül-

ték őt s maga a nagyvezér is szívesen állt vele szóba.

Az 1717. év nyarán, mikor Belgrád ostroma javában folyt s mikor a nagyvezér a hatalmas fölmentő sereggel már indulófélben volt, Vékony János is ott forgolódott a táborban. Mivel nyelveket tudó s amellettt vakmerő katona hírében állott, a nagyvezér fontos küldetéssel bízta meg őt. Átadta neki azokat a fontos leveleket, miket az egyesült támadás ügyében a belgrádi basának írt volt. Vékony vállalkozott arra, hogy bármi módon, de keresztül veri magát a megszálló keresztény hadseregen s átadja az iratokat a basának. Megérkezvén Belgrád alá, nem a basának, hanem Pálffy Jánosnak adta át a nagyvezér leveleit. A fővezér természetesen nagy örömmel vette a fontos tudósításokat. Aztán a haditanácsban elhatározták, hogy Vékony Jánost újra visszaküldik a török táborba, hogy újabb híreket hozzon.

Nehéz, életbejáró kockázat volt ugyan a visszatérés, de Vékony mégis vállalkozott rá. Ökigyelme jól tudta, hogy a fejével játszik, de tudta azt is, hogy vakmerőséggel és ügyességgel mindent meg lehet tenni. És mesteri módon teljesítette a megbízatást. Visszajövéen Belgrád alá, Pálffy Jánosnál jelentkezett s elmondá neki, hogy a fölmentősereg nem Orsova és Erdély felé igyekszik, hanem Belgrád fölmentésére siet.

Mindaz, amit Vékony jelentett, hamarosan valóra vált. Így hát a belgrádi győzelemben s a vár elfoglalásában neki jelentékeny része volt. Nincs tehát mit csodálnunk azon, hogy Vékony nevét a hír hamar szárnyára kapta. Savoyai Eugen herceg kétszáz arannyal jutalmazta meg, azonkívül kapitányi rangot ígértek

neki valamelyik huszárezredben. Ügylátszik, ezen ígéret teljesülése késett, mert Károlyi Sándor többízben megsürgette Vékony János kineveztetését. Savoyai Eugen herceg aztán 1718. június 3-án Ráckevéről maga írt a haditanácsnak. „Vékony János, az ismert magyar — írja — , aki Belgrád megszállásakor hasznos szolgálatokat tett s azokat a leveleket, miket a nagyvezér vele a városba küldött, nekem adta át, most többször járt nálam, hogy az ígért kapitányi tisztet megkapja. Károlyi Sándor is nyomatékosan ajánlja Vékony kineveztetését. Mivel a kérés méltányos, teljesíteni kell. Így aztán mások is kedvet kapnak hasznos szolgálatok teljesítésére.”⁸⁷⁰⁾

A király a kuruc vitézt csakugyan kinevezte az Ebergényi (Csáky) huszárezred kapitányává s megengedte neki, hogy ott települhessen meg, ahol kedve tartja. Ezenkívül úgy ő, mint a családja több jóban is részesült a király részéről. Vékony János mint kapitány éppúgy megállta a helyét, mint azelőtt. Résztvett több háboruban s mindig kitüntette magát. Maga Pálffy János írja róla, hogy nagy bravúrral harcolt mindenütt és sebekkel borítva jött haza.

A felesége is említi folyamodásában, hogy Vékony János *a szicíliai háboruban is résztvett. Ott vitézül harcolt és sebekkel borítva tért vissza.* Aztán a későbbi háborúkban is résztvett, mint a Csáky-féle huszárezred kapitánya. Mindössze harminchárom évig szolgált.⁸⁷¹⁾

⁸⁷⁰⁾ Savoyai Eugen levele a haditanácshoz. (Feldzüge des Prinzen Eugen 17. köt. 232. lap.)

⁸⁷¹⁾ Ebergényi tábornok írja 1719. május 8-án Sopronból: „Énnekem Vékony János ír Károlyból s küldi öfelsége grationálisa kópiáját, hogy

Mikor Vékony János nem volt a táborban, régi támogatójának: Károlyi Sándor generálisnak volt a vendége. Károlyi és családja mindezzel ellátták őt s bármi ügyes-bajos dolga akadt, a volt kuruc generális szívesen járt érte közbe. Vékony Jánosnak Károlyihoz intézett hálálkodó levelei világosan hirdetik ezt.⁸⁷²⁾

Miért hagyta oda Károlyi vendégszerető házát, nem tudjuk. Az 1726. évben már Nagyváradon találjuk őt. Itt is akadtak ismerősei s ő azokkal ugyancsak mulatgatott. Így a bor mellett sokat regélhetett ő a multjából, mert hát, ha valakinek, úgy neki volt mit elbeszélnie.

Az 1729. évtől kezdve Buly nevű (Tokaj mellett fekvő) faluban élt népes családjával együtt. Magas kort ért el s mivel a pénzzel mindig könnyelműen bánt, vén korában sok bajba és nyomorúságba került. A magyar generálisok azonban sohasem feledték érdemeit. Minden jel arra mutat, hogy ez érdemek igen nagyok lehetnek s jó részükről mitsem tudunk. Ha nem így állt volna a dolog, Pálffy tábornagy és Károlyi generális nem támogatták volna őt. Pálffy még 1742-ben is így róla Mária Teréziának és

regimentemnél kapitány. De akár szolgáljon s akár ne, ugyanazon fizetése nem a regimentnél, hanem felföldön adatik meg neki... Én mindaddig semmit róla nem tudtam, hogy hozzám aggregálták.“

⁸⁷²⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. Vékonyné írja az uráról öfelségének: „Mein Mann: Joannes Vékony bereits in 33 Jahr weyl. E. Röm. Kays. Maj. allerhöchst seeligster gedechtnus unter dem löbl. Csákyschen Husarn-Regiment, qua Rittmeister in verschiedenen Dienste mittels überkommenen so vielen Blessuren praestirt habe.“ Vékony János levelei a Károlyi-nemzetség levéltárában vannak.

az udvari kamarának: ő — úgymond — már sokszor lépett közbe Vékony érdekében. Most is ezt teszi, mert hallja, hogy a nevezett kapitány nagy nyomorúságban sínylődik. Mivel nyugdíját nem kapja, kenyere sincs neki. Dolgozni *rendkívül magas életkora* és gyöngesége miatt nem tud. Tehát segíteni kell rajta, hogy hátralevő rövid napjait gondtalanul élhesse. Megérdemli ő ezt, mert Temesvárott és Belgrádnál rendkívül fontos szolgálatokat tett. Aztán a háborukban mindig nagy bravúrral harcolt. Élete számtalanszor forgott kockán. Sok és veszedelmes sebet kapott.

Pálffy tábornagyon kívül Károlyi Sándor is igyekezett rajta segíteni. Az 1743. év július 16-án Bulyból keltezett levelében köszönte meg Vékony e támogatást. Ágyban kínok közt fetreng — írja —, tehát szóval nem köszönheti meg a sok jószágot, „kiért szüntelen mind ez mai napig fájdalmas könnyhullatásaimmal való ájtatos, buzgó imádságaimat óránként nyujtom és ajánlom Istenemnek, hogy a megfeszített Jézus-Krisztusnak érdemei legyenek elégtelen-ségemért megfizetői és hálálói“.⁸⁷³⁾

A következő (1744.) év tavaszán Vékony János kapitány már nem élt. Nyole gyermeket és özvegyet hagyott maga után minden vagyon nélkül. Az özvegy (Oláh Sára) jól tudván, minő nagy érdemei voltak boldogult férjének, fölkereste leveleivel azokat, akik ismerték ez érdemeiket.⁸⁷⁴⁾ Megjelent a többi közt Mária Terézia

⁸⁷³⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 1742. nov. 7.

⁸⁷⁴⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. Vékonyné folyamodásai Mária Teréziához és Lothringeni herceghez. Folyamodásaiban arra kéri az uralkodót, hogy Vékony Gábor József nevű 15 éves fiát vétesse fel a budai konviktusba; mert szeretné a fiut tovább

királynő előtt is, aki igen kegyesen fogadta őt. S megesett az a ritka jelenség, hogy egy közemberből lett kapitány családja még a holtá után is sok elismerésben részesült. Mária Terézia elrendelte, hogy kiskorú gyermekei államköltségen a pesti piaristáknál taníttassanak. Két nagyobb fia Károlyi Sándor támogatásával tisztirangot kapván, a hadseregben szolgált. E fiúknak több érdekes levele maradt reánk.

taníttatni. Megemlékszik itt arról is, hogy még hat mostoha-gyermeke is vagyon. Folyamodásai-ban, hol Oláh Sárának, hol meg Bekonin Sárának írja magát.

XVI.

SPLÉNYI LÁSZLÓ TÁBORNOK

Splényi László tábornok

A magyar hadi dicsőség nem múló fény. Tündöklött az egy ezredéven át s ragyog ma is. A hallhatatlanság magyar egét teleírhatnók azoknak a nevével, kik az emberségről, vitézségről és az önfeláldozásról megragadó példát adtak. Kicsiny nemzet vagyunk, de hősünk, vitézünk mindenkor soknál több volt. Minden századnak megvoltak nagy alakjai, kik hősi halálukkal életet és szabadságot adtak nemzetünknek. Minden háboruban akadtak fővitézek, kiknek neve messze-messze elszállt a hír szárnyain. S kevés föld van, mely annyi mártírhamvat takar, mint a mi földünk.

De van-e hű emlékezet, van-e kegyelet, mely nem engedi megmohosodni emléküket? Balítélet alá senki ne vegye, ha kimondjuk, hogy *nálunk édeskeveset emlékeznek meg azokról, kik egykoron a vitézlő rendnek bálványai voltak.* A hadtörténet nálunk mostohagyermek. Alig foglalkoznak vele. Vannak századok, miknek nagy katonáiról többet olvashatunk idegen nyelvű munkákban, mint magyarban. Ügylátszik, nálunk megfeledkeztek arról, hogy *az ember nagy példákön lehet naggyá, hogy szívet a küzdőlkbe csak az ilyen példák adhatnak...*

A magyar huszárság igazában I. Lipót korában küzdött először a nyugati népek lovassá-

gával.⁸⁷⁵⁾ A hivatalos jelentések szerint a magyar huszárság messze fölülmúlta az idegen nemzetek lovasságát. Még az udvari kamara is, mely a magyarságnak mindig ellensége volt, nem késik kijelenteni, hogy a huszárezredek örök dicsőséget szereztek öfelségének. Ezen korszak páratlan huszárfőtisztjei közt találjuk Splényi Lászlót is. Ő a megalapítója e nagy katonai család hírnevének. Kitünő tábornokok, ezredtulajdonosok, Mária Terézia-rend lovagjai akadnak e családban, de Splényi László hírért egyikük sem tudta elhomályosítani. Minden ízében huszár volt ő, lelke és bálványa a legénységnek, mely vakon követte őt a veszedelemben. Nem volt olyan dolog, amire ő nem vállalkozott; s bármit bíztak légyen reá, szegényt sohasem vallott. Korának legnagyobb hadvezére: Savoyai Eugén herceg magasztalva emeli ki Splényi László vakmerőségét, páratlan sikereit és nagy érdemeit. S a király készséggel emeli rangról-rangra az érdemes főtisztet.

Splényi László mint huszártiszt résztvett Buda ostromában s az egykorú följegyzések szerint már ott kitüntette magát. A Pál Deák-féle, majd az Ebergényi nevű híres huszárezredben szolgált. A spanyol örökösödési háborúban Ebergényi mellett ő tüntette ki magát legjobban. Kalandjai, váratlan támadásai, kelepcei, miket az ellenség zsákmányosainak vetett, nevét hamar ismertté tették. Ebben az időben a hírszerzés, a cselfogás, az élelem- és az abrakszállítócsapatok nyugtalanítása a könnyűhátú lovasság földadata volt. A mi huszárságunk mindezt mesteri módon értette. Messze földre

⁸⁷⁵⁾ A schmalkedeni háborúban szerepelt huszárság csodás dolgai akkor már rég feledésbe mentek.

elkalandozott jó iramló lovain; mindig ott jelent meg, ahol nem várták; zsákmányolt itt is, ott is s untalan ingerkedett az ellenség túlerejével is. Az efféle dolgokban Splényi huszárjai különösen kitüntették magukat. Olaszországi portyázásaival és főleg az 1704-ben végbevitt mantuai kalandjaival a külföldi írók is foglalkoznak. Az 1710. évben a francia vezér: Villars marschall mindent elkövetett, hogy a mieink példájára könnyű lovasságával nyugtalanítsa a mieinket s megakadályozza az élelem szerzésében. De a francia lovasság a nyílt mezőn sehogy sem boldogult a magyar huszársággal. Splényi ezredes például csak úgy játszott a francia portyázókkal, mint macska az egérrel. Nem volt nap, hogy katonái francia foglyok és zsákmány nélkül tértek volna vissza. Bethune várának megszállásakor a többi közt Splényi *kétszáz huszárával megtámadott s körülzárt egy abrakszállító francia csapatot. Mindent elragadott tőlük és egy alezredest, két kapitányt, nyolc tisztet és 140 közembert fogva hozott magával 183 lóval együtt.* A többi franciát az utolsó emberig levágták a huszárok. S ezt a támadást Splényi oly mesteri módon vitte véghez, hogy csupán három emberét veszítette el.⁸⁷⁶⁾

Ugyanekkor egy sötét éjjelen Splényi ötven huszára betört a francia tábor közepébe. A franciák nem tudván, mi történik, egymásra lödöztek. A nagy zürzavarban az ötven huszár minden veszteség nélkül jött vissza. Természetesen foglyokat és zsákmányt is hoztak magukkal.

Splényinek és huszárjainak ilyen kalandjai mód nélkül bosszantották az ellenséget. Kelep-

⁸⁷⁶⁾ Lásd *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoya* című munka VI., VII., IX. kötetét.

cét kelepce után vetettek neki, de Splényit nem tudták kézrekeríteni. Ókigyelme csak egyszer ment a kelepceére, de ekkor is kivágta magát. Az 1712. évben történt ez a németalföldi háborúban. Broglie gróf tizenhárom eskadron-lovassal és egy sereg huszárral elrejtőzve, lesre csalta Splényit, aki mindössze 200 huszárával és 400 császári lovassal volt. Broglie grófnak sikerült Splényi kisdied csapatát teljesen körülzárnia. De nagyon is korán örvendett annak, hogy Splényit sikerült végre elfognia. Splényi ugyanis kétszáz huszárával mesteri módon keresztülvágta magát s minden baj nélkül a táborba ért. A vele volt császári lovasok azonban nagyrészt rabbá estek.⁸⁷⁷)

Splényinek és derék huszárjainak efféle kalandjai és harcai kötetet töltenének be, ha tudniillik valaki összegyűjtené az egykorú jelentésekből és levelezésekből. Vakmerő vállalkozásai és sikeres harcai természetesen általános elismerést szereztek nékie. Savoyai Eugen herceg például több ízben magasztalja őt s már 1705-ben arra kéri a királyt, adna Splényinek, ennek az érdemes és bátor tisztnek egy huszárezredet. Splényi ugyanis ekkor még az Ebergényi-féle huszárezred alezredese volt. (Savoyai Eugen már ekkor azt írja róla, hogy „*ein sehr tapferer und meritirter Officier sey*“.) Mondanunk sem kell, hogy a király teljesíté Eugén herceg kívánságát. Sőt később generális-főstrázsamesternek is kinevezte Splényit.

Az 1714. és az 1715. évet Splényi itthon töltötte. Nyársardói kastélyában éldegélt s onnét kereste föl ismerőseit leveleivel. Országos híre lévén, főuraink szívesen adták mellé a fiaikat, hogy derekas huszártisztekké nevelje.

⁸⁷⁷) U. o. XIV. köt. 162—3. lap.

Károlyi Sándor generális például az unokáját: Haller Imre grófot adá Splényi szárnya alá. Ez alkalommal a tábortól írta Splényi Károlynak: „Isten nékem adván egy darab kenyeret, pecsenyét és egy ital bort, abban mindenkoron az úrfi is részes lehet.“⁸⁷⁸⁾

Kiütvén a török háboru, Splényi mint tábornok indult a táborba. Résztvett a pétervárad nagy csatában. Az itt aratott győzelemről maga írja Károlyi Sándornak, hogy 149 öreg ágyút, temérdek sátort, bivalyt, tevét stb. zsákmányoltak. „Az nyert temérdek zászlókat — írja — még csak most hordják össze.“⁸⁷⁹⁾

Péterváradról Temesvár ostromára indult. Szeptember 5-én már onnét írja, hogy a várat teljesen körülzárták. „Ha — úgymond — a nehéz tüzéség is megjön, markosabban hozzáfogunk a vár ostromához.“

Valamivel később írja, hogy Pálffy generálist 20.000 török és 600 tatár megtámadta, de rettenetesen visszaverték őket. Október 13-án már azt írja, hogy „az Tömösvárban lévő török kitévén az fejér zászlókat, kapitulálni kíván. Eugenius ő hercegségével fognak akkor-dálni“.⁸⁸⁰⁾

Temesvár elfoglalása után a Bánát védelmét Mercy gróf Splényire bízta, aki is öt derék huszárezredével nemcsak megtartotta, de ki is bővítette az elfoglalt területeket. November 19-én például a pancsovai táborból írja: „Pancsova és Ujpalánka lövés nélkül feladta magát. Becs-

⁸⁷⁸⁾ Károlyi nemzetség levélt. 1712. júli 12.

⁸⁷⁹⁾ U. o. Pétervárad, 1716. aug. 8. Megírja azt is, hogy két regimentet vezetett Nándorfehérvárhoz.

⁸⁸⁰⁾ U. o.

kereki és pancsovai districtus kommandóm alá adatott öt magyar lovasezreddel.“ Valamivel későbben (december 10-én) jelenti, hogy a törökkel harcoló rácság lármát és zendülést indított, de jól megrostálta őket.⁸⁸¹⁾

Az efféle megrostálást a huszárok olyan kedvvel űzték, hogy az ellenségnek inába szállt a bátorsága. Sehogysem tetszett ez Splényinek. Kedvetlenül írja Károlyi Sándornak: „Az ellenségnek Isten a szívét elvette, éppen semmit nem próbál... pedig a Duna vize igen keményen beállott.“ (Mala Uzdina, 1717. február 19.)

Megkezdődvén Belgrád ostroma, Splényi tábornok a dunai hidat őrizte huszáraival. Sehogy sem volt ez inyére. Nagy örömmel vette tehát a fővezér parancsát, mely őt Orsova elfoglalására rendelte. Mint az orkán, úgy száguldosott Splényi a huszáraival a törökök után. („Einer Windsbraut gleich stürmte Splényi hinter den Türken einher.“) Csakhamar elragadt tőlük tíz ágyút és 143 megrakott élésszeke ret. Tovább üldözvén a visszavonulókat, augusztus 27-én Orsova vidékére érkezett. Regeb basa a seregével épp ekkor költözött át a Dunán. Azonban az innenső parton még annyi embere volt, hogy minden huszárra tíz török jutott. Splényi ezzel keveset törődött. Az ellenségre rontott s huszárai csakhamar a Dunába ugrasztották a törököket. Aztán Orsova ellen indult s az első rohamra bejutott a városba, me-

⁸⁸¹⁾ U. o. Az 1717. dec. 1-én Haszán basa Palánkjából írja Károlyinak, hogy: „Haller Babócsay uram regimentjében assignálta az hadnagyságot, kinek is in exsolutionen praedecessoris száz talérral succuráltam. Kapitány Trencsényi uram Váradra menvén, téssen Excellentiádnál complimentumot“.

lyet az előző évben Mercy generális hasztalanul ostromolt. Az 1717. év szeptember 4-én már Orsováról írja Károlynak: „A török Újpalánka alá érkezvén, gróf Esterházy uramat kommandíroztam eleikbe egy erős portyával... retirálni kezdett a török s Esterházy a török álgyűit s szekereit elszorította. Magam az öt magyar regimenttel a Duna observálására rendeltettem. Szétvertem a török csapatokat“ stb.⁸⁸²⁾

Splényi jötteinek a hírére a török Mehádiából is kivonult, zsákmányul hagyván ötven ágyut. November elején Splényit — mint maga írja — öt magyar regimenttel a Morava mellé rendelték a nisszai török sereg szemmeltartására. (Jagodin, 1717. november 5.) Egy-két basa-alja törökséget ez alkalommal is szétugrasztott. A telet Hasszán basa Palánkján kellett volna töltenie, de a rettenetes pusztítás miatt ott sem élelem, sem abrak nem lévén kapható, Splényi hazajött Magyarországra „rekrutára és remontára“. Debrecen jelölte ki verbplatznak, de pátense szerint az egész országban „libere rekrutázhatott és remundázhatott“.

Nyaratszaka megint Temesváron találjuk Splényit s ott éri őt a hír, hogy a békességet megkötötték. Augusztus 5-én már maga írja, hogy az ezredek már hazafelé szállonganak. Az Ebergényi- és az Esterházy-ezredek már az olasz föld felé tartanak.⁸⁸³⁾

⁸⁸²⁾ U. o. Temesvár, 1718. aug. 5. A többi közt azt is megírja, hogy furázs dolgában rosszul áll a militia.

⁸⁸³⁾ U. o. Nyársardó, 1719. aug. 23. Ugyane leveleiben írja: „Oberster Lehöczky amoveáltatott: mert oberstleutenantom ellen mondott illetlen

Meglévén a békesség, Splényi jobbára nyársardói birtokán tartózkodott ugyan, de katonai tisztéről nem mondott le. Többször megfordult Bécsben, hol az udvarnál is szívesen látták s hűségesen intézte ezredének ügyeit. Leveleiben többször megemlékezik kedvelt tisztjeiről, kik között legjobban szerette Dávid István nevű hadnagyát. Zászlótartója Paksy Miklós, később pedig Daróczy volt. A tiszti rangot akkor még a magyar ezredekben is pénzen vásárolták. Mivel a császári és a magyar ezredek farkasszemmel nézték egymást, a párbaj és a halálra szóló viadal igen gyakori volt. Splényi írja 1719. augusztus 23-án: „Az a hír volt, hogy Baranyay János oberstwachmeister duellumban halálosan megsebesített s meghalt, de ilyes veszedelemtől távol vagyon. Babocsaynak kapitánya: Székelyhidy duellált Marchio de Botta oberstwachmeisterrel s lováról lelötte; de holt hírét még nem hallottam.”⁸⁸⁴)

III. Károly király 1722-ben Splényi László tábornokot bárói rangra emelte s érdemei elismeréséül nagykiterjedésű birtokot adományozott neki Szabolcs, Szolnok és Zemplén megyékben. Ez alkalommal a király gyönyörű szókkal emlékezett meg a hőslelkű (heroico

dolgokat nem tudta bizonyítani. Oberstleutenant bottal vett magának satisfactiot. Kapitányleutenant Mednyánszky György meghalt tán pestisben.“

⁸⁸⁴) Az 1729. év febr. 6-án Kanizsáról írja Károlyi Sándornak: „Szolnoki Szélessy Sebestyén ifjú Daróczy zászlótartóm állását kívánja megszerezni. De vannak érdemes régi zászlótartók is, kik erre aspirálnak. Aztán Daróczy sem adhatja oly könnyen másnak a sárzsíát, mint gondolja, mert adósságai is vannak,“

animo) tábornokáról, kinek nevéhez egész sereg vitézi tett fűződik s ki a magyar huszárság hí-rét egész Európában magas polera emelte.

Splényi tábornok 1729-ben kezdett beteges-
kedni. Ez év elején keltek utolsó levelei. Meg-
halt 1730-ban. A hazának oly fiaikat nevelt, kik
a hadakozás terén őt magát is majdnem fölül-
múlták. Hiszen tudjuk, hogy *Gábor* nevű fia
nagyhírű tábornok volt, aki szintén állított föl
egy magyar ezredet. A családban ő volt az első,
aki mint a Mária Terézia-rend vitéze s mint
titkos tanácsos az udvarnál is nagy befolyásra
tett szert.

XVII.

GRÓF KOLLONITS ÁDÁM
GENERÁLIS

Gróf Kollonits Ádám generális

Mondanunk sem kell, hogy már első reguláris huszárezredeink híre és dicsősége egész Európát bejárta. A magyar vitézségnek e hirnökeit dicsőség kísérte mindenütt. Hódítottak mint katonák, hódítottak mint daliás legények. Csoda-e aztán, ha az idegen földről hozzánk szakadt vitézek is soraik közé kíváncsoztak? S ha egyszer a dolmány, mente rajtuk volt s kukorékos bajszuk kinőtt, bizony hamarosan megszórúvó lettek a többi huszárral. Mert hát huszárezredeink olyanok voltak, mint az olvasztókemence, mely minden fémet egybeforraszt. Ezek is elnyelték az idegen elemet: azaz hogy magyarrá tették nyelvre, szokásra és gondolkodásra egyaránt.

Régi jeles huszárezredeseink porladozó leveleit olvasgatva, arra jövünk, hogy ökigyelemlüket úgyszólván egyformára ütötték. Egyik kökény, a másik galagonya. Azaz hogy lényegre egyformák, külsőben hasonlóak. S minél többet ismerünk meg közülök, annál elevenebben állnak előttünk az igazi huszártípusok. S vajjon milyenek voltak ezek? Hogy daliás termet, acélkar, sasszem volt a tulajdonuk, jól tudjuk. Hogy jó lovasnak, jó hajdútáncosnak, jó borivónak kellett lenniök, az nem ujság. A huszár és a humor elválaszthatatlan egymástól; a mulatságban és a veszedelemben egyaránt megnyilatkozik ez benne. A vídám kedélyhez azon-

ban bizonyos lovagias szellem is csatlakozik, mely nemcsak a polgári életben, de hadakozás közben is osztályos a huszárszívvvel. Tudott dolog, hogy a huszár mindétig jeles udvarló s jó táncos volt. A bor, a dal és a lány a huszár életében mindig nagy szerepet játszott. A fáradtság, a nélkülözés és a veszedelem gyermekjáték a huszárnak. A somfánál főtt ebéddel is megelégszik s lóháton is édes neki az álom. De ha a dolog úgy fordul s bornak ereszkedhetik, bizony torkig issza magát s még a nagyapját is táncra fogja. A jókedve akkor sem hagyja eszerben, mikor ösztövére áll a sorsa. De ha kedve haragra fordul, olyan mint a bika, mikor a földet hányja. Nem tanácsos a közelében való maradás.

Ezeket a huszártulajdonságokat Kollonits Ádám generális bizalmas leveleiből hüvelyezettük ki. Ökigyelme ugyanis talpig huszár volt. S a huszárszellem úgy áthatotta, hogy annak mindhalálig rabja lett. Idegen apától s német anyától született s otthon ugyanesak keveset hallhatott a magyar életről s a magyar lovaság szelleméről. De a huszárjai közt eltöltött évtizedek teljesen magyarrá tették őt. S amint a kardot letette, közénk jött s itt élt állandóan, mégpedig igaz magyar módjára.

Ifjúságáról úgyszólván semmit sem tudunk.⁸⁸⁵⁾ De bizonyos dolog, hogy egy ideig a végbeliek közt szolgált, mint annyi sok őse. A hadiélethez való ragaszkodást elődeitől örökölte. A magyar könnyűlovasság harc taktikáját nálunk tanulta meg.

Mikor Czobor Ádám 1688-ban két huszárezred fölállításával bizatott meg, az egyiknek alezre-

⁸⁸⁵⁾ Gróf Kollonits Ádám 1651. febr. 22-én született.

desévé Kollonits Ádám gróf neveztetett ki. Az új ezred — amint tudjuk — azonnal haremezőre indult. Czobor Ádám 1691-ben meghalván, Kollonits lett az említett regimentnek ezredesévé. Tudott dolog, hogy az újonnan fölállított huszárezredek fizetést nemigen láttak. A külföldön tehát állandóan zsákmányból (ex hostico) kellett élniök. A zsákmány megszerzése azonban nem volt könnyű dolog. Az ellenséges falvak bizony sok derék huszárunkat agyonverték. Tehát nemcsak a csatákban, de az élelem szerzésében is pusztultak. A takarmány hiánya miatt a lovaik is hullottak. Akárhányszor megesett, hogy egy-egy huszárezredünkben 400—500 embernek sem volt lova. Szóval keserves kenyér volt a katonakenyér. Nem csoda, hogy sokan megunták s hazaszöktek.

Ezek a körülmények teszik érthetővé, miért kellett a huszárezredek számára évenként verbuválni s lovakat szerezni; miért kellett az egyik ezredet a másik után föloszlatni s helyébe újat állítani.

Az 1699. év végén is redukálták a három meglevő, de hiányos huszárezredet. S a háromból egy új — 1000 főből álló — ezredet alakítottak Kollonits Ádám kardja alatt.⁸⁸⁶⁾ Az új ezred emberszáma alig egy év alatt annyira megfogyott, hogy a kiegészítése sürgőssé vált. Kollonits érsek 1700. december 20-án elodázhatatlannak mondja a Kollonits- és az Ebergényi-féle huszárezredek kiegészítését.⁸⁸⁷⁾

⁸⁸⁶⁾ Közös pénz. ltr. Hung. 14735. fasc. Referat, die Einrichtung des Kollonitsischen Husarnregimentes 1699. dec. 1.

⁸⁸⁷⁾ Országos levélt. Expedita, 1700. dec. 20-án írja Kollonits püspök: „Vehementer e re suae s. c. regiae majestatis et publica visum, duas legio-

A következő évben a dolog megismétlődött. Ezen alkalommal két kompániával növelték a Kollonits-ezredet. De az ezen célra rendelt 6000 forintnyi költséget még a következő évben sem fizették meg! A nagy fizetetlenség miatt az ezred aztán nagyon lerongyolódott. Az 1702. év elején 140 embernek nem volt lova. Az ezred nagyobb része karabély és pisztoly nélkül szűkölködött. Kollonits Ádám generális tőle telhetőleg sürgette ezrede kiegészítését.⁸⁸⁸) Eszterházy Antal gróf, Kollonits alezredese, ugyanezt tette.⁸⁸⁹) Lipót király 1702 január 28-án 10685 forintot rendelt az ezred kiegészítésére.⁸⁹⁰) De

nes militum Hungarorum equestrium sub ducibus comitibus Kollonits et Ebergényi stantium ad eum, quem oportet numerum deducere et adimplere, quo cum applicandi veniant milites pariter equestres, quorum dux alias erat Paulus Deák.“

⁸⁸⁸) Kollonits Ádám (Generalfeldwachmeister) a haditanáeshoz, 1702. máj. Köz. pénz. ltr. Hung. 1475. fasc.

⁸⁸⁹) U. o. Eszterházy Budweisből írja: „A quo tempore praementionatum Regiment erectum est et initium coepit, nonnisi binis vicibus fuit remundatum.“ Eszterházy előtt 1693-ban Keglevich Gábor volt Kollonits alezredese. (Orsz. ltr. Insi nuata, 1693. febr. 24.)

⁸⁹⁰) U. o. Hungr. Denkbuch 439. kötet 279. lap: „1702. jan. 28. Befehl an Generalkriegszahlmeisteramt, Completierung des Kollonitsischen Husarenregiments auf 10 Compagnien und 1000 Köpf 10685 Fl. erfolgen zu lassen.“ — Az 1704. évben is itthon igyekezett a pótlásra. Ekkor kedvelt kapitányát, *Szentmiklóssy Lászlót* embereivel együtt elfogták a Károlyi Sándor kurucai. Kollonits, erre ímígyen kérte elbocsátásukat: „Szentmiklóssy László több emberimmal s szekerimmal ke-

mivel pénz nem volt, a végrehajtás is késett. Pedig úgy Savoyai Eugen herceg, mint Badeni Lajos sürgetve kéri a táborba a huszárezredek⁸⁹¹)

Sanyarú lévén huszárezredeinknek a sorsa külföldön, gondolhatjuk, mint örültek a huszárok és a tisztek is, mikor téliszállásra hazajöhettek. A Kollonits-féle huszárezredet majd minden évben másutt és másutt helyezték el téli kvártélyra. Nem mondhatjuk, hogy a legénységet itthon valami jó szívvel látták volna! A huszárok sok csintalanságot műveltek s így a megyék és a városok folyton panaszkodtak rájuk. Az 1694. évben maga Kollonits Ádám írja, hogy Bars megye több rekrutáját birkalopás miatt elfogta!

Az 1701. évben az ezred egy részét a hajdúvárosokban találjuk. Itt voltak Dessewffy, Nagy és Vida István kapitányok kompániái. Ebergényi László kompániája is e tájon kvártélyozott. Eszterházy Antal alezredest is itt találjuk. (Hajdú megye levélt. 1701. jelentés.)

A huszárok itt is sok kellemetlenséget okoztak a polgárságnak s így bizony igen kevesen

gyelmed kezében rabul esett. Az megnevezett kapitány regimentem dolgát sok időtül fogvást kormányozván és forgatván... bocsássa el kegyelmed, ha másképen nem, tehát parolámra. Ezt a franciák is megteszik." (Levele Károlyi Sándorhoz Pozsonyból, 1704. máj. 24.)

⁸⁹¹) U. o. 14751. fasc. 1702. máj. 6. Badeni Lajos írja a többi közt a haditanácsnak: „dahin dringen, dass die Husarnregimenter nit allein in förtigen Standt zum Aufbruck alsogleich gesetzt werden, sondern den Marsch zu denen am Rhein albereits schon angefangenen Kriegsoperationen ohnanständig fortsetzen lassen“.

adták magukat a búnak, mikor az ezred a táborba vonult.

Az 1702 július havában Kollonits újra a harc-térre mehetett ezredével. Július 9-én vonult be a landaui táborba, ahol már várva-várták őt. Aztán mindjárt megkezdte a portyázást és az ellenség nyugtalanítását. Catinat táborát egy percig sem hagyta pihenni. Huszárai hol elől, hol hátul jelentek meg s elhajtják a lovakat, elfogták a transzportokat és a francia táboron túl is messze elkalandoztak. Augusztus 3-án Kollonits huszárai a francia tábort megkerülvén, hirtelen Strassburg kapui előtt jelentek meg s az ámuló franciák közül huszat levágván, lovakkal és egyéb zsákmánnyal terhelten tértek vissza. Az efféle huszárbravurok úgyszólván minden nap megismétlődtek. „A magyar Alföld merész lovasai — írják — minden utat, minden ösvényt elálltak s fenyegettek!”⁸⁹²⁾

Kollonits ezrede az örökösödési háborúban úgyszólván állandóan a római birodalomban küzdött. Az 1708. évben Kollonits már mint altábornagy vezette ezredét a Mosel mellett. A következő (1709.) évben Savoyai Eugen herceg mellett Flandriában, 1710—1712-ig Németalföldön, 1713-ban pedig a Rajna mentén küzdött.

E véres csatákban Kollonits ezerszer és ezerszer forgott veszedelemben, de ő fel sem vette az effélét. Nyugodt és vidám maradt minden körülmények között. S a véres harcok idején is jókedvűen irogat haza magyar ismerőseinek.⁸⁹³⁾

⁸⁹²⁾ Feldzüge der Prinzen Eugen 4. köt. „Alle Strassen waren von den kühnen Reitern der ungarischen Ebene bedroht“ etc.

⁸⁹³⁾ Az 1702. aug. 12-én például Batthyánynak ír szép magyar levelet a heidelbergi táborból. Az

Nem tudjuk, mi volt az oka, hogy 1713-ban megvált az ezredétől s hazajött.⁸⁹⁴⁾ Ez év őszén már itthon mulat. Mondanunk sem kell, hogy a daliás, vidám és szeretetreméltó lovasgenerálist mindenütt szívesen látták. Minden ízében magyarnak mutatta és érezte magát. Igaz ugyan, hogy II. Rákóczi Ferenc zászlójához nem csatlakozott, de azért kortársai is jó magyarnak tartották. Ő maga nem egy levelében édes hazájának írja Magyarországot; érte aggódik, érte él-hal. Forrón óhajtja a magyar föld boldogulását s tőle telhetőleg igyekszik, hogy határai minél jobban kitágíttassanak. Az országgyűléseken mindig a jobbjaikkal tart s nem egy káros királyi intézkedést helytelenít.

Kollonits Ádámot már a határőrvidék föllálításakor az összes lovasság fejének szemelték ki, de ő ez állást nem fogadta el. Ellenben Csongrád megye főispánságát szívesen vállalta. Ezenkívül 1715-ben egyhangú lelkesedéssel koronaórré választották. Ami szintén népszerűségét hirdeti.

Kollonits a polgári életben is huszár maradt. Udvarolt mindenfelé. Még vén korában is vígan járta a magyar táncot. Mindig vidám lévén, a társaságokban is jókedvet szerzett. Szerették is őt mindenütt. Mint afféle vén huszár, nagyon kedvelte a jó bort, főleg a tokaji bort. A jégverésre vagy a rossz időjárásra csak azért haragudott, mert félt, hogy nem terem tokaji. Az orvosokat lelke mélyéből gyűlölván, jobbára

1703. év nyarán esett el a birodalomban egyik jeles kapitánya: *Óry Pál*. Ezt nagyon keserűli leveleiben.

⁸⁹⁴⁾ Ezredét a rastadti békeség után feloszlatták.

maga kurálta magát. Ha a betegség ágyra vetette őt, jó tokaji borral gyógyítgatta magát. Ha csömör szállta meg, megest a borhoz fordult. A bor és a tánc adott lelket belé s ezekkel csak akkor hagyott föl, mikor a nyelve szólása megszünt.

Korának szokása szerint sűrűn levelezgetett ismerőseivel. Pompás magyar levelei szinte duzzadnak a vidámságtól és a humortól. Mindenről ír a levelekben, csak a saját vitézi tetteiről nem. Mint igazi huszár, ezekről teljes életében hallgatott. Pedig ugyancsak lett volna mit beszélnie!

A szatmári békeség után — amint tudjuk — igen nehéz idők következtek hazánkra. A különféle járványok, aztán több esztendőnek rettenetes szárazsága olyan nyomort okoztak az amúgy is elpusztult országban, hogy sok helyen az élet a halálnál is rosszabb volt. Pedig épp ezidőben növelték az adót annyira, hogy a teher alatt nyögött az egész ország. „Súlyosan folynak a dolgok — írja ez alkalommal Kollonits —, öfölsége nem akarja a terheket könnyíteni!”⁸⁹⁵)

Bár imígyen az idő nem volt nagyon kedvező

⁸⁹⁵) Károlyi nemzetség levélt. 1721. január 26. Pozsonyból írja Károlyi Sándornak: „Súlyosan folynak az dolgok. Öfölsége igen difficilis a quantumok relaxatiojában.” Levele folyamán megemlíti, hogy vígan farsangol. „Nálam leszen — írja — főkommisszárius uram, méltóságos palatinus, bán uram, Eszterházy József uram és méltóságos kardinális Csáky uram egynehány rendbélivel. Kegyelmed egészségéről is egynehány pohár bornak megitalával megemlékezünk.” — Nem sokkal később írja, hogy megcsömörlött. Csak doktorhoz ne kelljen fordulnia, „az kihez — írja — sohasem szoktam“.

a mulatozásra, főuraink és főpapjaink kastélyaiban folyt a dáridó. A vendéglátás és a vendégfogadás akkor mindennapi dolog volt. S vendégség tánc nélkül meg nem esett. Jellemző a korra, hogy nemcsak a püspökök, de még a kardinálisok sem vonták el magukat a tánctól. Az 1717. év január 9-én például maga Kollonits írja Károlyi Sándornak, hogy Csáky Imre kardinálisnál mulatott, „az holott is derekasan megjártuk a táncot egymással. Kóstoltam ő eminentiájánál talán tizenkétféle tokaji bort”. Valamivel későbben ugyanő írja, hogy öfelségének a vendége volt Pozsonyban egy fiatal herceg-püspök, akit ő is vendégül látott. „Nálam is volt — írja — azon ifjú herceg, táncot is járt. Igen gazdagnak köll lenni, százezer forintokat viszen magával útiköltségre. Jobb volna, ha azon pinzit Magyarországon hagyná.”⁸⁹⁶) Az 1722. év farsangját Kollonits ismét Csáky kardinálisnál tölti. Természetesen a tánc is folyt. „Csak — írja Kollonits Károlyinak — híjával volt az tudvalévó egy-két földi kis asszony, most pedig alföldi menyecske, az ki mivel rám vagyon bízva, kegyelmed nehezen férhet hozzá.”

Kollonits az 1718. évi farsangot Pyber László püspöknél tölté. Mondanunk sem kell, hogy nagy vígan voltak. Maga Kollonits írja Károlyi Sándornak: „Kedves apánk, püspök Pyber László uramnál mulatok, kivel inter bachanarium solemnia kegyelmed felől is jó emlékezetel vagyok.”

Hogy a pozsonyi országgyűléseken is úgy

⁸⁹⁶) U. o. 1720. dec. 5. Pozsony. Egyik előbbi levelében írja Károlyinak: „Csudálom, hogy úgy utálja Pozsonyt, hiszen itt is van tokaji bor!” (1720. aug. 18.)

folytak a farsangi mulatságok, tudott dolog. Kollonits természetesen nem hiányozhatott onnét. „Vígán töltjük a farsangot — írja Pozsonyból — sok méltóságos főrendekkel, holsteini hercegnével és több szép asszonyokkal... Egész éjszakákat táncsal töltünk.“⁸⁹⁷)

Kollonitsot szeretetreméltó modora, vidám tréfái és jó táncos volta miatt úgyszólván kézen hordták a főurak. Lakodalom önelkülre meg sem eshetett. Hol innét, hol amonnet irogatta: „vígán voltunk, jó borokat ittunk, sokat táncoltunk.“ Az 1713. évben Berényi kisasszony tartá lakodalmat kissé idősebb vőlegényével. Természetesen Kollonits is ott volt. A lakodalom után írja aztán: „Jó helyre ment férjhez; de az asszony ifjaeska, maga (a férj) pediglen már általugrotta az hat keresztet. Tudom nehezen fogja szenvedni az ágyban heverítőt.“

Az 1717. év őszén Kollonits Ádám mint királyi kommisszárius az ország határának kiigazításában fáradott. „Ha — írja ez alkalommal — succedálna az dolog, még Hainburg városa és a körbéli faluk Magyarországhoz tartozandók lesznek. Megválnak, kinek fog öfelsége favorizálni, Ausztriának avagy hazánkknak.“⁸⁹⁸)

Efféle hazafias érzés gyakran szólal meg leveleiben. Az 1721. évben például így ír az országgyűlés bezárásáról: „Az országgyűlés eloszlott, megfosztatván vigasztalásnak reménységétől. *Az Úristen segítse és oltalmazza sze-*

⁸⁹⁷) U. o. 1718. febr. 17. Pozsony.

⁸⁹⁸) 1717. szept. 30. Itt írja a többi közt: „Feles kompániába voltunk a német kommisszáriusokkal és traktált az méltóságos herceg. Alkalmas bor költ el, meghiheti kegyelmed.“

*gény hazánkat: mert csodálatos eventusokra céloznak a dolgaink!*⁸⁹⁹⁾

Kollonits Ádámnak a fivére (Zsigmond) váci püspök volt. Mikor 1717-ben bécsi hercegérsekké nevezték ki, Ádám úr ahelyett hogy örvendett volna, egészen elszomorodott. „Kár — írja — azon úri emberért, hogy hazánkat elhagyja; igen jó, bölcs és szolgálatra való úri embere lett volna szegény hazánknak.“

Az 1719. évben meglátogatván a fivérét Bécsben, megbetegedett. Épp ekkor vonult Bécsbe a fényes török követség. „Meglett Bécsben — írja — pompás einzugja az török követnek. Magam is azon nap az ágyban tettem einzugot és majd ekkoráig fenekét nyomtam.“ Bár betegség kínozta, nagy vídáman írja, hogy az aszonyok háborúságot indítottak a férjük ellen. Bellovich uramat is faképnél hagyta a felesége!

Ezen kor huszárezredesei, köztük Kollonits Ádám is, nem vettek részt Rákóczi harcaiban, de azért mindent tudni akartak, ami a bujdosókkal történt. Kollonits például Károlyi Sándor generálist kéri, tudósítaná őt az „*elpártolt magyarok*“ felől. Mikor aztán hírt hallott, a többi közt imígyen írt volt: „Rákóczi úgy értem nagy solemnis pompával recipiáltatott Drinápolyban, sőt erdélyi királlyá is deklaráltatott. De úgy hiszem, hogy valamint a fejedelemségtől elesett, úgy a királyságból is kihull és végtére Thököly formára egy rossz vendégfogadóban fog királykodni.“⁹⁰⁰⁾

⁸⁹⁹⁾ 1721. dec. 18. Pozsony. Levele végén még ezt írja: Az a hír futamodott, „hogy a lengyelek Forgách (Simon) udvarlására országukban akarták csalni kegyelmedet“.

⁹⁰⁰⁾ 1718. febr. 6. Nagyszombat. Valamivel ké-

Mikor itthon híre terjedt, hogy Forgách Simon Lengyelországban pappá lett, Kollonits a többi közt ezt a mondást vetette papirra: „Aki nek világban előmenetele nem lehet, pappá szokott lenni... Aki világban jó nem volt, klastromban is ribilliót indít.⁹⁰¹⁾

Kollonits idejében az ujságot még a levelezés pótolván, Ádám úr levelei tömve vannak az effélével. Egyik levelében (1716) például megírja, hogy a kivégzett Nádasdy bécsi házában több millió értékű kincset találtak.⁹⁰²⁾ Máskor meg azt jelenti, hogy a szentantali barátoknál boldogasszony képe „véres és fehér könnyhullatásával sírt“.⁹⁰³⁾ Az 1718. évben hallatlan nagy

sőbben, júni 23-án írja: „Semmitsem hallani Rákóczi és több magyarok felől, hol légyenek. Tudom, Lengyelország felől jobban meghallani kegyelmeteknél.“ (Kér tudósítást.)

⁹⁰¹⁾ U. o. 1722. febr. 5. Modor: „Hogy Forgách Simon világi pappá lett, az ritka hír. Elvállik, mi lesz belőle? Desperatio okozza-e.“ Levele végén azt is megírja, hogy lakodalmon volt. „Egy földi szép menyecskével — írja — bőven eljártam az magyar táncot.“

⁹⁰²⁾ U. o. 1716. febr. 22. Pozsonyból írja, hogy már igen régen tartotta magát a hír, hogy Nádasdy bécsi házában sok kincs van elásva. Az özvegy grófné most megtalálta, „az ki is hét millióból álló egész négy statua, nagyobb énnálamnál, tiszta aranyból és 30.000 igazi való gyöngy is“.

⁹⁰³⁾ U. o. Eger, 1715. aug. 10. „Pécsi templomban lévő boldogságos asszony csudálatos képe megén ten sírt volna; de ez még nem confirmáltatott, hanem az csallóközi, szentantali barátoknál hogy véres és fehér könnyhullatásával ezelőtt való napokban sírt vala, az elégségesen tapasztaltatott.“ — Úgy látszik, hogy Kollonits is hódolt a magyar

lévén a szárazság, az emberek ezt nem természetes jelenségnek tartották. Ezért — mint Kollonits írja — mindenfelé fogdozzák a boszorkányokat és csigázzák őket.⁹⁰⁴⁾ Egyik levelében vidáman írja, hogy a prussziai király luteránussá, az engelandi pedig kálvinistává lett. Másik levelében szidja a kalendáriumokat, mert merő háborút jelentenek a jövőre...⁹⁰⁵⁾

Jó ismerőseivel egészen haláláig levelezett. S mindvégig megmaradt abban a vidám hangulatban, mely egykoron mint huszárezredesben ugyancsak buzgott. Az 1726. évben halt meg. Felesége Czobor Krisztina grófnő volt. Figyermeke nem maradt s vele és fivérével férfiágon

szokásnak s szelid darvakat is tartott udvarában. Legalább e levelében arra kéri Károlyit, „hogya valami hattyú- és darúmadarakkal bővelkedne, azokban engem is részessé tenni ne sajnálna“.

⁹⁰⁴⁾ 1718. júli 20. „Boszorkányokat fogdozzák mindenfelé. Nyitrán, Szereden és Nagyszombatban — immár csigázták is őket.“ (A nagy szárazság miatt azért aggódik, mert fél, hogy nem lesz bor!)

⁹⁰⁵⁾ Igen sok levelében foglalkozik a tokaji borral. Ilyet majd minden évben kér, illetőleg vásárol az ismerőseitől. Az 1713. év január 2-án írja például Károlyi Sándornak: „Tudom, sok tokaji bora leszen kegyelmednek; azért el ne feledkezzem babszem az anyjáról, engem is részesíteni benne.“ Az 1719. szept. 7-én írja: „Jó tokaji borral helyrehoztam egészségemet. Sertől, tejtől, víztől s más egyéb eféléktől, azmelyek azon bontakozott egészségemet okozták vala, éppen őrzőm magamat. Hogy azért inntova is akképen gyógyíthassam magamat, el ne feledkezzék kegyelmed rólam. Az idei tokaji jó borainak termésiből vagy három átalagra számot fogok tartani. Az árát mindenkor kész leszek megadnom.“

kihalt a Kollonits-család.⁹⁰⁶⁾ *Az egyik* Kollonits-lánynak a fia: Zay László, 1728-ban királyi engedelemmel fölvette a Kollonits nevet. Ennek a Kollonits Lászlónak a fia volt Kollonits Miksa, aki mint altábornagy és a Mária Terézia-rend vitéze, legjelesebb huszártisztjeink közé tartozott. Hőstettei, miket a Wurmser- és később a Blankenstein-huszárezreddel véghezvitt, a magyar könnyűlovasság legszebb haditényei közé tartoznak.

A Kollonits-család ökivüle is sok jeles vitézt adott a hazának. De köztük a legeredetibb mégis Kollonits Ádám volt, aki ha tovább is a katonai pályán marad, sokra vihette volna. A magyar huszárság multjában így is fényes hely jut neki. Hiszen még az ellenséges érzelmű bécsi kormányzások is magasztalják Kollonits Ádámot és ezredét. Mikor a kormányzások azon tanakodtak, mint lehetne a magyar haderőt teljesen megszüntetni, a huszárságot akkor is nélkülözhetetlennek mondták. Az 1699. évben például a Kollonits Ádám és a Pálffy János-féle huszárezredekéről írják öfelségének, hogy a tatárok és a török lovasok ellenében csakis a huszárságot lehet használni. A Pálffy- és Kollonits-ezredek a száguldásban és a portyázásban ugyancsak kitűntek. „Die beide Regimenten Pálffy und Kollonits nicht aus dem

⁹⁰⁶⁾ Kollonits maga írja 1723. okt. 18-án: „Öcsém egyetlen fiú maradványa meghalt himlőben Lévardon. Azért immár ketten vagyunk az Kollonits familiából; én és az bécsi püspök.“ Kollonitsnak Károlyihoz írt egyik leveléből tudjuk meg, hogy ökegyelmét 1722. márc. 8-án iktatták be a csongrádi főispánságba. Ugyan e levelében jelenti, hogy Éva Katalin nevű leánya Frankenberg nevű kapitányhoz ment nőül.

instituto, dass sie Regimente gewest seien, sondern *ex genio populi et methodo militandi*, welcher keine, als eine der Nation conforme Ordnung und darbei eine herzhaftte Geschwindigkeit und eine onversehene Irruption haben, wider die Franzosen im Reich diejenige Reputation erworben haben, durch welche sie so renommirt und bei dem Feind in zimblichen Respekt gewest seyn.“⁹⁰⁷⁾

⁹⁰⁷⁾ Kőz. pénz. ltr. Hung. 14735. fasc. 1699. nov. 15. Unresolvirtes Referat die Einrichtung deren Hungar. Granizen der razischen und anderer Nationalmiliz etc. betreff.

XVIII.

EBERGÉNYI LÁSZLÓ
TÁBORNAGY

Ebergényi László tábornagy

A hősök, a nagy vitézek örök dicsőségről álmodnak s nem sejtik, hogy elmúlás és feledés a sorsa mindennek és mindenkinek. Állandó emlékezés, örök hála nincsen. Az ember gyorsan feled. A hír flait is szűk sírocska rejti magában s idővel egyforma fű nő a dicsőség, az erény és a bűn fölött. A márványba metszett betű is elkopik, a legszebb emlék is elporlad, ha hű kéz nem ápolja. S van-e ilyen? Nagy nemzeteknél tán igen. De ahol a nemzeti élet folyton hanyatlik, ott a legnagyobb világosság nyomában is sötétség jár.

Ebergényi László tábornagy valamikor jó hírrel és névvel volt nagy. Azok közé tartozott, akik a magyar huszárságnak egész Európában hírt és dicsőséget szereztek. Csodával határos kalandjai, páratlan hadiszerencséje, példátlan vállalkozásai az Ebergényi nevet olyan ismertté tették mindenütt, hogy csak róla regéltek, róla énekeltek. Fejedelmek, hercegek vetekedtek ismeretségéért. Róma városa megfestette és kifüggesztette képét. A treviriai herceg a trónusába ültette s boldog volt, hogy Ebergényit színről-színre láthatta. A saját uralkodója elhalmozta őt olyan kitüntetésekkel, amikhez abban az időben magyar ember nem igen jutott. Amit ember a hadipályán elérhetett, azt Ebergényi elérte. Dicsőség övezte nevét; „hazánk Sámsonjának, ékes koronájának, nemzetünk

győzedelmes bajnokának“ hívták őt. Ő volt az akkor világhírű Ebergényi huszárezrednek lelke, bálványa s vezére. S ő vezette ezredét azon tüneményes pályán, melynél dicsőbbet egyetlen ezredünk sem futott végig.

Ebergényi üstökös volt a magyar dicsőség egén. Míg élt, fénylett és ragyogott. Aztán halálával elsötétedett minden dolga. Véle együtt híre, dicsősége is temetve volt. Ki tudja ma, hogy ki volt Ebergényi? Ki foglalkozik ma tüneményes pályájával? Ki emlékezik róla? Senki, de senki. Az örök dicsőség helyett neki sem jutott egyéb, mint a „vanitas vanitatum vanitas et omnia vanitas...“

Ebergényi tetteit megírunk nem a legnehezebb dolog. Ezer és ezer magyar levele porladzik a családi levéltárainkban; ezer és ezer hivatalos jelentés foglalkozik vele. Napvilágra kerülnek-e ezek valaha, ki tudná megmondani? Talán akad majd magyar lélek, ki nem szánja fáradságát s összegyűjti hadi dicsőségünk azon lapjait, miket Ebergényi ékesített meg tetteivel. Addig, míg ez megesik, elmondunk itt róla egyet-mást.

A XVII. század végén és a XVIII. század elején a hatalmas császári hadseregben alig néhány magyar ezred szolgált. De ez a néhány aztán talpig magyar ezred volt. Magyar főtiszték állottak az élükön; magyar volt a legénység is és régi magyar mód szerint harcoltak, mely teljesen elütött a császári ezredek hadakozási módjától. A magyar tiszték ősi szokásuk szerint a támadásban mindig a csapatjaik előtt jártak s nem a legénység mögött, mint a császári tiszték. E szokás következtében a magyar tiszték közül aránytalanul többen estek el, mint a császáriak közül. A magyar könnyűhíti

lovasság gyorsaságra es mozgékonyaságra Európa minden lovasát felülmúlta. Huszárajaink széles területen szanaszét száguldoztak, de amint az ellenség elé értek, hirtelenül tömegbe verődtek és együttesen támadtak. Mindig ott jelentek meg, ahol nem várták őket. S mire az ellenség észbe vette portyázásukat, már csak a nyomukat találta. Portyázásban, eselvetésben, váratlan támadásban utólérhetetleneknek mutatkoztak. Vakmerőségben párjuk nem akadt. Rájuk illett a mondás, hogy az oroszánokkal is úgy játszottak, mintha azok bárányok lettek volna.

Bár huszázezeink mindig kitüntették magukat; bár még a bécsi udvari kamara is azt írta volt felőlük, hogy „örök dicsőséget szereztek öfelségének”: a császári főtisztek egy része mégis lenézte, sőt gyűlölte huszárságunkat. Valószínű, hogy irigyelték tőlük azt a dicsőséget is, amit vérük ontásával szereztek.

Így állván a dolog, a magyar tiszteknek ugyancsak nehéz soruk volt. Nemcsak a saját becsületükért kellett helytállniok, de ezredük jó nevét is védeniök kellett. Nincs mit csodálnunk azon, hogy főtisztjeink egyik halálra szóló viadalt a másik után vívják a császári tisztekkel. Nem tűrték a rajtuk esett sérelmet s nem engedték, hogy a legénységüket valaki büntetlenül bántsa. Ami bántódás tehát rajtuk vagy legénységükön esett, fegyverrel torolták meg. Nagy port vert fel annak idején Pálffy János (a későbbi tábornagy) bajviadala. A württembergi herceg Pálffynak egyik közhuszáraját merő bosszúságból megölte. Pálffy párhajra hívta a württembergi herceget s agyonlőtte. Kollonits Ádám huszárezredes a híres Losensteint lőtte le imígyen. Székelyhidi pedig Mar-

chio de Botta főstrázsamesterrel duellált s öt lováról lelőtte. Baranyay főstrázsamester is erre a sorsra juttatta ellenfelét. Huszártiszteink tehát még a bajviadalban is fölülmúlták ellenfeleiket.

A lenézés, a gyűlölködés és a mellőzés, amiből a mieinknek ugyancsak kijutott, arra ösztökélte őket, hogy hadratermettségüket még inkább kimutassák. S mindent elkövettek, hogy a magyar ezredek jó hírét növeljék. Ez sikerült is nekik. Dicsőség járt a nyomukban mindenütt s még azok is elismeréssel adóztak nekik, akik előbb semmibe sem vették őket.

Az illetén magyar tisztek között az első helyet Ebergényi László foglalta el. Ókegyelmét az Isten is huszárnak teremtette. Deli termetű, sudaras testű, ritkaszép férfiú volt.⁹⁰⁸) A gondviselés azonkívül éles elmével, bátor szívvel és acélos idegekkel áldotta meg. Páratlan lovas, kitűnő vívó és jeles lövő volt. Kortársaink levelei szerint lelki tulajdonságai vetekedtek testi kiválóságaival. Jószívű, bőkezű, nyájas és leereszkedő ember volt mindenkor. Csakis az ilyen férfiú lehet a katonáinak bálványa; csak az ilyenért megy minden vitéz a biztos veszedelembel! Egyik kortársa írja Ebergényiről e szép sorokat: „*Második Herkules vala erejében, Ulisses elméjében, Achilles merészségében, Epaminondas cirkálásában, Lükurgus hadi bölcs találmányaiban!*“

⁹⁰⁸) Halotti beszédében olvassuk róla: „Boldognak és áldottnak e világon tartatik az az ember, kit Isten deli uri termettel, ékes mély elmével, friss jó egészséggel, kívánt szerencsékkel, méltóságos titulusokkal, arannyal, ezüsttel, urasággal, gazdagsággal, birodalommal, hatalommal környékez, ajándékoz.“

Ilyen tulajdonságok mellett csak jó szerencse kellett, hogy Ebergényi minden vállalkozását siker koronázza. És ez is megadatott neki. Amint kortársai írják, *tündérszerencse* járt mindig a nyomában s bármihez fogott, szégyent soha nem vallott. Fényes pályafutásán vereség sohasem érte őt. Sikerről-sikerre, diadlóról-diadalra vitte kipróbált huszárjait, akik úgy bíztak benne, mint a kőfalban. Nem csoda aztán, ha az ellenségei azt a hírt keltették felőle, hogy az ördög erejével és hírével jár.

Ebergényi László fiatal korában a patvarkodáson kezdte; majd Sigray Mátyás ítélőmester oldalán bírósághoz tartozó szolgálatot viselt. Ez időre (1688) esik, hogy Czobor Ádám generális két új huszárezredet szervezett. (Ezeknek egyike, a Nádasdy nevét viselő ezred, még a most elmúlt háborúban is küzdött.) Az egyiknek a vezetését Kollonits Ádámra bízta. Ez a jeles huszárezredes valóságos típusa az igazi huszároknak. Vidám, jó táncos, jó borívó, de vakmerő, gyors, bátor, tanácsos elméjű vitéz, aki itthon és a táborban egyaránt általános kedveltségnek örvendett. A fiatal Ebergényi Kollonits Ádám ezredébe lépett be mint hadbíró. Ezt a tisztelet Czobor Ádám ajánlotta fel neki. Abban az időben a hadbíró csak úgy forgatta a kardot, mint a többi tiszte. S Ebergényi csakhamar kiváló lón ebben a mesterségben is. Nem is csoda, mikor olyan jeles mestere volt, mint Kollonits Ádám. Kellő ismereteket szereztvén és eléggé begyakorolván magát, ott hagyta az auditorságot s kapitányi tisztelet vállalt. Mint huszárkapitány hamar ismerette tette nevét. Az 1690. évben már itthon és külföldön magasztalva emlegetik nevét és vitézi tetteit. Sikeres portyázásai, csodával határos szágul-

dásai, vakmerő támadásai s hamis praktikái a franciáknak sok fejtörést okoztak. S amierre ezredével ment, mindenütt oly dolgokat művelt, amik remekei voltak a hadi mesterségnek. Nyugateurópában csak most ismerték meg a magyar huszárságot. Csak most emlegették ott is, hogy könnyűháti lovasainknak nincsen párja a portyázásban, a gyorsaságban és cselvetésben. És a nyugati nagy nemzetek is igyekeztek huszárságot szervezni, mert a meglévő lovaságukkal nem sokra mentek.

A franciák ellen folytatott háborúban Ebergényi és huszársjai számtalan kisebb-nagyobb vállalkozást vittek véghez, mégpedig mindig jó sikerrel. A főseregtől néha többnapig járőrföldre is elkalandoztak; itt az ellenség zsákmányosait lepték meg, amott a jómódú városokat sarcolták. Közben nekirúgták magukat mindenféle ellenségnek. Ebergényi ugyanis azt tartotta, hogy a próba vakmerő szerencsén forog, s a szerencse bátor szívvel társalkodik. S a vakmerőség néki csakugyan szerencsét hozott.

Az állandó siker az udvar figyelmét is Ebergényire terelte. Az akkori viszonyok közt bizony kevés magyar tiszt emelkedett oly gyorsan, mint Ebergényi. A király hamarosan főstrázsamesterré (őrnaggyá) nevezte őt ki. Ezt a tisztet is rövid ideig viselte. Először viceezredessé, majd ezredeskapitánnyá lett. A francia háború végén már ő maga vezette ezredét. Aztán tulajdonosa lett ezredének; azaz, hogy ezentúl az Ebergényi nevet viselte az ezrede. Az 1700. évben Lipót király bárói rangra emelte őt. A diplomában őfelsége a többi közt ezt írja Ebergényiről: „A vitézi virtusnak oly ritka példáit adá, hogy bár halálos sebeket is vőn, de a győzelmeinek se szeri, se száma nincsen; emel-

lett az ellenségnek is mindenütt réme és ije-
delme volt.⁹⁰⁹⁾

A háboruban Ebergényi és ezrede teljesen összeforrt. Senki jobban nem ismerte a magyar huszár természetét, mint ő, s mindig alkalmazkodott ahhoz. A hadi kormányzók is elismerte, hogy Ebergényi mindig azon volt, hogy minél csekélyebb véráldozat árán arasson sikert. Kímélte és szerette embereit. Szívesen forgolódott köztük; el-eltréfálkozott velük s bőségesen juttatott nekik a zsákmányból. Ha a huszárok a bornak ereszkedtek, vagy ha táncra fogták a dolgot, Ebergényi is velük tartott. Jómaga is szívesen nézett a pohár fenekére s a táncot sem vetette meg. Nem csoda hát, ha a mulatságra kínáló alkalmat sohasem röppentette el. Jól érezte magát a kukorékos bajszú huszársjai között s tudta, mint kell azok szívét magához vonzani.⁹¹⁰⁾

⁹⁰⁹⁾ Ezredének fizetésére, pótlására stb. vonatkozó hivatalos iratok a Közp. pénz. ltr. Hung. című gyűjteményében vannak.

⁹¹⁰⁾ Az 1702. évből ránk maradt egy ily című kimutatás: Tabella über der röm. kays. Majest. Obrist Baron Ladislai Ebergényi Husarnregiment, wie sich solches nebst dem Staab 16. Sept. 1702. an Mann und Pferden effective befunden. Eszerint az ezred 10 kompániából állott. Az első (Leibkompania) az ezredesé, a második az alezredesé, Eszterházy Gáspáré, a harmadik a főstrázsmesteré, Splényi Lászlóé. A többi század kapitányai ezek voltak: Zsigmondi, Rády, Sellyey, Réthey, Ayzler, Szüch Mihály és Korvini. Minden kompániában volt egy hadnagy, egy őrmester, egy furir, egy feleser, egy trombitás, egy nyerges, egy kovács és három káplár. A szállásosztó Miller János, az adjutáns Pozsonyi Ferdinánd, a hadbíró Farkas Mihály, a titkár Ferenczy László.

Kiütvén a spanyol örökösödési háború. Ebergényit ezredével olasz földre rendelték. Alig hogy odeérkezett, már hivatalos jelentés adá hírül, hogy a táborban friss és mozgalmas élet támadt, azaz hogy Ebergényi megkezdí a franciák és az olaszok táncoltatását. Mi mindent művelt itt Ebergényi derék ezredével, az egy könyvet is megtöltene. Sok mesés kalandjai közül álljon itt egynéhány.

Az 1702. év január havában, hideg téli időben, Ebergényi Alessandro Molinóhoz, a velencei köztársaság proveditorához azzal a kéréssel fordult, engedné meg néki, hogy Verona városán átvonulhasson. Molino tagadó választ adott. Ebergényi erre a kiáradt és hideg Etsch

a káplán Iczaniezky István, a seregdobos Schmidt Ferenc és a profóz (tömlőc tartó) Horváth András volt. Az ezredben ekkor volt 676 ember; köztük 181-nek nem volt lova. Hiányzott tehát 494 ember és 506 ló. A kiegészítés eleinte a Tiszamentén folyt, de 1702. nov. 3-án a haditanács elrendelte, hogy a gyűjtőhely (Sammelplatz) Zalában és Somogyban legyen. (Ex consilio bellico 1702. nov. 3. Köz. pénz. ltr.) Az ezred ezelőtt 8 hóval jött meg Itáliából téli szállásra és remundára. A költség erre 25.296 frt volt. Ebergényi még a luzarai táborból írt a haditanácsnak (1702. szept 18.), sürgetvén ezrede kiegészítését; mert — mint írja — különben semmire sem mehet. Bár Ebergényi már ez év márc. 14-én is írt ez ügyben és kérését Savoyai Eugen herceg is támogatta, pénzhány miatt mi sem történt. (Ebergényi levele a haditanácshoz 1702. márc. 14. Castillione Mantuano.) Az 1703. év január 6-án az Ebergényi és a Deák Pál-féle ezredek kiegészítésére 30.436 frt-ot rendeltek ugyan, de a pénzt Ebergényi még ápril hóban sem kapta meg. Ápril 17-én maga Ebergényi írja, hogy számkmányából (ex hostico) kell ezredét fñntartania. (Hung. Denkbuch. 440. köt. 5. lap.)

folyóba ugratott. Ezrede szó nélkül követte őt. Valamennyien baj nélkül átúsztak a folyón. A jámbor veronaiak ilyesmit még sohasem látván, örömrivalgással üdvözölték a csuromvizes huszárokat.⁹¹¹⁾

Ebergényi aztán megkezdte bravuros kalandozását az ellenséggel megrakott olasz földön. Fényes nappal belovagolt a mit sem sejtő Castiglione dell Stiviera városába, kardra hányatta az ott lévő francia katonaságot s gazdag zsákmánnyal tovább vágatott huszárjaival. Utközben francia gyalogosok és lovasok kísérté nagy borszállítmánnyal találkozott. A szomszjas huszárok örömrivalgással rontottak a drága portékát kísérő csapatra és néhány perc alatt végeztek vele. Ebergényi aztán csapra veretvén a hordókat, ezredét torkig itatta. Szeptember 21-én Majland tartományába ütött. Hihetetlen gyorsasággal hatvan mérföldnyi területet bekalandozott, egész csomó várost megsarcolt, csapatokat ugrasztott szét s október 3-án katonáival s tömérdek zsákmánnyal visszatért a főszereghez, anélkül, hogy egyetlen embert is veszített volna.⁹¹²⁾ E mesébe illő vállalkozásról ugyancsak sok szót ejtettek abban az időben! Az Ebergényi név szájról földre járt s olasz földön még a síró gyermeket is e névvel hallgattatták el.

Ha e háború írott lapjait olvasgatjuk, Ebergényinek ilyenén kalandjaival állandóan találkozunk. Egyetlen nap sem múlt el anélkül, hogy az ellenséget hol itt, hol amott meg nem rivo-gatta volna. Mindenütt járt-kelt huszárjaival s

⁹¹¹⁾ Lásd *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoya* című munka jelentését.

⁹¹²⁾ U. o.

az ellenség sohasem találta. S mikor nem is sejté, egyszerre a háta mögött látta őt megjelenni. Úgy játszott az ellenséggel, mint a macska szokott az egérrel. Mindebben az a legcsodálatosabb, hogy Ebergényi vakmerő kalandjait jobbra vesztés nélkül hajtotta végre. Az 1704. évben például szétverte az ellenségnek egyik nagyobb lovascsapatát. Ebergényinek csak három könnyű sebesültje volt, a francia lovasoknak azonban még a parancsnokuk is elesett s zászlójuk is a mieink kezébe került. Ilyen fényes eredménnyel végződött a cressentinói portyázása és a Novara melletti támadása is. Itt is, mint egyebütt, huszárjai vakon követték őt a veszedelembé s ha kellett, tűzön-vízen átrohantak. Tudták, hogy ha Ebergényi vezeti őket, csak sikerrel térhetnek vissza. Gyakran megesett, hogy a huszárok ellovatlanodtak. Ilyenkor bizony gyalogszerrel kellett küzdeniök; de még így is helytálltak.

Ezenközben Ebergényi nemcsak tisztesség dolgában, hanem rangfokozat terén is folyton emelkedett. Alig hogy „generális főstrázsamesterré” lőn, már újabb kitüntetés érte őt. A király ugyanis a mezei főgenerális helytartójává (altábornaggyá) nevezte őt ki. Mint ilyen tiszteletet kapta, hogy Pálffy tábornaggal együtt II. Rákóczi Ferenc hadai ellen küzdjön. Engedelmeskedett; mert hitét és esküjét nem akarta megszegni. Tudjuk, hogy ő foglalta vissza Kassát s Pálffyval együtt azon fáradozott, hogy a nemzetet uralkodójával kibékítse. Részt vett a szatmári békeség megkötésében is. Történetíróink — köztük Thaly Kálmán is — kiemelik ez alkalommal szerzett érdemeit.⁹¹³⁾

⁹¹³⁾ Thaly Kálmán írja: „Ez érdemeiből nem csekély rész illeti meg *Pálffy János jó szellemét*,

Helyreállván a békesség, Ebergényi dosztifalvi birtokára vonult s hol ott gazdálkodott, hol meg az országgyűléseken foglalatoskodott. Sűrűn levelezget főurainkkal s gyakran látja őket vendégül kastélyában. Jómaga is eljárt ismerőseihez s mindenütt szívesen látják a nyalka huszárt, aki ugyancsak vígan ropta a magyar táncokat. Férfiileke megőrzi belső világának ifjúságát s szeretetreméltó vidámságával, nyájasságával csak úgy hódított, mint fényes múltjával. Hiszen tudjuk, hogy a bátorságnak, a hősiességnek tudata mindenkinek lelkét fölemeli. S ha valakinek, úgy Ebergényinek csodás tettei ugyancsak alkalmasak voltak erre. Azok közé tartozott ő, akik tettel s nem üres szókkal dicsőítették a hazát. S tetteinek fénye az egész nemzetre dicsőséget hozott.

Bár Ebergényi a főúri társaságok dédelgetett alakja volt, sem ez az élet, sem a békesség nem volt ínyére. Megszokta a tábori élet izgalmait; a tettvágy ingerei unalmassá tették előtte a társaságok egyforma életét s oda vágyódott, ahol első volt s ahol dicsőség járt a nyomában. Sóhajtvá írja egyik levelében: „Honores mutant mores. Nos fuimus Troes“ etc. Mivel eközben a betegség is gyötörte, kétszeresen vágyódott a régi katonai élet után.

Betegsége idején jómaga nem táncolhatott, ismerősei számára tehát táncmulatságot rendezett. „Búmnak elfelejtésére — írja ez alkalommal — és egészségtelenségemnek enyhődé-

báró Ebergényi László tábornokot, aki a heves természetű és a békealkudozásokat több ízben már-már türelmetlenül félbeszakítani akaró bánt mérsékelni, visszatartani tudta s e nemes tettei által enyhíté a haza elleni harcolásának bűnét.

sére táncot tartok. Magam csak az ágyban biztatom a lábaimat s hízlalom a szemeimet.“⁹¹⁴⁾

Unalmát azzal üzte el, hogy rokonaival és jóbarátaival levelezgetett. Igen kedvelte Károlyi Sándor generálist és sűrűn levelezett vele. Ha nem jött mindjárt válasza, türelmetlenül sürgette azt. „Tudom — írja ilyenkor —, hogy sok dolga van kegyelmednek, de hiszen annak is dolga vagy, akit akasztani visznek; mégis, ha idvezülni akar, ahhoz való időt is nyer magának... Ha kenyerek nincsen, kalácsot egyetek, pénz helyett aranyat költsetek, bor helyett auszprukot igyatok. Most iszom ürmöst éretted. Bár tokajit ihatnám!“⁹¹⁵⁾

Valamivel későbbben ugyancsak Károlynak írja: „Lelkem bátyám, vagyis inkább skóffium-üstökű vén öcsémuram! Csak azt nem tudhatom, élsz-e, avagy hová lettél? Talán csak azért nem írsz, hogy az ígért kancákat kérhessem? De bizony megadod azt s még processust indítok három esztendőbéli csikókért.“⁹¹⁶⁾

E tréfás sorok magyarázatául meg kell említenünk, hogy Ebergényi híres lóidomító volt. Magának is kiváló ménesei voltak, de mások paripáit is elvállalta tanításra. Károlyi generális csikóit is ő nevelte. Az egyikről írja például: „Micsoda fajú ménlótól esett azon csikó, nékem, ha megírnád, kedvesen venném, mert

⁹¹⁴⁾ Károlyi-nemzetség levéltára, 1712. febr. 12. Sopron. Levele végén írja Károlyi Sándornak: „Az doktor engedelmével egy pohár bort iszom egészségedért.“

⁹¹⁵⁾ U. o. 1713. január 18. Dosztifalu. „Saját kezevel irandó ajánlott válaszát kegyelmednek örömmel elvárom“ — írja nagy komolyan; de rögtön hozzáteszi aztán, „babszem az anyádban“.

⁹¹⁶⁾ 1714. szept. 27.

tudnék felőle profetizálni s tanítását ahhoz formálni. Vajjon nem az neapolitanus lovak közül esett-e?”

E kérdéshez fűzi aztán azon jelentését, hogy az elmúlt (1717.) évben harminckilenc lova és csikója döglött meg.

Bár Ebergényi testestül-lelkestül katona volt, nem jó szemmel nézte a nyakunkra küldött katonaság erőszakoskodását. Többször kikel ez ellen. Károlyi Sándornak is megírja, hogy a beküldött milícia teljesen elnyomja a szegénységet. „Ez ellen — úgymond — közös erővel kell föllépnünk; mert a nép különben meg nem élhet.”

Noha még ekkor (1715) is betegeskedett, várva-várta a háború kitörését. Örömmel hallotta a törökök rezgelődését s mikor elcsöndesedett minden, szomorúan írta, hogy ez a dolog a vitézlő rendnek nem nagy vigasztalására vagyon. „Háborúság nem lévén, békesség leszen végre, az ki is fegyverben öltözött embereknek nem igen kedves híre.”⁹¹⁷⁾

Ez időben veje: Csáky György ezredes nála farsangolván, Ebergényi kissé fölvidult. „Gróf Csáky óbester urammal — írja — vígsággal, táncsal, muzsikával töltöttük az időt; de én csak hol az ágybul, hol pedig a székből nézván őket, megelégettem az aspectussal.”

Betegsége miatt 1715-ben az országgyűlésen sem jelenhetett meg. Ez alkalommal holt hírét is költötték. „Boldog Isten — írja Károlynak —, micsoda hasznok vagy gyönyörűségek vala holtomban? Híszem Istent, megtérésünket várván, ő szent fölsége eléltet még annak idejéig... Én most is igazán írom, soha oly

⁹¹⁷⁾ 1715. febr. 4. Dosztifalu.

órában hozzám nem gyűhettek, hogy tiszta, igaz lélekkel ne várjalak benneteket.“

Ügylátszik, ez időben már teljesen megfélelgedtek nálunk Ebergényi múltjáról. Nem is csoda, hiszen ez időszakban kapott nálunk lábra az idegenek dicsőítése, utánzása és traktálása. Mód nélkül bántotta ez Ebergényit. „Az magyartól — írja — jobban böcsültetik és traktáltatik az idegen, hogy sem az maga hazafia! Boldog Isten, hová jutánk!“

A következő évben végre komolyan fenyegetett a háború kitörése. A király hív katonáját azonnal Bécsbe hívatta. Ebergényi aztán ott tanácskozott a kormányiszékekkel a hadfogadás dolgában. Ezúttal szomorú föladat volt ez ránézve. Ekkor halt meg ugyanis bálványozott felesége: Széchenyi Juliánna, akit Ebergényi szívesen követett volna a sírba. „Volt kedves társam kimúlásával — írja — én is nagyobb résztét életemnek elveszettnek lenni tartom.“ Kéri Károlyit, adna alkalmat a találkozásra, hogy „mostani keserves bújaimnak oly meghitt jóakaróm előtt való előszámlálásával szomorú szívemet hadd vigasztalhassam.“⁹¹⁸⁾

Megemlíti e levélben azt is, hogy újra holt hírét költötték. Most már nem tiltakozik e kósza hír ellen, sőt hozzáteszi, hogy „valósággal alkalmasint jegyez“.

Búba borult lelke némi enyhülést talált a háború izgalmi között. Savoyai Jenő herceg a péterváradai véres csatában serege jobb szárnyának vezetését Ebergényire bízta, aki mint lovassági tábornok vonult hadba. A beléje helyezett bizalomnak Ebergényi teljesen megfelelt. Csapataival együtt Herkulesként küzdött

⁹¹⁸⁾ Bécs, 1716. márc. 18.

e véres csatában. Három lovat kilőttek alóla; több golyó találta őt magát is s bár sebei erősen vérzettek, lován maradt a győzelem kivívásáig. A csata közben folyton lelkesítette magyar huszárait: „Haljunk meg vitézséggel hazánkért”, — kiáltá nekik.

A csata után Savoyai herceg meleg elismeréssel adózott Ebergényinek, akinek nem kis része volt e győzelem kivívásában.

Temesvár ostroma alkalmával ugyanígy kiűntette magát. Ezúttal tíz lovasezred küzdött az ő kardja alatt. Mint mindenütt, úgy itt is megbizonyította, hogy a hadakozás dolgában páratlan mester ökigyelme.

Az 1717. év nyarán Belgrád előtt találjuk őt. Saját bevallása szerint élte legnehezebb napjait e vár ostromakor élte. A rettentő hőség, az élelem hiánya és a fenyegető veszedelem még a legkeményebb vitézt is próbára tette. S Ebergényi nyugodt lélekkel, sőt vidáman tette meg intézkedéseit. A haláltól nem félt, a veszedelem nem ijesztette meg. Vitézségben aggott meg; lélekjelenlétét sohasem veszítette el, s minél nehezebb föladat várt rá, annál nagyobb forgolódásban s tevékenységben találjuk őt. Nyugodtságával s vidám beszédeivel a katonáiba is lelket adott. Aztán még az ostrom alatt is szakított magának annyi időt, hogy jó embereit értesítse. Az 1717 július 1-én például megírja Károlyi Sándornak, hogy Nándorfejérvárt teljesen körülfalták s a tábornok sáncokkal veszik körül. „Még nem tudjuk — írja —, hol a török armáda; de nem tartunk tőle. Futrázs dolgában igen fogatkozott állapottal vagyunk. A rettenetes hőség miatt a borunk is teljesen fölmelegedett. Bizony meleg bort kell innunk. „Lölköm, öcsém! ha egy jégvermedet ideküld-

hetnéd, feles pínzt is árulhatnék belőle számodra, egészségedet is jeges bor mellett gyakrabban emlegetném!”⁹¹⁹)

Megírja még Károlynak, hogy az Isten legkedvesebbik leánykáját kivevé a világból. Aztán kérdezősködik a lengyelországi atyafiak zenebonája felől. „Rettenetes híre vala — írja — a lengyeles magyarok helytelen fölzendülésének; de én nem hihetem, minthogy az török erőben nehéz nekik bízniok.”

Valamivel későbben megírja, hogy a janicsárok megtámadták a Száván túl emelt reduttát s négyszáz embert levágtak. General Marsigli, ifjú Hayssler s tíz kapitány elesett. Ő a lovasággal segítségükre menvén, a törököt visszaűzé és négyszáz janicsár levágotott. A redutta elköszülvén, 36 öreg ágyu és 16 mozsár udvarol a várbelieknek ünnepélyesen. (Nándorfejérvár, 1717 júli 23.)

Augusztus 13-án jelenti, hogy megjött a nagy török sereg s egy puskalövésnyire ütött tábort. „Kanoniroznak s bombardéroznak s puskáznak táborunkhoz, emiatt a fölséges herceg (Eugen) kvártélyát biztosabb helyre kellett vinni... Várnak s városnak ágyúkkal s bumákkal való attakérozása a bentvalóknak nagy alkalmatlanságával fog secundáltatni... Farkasbőrben öltözött idegen országiak nem hiszem, hogy valamit tehessenek. Bercsényi ugyan itt Vég-szendrőnél volt az vezérnél s onnan Bukarest felé visszatért. Mi okra nézve? nem tudatik. Frissnek és egészségesnek mondják lenni ötet.”

A levele végén azt is megírja, hogy a törökök mind a négy sátorát keresztüllőtték s szolgálait megsebesítették. „Higyled öcsém — írja Károlynak —, nehéz kompánia ez. Ehhez hasonlót

⁹¹⁹) Lándorfejérvár, 1717. júli 1.

nem láttam még, pedig gyermekségem óta keresem így szerencsémét. Egyfelől a Duna, másfelől a Száva, hátul az erősség teli néppel, előttünk s körülöttünk a Dunától a Száváig az ellenség. Itt csakugyan győznünk vagy halnunk kell!”

Három nappal e levele írása után megkezdődött a véres küzdelem a török sereggel. Ebergényi a maga lovasságával a megerősített táborban lévő janicsárságot támadta. Nehéz s véres munka volt ez! Egymásután három támadást intézett a túlnyomó török erő ellen s végre is erőt vett rajta. Mivel maga is résztvett a harcban, több nehéz sebet kapott. Lábát is átlőtték. A győzelem kivívásában azonban, mint mindig, úgy most is, nagy része volt.

December 3-án már birtokán találjuk őt. Ő maga írja Károlyinak, hogy sántán és sebekkel borítva, puszta házához érkezett.

Tudjuk, hogy ekkor már híre járt a készülő tatárbetörésnek. Ebergényi lelke mélyéből helytelenítette a bujdosóknak azon szándékát, hogy török-tatár sereggel hazánkra üssenek. Többször ír ez ügyben Károlyinak s hírt kér tőle. „A nagyeszű Miklóst (Bercsényit) — írja — Végszendrő várában való reménysége nagyon az földhöz esapta. Régen megtanulhatta volna pedig, hogy contra dominum non datur consilium. Nem suffragálnak néki helytelen combinationoi.” (1717 december 3, Dosztifalu.)

„Hallom Ferenc felől, Drinápolyban operálódik, ötvenezer emberrel ...lná a szultánt, csak békességet ne csináljon. Promittere facile, praestare autem difficillimum judico. Okos embertől helytelennek látom, annyiival is inkább, hogy az Istennel számot nem vetett, aki is az vindictát magának reserválta.”

Ebergényi, amint sebei meggyógyultak, ismét táborba szállt. Az 1718. év nyarát jobbára Délmagyarországban töltét a seregnél. Itt érte őt az a hír, hogy a békességet megkötötték. Mint igaz katona, nem nagyon örvendett e hírnék. Szerinte ugyanis a békesség csak a gazdaembernek jó hír; „de nekünk, hadi embereknek — írja — nem derekas, mert régi szokás szerint ezzel a becsületünk alább száll”.⁹²⁰⁾

A békesség helyreálltával Rákóczi Ferenc és bujdosó társai is eszébe jutnak. Szerinte okosabban cselekedtek volna, ha megbékülnek és hazajönnek. „Az bujdosó Ferenc is, Miklós is (Bercsényi) — írja — mindenütt megcsalván magukat, csak elhiszem, keservesen dohányoznak és az ghimesi (Forgách) s pápai (Eszterházy) vándorlóknak is hihető jobb ízűen esnék most az falatozás.”

Hazajövén a táborból, hol Sopronban, hol meg birtokain éldegélt. Természetesen a katonai dolgokkal is foglalkozott, mert hiszen tiszt-ségéről nem mondott le. Amint levelei mutatják, különösen érdekelték őt a háborús hírek, meg a bujdosók dolgai. Gyakran tudakozódik az ilyen ügyben Károlyi Sándor generálisnál: Mikor az oroszok rezgelődni kezdtek, többször kérdi, mit csinál a muszka? „Mit akar a cár? Hogy nem tud a tengerben halni.”⁹²¹⁾

Az 1722. évben ismét betegség vetette őt az ágyra. Ő maga írja, kevés híjja volt, hogy el nem ballagott ez árnyékvilágból. „Minthogy pedig — úgymond — még egy kis dolgom volna ezen a világon, azért kénytelen leszek fürdő- és savanyúvízkurával, helyrevitvén magamat, ott élnem.”

⁹²⁰⁾ A bácsi táborból, 1718. szept. 17.

⁹²¹⁾ Sopron, 1719. szept. 8.

Betegsége miatt az országgyűlésre sem mehetett fel. Tehát Károlyi Sándort kéri, Magyarországnak legelső oeconomusát, hogy „*hanyatló országunk consolatiojára és emolumentumára legyen*“.

Betegsége idején öfelsége engedelmével Eszterházy Ferenc generális helyettesítette őt katonai tisztében.

A következő (1723.) évben Ebergényi elérte azt a legmagasabb katonai polcot, melyhez magyar ember vajmi ritkán jutott. A király október 5-én összes hadai („über all' unser Kriegsvolk“) tábornagyává nevezte őt ki. Magyarul e tisztséget akkor mezei kommandérozó főgenerálisnak hívták.

Ezt a nagy tisztséget nem sokáig viselhette. Az 1724. év június 25-én hajnalban csöndesen elszunnyadt. A legnagyobb magyar huszárok egyike költözött el véle. Országos részvét kísérté őt sírjába. A Sopronban elmondott halotti beszéd *Timor dei* címen nyomtatásban is megjelent. Költői fordulatokban és szépségben gazdag beszéd ez, melyet Orosz Pál írt volt.

Ebergényit életében is a szegénység gyámolának mondták. Buzgó, adakozó, emberszerető férfiú volt ő mindenkor. Testamentumában is ilyennek mutatta magát. Nagy összegeket hagyott templomokra, iskolákra, ispotályokra stb. Két leányáról: Csáky Györgynéről és Viczay Jóbneről is bőségesen gondoskodott. Csáky György vejét különösen kedvelvén, róla leg többször emlékezik. Ez a jeles és nagyhírű lovasgenerális úgyszólván gyermekkorától Ebergényi mellett szolgált. Ebergényi nevelte és oktatta őt sok más ifjúval egyetemben a hadimesterségben. S Csáky nemcsak apósa szellemét, de világhírű huszárezredét is örökölte.

Bár Ebergényi László volt a magyar huszár-ság európai hírnevének egyik megalapítója: hősi tetteiről, példátlan sikereiről hamar meg-
feledkeztek. Idáig nem akadt senki, aki véle komolyan foglalkozott volna. S ki tudja, lesz-e, aki őt életre hívja s igazságot szolgáltat neki? Nem ő az egyetlen, akire a közömbös utókor ilyen sorsot mért. Sok, sok gyöngye vitézi életünknek rejlik ismeretlenül; sok merült el örökre a feledékenységek homályába. Ahol meg-
értés és hű emlékezés nincsen, ott a nagyság is csak oly rövid életű, mint a fellegek fölött kigyúlt fény.

XIX.

UTÓSZÓ

Utószó

Három századnak néhány kevésbé ismert magyar főtisztjét mutattuk itt be. Mindenféle fajtából választottunk egyet-kettőt. Hadtörtéünk ezeknél nagyobb alakokat is ismer ugyan, de ezek életéből is lépten-nyomon láthatjuk, hogy a magyar tisztjeinknek szelleme három századon át nem változott. Régi hőseinknek ragyogó példáját látjuk bennök is megújulva. Mint azokat, úgy ezeket is *hazafias gondolkodás, önfeláldozási készség, vitézi szellem s vakmerőségig menő bátorság jellemzi*. Mintha csak a hős Lossonezy Istvánnak a szelleme élt volna bennök, úgy éreztek, úgy gondolkodtak ők is, akik itthon és a külföldön dicsőséget szereztek a magyar névnek.

Amilyenek voltak a főtisztjeink, olyanok voltak katonáink is. Bármilyen nemzet fiaival álltak szemben, mindég megállták a sarat; mindég egész sereg bravúrt vittek véghez.

A török nagyvezér mondotta volt egykoron, hogy csak két vitézülő nemzetet ismer: a törököt és a magyart. S hogy a törökök mindenféle nemzet katonái közül legjobban tartottak a magyartól, azt nem is titkolták. Szigetvár megszállásakor a nagyvezér például azt kérdezte kémjeitől, mekkora a Győrnél táborozó császári hadsereg? A kémek azt felelték, hogy legalább is akkora, mint a török hadsereg; de magyar nem sok van közte. A nagyvezér erre imígyen

felelt: „*Csak magyar és horvát ne legyen sok, a többivel nem törődöm!*“

De nemcsak a törökök, hanem a méltányosabban gondolkozó idegen hadvezérek is mindig ilyenformán nyilatkoztak a magyar katonáról. Schwendi Lázár fővezérre például senki sem foghatja, hogy valami nagy magyarbarát lett volna. A magyar katonát ökgigyelme mégis nagyon értékesnek tartotta. Az 1566. évben például magának a királynak írta, hogy a német katonaság egymagában nem alkalmas a török ellen való harcra.⁹²²⁾ Aztán igen is sokba kerül, hamar megbetegszik s elpusztul. Ezért a török ellen minél több magyar katonát kell tartani! *E katonák ugyanis nagyszerűen hadakoznak!* De oly nyomorultan fizetik őket, hogy lehetetlenség a zsoldjukból megélniök. A magyar huszár fizetése oly csekély, hogy azért a pénzért parasztot sem kaphatni sánemunkára. Aztán azt is figyelembe kell venni, hogy *a magyar katonaság mellőzése a nemzet szemében tüske, szívében pedig méreg!* Ezért öfelségének rajta kéne lennie, hogy a magyarokat nagyobb mértékben alkalmazza!⁹²³⁾

Schwendi Lázár szava a pusztában kiáltóként hangzott el. A magyarság iránt való nagy bizalmatlanságot ő sem tudta eloszlatni. Ez a bizalmatlanság aztán később még fokozódott s lassankint gyűlöletté vált. Gabelmann mester,

⁹²²⁾ „Ist gegen den Türken zu vielerlei Sachen viel zu schwer und unfertig.“ (Staatsarchiv, Turcica.)

⁹²³⁾ U. o. Turcica, 1566. ápril 7. Ungvár. („Item es stehe denen im Land wie ein Dorn in Augen und ein Gift im Herzen, darumb muss Ihr. Majest. bedacht sein, wie sich der Ungarn besser gebrauchen mög.“)

a jeles tollú hadtörténetíró személyesen vett részt a tizenhatéves háborúban. Amit ő naplójában (mely ma is kiadatlan) leírt, azt szemmel látta. S ez a német mester írta volt, hogy *a háború sikertelenségének főoka a németeknek a magyarok iránt érzett gyűlölete és megvetése!* És kifejti külön fejezetben (Contemtus Germanorum erga Hungaros!), micsoda eredményeket szült ez a gyűlölet magyar földön. S közben magasztalva-magasztalja a magyar katonát és lélekemelő dolgokat ír még a szabad hajdúkról is.⁹²⁴⁾

Tudott dolog, hogy a XVI. század végén egy ideig Mansfeld Károly volt nálunk a fővezér. Ez az ember mód nélkül megbecsülte a magyart; örömmel látta maga körül a magyar tiszteket és élt is a tanácsukkal. Illésházy írta volt róla a többi közt, hogy *„csak egy magyar darabantnak is süveget vet vala és igen becsüli vala őket“*.

A XVII. században is akadtak méltányosan gondolkozó német főtisztek, akik nem rejtették véka alá a nézetüket s nyíltan magasztalták a magyar katonát. Ilyen volt például Kollonits Szigfrid generális, a magyar végbeliek bálványa, aki később mint magyar rebellis Bécsben ült tömlőben. Megkapók azon levelek, miket a magyar végházak és kastélyok őrségei írtak Kollonits kiszabadítása dolgában. Nincs mit csodálnunk a nagy szereteten, amit a magyar végbeliek mutattak és éreztek e lovagias és gavallér főtiszt iránt, aki a magáéból fizette katonáit s aki büszkén hirdette, hogy szíve a magyar földért dobog.

⁹²⁴⁾ E többkötetes tábori napló a bécsi állami levéltárban van.

A XVII. század végén, a nagy felszabadító háborúban hatalmas császári hadsereg küzdött nálunk. A siker elvakította a bécsi kormányzéseket s ügyet sem vetettek arra, hogy a magyar katonaság is kellene a török ellen. Azon császári hadvezérek azonban, akik ismerték a magyar katona nagyszerű tulajdonságait, más-ként gondolkoztak. Ők állandóan a magyar katonaság szaporítását sürgették. Badeni Lajos örgróf, aztán Heydersheim és az összes generálisok 1693-ban minél több magyar katonát követeltek; mert szerintük *a török háborúban a magyar katonaság a hadseregnek essentiája!*⁹²⁵⁾

Ilyen és hasonló nyilatkozatokat bőséggel találhatunk, főleg akkor, ha a magyar főtisztek és a magyar tanácsosok jelentéseit is figyelembe vesszük. De bármint dicsérték is a katonáinkat, azért biz azok állandóan mostohafiai voltak úgy a bécsi udvari kamarának, mint a haditanácsnak. Érthetetlen az a lenézés, az a gyűlölet és megvetés, mellyel különösen az udvari kamara közel három századon át a magyar katonaság iránt viseltetett. Ezt még csak elviselte volna valahogy a nemzetünk, de az udvari kamara nem elégedett meg a magyar katonaság lenézésével és koplaltatásával, hanem az uralkodókat is állandóan a magyar katonaság ellen tüzelte. Fölterjesztéseiben nem egyszer olyanokat ír a mi hadi népünkről, hogy az ember arca, ezeket olvasva, ma is megpirul. Csoda-e, ha ilyen jelentések után az uralkodók

⁹²⁵⁾ Közös pénzügyi levélt. Hung. 14693. csomó. Ex consilio bellico, 1693. márc. 31. „Des Herrn Generalleutenantes Ludvig Wilhelm Markgrafen zu Baden hochfürstl. sowohl als der samentlichen Generalität Meinung nach bei führenden türken Krieg gleichsamb die Essentia seien.“

is olymódon gondolkoztak a magyar hadi népről, mint az udvari kamara?

A tizenhatéves háboruban a magyar tanácsosok a sereg élére magyar generálist sürgettek. Az udvari kamara természetesen nevetségesnek tartotta ezt a kívánságot. Az ő szemében ugyanis a magyar katona az utolsó volt. Büszkén írja tehát az uralkodónak, hogy ha az ellenség az egyik kapunál megjelenik, a magyar gyalogság a másik kapun elszalad. Nagy kár, hogy az udvari kamara ezt az állítását semmiféle adattal nem támogatta! Mi azonban szolgálhatunk adatokkal. Győr várát ekkor adta föl a gyáva Hardegg, Kanizsát pedig Paradeiser. A pápai idegen őrség ugyanczt cselekedte s hozzá még török szolgálatba állott volt. Mind Hardeggnek, mind Paradeisernek a fejét hóhér ütötte le, mert a jól felszerelt s erős várat gyáván adták fel. Ugyanezen időben szerdár vezír Hasszán basa nagy sereggel vette körül a dúlő Palota palánkjait s fenyegető levélben felszólította a vár kapitányságát az erősség feladására. Horváth Gáspár kapitány uram ezt felelte néki: „Itt Palota várában arany és ezüst nincsen, de vannak jó vitézek s ha valaki egyetlen szót ejtene ki a vár feladásáról, menten darabokra vágnák őt. Arra a fenyegetésre, hogy a vezír úr fegyverrel veszi meg a várunkat, csak az a válaszuk: próbálja meg. Ha megértük a pecsényét, megisszuk a levest is (t. i. kávé). Bolond, aki hisz a töröknek.”⁹²⁶)

Három évvel később a törökök ismét felszólították őt a vár feladására. Ekkor Horváth Gáspár újra megírta, hogyha a várat akarják,

⁹²⁶) Bécsi állami levélt. Turcica, 1602. *Ez a legrégibb adat a feketekávéról.*

a követeket ne fárasszák, „mert szinte olyan válasza lészen, mint harmadéve szerdár Haszszán basának volt... *Én nemzetemben soha áruló nem volt, bizony én sem akarok első lenni*“.

Horváth Gáspár magyar ember volt s a kardja alatt csakis magyar katonák szolgáltak. S íme nem szaladtak el, mikor a nagy török sereg megjelent! S nem Horváth volt az egyetlen magyar várkapitány, aki így viselkedett. Sok-sok kisebb palánkunk akadt, melyeknek őrsége Fonyód példájára az utolsó emberig hősi halált halt. És senki soha még a nevüket sem emlegette. Csak az elsárgult levelek adják értenünk, hogy a török-magyar harcok jó részét még ma sem ismeri történetírásunk.

Az itt jelzett tizenhatéves háboru hatása alatt írta Gabelmann mint szemtanú e sorokat: *„Ungerlandt is vest an Männer und Mauern, das ist an Kriegsvolk und Vestungen.“* Azaz hogy Magyarország jó vitézekkel és erős falakkal bővelkedik.

Mi nem hagyjuk helyben e szép mondást; mert erős falaink, erős végházaink nem voltak, de ezek hiányát vitézeink bátorsága pótolta.

Az udvari kamara — amint említők — még gyávasággal is vádolta a magyar katonaságot. Hogy a hűtlenséget és a lázadást is számtalanszor ráfogta — mondanunk sem kell. Az ilyen vádak ellen fölösleges a védekezés.

Tudott dolog, hogy nálunk a katona és a vitéz mindég egy fogalom volt. S lehet-e valaki vitéz és gyáva egyszerre? Tengernyi lovas regulamentum áll rendelkezésünkre. Különféle időben a császári lovasság számára készültek

ezek.⁹²⁷⁾ Valamennyiben van két pont, melyek figyelmet kelthetnek. Az egyik azt mondja, hogy amelyik lovas támadáskor gyáván visszafordul vagy meghátrál, azt a társai azonnal vágják le. A másik pont azt mondja, hogy a lovasok részegek, mint a disznók, ezért őket keményen büntetni kell. A bécsi kormánysszékek a magyar huszárok részére is készítettek ilyen regulamentumokat. A gyávaságra vonatkozó pont helyett ezekben azt olvassuk, hogy azon magyar lovasokat, akik a támadásra szóló parancs kiadása előtt az ellenségre rontanak, vagy akik az ellenséges lovasokat személyes viadalra hívják, büntetni kell. Íme a regulamentumok szerint a császári lovast a gyávasága miatt kellett leszúrni, a magyar huszárt meg vakmerő bátorsága miatt kellett büntetni. Érthet ebből kiki annyit, amennyit akar.

Vannak külföldi írók följegyzései is, amik ugyanezt a tárgyat érintik. Szerintük a magyar katona nemcsak bátor, de túlságosan vakmerő is; így aztán még lehetetlenre is vállalkozik.

A végbeli szokás szerint az a magyar katona, aki bátortalannak mutatta magát, vitézi kenyéren többé nem élhetett s szolgálatba sehol sem fogadták.

Bornemissza János vice-generális jelenti 1650-ben, hogy a diósgyőri vár őrsége egy reggelen a lakókkal együtt a szőlőkbe ment kapálni és kötözni. Hirtelen három magyar lovas száguldva rohant a városba, jelentvén, hogy török sereg közeledik. Bornemissza hírt lövetett az ágyukkal, hogy a küntlévőket figyelmeztesse a veszedelemre. Nagy Balázs a maga haj-

⁹²⁷⁾ A grazi Landesarchiv-ban vannak. (Militaria.)

duival azonnal a város felé rohant s szembe szállt a törökökkel. Véres harc támadt. Közben a törökök betörték a város kapuját s a városban is harcolni kezdtek. Néhány gyalogost egy pincébe szorítottak s el akarták őket fogni. De ezek oly derekasan védték magukat, hogy a törökök semmire sem mentek. Erre szalmát hoztak s tűzbe fojták a szegény gyalogosokat. A törököknek csak két koldust, egy asszonyt és két pásztort sikerült magukkal cipelniök. A várórség ellenben szekerekkel vitette ki a török hullákat. Éjjel nagyszerű üstökös mutatkozván az égen, a török sereg szanaszét futott.

A városi küzdelemben Homonnai gyalogosai — jelenti Bornemissza — lélekemelő módon küzdöttek s vitézségüknek maradandó emléket állítottak. Ellenben Rákóczi gyalogosai inkább érdemlik a halált, mint az életet. Ők ugyanis künt maradtak a szőlőkben s ott rejtőztek a véres küzdelem alatt. Az asszonyok aztán gyalázatos szitkokkal illették őket s kikergették. E katonák az egész lakosság gúnyjának és megvetésének tárgyai lőnek s mint becstelenek, a seregben tovább nem türetnek!⁹²⁸⁾

Íme, ez lett a sorsuk azoknak, akik megfelekezvén vitézi kötelességükről, nem elegyedtek a harcba.

Ha ilyen eset adta elő magát a törökök közt, akkor azokat a katonákat Budára cipelték, ott aztán tehénre ültették őket (mégpedig háttal) s végig kergették az utcákon. A nép pedig ezer

⁹²⁸⁾ Közös pénz. levélt. Hung. 14522. fasc. 1650. júli. (Per mulieres ignominiose vexabantur contumeliasque affecti foras pellebantur, qui risui et ludibrio totius populi expositi in exercitu nunquam tolerantur, nec tolerari volunt, verum pro infamibus reputati manent.)

szitok között köpdöste s az utcák piszokjával dobálta őket.

A diósgyőri esetet azért említettük föl, mert a végbeli élet írott emlékei közt ehhez hasonlót nem találtunk. De bármit tettek is a végbeliek, bármily odaadással és lelkesedéssel küzdöttek is, a bécsi kormányiszékek jóindulatát sohasem sikerült megnyerniök. Érdemes megemlétenünk, hogy a budai basák is egy követ fújtak a bécsi kormányiszékekkel. Ők ugyanis örökké panaszkodtak a végbeli magyar kapitányokra s azt sürgették, hogy a király a harcos és nyugtalan magyar kapitányok helyett békés német tiszteket helyezzen a várakba.⁹²⁹⁾

Amint tudjuk, a budai basák e kívánságát szívesen teljesítették Bécsben s a legfontosabb végházak élére idegen kapitányokat helyeztek.

A XVII. században a bécsi kormányiszékek s az ő ajánlásukra az uralkodók is mindig jobban és jobban kimutatták ellenszenvüket a magyar végbeli haderő ellen. Folyton szaporították a várakban az idegen zsoldosokat s elviselhetetlen nyomorúsággal sújtották az amúgy is szegény magyar katonaságot. A végek magyar katonái négyszer-ötször kevesebb fizetést kaptak, mint az idegen zsoldosok s még e csekélyke fizetést sem kapták meg. Az éhség s a betegség aztán mód nélkül lábra kapott köztük.

⁹²⁹⁾ Még a konstantinápolyi császári követek is a magyar katonaság ellen izgattak. Stöckl Ágost írja például 1570-ben Bécsbe: *Ne bízzanak a magyarban! A hadsereget vagy elárulják, vagy elhagyják. Az ő gonoszságukat és hűtlenségüket bizonyítják a magyarországi gyászesemények!* (Exercitus vel prodant vel deserant. Eorum malignitatem et perfidiam plurimi funesti rerum in Hungaria successus testarentur.)

Batthyány generális írja 1662-ben a királynak a dunántúli magyar végbeliekről: „inkább kel-
lene őket a koldus, mint a katona névvel ne-
veznem. Hogy feleségeiknek és gyermekeik-
nek kenyeret adhassanak, fosztogatniok kell. S
mint zsványokat, fölakasztják, karóba von-
ják vagy kerékbe kötik őket. *A hazának hű és
jó katonái tehát a hóhérok kezén rútul fejezik
be életüket.* Könyörgök felségednek, szánja
meg a szegény koldusokat; mert végső romlás
és pusztulás következik a hazára, ha a szolgál-
latot abbahagyják. Ők már nem könyörögnek
többé; mert teljesen kétségbeestek, de mi gene-
rálisok könyörgünk értük és Isten színe előtt
tiltakozunk ezen eljárás ellen“.⁹³⁰⁾

Forgách Ádám ugyanekkor a bányavidékiek-
ről írja: „*Rettenetes azoknak a nyomorúsága!
Ha halálra ítélt rabok s nem őfelsége vitézei
volnának, akkor sem volna szabad őket éhhalál-
al elpusztítani.*“⁹³¹⁾

Ne gondoljuk, hogy ezek talán túlzott hírek
voltak. A valóság még e jelentéseknél is söté-
tebb volt. Amint a nógrádi magyar őrség je-
lenti, ott egy morzsányi kenyér sem volt. A
szegény vitézek és gyermekeik döglött lovak
húsával és gyökerekkel táplálkoztak. Nem is
magyar, de német úr jelenti Bécsbe, hogy Győ-
rött a katonák éhen halnak. Pápán pedig —
írja ugyanő — már ötvenen meghaltak s akik
még élnek, az éhségtől úgy lézengenek, mint a
falon az árnyék. Milyen kár — írja ugyanő —
hogy az ilyen bátor és derék őrségnek így kell
elpusztulnia!⁹³²⁾ Valamivel később Kollonits

⁹³⁰⁾ Pénzügyi levélt. Hung. 14552. fasc.

⁹³¹⁾ U. o. 1662. júni 17.

⁹³²⁾ Kayserstein jelentése 1664. jan. A haditanács
1664. febr. 13-án ugyanezt jelenti a kolozsvári és

Lipót püspök írja az éhező végbeli vitézekről:
*„e szegény emberek immár hat év óta egy hara-
 pásznyi kenyeret, egyetlen fillért sem kap-
 tak“*⁹³³⁾

S akkor, midőn a mi szegény katonaságunkat így nyomorgatták; a császári őrségek minden egyes katonája nyolcszor akkora fizetést kapott, mint a magyar kapott volna, ha megfizetik néki a zsoldját! Mi volt e lelketlen eljárásnak az indító oka? Miért kellett a szegény magyar katonának annyit szenvednie? A felelet nem nehéz a kérdésre. A bécsi kormányzások inséggel, nyomorúsággal sujtották a végbelieket, hogy gyöngítsék s hogy a fegyelmet megbolygassák. A szegény, éhező és rongyos koldusokkal ugyanis könnyű volt elbánniok. S a cél az volt, hogy a végbeliektől, vagyis a magyar haderőtől szabaduljanak. Ez volt Magyarország egyetlen bástyája még, tehát ezt is le kellett dönteniök. Bécsben már szállóigeként járt a jelszó: *magyar katonaságra nincs szükség!* És aztán az uralkodó elnöklete alatt hosszasan tanácskoztak Laxenburgban, mint lehetne a magyar haderőt felosztatni. Az 1671. december 11-én megjelent aztán a császári rendelet, mely egyelőre nyolcezer jó magyar végbelit szélnek eresztett. A szegények még hátralékos zsoldjukat sem kapták meg.

Az 1693. évben, a szerencsés török háborúk hatása alatt, a bécsi kormányzások nyíltan követelték, hogy a magyar katonát mind el kell

a székellyhidi őrségről. (Köz. pénz. levélt. Hung. 14556. fasc.)

⁹³³⁾ U. o. 14567. fasc. 1669. máj. (Diesen armen Leuten schon in das sechste Jahr kein Bissen Brod, noch ainziger Pfennig geraicht worden.)

bocsátani s a várakat német és rác katonaságra kell bízni.

Ez is megtörtént. Am a spanyol örökösödési háboruban a magyar katonaságot, főleg a huszárságot nem nélkülözhatték. Kénytelenek voltak tehát lovas- és gyalogezredeket szervezni. Így jöttek létre az első állandó császári (magyar) ezredek. Ezek a magyar katonaságnak a császári hadseregbe való beolvasztásának az előfutárjai voltak. Az udvarnak és a bécsi kormányshoz képest céljuk tehát sikerült. De ez a siker a magyarságnak több százados szenvedését és letörését jelentette. Bármint állt is a dolog, annyi bizonyos, hogy a magyar katonaság ezután sem változott meg; a keserűség és a bánat nem tette rosszabbá. A spanyol örökösödési háboruban — még az udvari kamara jelentése szerint is — az újonnan felállított magyar ezredek öfeloisége nek örök dicsőséget szereztek. Ugyanez történt Mária Terézia háboruiban és a napoleoni harcokban. A magyar katona szel leme tehát mitsem változott.

Mondják, hogy a néplélek századokon át nem változik. Ha valamikor, úgy a most lefolyt háboruban igazolva láttuk e mondást: Napról napra olvashattuk és hallhattuk a himnuszokat, miket a hazai és a külföldi tudósítók zengtek a magyar katonák páratlan vitézségéről. Mintha csak a XVI. század vitézi küzdelmei újultak volna fel, a hihetetlen bravurok egésze serege játszódott le. Lelkünk emelkedett, nemzeti büszkeségünk dagadozott, mikor meggyőződünk, hogy a magyar katona sok százados dicső multja a jelenben is él. Nem vesztett az fényéből és erejéből semmit sem. A magyar katona olyannak bizonyult, amilyen volt rége nte. Vitézi erényei a letűnt századok alatt nem tűn-

tek el, nem gyengültek. A hosszú békesség a harci keménységét meg nem lágyította, szellemét meg nem változtatta. Győzte a fáradságot; megbirta a nélkülözést s vakmerően, feláldozással küzdött a túlnyomó erővel szemben

Az évekig tartó eme dicső küzdelem után természetesen mást várhattunk volna, mint összeomlást. De ezt más tényezők idézték elő. Reméljük azonban, hogy ez összeomlást a feltámadás fogja követni. Bizhatunk népünkben, mert tudjuk, hogy a nemzeti szellem, a vitézi erény úgy él, úgy virul benne most is, mint a letűnt századokban. *Ám ezt a szellemet, a népléleknek ezen megbecsülhetetlen kincsét ápolnunk, támogatnunk, fejlesztenünk kell, hogy mikoron a nemzet életéért kell majd sikra szállnunk, fokozott erőben álljon a haza rendelkezésére.*

T A R T A L O M:

I. A végek dicsérete — — — — —	5
II. Czeczey Lénárd kapitány — — —	17
III. A nagy Thúry György — — — —	57
IV. Bathróczy Zolthay István — — —	153
V. Balázsdeák István — — — — —	195
VI. Palonai Magyar Bálint — — — — —	227
VII. Ráthoti Gyulaffy László — — — —	259
VIII. Berenhidai Huszár Péter — — —	293
IX. Prépostvári Bálint főkapitány —	337
X. Dobó Ferenc generális — — — —	377
XI. Erdődi Pálffy Tamás — — — — —	433
XII. Gróf Zrinyi Ádám — — — — —	489
XIII. Csonkabég, a török huszárezredes —	527
XIV. Kiss Balázs huszárezredes — — —	545
XV. Vékony János kapitány — — — —	563
XVI. Splényi László tábornok — — — —	575
XVII. Gróf Kollonits Ádám generális —	587
XVIII. Ebergényi László tábornagy — —	605
XIX. Utószó — — — — — — — — —	627